

GOVERNMENT OF INDIA

DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY

**CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY**

Acc. No. 27195.

CALL No. Sa 4 V. / Bha. / V. V.

D. G. A. 79.

THE
SIDDHANTA KAUMUDI

OF

BHATTOJI DIKSHITA,

EDITED AND TRANSLATED INTO ENGLISH

BY
SRISA CHANDRA VASU,
AND
VĀMAN DĀS VASU,

Vol. II., Part II.

(VERBS.)

2948

So. 4V
Bha/V.V.

PUBLISHED BY
THE PANINI OFFICE, BHUVANESHWARI ASHRAM.
ALLAHABAD:

PRINTED AT THE UPPER INDIA PRESS, ALLAHABAD.

1907.

All rights reserved

6 of 10

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. .... 21195 .....

Date..... 16.7.57 .....

Call No. .... 544M .....

Pt 1/2/cha

544V

B-ha/V.1

FORE WORD.

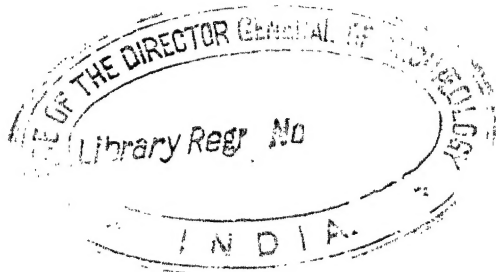

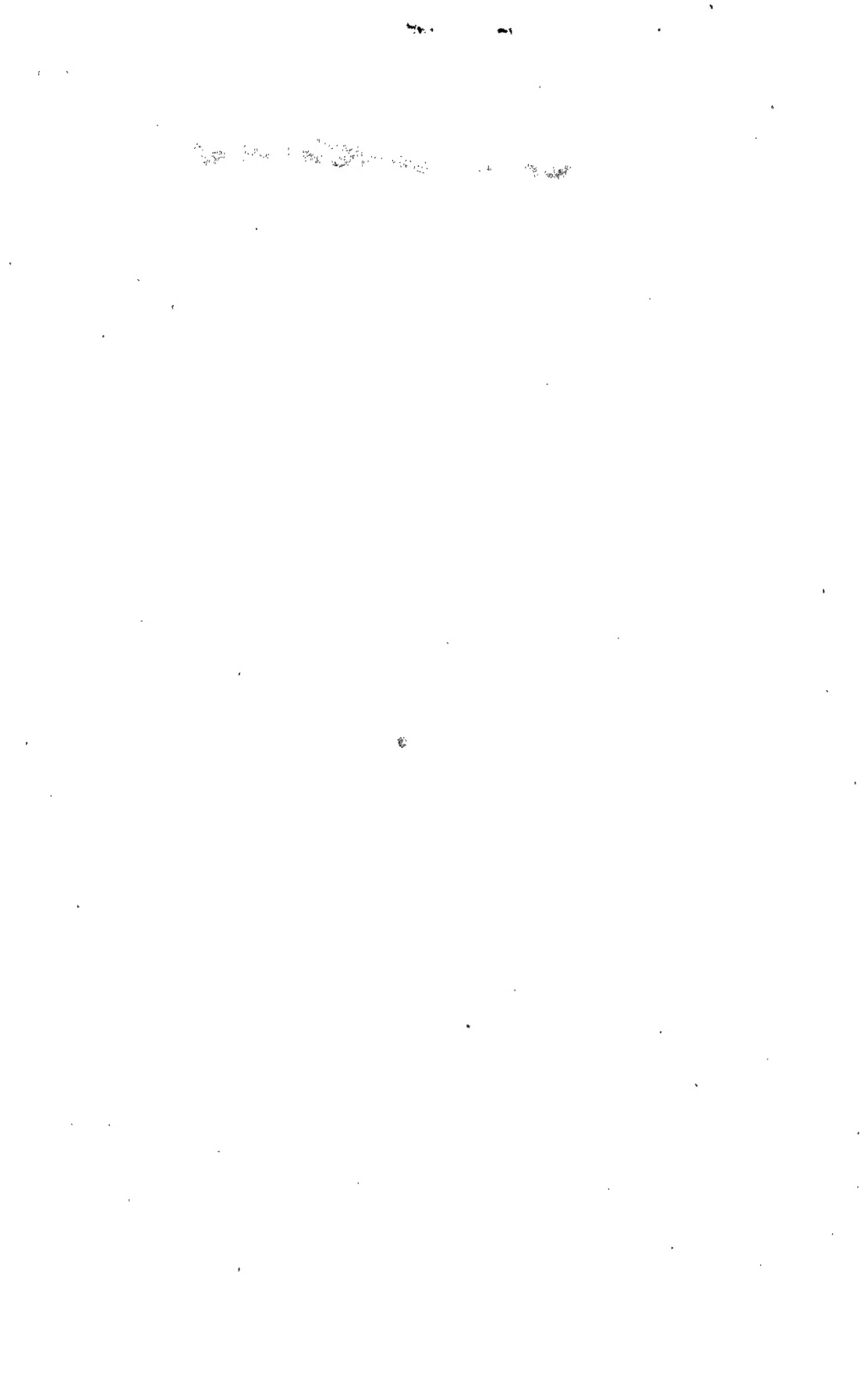
This part contains the Kridanta affixes: or those affixes which are applied directly to roots in order to form substantives. In addition to the affixes given in Panini's Grammar, it contains some 800 sūtras relating to the Unādi affixes. This portion is complete in itself and may be studied separately from the rest of the book.

1st January, 1907.

S. C. V.

B. D. V.

THE SIDDHĀNTA KAUMUDĪ

VOLUME II.

PART II.

अथकृदन्तप्रकरणम्

THE KRIDANTA AFFIXES.

CHAPTER I.

२८२९ । धातोः । ३ । १ । ९१ ।

आ वृतीयसमाप्तेरधिकारोऽयम् । 'तलोपपद'सहस्रीस्थम् (७८१) । 'कृदतिङ्' (३७४) ।

2829. As far as the end of the Third Book reckoning from the present aphorism, the affixes treated of are to be understood as coming after some verbal root.

This is an Adhikāra Sūtra. All these verbal affixes are broadly divided into two parts कृत् and कृत्य affixes, which will be described later on.

Here we must again repeat the two sūtras that follow it in the Ashtādhyāyī, namely, III. 1. 92. S. 781 ; and III. 1. 93. S. 374,

२८ २९ । क । तलोपपद सहस्रीस्थम् ॥ ३ । १ । ९२ ॥

2829A. Here a word exhibited in the locative case is called an upapada or a dependant word.

२८ २९ । ख । कृदतिङ् ॥ ३ । १ । ९३ ।

2829B. Any affix except tin; is called kṛit.

२८३० । वा सरूपोऽस्त्रियाम् । ३ । १ । ९४ ।

परिभाषेयम् । अस्मिन्धात्वधिकारेऽसकृपोऽपवादप्रत्ययवत्सर्गस्य बाधको वा त्यास्तदधिकारो वर्तते विना ।

2830. In this portion of the sūtras, in which there is a reference to verbal roots, an affix which is calculated to debar a general one, not being of the same form, optionally debars it ; but not so in the case of feminine affixes (III. 3. 94, &c.)

Note.—Thus the affixes एवुल् and वृच् (III. 1. 133) are general affixes applicable to all roots in forming nouns of agency; and the sūtra III. 1. 133 which ordains these affixes, is an *utsarga* or a general rule; while the sūtra III. 1. 135 ordaining the affix क after verbs having a penultimate इक् vowel, and the roots चा, मी and कृ is an *apavāda* or a special aphorism. In the latter case, therefore, optionally we may have the affixes एवुल् and वृच् also. Thus चिप् is a root that has a penultimate इ belonging to the pratyāhāra इक्; and therefore, in forming the noun of agency from it, the affix क will have to be applied by rule 135 of this chapter already mentioned; thus विचिप् + क = विचिप् + अ = विचिपः; but this special rule, however, does not debar the operation of the general rule, and we have optionally विचिप् + एवुल् = विचिपकः; and विचिप् + वृच् = विचिष्टु nom. sing. विचिष्टा.

२८३१ । कृत्याः । ३ । १ । ८५ ।

अधिकारोऽयं एवुलः प्राक् ।

2831. From this aphorism, as far as the aphorism एवुल् वृचौ (III. 1. 133), all the affixes treated, will get the name of *Kṛitya*.

This defines the class of affixes known as *kṛitya*, a subdivision of *kṛit* affixes. These are certain affixes like तव्य, अनीव, &c., which may be treated as declinable verbal terminations. (III. 4. 70). The word formed by them may be called Passive Potential Participles or Future Passive Participles.

२८३२ । कर्तरि कृत । ३ । ४ । ६७

कृतप्रत्ययः कर्तरि स्यादिति प्राप्ते ।

2832. The affixes called '*Kṛit*' are used in the sense of agent.

The words formed by *kṛit* affixes have the sense of agency. When no other special sense has been assigned to them by any rule, then this rule will apply, and fix the force of the affix. This rule will not, therefore, apply to *kṛit* affixes like एवुल् (III. 2. 5 and 6) to which a special sense has been assigned, but affixes like एवुल् and वृच् &c., (III. 1. 133). Thus कारकः means a 'doer'; कर्त्ता 'an agent'; तन्दनः 'one who causes happiness'; ग्राही 'who seizes'; पचः 'who cooks.'

The following sūtra, however, makes an exception to this general sense of *kṛit* affixes.

२८३३ । तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः । ३ । ४ । ७० ।

एते भावकर्मणोरेव स्युः ।

2833. The affixes called '*kṛitya*' and the affix '*kṛta*' and those that have the sense of '*khal*', have only these last two senses, namely, an action and an object, (*bhāva* and *karma*).

Note.—The word तयो 'of those two' refers to भाव 'an Impersonal act', and कर्म 'object'. The word एव 'only' is used in the sūtra to exclude the word 'agent' from it. Thus कर्तव्यः कटो भवता 'the mat must be made by you'; भोक्तव्यः श्रोदने भवता 'the rice must be eaten by you'. Here the affix तव्य has the force of denoting the object; we may, therefore, call it the Potential Passive Participle affix. So also आशितव्यं भवता 'you must eat'; शयितव्यं भवता 'you must lie down'. Here the sense of the affix तव्य being that of the action itself, which being Impersonal, is in the singular number as it is one only, and neither male nor female, there is, from the nature of the case, a singular affix, and the neuter gender is employed.

Similarly the affix क्त denotes both the object and the action; कृतः कटो भवता 'the mat is made by you'; भुक्त श्रोदने भवता 'the rice is eaten by you'. Here त is used with the force of denoting the object and may be called the past passive participle.

Similarly त may be used in denoting the mere act; आशितं भवता 'you sat'; शयितं भवता 'you lay down'.

Similarly the affixes having the sense of खल (III. 3. 126) denote both the object and the Impersonal act. In the following examples the affixes denote the object; ईषत्करः कटो भवता 'this mat is made, by little at a time, by you'; सुकरः 'what is made with ease'; दुकरः 'what is made with difficulty'. In the following examples the affixes denote the act; ईषदाहंभव भवता and स्वाहंभव भवता ।

After transitive verbs, the *kritya*, the *kta* and the *bhādrtha* affixes only denote the object, but never denote the भाव or 'an Impersonal action'.

२८३४ । तव्यत्तव्यानीयरः । ३ । १ । ९६ ।

धातौरेते प्रत्ययाः स्युः । तकाररेफौ स्वरादी । एधितव्यम् । एधनीयं त्वया । भावश्चात्सर्गिकमेक वचनं क्लीबत्वं च । चेतव्यश्चयनीयो वा धर्मस्त्वया । * वसेस्तव्यत्कर्तरि शिञ्च * । वसतीति वास्तव्यः । * केलिभर उपसंख्यानम् * । पचेलिभ सायाः पक्तव्याः । भिदेलिमाः सरलाः भेत्तव्याः । कर्मणि प्रत्ययः । वृत्तिकारस्तु 'कर्मकर्तरि चायमिष्यते' इत्याह । तद्वाच्यविशुद्धम् ।

2834. The affixes तव्यत्, तव्य and अनीयर come after verbal roots.

The phrase 'after verbal roots' is understood in this aphorism by anuvṛitti from sūtra 2829. The final letters त् of तव्यत् and र् of अनीयर are for the sake of indicating accent, being merely diacritical letters. The letter व indicates svarita accent (VI. 1. 185) and the letter र indicates penultimate udatta accent (VI. 1. 217); these being exceptions to the general rule of accent given in III. 1. 3.

Thus एध + तव्यत् = एधितव्यम्, and एध + तव्य = एधितव्यम् 'must be increased; एध + अनीयर = एधनीयम् 'must be increased'. In these cases the sense being that of the Impersonal action itself or bhāva, there is neuter gender singular number.

When karma or object is denoted by these affixes, we have the example चेतव्यः or चवनीये धर्मस्तुवया "The dharma must be acquired by thee." Here the affixes have a Passive designation.

Vart.—The affix तव्यत् when coming after the verb वस् 'to dwell' in marking the agent, is treated as if it had an indicatory ण. The force of ण is to cause vṛiddhi. Thus वस् + तव्यत् = वास्तव्यः 'a dweller'. Here the word is in the masculine gender, as the force of the affix is that of the agent, and not as it generally has that of an act or object (III. 4. 70).

Vart.—The affix केलिन् should be enumerated in addition to those already enumerated in this aphorism. Thus पकेलिना मायाः 'kidney beans fit to be cooked'; भिदेलिना वरलाः 'the woods are apt to be split, i.e., fragile'. This affix is to be employed when it is intended to express an object alone (i.e., in the passive sense) and cannot be employed like those enumerated above, to denote also the action. The author of Kâsikâ says that the affix is used in the Reflexive sense (karma-kartari). But this is opposed to the Bhâshya.

२८३५ । कृत्यचः । ८ । ४ । २९ ।

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्या च उत्तरस्य कृत्यस्य नस्य णत्वं स्यात् । प्रयाणीयम् । 'अचः' किम् । प्रसङ्गः । "निर्विणस्योपसंख्यानम्" । अचः परत्वाभावाच्चकारेण व्यवधानाच्चाप्राप्ते वचनम् । परस्यणत्वम् । पूर्वस्व णटुत्वम् । निर्विणसः ।

2835. The ण् of a Kṛitaffix, preceded by a vowel, is changed into ण, when it follows an alterant upasarga.

The following are the specific Kṛit affixes in which 'this change takes place:—अन (द्यु), मान (मानच् &c. VII. 2. 82), अनीय, (III. 1. 96) अनि, (III. 3. 111) इनि (णिनि III. 2. 78, &c.) and the substitutes of निष्ठा (VIII. 2. 42).

Thus

अनः प्रयाणश्च, परिमाणश्च प्रमाणश्च परिव्याणश्च ॥ मानः प्रयायमाणश्च, परियायमाणश्च ॥

अनीय प्रयाणीयश्च, परियाणीयश्च ॥ अनि अप्रयाणि, अपरिव्याणि ॥

इनि प्रवायिन्, प्रयायणौ, परियायिन्, परियायिणौ

निष्ठादेशः प्रहीणः, परिहीणः, प्रहीणवान् परिहीणवान् ॥ Long ई by VI. 4. 66.

Why do we say अचः 'preceded by a vowel?' Observe प्रसङ्गः, the Nishthâ of मस्ज ॥ It is thus formed: मस् + क्त = मस् + त = मस् + न् (VII. 2. 45, the root मस् is read as दुस् मस्जो जुष्टौ in the dhâtupâtha, having an indicatory जो thus giving scope to the rule). मस् + न = मग् + न (The न substitution being considered asiddha, the स of masj is elided by VIII. 2. 29. and then there is gutturalisation by VIII. 2. 30) = मङ्गः ॥

Vart.—The word निर्विणसः should be enumerated in this place. As निर्विणसोऽस्ति खलसङ्गेन ॥ निर्विणसोऽहमलवासेन ॥ Here the न does not come after a vowel but after द् of विद् and so the rule would not have applied to it. This vârtika

makes the rule applicable to this न also. Thus निर्विद् + त = निर्विद् + न (VIII 2. 42. S. 3016) = निर्विद् + ण = निर्विणः ॥ The द is changed also to ण ॥

२८३६ । शेषिभाषा । ८ । ४ । ३० ।

उपपत्त्यान्निमित्तात्परत्वं यन्ताद्विहितयः कृतस्यस्य नस्य शो वा स्यात् । प्रयापणीयम् प्रयापनीयम् । 'विहितयिषेवशम्' किम् । यका व्यवधाने यया स्यात् । प्रयाप्यमाणं पश्य । णत्वे 'दुर् उपसर्गत्वं' न 'इत्युक्तम् । दुर्यापनम् । दुर्यापनम् ।

2836. The न् of a Kṛit-affix ordained after a causative verb (यन्त), is optionally changed to ण् when it comes after an alterant upasarga.

Thus प्रयापणम् or प्रयापनम्, परिप्रापणम् or परिप्रापनम्, प्रयाप्यमाणम् or प्रयाप्यमानम्, प्रयापणीयम् or प्रयापनीयम्, अप्रयापणः or अप्रयापनः, प्रयापिणौ or प्रयापिनौ ॥

Why have we used the word विहित 'ordained' in explaining the sūtra ? Because the change takes place, even where the कृत् affix does not follow directly after the affix णि but where a third affix such as यक् intervenes. As प्रयाप्यमाणम् पश्य ॥ The शो being in the ablative, under the ordinary rule of interpretation (I. 1. 72), the kṛit-affix should come immediately after णि. For the purposes of causing the change of न to ण, the word दुर् is not considered to be an upasarga. This has already been taught before, (see vārtika under VIII 4; 16. S. 2231). Thus दुर्यापनम् or दुर्यापनम् ॥

२८३७ । हलश्चेजुपधात् । ८ । ४ । ३१ ।

हलादेर्जुपधात्कृन्नस्याचः परस्य शो वा स्यात् । प्रकोपणीयम्-प्रकोपनीयम् । 'हलः' किम् । प्रोहणीयम् । 'इजुपधात्' किम् । प्रवपणीयम् ।

2837. A kṛit-affix, coming after a verb, which begins with a consonant and has a penultimate इच् vowel, changes optionally its न् which is preceded by a vowel, into ण्, when it comes after an alterant upasarga.

The phrase कृत्यचः is understood here. Thus प्रकोपणीयम् or प्रकोपनीयम्, परि कोपणम् or परिकोपनम् ॥

Why do we say हलः 'beginning with a consonant'? Observe प्रहणीयम्, and प्रोहणीयम्, where the change is obligatory, under VIII. 4. 29. These are from ईह चेष्टावाम् and ऊह विकर्क ॥

Why do we say 'इजुपधात्' 'having a penultimate इच् vowel'? Observe प्रवपणीयम् and परिवपणम्; no option.

Note.—The word हलः in the sūtra should be interpreted as हलादेः, and not as ordinarily "after what ends in हल" ॥ For an इजुपधा verb implies that it ends with a consonant, and so the employment of the word हलः in the text would have been useless had it meant हलन्तात् ॥

२८३८ । इजादेः सनुसः । ८ । ४ । ३२ ।

सनुमञ्चेद्वति तर्हि इजादेर्हलन्ताद्विहितो यः कृतस्त्वस्यैव । प्रेङ्खणीयम् । 'इजादेः' क्तिम् । 'मगिसमर्पणे' । प्रमङ्गनीयम् । उन्मृहणमनुस्वारोपलक्षणम् । 'अट कुक्वाड—' (१८७) इति सूत्रेऽप्येवम् । तेनेह न । प्रेन्वनम् । इह तु स्यादेव । प्रोम्भणम् ।

2838. A *krit*-affix ordained after a verb beginning with an *इच्* vowel, having the augment *नुस्* in it, and ending with a consonant, changes its *न* into *ण* when preceded by an alterant *upasarga*.

The word *हलः* of the last *sūtra* is understood here. But contrary to the construction put upon it in the last *sūtra*, here it means *हलन्तात्*, by the natural rule of construction as given in I. 1. 72. We must interpret it so here, because it is impossible for an *इजादि* root to commence with a *हल्*; while to have done so in the last aphorism would have been redundant.

Thus *प्रेङ्खणीयम्*, *परेखङ्णम्* from *इखि गत्यर्थः* the *नुस्* is added because it is *इदित्* ॥ The rule will not apply to *प्रेन्वनम्* but it will apply to *प्रोम्भणम्* from *उम्भपूरणे* where *म्* or the nasal is part of the root. The *नुस्* here means the *anusvāra* generally as also in *sūtra* (VIII. 4. 2). Therefore though the change would have been vaild by the general rule, (VIII. 4. 29) this *sūtra* makes a *नियम* or restriction. That is, only in the case of *इजादि सनुस्* verbs the change takes place, not in other *सनुस्* verbs. Thus *प्रमङ्गनम्*, *परिमङ्गनम्* from the root *मगि सर्पणे* ॥

Note.—This rule does not affect rule VIII. 4. 30, relating to *ययन्त* verbs, for those verbs cannot be said to end with a consonant. Moreover, we have used the word *विहितः* in explaining the *sūtra*, in order to indicate this fact, that the *krit*-affix must be *ordained* after a consonant-ending verb. In the case of causative verbs, the *krit*-affix is *ordained* after a vowel-ending (*णि*) verb, and the vowel is elided *after* the adding of the affix. So that *before* the adding of the affix, the verb did not end in a consonant.

२८३९ । वा निंसनिक्षनिन्दाम् । ८ । ४ । ३३ ।

एषां नस्य यो वा स्यात्कृति परे । प्रणिंसितव्यम्—प्रनिंसितव्यम् ।

2839. The *न* of *निंस* 'to kiss' *निष्* 'to be angry' and *निन्द* 'to blame' is changed to *ण* optionally, when preceded by an *upasarga* having in it a cause of change.

Thus *प्रणिंसितव्यम्* or *प्रनिंसितव्यम्*, *प्रणिंसणम्* or *प्रनिंसणम्*, *प्रनिन्दनम्* or *प्रनिन्दनम्* ॥

Note.—These verbs are written with *ण* in the *Dhātupāṭha*, and therefore by rule VIII. 4. 14 ante, the change of *न* into *ण* would have been obligatory. The present *sūtra* makes it optional. The root *णिचि* means 'to kiss', *चिणि* *रोषणे*, and *चिदि* *क्रुशसास्* ॥

२८४० । न भाभूपूकनिगमिप्यायिवेषाम् । ८ । ४ । ३४ ।

सन्त्येः कृन्तस्य णो न । प्रभानीयम् । प्रभवनीयम् । 'पूञ् एवेह ग्रहणमिष्यते' । पूङ्स्तु प्रपवणीयः
 सौनः । '*यन्तभादीनामुपसंख्यानम्*' । प्रभापनीयम् । 'कथाञ्जः यस्य वो वा' इत्युक्तं णत्वप्रक-
 रणोपरि तद्विध्यम् । यत्वस्यासिद्धत्वेन शकारव्यवधानान्न णत्वम् प्रख्यानीयम् ।

2840 The न of a kṛit-affix is not changed to ण, though preceded by an upasarga having in it a cause of change, when the affix is added to the following verbs : भा 'to shine', भू 'to be', पू 'to purify', कनि 'to be brilliant', गमि 'to go', त्वायि 'to increase', वेप 'to shake'

This rule is an exception to VIII. 4. 29. Thus:—

भा, प्रभानीयस् परिभाणस् । भू, प्रभवनीयस् परिभवनस् । पू, प्रपवनस्, परिपवनस् ॥

Ishti.—The verb पूङ् is to be taken and not the verb पूङ् ॥ In the case of the latter the change is obligatory, as, प्रपवणीयः सौनः ॥

कनि प्रकननस्, परिकननस् ॥ गमि प्रगमनस्, परिगमनस् ॥

प्यायि प्रप्यायनस्, परिप्यायनस् ॥ वेप् प्रवेपनस्, परिवेपनस् ॥

Vārt.—The above roots, even when in the Causative, do not change the न of their kṛit-affix. As प्रभापनीयस्, परिभापनस् ॥ There is no change in प्रख्यानीयस् also. It is derived from the root खयाञ् with the prefix प्र ॥ The य is replaced by ण by a vārtika in the Mahābhāṣya under II. 4. 54: and the position of this vārtika is taught there also, namely, that it should be read in the subdivision of asiddhas (VIII 2. 1) just at the close of the ण change rules. Therefore ण being considered asiddha, the न is not changed to ण because a य intervenes or rather is still considered to intervene between the र of प्र and न ॥ Had the root been ख्याञ् no rule would have prevented the change of न to ण in प्रख्यानीयस् and the form would be प्रख्याणीयस् See II. 4. 54. S. 2436.

When the ण् is changed to ण् in नश् the न of नश् is not changed. Thus प्रनष्टः, परिनष्टः ॥ The नश् ordained by VII. 1. 60, is elided by VI. 4. 24, and ण् changed to ण् by VIII. 2. 36.

Why do we say यान्तस्य ? Observe प्रणश्यति, परिणश्यति ॥ The word ण्यन्त is taken in order that the prohibition may apply to words like प्रनष्टश्चति, which did end with ण् though the ण has been changed by other rules, and is no longer visible. For here the ण् of नश् is changed to ण् by VIII. 2. 36, and then this ण् is changed to ण् by VIII. 2. 41; and the नश् is added by VII. 1. 60.

२८४१ । कृत्यल्युटो बहुलम् । ३ । ३ । ११३ ।

आप्तयेज्जानीय चूर्णम् । दीयतेज्जानीयो विप्रः ।

2841. The affixes called 'kṛitya' (III. 1. 95) and the affix 'lyut', are diversely applicable.

By saying 'diversely' we mean that they occur in other places than those where ordained by the rules. Thus *kṛitya* affixes are ordained to come when an 'act' or an 'object' is to be expressed, but they come also when the *kāraka* is other than the objective. Thus स्नानीय चूर्णम् 'powder for bathing'; दानीयोद्गाहणः 'a Brāhmaṇa to whom a donation is to be made'. In the first of these examples the 'powder' is the 'instrument' expressible by the 3rd case, and in the second the 'Brāhmaṇa' is the recipient expressible by the fourth case; so that in both cases the affix is applied without any express rule.

Similarly, ल्युट् is ordained to come in denoting instrument, location, and a verbal noun (III. 3. 115 and 117). But it is applied in other senses also. Thus राजभोजनाः शालयः 'halls for eating of kings'; राजाच्छादनानि वासांसि 'dresses to be worn by the 'king'.

By using the word 'diversely', even the *kṛit* affixes are applied in places other than those expressly ordained. Thus पादाभ्याम् हितते = पादहारकः । गलेषो ष्यते = गलेषोपकः । For accent see VI. 2. 150.

To the root वद् with the upapada नञ् (the negative Particle अञ्) would have been added the two affixes यत् and वयप् under sūtra III. 1. 106. S 2854. This sūtra ordains यत् only; and that also, when the sense is that of censure. The irregular form अवद्य therefore is for both these purposes.

Thus अवद्य पाप 'a trifling sin'. Why do we say "when condemnable"? Observe अनुद्य गुरुनाम 'the name of the teacher is not to be uttered'. The name of the teacher is neither condemnable nor incapable of utterance. But it is not polite for the pupil to utter the name of the teacher. As says the verse of the Smṛiti:—

"Let the person desirous of prosperity not take his own name, or his teacher's name, or the name of a great miser, or of an elder son or wife."

२८४२ । अचोयत् । ३ । १ । ९७ ।

अजन्ताद्वार्त्तोत्स्वात् । जेयम् । जेयम् । अज्यहर्त्तं शक्यमेकतुम् । योगविभागोऽप्येवम् । तव्यदादिष्वेव यतोऽपि सुपठत्वात् ।

2842. The affix यत् comes after a root that ends in a vowel.

The letter त् of this affix is indicative showing that the udātta accent falls on the first vowel (VI 1. 213); thus गा + यत् = गेय noun sing, गेयम् 'what is to be sung'; so also पेयम् 'what is to be drunk'; जेयम् 'what is to be conquered'. The आ of गा and पा is changed into ए by VI. 4. 65.

Note.—Why do we say 'that ends in a vowel'? By III. 1. 124, a root ending in a consonant takes वयत् affix instead of यत्; reading these two aphorisms together, the conclusion to be drawn is that the affix यत् comes

after roots which *primarily* end in a vowel, though in the course of development they may end in a consonant by the application of other rules. Thus from *दे* 'to cut', we have the desiderative root *दिस्व*, which ends in a vowel *स्व*. This *स्व* is elided before *ârdhadhâtuka* affixes and thus the root becomes *दिस्*, which ends in a consonant; nevertheless we shall have the affix *वत्* and not *वस्वत्*. Thus *दिस्ववत्* 'what is wished to be cut'; *विस्ववत्* 'what is wished to be placed'. Similarly *लु* before *ârdhadhâtuka* affixes becomes *लो*, the *ओ* is changed into *अव्* before *व* (VI. 1. 79) and the form then is *लव्*. The root *लव्* however takes *वत्* and not *वस्वत्*; as *लन्यो पन्वन*, &c.

We could have well spared the word *अवः* in this sūtra. For all roots either end in a vowel or a consonant. Now III. 1. 124. specifically ordains *ववत्* after all roots ending in a consonant. Therefore *ववत्* would find its scope only after those roots which end in a vowel.

For similar reasons, moreover there was no necessity of making this a separate sūtra. It could well have been included in the preceding *Ash-tādhyāyī* sūtra III. 1. 96. That is instead of *तव्यत् तव्यानीवरः* we could have well enunciated it as *तव्यत्तव्यानीवर्यतः* meaning "the affixes *tavyat*, *tavya*, *aniyar* and *yat* come after verbal roots." The scope of *yat* would be restricted to vowel ending roots by the subsequent sūtra III. 1. 124.

२८४३ । इद्यति । इ । ४ । ई५ ।

यति पर आत ईत्स्वात् । गुणः । देवम् । ग्लेयम् । * तकिशसिचतिवतिजनिभ्यो बद्धाव्यः * तक्यम् । शस्यम् । चतयम् । वतयम् । जन्वम् । जनेर्वद्विभिः स्वरार्थः । यवतापि रूपसिद्धेः । न च वृद्धिमसङ्गः । 'जनिवयोश्च' (२५१२) इति निषेधात् । * इनो वा बद्धवश्च वक्तव्यः * । अघ्यः । पघे बद्धवसाथो ववत् । चात्वः ।

2843. The final *अ* of a stem is changed into *ई* before the *Krit*-affix *वत्* ॥

Thus *देव्यम्*, *ग्लेय्यम्*. The *Guna* takes place according to VII. 3. 84.

Vart.—The verbs *तक्* 'to laugh at' *शर* 'to kill' *चत्* 'to ask' *वत्* 'to attempt' and *जन्* 'to be born', should be enumerated in addition; that is to say, these verbs, though ending in a consonant, take *वत्* and not *वस्वत्*; as *तक्यम्*, *शस्यम्*, *चतयम्*, *वतयम्*, and *जैन्यम्*. The root *जन्* would have assumed the form *जन्व* even by the affix *ववत्*; the present *vārtika* ordains *वत्* for the sake of the accent. The *ववत्* would not have caused *vṛiddhi* of the *अ* of *ववत्*; for *vṛiddhi* is specifically prohibited with regard to *जन्* by VII. 3. 35. The accent of *वत्* is regulated by VI. 1. 213, and of *ववत्* by VI. 1. 185.

Vart.—And of the verb *हृ* 'to kill' *वध* is the substitute when it optionally takes the affix *वत्*. Thus we have *वध्वम्* or *चात्वम्*. The latter form is evolved by sūtras VII. 3. 32 and 54. The affix *वत्* comes only after the *ववत्* substitute; after *हृ* the affix *ववत्* comes which changes the *हृ* into *घ*, and *व* into *त* and causes *vṛiddhi*.

२८४४ । योरदु पधात् । ३ । १ । ९८ ।

पदगन्ताददुपधादस्स्यात् । यद्यतोऽपवादः । शप्यस् । लभ्यस् । 'X नातुबन्धकृतमसारूप्यस्X' । अतो न यद्यत् । तव्यदादयस्तु ह्युरेव ।

2844. The affix वत् comes after a root, which ends in a labial letter preceded by a short अ.

This debaras शप्यत्; thus शप् + यत् = शप्य 'to be sworn'; लभ् + यत् = लभ्यस् 'to be acquired'.

Note.—Why do we say 'which ends in a labial'? Because if a root ends in any other consonant, though preceded by a short अ the root will take यद्यत्; thus पच् + यद्यत् = पाक्य 'what is to be cooked'; वाक्य 'speech'.

Why do we say 'when preceded by a short अ'? When preceded by any other vowel, it will take यद्यत्; thus कुप् + यद्यत् = कोप्य 'to be angry'; so also होप्य 'to be concealed'.

The word अत् is used in the sūtra in the original. The force of ह् here is, by I. 1. 70, that short अ having one mâtṛā or prosodial length is to be taken and not long आ. Therefore, after the root आप् 'to obtain', we have यद्यत् and not वत्; thus आप्य 'to be reached' i.e. 'attainable'.

In the sūtra III. 1. 94, s: 2830, we have used the word असरूप । But it must be understood that the indicatory letters do not make two affixes asarūpa, whose efficient parts are identical. Therefore वत् and यद्यत् are sarūpa affixes; and one will debar the other. And so there will be no यद्यत् added to these roots. But the affixes तव्यत्, &c., are not debarred; and they will certainly come after these roots.

Note.—Why do we say 'not being of the same form'? Because if two affixes have the same form, the present rule will not apply; and in the case of such affixes, the special affix will debar the general affix. Thus the affixes अष् and क are, when stripped of their indicatory letters, affixes having the same form i.e. अ; and therefore the sūtra III. 2. 1. ordaining अष् as a general rule, will be always debarred by sūtra III. 2. 3. ordaining क, as the latter is a special sūtra applicable only to those roots which end in long आ, or which are simple roots not compounded with any preposition. Thus गो + दा + क = गोदः 'giver of cows'. So also कन्वलदः 'blanket-giver'. In these cases we cannot have the affix अष्.

It follows from this sūtra as a necessary corollary, that the addition of indicatory letters does not make two or more affixes dissimilar in form (असरूप) when their essential effective element is the same. Thus the affixes क, अष्, अच्, य &c. are similar.

Why do we say 'but not so in the case of feminine affixes'? Because in the case of feminine affixes, a special affix will debar a general affix, though they may be dissimilar in form. Thus sūtra III. 3. 94. ordaining क्तिच् in forming feminine nouns from roots is a general or utsarga rule,

while sūtra III. 3. 102. ordaining अ after roots that have already taken some affix is a special or *apavāda* rule, and though अ and ति are dissimilar in form, they being feminine affixes, the former will always debar the latter. Thus the compound desiderative roots चिकीर्ष and जिहीर्ष will form feminine nouns in आ and not by क्तिन्. Thus चिकीर्षा and जिहीर्षा and not चिकीर्षति, &c.

२८४५ । आङो यि । १ । १ । ६५ ।

आङः परस्य लभेर्नुस्यादादौ प्रत्यये चित्तिष्ठते । पुमि कृतेऽनुपपत्त्याभावात् यवर्षेण । आलम्भ्यो गौः ।

2845. The augment उच् is added to लम् preceded by आ, before an affix beginning with य ॥

As आलम्भ्यो गौः ॥ The उच् is added before the addition of the affix, and by so doing लम् becomes लम् and thus loses its character of having a penultimate अ, and therefore by III. 1. 124, we shall have यवत् affix, and not वत् affix by III. 1. 98.

Note.—Had the उच् been added *after* the addition of the affix, then वत् would be added by III. 1. 98. Though in both cases the form will be आलम्भ्य; the difference will be in the accent: यवत् would throw the acute on the first syllable (यतोऽनाद्यः); while, as a matter of fact, the word has svarita on the final; thus instead of आलम्भ्य (VI. 1. 213. and by VI. 2. 139), which वत् gives, we have आलम्भ्य (तिन् svar).

Note.—Why do we say ‘when preceded by आ’? Observe लम्भ्य ॥ How do you explain अग्निष्टेन आलम्भ्यः? All rules are optionally applied in the Vedas. Or आलम्भ्य may be explained by saying that the उच् having been added, is again dropped.

२८४६ । उपात्प्रशंसायाम् । १ । १ । ६६ ।

उपलम्भ्यः वायुः । ‘स्तुतौ’ क्तिन् । उपलब्धुं शक्य उपलम्भ्यः ।

2846. The augment उच् is added to लम् preceded by उप, before य, when the reference is to something praiseworthy.

As उपलम्भ्यः वायुः ॥ (These words are formed by यवत् and have svarita on the final.) Why do we say ‘when referring to something praiseworthy’? Observe उपलम्भ्यः this is formed with the वत् affix (III. 1. 98). and means “capable of being perceived.”

२८४७ । शकिसहोश्च । ३ । १ । ९९ ।

शक्यश्च । सह्यश्च ।

2847. The affix वत् comes after the roots शक् ‘to be able’, and सह ‘to bear’.

Thus शक्यवत् ‘possible’ सह्यवत् ‘endurable’.

२८४८ । गदसदचरयसश्चानुपसर्गे । ३ । १ । १०० ।

गदस् । सदस् । चर्यस् । * चरेराङ्ङिचागुरौ * । आचर्यो देशः । गन्तव्य इत्यर्थः । 'अगुरौ' किम् । आचार्यो गुरुः । यत्तेर्नियमार्थस् । सोपसर्गान्मा भूदिति । प्रयास्यस् । निपूर्वात्स्यादेव । तेन 'तल्ल न भवेद्विनियम्यस्' इति वार्तिकप्रयोगात् । एतेन 'अनिवर्त्यस्य नायुक्तितः' । 'त्वयानियस्या ननु दिव्य-चक्षुषा' इत्यादि व्याख्यातस् । नियमे साधुरिति वा ।

2848. The affix चत् comes after the roots गद् 'to speak', सद 'to be mad', चर 'to go, to eat', and 'यन to restrain', when these roots do not take any preposition.

Thus गँदस् 'what is to be spoken, i.e., prose'; सदस् 'wine'; चर्यस् 'what is to be followed'; यँस्वस् 'what is to be restrained'.

Why do we say 'when not preceded by a preposition'? When compound-
ed with an upasarga, these roots will take ययत्; thus प्रगाढ्यच्; प्रसाद्यच् &c.

The root यच् would have taken the affix यत् by III. 1. 98 also, as it ends in य् and is preceded by अ; its separate enumeration in this sūtra is in order to show, that the compound verb यच् will not take the affix यत्. Therefore with regard to यच्, this is a *niyama* or restrictive rule and not a *vidhi* or original rule. Thus प्रयास्यच् । Exception, however, must be made in the case of the preposition नि । There the affix यत् is added and not ययत्; as we find the form दिनियस्यच् used in a vārtika. For this reason the form अनिवर्त्यस् is not without authority. As in the sentence त्वया नियस्या ननु दिव्यचक्षुषा॥

Or these forms can be explained not as kṛitya words formed by यच् added to the root यच्; but as Taddhita words formed by यत् added to the noun निवस् (IV. 4. 98).

Vart.—The root चर when preceded by the preposition आङ् takes the यत् affix when the sense is not that of a preceptor; thus आचर्यो देशः 'an approachable or communicable country'. But when the sense is that of 'a teacher' the root takes ययत्; thus आचार्यः 'a preceptor'.

२८४९ । अवदप्रपयवयो गह्वर्ययसितठ्यानिरोधेषु । ३ । १ । १०१ ।

वदेर्नङ्युपपदे 'वदः सुपि—' (२८५४) इति यत्कवपोः प्राप्तयोर्द्वेष्टे सोऽपि गह्वर्यायेष्टेयुमवयो निपातनस् । अवदन् पापस् । 'गह्वर्ये' किम् । अनुदन् गुरुनाम । तद्धि न गह्वर्यं वचनानर्हं च ।

'आत्मनाम गुरोर्नाम नामातिक्रमणस्य च ।

अयेस्कानो न युङ्गीयाच्छेष्टापत्यकलत्रयो ॥'

इति स्मृतेः । पयया गौः । व्यवहर्तव्येत्यर्थः । पापयस्यच् । स्तुतवर्हन्तिव्यर्थः । अनिरोधोऽप्रति वन्धस्तस्मिन्निषये वृद्धो यत् । अतेन वर्या कन्या । दृत्याभ्या ।

2849. The words अवदन् (VI. 2. 160) पयय and वर्या are irregularly formed, having the sense of 'condemnable', 'saleable' and 'not restricted' respectively.

Thus, अवदन् पाप 'a censurable or trifling sin'. Another and regular form is अनुदन् । This is formed by adding the affix क्यप् to the root वद् by III. 1. 106. As अनुदयं गुरुनाम "the name of an elder should not be uttered."

Here there is no sense of condemnation, but it lays down a precept of good conduct according to the above verse of the smṛiti which declares "a person desirous of prosperity should not utter the names of himself or of his Guru or of a very miserly person, or of the eldest son or of a wife." So also पश्यः कृत्स्नः 'saleable blanket'; पश्या गौः 'saleable cow'. The other and regular form is पाश्यस्, formed by the addition of यत् and meaning 'praiseworthy'. So also शतेन वर्या 'courted by hundreds'; सहस्रेण वर्या wooed by thousands, i.e., there is no restriction as to the number of candidates for the purposes of selection of a husband by a maid: in other words वर्या = wooed, courted. Courtied by hundreds, &c. The other and regular form is वृत्वा from the root वृ 'to choose'. वर्या means a girl choosing her own husband and is not reserved or shy. The word वर्या in the sūtra is in the feminine gender, and it is in this gender only that the word is so formed. In the masculine gender, the word is regularly formed; thus वार्या ऋत्विजः.

२८५० । वह्न्यकरणम् । ३ । १ । १०२ ।

वह्न्यनेनेति वह्न् शकटम् । 'करणम्' किम् । बाह्यम्-बोढव्यम् ।

2850. The word वह्न् is irregularly formed, in the sense of "wherewith something is carried".

The word वह्न् is derived from the root वह 'to carry' and means 'a vehicle' i. e., that by which a thing is carried; as वह्न् शकटम्. When it does not mean a carriage, the root takes the affix यत्; thus बाह्यः 'an ox'.

२८५१ । अर्यः स्वामिवैश्ययोः । ३ । १ । १०३ ।

ऋ गतौ अस्मादत् । यतोऽपवादः । अर्यः स्वामी वैश्यो वा । 'अनयोः' किम् । आर्यो ब्राह्मणः प्राहव्य इत्यर्थः ।

2851. The word अर्य (and अर्य) is irregularly formed when meaning 'lord' and a 'Vaisya'.

The root अ 'to go', would have taken यत् by III. 1. 124; but it takes यत् when the sense of the word formed by it is that of a 'lord or sir', or a man of the 'Vaisya' caste. As अर्य स्वामी, 'honored sir' अर्यो वैश्यः Arya or Vaisya.

Note.—Though by VI. 1. 213, the affix यत् makes the udātta accent fall on the first syllable of the word, yet in the case of the word अर्य, when it means 'lord', the accent falls on the last syllable.

Why do we say 'when it means sir or a Vaisya'? Otherwise the root takes the affix यत् as अर्यो ब्राह्मणः 'the respectable Brāhmana,' i.e., one worthy to be approached or reachable.

२८५२ । उपसर्गा काल्या प्रजने । ३ । १ । १०४ ।

गर्भग्रहणे प्रातःकाला षेदित्यर्थः । उपसर्गा गौः । गर्भाधानार्थं बृषभेषोपगन्तुं योग्यत्वर्थः । 'प्रजने काल्या' इति किम् । उपसर्गा काशी । प्राहव्यत्वर्थः ।

2852. The word उपसर्गा is irregularly formed in the sense of "ripe for cover, or ripe for fruition."

The word **उपसर्वा** is formed by adding **वत्** affix to the root **सृ** 'to move', compounded with the preposition **उप**. The word **काल्वा** means having reached the time. The word **प्रजन** means the first conception. Thus **उपसर्वा गौः** 'the cow fit for cover'; **उपसर्वा बहवा** 'the mare fit for the horse'.

Why do we say 'when meaning' what has reached the time favorable to conception'? Otherwise the affix **यवत्** will be used; as **उपसर्वा काशी** 'Kâshi is approachable'.

२८५३ । अजर्यम् संगतम् । ३ । १ । १०५ ।

नञ्पूर्वाच्चीर्यतेः कर्तरि यत्संगतं चेद्विशेष्यम् । न जीर्यतीत्यजर्यम् । तेन संगतमार्येण रामाजर्यं कुरु द्रुतम् इति भट्टिः । 'सुगैरजर्यं जरसोपदिष्टमदेहबन्धाव पुनर्भवन्व' इत्यत्र तु संगतमिति विशेष्य-सध्याहार्यम् । 'संगतम्' किम् । अजरिता कम्बलः । भावेतु संगतकर्तृकोऽपि ययदेव । अजार्य संगतेन ।

2853.—The word **अजर्यम्** (VI. 2. 160) 'imperishable' is irregularly formed when qualifying the word **सङ्गतम्** 'friendship' expressed or understood.

The word **अजर्यम्** is formed from the root **जृ** by the addition of **वत्** with the force of the agent and affixing the negative particle **अ**; as **अ + जृ + वत्** = **अजर्यम्** the force is not that of **bhâva** (III. 4. 70).

Thus **अजर्यं नेऽस्तु सङ्गतम्** 'let our friendship be imperishable'. So also **अजर्यमार्यसङ्गतम्**. So also Bhatti, "तेन सङ्गतमार्येण रामाजर्यं कुरु द्रुतम्"—O Rama ! quickly make imperishable friendship with that honored one. "The word **अजर्यं** is an adjective qualifying the word 'friendship' expressed or understood. It does not mean friendship: for two synonyms can not be used in the same sentence: and **अजर्यं सङ्गतं** of Bhatti would have been wrong. **Ner** is **ajaryam** used in the sense of friendship in the sentence **सुगैरजर्यं जरसोपदिष्टम्** for here the word **saṅgata** is understood, and **ajaryam** qualifies it.

Why do we say when qualifying the word **सङ्गतम्**? Observe **अजरिता कम्बलः** 'undecaying blanket' when the force is that of **bhâva**, the affix would be **न्यत्**, though the agent be **saṅgata**. As **अजार्यं सङ्गतेन** "Imperishable through friendship."

२८५४ । यदः सुपि क्वपञ्च । ३ । १ । १०६ ।

उत्तरसूत्रादिह भाव इत्यपकृत्यते । यदेर्भावे क्वप्स्वाच्चादादुपसर्गे सुप्पुपपदे । ब्रह्मोदात्तश्च ब्रह्मवदम् । ब्रह्म वेदः तस्य वदनमित्यर्थः । कर्त्तृणि प्रत्ययावित्येके । उपसर्गे तु ययदेव । अनुवादाच्च । अपवादश्च ।

2854. After the root **यद्** 'to speak', governing a case-inflected word as its upapada, and not having a preposition annexed to it, there comes the affix **क्वप्** as well as **वत्** to denote condition.

The word **भावे** is to be drawn into this sūtra from the next.

The phrase 'not having a preposition' is to be read into this sūtra by *anuvritti* from III. 1. 100 S. 2843. The force of the word 'also' is to indicate that the affix **वत्** is also employed. The word **सुपि** means 'in conjunction with an upapada that ends in a case-affix'.

Thus ब्रह्म + बद् + क्यप् = ब्रह्म + बद् + य = ब्रह्मोदयस्; ब्रह्म + बद् + यत् = ब्रह्मबदयस् 'told by the Vedas or Brahman'. Similarly सत्योदयस् or सत्यवदयस् 'truth-mouthed'.

Some say these two affixes come with a Passive significance: and not that of bhāva only.

Why do we say 'when it has a case-inflected word as upapada'? Otherwise बद् + क्यत् = वाद्यस् a 'musical instrument'.

Why do we say 'not having a preposition'? Observe प्रवादयस् 'a rumour' formed by the affix क्यत् and not by यत् or क्यप्.

२८५५ । भुवो भावे । ३ । १ । १०७ ।

क्यप्स्यात् । ब्रह्मो भावो ब्रह्मभूयस् । सुपीत्येव । भव्यस् । अनुपसर्ग इत्येव । प्रभव्यस् ।

2855.—After the root भू 'to be', in construction with a case-inflected word as its upapada and when used without a preposition, the affix क्यप् is employed to denote condition (bhāva).

The words सुवि and अनुपसर्ग of previous sūtras are understood in this. The *anuvritti* of यद् does not cover this aphorism. As ब्रह्मभूय गतः = ब्रह्मत्वं गतः 'gone to or arrived at Brahmahood; देवभूय = देवत्वं गतः 'gone to divinity'.

The word *bhāva* of this sūtra governs the succeeding ones.

Why do we say 'in construction with a case-inflected word'? Otherwise it will take यद्; as भू + यद् = भो + यद् = भव्यस् (VI. 1. 79).

Why do we say 'not taking a preposition'? Observe प्रभव्यस्.

२८५६ । हनस्व ऋ । ३ । १ । १०८ ।

अनुपसर्गोऽनुपसर्गे हन्तेर्भावे, क्यप्स्यात्सकारश्चात्तादेशः । ब्रह्मो हननं ब्रह्महत्या । स्त्रीत्वं स्त्रीनात् ।

2856. After the root हन् 'to kill', when in construction with a case-inflected word as its upapada, and when used without a preposition, comes the affix क्यप् in denoting condition, and the letter ऋ is the substitute of its final स् ।

The phrases सुवि अनुपसर्ग and भावे are understood in this sūtra.

As ब्रह्म + हन् + क्यप् = ब्रह्म + हन् + ऋ = ब्रह्महन्त्य, (VI. 1. 71) ब्रह्महत्या 'Brāhmaṇa murder'. The word is feminine because of usage.

Note.—When not in construction with a noun, the form is घातः 'a blow' (हन् + घिच् + यञ्). This verb does not take the affix क्यत् in denoting condition, there being no example of such formation.

Why do we say 'when not taking a preposition'? Observe प्रघातो व्रतते 'there is a combat'.

२८५७ । एतिस्तुशास्वदूजुषः क्यप् । ३ । १ । १०९ ।

हव्यः क्यप्स्यात् ।

2857. After the verbs ग 'to go', स्तु 'to praise', शास् 'to govern', हृ 'to choose', हृ 'to respect' and पृच्छ 'to please', comes the affix क्यप्.

The anuvritti of वुप्, अनुपसर्गे and सावे does not extend to this aphorism. The present sūtra ordains generally the affix क्यप् after the above verbs.

२८५८ । ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् । ६ । १ । ७१ ।

इत्यः । स्तुत्यः । 'शास् इदङ्ङ्लोः' (२४८६) । शिष्यः । 'धृ' इति वृजो ग्रहणं न वृक्तः । वृत्यः । वृक्तस्तु वार्या ऋत्विजः । आहृत्यः । जुष्यः । पुनः क्यवुक्तिः परस्यापि एततो बाधनार्था । अब्रश्व स्तुत्यः । 'यंविदुहिगुहिभ्यो वा' इति काशिका । शस्यस् । शंस्यस् । दुह्यस् । दोह्यस् । गुह्यस् । गोह्यस् । 'प्रशस्यस्य अः' (२००६) । ईडवन्दवृशंसदुहां एतत् (३७०२) इति सूत्रद्वयबलाच्छेः सिद्धम् । इतरयोस्तु मूलं सृज्यस् । '*आङ्पूर्वादङ्जेः संवायायुपसंख्यानम्*' 'अङ्ङ्' व्यक्तिप्रबन्धादिषु । बाहुलकात्करणे क्यप् । 'अनिदितास्' (४१५) इति नलोपः । आरज्यस् ।

2858. To a root ending in a short vowel is added the augment व (उव्) when a Kṛit-affix having an indicatory र follows.

Note.—Thus अग्नि+वि+क्विप्=आग्निचित् so also सोमसुत् ॥ Similarly प्रकृत्य and प्रहृत्य and उपस्तुत्य formed by the affix ल्यप् ॥ Why do we say "ending in a short vowel"? Observe आलूय, ग्रामणीः ॥ Why do we say "having an indicatory प्"? Observe कृत्य, हृत्य ॥ Why do we say "a kṛit-affix"? Observe पदुतरः, पदुत्तमः, with the Taddhita-affixes तरप् and तजप् ॥ In the compound ग्रामणिकुलम्, though the root is made short, yet there is no augment तुक्, in as much as the rule by which the root has been shortened is a Bahiranga rule, and the present rule is an Antaranga one. The maxim is असिद्धं बहिरङ्गसन्तरङ्गे ॥ "That which is Bahiranga is regarded as not having taken effect, or as not existing, when that which is Antaranga is to take effect".

Thus इ+क्यप्=इ+त्+य=इत्यः 'to be gone'. So also स्तु+क्यप्=स्तुत्यः 'to be praised'; शास्+क्यप्=शित्+य (आ being changed into इ by VI. 4. 34. S. 2486)=शिष्यः 'to be instructed, i. e., a pupil'. So also हृ+क्यप्=हृत् 'to be chosen. By हृ in the sūtra the root हृञ् is intended to be taken, and not the root हृङ्. The equivalent derivative of the latter is वार्याः as वार्या ऋत्विजः । आहृ+क्यप् आहृत्यः 'to be honoured'; जुष्+क्यप्=जुष्यः 'to be served.'

Though the anuvritti of क्यप् was current from the previous sūtra 2854, its repetition in this aphorism is to indicate that other rules such as III. 1. 125, ordaining nyat should not take effect in the above verbs. Thus III. 1. 125. s. 2886. requires एयत् after the verb स्तु, but the present rule prohibits that. Thus we have अवश्यस्तुत्यः 'must be praised.'

According to Kāśikā, the roots श्व 'to praise' दुह् 'to milk' and गृह् 'to cover' optionally take the affix क्यप्. As शस्यस् or शंस्यस् (VI. 4. 37); दुह्यस् or दोह्यस्, गुह्यस् or गोह्यस्. Of the above three forms s'asya may be explained by its being used by Pāṇini in the sūtra V. 3. 60. as formed by nyat of VI. 1. 214. But the authority for the other two is doubtful.

Part.—The verb अज्ज (रुच् 21) 'to anoint', preceded by the preposition आङ् takes the affix क्यप् when used as an appellative. As आ + अज् + क्यप् = आञ्ज्यप् meaning clarified butter. The nasal is elided by VI. 4. 24. S. 415. The affix has the force of instrument as a diversity.

२८५९। ऋदु पधाञ्चाङ् पिचृतेः । ३ । १ । ११० ।

'वृत्'। वृत्त्यप्। 'बृध्'। वृध्यप्। कृपिवृत्त्यास्तु। कल्प्यप्। चर्त्यप्। 'तपरकरण्य' किञ्। 'कृत्'। कीर्त्यप्। अनित्ययवन्ताञ्चुरादय इति शिञ्भावे एवत्। शिञ्जन्तास्तु वदेव।

2859. After verbs having a penultimate short ऋ, the affix क्यप् is employed, with the exception of the verbs कृप् 'to be able', and चृत् 'to hurt'.

Thus वृत् + क्यप् = वृत्त्यप्; so also वृध्यप्. But कृप् and चृत् will form कल्प्यप्, and चर्त्यप्.

Why have we used the letter च् in ऋत्? It is to indicate that short ऋ is meant and not long ऋ (I. 1. 70). Therefore the root कृत् will take यत् and form कीर्त्यप्. It has already been taught that शिच् added to चुरादि roots is not of universal application. Therefore when शिच् is not added we have the affix न्यत्. But when the root ends in णिच then the यत् is the proper affix.

२८६०। ई च खनः । ३ । १ । १११ ।

चात्क्यप्। आङ्गुणः। खेयच्। 'इ च' इति इस्वः सुपठः।

2860. The affix क्यप् is employed after the root खन् 'to dig,' and long ई is substituted for the final of the root.

By the force of च we draw in क्यप्.

Thus खन् + क्यप् = ख + ई + य = खेयच् 'to be dug' (VI. 1. 87). The long ई is used in the sūtra for the sake of euphony. The same purpose would have been served by using short इ, thus 'इ च खनः'. But the long ई indicates that the rule VI. 4. 43 does not apply here. By that rule the ञ् of खन् would have been lengthened into आ before the affix क्यप्.

२८६१। भृजोऽसंज्ञायाम् । ३ । १ । ११२ ।

सृत्याः कर्मकरा भर्तव्या इत्यर्थः। क्रियाशब्दोऽयं न तु संज्ञा। *समञ्ज बहुलच्*। संसृत्याः। संभार्याः। असंज्ञायामेव विकल्पार्थमिदं वार्तिकम्। 'असंज्ञायाम्' किञ्। भार्या नाम वृत्तिर्याः। अयं कथं भार्या वधुरिति। इह हि 'संज्ञायांसमज्-' (३२७६) इति क्यप् भाव्यच्। संज्ञापय्यं दासस्तु पुं सि चरितार्थः। सत्यच्। विभर्तेष्टु इति दीर्घान्तात्प्रादादेर्वा एवत्। क्यप् भर्तेरेव। 'X तदनुबन्धक-अहं- 'X' इति परिभाषया।

2861. The affix क्यप् is employed after the verb भृज् 'to bear' when not used as a name.

Thus भृ + क्यप् = भृत्य Pl. भृत्याः 'those who ought to be supported,' i.e., 'servants'. The word is here a verbal noun and not an appellative. Why do we say 'when not used as an appellative'? Observe भृ + एवत् = भार्यः 'a Kshatriya'. How do you then explain भार्या meaning 'wife'. For by the

sūtra III. 3. 99. S. 3276 the feminine ought to have been मृत्वा with क्वप् and not भार्वा with न्यत्; for the exception असंवायान् finds its full scope in the masculine? True: the objection is apparently valid. भार्वा is not from मृज्भरवे (Bhuâdi 946) but from either मृ of the Juhotyâdi 5, or from मृ ending in long ऋ of the Kryâdi class No. 21. The चृञ् of the present sūtra must be confined to the Bhuâdi root, and not to the मृञ् of the Juhotyâdi, for the latter has an indicatory ड and is read as डुमृञ् in the Dhâtupâtha. Because the maxim 'an expression with an indicatory letter does not include one with it' applies.

Vart.—The use of *kyap* is optional when this verb takes the preposition चृ. Thus संवृत्वाः or संवार्वाः. This vârtika allows an option only when the word is not an appellative.

२८६२ । मृजेर्विभावा । ३ । १ । ११३ ।

मृजेः क्वप्त्वा स्यात् । पठेयत् । चृञ्चः ।

2862. The affix क्वप् optionally comes along with न्यत् after the root चृञ् 'to cleanse'.

This is an example of *Prâpta-vibhâshâ*. By III. 1. 110 *ante*, the root चृञ् having a penultimate ऋ would have necessarily taken *kyap*; this sūtra declares an option. As परिमृज्यः or परिमार्ग्यः 'to be cleansed'. The second form is thus evolved:—

परिमृज् + रयत् (III. 1. 124). Now applies the following sūtra by which j is changed to g.

२८६३ । अजोः कु चिश्यतोः । ७ । ३ । ५२ ।

अस्य जस्य च कुत्वं स्यादिति चयति च प्रत्यये परे । * निष्ठायाऽनिति इति वक्तव्यम् * । तेनेह न । गर्ग्यश्च । 'हृज्बृद्धिः' (२४७३) । मार्ग्यः ।

2863. For the final च् or ज् of a root, there is substituted a corresponding guttural, before an affix having an indicatory च and before रयत् ।

Thus we have परिमृज् + रयत् । Then there is vṛiddhi of the ri of मृगि by VII. 2. 114 : so we get परिमार्ग्यः ॥

Note.—The यथासंख्य rule does not apply here. The sūtra does not mean that the च् is gutturalised before a चिद् and ज् before a चित् affix; but both.

This guttural change takes place in the case of nyan̄ku, &c., also by the following.

२८६४ । न्यङ्क्वादीनां च । ७ । ३ । ५३ ।

कुत्वं स्यात् । न्यङ्कुः । 'नावक्येः—' इत्युप्रत्ययः ।

2864. The guttural is substituted in nyan̄ku and the rest. Thus नि + न्यङ् + च = न्यङ्कुः 'a kind of black antelope.'

२८६५ । राजसूयसूर्यमृषोद्वरु क्यकुप्यकृष्टपचयाव्यश्याः । ३ । १ । ११४ ।

एते सप्त क्यबन्ता निपातयन्ते । राजा सोतव्योऽभिषेकद्वारा निपादयितव्यः । यद्वा । अतात्मकः सोमो राजा स सूयते क्यव्यतेऽन्त्रेर्वाधिकरणे क्यनिपातनाद्दीर्घः । राजसूयः—राजसयस् । अर्धर्वादिः । सट्वाकाशे सूर्यः । कर्तरि क्यनिपातनाद्द्वयस् । यद्वा 'यू मेरते' तुदादिः । सुवति कर्मणि लोके मेरवति क्यपो षट् । वृषोपपदाद्देः कर्मणि नित्यं क्यप् । वृषोदास् । विशेष- निरूपयस् । 'उच्छ्रावसौन्दर्यगुणा वृषोदाः' । रोचते वचः । गुपेरादेः कुत्वं च संवाचास् । कुवर्ण- रजतनिर्गमं चनं कुप्यस् । गोप्यनयत् । कृष्टे स्वयमेव पचयन्ते कृष्टपचयाः कर्मकर्तरि । युडे उ कर्मणि कृष्टपाचयाः । न व्ययतेऽव्यश्याः ।

2865. The words राजसूय, सूर्य, मृषोद्व, कस्य, कृष्ट, पच, and अवच are irregularly formed by the addition of the affix क्यप्.

Thus राजा सोतव्यः or राजा इह सूयते, राज+सू+क्यप्=राजसूयः 'the Râjasûya or coronation sacrifice. The soma creeper is also called rājâ. The ceremony in which soma is extracted is also called râjasûya. The lengthening is by nipâtana.

Similarly सूर्य or सू+क्यप्=सूर्यः 'the sun', literally that which moves (सरति) in the sky; or that which impels (सुवति) creation to action. When sūrya is derived from sri+kyap; then ri is replaced by short उ which becomes lengthened by VIII. 2. 77. When it is derived from the Tudâdi root सुमेरते, then the augment षट् is added to kyap. वृष+वद+क्यप्=वृषोदास् 'false speech'; this is an exception to III. 1. 106, by which वत् would also have been applied. This rule prevents it. In mṛishodya the affix kyap is added to √vad preceded by the upapada mṛishâ, the force of the affix being to denote an object, and it is nitya. The word follows the gender, &c., of the substantive which it qualifies, i.e., it is dependant on its substantive (viseshya). Thus उच्छ्रावसौन्दर्यगुणा वृषोदाः. So also रोचते ज्यै, वच्+क्यप्=वच, 'an agreeable lover'. So also गुप्+क्यप्=कुप्यस् 'a base metal (other than gold and silver)'; the other form is गोप्यस् । कृष्ट+पच्=कृष्टपचयाः 'that which ripens of itself in cultivated ground.' This is when the force of the affix is that of a reflexive. But when it denotes an object (Passive) only, the form is कृष्टपाचयाः । न व्ययते=अव्यश्याः 'a snake (what does not move by legs)'.

२८६६ । भिद्योद्धयौ नदे । ३ । १ । ११५ ।

निदेऽन्त्रेऽक्यप् । उन्त्रेर्घट्त्वं च । भिनत्ति कुलं भिदाः । उन्त्रकृत्युदकमुद्धयः । 'नदे' किम् । जेसा । उन्त्रिता ।

2866. The words भिदा and उद्धय are irregularly formed by the affix क्यप् when meaning a 'river'.

Thus भिद्+क्यप्=भिदाः 'a river that breaks its banks by the rush of its water', the name of the Bhidya river.

उद्धृक्+क्यप्=उद्धय 'a river whose waters overflow the banks', name of the Uddhya river; the क् is changed into च. Why do we say "when mean-

ing a river''? When not meaning or qualifying the river, the regular forms are used ; thus जेता and उज्जिता.

२८६७ । पुष्यसिध्यौ नक्षत्रे । ३ । १ । ११६ ।

अधिकरेते खवनिपात्यते । पुष्यन्त्वस्मिन्नर्थाः पुष्यः । सिध्यन्त्वस्मिन्नसिध्यः ।

2867. The words पुष्य and सिध्य are irregularly formed by the affix खप्, when used as names of asterisms.

Thus पुष् + खप् = पुष्यः 'the Pushya asterism'. It is so called because objects are nourished under the influences of this asterism. सिष् + खप् = सिध्यः 'the asterism Siddhya' another name of Pushya, so-called because things are accomplished under the influence of this star. The force of the affix is that of 'location'.

Note.—When not the name of asterisms, the forms are पोषणं 'nourishing,' बोधनं 'accomplishing'.

२८६८ । विपूयविनीयजित्या मुञ्जकल्कहलिषु । ३ । १ । ११७ ।

पुङ्गनीजिज्ज्यः खप् । विपूयो मुञ्जः । रज्ज्वादिकरणाद्य शोषयितव्य इत्यर्थः । विनीयः कल्कः । पिष्ट औषधिविशेष इत्यर्थः । पापसिति वा । जित्यो हलिः । बलेन कृष्टव्य इत्यर्थः । कृष्टसमीकरणार्थं ह्यलकाष्टम् । अन्यत्तु विपव्यश्च । विनेवश्च । जेयश्च ।

2868. The words विपूय, विनीय and जित्ये are irregularly formed when they mean, the 'munja grass', the 'sediment' and the 'plough' respectively.

Thus वि + पू + खप् = विपूयः etymologically 'that which has to be purified to make rope'; वि + नी + खप् = विनीय 'a sediment or sin'; जि + खप् = जित्ये 'a plough that which is to be conquered by strength'.

The regular derivatives are, विपव्यश्च, विनेवश्च and जेयश्च.

२८६९ । प्रत्यपिभ्यां ग्रहे । ३ । १ । ११८ ।

* छन्दसीति वक्तव्यम् * । प्रतिगृह्यश्च । अपिगृह्यश्च । लोके तु प्रतिग्राह्यश्च । अपिग्राह्यश्च ।

2869. The verb ग्रह 'to seize', preceded by the prepositions प्रति and अपि, takes the affix खप् (in the Vedic literature.)

Var. — It should be rather stated 'in the Vedic literature'.

Thus सप्तस्य न प्रतिगृह्यश्च तस्मान्नापिगृह्यश्च ॥

Note.—The Kāśikā reads the word chhandasi into the sūtra itself.

In the classical Sanskrit the proper forms are प्रतिग्राह्यश्च and अपिग्राह्यश्च.

२८७० । पदास्वैरिवाह्यापद्वेषु च । ३ । १ । ११९ ।

अवगृह्यश्च । प्रगृह्यं पदम् । अस्वैरी परतन्त्रः । गृह्यकाः युकाः । पञ्जरादिबन्धनेन परतन्त्रीकृता इत्यर्थः । बाह्याद्यां ग्राह्यगृह्या सेना । ग्राह्यविभूतिर्यर्थः । क्षीलिङ्गनिर्देशात्पुन्नपुंसकयोर्न । पक्षे भवः पश्यः । दिगादित्वाद्यत् । आर्यैर्गृह्यत आर्यगृह्यः । तत्पञ्चाश्रित इत्यर्थः ।

2870. The root ग्रह takes the affix खप्, when it means a 'word', a 'dependant', 'outside', or a 'partisan'.

Thus प्रग्रह्य 'the Pragrihya words that donot admit of sandhi', already defined in sūtra I. 1. 11. So also अवग्रहं. These are technical terms of the Prātisākhya also.

The word अवग्रि means dependant upon others, not free to provide for himself. Thus ग्रहकाः युकाः 'the captive parrots': dependent upon others by being kept in cages, &c.

The word बाह्य means 'situated outside'. Thus ग्रामग्रहा येन 'an army lying outside the village'. The word बाह्या being in the feminine gender indicates that the derivative word formed from ग्रह must also be feminine in gender to have this sense: and not when the word is masculine or neuter.

The word पथ्य is derived from पथ 'a side, a party', and means a partisan, follower or friend. Thus वासुदेवग्रहाः 'siding with or being the partisans of Vāsudeva'. So also अर्जुनग्रहाः belonging to the party of Arjun'. So also आर्यग्रहाः 'the partisan of the Aryās.'

२८७१ । विभाषा कृदृषोः । ३ । १ । १२० ।

क्यप्त्वात् । कृत्यच् । वृत्त्यच् । पथे ।

2871. After the verbs कृन् 'to do', and वृन् 'to rain' the affix क्यप् is optionally employed.

The root कृ would have taken the affix क्वत् by III. 1. 124, and the verb वृन् would necessarily have taken क्यप् by III. 1. 110; the present sūtra therefore declares an optional rule. Thus: कृ + क्यप् = कृत्यच् 'to be done'; or कृ + क्वत् = कार्यच्. So also वृत्त्यच् or वर्य्यच् 'stimulating'. In deriving the alternative forms, the following sūtra applies.

२८७२ । ऋहलोर्यत् । ३ । १ । १२४ ।

ऋवर्षान्तादलन्ताच्च ऋतोर्यत्स्वात् । कार्यच् । वर्य्यच् ।

2872. The affix क्वत् comes after a verb that ends in ऋ (long or short), or in a consonant.

The phrase ऋहलोः is in the genitive 'case dual number, the force of the genitive here being that of an ablative. As कृ + क्वत् = कार्यच् 'to be made,' वृ + क्यप् = वर्य्यच्.

२८७३ । युग्यं च पत्रे । ३ । १ । १२१ ।

पत्रं बाहनम् । युग्यो गौः । अत्र क्यप्कुत्वं च निपात्यते ।

2873. The word युग्यम् is irregularly formed meaning "a vehicle."

The word पत्र means that by which a thing is carried. Thus युग्यो गौः 'the carrier bull or the yoked bull'. युग्यो हस्ती 'the harnessed elephant ready to carry'. युग् + क्यप् = युग्यम्. Here ज is changed irregularly into य before the affix क्यप्. When not meaning a carrier or a carriage, it has the form योग्यम्.

२८७४ । अमावस्यदन्यतरस्याम् । ३ । १ । १२२ ।

अत्रोपपदाद्द्वेरेषिकरणे यत् । वृद्धौ सत्यां पाणिजो ह्रस्वश्च निपात्यते । अमा सह वसतोऽस्यां चन्द्रार्कविभावास्या-अमावस्या । 'अहलोपर्यत्' (२८७२) । 'चजोः-' (२८६३) इति कुत्वश्च । पाकयश्च । '*पाणौ सृजेपर्यद्वाच्यः*' । अदुपपत्तयस्य क्यपोऽपवादः । पाणिज्यां सृज्यते पाणि-सर्ग्या रज्जुः । '*समवपूर्वाच्च*' । समवसर्ग्या ।

2874. Optionally the word अमावस्या is irregularly formed.

The word अमा means 'along' or 'together'. अमा in composition with the root वच् 'to dwell', takes the affix यवत् in the sense of location of time. Optionally the *Vridhhi* is not substituted in such a case. The time or the day on which the sun and the moon dwell together in the same constellation is called अमावास्या or अमावस्या.

The final त in अमावस्यत् is indicatory and is for the sake of showing where the proper accent should fall.

The two forms अमावस्या or अमावास्या are the same word, and *a fortiori* a rule made with regard to one will be made applicable to the other. And to this effect there is a paribhāṣhā which declares एकदेशविकृतस्यानन्यत्वश्च ; 'that which has undergone a change in regard to one of its parts, is by no means in consequence of this change, something else than what it was before the change had taken place'. Therefore sūtra IV. 3. 30, though it in terms, says अमावास्यायावा is made applicable to the form अमावस्या also.

In the ashtādhyāyī order the sūtra अहलोपर्यत् (३ । १ । १२४) follows the present sūtra. So the author reads it again here.

2874A. The affix nyat comes after a verb that ends in ri or in a consonant.

Thus पच् + यवत् = पाकयश्च । The gutturalisation is by VII. 8. 52, S. 2863.

Vart.—The root सृज् takes the affix यवत् when compounded with the word पाणि. Thus पाणिसर्ग्या रज्जुः 'a rope.' This debar the kyap of 2859.

Vart.—The root सृज् when preceded by both सच् and अच् takes यवत् as सचसर्ग्या.

२८७५ । न क्वादेः । ७ । ३ । ५८ ।

क्वादेशान्तोऽङ्गोः कुत्वं न । गत्वश्च । वार्तिककारस्तु 'चजोः-' (२८६३) इति सूत्रे 'निष्ठावाप्त-निटः' इति पुरयित्वा 'न क्वादेः' (२८७५) इत्यादि प्रत्याचक्ष्यौ । तेन अर्जितर्जिमधुतीनां न कुत्वं निष्ठायां सेदत्वात् । युजुःपुत्रमधुतीनां तु क्वादित्वेऽपि कुत्वं स्यादेव । सूत्रमते तु वदपि विपरीतं प्राप्तं तथापि 'बयोत्तरं जुनीनां प्राप्तापवश्च' ।

2875. A guttural is not substituted for the final ञ् of a root which begins with a guttural, before an affix having an indicatory य and before यवत् ॥

As कुज्, सज्, गज्, with यवत्. This is an exception to VII. 3. 52.

The vārtikakāra is, however, of opinion that this sūtra is superfluous. For he inserts the word निष्ठावाप्तनिटः in the sūtra चजोः कु विपयतोः

(VII. 3. 52) which would then mean: "For the final च or ञ of a root, which does not take the intermediate ह in the nishṭhā, there is substituted a guttural before a चित् or वयत् affix." Therefore, there would be no guttural change of the roots √arj, √tarj, &c., because these are वेत् in their nishṭhā or Passive Participle. While on the other hand there will be gutturalisation of the finals of युच्, रुक्च्, &c., though these roots have a guttural as an initial, and according to the sūtrakāra there ought not to be any gutturalisation. Therefore, though according to the opinion of Pāṇini the sūtra-author, the forms would have been quite the reverse, yet on the maxim यथोत्तरमुनीनां प्रामाण्यम् "when there is a difference of opinion among the Three Sages, the opinion of the later in age prevails over that of the older." The opinion Kātyāyana supersedes the rule of Pāṇini here.

२८७६ । अजिब्रज्योश्च । ७ । ३ । ६० ।

न कुत्वच् । सनाजः । परिब्राजः ।

2876. A guttural is not substituted for the final or ञ् of अज् and अज् before an affix having an indicatory च and before वयत् ॥

This is an exception to VII. 3. 52. Thus सनाजः, परिब्राजः ।

Note.—There is no example of अज् with the affix वयत्, because by II. 4. 56, वी replaces अज् before all ārdhadhātuka affixes except चञ् and अञ् ॥ The च of the sūtra implies that the rule applies to other roots also not mentioned, as वाजः, वाज्यच् from वज् ॥

२८७७ । भुजन्मुञ्जौ पाण्युपतापयोः । ७ । ३ । ६१ ।

इतयोरेतौ निपात्यौ । मुञ्जतेऽनेनेति भुजः पाणिः । 'इलच्' (३३००) इति चञ् । न्युञ्जन्त्यस्तिन्निति न्युञ्जः । उपतापो रोगः । 'पाण्युपतापयोः' किञ् । भोगः समुद्भूतः ।

2877. भुज 'an arm', and न्युञ्ज 'a kind of bodily disease', are irregularly formed, without any change of their ज before चञ् ॥

The word भुजः = भुजतेऽनेन, with चञ् (III. 3. 121. S. 3300). The irregularity consists in the absence of Guṇa, as well as of gutturalisation. न्युञ्जिताः शस्तेऽस्तिन् = न्युञ्जः from the root उञ्ज आर्जवे (Tudādi 20). The irregularity consists in the non-changing of ज ॥ When not meaning 'an arm' and 'a disease', we have भोगः, समुद्भूतः ॥

२८७८ । प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गे । ७ । ३ । ६२ ।

इतौ निपात्यौ यज्ञाङ्गे । पञ्च प्रयाजाः । त्रयोऽनुयाजाः । 'यज्ञाङ्गे' किञ् । प्रयागः । अनुयागः ।

2878. प्रयाज and अनुयाज are irregularly formed with चञ् when meaning a portion of a sacrificial offering.

The words are derived from वज् with चञ् without the guttural substitution; as पञ्च प्रयाजाः, त्रयोऽनुयाजाः, त्वनग्ने प्रयाजानां पञ्चात् त्वं पुनस्तात् ॥ But प्रयागः and अनुयागः when not referring to portions of a sacrifice.

Note.—The प्रयाज and अनुयाज are illustrative only. The guttural change does not take place with other prepositions, &c., also, as उपयाजः, उपांशुयाजः, संयाजः, अनुयाजः, as in the sentences एकदशोपयाजाः, उपांशु याजमन्तरा यजति, अष्टो पत्नी संयाजा भवन्ति, अनुवाजे क्षरन्ति ॥

२८७९ । वञ्चैर्गतौ । ७ । ३ । ६३ ।

कुत्वं न । वञ्च्यस् । 'गतौ' किस् । वंचयं काष्ठस् । कुटिलीकृतमित्यर्थः ।

2879. A guttural is not substituted for the palatal of वञ्च् in the sense of 'going'.

As वञ्च्यं वञ्चन्ति वणिजः, Why is गतौ used, when we know from the Dhātupāṭha (Bhuadi 204) that वच् means 'to go'? The specification shows that the roots possess many meanings other than those assigned to them in the Dhātupāṭha. Observe वञ्च्यं काष्ठं = कुटिलं ॥

२८८० । ओक उचः के । ७ । ३ । ६४ ।

उचैर्गुणकुत्वे निपात्येते के प्ररे । ओकः यकुन्तवृषली । ह्युपधल्लस्यः कः । यजा विद्धे अन्तो-
हात्तार्थनिदस् ।

2880. ओक is irregularly formed from the root उच् with the affix क (अ) ॥

The change of च् into क् and the Guṇa are the irregularities. As ओकः 'a bird, a śūdra. The affix क is added under III. 1. 135. The क् is added with the force of च् the Kāraka relation being that of Location, &c. The च् affix would have given the form regularly, but then the word would have been acutely accented on the first syllable, but it is desired that the acute should be on the last. The words द्वौकराः, जलौकसः &c., are also irregular, formed with the Unādi affix अयुर् the क् being substituted for च् as an Unādi diversity (bahulam).

२८८१ । यय आवश्यके । ७ । ३ । ६५ ।

कुत्वं न । अपश्यपाच्यस् ।

2881. A guttural is not substituted for the palatal, before the affix यय, when it means 'to do as absolute necessity'.

As आवश्य पाच्यस्, अवश्य वाच्यस्, but पाक्यं, वाक्यं and रेख्यं when the sense is not that of necessity. See. III. 3. 170-171 for this sense.

२८८२ । यजयाचरुचं प्रवचर्चश्च । ७ । ३ । ६६ ।

यये कुत्वं न । याच्यस् । याच्यस् । रोच्यस् । प्रवाच्यं ग्रन्थविशेषः । "आच्" । अच्यस् । अदुप-
चत्वेऽप्यतएव प्रापकारणवत् । "त्यजेच्च" । त्याज्यस् । 'त्यजिप्रत्येच्छ' इति काशिका । तत्र प्रजेर्-
श्चं चिन्त्यं भाष्यानुकृत्वात् । 'यत्प्रकारणे त्यजेत्यसंख्यानस्' इति हि भाष्यस् ।

2882. A guttural is not substituted for the final palatals of यच्, वाच्, रुच्, प्र-वच्, and आच् before the affix ययत् ॥

As याच्यस्, वाच्यस्, रोच्यस्, प्रवाच्यस्, and अच्यस् ॥ Though आच् has a penultimate च् and therefore by III. 1. 110 would have taken ययत्, it takes

एवत् by force of this sūtra. एवत् shows that the present sūtra applies to it, though it means 'a word or speech', and the prohibition of VII. 3. 67 does not apply. एवत् is the name of a particular book. Others say that the prohibition applies to एत् only when it is preceded by ए and does not mean word or speech (VII. 3. 67) and not when it is preceded by any other preposition. As अत्रिवाक्यवदिति पठन्ति ॥ This even in a very restricted sense, namely, on the tenth day of the Daśarātra ceremony. In other places we have अत्रिवाक्यं ॥

Vārti.—एवत् should be enumerated in this connection, i.e., before एवत्, the ए remains unaltered, as एवाक्यम् ॥ According to Kāśikā, the vārtika applies to एवत् and एत्. The inclusion of एत्, however, is doubtful, as it is not given in the Mahābhāṣya.

२८८३ । वचोऽशब्दसंज्ञायाम् । ७ । ३ । ६७ ।

वाक्यम् । अशब्दाख्यायां तु वाक्यम् ।

2883. The guttural is not substituted for the final of एत् before एवत् when it does not mean 'a word or speech'.

As वाक्यनाह, अवाक्यनाह but अत्रिवाक्यं वाक्यनाह ॥

२८८४ । प्रयोज्यनिधोज्यौ शब्दार्थे । ७ । ३ । ६८ ।

प्रयोज्यं चरमः प्रयोज्यो निधोज्यं चरमो निधोज्यो भूत्यः ।

2884. प्रयोज्य and निधोज्य preserve their palatal in the sense of 'capable to do this'.

As प्रयोज्यः = प्रयोज्यं चरमः, निधोज्यः = निधोज्यं चरमः, i.e., a servant; but प्रयोज्य and निधोज्य in other senses.

२८८५ । भोज्यं भक्ष्ये । ७ । ३ । ६९ ।

भोज्यमशब्दः । * एवमन्तरं खविदन्मयी चेति पक्षश्च* । लाप्यम् । दन्निर्वातुं भक्ष्यमिति वाच्यं । दान्यः ।

2885. भोज्य preserves its palatal in the sense of 'eatable'.

The word is derived from भुज् with एवत् in the sense of 'able'. As भोज्य भोक्तः 'eatable rice', भोज्य भक्ष्यः 'eatable barley-gruel'. भक्ष्य here means anything which is fit for being eaten. When not having this sense we have भोज्यः कर्मणः ॥

Vārtik.—The verb लप् and दप् should be enumerated in the chapter of एवत्. Thus लप् + एवत् = लाप्यम्. Though दनि is not read as a root in the Dhātupāṭha, it must be taken as a root by the force of this vārtika. Thus दान्यः

२८८६ । ओरावश्यके । ३ । १ । १२५ ।

उपस्थाताद्वातोपर्यत्स्वादवर्यभावे व्योत्ये । लाप्यम् । पाप्यम् ।

2886. The affix एवत् comes after a root that ends in the letter उ long or short when the sense is that of necessity.

This debars the affix. यत्. Thus जु+यत्=लौ+य=लौय (VII. 2. 115 and VI. 1. 79) 'must be cut'; so also जु+यत्=पायस् must be purified'.

२८८७ । आसुयुवपिरपिलपिन्नपिचसश्च । ३ । १ । १२६ ।

'युज्' । आसायस् । 'जु निन्नये' । यायस् । वायस् । रायस् । लायस् । प्रायस् । चायस् ।

2887. The affix यत् comes after the verbs आसु 'to distil', जु 'to join', वप् 'to sow', रप् 'to speak distinctly' जप् 'to be ashamed', and चस् 'to drink'.

The verb आसु is a compound verb formed by the preposition आङ् and the root जु. This sūtra debars यत् that would otherwise have come by III. 1. 97 and 98. S. 2842 & 2844.

Thus आसु+यत्=आसायस्, (VII. 2. 115 and VI. 1. 79); so also पायस्, वायस्, रायस्, लायस् and चायस्.

२८८८ । आनायोऽनित्ये । ३ । १ । १२७ ।

आङ्पूर्वाग्नयतेर्यदावादेयश्च निपातवते । दक्षिणाग्निविशेष स्वेदस् । स हि गार्हपत्यादानीयते-
ऽनित्यश्च सततप्रवृत्तनात् । आनेयोऽन्यः । षटादिः । वैश्वकुलादेरानीतो दक्षिणाग्निश्च ।

2888. The word आनायः is irregularly formed when meaning 'impermanent'.

This word is thus formed:—आङ्+नी+यत्=आ+ने+य=आनाय, (the नै being changed into नाय by the analogy of VI. 1. 79).

As आनायो दक्षिणाग्निः This is a species of Dakṣiṇāgni fire. As this fire is brought from the Gārhapatya fire and is not permanently kept alive, therefore it is called ânâyya. This however, is not co-extensive with Dakṣiṇāgni. It is that fire which is brought from the Gārhapatya, and has the same source with the Dakṣiṇāgni and Ahavaniyāgni. A Dakṣiṇāgni fire may be taken from different sources, as from the family of a well-to-do Vaiśya, or from a frying place, or from Gārhapatya fire. When it is taken from the last, i.e., from Gārhapatya fire, it is ânâyya Dakṣiṇāgni. Ahavaniya is also taken from Gārhapatya.

It is not every thing, that is not lasting, which is called ânâyya; for a fragile pot will not be called so. It applies only to the consecrated fire. When it has not this sense, the form is आनेय meaning 'what ought to be brought'.

२८८९ । प्रणायोऽसंसती । ३ । १ । १२८ ।

संसतिः प्रीतिविषयीभवनं कर्तव्यापारः । तथा भोगेष्वादतोऽपिसंसतिः । प्रणायस्योऽसं । प्रीत्य-
नर्ह इत्यर्थः । प्रणायोऽन्तेबासी । विरक्त इत्यर्थः । प्रणेयोऽन्यः ।

2889. The word प्रणायः is irregularly formed when meaning 'disapproved'.

The word असंसति is a negative word meaning 'non-agreement'. It means also 'disrespect'.

Thus प्रणाप्यहोः 'the thief is to be disliked'.

Why do we say when meaning 'disapproved'. Because otherwise the regular form is प्र+नी 'to lead' यत्=प्रणेयः 'tractable'.

The word in the sūtra is असंसति which we have translated as 'disapproved'. But the word संसति also means अभिलाष or 'desire'; and असंसति would therefore, mean 'free from desire or worldly attachment'. Therefore the word असंसति means also 'free from attachment', as in the following sentence :—

एवेष्टाय पुत्राय पिता ब्रह्म प्रह्वयात्, प्रणाप्याय अन्तेवासिने नाम्यस्मै कस्मैचन 'let the father teach the Secret Doctrine to his eldest son, or to such pupil who is free from worldly attachment, and to no one else'.

२८९०। पाठ्यसंनार्यनिकायधाय्याजानहविर्निवाससामिधेनीषु । ३ । १ । १२९१

वीर्यतेजन्य पाठ्यं नानह् । एयद्वात्वादेः पठ्यं च । 'आतो युक्-' (२९६१) इति युक् । सम्पद् वीर्यते होमार्थमग्निं प्रतीति संनार्यं हविर्विधेयः । एयद्वायादेशः सतो दीर्घञ् निपात्यते । निधीय-तेऽस्मिन्वाग्यादिकं निकाय्यो निवासः । अविक्करो एयत् । आयोधात्वादेः कुत्वं च निपात्यते । वीर्यतेजन्या समिधिति धाव्या श्रुक् ।

2890. The words पाठ्य, संनार्य, निकाय्य and धाव्या are irregularly formed meaning 'a measure', 'an oblation to fire', 'a dwelling', and 'a sacrificial prayer', respectively.

These words are supposed to be formed thus :—मा (to measure) + एयत्=पाठ्यम्, the ण being changed into य and another य being added by VII. 3. 33. The regular form is मेयम् 'to be measured' (मा + एयत्=मे + य VI. 4. 65.=मेय). चङ् + नी (to lead) + एयत्=संनार्यम् 'the oblation'. It being a crude form applies to a particular kind of oblation. The regular form is सम्नेयम् । नि + चि (to collect) + एयत्=नि + चै + य=नि + चाय + य=निकाय्यः 'a dwelling'. The regular form is निचैय । धा (to put) + एयत्=धाव्या (fem.). The sāmādhēni is the name of certain Rik hymns used as supplemental verses in a Litany. The other form is चैय ।

२८९१। कृतौ कुण्डपाठ्यसंचायौ । ३ । १ । १३० ।

कुण्डेन वीर्यतेऽस्मिन्नेतः कुण्डपाठ्यः कृतुः । संवीर्यतेऽसौ संचायः ।

2891. The words कुण्डपाठ्यः and संचायः are irregularly formed meaning a sacrifice.

These words are thus formed : कुण्ड + पा (to drink) + यत्=कुण्ड + पा + य + य (VII. 3. 33)=कुण्डपाठ्यः 'the sacrifice in which Soma is drunk with a bowl'. The accent falls on the first syllable by VI. 1. 213. चङ् + चि (to collect) + एयत्=संचायः, 'the sacrifice in which Soma is collected'.

If not applied to sacrifices, the forms will be कुण्डपानम् and संचैयः

२८९२। अग्नौ परिचार्योपचार्यसमूह्याः । ३ । १ । १३१ ।

अग्निपादार्थे उपचार्येण एते चापयः । अग्नौ तु परिचैयम् । उपचैयम् । संचायम् ।

2892. The words परिवायः, उपवायः and समूहः are irregularly formed when they are names of fire.

These words are thus formed:—परि+चि+रयत्=परि+चै+य=परि+चाय+य=परिवायः: 'sacrificial fire arranged in a circle' (the चै being changed into चाय by the analogy of VI. 1. 79. This peculiar sandhi before the semivowel च has been illustrated in the previous examples also). So also उपवायः: 'a kind of sacred fire'. चय+वय+रयत्=चय+वय+य=उपवूहः: 'a kind of fire'. समूहं यिच्छीत पशुक्षानः: let him kindle the Samūhya fire desirous of a victim'.

Why do we say 'when they are names of fire'? Observe otherwise, परिधेयम् 'to be heaped', उपवेद्यम् 'to be increased', संवाजम् 'to be carried'.

२८९३ । चित्वाग्निचित्ये च । ३ । १ । १३२ ।

चौप्रतेऽसौ चित्वाग्निः । अग्नेयुष्मन्निचित्वा । 'प्रेषाति सर्गं ग्राहकालेषु कृत्याश्च' (२८९२) । एषया गन्तव्यम् । गन्तव्यम् । गन्तव्यम् । इह लोका वाया वा इति पुनः कृत्यचित्तिः 'रथचिकारा-
कृत्यं वागवयचित्तिः कृत्यचित्ति' इति चाप्यति । तेन 'X कृत्यकृत्यकृत्यकृत्यं न-X' इति रिक्तम् ।
'अहं कृत्यकृत्य' (२८९२) स्तोत्रार्थः । एतत्तुः इति कर्तृ । एतत्तुः इति कर्ता । चित्वा वाया वा
इति कृत्यकृत्यचित्तिः ।

2893. The words चित्त्व and अग्निचित्त्व are also irregularly formed.

The word चित्त्वः comes from the root चि 'to collect', and means fire, i.e., that which is collected. As चित्वाग्निः: 'the funeral pile fire'. The word अग्निचित्वा means, arranging the fire. The affix च has been added to denote condition, together with the augment तुक् (च). These words have *udatta* accent on the last vowel. The regular form is चेषम् 'to be gathered.'

२८९३ क । प्रेषाति सर्गं ग्राहकालेषु कृत्याश्च । ३ । ३ । १६३ ।

2893A. The affixes called 'kritya', and the affix 'Loṭ' come after verbs, in the sense of direction, granting permission, and proper (particular) time.

Thus त्वया गन्तव्यं or गन्तव्यं or गन्तव्यं "you must go", "you may go", or "it is proper time for you to go".

The re-ordaining of kritya affixes by this sūtra, in order that the kritya may not be debarred by loṭ or Imperative affixes, indicates by implication the existence of the following maxim: "the rule of non-uniform affixes (III. 1. 94.) does not necessarily apply in all cases after sūtra III. 3. 94, treating of primary affixes by which the feminine nouns are formed."

In other words, the rule III. 1. 94 was not sufficient by itself to ordain kritya affixes to be added with the force of "directing," &c.; for the *specific* affixes of लोट् would have debarred the *general* affixes of kritya. Hence the repetition of the word kritya in this sūtra. See sūtra 2817 where this

aphorism is fully explained. Therefore the *kta*, *lyut*, *tumun*, and *khal*, meanings are never denoted by the *kṛitya* affixes; and the *kṛityas* can never come with the force of *kta*, &c. Thus इजित् or इजन् वाच्यः. Here by the sūtras III. 3. 114 and 115, the *kta* and *lyut* have been added to /इच् with the force of भाव or condition. But the *kṛit* affix चच् though denoting भाव by III. 3. 18, will not be added to /इच् with this peculiar force. Similarly we have इच्छति भोक्तुम् 'He wants to eat', but we cannot have the खोच् affix here, though that also is ordained after a verb denoting इच्छा by III. 3. 157: but the लिङ् will come not by force of III. 3. 157, but by III. 3. 159. Similarly by III. 3. 128 the affix जुच् is added to roots ending in long आ; but the affix खल् will not come after such a root, by III. 3. 127.

२८९३ । ख ॥ अहं कृत्यतृचश्च । ३ । ३ । १६९ ।

2893B. The *kṛitya* affixes and the affix *trich* are added to a root, when fitness as regards the agent is implied, (as well as the *lin*.)

Thus स्तुत्यः 'praiseworthy'. स्तोता 'the panegerist'. The ordaining of the *kṛitya* and *trich* is for the sake of indicating that they are not to be debarred by the Potential: for the *anuvṛitti* of लिङ् is current into this sūtra by force of च in this aphorism. See S. 2818.

२८९४ । भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्या वा । ३ । ४ । ६८ ।

इते कृत्यान्ताः कर्तरि वा निपात्यन्ते । पदे तयोरेवेति सकर्मकात्कर्तृणि । अकर्मकास्त भावे ज्ञेयाः । भवतीति भव्यः । भव्यमनेन वा । गायतीति गेयः सामान्यम् । गेयं सामानेन वा इत्यादि । 'यकि लिङ् च' (२८२३) । चात्कृत्याः । वोढुं यक्यो वोढव्यः । वहनीयो वाह्यः । लिङ् वाच्य भा भूदिति कृत्योक्तिः । साधवादनेनैव सापनसंभवे प्रेपादिभूते 'कृत्याह' इति पुस्त्यञच् । अहं कृत्यतृचोर्ग्रहणं च ।

2894. The words 'bhavya', 'geya', 'pravachaniya', 'upasthāniya', 'janya', 'āplāvyā' and 'āpātya' may optionally be used to denote the agent.

These words are formed by *kṛitya* affixes and therefore by rule III. 4. 70, they would generally denote an action in the abstract, and the object, but not the agent. The present sūtra, however, makes them denote optionally the agent also. In the alternative they denote the action-name and the object also. Thus भव्य may mean 'existed', 'existence' or 'one who exists'; गेय means 'a singer', 'a song'; or 'singing'; प्रवचनीय means 'one who explains', 'what ought to be explained', or 'an explanation'; उपस्थानीय means 'who waits upon', 'what ought to be waited upon or served', or 'waiting upon or attendance'; जन्य=जायतेऽद्यै or जन्यमनेन means 'one who gives birth, i.e., a father', 'birth' or 'what is born'; आप्लाव्य=आप्लावतेऽद्यै or आप्लाव्यमनेन 'mean 'who immerses', one 'immersing', or 'what ought to

immersed'; आपात्य = आपतत्यसौ or आपात्स्वनेत means 'what falls upon', 'falling upon', or 'what ought to fall upon'. Thus गेदो गायकः सङ्गां 'the boy is the singer of the Sâma'; or गेदानी गायकेन सङ्गाति 'the boy ought to sing the Sâma'; प्रवचनीयो गुरुः स्वाध्यायस्य 'the guru is the expounder of the lesson'; प्रवचनीयो गुरुणा स्वध्यायः 'the lesson ought to be explained by the teacher'; उपस्थानीयो अन्तेवारी गुरोः 'the pupil is the servant of the teacher'; उपस्थानीयः शिष्येण गुरुः 'the teacher ought to be served by the pupil'.

२८९४ । क । शकि लिङ्च । ३ । ३ । १९२ ।

2894A. And the affix Jin as well as the kṛitya affixes come after a verb, when the sense is that of 'capability.'

By the force of the word च, we draw in the anuvṛitti of kṛitya. Thus बोहुं शक्यो वोढव्यः or वहनीयो, or वाह्यः "capable of carrying." That the लिङ् may not debar the kṛityas, so the kṛitya has been read into this sūtra by the anuvṛitti or च ॥

We could have well omitted the words कृत्याङ्ग in the sūtra III. 3. 163, if we consulted brevity; for the jñāpaka of this sūtra would have been enough, i.e., the च of this sūtra would have done it. The inclusion of the words कृत्य and नृच् also in III. 3. 169 is open to the same remarks.

इति कृत्यस्तकृत्यप्रकरणम् ।

Here ends the Chapter on the Kṛitya.

THE KRIDANTA AFFIXES.

CHAPTER II.

अथकृदन्तप्रकरणम् ।

२८५ । एवुल्लुची । ३ । १ । १३३ ।

आतोरेतो स्तः । 'कर्तरि कृद' (२८३२) इति कर्त्रर्थे । 'युवोरेताको' (१२४९) । कारकः । कर्ता । बोहुमर्हो बोडा । कारिका । कर्त्री । 'गाङ्कुटा-' (२४६१) इति किरिबच् । कुटिता । अङ्घ्रि-
दित्युक्तेर्न किरिबच् । कोटकः । 'बिज इट्' (२५३६) । विजिता । 'इनस्तोऽन्विरणलोः' (२५७४) ।
घातकः । 'आतो युक्-' (२९६१) । दायकः । 'नोदातोपदेयस्य-' (२९६३) इति न वृद्धिः । यमकः ।
दणकः । अनिटस्तु निदायकः । 'जनियथ्योश्च' (२५१२) । जनकः । 'वथ हिंसायास्' । वधकः ।
'रधिनभोरधि' (२३०२) । रन्धकः । जन्मकः । 'नेठर्गालिटि रधेः' (२५१६) । रधिता-रडाः ।
'मस्जिनयोः-' (२५१७) इति जुष् । मङ्कः । नष्टा-नशिता । 'रेरयन्मिदोः' (२५८१) । रन्धकः ।
रग्धा । 'लभेच्च' (२५८२) । लम्भकः । लग्धा । 'तीपसह-' (२३४०) । रधिता-रष्टा । उद्विता-
बोडा । दरिद्रातेरालोपः । दरिद्रिता । 'एवुलि न' दरिद्रायकः । 'कृत्वस्वयुटः-' (२८४१) इत्येव
युत्रमस्तु । यत्र विहितास्ततोऽन्यत्रापि स्युरित्यर्थात् । एवं च बहुलग्रहणं योगविभागेन कृन्तात्र-
स्यार्थव्यभिचारार्थम् । पादाभ्यां द्विवते पादहारकः । कर्मणि एवुल् । * कुनेः कर्तर्यात्मनेपद-
विषयात्कृद्वृत्तिरिति वाच्यः* । प्रकृन्ता । 'कर्तरि' इति किरि । प्रकृन्तित्वम् । 'आत्मनेपद-'
इति किरि । संकृन्ता । अनन्वयावो विषयग्रहः । तेन 'अनुपसर्गाद्वा' (२९१६) इति विकल्पाहस्य
न निषेधः । संभिता । तदर्हत्वमेव तद्विषयत्वम् । तेन कृन्तेत्यपीति केचिद् । 'गनेरिट्-' (२४०१)
इत्यत्र परस्मैपदग्रहणं तज्जनयोरभावं लक्षयति । संज्ञिगमिषिता । एवं 'न वृद्धमव्युत्थः' (२३४८) ।
विधृत्त्वता । तज्जन्ताएवुल् । अस्लोपस्य स्थानिवत्त्वान्न वृद्धिः । पापयकः । बहुलग्रहणाच्च
पापायकः ।

2895. The affixes एवुल् (अक) and वृच् (वृ) are placed after all verbal roots, expressing the agent.

The word 'root' is understood in the above aphorism. Thus कृ+एवुल्=कार+वु (VII. 2. 115)=कार+अक (VII. 1. 1.)=कारक; nom. sing. कारकः 'doer.' कृ+वृच्=कर+वृ (VII. 3. 84)=कर्तृ; nom. sing. कर्त्री. So also हारकः and इती.

The च् of वृच् is not indicative, but distinguishes this affix from वृत्; the simple वृ includes both वृच् and वृत्, as in V. 3. 59, and VI. 4. 154.

The accent is by III. 1. 3.

The trich has the force of 'fitness' also by III. 3. 169. Thus, बोहुमर्हो=बोडा ।

Their feminines will be कारिका and कर्त्री ।

The affix वृच् is किरि after the roots कृ and कृद &c. by I. 2. 1. Therefore we have कृद+वृच्=कुटिता । But एवुल् is not किरि because it has an indicative च् । Thus कृद+एवुल्=कोटकः ।

So also by I. 2. 2. an affix that begins with the augment इद् is क्ति after the root बिच् । Thus बिच् + क्त् = विजिता ॥

By VII. 3. 32, इ replaces the इ of इद् before a क्ति affix. Thus इद् + क्त् = वातकः ॥

By VII. 3. 33, the augment युक् is added to क्त् when it comes after roots ending in long आ ॥ Thus दा + क्त् = दा + य + अक = दावकः ॥

By VII. 3. 34, udātta roots ending in न do not take vridhi before क्त् । Thus यद् + क्त् = यनकः ; so also दनकः ॥ But roots which are anudātta and anit consequently take vridhi. Thus नियद् + क्त् = नियानकः ॥

By VII. 3. 35. there is no vridhi of the roots जच् and वच् 'to kill'. Thus जच् + क्त् = जनकः so also वचकः । The √वच् here is a distinct root and not the substitute of इच् ॥

By VII. 1. 61. a nasal is inserted in the roots रच् and जच् before क्त् । Thus रन्चकः and जन्चकः ॥ But by the subsequent sūtra VII. 1. 62. the nasal is not inserted in रच् before सेद् affixes. Therefore रच् + क्त् = रचिता । It is optionally सेद् by VII. 2. 45. The other form is रच् + क्त् = रच्ता ।

By VII. 1. 60. a nasal is inserted in the roots नच् and नय । Thus नच्क्ता and नय्क्ता । But नयिता । नच्क्ता is thus formed. To the root जुञ्क्षी जुञ्जी (Tud. 121) is added क्त् ; the nasal is inserted by VII. 1. 60 ; the य is elided by VIII. 2. 29, and then the final ज is gutturalised into ञ ।

By VII. 1. 63. a nasal is inserted in the root रञ before क्त् ॥ Thus रन्चकः । But रञ्च with क्त् ।

By VII. 1. 64 लञ gets a nasal before vowel-affixes. Thus लञ्चकः but लञ्च with क्त् ।

By VII. 2. 48 the augment इद् is optionally added to क्त् after the roots इच्, रच्, जुच्, वच्, and रिच् । Thus रचिता or रच्ता, रचिता or रोदा, &c.

By the vārtikas under VI. 4. 112, the आ of दरिद्रा is elided before क्त् । Thus दरिद्रिता । But not so before क्त् । As दरिद्रावकः ।

The sūtra कृत्यस्युदे बहुलम् III. 3. 113 should be divided into two parts (1) कृत्यस्युदे: 'Let the affixes kṛitya and lyuṭ be applied also to places other than those specifically ordained,' (2) बहुलम् "The kṛit affixes have the senses other than those specifically given to them: and are applied to other than those expressly ordained." By thus splitting up III. 3. 113 into two sūtras, we can extend the scope of kṛit affixes. Thus क्त् may be added with the force of 'object' also. As पादाभ्यां द्विजते = पादहारकः ॥

Vārt.—Prohibition of इद् should be stated with regard to an Active kṛit affix when it comes after that root कृञ which is the subject of getting ātmanepada affixes. In other words, which is conjugated in the ātmanepada. Thus by I. 3. 42 कृञ preceded by म or उप is ātmanepadi. Therefore क्त् will not take इद् । As सकृन्ता उपकृन्ता ॥ Why do we say 'the Kṛit-affix should have an active force'? Observe सकृन्तव्यम्, उपकृन्तव्यम् ॥ Why do we

say "when it was subject of *Ātmanepada*"? Observe संमिता ॥ Here there is इट् augment; for संकृच् is not *ātmanepadi* but *Parasmaipadi*.

The word विषय in the *vārtika* means *ananyabhāva* or *solely*. Therefore where the *ātmanepada* is *optional* as it is by I. 3. 43 when *kram* takes no *upasargas* there this prohibition does not apply: for it is not *solely* *ātmanepadi*.

Thus कृमिता । But according to another view, the word विषय does not mean 'solely', but "subject to" or 'capable of'. Therefore, wherever, the root कृच् is *liable* to be conjugated in the *ātmanepada*, there the इट् is prohibited. So we have the alternative form कृन्ता also: for *kram* without *upasargas* can be conjugated in the *ātmanepada*: though not *solely* in the *ātmanepada*.

The *sūtra* VII. 2. 58 declares that an *ardhadhātuka* affix beginning with a च् gets the इट् augment after गच् in the *Parasmaipada*. The phrase 'in the *Parasmaipada*' indicates the absence of the affixes *tan* and *āna*. Therefore the इट् is added before the कृत् affix. As संजिगन्मिषिता । To the root गच् preceded by सच् we add the desiderative सच् । Then there is reduplication, and we have संजगच् + स. Then ज becomes जि by VII. 4 79. Then comes the augment इट् and we have संजिगन्मिस् and स् is changed to ष् । Then संजिगन्मिस् + तुच् = संजिगन्मिष् + इट् + तु = संजिगन्मिषिता ॥

So also VII. 2. 59 declares that वृत् and the three roots that follow it get the augment इट् before च । The *krit* also get the augment. Thus विवृत्तितत्ता ॥

The affix ष्वुल् is added to the Intensive root also. As पापचकः । There is no *vṛiddhi*, as the elided अ is *sthānivat*. But in *yanluk* Intensive the form is पापाचकः । The Intensive root is पापच्य. Thus पापच्य + ष्वुल् = पापच्य् + ष्वुल् (the अ is elided by VI. 4. 48). This *lopādeśa* is *sthānivat* for the purposes of preventing *Vṛiddhi*. See I. 1. 57. So the अ of पच्य् is not *vṛiddhi*ed. The च is elided by VI. 4. 49. Thus we have पापचकः ॥

२८९६ । नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युगिन्त्यच् । ३ । १ । १३४ ।

नन्दादेर्ल्युग्रहादेर्णिनिः पचादेरच्स्यात् । नन्दयतीति नन्दनः । जननयतीति जननः । मधुसूदनः । विशेषेण भीषयतीति विभीषणः । लवणः । नन्द्यादिगणे निपातनाशत्वच् । ग्राही । स्थायी । मन्त्री । विशयी । बृध्यभावो निपातनात् । विषयी । इह पत्वमपि । परिभाषी-परिषयी । पाषिको वृद्धयभावो निपात्यते । पचादिराकृतिगणः । 'शिवशजरिष्टस्य करे' (३४८९) । 'कर्मणि यटो ठच्' (१८३६) इति सूत्रयोः करोतेर्घटेष्वाच्प्रयोगात् । अच्प्रत्ययेपरे यङ्लुग्विधानाच्च । केषांचित्पाठस्त्वनु बन्धासंजनार्थः । केषांचित्प्रपञ्चार्थः । केषांचित्पाठकबाधनार्थः । पचतीति पचः । चेलट् । नदट् । चोरट् । देवट् । इत्यादयश्चित् । नदी । चोरी । देवी । दीव्यते- 'इगुपच-' (२८९७) इतिकः प्राहः । जारभरा । श्वपचा । अनयोः 'कर्मण्यण्' (२९१३) प्राहः । न्यङ्कवादिषु पाठाच्छपाकोऽपि । 'यङोऽचि च' (२६५०) इति लुक् । 'न धातुलोपः-' (२६५६) इति गुणवृद्धिनिषेधः । चेक्यः । नेन्यः । सोलुवः । पोषुवः । मरीचुजः । '* चरिचलिपतिबदीनां वा द्वित्वमच्याङ्चाभ्यासस्येति बक्तव्यम् * । आगमस्य दीर्घत्वसामर्थ्यादिभ्यासहस्त्वो 'इलादिभ्योः' (२१७९) च न । चराचरः ।

चलाचलः । पतापतः । वदावदः । * हन्तेर्धत्वं च * । चत्वमभ्यासस्योत्तरस्य तु 'अभ्यासाच्च' (२४३०) इति कुत्वच् । घनाघनः । * पाटेर्णिङ्कुवचोवच दीर्घश्चाभ्यासस्व * । पाटूपाटः । पचेचरः । चलः । पतः । वदः । हनः । पाटः । 'रात्रेः कृति-' इति वा युच् । रात्रिंचरो रात्रिचरः ।

2896. After the verbs classed as नन्द 'to be happy', ग्रह 'to take' and पच 'to cook' there are the affixes ल्यु (अन) णिनि (इच्) and अच् (अ) respectively.

The word *addi* meaning 'and the rest,' is to be joined with every one of the above three words. These three affixes come respectively after the verbs of the above three classes. Thus after the verbs of नन्द class, comes the affix ल्यु; after the verbs of ग्रह class, comes the affix णिनि; after the verbs of पच class, comes the affix अच्.

The नन्दादि verbs will not be found in one place in the Dhâtupâṭha. The list of the words formed by these affixes have, however, been collected in the Gaṇapâṭha. Thus नन्द् + ल्यु = नन्द् + यु (I. 3. 8) = नन्द् + अन (VI. 1. 1) = नन्दन, nom. sing. नन्दनः 'son' (lit, what gladdens). So also from the following causative roots, nouns are formed, meaning names:—वाञ्चि—वाचनः or वाचनः; नदि—नदनः; दूषि—दूषणः (or भूषणः); क्षाधि—क्षाधनः; वर्धि—वर्धनः; शोभि—शोभनः and रोचि—रोचनः.

The following derivatives are names:—सहि—सहनः; तपि—तपनः; दनि—दमनः.

So also the following words:—जल्पनः, रमणः, दर्पणः, संक्रन्दनः, संकर्षणः, संहर्षणः, जनार्दनः, यवनः, पवनः, भृशसूदनः, विभीषणः, लवणः (the ण in लवण is irregular), चित्त-विनाशनः, कुलदमनः and शत्रुदमनः ॥

The ग्रहादि verbs are also nowhere enumerated in a group. The following are, however, those verbs:—ग्रह्—ग्रहन् nom. ग्राही; उत्सह—उत्साहिन् nom. उत्साही; उद्गस्—उद्गासिन्; उद्गास्—उद्गासिन्; स्या—स्यायिन्; मन्त्र—मन्त्रिन्; संमर्द—संमर्दिन्. So also the verbs रक्ष, अ, वस्, वप् and शा preceded by नि; as, निरक्षन्, निश्चायिन्, निवाशिन्, निवापिन्, निशायिन्. The verbs चाचि, व्याहृ, संव्याहृ, ब्रज, वद and वस take णिन् when preceded by the negative particle; as, अयाचिन्, अव्याहारिन्, असंव्याहारिन्, अब्राजिन्, अवादिन् and अवाशिन्. So also after verbs ending in a vowel when agents are non-conscious beings: as, अकारिन्, अहारिन्. So also, अविनायिन्, अविशायिन्, विशयिन्, विषयिन् (meaning a place) विशायिन् and विषायिन्, अभिभाविन्, अपराधिन्, उपरोधिन्, परिभविन् and परिभाविन् ।

The following are पचादि words:—पच, वच, वप, वद, चल, तप, पत, नदट्, मषट्, घस्, गरट्, श्वट्, तरट्, चीरट्, ग्राहट्, जर, मर, षर, क्षम, सूदट्, देवट्, मोरट्, सेव, सेष, क्रोष, अण, दंश, दश, दन्म, जारभर, श्वपच, सेच, कीष, क्षप, मद, रज, दीषट्, चरट् ।

The ट् in नदट् &c., shows that the feminine of these is formed by long ङ् (IV. 1. 15). The पचादि class is an आकृतिगणः. Because we find words not enumerated above also formed by *ach* affix. Thus the word करः 'doer' is an ach-formed word and is used by Pāṇini himself in the sūtra IV. 4. 143. So also the word चटः "dexterous" in the sūtra V. 2. 35. That अच् is a general affix coming after almost all roots, we may infer from II. 4. 74 which

declares that the Intensive character यङ् is elided before the affix अच्; thus showing that अच् comes after all Intensive roots: and *a priori* after all simple roots. Some of the पचादि words are read in order to fasten the anubandha इ to them; others are merely illustrative; while the remaining words debar the application to them of other affixes like अण् &c. Thus पचः is formed by अच् meaning "the cook", and it is merely illustrative. While नदद्, चोरद् and देवद् are read with the anubandha इ indicating that their feminine is formed with long ई, as नदी, चोरी and देवी॥ In the case of देव the affix क was the proper affix because the root has a penultimate इ। But अच् debars that क of III. 1. 135. In the cases of जारपरा and खपचत the affix अण् of III. 2. 1. is debarred by अच्, for these words can be analysed as जारं विभर्त्ति and खानं पचति। The word खपाकः is also another form of this word as found in the Nyāṅkvādi list.

When the यङ् is elided by II. 4. 74 before the affix अच्, then there is no Guna or Vṛiddhi of the root because of the prohibition of I. 1. 4. Thus we have, चेक्रियः, नेज्यः, लोलुवः, पोषुवः and सरीसृजः ॥

Vart.—The roots चर्, चल, पठ्, and बह् take reduplication when followed by the affix अच् (III. 1. 134) and the reduplicate (abhyāsa) takes the augment आक् ॥ The final consonants of the Abhyāsa (reduplicate) are not elided in these verbs, in order to give scope to the augment, for if the final consonants be elided by VII. 4. 60, then the addition of the augment becomes unnecessary; as there is no difference between the augment and the ādeśa (shortening of the vowel) taught in VII. 4. 59. Thus चराचरः, चलाचल, पतापतः, पदापदः ॥

The above vārtika is optional, so we have the forms चरः पुनवेः, चलो रयः, बहो बहुवयः &c.

Vart.—The root इह् is reduplicated before the affix अच्, and the augment आक् comes after the Abhyāsa, and च is the substitute of इ of the Abhyāsa. Thus इह् + अच् = चह् + आक् + इह् + अच् = चनाचनः (The second इ is changed into च by VII. 3. 55), as in the phrase चनाचनः क्षोभनक्षुब्धपीनाम् ॥

Vart.—The causative root पाठि is reduplicated before the affix अच्, there is elision of णि (sign of the causative), and उक् is the augment of the Abhyāsa, and it is lengthened. Thus पाठि + अच् = पादूपठः ॥

To the upapada or रात्रि is optionally added the augment च् when it is followed by a kṛit word (VI 3. 72.) Thus रात्रिचरः or रात्रिचरः ॥

२८९७ । इगुपधक्षाग्रीकिरः कः । १ । ३ । १३९ ।

इभ्यः कः स्यात् । क्षिपः । लिखः । बुधः । कृयः । चः । ग्रीष्मातीति प्रियः । किरतीति किरः । वासकपविधिना एतुल्लुचावपि । सेपकः—सेहा ।

2897. After a verb ending in a consonant but preceded by इ, उ or ऋ (long or short), and after the verbs ज्ञा 'to know', प्री 'to please', and कृ 'to scatter', comes the affix क (अ).

Thus लिप्+क=लिप् non. sing. लिप्: So also लिखः 'inscription'; वुधः 'who knows'; कृषः 'lean'; ज्ञा+क=ज्ञः 'who knows' (VI. 4. 64); प्री+क=प्रियः 'what pleases'; कृ+क=कि+ञ् (VII. 1. 100)=किर्+ञ् (I. 1. 51)=किरः 'who scatters' i.e. 'hog'. By the rule of non-uniform affix (III. 1. 94) we have ण्वल and त्रिच also. As छेपकः or छेपः ॥

Note.—The words देव 'God', सेव 'service' and सेव 'ram', should be read in the पञ्चादि class of the last sūtra, being formed by the affix ञच् and not by क.

२८९८ । आतश्चोपसर्गे । ३ । १ । १३६ ।

कः स्यात् । 'स्याद्व्यधा-' (२८०३) इति एयस्यापवादः । सुखलुः । प्रवः ।

2898. Also after a verb ending in long आ when there is a preposition along with it, the affix क is placed.

This is an *apavāda* of III. 1. 40, and debars the affix ण. Thus प्रस्था+क=प्रस्थ+ञ्=प्रस्थः (VI. 4. 64). सुखलै+क=सुखल+ञ्=सुखलः 'very weary' (आ substituted for है by VI. 1. 45.) सुखलै+क=सुखला+ञ्=सुखलः 'very languid'. So also प्रवः ॥

The final आ is dropped before the affix क by VI. 4. 64. There is elision of long आ when an ārdhadhātuka affix follows beginning with a vowel and having an indicatory क or ऊ.

२८९९ । पाप्राध्ना घेट् दुशः शः । ३ । १ । १३७ ।

पिबतीति पिबः । जिघ्रः । घनः । धयः । धया कन्या । 'घेट् ष्टिश्वात्स्वनंधवी' इति खशीव ङीष्प्राप्तः । 'खशीऽन्यत्र नेष्वते' इति हरदत्तः । पश्यतीति पश्यः । 'प्रः संज्ञायां न' । 'उवाप्रादिभिः-' (७३५) इति निर्देशात् ॥

2899. The affix ण (ञ) is employed after the roots पा 'to drink', ज्ञा 'to smell', घ्ना 'to blow', घेट् 'to suck', and दृश् 'to see'.

Thus पा+ण=पिब्+ञ् (VII. 3. 78)=पिब 'nom. sing. पिबः; जिघ्रः । घ्ना+ण=घन्+ञ्=(VII. 3. 78)=घनः; धे+ण=धयः; so also दृश्+ण=पश्यः, (VII. 3. 78)=पनः; धे+ण=धयः; so also दृश्+ण=पश्यः, (VII. 3. 78). As in यदा पश्यः पश्यते स्तनन्धवीः । धया is the proper feminine of धव, as धया कन्या । The root घेट् having one indicatory ट would have made the feminine धवी with ङीप् as we have in स्तनन्धवी formed by खश् but this ordains धया ॥ According to Haradatta the feminine in ङीप् is formed only when the root takes खश् and no where else.

Some commentators read the word 'upasarga' into this sūtra. According to them the forms like पश्यः &c., cannot be formed.

The affix ण, of which ण् is indicatory, the real affix being ञ, causes the root to undergo all those changes, which it undergoes in special tenses; for it is a sāravadhātuka affix there; see sūtra III. 4. 113 and VII. 3. 78.

Prohibition must be stated of the root **ग्रा**, when the word to be formed is a name because of the word being so exhibited in II. 1 56. As **वि + आ + ग्रा + क = व्याग्रा**: 'tiger' (an animal that goes about smelling). Here there is **क** and not the affix **य**.

२९०० । अनुपसर्गास्त्रिम्पविन्दधारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च ।
३ । १ । १३८ ।

यः स्वात् । लिम्पः । विन्दः । धारयः । पारयः । वेदयः । उदेजयः । सातिः सुखार्थः सौत्रो हेतुमण्यन्तः । सातयः । वासरूपन्यायेन क्विपि सात्परमात्मा । सात्वन्तो भक्ताः । 'यद् सर्वथे चुरादिः । हेतुमण्यन्तो वा । साहयः । 'अनुसर्गात्' क्विप् । प्रलिपः । '* नौ लिम्पेर्वाच्यः *' । निलिम्पा देवाः । '* गवादिषु विन्देः संवायाश्च *' । गोविन्दः । अरविन्दः ।

2900. The affix **य** is employed after the following verbs when used without a preposition: लिम्प, विन्द and the causatives धारि, पारि, वेदि, उदेजि, चेति, साति and साहि.

Thus लिम्पः 'smearing'; विन्दः 'acquiring'; धारयः 'holding' पारयः 'ferrying'; वेदयः 'knowing'; उदेजयः 'shaking'; चेतयः 'perceiving'; सातयः, and साहयः.

The root साति means "to cause happiness," and is a sūtra root with the causative **क्वि** added to it. Thus सातयः "one who causes delight." By the maxim of *va sarupa* III. 1. 94) we can have क्विप also. As सात् परमात्मा "the supreme self, the giver of happiness." सात्वन्तो भक्ताः "The devotees are, &c." The **च** 'to endure' 'to forbear' is churādi (No. 267) and so has taken the **क्वि**. Or it is the causative of सह of Bhvāli or Divādi.

Why do we say 'when used without a preposition'? Observe प्रलिपः; here the affix is **क**.

Vart.—The verb लिप् with the preposition नि takes the affix य. As निलिम्पा 'the name of certain deities', 'a cow'.

Vart.—The affix य is employed after विन्द when compounded with the words गो, &c., and when the word to be formed is a proper noun. As गोविन्दः 'Krishṇa' (protector of cows); अरविन्दः 'a lotus' (having petals like spokes).

२९०१ । ददातिदधात्योर्विभाषा । ३ । १ । १३९ ।

यः स्वात् । ददः । दधः । पथे वक्ष्यमाणो यः । अनुपसर्गादित्येव । प्रदः । प्रधः ।

2901. The affix **य** is optionally employed, after the root दा 'to give,' and धा 'to hold', when used without a preposition.

This debars य. Thus ददः 'giving'; or दायः 'inheritance'; दधः 'holding' or दायः 'having'.

When a preposition is used, the affix य is not employed; as मदः, प्रधः.

२९०२ । ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः । ३ । १ । १४० ।

इतिशब्द आदर्शः । ज्वलादिभ्यः कसन्तेभ्यो णः स्याद्वा । पश्चेज् । ज्वालः—ज्वलः । चालः—चलः । अनुपसर्गादित्येव । उज्ज्वलः । ‘ * तनोतेरुपसंख्यानम् * ’ । इहानुपसर्गादिति विभाषेति च न संबध्यते । अवतनोतीत्यवतानः ।

2902. After the verbs beginning with ज्वल ‘to shine’ and ending with कस ‘to go’, when used without a preposition, the affix ण is optionally employed.

The word इति in ज्वलिति means “beginning with”. These are about 56 verbs, all belonging to the *Bhūddi* class. See Nos. 842, &c.

This debars the affix अच् which comes in the alternative as ज्वाल or ज्वलः ; चालः or चलः

The affix ण (अ) having an indicatory ण् causes the vṛiddhi of the penultimate अ. When the affix ण is not used, then अच् is used, and we have the other form. But compound verbs take अच् ; as मज्जलः ‘luminous’.

Vart.—The verb तन ‘to stretch’ must be included in this list, and it takes the affix ण ; as अवतान. The conditions ‘option’ and ‘without preposition’ do not apply in this case. The verb तच् necessarily takes this affix, though compounded with an upasarga.

२९०३ । श्याद्व्यधास्तुसंस्त्रतीणवसावहृलिहस्त्रिषश्वसश्च । ३ । १ । १४१ ।

श्यैङ्प्रसृतिभ्यो नित्यं णः स्यात् । श्यैङोऽवस्यतेत्यादन्तत्वात्सिद्धे पृथग्गुह्यनुपसर्गे कं बाधितुम् । अवश्यायः । प्रतिश्यायः । आत् । दायः । धायः । व्याधः । ‘स्तु गती’ आहूर्पूर्वः संपूर्वश्च । आस्त्रावः । संस्त्रावः । अत्त्यावः । अवशायः । अवहारः । लेहः । रलेषः । श्वासः ।

2903. The affix ण is employed after the following verbs also:—श्यै ‘to go’, verbs ending in long आ, व्यध ‘to pierce’, आस्तु ‘to pain,’ संस्त्रु ‘to flow’, अस्तीष् ‘to pass on’, अवसा ‘to complete’, अवहृ ‘to take away’, लिह ‘to lick’, स्त्रिष ‘to embrace’, and श्वस ‘to breathe’.

The root श्यै, before affixes, becomes श्या, (VI. 1. 45) and is thus included in the phrase ‘verbs ending in long आ. What is then the use of its separate enumeration? The separate enumeration is for the sake of excluding the application of every other rule which might have prohibited ण. Thus III. 1. 136 enjoins क when a compound verb ends in आ. But that rule does not apply to the verb श्या.

Thus अवश्यायः ‘frost’, प्रतिश्यायः ‘catarrh’, दायः ‘inheritance’, धायः ‘having’, व्याधः ‘pain’, आस्त्रावः ‘wound’, संस्त्रावः ‘flow’, अत्त्यावः ‘transgression’, अवशायः ‘conclusion’, अवहारः ‘taken away’, लेहः ‘licking’, रलेषः ‘embracing’, श्वासः ‘breath’. See VII. 3. 33.

२९०४ । दुन्योरनुपसर्ग । ३ । १ । १४२ ।

चः स्यात् । दुनोतीति दाबः । नीसाहर्षात्सावुवन्धकादुनोतेरेव चः । दवसेत्तु पचाद्यच् । दवः । नवनीति नायः । उपसर्गे तु प्रदवः । प्रथयः ।

2904. The affix **ञ** is employed after the verbs **ड** 'to burn' and **नी** to 'lead', when used without a preposition.

The root **ड** is the Svâdi verb **डुड** 'to burn' (No. 10), and not the Bhvâdi **ड** 'to go' (No. 992), because it is read along with **नी**. The Bhvâdi **ड** takes the **अच्** of the पचादि class (III. 1. 134): as **दवः** ।

Thus **डु+ञ=दौ+अ** (VII. 2. 115)=**दावः** (VI. 1. 78) 'burning'. So also **नी+ञ=नी+अ=नायः** 'leading'.

Why do we say 'when used without a preposition'? Observe **प्रदवः** 'burning'; **प्रदयः** 'friendship'.

२९०५ । विभाषा ग्रहः । ३ । १ । १४३ ।

गो वा । पक्षेऽच् । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेन जलचरे ग्राहः । 'भवतेत्य' इति काशिका । भवो देवः संघास्य । भावाः पदार्थाः । भाव्यमते तु प्राप्तवर्थाच्चुरादिष्यन्तादच् । भावः ।

2905. The affix **ञ** is optionally employed after the verb **ग्रह्** 'to seize'.

This debars the affix **अच्** which comes in the alternative. Thus **ग्रह्+अ=ग्रह्+अ** (VII. 2. 116)=**ग्राहः** 'seizing', 'a crocodile'; or **ग्रह्+अच्=ग्रहः** 'a planet'.

The option allowed by this aphorism is a *vyavasthita-vibhâshâ* or definite option, that is to say, the affix **ञ** is *always* used when the word to be formed means a water animal, such as a crocodile, shark, &c., and in that sense the word is **ग्राह**. But not so, when heavenly luminaries are meant; there the word is **ग्रह**.

According to Kâśikâ vârtika this rule should be extended to the Bhvâdi root **भू** 'to be' also. Thus:—**भावाः** 'conditions' 'objects,' and **भवः** 'existence,' 'deity'. But this vârtika is not found in the Bhâshya. According to him bhâva is wrong. According to Bhâshya the word bhâva is derived from the Churâdi **भू** (भावि) (No. 300) 'to obtain': i.e., from **भावि** ॥

२९०६ । गेहं कः । ३ । १ । १४४ ।

गेहं कर्तरि ग्रहेः कः स्यात् । गृह्णाति धान्यादिकमिति गृह् । तात्स्थयाद्रूपा दाराः ।

2906. The affix **क** is employed after the verb **ग्रह** when the agent so expressed denotes 'a house'.

Thus **ग्रह्+क** (VI. 1. 16)=**गृह्** 'a house,' i.e., that which holds paddy, grain, &c. The **र** is changed into **ञ** by the rule of *samprasârana*. The plural form **गृहाः** means 'wife', as she is especially the person that constitutes the house; while the plural of **गृहं** meaning 'house' will be **गृहाणि**.

Note.—The sūtra is apparently redundant. Gṛihu could have been derived from gṛihu 'to take' with the affix **क** of III. 1. 135.

२९०७ । शिल्पिनि ष्वुन् । ३ । १ । १४५ ।

क्रियाकौशलं शिल्पं तद्वत्कर्तरि ष्वुन्स्यात् । * नृतिखनिरञ्जिभ्य एव * । नर्तकः—नर्तकी । खनकः—खनकी । * अस्ति अक्तेने च रञ्जेर्नलोपो वाच्यः * । रजकः—रजकी । भाष्यमते तु नृतिखनिभ्यामेव ष्वुत् । रञ्जेस्तु 'ककुन्धिलिपसंज्ञयोः' इति ष्वुत् । टाप् । रजिका । पुंयोगे तु रजकी ।

2907. The affix ष्वुन् (अक) comes after a verb, when the agent so expressed denotes an artist.

Dexterity in action is called śilpa.

Vart.—This affix should be confined to the verbs नृत् 'to dance', खद् 'to dig' and रञ्ज 'to dye'.

Thus नृत् + ष्वुत् = नर्त + अक (VII. 1. 1) = नर्तकः dancer.' The letter च is indicatory (I 3. 6) and by IV. 1. 41, it denotes that words formed by pre-fixes having indicatory च् form their feminine gender by the affix ङिष्. Thus the feminine of नर्तक is नर्तकी; so also खनकः 'miner', fem. खनकी; रजकः 'washerman', fem. रजकी.

In the case of the root रञ्ज the nasal is elided. According to the opinion of the author of *Mahābhāṣya*, only two verbs are governed by this sūtra namely नृत् and खद्. According to him, the verb रञ्ज takes the affix ष्वुत्. Thus रञ्ज + ष्वुत् = रज् + वु (VI. 4. 37) = रज् + अक (VII. 1. 1.) = रजकः feminine रजिका, 'a washerwoman'; but the wife of a washerman will be रजकी ॥

२९०८ । गायकन् । ३ । १ । १४६ ।

गायतेः स्वकन्स्यात् । शिल्पिनि कर्तरि । गायकः ।

2908. The affix यकन् (यक) comes after the verb गै to 'sing,' when the agent so expressed denotes an artist.

As, गै + यकन् = गायकः (VI. 1. 45) 'a singer', fem. गायिका.

२९०९ । गायुच् च । ३ । १ । १४७ ।

गायनः । टिप्पणाद्रायनी ।

2909. The affix गायुच् is also employed after the verb गै 'to sing', when the agent so expressed denotes an artist.

By the word च 'also', the word गा of the last sūtra is drawn into this. Thus गै + गायुच् = गा + यन (VII. 1. 1) = गायनः fem. गायनी; the च is added by VII. 3. 33.

२९१० । हश्चव्रीहिकालयोः । ३ । १ । १४८ ।

हाको हाङश्च गायुच् स्यात् व्रीही काले च कर्तरि । जहात्युदकमिति हायनो व्रीहिः । जहाति चावाजिति हायनो वर्धश्च । जिहीति प्राप्नोतीति वा ।

2910. After the verb ज्हा, also the affix गायुच् is employed when the agent so expressed denotes 'rice' and 'time'.

The verb **हा** denotes the verbs **हाक** 'to abandon' and **हाह्** 'to go' both belonging to the Third Conjugation, forming **जहाति** and **जिहीते** as 3rd per. sing. Thus **हा + ययुट् = हायनः** 'a kind of rice' (that which *jahati* 'leaves off' all water) **हायनः** 'a year' (that which *jihite* 'goes through' all conditions.)

The accents are however different in the two. In one case the *udatta* is on the middle; in the other, on the last.

२९११ । मुसृत्वः समभिहारे वुन् । ३ । १ । १४९ ।

समभिहारग्रहणेन साधुकारित्वं लक्ष्यते । प्रचकः । चरकः । लवकः ।

2911. After the verbs **प्र** 'to go', **च** 'to move', **स्र** 'to flow' and **वृ** 'to cut', the affix **वुन्** is employed, when repetition is meant.

As, **प्र + वुन् = प्रो + अक** (VII. 1. 1) = **प्रचकः**; so also, **चरकः**, **लवकः**, and **लवकः**.

The word *samabhihāra* in the *sūtra* indicates that the action done by the agent must be well performed. The affix *vun* being thus ordained for the action, when it is well performed, it follows that it will not be employed where the action is repeatedly ill performed. The affix will be employed even when there is no repetition, but the action is well performed even at the first attempt.

२९१२ आशिषि च । ३ । १ । १५० ।

आशीर्विशयार्थवृत्तेर्धातोर्बुन्स्यात्कर्तरि । जीवताद्-जीवकः । नन्दताद्-नन्दकः । आशीः प्रयोक्तुर्वचः । आशासिदुः पित्रादेरियमुक्तिः ।

2912. The affix **वुन्** is employed after all verbs, when benediction is intended.

As, **जीव् + वुन् = जीवकः** 'may he live' = **जीवताद्**; **नन्दकः** 'may he be happy'.

The word **आशीः** means a sort of prayer; and it relates to action. The force of this affix is that of 'an agent', with the addition that the action is simply the object of a prayer of some one who wishes that that may be the action of that agent'.

The benediction here is the attribute of the person using the word. The speech is to be uttered by a father or a person like him, giving benediction on his son, &c., by saying "जीवकः" » The feminine is **जीवका**. See *vārtika* to VII. 3. 45. S. 464

२९१३ । कर्मण्यथा । ३ । २ । १ ।

कर्त्रेण्युपपदे धातोरेण्यप्रत्ययः स्यात् । उपपदउभासः । कुम्भं करोतीति कुम्भकारः । आदित्यं पश्यतीत्यादावनभिधानान्न । '* शीलिकाभिषयार्थारिष्यो यः *' । अजोऽपवादाय वार्तिकम् । मांसशीला । मांसकासा । मांसमहा । कल्याणाचारा । '* ईदिवनिष्पद्य *' । सुखप्रतीक्षा । बहुधना । कथं तर्हि गङ्गावरप्रचरादयः । कर्मणः शेषत्वविद्वद्धार्या भविष्यन्ति ।

2913. The affix **अच्** comes after a verbal root when the object is in composition with it, (as an *upapada*).

This gives rise to that well known kind of compounds called upapada samāśas under II. 3. 65. Thus कुम्भम् करोति 'he make a pot' = कुम्भकारः. But we cannot form any compound of the phrase आदित्यं पश्यति, &c., because never found in usage.

Vart.—The affix ख comes after the verbs शील, काश्, मेदय and आचर and the noun in composition with it retains its original accent. As मांसशीलः 'addicted to flesh', fem. मांसशीला; मांसकाशः 'loving flesh', fem. मांसकाशा; मांसभक्षः 'carnivorous', fem. मांसभक्षा; and कल्याणाचारः 'good-conducted', fem. कल्याणाचारा.

Vart.—The affix ख comes after the roots ईक्ष 'to look' and वक्ष 'to forbear' under similar circumstances. As सुखप्रतीक्षः, fem. सुखप्रतीक्षा 'expecting happiness'; बहुवक्षः fem. बहुवक्षसा 'much forbearing'. How do you explain the forms गङ्गाधरः, भूधरः &c., not formed by अक्ष? These are not upapada samāśas at all: but genitive compounds, where the Genitive has the force of accusative by śesha rule of II. 3. 50. Thus धरः is a noun meaning "holder." Therefore गङ्गाया धरः 'the holder of Ganga' = गङ्गाधरः &c.

२९१४ । ह्वावामश्च । ३ । २ । २ ।

अवस्वात् । कापवादः । स्वर्गद्वायः । तन्तुवायः । धान्यभायः ।

2914. The affix अश्च comes after the root ह्वेच् 'to call', वेच् 'to weave', माच् 'to measure' when the object is in composition with it.

This debars the affix क (III 2. 3); as स्वर्ग + ह्वे + अश्च = स्वर्ग + ह्वा + अश्च = स्वर्ग + ह्वा + अश्च (VII. 3. 33) = स्वर्गद्वायः. So also तन्तुवायः, धान्यभायः.

२९१५ । आतोऽनुपसर्गे कः । ३ । २ । ३ ।

आदन्ताद्वातोऽनुपसर्गात्कर्त्तर्युपपदे कः स्वान्नाश्च । 'आतो लोपः' । गोदः । पार्श्विर्त्रश्च । 'अनुपसर्गे' कश्च । गोसन्दायः । ' * कश्चिद्यै सर्वत्र संप्रसारयिष्ये इः * ' । ब्रह्म क्षिणाति ब्रह्मक्षयः । सर्वत्र ग्रहणादातश्चोपसर्गे । आहः । प्रहः ।

2915. The affix क comes after a verbal root that ends in long आ when there is no upasarga preceding it and when the object is in composition with it.

This debars अश्च; as गो + दा + क = गो + द + अश्च = गोदः 'Giver of cows', (the long आ is elided by VI. 4. 64.). So also, कम्बलदः 'who gives a blanket'; पार्श्विर्त्रश्च 'what protects the rear'; अङ्गुलित्रश्च 'what protects the finger' (a thimble).

Why do we say 'when there is no upasarga'? Witness गोसन्दायः 'who ceremoniously gives a cow', चङ्खसन्दाय 'who ceremoniously gives a mare'. Here the compound verb सन्दा takes the affix अश्च.

Vart.—The affix क before which the final consonant with the vowel that precedes it is dropped, comes always after those roots whose semi-

vowel is vocalised in conjugation in cases where क would have otherwise come. Prasârani means samprasârana. Thus the root jyâ ends in long आ and would have taken क । But this root becomes vocalised by VI. 1. 16 before the vikarana śnâ. Therefore the upapada samâsa will be ब्रह्मण्यः । So also आहः and ग्रहः ॥ Had the affix been क, the forms would have been ब्रह्मजिदः, आहुवः and ग्रहुवः by vocalisation. The affix ड prevents it.

२९१६ । सुपि स्थः । ३ । २ । ४ ।

सुपीति योगो विभज्यते । सुप्युपपदे आदन्तात्कः स्यात् । द्वाभ्यां पिवतीति द्विपः । सप्तस्थः । विषमस्थः । ततः स्थः । सुपि तिष्ठते कः स्वादारुणसामर्थ्याभावे । आखुनामुत्थानमाखुत्यः ।

2916. The affix क comes after the root स्था, when in composition with a word ending in a case-affix, as an upapada.

In the three previous sūtras, the word in composition was always in the accusative case. This sūtra declares that with regard to the verb स्था, the upapada may have any case not necessarily the accusative. As सप्तस्थः = सप्ते तिष्ठति 'who dwells in accessible position'; and विषमस्थः 'having an inaccessible position'; ततः स्थः ॥

This sūtra should be divided into two sūtras (yoga-bibhāga). Thus:—
(1) सुपि ॥ The affix क comes after every root ending in long आ, when in composition with a case-inflected word; as द्वाभ्यां पिवति = द्वि + प + क = द्विपः (VI. 4. 64. S. 2372) 'who drinks with two organs,' i.e., the proboscis and the mouth, an 'elephant'. So also पादपः 'a plant' (what drinks through the foot). कच्छपः 'a tortoise' (that always protects its mouth by drawing it in, at the approach of danger). (2) सुपिस्थः ॥ The affix क comes after the root स्था when in composition with a word ending in a case-affix. Since this is a new rule, it applies when the verb denotes 'condition or state'; for when it denotes agent, the affix would have come by III. 4. 67. S. 2834. As आखुनाम् + उत्थानम् = आखुत्यः 'the rising or appearance of rats,' 'a swarm of rats.' See VI. 4. 64. S. 2372 for the elision of आ, and VIII. 4. 61. S. 118.

Note.—Why do we make this two-fold division, when we see the second rule is included in the first as the verb स्था also ends in a long आ? The reason is that the first rule applies where the agent is indicated, while the second rule applies where condition is to be denoted. As आखुनामुत्थानम् = आखुत्यः 'a swarm of rats'; so also ब्रह्मण्यः a 'swarm of locusts'.

२९१७ । प्रहोऽग्रगामिनि । ८ । ३ । ९२ ।

प्रतिष्ठत इति प्रहो गौः । अग्रतो गच्छतीत्यर्थः । 'अग्र-' इति क्तिप् । प्रत्ययः ।

2917. The word प्रह is irregularly formed when denoting 'a chief' or 'one who goes in front.'

Thus प्रद्यो गौः 'a good cow' प्रद्योऽश्वः meaning a 'best horse'. Why do we say when meaning 'going in front'? Observe प्रस्ये हिमवतः पुरये. On the sacred peak of the Himalaya". प्रस्यो, द्वीदीयाच् 'a measure.'

२९१८ । अस्मास्वगोभूमिसव्यापद्वित्रिकुशेकुशङ्कुगुमज्जिपुज्जि-
परमेवर्हिर्दिव्यग्निभ्यः स्यः । ८ । ३ । ९१ ।

'स्यः' इति कप्रत्ययान्तस्यानुकरणम् । यद्यप्ये प्रथमा । सभ्यः स्यस्य सस्य सः स्यात् । द्विष्टः । त्रिष्टः । इत कर्ष्य कर्षणि सुपीति द्वयमप्यनुवर्तते । तत्राकर्षकेषु सुपीत्यस्य संवनचः ।

2918. The स् of स्य is changed to ष after अस्व, आस्व गो, भू नि, सव्य, अप, द्वि, त्रि, कु, शेकु, यङ्कु, अङ्गु, नज्जि, पुज्जि, परमे, बर्हिस्, दिवि and अग्नि ॥

Thus अस्वष्टः, आस्वष्टः, गोष्टः, भूमिष्टः, सव्येष्टः, अपष्टः, द्विष्टः, त्रिष्टः, कुष्टः, शेकुष्टः, यङ्कुष्टः, अङ्गुष्टः, नज्जिष्टः, परमेष्टः, बर्हिष्टः, दिविष्टः, अग्निष्टः ॥

The word स्य is formed by the affix क and is shown in the sūtra in the first case, but with the force of the sixth case and means the word-form स्य, and it is not the genitive case of स्य, for then the rule would apply to गोद्वयानस्, भूमिस्थानस् &c.,

No ६.—Vart.—The same change takes place in स्या, स्थिन्, and स्यृ ॥ As सव्येष्टाः । परमेष्टी । सव्येष्टा सारथिः ॥

Both the words कर्षणि and सुपि are understood in the sūtras that follow: viz., the word कर्षणि in sūtras that relate to transitive verbs, and the word सुपि everywhere else.

२९१९ । तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदो । ३ । २ । ५ ।

तुन्दशोकयोः कर्षणोपपदयोरारभ्य कः स्यात् । * आलस्यमुखादरण्योरिति वक्तव्यम् * तुन्द परिमार्ष्टीति तुन्दपरिष्ठाजलसः । शोकापनुदः । सुतस्याहर्ता । अलसादन्यत्र तुन्दपरिमार्ष्ट एव । यश्च संसारसारत्वोपदेशेन शोकमपनुदति स शोकापनोदः । * कर्मकरेण मूलविभुजादिभ्य उपसंख्यानम् * । मूलानि विभुजति मूलविभुजो रयः । आकृतिगणोऽयस् । मदीयः । कुत्रः । गिल-
तीति गिलः ।

2919. The affix क comes after the verbs परिष्टृज् 'to wash out' and अपनुद् 'to drive away,' when in composition with the words तुन्द 'navel' and शोक 'grief', as objects, respectively.

As तुन्धं परिष्टृज आस्ते 'he lay lazy.' So also शोकापनुदः पुत्रो जातः 'a son, destroyer of sorrow is born'.

Vart.—This affix is to be applied only then, when the meaning of the word to be formed is 'lazy' and 'giver of happiness'.

The epithet तुन्दं परिष्टृजः is applied to 'a lazy person'; while तुन्द परिमार्ष्टः means 'who clears his navel'. So शोकापनुदः means 'giver of happiness,' while शोकापनोदः means 'remover of sorrow': he who by teaching the nothingness of the world removes sorrow is so called.

Vart.—The words मूलविभुजः 'a chariot' and the rest should be included in the subdivision of words formed by the affix क. The words belonging

to this head can only be recognised by their form, there being no list of them to be found anywhere. Thus चूलविभुजः 'a chariot', नखमुचः 'a bow', काकगुह 'sesamums', कुमुदम् (को मोदते) 'a lotus':

शहीमः 'a mountain'; कुम्रः 'a mountain'; गिलः 'a crocodile in the Ganges' (literally 'one who swallows').

२९२० । मे दाञ्जः । ३ । २ । ६ ।

दाकृपाञ्जावतिरेव प्रोपवृष्टात्कर्त्तर्युपपदे कः स्यादणोऽपवादः । सर्वप्रदः । पथिप्रदः । अनुपसर्ग इत्युक्तेः प्रादन्यस्तिन्नुपि न कः । गोसंप्रदायः ।

2920. The affix क comes after a root having the form of दा 'to give' &c., and दा 'to know', when taking the preposition म, and in composition with a word in the accusative case.

By III. 2. 3. the affix क was applied after verbs that ended in long आ and had no *upasarga*. Now begins the case of verbs with *upasarga*. This debars the affix अण्; as सर्वप्रदः (VI. 4. 64) 'giver of all; liberal', पथिप्रदः (VI. 4. 64) 'acquainted with roads'. The long आ of दा and दा is elided by VI. 4. 64. S. 2372.

Why do we say 'when taking म'? With any other *upasarga* these verbs will take the general affix अण्; as गोसंप्रदायः ॥

२९२१ । सनि रुयः । ३ । २ । ७ ।

गोसंचयः ।

2921. The affix क comes after the root रुया 'to tell', when preceded by the preposition च, and when the object is in composition with it.

The verb रुया ends in long आ and by III. 2. 3 when compounded with an *upasarga*, it would have taken the affix अण्. This debars अण्; as गोसंचयः (VI. 4. 64) 'a cowherd' (गाःसंचयते),

२९२२ । गापोष्टक् । ३ । २ । ८ ।

अनुपवृष्टाभ्यामाभ्यां टक्स्यात्कर्त्तर्युपपदे । वानगः—वानगी । उपसर्गे तु वानसङ्गायः । * पिवतेः सुराशीच्चेति वाच्यम् * । सुरापी । शीघुपी । अन्यत्र शीरपा ब्राह्मणी । सुरां पाति रक्षतीति सुरापा ।

2922. The affix टक् comes after the verbs गै 'to sing' and पा 'to drink' when used without a preposition, and when the object is in composition with it.

The phrase *anupasarga* is to be read again into this sūtra by *anuvriti* from III. 2. 3, though this *anuvriti* had temporarily lain dormant in III. 2. 6 and 7 as being unnecessary. This debars क्; of this affix, ट् and क् are indicative, the ट् showing, among others, that the feminine is formed by the affix ङीप् (IV. 1. 14).

As, यक् गायति = यक् + गाः + टक् = यक्गः (VI. 4. 64) 'who sings Sakra-hymns'. चानगः 'singer of Sâma', fem. यक्गणी and चानगणी ।

Vart.—The affix टक् comes after the verb पा when it means to drink and only when it is in composition with the words सुरा and शीघ्र as its object. This is an important modification of the general sūtra. Thus सुराप* fem. सुरापणी 'wine-bibber'; शीघ्रपः fem. शीघ्रपणी 'spirit-drinker'.

Why do we say 'when in composition with sūra and sidhu'? Observe: शीरपा ब्राह्मणी 'the milk-drinking Brāhmaṇi'; formed by the affix क and the feminine, therefore, not formed by the affix ई but by आ.

Why do we say 'when पा means to drink'? When पा means 'to protect' this affix is not used; as सुराप 'who protects wine'.

When these words are compounded with an *upasarga* they do not take टक् but अच्; as शक्नुसंगायः, चानसंगायः ।

Note.—*Vart.*—There is diversity in the Chhandas as to the employment of these affixes; as वा ब्राह्मणी सुरापी or सुराप भवति नैनां देवाः पतिलोकं न गच्छति 'the Gods do not carry that Brāhmaṇi to the regions of her husband who drinks wine'.

२९२३ । हरतेनुद्यननेऽच् । ३ । २ । ८ ।

अंशहरः । 'अनुद्यनने' क्तिच् । भारहृदः । * शक्तिशाललाङ्कुशतोमरयष्टिचटपटीधनुः प्रहेलपसंख्यानम् * । शक्तिगृहः । लाङ्गलगृहः ॥ सूत्रे च धार्यये । सूत्रगृहः । यस्तु सूत्रं केवलमुपादत्ते न तु धारयति तलाखेव । सूत्रग्राहः ।

2923. The affix अच् comes after the verb हन् when it does not mean 'to raise up', when the object is in composition with it.

This debars अच्. The word उद्यनन means 'to raise a load'. Thus अंश हरति = अंशहरः 'who takes a share, or sharer'; so रिक्त्यहरः 'an heir' (हृ + अच् = हर् + अ = हरः) (VII. 3. 84)

Why do we say 'when it does not mean to raise up'? For then the affix अच् will be employed; as भारहृदः 'a burden-bearer,* a porter'.

Vart.—This affix comes after the verb ग्रह् when in composition with the words शक्ति 'spear', लाङ्गल 'plough', अङ्कुश 'goad'; यष्टि 'staff', तोमर 'an iron club', चट 'jar', पटी 'a small jar', धनुस् 'a bow'; as शक्तिग्रहः 'a lancer', लाङ्गलग्रहः 'a plough-man', अङ्कुशग्रहः 'an elephant driver', यष्टिग्रहः 'a staff-bearer', तोमर-ग्रहः 'a club-bearer', चटग्रहः, पटीग्रहः 'a jar-bearer', धनुग्रहः 'a bow-bearer'.

Vart.—This affix comes after the verb गृह् when the word सूत्र is in composition with it and the sense is that of 'holding'; as सूत्रगृहः 'a thread-holder'. When it has not this meaning we have सूत्रग्राहः 'a thread-taker'.

२९२४ । वयसि च । ३ । २ । १० ।

उद्यमार्थं सूत्रम् । कवचहरः कुमारः ।

2924. The affix **अच्** comes after the verb **हञ्** when the object is in composition with it and when the meaning of the word so formed is descriptive of age.

In this sūtra the verb **हञ्** has the sense of *udyamana* which was specifically excluded in the last. The word **वयस्** means the condition of human body as dependent upon time. This rule applies to those words which indicate the attainment of appropriate age for the accomplishment of objects described by the *upapada*, or the reaching of that age in which the thing described by the *upapada*, naturally takes place; as **अस्थिहरः श्वः** 'the dog that has reached the age when it can chew bones' (lit. when it can raise it up); **कवचहरः कुमारः** 'the boy old enough to wear (lit. 'to raise up or bear) the shield'; so that the verb here has the sense of 'raising up'.

२९२५ । आङि ताच्छील्ये । ३ । २ । ११ ।

पुष्पायवाहरति तच्छीलः पुष्पाहरः । 'ताच्छील्ये' क्त्वि । भाराहारः ।

2925. The affix **अच्** comes after the verb **हञ्** (when the object is in composition with it), the root taking the preposition **आङ्**, and the sense of the word so formed is inclination or accustomed occupation.

The word **ताच्छील्यं** means a natural inclination or habitual occupation; as **पुष्पाहरः** (**पुष्प + आहरति = पुष्प + आहर**) 'he who has a natural tendency towards fetching flowers or whose habitual occupation is to collect flowers'.

Why do we say 'when denoting inclination'? Otherwise the affix will be **अच्**; as **भारमाहरति = भाराहारः** 'who brings load'.

२९२६ । अर्हः । ३ । २ । १२ ।

अर्हतेरन्त्यात्कर्म्मण्युपपदेऽशोपवादः । पुजार्हा ब्राह्मणी ।

2926. The affix **अच्** comes after the verb **अर्ह** 'to respect', when the object is in composition with it.

This debars **अच्**. The words so formed are especially of feminine gender. As **पुजार्हा ब्राह्मणी** 'a Brāhmaṇa lady deserving of respect.'

२९२७ । स्तम्बकर्णयो रनिजपोः । २ । २ । १३ ।

* 'हस्तिमुखकयोरिति वक्तव्यम् * ' । स्तम्बे रमते स्तम्बेरनो हस्ती । 'वत्पुत्रवे कृति-' (२७२) इति 'हलदन्ताल-' (२६६) इति वा ङेरलुक् । कर्णोपपदः सूचकः ।

2927. The affix **अच्** comes after the verb **रच्** 'to sport' and **जप्** 'to whisper' when the case-inflected words **स्तम्ब** 'a clump

of grass' and कर्ष 'ear' are in composition with them respectively.

The verb रञ् is intransitive and the verb जप् can take an object under very limited circumstances only, namely, when the object denotes *Sābda*; therefore in the case of both these verbs, the object cannot be in composition as an accusative case; consequently the *upapada* here must be a general case-inflected word. Hence there is the *anuvṛitti* of the word जुप् from sūtra III. 2. 4 into this, and the *anuvṛitti* of the word कर्ष is inapplicable here.

Vart.—The words to be formed must have the sense of 'elephant' and a 'tale-bearer'. Thus स्तम्बेरनते = स्तम्बेरनः 'an elephant (lit. who sports in cluster of grass)' कर्षे जपति + कर्षेजपः 'a slanderer (lit. who whispers in the ear)'. The case affix is not elided, either VI. 3. 14. S. 972, or VI. 3. 9. S. 966 prevents the elision of the locative case-ending.

The affix अच् is not employed when the words to be formed do not mean an 'elephant' and a 'traducer'. Thus स्तम्बे रन्ता 'who plays in clusters of grass'. कर्षे जपिता मयङ्क, 'the mosquito that hums near the ear'.

२९२८ । शमि धातोः संज्ञायाम् । ३ । २ । १४ ।

शम्भवः । शम्भदः । पुनर्धातुग्रहणं भाषकविषयेऽपि प्रवृत्त्यर्थः । कृजो देवादिषु दो जा भूत । शङ्करा नाम परिव्राजिका तच्छीला ।

2928. The affix अच् is employed after all verbal roots, when शच् 'well', is in composition, and the word so formed denotes a name.

As शच् + कृ + अच् = शङ्करः lit. 'who does good'. So also शम्भवः शम्भदः । All these are proper nouns.

Why have we repeated the word *dhātu* in this aphorism, when it was understood by *anuvṛitti* from sūtra III. 1. 91 ? To this the reply is, that the repetition of the word *dhātu* shows that there is prohibition of the affix ट, that comes after the verb कृ in certain senses (III. 2. 20), when the word शच् is in composition. The affix अच् will be employed after the verb कृ and not the affix ट, when शच् is an *upapada*, even when the sense to be indicated is that of cause, habit, &c. (III. 2. 20). The result is that the feminine of शङ्कर will be शङ्करा, and not शङ्करी, which, had the affix been ट, would have been the proper feminine (See IV. 1. 14). शङ्करा means 'a female-ascetic,' 'a vulture' and 'one having the habit of doing good'.

२९२९ । अधिकरेणे शेते । ३ । २ । १५ ।

शे शेते लशयः । * पार्वदिषुपसंख्यानच् * । पार्वदिष्यां शेते पार्वदिशयः । वृद्धशयः । उदरेण शेते उदरशयः । * उत्तानादिषु कर्तृषु * । उत्तानः शेते उत्तानशयः । अवसूयशयः । अवसूयतो मूर्धा यस्य सोऽवसूयः । अपोमुलः शेते इत्यर्थः । * निरी इरचन्ददि * निरी शेते

गिरिः । कथं तर्हि 'गिरिस्तुपचचार प्रत्यहं वा लुकेयी' इति । गिरिस्त्वास्तीति विग्रहे लोभा-
दित्वाच्छाः ।

2929. The affix **ञच्** comes after the verb **जी** 'to lie down' when in composition with a case-inflected word indicating location, i.e., in the locative case.

The word **सूषि** (III 2. 4) a noun ending in a case-affix is understood in this aphorism. As **खे येने=खञ्जः** 'who lies in the sky'.

Vart.—The affix **ञच्** comes after the verb **जी** when in composition with the words **पार्श्व** 'ribs', &c., though not necessarily denoting location; as **पार्श्वान्मां येने=पार्श्वजः** 'who reclines on his sides', **उदरजः** 'who lies on his stomach', **पृष्ठजः** 'who lies on his back'.

Vart.—So also when the words **उत्तान** &c., are in composition with it denoting agent and in the nominative case. As **उत्तानः येने=उत्तानजः** । **अवसृष्टां येने=अवसृष्टांजः** 'he who sleeps with his face downwards'.

Vart.—In the Chhandas the affix **ञच्** comes after the verb **जी** when in composition with the word **गिरि** in the locative. As **गिरौयेने=गिरिजः** 'who lies on the mountain'. How do you explain the use of **गिरिज** in the classical literature then, as in the following verse of Kalidāsa (Ku. I. 60 and 37) **गिरिस्तुपचचार प्रत्यहं वा लुकेयी** 'She of the beautiful hair daily worshipped Girīśa'. It is formed by the affix **ञ** (V. 2. 100. S. 1907) **गिरिस्त्वास्ति** 'He who has hills', and not by this *vārtikā*.

The letter **ञ** of **ञच्** is indicatory denoting that there is elision of the final vowel with what follows it (I. 1. 64).

२९३० । अरेष्टः । ३ । २ । १६ ।

अधिकरण उपपदे । कुञ्जरः । कुञ्जरी ।

2930. The affix **ट** comes after the verb **चर्** 'to go' when a word in the locative case is in composition with it.

The word *adhikaraṇa* of the last sūtra is understood in this. As **कुञ्जु चरति=कुञ्जरः** 'who goes among the Kurus'. **मद्रचरः** 'who goes among the Madras'.

Of the affix **ट** the real affix is **ञ**, the letter **ट** being indicatory, showing that the feminine of these words is formed by the affix **ञीप्**. See. IV. 1. 14), as **कुञ्जरी**, **मद्रचरी** ।

२९३१ । भिक्षवेनादायेषु च । ३ । २ । १७ ।

निजं चरतीति भिक्षाचरः । देशाचरः । आदायेति लब्धवन्तश्च । आदायचरः । कथञ्च 'मेव स्थितं चञ्चरीद' इति पञ्चादिषु चरञ्चिणि पाठस्त ।

2931. The affix **ट** is employed after the verb **चर्** 'to go', when the words in composition with it are **भिक्षा** 'alms', **सेना** 'army' and **आदाय** 'having taken'.

The *anuvṛitti* of the words 'in the locative case' does not extend to this aphorism, and hence the necessity of making a distinct and separate sūtra.

Thus निदाचरः 'a beggar' (who goes for alms); सेनाचरः 'one who enters into an army'; आदाचरः 'one who goes after having taken'. The word ādāya is formed by *lyap* (the substitute of *ktvā*). How do you explain the word सहचरी the feminine in क्रीप् of सहचर which must have been formed by ट ता in order to get nīp? It is not formed by *ṭa*-affix, but it is a compound of सह+चरट्. The word charaṭ is read with ṭ in Pachādi list III. 1. 134. S. 2896. The difference between an upapada compound such as bhikshāchara, and a noun compound as सहचर is that the former is a *nitya*, and the latter an optional compound. See II. 2. 19. S. 782.

२९३२ । पुरोग्रतोऽग्रेषु सर्तः । ३ । २ । १८ ।

पुरःसरः । अग्रतःसरः । अग्रतःसराग्रे वा सरतीत्यग्रेसरः । अग्रोऽग्र सरत्येदन्तत्वनपि निपात्यते ।
अथ सर्ति 'अग्रं तदग्रसरगर्भितकुण्डसारम्' इति । बाहुलकादिति हरदत्तः ।

2932. The affix ट comes after the verb वृ 'to move' when the words in composition with it, are पुरः, अग्रतः and अग्रे, all meaning 'in front of or before'.

The last word is 'agre' with ट and not 'agra'. This anomaly indicates that the word agresara may be analysed not only in the locative, but in the accusative and instrumental also. As अग्रत् सरति or अग्रेस सरति or अग्रे सरति । That the word in the sūtra is 'agre' and not 'agra' is implied by its being put last in the compound, otherwise as it begins and ends in a vowel, it would have stood first (II. 2. 33. S. 904). Moreover, even from 'agra' we could get the form 'agre-sara,' by non-elision of the 7th case-affix: the special mention of 'agre' shows that in analysis it may be in other cases than the locative.

As पुरः सरति=पुरः सरः 'who goes in front, a harbinger'. So also अग्रत् सरतः and अग्रे सरतः 'going in front, a leader'. How do you explain अग्रत्सर in अग्रं तदग्रत्सरगर्भितकुण्डसारम्? It is a diversity according to Haradatta, allowable under III. 3. 113. S. 2841.

२९३३ । पूर्व कर्तरि । ३ । २ । १९ ।

कर्तृवाचिनि पूर्वशब्द उपपदे सर्वेष्टः स्वात् । पूर्वः सरतीति पूर्वसरः । 'कर्तरि' क्तिप् ।
पूर्वं देशं सरतीति पूर्वसारः ।

2933. The affix ट comes after the verb वृ 'to go', when पूर्व is in composition with it, denoting the agent.

Thus पूर्वः सरति=पूर्वसरः 'going in front'.

Why do we say 'denoting the agent'? Otherwise the affix अण् will be employed. As पूर्वदेशं सरति=पूर्वसारः 'going to the east'.

२९३४ । कृजो हेतुताच्छीलानुलोम्येषु । ३ । २ । २० ।

एषु व्योत्प्रेषु करोतेष्टः स्वाद् । 'अतः कृकनि-' (१६०) इति सः । यशस्करी विद्या । बाहु-
करः । घचनकरः ।

2934. The affix ट comes after the verb कृञ् 'to make', when the object is in composition with it denoting 'cause', 'habit' and 'going with the grain' (concession).

The word हेतु of this sūtra means the final or conclusive cause, and is not the grammatical हेतु meaning 'agent'. ताच्छील्य means 'habit,' and literally, the act of being accustomed to that. आनुलोम्य comes from अनुलोम्य meaning 'with the hair', that is to say, regular, in natural order, successive, and hence 'favourable', and 'agreeable', 'complaisance', 'acquiescence', &c. Of हेतु, we have शोककरी कन्या 'the daughter that causes sorrow'; यशस्करी विद्या 'honorable science'; the visarga of yaśah is changed to s by VIII. 3. 46. S. 160.; कुलकरं धनं 'the family-making wealth'. Of ताच्छील्य, we have बाहुकरः 'who performs obsequies'; अर्थकरः 'who amasses wealth.' Of आनुलोम्य, we have प्रेषकरः 'who promptly does what he is directed'; घचनकरः 'who regularly does what he is told'.

Why do we say 'when having these senses'? Otherwise the affix will be अच्. As कुम्भकारः 'potter', नगरकारः 'city-maker'.

२९३५ । दिवाविभानिशामाभास्कारान्तानन्तादिबहुनान्दीकिलिपि-
लिखिलिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्रसंख्याजल्घाद्याह्वहर्ह्यतद्गुणरुःषु । ३ । २ । २१ ।

एषु कृजष्टः स्वादहेत्वादाक्षिपि । दिवाकरः । विभाकरः । निशाकरः । कस्कादित्वात्सः ।
भास्करः । बहुकरः । बहुयदस्य वैपुल्यार्थं संख्यापेक्षया धृयगुहकश्च । लिपिलिखिशब्दे पर्यायौ ।
संख्या । एककरः । द्विकरः । कस्कादित्वादइत्करः । 'नित्यं समाधिऽनुत्तरपदस्यस्य' (१५८) इति
षत्वश्च । घञुत्करः । अर्धकरः । * किंयत्तद्गुणु कृजोऽज्जिघानश्च * इति वार्तिकश्च । किंकरा ।
यत्करा । तत्करा । हेत्वादौ टं दाधित्वा परत्वादच् । पुंयोगे ङीच् । किंकरी ।

2935. The affix ट comes after the verb कृञ् 'to make' when the following words are in composition with it:—दिवा 'by day', विभा 'light', निशा 'night', प्रभा 'splendour', भाः 'light', कार 'work', अन्त 'end', अनन्त 'endless', आदि 'beginning', बहु 'many', नान्दी 'benediction', किम् 'what', लिपि 'writing', लिखि 'writing', बलि 'oblation', भक्ति 'devotion', कर्तृ 'agent', चित्र 'painting', क्षेत्र 'field', words denoting numerals, जल्घा 'thigh', बाहु 'hand', अहर् 'day', वद 'what', तद् 'that', षनुश्च 'bow' and अर्धश्च 'wound'.

Both the words 'karma' and 'sup' are understood in this aphorism; that is to say, sometimes these upapadas have the accusative case and

sometimes they have other cases, as the construction may require. This affix ट comes when the sense is not that of cause, &c., as it was in the last sūtra.

Thus दिवाकरः 'the sun.' The word दिवा is an indeclinable and means 'in the day time'. There the उपपदा, therefore, is in the locative case. The sun is so called, because it makes creatures active in the day time.

So विभाकरः 'the sun' (light-maker); निशाकरः 'the moon' (the night-maker); प्रभाकरः 'the sun'; भास्करः 'the sun' (the letter च is not changed into viśarga, as it belongs to the Kaskādi list VII. 3. 48. S. 144; कारकरः 'agent'; अन्तकरः 'death' (endmaker); अमन्तकरः 'magnifying to any extent'; आदिकरः 'the creator'; बहुकरः 'the busy'; The word 'bahu' here means 'spaciousness', and so it is not saṅkhyā: when meaning 'many' it is saṅkhyā and would be governed by saṅkhyā of this sūtra. वान्दीकरः 'the speaker of benediction'; किंकरः 'a servant'; लिपिकरः 'a scribe'; लिखिकरः 'a scribe'; बलिकरः 'offering sacrifice'; भक्तिकरः 'a devotee'; धर्तृकरः 'an agent'; चित्रकरः 'a painter'; क्षेत्रकरः 'a cultivator'; एककरः 'doing only one thing', द्विकरः 'doing two things'; त्रिकरः 'doing three things'; द्यूषाकरः 'a runner, an express'; वायुकरः 'a hero', 'a manual labourer'; आहस्करः 'the sun' (VIII. 3. 48. S. 144. by which there is स); यत्करः 'doing that'; यत्करः 'doing that'; बधुकरः 'bow-maker' (by VIII. 3. 45. S. 159 च is changed to ब); अरुकरः 'causing or inflicting wounds'.

Vart.—The affix चच् comes after the verb कृ when किय्, यत्, तद् and बहु are in composition with it. The speciality of ट affix is that the feminine of words derived from it is formed by long ई; while the feminine of words derived by चच् is formed by long आ. Thus किंकरा a female servant यत्कारा, यत्कारा; and बहुकरा; these words might be said to belong to the अजादि class (See IV. 1. 31). Even when 'hetu,' &c. (S. 2934) is expressed, there would be चच् and not ट for that is debarred. The feminine is by डीच् as किंकरी 'the wife of a servant'.

२९३६ । कर्मणि श्रुतौ । ३ । २ । २२ ।

कर्मण्यद् उपपदे करोतेष्टः स्वाद्युतौ । कर्मकरो श्रुतकः । कर्मकारोऽन्यः ।

2936. The affix ट comes after the verb कृ 'to make', when the word कर्म is in composition with it, and the sense of the word so formed is that of 'wages'.

The word श्रुति means service for hire, wages. The word कर्म does not mean the grammatical object but the word-form कर्म; as कर्मकरः 'a hired labourer' (not a slave); otherwise the affix is अण्; as कर्मकारः 'an artisan'.

२९३७ । न शब्दस्त्रीककलहगाथावैरघातुसूत्रमन्त्रपदेषु । ३ । २ । २३ ।

यु कृज्यो न । हेत्वादिषु माहः प्रतिषिध्यते । शब्दकार इत्यादि ।

2937. The affix **ट** does not come after the verb **कृ** 'to make', when the following words are in composition with it :—**शब्द** 'sound', **श्लोक** 'verse', **कलह** 'quarrel', **गाथा** 'praise', **वैर** 'enmity', **चाटु** 'flattery', **सूत्र** 'thread', **मन्त्र** 'hymns' and **पद** 'word'.

This prohibition relates even when the sense is that of cause, habit, &c., of S. 2934. The affix **ट** being prohibited, the general affix **अच्** takes its place. As **शब्दकारः** 'sounding, sonorous'; **श्लोककारः** 'a verse-maker'; **कलहकारः** 'one who fomented quarrels'; **गाथाकारः** 'a writer of Gāthās or prakrittī verses'; **वैरकारः** 'an enemy'; **चाटुकारः** 'a flatterer'; **सूत्रकारः** 'an author of sūtras'; **मन्त्रकारः** 'a composer of Mantras'; **पदकारः** 'an author of Padapātha'.

२९३८ । स्तम्बशकृतीरिन् । ३ । २ । २४ ।

* 'ब्रीहिवत्शकृतीरिन् पञ्चम्यच्' । स्तम्बकरिर्विहिः । शकृत्करिर्वत्सः । 'ब्रीहिवत्सयोः' क्तिच् । स्तम्बकारः । शकृत्कारः ।

2938. The affix **इन्** comes after the verb **कृ** when the words in composition with it, are **स्तम्ब** 'a sheaf', and **शकृत्** 'ordure'.

Thus **स्तम्ब + कृ + इन् = स्तम्बकृतिः** : nom. sing. **स्तम्बकृतिः**; so also **शकृत्कृतिः**.

Vart.—This rule is applicable when the sense of the words to be formed, is that of 'rice' and 'a calf' respectively. Therefore **स्तम्बकृतिः**, means 'rice', and **शकृत्कृतिः** 'a calf'.

When the words have not the senses of 'rice' and 'a calf', the affix **अच्** is employed. As **स्तम्बकारः** 'sheaf-maker', **शकृत्कारः**, 'ordure-maker'.

२९३९ । हृतिनाययोः पशौ । ३ । २ । २५ ।

हृतिनाययोरेवपदयोर्हृज इन्स्यात् पशौ कर्तरि । हृतिं हरीतीति हृतिहरिः । नायं नाधारश्च हरीतीति नायहरिः । 'पशौ' क्तिच् । हृतिहारः । नायहारः ।

2939. When the agent indicated is an animal, the affix **इन्** comes after the verb **हृ** 'to take', the words in composition with it being **हृति** 'a leather-bag' and **नाय** 'nose-string'.

Thus **हृतिहरिः** 'a dog' (a carrier of skin); **नायहरिः** 'a beast' (that carries the nose-rope.) The word **नाय** means 'a rope put in the nose of animals.'

When the words formed do not denote an animal, the affix **अच्** is employed; as **हृतिहारः** 'a water-carrier (a carrier of a leather-bag for holding water). **नायहारः** 'a carrier of his master'.

२९४० । फलेग्रहिरात्मन्मरिश्च । ३ । २ । २६ ।

फलानि गृह्णाति फलेग्रहिः । उपपदस्य एदन्तत्वं ग्रहेरिन्प्रत्ययश्च निपात्यते । आत्मानं विभतीति आत्मन्मरिः । आत्मनो मुनागमः । भृज इद् । चात्कुक्षिमरिः । चान्द्रास्तु आत्मोदरकुक्षि-
चित्ति चेदुः । 'उद्योत्पानाकल्मषमुदरन्त्यश्चकोराः' इति मुरारिः ।

2940. And the words फलेग्रहि and आत्मन्मरि are irregularly formed.

The word फलेग्रहिः is formed by adding the affix हृ to the verb गृह् and making the upapada end in the vowel ह. Thus फलानि गृह्णाति = फलेग्रहिः 'the fruit-bearing, i.e., a tree'.

The word आत्मन्मरिः is formed by adding the augment मुञ् (न) to the upapada आत्म, and the affix हृ to the verb मृञ्. Thus आत्मानं विमर्षि = आत्मन्मरिः 'selfish' (one who feeds his own self).

The word 'and' indicates that there are other such irregularly-formed words. As कुक्षिन्मरिः 'gluttonous, selfish' (caring to feed his own belly). उदरन्मरिः 'gluttonous, selfish'.

Chandra Grammarian says that when the words आत्मन्, उदर and कुक्षि, are in composition as upapadas, then also the above forms are valid. As we find *Murāri*, author of *Anargha-rāghava* using the form उदरन्मरि in the following verse :—

उद्योत्सना करन्मनुदरं नयत्युकोराः ।

The word कुक्षिं नराः in the following, is wrong it ought to be कुक्षिं नरवः ।

गिरिस्तु कनकाचलः	इति न सन्ति चारुन ब्रजाः
किटिस्तु भरणीधरः	कति न सन्ति भुदाराकाः ।
नरस्तु मलयानिलः	कति न सन्ति कञ्जानिलाः
प्रभुस्तु विबुधान्वयः	कति न सन्ति कुक्षिन्नराः ।

२९४१ । एजेः खश् । ३ । २ । २८ ।

चयन्तादेजेः खश् स्मात् ।

2941. The affix खश् comes after the verb हञ् 'to tremble' when ending in खि and when the object is in composition with it.

Note.—This affix comes after the causative of हञ्. Of the affix खश् the letters ख् and श् are indicative, the real affix is अ. The ख् indicates that the augment मुञ् is added to the upapada ending in vowel (VI. 3. 67.) The श् indicates that this is a Sārvadhātuka affix (III. 4. 113), and therefore the vikarāṇas like ञप् &c. (III. 1. 68.) will be employed here.

२९४२ । अरुद् विषदजस्तस्य मुम् । ६ । ३ । ६३ ।

अरुदो द्विषतोऽजन्तस्य च मुमागमः स्यात्खिदन्त उत्तरपदे न त्वव्ययस्य । शिखाचक्रादिः । जनमेजयतीति जनमेजयः । * वातशुनीतिलयर्ध्वजजेद्दुदजहातिभ्यः खश् उपसंख्यानश्च * । वातमजा घृगाः ।

2942. मुञ् is the augment added immediately after the final vowel, of अरुच्, द्विषच्, and of a stem ending in a vowel, unless it is an Indeclinable, when a word formed by a खिच् affix follows.

Note.—Thus अवबुद्धः, द्विवन्तः, कालिन्त्या &c. See III. 2. 35, 39, 83. The व् of अवबुद्ध् and the द् of द्विवत् are dropped by VIII. 2. 23.

Note.—Why do we say 'of अवबुद्ध् &c'? Observe बिद्वन्त्या ॥ Why do we say 'not an Indeclinable'? Observe दोषानन्त्यसहः, दिवानन्त्यारात्रिः ॥ Why do we use the word अवन्त in अवन्त, when merely saying अवः would have sufficed by the rule of tadanta-vidhi? This indicates that the shortening taught in the preceding sūtra does not debar the बुद् augment, nor does बुद् debar the shortening. So that बुद् is added after the shortening has taken place.

Thus जननेजयति = जननेजयः (जन + एजि + अप् + खय् = जनस् + एजे + अ + अ) जननेजयः 'who awes mankind'.

Vart.—The affix खय् comes after the verbs अग 'to go', वेष्ट 'to suck', बुद्ध 'to strike', हा 'to leave' when in composition with the words वाय 'wind', शुनी 'a bitch', तिल 'sesamum' and यर्द्ध 'flatulence'. As वातमजाः वृगाः 'swift antelopes' (going with the wind). For शुनी, the following applies by which the long ई of शुनी is shortened.

२९४३ । खित्यनव्ययस्य । ६ । ३ । ६६ ।

खिदन्ते परे पूर्वपदस्य ह्रस्वः स्वात् । ततो बुद् । शुनिंश्चयः । तिलंबुद्धः । यर्धमहा नापाः । यर्धोऽपामयब्दस्तं जहातीति विगदः । जहातिरन्तर्भावित्रययः ।

2943. A short is always substituted for the final of the first member, when the second member is a word formed by an affix having an indicative ख, but not when the first member is an Indeclinable.

Thus शुनी + चे + खय् = शुनिंश्चयः 'a bitch-sucker'; तिलंबुद्धः 'an oilman'; यर्द्धमहा नापाः 'a kind of bean' (that causes or cures flatulence.) The word जहाति has the causative sense latent in it and means "causes to go away."

Thus कालिन्त्या, हरिणिन्त्या ॥ The augment बुद् does not prevent the shortening, had it done so, the rule would have been unnecessary. But दोषानन्त्यसहः, दिवानन्त्यारात्रिः, where दोषा and दिवा are Indeclinables there is no shortening. The above words are formed by खय् (III. 2. 83). The phrase anavyayasya indicates by implication that the word खित् here means खिदन्तः contrary to the maxim enunciated in VI. 3. 17. उत्तरपदाधिकारे षट्थयगुह्ये वदन्वविधिर्नैवद्वे ॥ For an Aavyaya can never take a खिद् affix which is ordained only after dhātus.

२९४४ । नासिकास्तनयोर्ध्माचेतोः । ३ । २ । २९ ।

अत्र धात्विकम्—'स्तने चेदो नासिकायां ध्मञ्चेति धाव्यम् *'. स्तनं चवतीति स्तनंश्चयः । चेदष्टिस्वात्स्त्वञ्चयी । नासिकंश्चयः । नासिकंश्चयः ।

2944. The affix खय् comes after the verbs ध्मा 'to blow' and चे 'to suck' when नासिका 'nose' and स्तन 'breast' are in composition with them as object.

Var.—It should be stated that stana is compounded with $\sqrt{\text{dhet}}$, while nāsikā is compounded with $\sqrt{\text{dhet}}$ and $\sqrt{\text{dhma}}$ both.

The rule of *yathāśankhyā* as given in I. 3. 10 does not, however, apply here. For स्तन is compounded with चेट्; as (स्तन + चे + खञ् = स्तन + चुप् + चे + यप् + खञ् = स्तन + च् + यप् + य + अ) = स्तनञ्चयः ‘an infant’ (sucking the breast)

The feminine of स्तनञ्चयः is स्तनञ्चयीः as the verb चे has an indicatory ट्.

But नासिका is compounded with both ञ्ना and चे as नासिका + ञ्ना + खञ् = नासिका + च् + यप् + य + अ (VI. 3. 66 and 67; VII 3. 78) = नासिकञ्चनः ‘blowing and breathing through the nose’. So also नासिकञ्चयः ‘drinking through the nose’.

२९४५ । नाडीमुष्टयोश्च । ३ । २ । ३२ ।

स्तनोरुपपदयोः कर्मणोष्मविटोः खञ् स्यात् । ‘यथासंख्यं नेच्यते’ । नाडिञ्चनः—नाडिञ्चयः । मुष्टिञ्चनः—मुष्टिञ्चयः । ‘* चट्टीखारीखरीब्रूपसंख्यान्सु *’ । चट्टिञ्चनयः—चट्टिञ्चय इत्यादि । खारी परिनाशविशेषः । खरी गर्दनी ।

2945. And when the words नाडी ‘a tube’ and मुष्टि ‘fist’ are objects in composition with the verbs ञ्ना and चे, the affix खञ् is employed.

Iskthi.—(Here also the irregularly-formed *Dvandva* compound नाडीमुष्टि shows that there is non-applicability of the rule of *yathāśankhyā*; for मुष्टि being a षि ought to have stood first (II. 2. 32).

Thus नाडिञ्चनः ‘blowing through the tube’; मुष्टिञ्चनः ‘blowing through the fist’; नाडिञ्चयः ‘sucking through the tube’, an infant; मुष्टिञ्चयः ‘an infant’.

Var.—The words ghaṭī, khāri (a measure), kharī (she-ass) should be enumerated.

The word *and* in the aphorism indicates that there are other words also so formed. Thus चट्टिञ्चनः, चट्टिञ्चयः, खारिञ्चनः, खारिञ्चयः, (वातञ्चनः, वातञ्चयः, ‘a mountain’), so also खरिञ्चनः ।

२९४६ । उदि कूलं सजिवहोः । ३ । २ । ३२ ।

उत्पूर्याभ्यां सजिवहिन्यां कूले कर्मण्युपपदे खञ् स्यात् । कूलमुद्रुजतीति कूलमुद्रुजः । कूलमुद्रवः ।

2946. The affix खञ् comes after the verbs रुच् ‘to break into pieces’ and वह्, ‘to carry’ when preceded by the upasarga उत् and the word कूल ‘bank’ is in composition with them as the object.

Thus कूलमुद्रुजति = कूलमुद्रुजः ‘breaking down banks’ (such as a chariot, river, elephant, &c.); कूलमुद्रवः ‘tearing up or carrying away the bank’.

२९४७ । वहाम्भो लिहः । ३ । २ । ३२ ।

वहः स्कन्धस्थं लेडीति वहलिहो गौः । अदादित्वाचक्षपो । लुक् । खयो कित्वात्तयुषः । अञ्च-विरो वायुः ।

2947. The affix खञ् comes after the verb लिङ् 'to lick' when the word in objective case in composition with it, is the word षड् 'the shoulder of an ox' or अञ्ज 'a cloud'.

As षड्लिङ्गो गौः 'the shoulder-licking cow'; अञ्जं लिङ्गो वायुः 'the cloud-licking wind'. The root लिङ् belongs to the Adâdi class, so the vikarâna षप् is elided. The ष of लिङ् is not gunated as the affix खञ् is ङिङ् (I. 2. 4. S. 2234).

२९४७ । परिमाणो पचः । ३ । २ । ३ ।

प्रस्थं पचा स्यात्षी । खारिपचा कटाहः ।

2948. The affix खञ् comes after the verb पच् 'to cook' when the word in objective case in composition with it denotes a measure.

Thus प्रस्थं पचति = प्रस्थं पचा 'a pot having the capacity to cook a *prastha* of food'; so also द्वोष्पचः, खारिपचः 'a kettle.'

२९४८ । नितनखे च । ३ । २ । ३४ ।

नितं पचा ब्राह्मणी । नखं पचा यवागूः । पचिन्न तापवाची ।

2949. The affix खञ् is employed after the verb पच् when नित 'a small quantity' or नख 'nail' is the word in composition with it in the objective case.

The aphorism has its scope when the words formed do not denote measures, which was the case in the last sūtra. Thus नितपचा ब्राह्मणी 'the Brâhmaṇi who cooks a little, i.e., a niggardly Brâhmaṇi'; नखपचा यवागूः 'the nailscorching barley gruel.' Her ण्पचा denotes 'to scorch', 'to heat.'

२९५० । विध्वरुषोस्तुदः । ३ । २ । ३५ ।

विधुस्तुदः । मुनि कृते संयोगान्तस्य लोपः । अरस्तुदः ।

2950. The affix खञ् comes after the verb तुद् 'to strike', when विधु 'the moon' or अरस् 'a wound' is the word in composition with it in the objective case.

As विधुस्तुदः राहुः 'the Râhu that eclipses the moon'; अरस्तुदः 'corrosive, wounding the vital parts'. For the addition of the augment वृष् after the word अरस्, see VI. 3. 67. S. 2942. Thus अरस् + तुद । Now ष् the final of a conjunct consonant is elided by VIII. 2. 23. S. 54, and the form is अरस्तुदः ।

२९५१ । असूर्यललाटयोद्धृशितपोः । ३ । २ । ३६ ।

असूर्यनित्यसमर्थसमासः । दृशिना नञः संबन्धात् । सूर्ये न पश्यन्तीत्यसूर्येपरया राजद्वाराः । ललाटवपः सूर्यः ।

2951. The affix खञ् comes after the verb दृश् 'to see' and तृष् 'to heat' when असूर्य and ललाट are respectively the words in composition with them in the objective case.

Thus असूर्य+दृश्+खञ्=असूर्यस्पर्शः; as असूर्यस्पर्शया राजदार 'the king's wives not even seeing the sun' (being shut up in the harem, and so having no opportunity of seeing the sun, far less any other person who is a stranger, that is, they are so well protected that even the sun cannot see them, much less any irreverent gaze).

So also ललाटन्तपः 'heating the fore-head' (such as the sun).

The word असूर्य is an incomplete or impossible compound, as the negative अ applies to the verb दृश् and not to the word सूर्य. This is in opposition to the rule of *samartha pada vidhi* (II. 1. 2).

२९५२ । उग्रपश्येरंसदपाणिधनोऽथ । ३ । २ । ३९ ।

एते निपातवन्ते । उग्रमिति क्रियाविशेषणं तस्मिन्नुपपदे दृशेः खञ् । उग्रं पश्यतीत्युग्रं परयः । दृशेदसं तेत भाव्यति दीप्यतेऽविन्धयत्वादिति इरस्मदो नेचयेति । इह निपातनादह्यन् । पाकयो भव्यन्तेऽस्मिन्निति पाणिधनोऽध्या । अन्धकारादाहृत इत्यर्थः । तत्र हि उपायपनोदनाय पाणयः यज्यन्ते ॥

2952. The words उग्रस्पर्श, इरस्मद and पाणिधन are irregularly formed.

Thus उग्रस्पर्शति=उग्रस्पर्शः 'fierce-looking'. The word ugra is an adverb; with this as an upapada, khaś is added to dṛś इत्या वदति=इरस्मदः 'delighting in drinking, an epithet of Agni, a flash of lightning'. The word ira means 'water' that which is excited or illumined by water is so-called. As an anomaly the vikarṇa śyan is not added. So पाणिधनः पन्थाः 'dark roads'; literally "where hands (pāṇayah,) are clapped (dhmāyante), owing to darkness, in order to drive away the snakes, &c."

२९५३ । प्रियवशे वदः खच् । ३ । २ । ३८ ।

प्रियंवदः । वशंवदः । * गनेः सुपि वाच्यः * । असंज्ञार्थनिदम् सितंगनो हस्ती । * विहा-
यसो विह इति वाच्यम् * । * खच्च द्विवा वाच्यः * विहंगमः-विहंगः । भुजंगमः-भुजंगः ।

2953. The affix खच् comes after the verb वच् 'to speak' when प्रिय or वश is the word in composition with it in the objective case.

Thus प्रियं वदति=प्रियंवदः 'who speaks kindly'; वशंवदः 'who professes submission'.

Of the affix खच्, the letters ख्, and च् are indicatory; ख् indicates the insertion of the augment वच् (VI. 3. 67), and च् shows that there is shortening of the vowel in certain cases (VI. 4. 94. S. 2955)

In the case of प्रिय and वश with वच्, the affix खच् would have given the same result as the affix खच्. Making a separate affix in this sūtra is for

the sake of the aphorisms that follow, where this affix will produce different effects than खच्.

Vart.—The affix खच् comes after the verb गच्छ 'to go' when a word ending in a case-affix is in composition with it. As नितंगरो इल्ली 'the slow-moving elephant'; नितंगरा इल्लिनी 'the slow-moving she-elephant'. The words so formed are not epithets or names.

Vart.—This affix comes, under similar circumstances, when the word in composition with गच्छ is विहायस्; and the latter is then replaced by the word विद्. As विहायवा गच्छति=विहंगमः 'a bird (that which goes through the sky)'.

Vart.—In the *Vārtikas* above given, the affix खच् may optionally be considered as if it had an indicatory ड. The force of ड is to cause the elision of the final vowel with what follows it. As विहंगः or विहंगमः 'a bird'. So also भुजंगमः or भुजंगः 'a serpent' (what goes crookedly).

२९५३ । द्विषत्परयोस्तापेः । ३ । २ । ३९ ।

खच्स्वात् ।

2954. The affix खच् comes after the verb ताप 'to heat', when द्विषत् or पर is the word in composition with it in the objective case.

Note.—The verb तच् belongs both to the *Bhu* and the *Chur* classes. Both are meant in the sūtra. In the case of the *Bhvādi*, the verb तापि is the causative ending in णि of तच्; while in the *Churādi*, all verbs take चि.

Note.—Thus द्विषन्तं तापयति=द्विषन्तपः (VI. 4. 94) 'one who destroys his enemies', so also परन्तपः 'one who subdues his enemies, a hero'.

The ताप becomes तप by the following sūtra, which shortens the vowel.

२९५५ । खचि ह्रस्व । ६ । ४ । ९४ ।

खचपरे यो उपधाया ह्रस्वः स्वात् । द्विषन्तं परं वा तापयतीति द्विषन्तपः । परन्तपः । घटपटी-
ग्रहणान्तिङ्गविशिष्टपरिभाषानिश्चया । तेनेह न । द्विषतीं तापयतीति द्विषतीतापः ।

2955. The penultimate of the Causative stem is shortened before the affix खच् ॥

Thus द्विषन्तपः, परन्तपः, पुरंदरः ॥ See III 292, and 41.

This affix, however, will not apply when the above upapadas are in the feminine gender. In this case the general affix खच् will be employed; as द्विषतीं तापयति=द्विषतीतापः । The maxim "that a masculine includes the feminine for the purposes of the application of Grammatical rules" is not of universal application, because had it been so, *Kātyāyana* would not have used both the masculine ghaṭa and the fem. ghāṭi in *vārtika* under S. 2945.

२९५६ । वाचि यमो व्रते । ३ । २ । ४० ।

वाचयन्त उपपदे यमोः आचक्ष्णाद्व्रते गम्ये ।

2956. The affix खच् comes after the verb वच् 'to curb' when the word वाक् 'speech' is in composition with it as object, and the sense indicated is that of a vow.

२९५७ । वाचंयमपुरंदरौ च । ६ । ३ । १ । ६९ ।

वाक्पुरोत्पन्नत्वं निपात्यते । वाचंयमो मौनव्रती । 'व्रते' क्खि । अशक्त्वादिना वाचं वचञ्-
सीति वाग्याजः ।

2957. वाचंय and पुरन्दर are irregularly formed.

The word व्रत means a vow taken according to the rules of Dharma-śāstra. Thus वाचंयम आस्ते 'he has taken the vow of rigid silence'.

Why do we say 'vow'? Otherwise the form is वाग्याजः 'restraining speech' (VI. 3. 69) owing to want of power, &c.

Not.—Similarly पुरंदार्यति=पुरन्दरः see below, for its formation. The shortening of जम and दार takes place by VI. 4. 94. S. 2955.

२९५८ । पूः सर्वयोर्दारिख्योः । ३ । २ । ४१ ।

पुरं दारयतीति पुरंदरः । सर्वसहः । सहिष्यहससंशयश्च । 'भगे च दारेः' इति काशिका ।
बाहुल्येन लभ्यतिदमित्याहुः । भगं दारयतीति भगंदरः ।

2958. The affix खच् comes after the verbs दारि 'to split' and च्छ् 'to bear' when respectively in composition with the words पुर 'a city' and सर्व 'all', in the objective case.

As पुरं दारयति=पुरन्दरः 'name of Indra (who splits asunder cities)' (VI. 3. 69 and VI. 4. 94); सर्वसहो राजा 'the king who is all-forbearing'. The च्छ् is taken here in order to form words which are not Names. When Names are to be formed, it takes khach by S. 2963.

Vart.—So also when the word भग is in composition with the verb दारि; as भगन्दरः 'a fistula in the anus'. This vātika is given in the Kāśikā. The word can be formed by the rule of 'bahulam' also according to some.

२९५९ । सर्वकूलान्नकरीषेषु कथः । ३ । २ । ४२ ।

सर्वकथः खलः । कूलंकथा नदी । अन्नंकथो वायुः । करीषंकथा वात्या ।

2959. The affix खच् comes after the verb कच् 'to rub' when the words सर्व 'all', कूल 'bank', अन्न 'cloud' and करीष 'a dry cowdung', are in composition with it in the objective case.

As सर्वकथः खलः 'a villain, a rogue'; कूलंकथा नदी 'a river'; अन्नंकथो वायुः 'a wind'; करीषंकथा वात्या 'a strong wind'.

२९६० । मेघर्तिभयेषु कृजः । ३ । २ । ४३ ।

मेघंकरः । ऋतिंकरः । भयंकरः । भयशब्देन तदन्तर्विधिः । अमयंकरः ।

2960. The affix खच् comes after the verb कृ 'to make' when the words मेघ 'cloud', ऋति 'misfortune' and भय 'fear' are in composition with it in the objective case.

As *सेचकरः* 'producing clouds'; *श्रुतिकरः* 'giving pain'; *भयंकरः* 'frightful'.

Vart.—The *tadanta vidhi* applies in the case of upapadas like *भय*, &c. This is an exception to the *vartika* under I. 1. 72. S. 26 by which, in the case of affixes, *tadanta-vidhi* was prohibited. Thus we have *भयङ्करः* 'who causes security'.

२९६१ । क्षेमप्रियसद्गुणश्च । ३ । २ । ४४ ।

एषु कृञोऽयस्यार्त् । चात्सञ् । सेचकरः—सेचकारः । प्रियकरः—प्रियकारः । सद्गुणकरः—सद्गुणकारः ।
इति चाद्येऽयस्यार्त् हेत्वादिवृत्तौ ना भूदिति । कथं तर्हि 'अल्पारम्भाः सेचकराः' इति कर्मणः
शेषत्वविवक्षायां पञ्चादस्य ।

2961. And the affix *अञ्* as well as *सञ्* comes after the verb कृ 'to make' when the words *सेच* 'happiness', *प्रिय* 'pleasant' and *सद्गुण* 'joy' are in composition in the objective case.

The word 'and' denotes that the affix *सञ्* is also to be included.

Thus *सेचकारः* or *सेचकरः* 'propitious'; *प्रियकारः* or *प्रियकरः* 'showing kindness'; *सद्गुणकारः* or *सद्गुणकरः* 'causing delight'.

The repetition of the affix *अञ्* when its *anuvritti* could have been read into this sūtra by using the word *वा* 'optionally', indicates that these words never take the affix *ट* of sūtra III. 2. 20. S. 2934 though cause, habit, &c., may be denoted; so that the feminine of those words is formed by *आ* and not by *ई* ॥ How do you explain *अल्पारम्भाः सद्गुणकराः* 'small beginnings lead to or cause prosperity'. The form *Kshemakara* is derived by the *अञ्* of the *Pachādi* class, the object denoting a relation not otherwise specified.

२९६२ । आशिते भुवः करणभवयोः । ३ । २ । ४२ ।

आशितशब्द उपपदे सवतेः सञ् । आशितो भवत्यनेनाशितं भव ओदनः । आशितस्य भवन आशितं भवः ।

2962. The affix *सञ्* comes after the verb कृ 'to be' when in composition with the case-inflected word *आशित* 'satisfied by eating' and the sense is that of instrument or condition.

The word 'भुवि' of III. 2. 4 is understood here.

Thus *आशितं भवः* meaning 'food' the quantity of rice sufficient to feed the guests to their satiation: literally by that which one is satiated. *आशितो भावति अनेन*. Here the word denotes instrument. And *आशितं भवः* also means 'satiety', which denotes condition, namely, the state of being satiated.

२९६३ । संज्ञायां श्रुतवृजिधारिसिंहितयिदमः । ३ । २ । ४६ ।

विश्वं विभजतीति विश्वं भरा । रथं तर्ं वाम । इह रथेन तरतीति व्युत्पत्तिमात्रं न त्ववयवाणां-
श्रुतमः । पतिवरा कन्धा । शत्रुं जयो हस्ती । युगंधराः पर्वतः । शत्रुं तपः । शत्रुं सद्गुणः । अरिंदमः ।
दमिः शमनायां तेन सज्जनक इत्युक्तम् । मतान्तरे तु अन्तर्भाषितपथयोऽत्र दमिः ।

2963. The affix *सञ्* comes after the following verbs when the words to be formed denote a name :—viz., कृ 'to bear', दृ 'to

cross over', च 'to choose', जि 'to conquer', धरि 'to hold', बहि 'to bear', तपि 'to heat' and दम 'to subdue'.

Both the words कर्मेणि and युधि of III. 2. 1 and 4 are understood here and should be applied as the occasion requires. Thus विश्वंनरा 'earth' (that which supports all); रथंतरं 'the Rathantara Sâma.' The etymology is merely रथेन तरति, but the whole word does not show in it the meanings of its different components. The word rathantara, however, is considered to be a *compound*, the result being that it takes the accent of the compound and has the avagraha of the compound. As in रथन्तराजमारा वसिष्ठः the avagraha is after रथं. The accent is on the second member by वृद्धचरणद-प्रकृतिस्वरः. Had it been an indivisible word there would have been no avagraha, and accent would have been on the first as it is a Neuter noun (see Phit. II. 3). पतिवरा 'a girl' lit. (who is about to choose a husband); शत्रुजयः 'an elephant' lit. (who conquers the enemy); युगंघरः 'a mountain' or 'the pole of a carriage to which the yoke is fixed'; सत्रुंसहः 'Sâtrunsaha' (withstanding an enemy); शत्रुंतपः 'Sâtruntapa' (destroying an enemy); अरिंदमः 'Arindama' (victorious). The √dam is Transitive when meaning 'to pacify.' This has already been mentioned (see S. 2519 root दम). According to another opinion, the root dam has latent in it the sense of the causative and so becomes Transitive.

Why do we say 'when denoting a name'? Observe सुदुग्धभारः 'he who supports his family'.

२९६४ । गमश्च । ३ । २ । ४९ ।

सुतङ्गमः ।

2964. And the affix च् comes after the verb गम् 'to go' when in composition with a word ending in a case-affix, and when the word to be formed denotes a name.

As सुतङ्गमः 'Sutangama'. Though the verb गम् could well have been included in the last aphorism, the separation serves the purpose of carrying the *anuvritti* of गम् into the subsequent sūtras.

२९६५ । अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वाङ्गान्त्येषु डः । ३ । २ । ५० ।

अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वाङ्गान्त्येषु डः । अन्तं गण्य-
तीत्यन्तं इत्यसिद्धिः । * सर्वत्रपण्ययोग्यसर्वत्रपण्य * सर्वत्रपण्यः । पण्यं पणितं गण्यतेति पण्यमः ।
पण्यमिति पण्यतेः कान्तं क्रियाविशेषणम् । * उरयो लोपवत् * । उरय गण्यतेत्युपपत्तिः ।
* सुदुर्गोपचिकरणे * । सुतेन गण्यतेत्यस्य सुतः । दुर्गः । * अन्वयाविध्वयव इति वक्तव्यम् * ।
यानमः । * डे च विशदयो विशदयो वक्तव्यः * । विशदः ।

2965. The affix ड comes after the verb गम् 'to go' when in composition with the following words as its objects:—अन्त

'end' अत्यन्त 'excessive,' अथर्व 'road,' दूर 'far,' पार 'across,' सर्व 'all' and अनन्त 'endless'.

The anuvritti of the word संज्ञायाम् does not extend to this. As अन्तगः 'having gone to the end, thoroughly conversant'; अत्यन्तगः 'going too fast'; अथवगः 'a way-farer'; दूरगः 'going to a distant place'; पारगः 'completely familiar'; सर्वगः 'going everywhere, the Supreme Being'; अनन्तगः 'going to infinity, moving for ever'.

Of the affix ड the letter ड् is indicative, the real affix being अ. The ड indicates that the टि portion of the word to which this is added, must be elided (VI 4. 143); as अन्त + गम् + ड = अन्त + ग् + अ (the टि portion अम् of गम् is elided). Now though the rule VI. 4. 143 says 'when that which has an indicative ड, follows, there is elision of the टि of a न्'; yet in the present case, such elision takes place, although the word गम् here is not one of those called न् (I. 4. 18); because the presence of ड as an indicative letter must not be unmeaning and should find some scope.

Vart—The ड is also employed when the words in composition are सर्वत्र 'everywhere' and पन्न 'creeping'; as सर्वत्रगः 'Supreme Spirit'; पन्नगः 'a snake.' पन्नम् is an a-verb formed by the affix त् added to the √पद् (IV. 60) and means 'creepingly' or 'downward'.

Vart.—So also when the word in composition is उरस् 'breast', and there is elision of its final. As उरस् + गम् + ड = उरगः 'moving on breast, a snake'.

Vart—So also with the words सु 'well' and दुर् 'bad' when the resulting words denote location. As सुगः 'that in which one goes easily, easy of access' दुर्गः 'difficult of access, a fort'.

Vart—Others say, that this ड is added when other words besides the above stand as upapadas. Thus ग्रामगः 'going to the village'.

Vart.—विहायम् is replaced by विह when the affix ड (III 2. 48) comes after the verb गम्; as विहगः 'a bird'. Thus we have three forms: विहग, विहङ्ग, विहङ्गन ।

२९६६ । आशिषि हनः । ३ । २ ४९ ।

यत्र वध्याच्छत्रुः । 'आशिषि' क्तिप् । शत्रुघातः । ' * दातावाहनीऽणन्तस्य च टः संज्ञायाम् * ' । दातृपद उपपदे आहूयुर्वाङ्मतेरष्टसारश्रुतान्तादेशो वक्तव्य इत्यर्थः । दातृघातः । ' * धारो वा * ' धावांघातः धातृघातः । ' * कर्त्तृणि क्ति च * ' । कर्त्तृशत्रुपपदे संज्ञावाङ्मतेरष्टसारश्रुतान्तादेशो वक्तव्यः । कर्त्तृशत्रुघातः । यदसंघातः । वर्णसंघातः । पदसंघातः ।

2966. The affix ड comes after the verb हन् 'to kill', when the object is in composition with it, and when benediction is intended. .

The affix ड is understood in this sūtra. Thus यत्र वध्याच्छत्रुः = यत्रुहः 'may he kill the enemy'.

Why do we say 'when benediction is intended'? Otherwise we have यत्रघातः 'who kills his enemy'.

Vart.—The affix अण् comes after the verb आह् when the word दाव 'wood' is in composition with it, and its final letter is changed into ट, when the word so formed denotes a name. As दाव आहन्ति=दावघाटः (दाव+आह्+अण्) 'the wood-pecker'.

Vart.—So also optionally when the word चार 'beautiful' is in composition under the circumstances detailed in the last *vārtika*: as चारघाटः or चारघातः।

Vart.—So also, when the verb ह् is preceded by the preposition च्, and is in composition with a word in the objective case, the affix अण् is employed; and the final is replaced by ट; as वर्णह् संहन्ति=वर्णसंघाटः or वर्णसंघातः 'the alphabet'; पदार्थं संहन्ति=पदसंघाटः or पदसंघातः 'connecting the words that are separated, an annotator'.

२९६७ । अपे क्लेशतमसोः । ३ । २ । ५० ।

अपपूर्वाहन्तेर्ऽः स्यात् । अनाशीरर्थनिदम् । क्लेशपहः पुत्रः । तमोऽपहः सूर्यः ।

2967. The affix ट comes after the verb ह् 'to kill' when it is compounded with the preposition अच्, and when the object in composition with it, is the word क्लेश 'pain' or तमस् 'darkness'.

As, क्लेशपहः पुत्रः 'the pain-allayer, i.e., the son'; तमोपहः सूर्यः 'the darkness destroyer, i.e., the sun'.

This aphorism has its scope when the sense is not that of benediction.

२९६८ । कुमारशीर्षयोर्णिनिः । ३ । २ । ५१ ।

कुमारघाती । शिरसः शीर्षभादौ निपात्वते । शीर्षघाती ।

2968. The affix णिनि comes after the verb ह् 'to kill' when the word in composition with it is कुमार 'a child', or शीर्ष 'head'.

Thus कुमार+ह्+णिनि=कुमार+घात+ह् (VII. 3. 54 and VII. 3. 32)=कुमारघातिन् Nom. sing. कुमारघाती 'child-killer'. So also शीर्षघातिन् Nom. sing. शीर्षघाती 'head-striking'.

The word शीर्ष is an irregular form of the word शिरस् ।

२९६९ । लक्षणे जायापत्योष्टक् । ३ । २ । ५२ ।

हन्तेष्टकस्याल्लक्षणवति कर्तरि । जायापत्यो ना । पतिपत्नी स्त्री ।

2969. The affix टक् comes after the verb ह् 'to kill' when it is in composition with the word जाया 'wife' or पति 'husband' as object, and when the word so formed denotes the agent possessed of that attribute (or when the word so formed denotes a mark).

The word लक्षण of this sūtra gives rise to the doubt whether it means लक्षणे कर्तरि or लक्षणवति कर्तरि. In the former case the meaning will be 'when the agent is itself the mark'; as जायाघ्नः 'a mole' (a mark on the body indicative of the death of one's wife). In the latter case the meaning will be 'when the agent is possessed of the attribute denoted by the word'; as जायाघ्नः 'the murderer of his wife'; पतिघ्नी 'the murderer of her husband'.

Of the affix टक् the letters ट् and क् are indicative. The ट् shows that the feminine is formed by ई, and क् causes the elision of the penultimate अ of हृ. Thus जाया + हृ + टक् = जाया + हृ + अ (VI. 4. 98) = जायाघ्नः (VII. 3. 54).

२९७० । असनुष्यकर्तृके अ । ३ । २ । ५३ ।

जायाघ्नस्तिलकालकः । पतिघ्नी पाणिरैखा । पितृघ्नं घृतम् । 'असनुष्य-' इति किञ् । आसुधातः शुद्धः । अयं कथं बलभद्रः प्रलम्बघ्नः । शत्रुघ्नः । कृतघ्न इत्यादि । मूलविभुजादित्वा-
त्विट् । चौरघातो नगरघातो हस्तीति तु बाहुलकादपि ।

2970. And the affix टक् comes after the verb हृ 'to kill' when the object is in composition with it, and when the word to be formed denotes an agent other than a human being.

As जायाघ्नस्तिलकालकः 'the mole' (literally that which indicates the death of one's wife); पतिघ्नी पाणिरैखा 'the line of the palm of the hand' (that which indicates the death of one's husband). These two forms were deducible also from the last aphorism. श्लेष्मघ्नं मधु 'honey' (literally that which has the property of destroying the phlegm). पितृघ्न घृतं 'clarified butter' (lit. that which destroys the bile).

Why do we say 'when the agent is not a human being'? Observe आसुधातः शुद्धः 'a Sūdra' (literally one who kills the mice). Here the affix is अस्. How do you explain the forms प्रलम्बघ्नः the killer of Pralamba demon, (an epithet of Balabhadra), Śatrughna, or कृतघ्नः? These forms are valid under Mūlavibhujādi class (III. 2. 5. vārt S. 2919.); and are formed by the affix क् ॥

Why is the affix टक् not employed in the following? चौरघातो or नगरघातो हस्ती 'an elephant' (i.e., who kills a thief.) Here the word is formed by the affix अस् on the analogy of sūtra III 3. 113 which allows a diversity in case of *kritya* affixes, which diversity is extended in this case to a *krī* affix.

२९७१ । शक्तौ हस्तिकवाटयोः । ३ । २ । ५४ ।

हन्तेष्टकस्याशक्तौ दोषत्यायास् । मनुष्यकर्तृकार्यमिदम् । हस्तिघ्नो ना । कवाटघ्नश्चौरः । कपाटेति पाठान्तरम् ।

2971. The affix टक् comes after the verb हृ 'to kill' when the word in composition with it as its object is हस्ती 'elephant' or कवाट 'gate' and when the sense indicated is that of power.

The sūtra applies where the agent is a human being. As इस्तिनं हन्तुं शक्तः = इस्तिघ्नः शत्रुघ्नः 'a man who is strong enough to kill an elephant'; so also कपाटघ्नः 'a burglar' (who is capable of breaking open the doors).

Why do we say 'where power is indicated'? Observe विशेष इस्तिनं हन्ति = इस्तिघातः 'who kills the elephant by poison'. Here the affix is अच्.

Another reading is कपाटः ॥

२९७२ । पाणिघताडघौ शिल्पिनि । ३ । २ । ५५ ।

इन्तेष्टकिटलोपो घट्त्वं च निपात्यते पाणिताडघोरूपपदयोः । पाणिघः । ताडघः । 'शिल्पिनि' । किञ् । पाणिघातः । ताडघातः ॥ * राजघ उपसंख्यानश्च * । राजानं इन्ति राजघः ।

2972 The words पाणिघ and ताडघ are irregularly formed when denoting an artificer.

These forms are thus evolved. This affix टक् is employed after the verb हृ in composition with पाणि 'hand' and ताड 'a blow' as object; then the टि portion of हृ, i.e., अच् is elided, and ह is changed into च irregularly. Thus पाणि + हृ + टक् = पाणि + हृ + अ = पाणिघः 'a drummer' (workman or handicraftsman); ताडघः 'a smith'.

Why 'when denoting an artificer'? Observe पाणिघातः 'boxing'; ताडघातः 'hammering'.

Vart.—The word राजघः should be enumerated in this connection; राजघः 'a regicide'. The affix ख्युच् is taught now in the following:—

२९७३ । आढ्यसुभगस्यूलपलितनग्नान्धप्रियेषुच्यर्थेष्वचवौ कृजः
करणे ख्युन् । ३ । २ । ५६ ।

स्युच् च्यर्थेष्वच्यन्तेषु, कर्मरूपपदेषु कृजः ख्युन्स्वात् । आनादयमादयं कुर्वन्त्यनेन आदयं करणम् । 'अचवौ' किञ् । अदयोः कुर्वन्त्यनेन । इह प्रतिषेधसामर्थ्यात्स्यूलपि नेति कायिका । भाष्यमते तु स्युट् स्वादेव । अच्वावित्युत्तरार्थश्च ।

2973. When the sense of the word to be formed is that of an instrumental agent, the affix ख्युच् comes after the verb कृ 'to make', when the following words are in composition with it as objects:—आढ्य 'rich', सुभग 'fortunate', स्यूल 'big', पलित 'grey', नग्न 'naked', अन्ध 'blind' and प्रिय 'pleasant', provided that, these words have the sense of the words formed by the affix च्वि, though not actually ending in the affix च्वि. (S. 2117).

The affix च्वि (V. 4. 50.) is added to a noun when it is in composition with the verbs कृ 'to become', कृ 'to make' and अच् 'to be'; its force being that a thing attains to a condition in which it previously was not. The च्वि being an optional affix, its sense is two-fold; namely, words ending in च्वि and words not ending in च्वि. Both may have the force of च्वि. In the present sūtra, however, the words that actually end in च्वि have been ex-

cluded, while words which do not take the affix च्वि, but have the force of च्वि are included in the present sūtra.

Thus आढव् + कृ + ख्युर् = आढव् + कर् + अर् = आढव्करणस् 'that by the instrumentality of which the poor becomes rich, viz., wealth, prosperity, means of enriching'; सुभगकरणस् 'making happy'; स्थूलकरणस् 'by which one becomes big'; पलितकरणस् 'rendering grey'; नग्नकरणस् 'making naked'; अन्धकरणस् 'making blind'; प्रियकरणस् 'showing kindness'.

Why do we say 'when the force is that of the affix च्वि'? Otherwise आढव् तैलेन कुर्वन्ति, i.e., अन्वययन्ति 'they anoint with oil.' Here though something is joined with what it previously was not joined, namely, with oil, yet as the radical word is not prominent here, the sense is not that of च्वि and hence this counter-example.

Why do we say 'when not ending in the affix च्वि'? Observe आढयी कुर्वन्ति अनेन 'they make rich by this'. Here the affix ख्युर् is not employed.

Kāśika.—It might be objected: 'well if ख्युर् is not used, then the affix ख्युट् must be used (III. 3. 117) as there is no difference between ख्युर् and ख्युट्; both having the efficient portion यु; what is then the use of prohibiting च्वि? We reply, 'because there is this prohibition, when the affix ख्युर् is not employed the affix ख्युट् will not also be employed. Thus by implication the affix ख्युट् is also prohibited.. The prohibition of च्वि in this sūtra is for the sake of the aphorisms that follow'.

Bhāṣya.—Pāṇjali observes that this prohibition is superfluous, because there is no distinction between ख्युट् and ख्युर्. For the word formed by any one of these affixes have the same form and the same accent. Nor is there any distinction in the feminines of their derivatives. For the word formed by भञ्, स्तञ्, ईक्, अक् and ख्युर् take ई in the feminine as well as the words तन्न and तल्लन. Nor is there any distinction in their *samāsas*. For in both the cases it will be *nitya samāsa*. Nor is the prohibition made for the sake of the augment जुर्. For it being an indeclinable, जुर् cannot come after it. The prohibition, therefore, is of no use to this sūtra, but it is inserted here for the sake of the following sūtras.

२९७४ । कर्तरि भुवः खिण्णुच्युक्कजौ । ३ । २ । ५७ ।

आढयादिषु च्ययर्थेष्वच्यन्तेषु भवतेरेतौ स्तः । अगाढ्य आढयो भवतीति आढव्भविष्णुः । आढव्भावुकः । 'स्पृशोऽमुदके किवन्' (४३२) घृतस्पृक् । कर्मणीति निट्चक्षुः । चन्त्रेण स्पृशतीति चन्त्रस्पृक् । 'श्रुतिवर्गद्वयकस्त्रिदशुचित्तगजुजुजिक्कुञ्चां च' (३७३) व्याख्यातम् । 'त्वदादिषु द्वयेरनालोचने कञ्च' (४२९) ' * समानान्वयोऽस्मिन् वाच्यस् * ' । सट्क्-सट्ठः । अन्वाट्क्-अन्वाट्ठः । ' * क्वाऽपि वाच्यः * ' । ताट्ठः । सट्ठः । अन्वाट्ठः ।

2974. When the word to be formed denotes an agent, the affixes खिण्णुच् and चुक्कज्, come after the verb भू 'to become', when it is in composition with words आढय, &c., provided that

these have the sense of the words formed by the affix *क्वि* though not ending in *क्वि*.

Thus *आढयन्मविरुः* 'becoming rich (who was not rich before)'; *आढयन्मायुक्* 'becoming rich'.

Why do we say 'when denoting the agent'? Not so when it denotes the instrument. The affixes will apply when the sense of the upapada is that of *क्वि*, otherwise not; as *आढयी भविता* 'he will be rich'.

These affixes will not apply when the upapada ends in *क्वि*; *आढयी भविता* ।

२९७४ । क । स्पृशोऽनुदक्ते क्तिन् । ३ । २ । ५८ ।

2974A. The affix *क्तिन्* comes after the verb *स्पृश्* 'to touch', when it is in composition with a case-inflected word other than *उदक्* 'water'.

By III. 2. 4, the *anuvritti* of the word *सुपि* is to be read into this sūtra. It might be objected 'why do we not read the *anuvritti* of the word *कर्त्तृ* instead of *सुपि*, because the verb *स्पृश्* is a transitive verb, and after such verbs, the *anuvritti* of *कर्त्तृ* ought to come from III. 2. 4'? To this we say there is no harm in reading the *anuvritti* of *सुपि* in this case; because the word *कर्त्तरि* of the last sūtra is also, in a way understood here, and indicates the collection of all sorts of agents whether objects, instruments, &c., and this can only be when the first member of the compound is a word in general.

Thus *घृतं स्पृशति* = *घृतस्पृश्*, nom. sing. *घृतस्पृक्* 'he who touches clarified butter'. *स्पृश् + क्तिन् + सु* = *स्पृश् + वि + ०* (VI. 1. 68) = *स्पृक् + ०* (VI. 1. 67, and VIII. 2. 62). So also *मन्त्रेण स्पृशति* = *मन्त्रस्पृक्* 'who touches with hymns'; *जलेन स्पृशति* = *जलस्पृक्* 'who touches with water'. But *उदकेन स्पृशति* = *उदकस्पृश्*: here we have the general affix *ञक्*. See S. 432.

२९७४ । ख । ऋत्विग्दधृक्स्त्रिगुण्णिगञ्चुयुजिक्कुञ्चां च । ३ । २ । ५९ ।

2974B. The words *ऋत्विक्* 'a domestic priest', *दधृक्* 'impudent', *ञक्* 'a garland', *दिक्* 'a direction' and *उष्णिक्* 'a quatrain' are irregularly formed by adding the affix *क्तिन्*; and so also after the verbs *अञ्जु* 'to worship', *युजि* 'to join' and *कुञ्च* 'to approach', the affix *क्तिन्* is employed.

The first five words are irregular forms. Thus *ऋतु + यज् + क्तिन्* = *ऋत्विक्* 'he who performs sacrifice in the season (*ऋतै*) or to the season (*ऋतुष*)'. This word, however, is a *कृदि* word in which it is fruitless to search for its etymological meaning. *धृष् + क्तिन्* = *दधृक्*. Here there is reduplication and the final has acute accent. *सृज् + क्तिन्* = *सृक्*. Here there is augment *अस्*. *दृश् + क्तिन्* = *दिक्*. So also *उत् + स्निह् + क्तिन्* = *उष्णिक्*. All these are in fact crude nouns, their current meaning having little traces of their root meaning.

The affix **क्विप्** comes after the three roots **युञ्**, **अञ्जु**, and **क्रुञ्च**. Being read along with the five above-mentioned irregularly-formed words, there is some irregularity in the application of **क्विप्** to these verbs. Thus the affix **क्विप्** comes after **अञ्जु** only when a word ending with any case-affix precedes it in composition. As **प्र + अञ्जु + क्विप् = प्राञ्च्** nom. sing. **प्राङ्** (VI. 4. 24; VII. 1. 70, VIII. 2. 23 and 62) 'east'; so also **प्रत्यङ्** 'west'; **उदङ्** 'north'.

The affix **क्विप्** comes after **युजिर्** and **क्रुञ्च** when these are uncombined. Thus **युञ् + क्विप् = युञ्**. In nominative singular, **युञ् + उ = युञ्ज + स्** (VII. 1. 71) = **युञ्ज + ०** (VI. 1. 68) = **युङ्** (VIII. 2. 62) 'who joins'. When the root **युञ्** is in composition with an *upapada*, it takes the affix **क्विप्** (see III. 2. 61). As **अश्वयुक्** 'yoked with horses'.

So also **क्रुञ्च + क्विप् = क्रुञ्च**, nom. sing. **क्रुङ्**, 'a curlew'. The non-elision of the **ञ** (VI. 4. 24) of **क्रुञ्च** is an irregularity, as this word has been taught in connection with other irregular words See S. 373.

२९७४ । ग । त्यादादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च । ३ । २ । ६० ।

2974C. And the affix **कञ्** comes after the verb **दृश्** 'to see' when it is in combination with **त्यद्**, &c., and does not signify perception.

See 429.

The force of 'and' is that the **क्विप्** also comes under similar circumstances. **त्यद्**, &c. are pronouns, for a list of which see I. 1. 27. Thus **त्यादृश्** nom. sing. **त्यादृक्**, 'such-like' when it is formed by **क्विप्**; and **त्यादृशः** 'such-like' when the affix is **कञ्**. So also **तद् + दृश् + क्विप् = तादृश्** (VI. 3. 91) nom. sing. **तादृक्** (VI. 1. 68, VIII. 2. 36 and 62, VIII. 4. 56); and **तादृशः** when **कञ्** is the affix. So **वादृक्** or **यादृशः** 'what-like'.

What is the force of the letter **ञ्** of **कञ्**? It is for the sake of accent; the *udatta* is on the first syllable of those words which are formed by an affix having an indicative **ञ्** or **र्** (VI. 1. 117). But the indicative **र्** would have given the same accent, there being no difference between **कञ्** and **कर्** in this respect. The indicative **ञ्** then serves only the purpose of distinguishing the affix **कञ्** from **कर्** in sūtra IV. 1. 15 in which **कञ्** is taken and not **कर्**. Had we not formed this separate affix, then for **कञ्क्वरप्** of that sūtra, we should have read **कर्क्वरप्** so that the feminine of words formed by **कर्** would have also taken long **ई**, so that the feminine of **यावकः** (**याव + कर्** V. 4. 29) would have been **यावकी** instead of **यावका**.

Why do we say 'when not signifying perception'? See **तं परयति = तद् दृशः** 'who sees that'. The words **त्यादृक्**, **तादृश्**, &c., are crude nouns, in which the etymological sense of the root not being visible, the act of seeing can never be denoted by these words.

Vart.—This rule applies also when the words समान and अन्य are in composition with द्वृष्. 'As सदृक् or सदृशः 'like' (समान + द्वृष् + क्विप् = स + द्वृष् VI. 3. 89); so also अन्यादृशः or अन्यादृक् 'of another kind'.

Vart.—The affix क्स comes also after the root द्वृष्. As तादृशः, यादृशः, अन्यादृशः and कीदृशः। तद् + द्वृष् + क्स = ता + द्वृष् + क्स (VI. 3. 91.) = तादृक् + च (VIII. 2. 36) = तादृक् + च (VIII. 2. 41) = तादृक् + च (VIII. 3. 59) = तादृशः।

२९७५ । सत्सूद्विषद्बुहयुजविदभिदच्छिदजिनीराजमुपसर्गेऽपि क्तिप् ।

३ । २ । ६१ ।

ह्रस्वः क्विप्स्यादुपसर्गे सत्यसति च सुप्युपपदे । द्युसत् । उपनिषत् । अपहृष्टः । प्रसूः । नित्रद्विट् । प्रद्विट् । नित्रघुक् । प्रघुक् । गोघुक् । प्रघुक् । अरवघुक् । प्रघुक् । वेदविद् । निविदित्यादि ।
* अग्रग्रासक्यां नयतेर्षो वाच्यः * । अग्रशीः । ग्रामशीः ।

2975. The affix क्विप् comes after the following verbs when in composition with a word ending in a case-affix, though it may be an upasarga, viz:—सद् 'to sit', सू 'to bring forth', द्विष् 'to hate', दुह् 'to bear malice', दुह् 'to milk', युज् 'to join', 'to concentrate the mind', विद् 'to know', 'to become', 'to consider', निद् 'to divide', छिद् 'to cut', जि 'to conquer', नी 'to lead' and श् 'to shine'.

The phrase 'the word ending with a case-affix' is understood in this sūtra. The *anuvritti* of कर्त्तृ is not to be taken in this sūtra, for the same reasons as in III. 2. 58 S. 2974 A. The upasargas are also words ending in a case-affix, i.e., they are also *subanta* words. Their special mention in this section, indicates by implication (*jñāpaka*) that wherever in the previous sūtras, the word *subanta* (a case-inflected word) is used, it does not include an upasarga (III. 1. 106).

The root सू being read in conjunction with द्विष् shows that अपहृष्ट class-verb is meant here, and not बुद्धादि class. The verb युज् includes, both जुजिच् 'to join' and युज् 'to concentrate one's mind'. The verb विद् includes the three verbs having the sense of 'to know', 'to become' and 'to consider', but does not include the verb विद् 'to gain', because that root has an indicative सू (विद्बु) while all these verbs have indicative अ.

Thus, सद्, द्युसद् 'the dweller in the sky'; उपनिषद् 'the dweller in the presence of the master';—बुजिषत् 'dwelling in purity'; अन्तरिक्षसत् 'dwelling in the skies', 'epithets of Brahma' (Kāth. 5. 2); उपसत् 'serving'. सू—अपहृष्टः 'oviparous'; सतसूः 'bringing forth hundred'; प्रसूः 'parent'. द्विष्—नित्रद्विट् 'treacherous'; प्रद्विट् 'hostile'. दुह्—नित्रघुक् 'treacherous'; प्रघुक् 'hostile' (VIII. 2. 37). दुह्—गोघुक् 'cowmilk'; प्रघुक् 'milk' (VIII. 2. 32. and 37). युज्—अरवघुक् 'carriage'; प्रघुक् 'impulse', विद्—वेदविद् 'knower of Veda';

प्रविद् 'knower'; ब्रह्मविद् 'knower of Brahma' and निविद् 'invocation'. मिद्—
 क्वाष्टमिद् 'wood-cutter'; प्रमिद् 'cutter'. छिद्—रज्जुच्छिद् 'rope-cutter'; प्रच्छिद्
 'a cutter'. जि—शत्रुजित् 'enemy-conqueror'; प्रजित् 'conqueror'. नी—सेनानीः
 'leader of an army'; प्रणीः 'a leader'; ग्रामणीः 'head-borough'; अग्रणीः 'first'.
 (Why is there cerebral ण in these words? Because the word ग्रामणी has a
 cerebral ण in sūtra V. 2. 78 and that indicates that these words will have
 ण, as also by sūtra VIII. 4. 3). राज्—विराट् 'splendour'; सम्राट् 'emperor'
 (the letter ञ is added by VIII. 3. 25).

Part.—The letter ण replaces the न of the root नी 'to lead', when the
 words 'agra' and 'grāma' are in composition with it, as अग्रणीः and ग्रामणीः।

२९७६ । मञ्जो विवः । ३ । २ । ६२ ।

मुप्युपसर्गे चोपपदे भजेऽपिर्वः स्वात् । अंशभाक् । प्रभाक् ।

2976. The affix विव comes after the verb मञ् 'to share'
 when in composition with a word ending in a case-affix, whe-
 ther it be an upasarga or not.

The words 'upasarga' and 'supi' are understood in this sūtra. As अंश
 भजते=अंशभाक् । Nom. sing. अंशभाक् 'sharing a portion. So also when in
 composition with a preposition; as प्रभाक् 'division'.

२९७७ । अदोऽन्नने । ३ । २ । ६८ ।

विद् स्वात् । आत्ममत्ति आमात् । सस्वात् । 'अन्नने' कित् । अन्नादः ।

2977. The affix विद् comes after the verb अद् 'to eat,'
 when in composition with a case-inflected word other than
 अन्न 'food'.

Thus आत्ममत्ति=आमात् 'eating raw food'; सस्वात् 'granivorous'.

Why do we say 'when अन्न is in composition?' Because with अन्न as
 an upapada, we have अन्नादः 'eating food', which is formed by the general
 affix अल् (III. 2. 1.)

२९७८ । कूठये च । ३ । २ । ६९ ।

अदेर्विद् । पूर्वेषु सिद्धे वचनसंवाधनार्थम् । कठयात् । आत्मनांसमलकः । कथं तर्हि 'कव्यादो-
 ऽल्लप आभुरः' इति । पक्षनांस शब्द उपपदेऽल् । उपपदस्य कव्यादेशः पूर्वोदरादित्वात् ।

2978. The affix विद् comes after the verb अद् 'to eat,' when
 the word कव्य is in composition with it.

As कव्यमत्ति=कव्यात् 'carnivorous'.

Why has it been made a separate sūtra, when this form could have been
 obtained by the last sūtra also? To this the vārtika replies: 'This has
 been made a separate sūtra in order to indicate that the rule of वाचरूप (III.
 1. 94) does not apply here.' Therefore the affix अल् will not apply in the
 alternative. If the affix अल् does not apply, how then we get the form
 कव्यादः in the verse कव्यादोऽल्लप आभुरः (Amarakosha I. 1. 62) which is evident-

ly formed by the affix अण्? The affix अण् comes after the root when the word formed means 'the eater of meat which has been cut, dressed and cooked'; thus क्रव्यादः means a man who eats meat cooked and prepared, i.e., a meat-eater, a Rakshasa as opposed to a vegetarian or civilised man, while क्रव्यात् means 'an animal which eats raw flesh'; the word क्रव्यादः in fact may be regarded as an irregular form falling under the पृषोदरादि class of sūtra VI. 3. 109. Thus पक्वमाम् + अद् = क्रव्य + अद् the upapada pakvamâmsa is replaced by kravya irregularly under Prishodarâdi.

२९७९ । दुहः कव्यघञ् । ३ । २ । ७० ।

कामदुघा ।

The affix कप् comes after the verb ड्ह् 'to milk' when in composition with a word ending in a case-affix and the letter घ replaces its final.

As कामदुघा 'a milch cow, giving abundance of milk'.

२९८० । अन्येभ्योऽपिदृश्यन्ते । ३ । २ । ७५ ।

चन्दसीति निवृत्तश्च । सनिन्क्वनिव्वनिव्विन् एते प्रत्यया धातोः स्युः ।

2980. These affixes viz. सनिच्, क्वनिप्, वनिप्, and विच् are seen after other verbs also besides those ending in long आ.

The word चन्दसि is not understood here.

As these affixes all begin with a consonant, the question arises, will they take the augment इद्. This is answered by the next aphorism.

For examples of this sūtra, see 2981 and 2982.

२९८१ । नेड्वशि कृति । ७ । ३ । ८ ।

वशादेः कृत इयन् स्यात् । शृ । शुशर्मा । प्रातरित्वा ।

2981. The augment इद् is not added to a krit-affix beginning with a sonant consonant (वश् pratyâhâra).

As शु + शृ 'to injure' + सनिच् = शुशर्नच्, 1st. sing. शुशर्मा 'who destroys well i.e., destroys sin or ignorance'. प्रातर् + इ 'to go' + क्वनिप् = प्रातर् + इत् + वच् (VI. 1. 71) = प्रातरित्वन्, 1st. sing. प्रातरित्वा 'who goes early'.

२९८२ । विड्वनोरनुनासिकस्यात् । ३ । ४ । ४१ ।

अनुनासिकस्यात्स्यात् । विजायत इति विजाया । ओणु । अद्याया । विच् । सेट् । रेट् । सुगण् ।

2982. A stem ending in a nasal, and followed by the विट् or वच्, always substitutes long आ for its nasal.

Thus अञ्जाः, गोजाः, श्रुतजाः, अद्रिजाः, गोषाः (e.g. गोषा इन्द्रोन्मुषा असि Rv. IX. 2. 10), कूपखाः, शतखाः, सदृक्खाः, दयिकाः, अग्रेणा उन्नेतृषाश्च ॥ The affix विट् (which is totally elided) is added under III, 2. 67. The स of सच् is changed to ष by

VIII. 3. 108. in नीचा ॥ With the affix वृ we have the following:—विजावा अयेजावा (III. 2. 75). The repetition of the word अनुनासिक in this sūtra shows that the limitation of anudāttopadeśa, &c., which applied to the अनुनासिक of sūtra VI. 4. 37. S. 2428 does not apply here.

Now we give examples of the affixes taught in III. 2. 75. S. 2980.

वि + ज् + वनिप् = वि + जा + वृ (VI. 4. 41) = विजावृ. 1st sing. विजावा 'who brings forth'. अयेगावा 'who goes before'. So also from √ओष् Bhuādi 482 we have ओष् + वृ = ओ + खा + वृ = खवावृ. Nom. S. खवावा । रिच् + विप् = रेच् (VII. 3. 86) 1st. sing. रेङ् 'who injures'; as in रेङ्सि पर्णं नयेः (Yajur. Ved. VI. 18). Similarly from √रुश् with विच्, the form is रोट् । So also रुगम् formed by विच्

Note.—The word 'also' in S. 2980 has the force of removing all conditions under which these affixes were employed in the previous aphorisms, that is to say, these affixes come even when there is no upadada. As पीवा, पीवा.

The words 'are seen' in this sūtra show that all verbs do not admit of these affixes indiscriminately. It is only when we see a particular form that we can infer the existence of these affixes.

२९८३ । क्तिप् । ३ । २ । ७६ ।

अथनपि दृश्यते । 'सत्सुद्विप्' (२९७५) इति त्वस्यैव प्रपञ्चः । उखाखत् । पर्णं चवत् । वाहभट् ।

2983. And the affix क्तिप् is also seen after all verbs, whether having an upadada or not in the Vedic as well as in the modern Sanskrit.

As उखायाः खंवते = उखाखत् (VI. 4. 24) 'falling from the pot'; पर्णं चवत् 'falling from the leaves'; वाहाद् भ्रमयति = वाहाभ्रश्च, 1st. sing. वाहाभट् 'falling from a car'. The हा is long by VI. 3. 137. See Rig. Ved. 1. 3. 8.

२९८४ । अन्तः । ८ । ४ । २० ।

पदान्तस्यानितेर्नस्य णत्वं स्यादुपसर्गस्याभिनिसिप्तात्पत्वेत् । हे प्राण् । 'यास इत्' (२९८६) इतीत्वं । नित्राणि, यास्ति नित्रयोः । * आयासः षवी उपपाया इत्वं वाच्यम् * आयोः । इयोरस्वे । गीः । घृः ।

2984. The ण of अच् is changed into ण, when it is preceded by an upasarga competent to produce the change, provided it occurs at the end of a pada.

As हे प्राण् ! हे पराण् ! ॥ This rule is an exception to VIII. 4. 37. by which the final ण in a pada is not changed into ण ॥ The word अन्तः in the sūtra is to be understood to be equivalent to पदान्तः, and the rule applies when the word is in the vocative case.

The word प्राण् is a क्विप् formed word, and the ण् final is not elided in the Vocative Singular because of the prohibition of VIII. 2. 8; in every other place, when the ण् is padânta, it would be dropped; and therefore the illustration is given with Vocative singular, which alone satisfies the requirements of this sūtra.

By VI. 4. 34. S. 2486, the आ of √शास् is changed to इ before क्विप् । As नित्रयीः=नित्ताणि यास्ति । The stem is नित्रयिष् nom. नित्रयीः ।

Vārtika :—The आ of शास् preceded by the preposition आङ् is changed to इ before क्विप्. As आशीः from आशिष् । Similarly are formed गीः and पुः with the affix क्विप्. The crude forms are गिर् and पुर ।

२९८५ । इत्समन्त्रन्किषु च । ६ । ४ । ९७ ।

एषु आदेशस्त्वः स्वात् । तजुच्छत् । 'अनुनासिकस्य क्विप्' (२६६६) इति दीर्घः । 'नो नो चातोः' (३४९) । प्रतात् । प्रशान् । 'ऊवोः' (२५६९) इच्छत् । अक्षदूः । 'उवरत्वर' (२६५४) इच्छत् । ज्ञः । ज्ञरौ । ज्ञरः । हः । हू । ऊट् । वृद्धिः । जनानवतीति जनौ । जनावौ । जनावः । नू । नुवौ । नुवः । नूनः । नुस्वौ । नुस्वः । 'रास्तेपः' । (२६५५) । मूर्धनः । मुरौ । मुरः । पूर्वौ । पूः ।

2985. The penultimate of छदि is shortened before the affixes इष्, नन्, अन् and क्विप् ॥

Thus छदिष्, छदमन् (neuter), छन्नश्, धानच्छत् and उपच्छत् ॥ The first three are Unādi affixes.

As तजुच्छत् ।

'From the roots तच् and शच् with affix क्विप्, are formed प्रतात् and प्रशान्; thus प्रशान्+क्विप्=प्रशान्+क्विप्=(the lengthening of the penultimate is by VI. 4. 15. S. 2666) प्रशान् (च् changed to ञ् by VIII. 2. 64. S. 341.) So also is प्रतात् ।

From the दिव् 'to play', with affix क्विप्, is formed अक्षदूः 'dice-player? The व् is changed to ऊ by VI. 4. 19. S. 2561. Thus अक्षदिव्+क्विप्=अक्षदिऊ+क्विप् ।

From the roots ऊवर् and त्वर् with the affix क्विप्, are formed ज्ञर् and हर्, the व् is changed to ऊ by VI. 4. 20. S. 2654. They are declined thus: N S. ज्ञः । d. ज्ञरौ । pl. ज्ञरः । Nom. S. हः । d. हरौ । pl. हरः । From स्त्रिष् (S. 2654) is obtained नूः with क्विप्) From the root अक् (S. 2654) is derived ऊः with क्विप्. Thus अक्+क्विप्=अ+ऊट्+क्विप्=ऊः । d. उवौ । pl. उवः । With the upapada जन we have जन+अक्+क्विप्=जन+ओ=जनौ with the वृद्धि. It is declined. Nom. S. जनौ । d. जनावौ । pl. जनावः ।

From नक् (S. 2654, with क्विप्) is obtained नूः, declined as Nom. S. नूः । d. नुवौ । pl. नुवः । But नूनः, d. नुस्वौ, pl. नुस्वः

From मुच्छर् (S. 2656), by applying VI. 4. 21. S. 2655, is obtained with क्विप् नूः । नूरौ । pl. नूरः । From √पूर्वी we get Nom. S. पूः । d. पूरौ । pl. पूरः ।

२९८६ । गमः कौ । ६ । ४ । ४० ।

अनुनासिकलोपः स्यात् । अङ्गत् । ‘ * गमादीनामिति वक्तव्यम् * ’ परीतत् । संयत् । सुनत् ।
‘ * ऊङ् च गमादीनामिति वक्तव्यं लोपश्च * ’ । अग्रेगूः । अग्रेभूः ।

2986. The nasal of गम् is always elided before विव ॥

Thus अङ्गत्, कलिङ्गत्, अञ्चगता हरयः ॥ The त् is added by VI. 1. 71.

Vart.—It should be stated of गम् and the rest. The elision takes place here also संयत् परीतत्, सुनत् ।

Vart.—The nasal of गम्, &c., is elided before ऊङ् : as, अग्रेगूः, अग्रेभूः ॥

२९८७ । स्यः क च । ३ । २ । ११ ।

वात्किवप् । शंस्यः । शंस्याः । ‘ शनि धातोः—’ (२९२८) इत्वचं बाधितुं सूत्रम् ।

2987. The affixes क and क्विप् come after the verb स्या when it is in composition with a word ending in a case-affix or an upasarga.

Why has this aphorism been made, when by III. 1. 4. स्या would have taken क and by III. 1. 75. it would have taken क्विप् also? This repetition is for the purpose of prohibiting the prohibition, that is to say, the sūtra III. 2. 14. S. 2923 prohibited the sūtra III. 2. 4. S. 2916 and the present sūtra removes that prohibition. Thus शंस्यः and शंस्याः But for this sūtra, this form could not have been evolved; for, with the upapada शम्, the verb स्या would have taken the affix अच् by III. 2. 14.

२९८८ । सुप्याजातौ शिनिस्ताच्छील्ये । ३ । २ । १८ ।

अजात्यर्थे सुपि धातोर्णिनिः स्यात्ताच्छील्ये दोत्ये । उष्णभोजी । शीतभोजी । ‘अजातौ’ किम् । ब्राह्मणानामन्त्रयिता । ‘ताच्छील्ये’ किम् । उष्णं भुङ्क्ते कदाचित् । इह वृत्तिकारेणोपसर्गभिन्न एव सुपि शिनिरिति व्याख्याय उत्प्रतिभ्यामाङ्गि सर्वेषुपसंख्यानमिति पठितम् । इदं दत्तमाधवादिभिश्च तदेवानुसृतम् । एतच्च भाष्यविरोधादुपेक्ष्यम् । प्रसिद्धश्चोपसर्गोऽपि शिनिः । ‘स वभूवोपजीविनाम्’ । ‘अनुयायिवर्गः’ । ‘पतत्यधो धाम विसारि’ । ‘न वञ्चनीयाः प्रभवोऽनुजीविभिः’ इत्यादौ । ‘ * साधुकारिण्युपसंख्यानम् * ’ । ‘ * ब्रह्मणि वदः * ’ । अताच्छील्यार्थं यार्तिकद्वयम् । साधुदायी । ब्रह्मवादी ।

2988. When ‘habit’ is to be expressed, the affix शिनि comes after a verb, provided that the word with a case-affix in composition with it does not mean a genus.

Thus उष्ण + भुज् + शिनि = उष्णभोजिन्, 1st. sing. उष्णभोजी ‘who eats his meal hot.’ So also शीतभोजी, &c.

Why do we say ‘when it does not mean a genus’? Witness ब्राह्मणानामन्त्रयिता ‘the inviter of Brâhmanas.’ We cannot form ब्राह्मणानामन्त्रयी ।

Why do we say ‘when habit is to be expressed’? Witness उष्णं भुङ्क्ते कदाचित् ‘he sometimes eats hot.’ The author of the Kâsikâ vṛtti says that

though the anuvṛitti of the word 'sup' was understood in this aphorism, its repetition here declares that the upasargas are not included and he gives the following vārtikā :—

Vart.—The verb आबु in composition with the preposition उद् or प्रति should be enumerated as taking this affix. As उदाहारिन्, fem. उदाहारिणी, 1st. plural उदाहारिण्यः. So also प्रत्याहारिणी, pl. प्रत्याहारिण्यः. Haradatta and Mādhava have followed Kāsika in this respect.

This is however, against the Bhāshya and should be discarded. Moreover this affix comes even with upasargas. As अनुवायिन्, अनुजीविन्, उपजीविन्, &c. As in the verse सदनुवापजीविनाम् ; अनुवायिवर्गः । पतास्यथो धाम विचारि । नववृक्षनीयाः प्रभवोऽनुजीविभिः ।

Vart.—So also when the sense is having skill in such and such action'. As चापुकारी 'excellent worker'; चापुदायी 'giving liberally.'

Vart.—So also after the verb वद् preceded by ब्रह्म. As ब्रह्मवादिन् in ब्रह्मवादिनो वदन्ति 'the knowers of Brahma say'. These two vārtikas cover cases where there is not the sense of 'habit'.

२९८९ । कर्तव्युपमाने । ३ । २ । ७९ ।

विनिः स्यात् । उपपदार्थः कर्ता प्रत्ययार्थस्य कर्तु उपमानम् । उच्छद् इव क्रोशति उच्छद्कोशी । प्वांश्चरावी । अताच्छील्यार्थं जात्यर्थं च सूत्रम् । 'कर्तरि' क्त्वि । अप्रुपानिव भवयति भाषात् । 'उपमाने' क्त्वि । उच्छद्ः क्रोशति ।

2989. The affix विनि comes after a verb when it is in composition with a word denoting an object of comparison, expressing the agent, the sense of the affix being 'doing something like that', that is to say, when the upapada agent is the standard of comparison of the agent denoted by the word to which the sense of the affix refers.

Thus उच्छद् इव क्रोशति = उच्छद्क्रोशन् 'who makes a noise like a camel'; प्वांश्चराविन् 'who makes a noise like a crow'.

This sūtra applies where 'habit' is not indicated; or where 'genus' is denoted in opposition to the last aphorism.

Why do we say 'when expressing the agent'? Witness as अप्रुपानिव भवयति भाषात् 'he eats masha like apūpa'. Here अप्रुप is object and not agent, and hence no composition takes place.

Why do we say 'denoting a standard of comparison'? Otherwise there will be no composition. As उच्छद्ः क्रोशति 'the camel makes noise'.

२९९० । ब्रते । ३ । २ । ८० ।

विनिः स्यात् । स्थण्डिलशावी ।

2990. The affix विनि comes after a verb, in composition with a word ending in a case-affix, when 'vow' is meant.

The word व्रत means a 'vow' as regulated and ordained by the Scriptures. This condition 'when vow is expressed' applies to the completed word, that is to say, when the complete word made up of the root, the upapada, and the affix, denotes a vow. As स्वपिडलयायिन् 'the vow of sleeping on bare ground (and nowhere else) or a person who has taken this vow' अन्नाह्नभोजिन् 'who has vowed not to eat during the performance of a Srâddha ceremony'.

Why do we say 'when vow is to be expressed'? Otherwise there is no composition. As स्वपिडले शेते देवदत्तः 'Devadatta sleeps on bare ground'.

This sūtra is also an exception to III. 2. 78 applicable when 'habit' is not meant, or when 'genus' is to be expressed.

२९९१ । बहुलश्राभीक्षये । ३ । २ । ८१ ।

योनःपुन्ये दोत्ये युष्पुपदे ञिनिः । क्षीरपायिष उयीनराः ।

2991. The affix ञिनि comes after a verb diversely, when continued repetition of an action is to be expressed.

The word श्राभीक्षय means continued repetition, that is to say, zealous practice or assiduous performance of anything, but does not mean habit. As कषायपायिषो गान्धाराः 'the people of Gāndhâra are kashâya-drinkers'. कषाय + पा + ञिनि = कषाय + पा + युक् + ञिनि (VII. 3. 33.) So also क्षीरपायिष उयीनराः 'the people of Usinâra are milk-drinkers'. बौबहिर-पायिषो बाह्लीकाः 'the people of Bâhlika are sauvira-drinkers'.

By using the word 'diversely' in the sūtra, this affix is not applied in other places, as in the following :—कुल्लभाखरादः 'a grain eater'.

२९९२ । मनः । ३ । २ । ८२ ।

सुपि सप्यतेर्णिनिः स्यात् । दर्शनीयमानी ।

2992. The affix ञिनि comes after the verb मन् 'to think', when there is a word with a case-affix, in composition with it.

The word 'supi' is understood in this sūtra. As दर्शनीयमानी 'who thinks himself handsome'; शोभनमानी 'who thinks himself beautiful'.

Note.—The verb मन् belonging to the 4th conjugation is taken here and not that belonging to the 8th conjugation: because the anuvṛiti of the word 'diversely' is understood here. In the present aphorism, whether we take the Divâdi or Tanâdi मन् the resulting form would be the same, namely, मानिन्. But not so in the next aphorism, where before the affix ल्यप् there would be difference of form owing to the vikarâṇa, i. e., in the 4th conjugation ल्यप् would be added, but not so if the verb belonged to the 8th class.

२९९३ । आत्ममाने खश्च । ३ । २ । ८३ ।

स्वकर्मेके मनते वर्तमानान्मन्यतेः सुपि खश्च स्वात् । चादिगतिः । पण्डितमात्मानं मन्यते पण्डित-
तमन्यः । पण्डितमानी । 'खित्यनव्ययस्य' (२९४३) । कालिमन्या । 'अनव्ययस्य' कित् । दिवा-
मन्या ।

2993. And the affix खश्च comes after the verb मन् 'to think,' when the word in composition with it is a word with a case-affix, and when it is employed to signify thought, whereof the object is self (the sense of the affix being 'thinking himself as such').

The word आत्ममान means 'thinking of one's own self.' By the word 'and' it is meant that the affix खिनि may be employed in the same sense. This rule applies where the agent, indicated by the sense of the affix, thinks himself possessed of the qualities of 'handsomeness,' &c., denoted by the upapada. As दर्शनीयमन्यः or दर्शनीयमानी 'who thinks himself handsome'; पण्डितमन्यः or पण्डितमानी 'who thinks himself learned'.

२९९३ । क । खित्यनव्ययस्य । ६ । ३ । ६६ ।

The long vowel is shortened before खश्च by VI. 3. 66. S. 2943. Thus कालिमन्या । Why do use in S. 2943 'when not an Indeclinable word'? Observe दिवामन्या ।

२९९४ । इच एकाचोऽम्प्रत्ययवच्च । ६ । ३ । ६८ ।

इचन्तादेकाचोऽस्यात्स च स्वादात्मवत्खित्यन्ते परे । 'औतोऽन्यतोः' (२८५) । गमन्यः । 'वाच्यतोः' (३०२) । खियमन्यः । खीमन्यः । नृ । नरमन्यः । भुवमन्यः । खियमात्मानं मन्यते खिमन्यं कुलम् । भाष्यकारवचनाच्छ्रीयमदस्य इत्येव युक्तमोदभावश्च ।

2994. A monosyllabic word, ending in any vowel other than अ, when followed by a word formed by a खित् affix, receives the augment इच्, which is added in the same way as the affix अच् of the Accusative singular.

The word अच् is to be repeated here thus इच एकाचोऽम्प्रत्ययवच्च ॥ Thus गमन्यः, खीमन्यः or खियमन्यः, खियमन्यः, भुवमन्यः ॥ By force of the atideśa अम्प्रत्ययवत्, the changes produced by the Accusative ending are caused by this augment also : viz : the substitution of long आ, the substitution of a vowel homogenous with the first, the guṇa, the substitutes इयङ् and उवङ् । As आ-गं मन्यः (VI. 1. 93. S. 285.) ; पूर्वसवर्ण as खीमन्यः (VI. 1. 107. S. 194.) ; guṇa, as,—नरमन्यः (VII. 3. 110 S. 275) from नृ । And इयङ् and उवङ्, as खियमन्यः, भुवमन्यः (VI. 4. 80. S. 302.) Why do we say ending in a vowel other than अ (इच्) ? Observe त्वन्नमन्यः ॥ Who do we say 'a monosyllable' ? Observe लेखाच् मन्यः ॥

The affix **ञच्** is elided after a Neuter noun (VII. 1. 23), therefore, will this **ञच्** also be elided when **ञी** is treated as Neuter? As **अयिमात्मानं मन्यते ब्राह्मणकुलं = अयिमानम्यच्** or **अमन्यच्** ॥ The second form is the valid form according to the great commentator. Here there is shortening of **ञी**, and the absence of **ञच्** and **बुच्** augments.

२९९५ । भूते । ३ । २ । ८४ ।

अधिकारोऽयम् । 'वर्तमाने लट्' (२१५०) इति यावत् ।

2995. All the affixes to be treated of hereafter should be understood to come in the sense of past time.

The phrase 'with the sense of past time' is an *adhikāra* or governing aphorism and exerts its influence up to aphorism III. 2. 123. S. 2151; that is to say, these affixes give a signification of past tense to the verb whose *anuvṛitti* is also understood throughout the subsequent *sūtras*; see III. 1. 91.

Thus it will be taught in the next aphorism: 'after the verb **यच्**, when the word in composition is in the instrumental case, the affix **णिनि** is employed. Here to complete the sense we must read into the *sūtra*, the words 'with the sense of past time'. As **अग्निष्टोमेनेष्टवाच् = अग्निष्टोमयाजिच्** 'who has sacrificed with an Agnishtōma or a five-day series of offerings'.

Why do we say 'with the sense of past time'? Otherwise these affixes will not be employed. As **अग्निष्टोमेन यजति** 'he sacrifices with Agnishtōma':

२९९६ । करणे यजः । ३ । २ । ८५ ।

करण उपपदे भूतार्थादनेष्टिनिः स्यात्कर्तरि । षोमेनेष्टवान्शोमयाजी । अग्निष्टोमयाजी ।

2996. The affix **णिनि** comes after the verb **यच्** 'to sacrifice' with the sense of past time, when the word in composition is in the instrumenal case.

The *anuvṛitti* of **णिनि** and not of **खच्** is to be read into this *sūtra*. As **अग्निष्टोमयाजिच्** 'who has sacrificed with Agnishtōma.' Here Agnishtōma is the instrument for the attainment of the desired fruit. So also **शोमयाजिच्** ।

२९९७ । कर्मणि हनः । ३ । २ । ८६ ।

चिदृष्यधातो । कर्मणीत्येतत् 'सहे च' (३००६) इति यावदधिक्रियते ।

2997. The affix **णिनि** comes after the verb **हच्** 'to kill', with the sense of past time, when the word in composition is in the accusative case.

2999. The affix **क्विप्** comes after the verb **कृ** 'to make' with the sense of past time, when the following words in the accusative case are in composition :—**सु** 'well', **कर्म्म** 'action', **पाप** 'sin', **मन्त्र** 'hymn' and **पुण्य** 'virtue'.

The phrase 'in the accusative case' is understood in this aphorism, and applies to all the abovementioned words, except **सु** which being an attributive word, of course, cannot take any case-terminations. As **सुकृत** (VI. 1. 71) 'who has done well'; **कर्म्मकृत** 'who has done all works'; **पापकृत** 'who has committed sins'; **मन्त्रकृत** 'who has made a mantra'; **पुण्यकृत** 'who has done virtuous actions'.

This sūtra also ordains a restrictive rule or *niyama*. Three-fold restriction is intended here according to the Kāśikā: namely, restrictions with regard to past time, root **kri** and the affix; but not with regard to upapada. 1. The restriction being that the affix must be **क्विप्**, we have no **अण्** in **कर्म्मकृतवाद्** ॥ 2. The root must be **कृ**, we have **मन्त्राध्यायः = मन्त्रमधीतवाद्**. Here there is no **क्विप्**. 3. The time must be *past*. Therefore no **क्विप्** in the Present or Future; as **मन्त्रं करोति** or **करिष्यति**. There being no restriction with regard to the upapadas, this affix is employed when words other than these **सु**, **कर्म्म**, &c., are upapadas. As, **शास्त्रकृत** 'who has made Scriptures'; **भाष्यकृत** 'who has made a commentary'. The **क्विप्** is added to the root by VI. 1. 71.

३००० । सोमे सुजः । ३ । २ । ८० ।

सोमसुत । चतुर्विधोऽत्र नियम इति काशिका । एवमुत्तरसूत्रेऽपि ।

3000. The affix **क्विप्** comes after the verb **सु** 'to press out juice', with the sense of past time, when the word **सोम**, in the accusative case, is in composition.

As, **सोमसुत** 'who has pressed the soma juice, or soma-distiller'; 1st dual **सोमसुतौ**; 1st. plural **सोमसुतः** ।

This sūtra is also for the sake of making a *niyama* of restrictive rule. The four-fold restriction is here intended, i.e., as regards the verb, the tense, the upapada and the affix. This is according to the Kāśikā. So also in the next sūtra.

३००१ । अग्नौचेः । ३ । २ । ८१ ।

अग्निचित् ।

3001. The affix **क्विप्** comes after the verb **अग्नि** 'to collect' with the sense of past time, when the word **अग्नि**, in the accusative case, is in composition.

As, अग्निचित् 'one who has kept the sacred fire'; 1st. dual अग्निचितौ; 1st. plural अग्निचितः।

Here also, as in the last aphorism, four-fold restriction is intended.

३००२ । कर्मण्युपधाख्यायाम् । ३ । २ । ९२ ।

कर्मण्युपपदे कर्मण्येव कारके चिनोतेः विवक्ष्यात् अग्न्याधारस्थलविशेषस्याख्यायात् । इयेन इव चितः इयेनचित् ।

3002. In expressing an object the affix विवप् comes after the verb चि 'to collect' with the sense of past time, when it is in composition with a word in the accusative case, provided that the word so formed is the name of the place or altar of fire.

The words चेः and कर्मणि are understood in this sūtra. The Name is expressed by taking the complete word consisting of the verbal root, the upapada and the affix. As इयेनचित् 'a fire altar which has been arranged in the shape of a hawk'; कङ्कचित् 'the fire altar arranged like a heron'.

The word आख्या indicates that these words are rudhi words, their sense depending upon usage rather than etymology. The arrangement of bricks for sacrificial purpose with regard to fire, gets these various names; that is, when the bricks are arranged like a falcon, it is called इयेनचित्, and so on.

३००३ । कर्मणीनिविक्रियः । ३ । २ । ९३ ।

कर्मण्युपपदे विप्रवर्तकीणातेरितिः स्यात् । ' * कुत्सितग्रहणं कर्तव्यम् * ' सोमविक्रयी । घृतविक्रयी ।

3003 The affix इनि comes after the compound verb विकृ 'to sell', in the sense of past time, when in composition with a word in the accusative case.

Vāricita.—The repetition of the word कर्मणि in the sūtra, though its anuvṛitti might have been drawn from the last aphorism, indicates that when the object carries with it sense of censure on the agent, then only this affix is employed and not with every and any object. As सोमविक्रयिन् 'the seller of soma plant'; घृतविक्रयिन् 'the seller of liquors'; employing disapproval of the action of those persons who carry on these mean professions. But not so in धान्यविक्रायः 'the seller of paddy'.

३००४ । दृशेः कनिप् । ३ । २ । ९४ ।

कर्मणि भूत इत्येव । पारं दृष्ट्वात् पारदृश्यात् ।

3004 The affix कनिप् comes after the verb दृश् 'to see' in the sense of past time, when in composition with a word in the accusative case.

As मेरुदूरवत् 1st sing. मेरुदूरवा 'who has seen the Meru'. पारदूरवा 'who has seen the end or the other side'

Though the affix क्वनिप् was valid by sūtra III. 2. 75 its repetition here shows that no other affix comes in this sense after this verb.

३००५ । राजनि युधिकृजः । ३ । २ । ९५ ।

क्वनिप्स्यात् । युधिरन्तर्भावितपर्ययः । राजानं बोधितवान् राजयुध्वा । राजकृत्वा ।

3005. The affix क्वनिप् comes after the verbs युष् 'to fight' and कृ 'to make' with a past signification, when the word राजन् 'king' is in composition, in the accusative case.

How can the verb युष्, which is an intransitive verb, govern an object? It is a transitive verb, inasmuch as it is taken to be a causative verb, with the शिच् affix latent. As राजयुध्वत्, 1st. sing. राजयुध्वा (VII. 2. 7.) 'who has caused the king to fight'; राजकृत्वत्, 1st. sing. राजकृत्वा (VI. 1. 71.) 'who has made a king'.

३००६ । सहे च । ३ । २ । ९६ ।

कर्मणीति निवृत्तम् । सहयुध्वा । सहकृत्वा ।

3006. The affix क्वनिप् comes after the verbs युष् and कृ, with a past signification, when the word सह 'with,' is in composition.

The anuvritti of karmani ceases.

The word सह, being a particle, and not denoting a substance, is incapable of taking any case. As सहयुध्वत् 'who has made to fight with', सहकृत्वत् 'who has done any thing along with another'.

३००७ । सप्तम्यां जनेडः । ३ । २ । ९७ ।

सरसिजम् । सन्दुरायां जातेमन्दुरजः । 'हवापोः-' (१००१) इति ह्रस्वः ।

3007. The affix ड comes after the verb जन् 'to be produced', with a past signification, when the word, in composition with it, is in the locative case.

As सरसिजम् । So also उपसरे जातः = उपसरजः । जन् + ड = ज् + ङ (VI. 4. 143) = ङ 'born of the first conception'; सन्दुरजः 'born in the stable'. Here सन्दुरा is shortened to सन्दुर by VI. 3. 63 S. 1001.

३००८ । पञ्चम्यामजातौ । ३ । २ । ९८ ।

जातिशब्दवर्जिते पञ्चम्यन्त उपपत्तौ जनेडः स्यात् । संस्कारजः । अदृष्टजः ।

3008. The affix ड comes after the verb जन्, with a past signification, when the word in composition with it, is in the ablative case, which does not denote a genus.

As बुद्धिजः 'born through understanding'; संस्कारजः 'born of habit'; दुःखजः 'born through pain'. अदृष्टजः "result of the past karmas (adṛiṣṭa)."

Note.—Why do we say 'when not denoting a genus'? Observe हस्तिनो जातः 'born of elephant'; अश्ववाज्जातः 'born of horse'.

३३०९ । उपसर्गे च संज्ञायाम् । ३ । २ । ९९ ।

'प्रजा स्यात्संततौ जने'

3009. The affix ड comes after the verb जन् with a past signification, when an upasarga is in composition and when the sense is simply appellative.

The term here being simply appellative, and not descriptive, cannot be explained by giving the signification of its component elements. As प्रजाः 'people', or 'a son'; as in the sentence प्रजास्यात्संततौ जने (Amarakosha III. 3. 32.)

३०१० । अनङ् कर्मणि । ३ । २ । १०० ।

अनुपूर्वाज्जनेः कर्मण्युपपदे डः स्यात् । पुमांसमनुबध्य जाता पुमनुजा ।

3010. The affix ड comes after the verb जन् with a past signification, when the root takes the preposition अनु and is compounded with a word in the accusative case.

As पुमनुजा 'a girl born after the male child, i. e., a girl having an elder brother'; स्त्र्यनुजाः 'a boy born after the female child, i. e., a boy having an elder sister'.

३०११ । अन्येष्वपि दृश्यते । ३ । २ । १०१ ।

अन्येष्वप्युपपदेषु जनेर्हः स्यात् । अजः । द्विजः । ब्रह्मणजः । अपिशब्दः सर्वोपाधिष्वभिचार्यः । तेन चात्यन्तरादपि कारकान्तरेष्वपि क्वचित् । परितः खाता परिखा ।

3011. The affix ड is seen to come after the verb जन् with a past signification, though it be in preposition with other nouns, having cases other than those mentioned in the previous sūtras.

Thus the locative case has been dealt with in sūtra III. 2. 97; but the affix comes when the upapada has any other case than the seventh. As न जायते=अजः 'unborn'; द्विर्जातः=द्विजः 'twice-born'.

Thus, it is said in sūtra III. 2. 98 that the upapada may be in the ablative case when genus is not denoted. We see, however, the affix employed when genus is denoted. As ब्राह्मणजो धर्मः; सन्नियजं युद्धम् ।

It is declared in sūtra III. 2. 98 that when appellative is meant, the affix ड comes after the compound verb जन्. We find, however, the affix employed when the sense is not simply appellative; as अग्निजाः or परिजाः 'born or produced all round, i. e., hair'.

It is declared in sūtra III. 2. 100. 'When an object is in composition with the verb अनुज् this affix is employed'. But it may also be employed when no object is in composition. As अनुजः 'born after, i. e., younger brother'.

The force of the word अपि 'though' is to free this rule from all restrictions and conditions. So this affix comes after other verbs and other cases in composition with such verbs. As परितः खाता = परिखा 'a moat' (literally that which has been dug all round); खाता 'a pond'.

The Past Participles.

३०१२ । क्तक्तवतू निष्ठा । १ । १ । २६ ।

एतो निष्ठासंज्ञौ स्तः ।

3012. The affixes kta and ktavatu are called Nishthā.

३०१३ । निष्ठा । ३ । २ । १०२ ।

भूतार्थवृत्तेर्धातोर्निष्ठा स्यात् । तत्र 'तयोरेव-' (२८३३) इति भावकर्मणोः क्तः । 'कर्तरि कृत' (२८३२) इति कर्तरि क्तवतुः । उकावितौ । स्नातं भवा । स्तुतस्त्वया विष्णुः । विष्णुर्विश्वं कृतवान् ।

3013. The affixes called निष्ठा come after a verbal root, employed with the sense of past time.

By III. 4. 70. S. 2833, the affix kta denotes 'state' and 'object,' i. e., it is Passive Participle; while the ktavatu is Active Participial affix by virtue of III. 4. 67. S. 2832. The उ and क's are इत्, the real affixes are त and वत् । As स्नातं भवा 'bathed by me'. स्तुतस्त्वया विष्णुः "Vishnu was praised by thee." विष्णुर्विश्वं कृतवान् 'Vishnu made the universe'. As कृ + क्त = कृतम् 'made'; कृ + क्तवतु = कृतवत्, 1st. sing. कृतवान् 'done'; so also भुक् and भुक्तवान् 'eaten'.

३०१४ । निष्ठायामण्यदर्थे । ६ । ४ । ६० ।

ण्यदर्थे भावकर्मणि ततोऽन्यत्र निष्ठायाम् द्वियो दीर्घः स्यात् ।

3014. A long is substituted for the इ of णि before the Passive Participle in क्त, when it has not the sense of the future Passive Participle in ण्यत् ।

Note.—The force of ण्यत्, is to denote condition (Impersonal action) and object (passive). When the Past Participle has not the force of ण्यत्, the vowel of णि is lengthened. Thus आसीणः, प्रसीणः, परिशीणः all used in the active sense. The क्त is added to the Intransitive णि to denote the agent (III. 4. 72). Thus प्रसीणमिदं देवदत्तस्य 'this is the spot where Devadatta perished'. Here क्त is used with a Locative force (III. 4. 76). Why do

we say 'not having the force of यवत्?' Observe अक्षितमविनाशेष्टाः ॥ Here त is added with the force of condition, and akshitam means 'imperishable'. The vowel not being lengthened the त is not changed to न (VIII. 2. 46).

३०१५ । क्षियो दीर्घात् । ८ । २ । ४६ ।

दीर्घात्क्षियो निष्ठातस्य नः स्यात् । क्षीणवान् । भावकर्तृणोस्तु क्षितः कामो मया । 'अयुक्तः किति' (२३८१) । अक्षितः-अक्षितवान् । भूतः-भूतवान् । भुतः । '* ऊर्णोर्जुवद्भावो वाच्यः *' । तेन वृत्तत्वात्नेट् । ऊर्णतः । भुतः । वृतः ।

3015. The त of Nishṭhā is changed to न, after क्षि, when the root-vowel is lengthened.

Thus क्षीणाः क्लेशाः; क्षीणो जालमः; क्षीणस्तपस्वी ॥ The vowel of क्षि is lengthened by VI. 4. 60 and 61.

Why do we say 'when the vowel is lengthened,?' Observe अक्षितमविनाशेष्टाः ॥ The word अक्षितं is formed with क्त in the sense of भाव and means 'imperishable'. The Nishṭhā being added in the sense of यवत्, there is no lengthening of the vowel by VI. 4. 60.

The root क्षि includes the two roots क्षि क्षये and क्षि निवासगत्यौः ॥ As क्षितः कामो मया ॥ See also the commentary of Sāyana on अक्षितो तितः सनेदिचं वाजसिन्धुः सट्स्त्रिणं (Rig. I. 5. 9).

३०१५ । क । अयुक्तः किति । ७ । २ । ११ । S. 2381.

Karika:—वाच्य ऊर्णोर्जुवद्भावो यट्प्रसिद्धिः प्रयोजनम् । आनञ्च प्रतिषेधार्थमेकाचक्षेडु-पग्रहात् ॥

3015A. The augment इट् is not added to an affix having an indicatory क्, when it comes after the root क्षि, or after a monosyllabic root ending in उ, ऊ, ऋ or ॠ in the Dhātupāṭha.

As अक्षित्वा, अक्षितः, अक्षितवान् ॥ So also with roots ending in उक् vowels: अउत्वा, अउतः, अउतवान्; अलूत्वा, अलूनः, अलूनवान्; अवृत्वा, अवृतः, अवृतवान्; अतीर्त्वा, अतीर्णः, अतीर्णवान्; ॥ अभूतः । अभूतवान् । अभुतः ॥

Why 'क्षि and उक् ending roots only'? Observe विदितः ॥ Why having an indicatory क्? Observe अयितु, अयितुश्च, अयितव्यश्च ॥ Some read two क's in the sūtra and would apply it to the indicatory ग् also, as भूयु (III 2. 139).

Kārikā:—ऊर्ण is treated as if it was नु, when the affix यट् is to be applied, आस is to be prohibited, or इट् is to be debarred.

The √ ūṇu being thus treated as a monosyllabic root, does not get इट् । Thus ऊर्णतः । So also नुतः । वृतः ।

३०१६ । रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः । ८ । २ । ४२ ।

रदकाराभ्यां परस्य निष्ठातस्य नः स्यात् । निष्ठापेक्षया पूर्वस्य धातोर्दकारस्य च । श । 'अर्धत इट्' (२३८०) । रपरः । कर्तव्यः । शीर्णः । बहिरङ्गत्वेन वृद्धेरसिद्धत्वात्नेट् । कृतस्वापत्यं कार्तिः । निम्नः । क्षिप्तः ।

3016. After र and द, for the त of the participial suffix त and तवत्, there is substituted न, and the same substitution takes place also for the preceding द ॥

After र:—अस्तीर्णस्, विस्तीर्णस्, विशीर्णस्, निगीर्णस्, अवगूर्णस् ॥ Thus from √गृ we get गृ + क्त = शि + क्त (VII. 1. 100. S. 2390) = शिर् + क्त. (I. 1. 51. S. 70) शिर् + न (VIII. 2. 42. = S. 3016) = शीर्णः ।

Note.—Why do we say “after र and द”? Observe कृतः, कृतवान् ॥ The word र here does not denote the common sound र, which would include ऋ also, but the consonant र ॥ But even if र be taken a common sound-name including र and ऋ, yet the र change does not take place in कृत, &c., because between त and the र sound, there intervenes vowel-sound इ, for ऋ is sounded not like pure र, but र + a vowel sound.

Note.—Why do we say “of the Participial suffix”? Observe कर्त्ता, इर्त्ता ॥

Note.—Why do we say “for the त”? Observe चरितस्, इरितस् ॥ Here the त of the Nishṭhâ does not follow immediately after र the augment इद् intervenes.

Note.—Why do we say “of the preceding”? The succeeding द will not be changed. As भिन्नवद्भ्यास्, भिन्नवद्भिः ॥

In the word कर्त्तिः the descendant of कृतः the त of Nishṭhâ is immediately preceded by र, but no change has taken place, because the Vṛiddhi, by which कृ is changed to कार्, is Bahiranga and consequently asiddha, and for the purposes of न change, the र so obtained is invalid. For the Vṛiddhi is ordained because of the ञ् of इन् added to कृत्; and it lies outside of the nishṭhâ त, and so is Bahiranga.

After दः—भिन्नः, भिन्नवान्, छिन्नः, छिन्नवान् from सिद् and छिद् ॥

३०१७ । संयोगादेरातो धातेर्यणवतः । ८ । २ । ४३ ।

निष्ठातस्य नः स्यात् द्राणः । स्तयानः । ग्लानः ।

3017. For the त of the Nishṭhâ there is substituted न, after a root ending in ञ् and commencing with a conjunct consonant, if the latter contain a semi-vowel.

Thus from √द्रा कुत्सायास् we have प्रद्राणः, प्रद्राणवान् ॥ स्तयानः ॥ ग्लानः, ग्लानवान् from ग्लै ॥ These roots द्रा and ग्ल् end in ञ्, have a conjunct consonant in the beginning, one of which is a semi-vowel र and ल ॥

३०१८ । ल्वादिभ्यः । ८ । २ । ४४ ।

एकविंशतेर्लृजादिभ्यः प्राग्वत् । लूनः । ज्वा । ‘ग्रहिज्या’ (२४१२) । जीनः । ‘*दुग्धोर्दीर्घश्च *’ । ‘*दु गतौ’ । हूनः । ‘दुद् उपताप’ इत्ययं तु न युज्यते साधुबन्धकत्वात् । ‘दुदतया दुतया’ इति साधः । गूनः । ‘*प्रजो विनाशे *’ । प्रूना यवाः । विनष्टा इत्यर्थः । प्रूतमन्वत् । ‘*सिनोतेर्ग्रार्थकर्त्तृकस्य *’ । सिनो ग्रासः । ‘ग्रास इति किच् । सिता पात्रेन सूकरी । ‘कर्त्तृक-’ इति किच् । सिनो ग्रासो देवदत्तेन ।

3018. The त of Nishṭhā is changed to न, after the root लृ and the twenty roots that follow it.

These roots belong to Kryādi class, and commence from लृञ्छेदने (IX. 13) and end with वृ वरणे (IX. 32).

Thus लूनः, लूनवान्, धूनः, धूनवान्, from ज्या जीनः, जीनवान् the vocalisation is by VI. 1. 16. S. 2412.

Note.—After a root ending in ऋ or ॠ and after a root of Luādi class, the त of the affix क्तिन् is changed to न्, like as in Nishṭhā. Thus कीर्तिः, गीर्तिः, शीर्तिः, लूतिः, धूतिः ॥ These are from कृ (IX. 26), गृ (IX. 28), शृ (IX. 18), लृ and धृञ् ॥

Vārt.—The vowel of the roots दुगतौ (Bhu. 991) and गु (Bhu. 997), are lengthened before the Nishṭhā which is changed to न ॥ As आदूनः, विगूनः ॥ The root दु 'to heat' (3va. 10) has an indicative दृ and is therefore not taken. Its Nishṭhā त is not changed to न ॥ As दुतः in सुदुतया दुतया (Māgha).

Vārt.—The न change takes place after पूञ् 'to destroy' (Bhu. 1015). As पूना यवाः=विनष्टाः ॥ But पूतं घान्यं from पूञ् 'to purify' (IX. 12).

Vārt.—The same change takes place after the root सि वन्धने of Svādi class No. 2 when used in a Reflexive sense of becoming a morsel fit for swallowing. As सिनो घ्रासः स्वयमेव, i. e., where a morsel by being mixed with curd, condiment, &c., becomes rounded of itself, there this form is used. वध्यमानः पिरुडीक्रियमाशो घ्राशो, यदा दध्यादिभ्यश्जन धर्मेण तत्रानुकूल्यं प्रतिपद्यते तदाऽवस्व प्रयोगः ॥ But when not used in this sense, we have सिता पाशेन सूक्री 'the she-hog is bound in the noose'. Moreover, the घ्रास must be the object and not the subject of the verb. Therefore not here: सिनो घ्राशो देवदत्तेन ॥

३०१९ । ओदितश्च । ८ । २ । ४५ ।

भुजे भुजः । दुओरिव । उच्छूनः । ओहाक् । महीणः । 'स्वादय ओदितः' इत्युक्तम् । सूनः—सूनवान् । दूनः—दूनवान् । ओदिन्मध्ये डीङ्ः पाठसामर्थ्यान्नेट् । उच्छूडिनः ।

3019. The त of Nishṭhā is changed to न, after a root, which has an indicative ओ in the Dhātupāṭha.

Thus from √bhuj o (Tud. 124), : भुज । भुजवान् । √tu o śvi (Bhu. 1059) उच्छूनः । उच्छूनवान् । √o hāk (Juha 8) :—महीणः

So also ओलसजी—लगनः, लगनवान्, ओविजी—उद्विग्नः, उद्विग्नवान् ॥ ओप्यायी वृद्धौः—आपीनः, आ पीनवान् ॥

The roots सूङ् प्राणिमण्डवे (Div. 24) &c. are considered as ओदित See Divādi root 24. Thus, सूनः, सूनवान्; दूङ्—दूनः, दूनवान्; दीङ्—दीनः, दीनवान्; डीङ्—डीनः, डीनवान्; धीङ्—धीनः, धीनवान्; भीङ्—भीनः, भीनवान्; रीङ्—रीणः, रीणवान्, लीङ्—लीनः, लीनवान्, व्रीङ्—व्रीणः, व्रीणवान् ॥

The root डी which otherwise takes ङट् does not do so in the Nishṭhā as it is included in the ओदित class. Thus उच्छूडिनः ।

३०२० । द्रवमूर्तिस्पर्शयोः इयः । ६ । १ । २४ ।

द्रवस्य सूर्ति काठिन्ये स्पर्शं चार्थं द्रविकः संसारणं स्वाग्निहायात् ।

3020. There is vocalisation of the semivowel of the root इय (इयै) 'to go' when the nishthâ affixes follow, when the sense is "coagulation" or "cold to touch".

The word द्रवमूर्ति means 'hardening of a fluid,' by coagulation, &c.

Thus इयै + क्त = यि + क्त । Now applies the following sūtra by which the nishthâ त is changed to न ।

३०२१ । श्योऽस्पर्शे । ८ । २ । ४७ ।

इयैको निष्ठातस्य नः स्वादस्पर्शोऽयं । 'हलः' (२५५८) इति दीर्घः । शीनं घृतम् । 'अस्पर्शे' क्तिम् । शीतं जलम् । 'द्रवमूर्तिस्पर्शयोः' क्तिम् । संशयानो वृश्चिकः शीतात्संकुचित इत्यर्थः ।

3021. The Nishthâ त is changed to न after इयै, but not when the Participle denotes 'cold to the touch.'

Thus यि + त = यि + न = शीनं (the lengthening is by VI. 4. 2. S. 2559) as शीनं घृतं 'frozen butter'.

Why do we say 'not cold to the touch'? Observe शीतं जलम् 'cold water'. Why do we say 'there is vocalisation when meaning 'coagulation' and 'cold, to touch'? There is no vocalisation when the sense is not that of 'coagulation' or 'cold', as संशयानो वृश्चिकः 'the rolled up scorpion'. The short इ is lengthened in शीन, &c., by VI. 4. 2. S. 2559.

The word स्पर्श is a guṇa word formed by चञ्, and denotes the particular guṇa or sensation to be sensed through the organ of touch. In this sense it is derived from the root स्पृश् संस्पर्शने ॥ It also denotes a disease, derived from स्पृश् उपतपे ॥ There is nothing to show, what स्पर्श is meant in the sūtra. Explanation is the only refuge here.

३०२२ । प्रतेष्टव । ६ । १ । २५ ।

प्रतिपूर्वस्य इयः संसारणं स्वाग्निहायात् । प्रतिशीनः ।

3022. There is vocalisation of इय preceded by the upasarga प्रति, when the nishthâ affixes follow.

Thus प्रतिशीनः प्रतिशीनवान् ॥ This sūtra applies to cases where the words need not have the meaning of "coagulation" or "cold".

३०२३ । विभाषाभ्यवपूर्वस्य । ६ । १ । २६ ।

इयः संसारणं वा स्यात् । अविशयानं अविशीनम् घृतम् । अवशयानोऽवशीनो वृश्चिकः । अवयवस्थितविभाषेयम् । तेनेह न । समवशयानः ।

3023. There is optionally the vocalisation of इय followed by the Nishthâ affixes, when the upasargas अवि and अव precede it.

Thus अग्निशीतम् or अग्निशयानम् घृतं, अवशीतो or अवशयानो वृश्चिकः ॥ This option applies even when the word means "coagulation" and "cold". As (?) अवशीतं or अवशयानं घृतं, नेदः ॥ अवशीतो or अवशयानो वायुः, &c., अवशीतं or अवशयानमुदकं ॥

The पूर्व in this sūtra serves the same purpose as in VI. 1. 23. Thus अग्निशीतानं or अग्निशयानं अवशीतानं, अवशयानं ॥ The word पूर्व shows that it is a vyavasthita vibhāṣhā, hence there is no option allowed when अग्नि and अव are in the middle, as, समन्विशानं, समन्वयानः ॥ Here we cannot have the alternative forms समन्विशानं, &c.

३०२४ । अऊचोऽनपादान् । ८ । २ । ४८ ।

अऊचा निष्ठातस्य नः स्यान्न त्वपादाने ।

3024. The Nishṭhā ण is changed to न, after अऊच्, but not when it is in connection with an Ablative case.

Thus समन्वनी यकुनेः पादौ = सङ्गतौ ; तस्मात् पथवो ष्वक्ताः ॥ The इट् augment is not added in समन्वः by the following.

३०२५ । यस्य विभाषा । ८ । २ । १५ ।

यस्य क्वचिद्विभाषयेद्बुद्धितस्ततो निष्ठाया ह्यन स्यात् । 'उदितो वा' (३३२८) इति क्त्वायां सेट्त्वादिह नेट् । समन्वः । 'अनपादाने' किञ् । उदत्तमुदकं कृपात् । नत्वस्यानिष्ठत्वात् 'बृश्च-' (२२४) इति षट्वे प्राप्ते । * निष्ठादेशः षत्वस्वरप्रत्ययेद्बुद्धिषु सिद्धो धातव्यः * । वृक्काः । वृक्काणां ।

3025. The Participial-affixes do not take इट्, after those roots, to which another suffix can optionally be added, with or without this augment च ॥

That is, a root which is *option ally* Set before other affixes, is *invariably* aniṭ before Nishṭhā. Thus by VII. 2. 44, वल् consonant beginning affixes are optionally सेट् after the roots च्, &c. The Nishṭhā after च्, &c., will be *invariably* aniṭ. Thus विधूतः, विधूतवान् ; गूढः, गूढवान् ॥ By VII. 2. 56. S. 3328. the roots having an indicative उ, *optionally* are followed by Set क्त्वा ॥ The Nishṭhā after, उदित roots will *invariably* be aniṭ as समन्वः (from √añchu 't, honor').

No'. —By the vārtika तनि यदि इन्द्रिणाणामुपसंख्यानम् the roots तद्, पत and इन्द्रि take optional इट् in the Desiderative (VII. 2. 49). Though पत is a root which thus *optionally* takes इट् in the Desiderative, yet its Ni-hṭhā is always सेट्, for Pāṇini himself has employed the word पतित in sūtra II. 1. 24, 38. According to Padamanjari this rule of यस्य विभाषा is anitya and not of universal application. Because had this rule been of universal application, then the root कृत which is *optionally* aniṭ by VII. 2. 57, would be *universally* aniṭ by the present sūtra : and there would be no necessity of reading it with a long ई in the Dhātupāṭha, as कृती छेदने (VI. 141) to make its nishṭhā aniṭ under VII. 2. 14.

Why do we say in S. 3024 'when not in construction with an Ablative case'? Observe उदकमुदकं कृपात् = उद्धृतं 'drawn out'.

The word व्यक्तच् is from the root व्यक्तृ व्यक्तिप्रवण कान्तिगतिषु, and not from the root व्यक्तच्; and hence the Nishthâ is not changed.

The change of त into न is ordained by a Tripâdi rule (VIII. 2. 48. &c.) and therefore it is considered asiddha (VIII. 2. 1. S.12), and therefore the च् of √vraśch requires to be changed to च before त by VIII. 2. 36. S. 294. This is, however, prevented by the following.

Vart.—The substitute of the Nishthâ affixes should be considered as valid or siddha for the purposes of the rules relating to the (1) changing of च to च्, (2) accent (3) affix, and (4) इट् augment. As (1) वृक्चः, वृक्चवाच् ॥ The root is ओवृश्चु (Tudâdi 11) the indicatory ओ shows that the nishthâ त is changed to न (VIII. 2. 45. S. 3019). This nishthâ substitute is considered as valid or siddha, and the final of the root is not changed to च, as it otherwise would have been by VIII. 2. 36. S. 294. for न would have been still considered as त or a कल् letter. The equation is as follows :—वृश्च + त = वृश्च + त (VI 1. 16) = वृश्च + न (VIII. 2. 45) = वृच् + न (VII. 2. 29) = वृक् + न (VIII. 2. 30) = वृक्चः (VIII. 4. 1) The च् is changed to क् by VIII. 2. 30, by considering न as asiddha and therefore equal to त of a कल् letter. Thus it will be seen that this न is असिद्ध for the purposes of rule VIII. 2. 30, but it is सिद्ध only for the purposes of rule VIII. 2. 36.

३०२६ । परिस्कन्दः प्राच्यभरतेषु । ८ । ३ । ७५ ।

प्रवेशं नृन्मे प्राप्ते तदनादौ निपात्यते । परिस्कन्दः । 'प्राच्य-' इति कित् । परिस्कन्दः—परिस्कन्दः । 'परेरच्' (२३६९) इति विकल्पः । 'स्तन्मे' (२२७२) इति पत्वे प्राप्ते ।

3026. The word परिस्कन्दः is used without the cerebral change in the country of Eastern Bharata.

This is an anomaly. The च required by the VIII. 3. 74. S. 2399 is prohibited. The other form is परिस्कन्दः ॥ The word परिस्कन्द is formed by the affix अच् or it is a Nishthâ, the त being elided. The word भरत qualifies the word प्राच्य ॥

Prof. Bohtlingk translates it "परिस्कन्द is seen in the usage of the Eastern People and the Bharata". He bases his construction on the sūtras II. 4. 66, and IV. 2. 113, where प्राच्यभरतेषु means "the Eastern People and Bharata".

Why do we say 'Eastern'? Observe परिष्कन्दः or परिस्कन्दः । The double form is by the option of VIII. 3. 74. S. 2399.

The च of √स्तन्म required to be changed to च by VIII. 3. 67. S. 2272. The following sūtra prevents that.

३०२७ । प्रतिस्तब्धनिस्तब्धौ च । ८ । ३ । ११४ ।

अत्र पठ्यं न स्यात् ।

3027. The words प्रतिस्तब्ध and निस्तब्ध are anomalous.

In these words the च is not changed to ष, though so required by VII. 3. 67. S. 2272.

३०२८ । दिवोऽविजिगीषायाम् । ८ । २ । ४९ ।

दिवो निष्ठातस्य नः स्यादविजिगीषायाच् । द्यूतः । विजिगीषायां तु । द्यूतच् ।

3028. The Nishṭhâ त is changed to न, after दिव् when the sense is not that of 'play'.

The word विजिगीषा means "desire of conquest or gain", but here it means "gambling".

Thus आदूतः = औदरिकः, परिदूतः = चीणः ॥ Why do we say "when it does not mean to play"? Observe द्यूतं वर्तते ॥ Here the throwing of dice is with the desire of winning or gaining victory (vijigishâ) over the opponent.

३०२९ । निर्वाणोऽवाते । ८ । २ । ५० ।

अवात इति च्छेदः । निर्वाणोऽवाते निष्ठातस्य नत्वं स्याद्वातश्चेत्कर्ता न । निर्वाणोऽग्निर्गु निर्वा । वाते तु निर्वाते वातः ।

3029. The word निर्वाण is irregularly formed by changing the Nishṭhâ त to न, when the 'wind' is not the agent of the verb.

The word निर्वाण is formed the root वा, with the preposition निर् and the Participial affix त ॥ Thus निर्वाणोऽग्निः = उपशान्तः, निर्वाणः प्रदीपः, निर्वाणो भिक्षुः = उपरतः ॥

Why do we say when not meaning "the wind"? Observe निर्वाते वातः, निर्वाते वातेन ॥

In the sentences निर्वाणः प्रदीपा वातेन, निर्वाणोऽग्निर्वातेन, the न change has taken place, because the location of the verb वा is in the प्रदीप and अग्नि, and not in the वात, which is merely an Instrument. Hence the above vritti uses the words "if the sense of the verb वा has not the word वात as its agent".

३०३० । शुषः कः । ८ । २ । ५१ ।

निष्ठात इत्येव । शुष्कः ।

3030. क is substituted for the Nishṭhâ त after the root शुष् ॥ As शुष्कः, शुष्कवान् ॥

३०३१ । पचो वः । ८ । २ । ५२ ।

पक्वः ।

3031. च is substituted for the Nishṭhâ त after the root पच् ॥ As पक्वः, पक्ववान् ॥

३०३२ । क्षायो नः । ८ । २ । ५३ ।

क्षायः ।

3032. न is substituted for the Nishṭhā न after the root क्षे ॥
Thus क्षायः, क्षायवान् ॥

३०३३ । स्तयः प्रपूर्वस्य । ६ । १ । २३ ।

प्रस्तयः संप्रसारणं स्वान्निष्ठायाम् ।

3033. The verb स्तया (स्तये and स्तये) when preceded by प्र changes its semivowel to a vowel, when a Nishṭhā affix follows.

The phrases “when the nishṭhā follows”, and “there is vocalisation” are understood here. The anuvṛitti of स्तयी does not run here. The roots स्तये and स्तये both assume the form स्तया and are included here. Thus प्र+स्तया+क्त=प्र+स्ति+त (VI 1. 108)=प्रस्तीतः (VI. 4. 2), and प्रस्तीतवान् ॥ The त of nishṭhā affix would have been changed into च् by VIII. 2. 43 in as much as the root स्तया has a semivowel and ends in long आ ॥ But by the vocalisation of य, the condition of यण्वत् for the application of VIII. 2. 43, no longer existing, the affix त is not changed to न ॥ But त is optionally changed to न by VIII 2. 54 below as प्रस्तीनः and प्रस्तीनवान् ॥

३०३४ । प्रस्तयोऽन्यतरस्याम् । ८ । २ । ५४ ।

निष्ठातस्य नो वा स्यात् । प्रस्तीनः-प्रस्तीतः । ‘मात्’ किञ् । स्तयानः ।

3034. न is optionally substituted for the Nishṭhā न, after the root स्तये preceded by प्र ॥

Thus प्रस्तीनः or प्रस्तीतः, प्रस्तीनवान् or प्रस्तीतवान् ॥ In the second alternative when न does not come, we first vocalise the root स्तया into स्तयी, and then add त ॥ Had Samprasāraṇa not taken place first, then the Nishṭhā न would have been changed to न after स्तया by VIII 2. 43. But when samprasāraṇa is once made, the root no longer has a semivowel and so there remains no occasion for the application of VIII. 2. 43.

Why do we say “when preceded by प्र?” Observe संस्तयानः (VIII. 2. 43). संस्तयानवान् ॥ If it was intended that vocalisation should take place when प्र singly stood before, then the sūtra could well have run thus प्रस्तयः ॥ The use of the word पूर्वस्य implies that the rule applies when प्र stands first, though other upasargas may intervene between it and the root. Thus प्रसंस्तीतः, प्रसंस्तीतवान् ॥ The compound प्रपूर्वस्य should be explained as a Bahuvrīhi=प्रः पूर्वो यस्य भावपूर्वस्यमुदायस्य च प्रपूर्व (that which consisting of root and upasarga is preceded by प्र is called प्रपूर्व). Therefore the rule is made applicable to प्रसंस्तीतः &c.

३०३५ । अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोक्ताघ्राः । ८ । २ । ५५ ।

अफला । फुल्लः । निष्ठातस्य लत्वं निपात्यते । क्वत्वैकदेशस्यापीदं निपातनमिष्यते । फुल्ल-
घान् । क्षीबादि । तु क्तप्रत्ययस्यैव तलोपः । तस्यासिद्धत्वात्प्राप्तस्येदोऽभावश्च निपात्यते । क्षीबा
मत्तः । कृशस्तनुः । उरुतापो नीरोगः । 'अनुपसर्गात्' किम् ।

3035 The irregular Participles फुल्ल 'blown,' क्षीब 'drunk, mad' कृश 'lean' and उल्लाघ 'healthy' are formed then only, when no Preposition precedes them.

The word फुल्ल is derived from the root अफला विशरणे the त is changed to ल ॥ The change of अ to उ (VII. 4. 83) and the want of इट् augment (VII 2. 16) are regular. The same change takes place before क्वत्व also, as फुल्लवाच् ॥

The affix त is elided after the roots क्षीब्, कृश and उल्—लाच्, and as the elision is asiddha there would have been इट्, but as an anomaly the augment इट् is prohibited also; this is the irregularity in क्षीबः, कृशः and उल्लाघः ॥

Why do we say when not preceded by a Preposition? Observe (प्रफुल्लाः पुनमसः, प्रक्षीबितः, प्रकृशितः, प्रोल्लाघितः ॥ In the case of लाच्, prepositions other than उल् are prohibited).

३०३६ । आदितश्च । ७ । २ । १६ ।

आकारेता निष्ठाया ह्यन स्याच् ।

3036. The Participial-affixes do not get इट् augment after a root which has an indicatory आ ॥

The root अफला has an indicatory आ, and so its nishṭhā will not take इट् । Thus फल् + क्त । Now applies the following by which the अ of फ is changed to उ ॥

Note.—As अमिदा—मिन्नः, मिन्नवाच्; अमिबदा—मिबयणः, मिबयणवाच्, अमिबिदा—मिबमनः, मिबमनवाच् ॥ The च implies that other roots not enumerated are to be also included, as आश्वस्तः, धान्तः ॥

Note.—This and the sūtra following it in the Ashtādhyāyī could have been made into one, as आदितश्च विभाषा भावादिकर्मणोः ॥ The separate making of two sūtras indicates that the rule of यस्य विभाषा (VII. 2. 15), applies with the restrictions and limitations of the rule ordaining 'option', i. e., the prohibition of इट् augment, with regard to the participial-affixes is limited by the same conditions, which apply to the optional employment of इट् before other affixes in the विभाषा rules (यदुपाधेर्विभाषा, तदुपाधेः प्रतिषेधः) ॥ Thus VII. 2. 68 ordains इट् optionally to the affix वसु after the roots गम्, हृन्, विद् and विष् ॥ The root विद् there is the Tudādi root meaning 'to acquire'. The rule यस्य विभाषा will apply to this विद् with this meaning: and not to विद् meaning 'to know' the Past Participles of which are विदितः, विदितवाच् ॥

३०३७ । ति च । ७ । ४ । ८९ ।

चरकलीरत उत्स्यात्ताशे किति प्रफुल्लतः । प्रवीवितः । प्रकृषितः । प्रोह्लाषितः । कथं तर्हि 'लोप्रद्रुनं सानुगतः प्रफुल्लत्' इति । 'फुल्ल विकसने' पचाद्यच् । सूत्रं तु फुल्लतादिनिवृत्त्यर्थम् ।
* 'उत्फुल्लसंफुल्लयोः पसंख्यानम्' *

3037. च is substituted for the vowel of च् and फल् before an affix beginning with त having an indicatory क ॥

Thus वृत्तिः (= चरण or ब्रह्मणः) प्रफुल्लाः and प्रफुल्लिः ॥ The anuvṛitti of च् लुकोट्यभावस्य does not apply here, though present. See VIII. 2 55.

Thus फल् + त = फुल् + त = प्रफुल्लतः । so also प्रवीवितः । प्रकृषितः । प्रोह्लाषितः । How do you explain the form प्रफुल्लत् in लोप्रद्रुनं सानुगतः प्रफुल्लत् । (Raghu II. 29). It is not the Passive Part. of निफला, but a derivative of √फुल्ल 'to bloom' with the affix च् of the Pachâdi. The present sūtra prevents the forms फुल्लत, &c.

Vart —The forms उत्फुल्लः and संफुल्लः should be enumerated. Here त is changed to ल, though the root has taken a Preposition.

In the word परिकृष्यः, the word परि is not a Preposition with regard to the verb कृष्य्; परिगतः कृष्यः = परिकृष्यः ॥ So that परि is upasarga of the verb गतः understood, hence we have the form कृष्यः ॥

३०३८ । रुदविदोन्दत्राघ्राहीभ्याऽन्यतरस्याम् । ८ । २ । ५६ ।

यभ्या निडातस्य नो वा । जुन्नः-जुत्तः । 'विद्' विचारणे रौधादिक् एव सृज्यते । उन्दिना परेण साहचर्यात् । विन्नः-वित्तः । वेत्सेत्तु विदितः । विदितेर्विन्नः । उन्दी ।

3038. The Nishṭhâ न may optionally be changed to व, after जुव, विद, उन्द्, त्रा, घ्रा, ही ॥

Thus जुन्नः or जुत्तः, विन्नः or वित्तः, (सजुन्नः, or सजुत्तः, त्रायः or त्रातः, घ्रायः or घ्रातः, हीयः or हीतः) ॥

With regard to ही, the न change was not ordained by any rule, and so it is an aprâpta-vibhâshâ. With regards to others, the न change would have always taken place by VIII. 2. 42 and 43, this makes it optional.

The root विद् विचारणे of Rudhâdi is to be taken here, and not other विद् roots, because it is read along with √undî which belongs to that class.

Thus Nishṭhâ of विद्—वेत्ति of Adâdi class is विदितः; (2) of विद्—विदिते, of Divâdi class is विन्नः only; (3) of विद् of Tudâdi is विन्नः; (4) of विद् of Rudhâdi are both वित्तः and विन्नः ॥ The Tudâdi विद् has also the form वित्तः in the sense of भोग by VIII. 2. 58.

● The root उन्द् is read in the Dhâtupâṭha with an indicatory long ई, the force of which is explained in the following sūtra :—

३०३९ । श्वीदितो निष्ठायाम् । १ । २ । १४ ।

श्वयतेरीदितश्च निष्ठाया इष्यते । उन्नः-उत्तः । प्राणः-प्रातः । प्राणः-प्रातः । ह्रीणः-ह्रीतः ।

3039. The Participial affixes त and तवत् (kta and ktavatu), do not get the इट् augment after श्वि, and after the 'root which has an indicatory ई' ॥

Thus उन्न+क्त=उन्नः or उत्तः । The Past Participle of √प्रा (S. 3038) is प्रातः or प्राणः । Of √प्रा (S. 3038) is प्राणः or प्रातः । Of √ह्री, ह्रीणः or ह्रीतः ।

३०४० । न ध्याख्यापसूचिर्नदाम् । ८ । २ । ५१ ।

ध्वयो निष्ठातस्य नत्वं न । ध्यातः । ख्यातः । प्रूर्तः । 'राख्योपः' । सूतः । नत्तः ।

3040. The Nishṭhā न is not changed to न after ध्या, ख्या, प्रूर्त, सूचिर्न and नद ॥

Thus ध्यातः, ध्यातवान्, ख्यातः, ख्यातवान्, प्रूर्तः, प्रूर्तवान्, सूतः, सूतवान्, नत्तः, नत्तवान् ॥

This debarb the न change prescribed by VIII. 2. 42, 43. S. 3016 and 3017.

The root सूचि is exhibited in the sūtra in its lengthened form ; the root, प्रूर्त is lengthened by VIII. 2. 78, and the च्च is elided before न by VI. 4. 21. S. 2655.

३०४१ । वित्तो भोगप्रत्यययोः । ८ । २ । ५८ ।

विन्दतेर्निष्ठातस्य निपातोऽयं भोग्ये प्रतीते चार्थे । वित्तं धनम् । वित्तः पुण्यः । 'अनयोः' कित् । विन्नः । 'विभाषा गनदन-' (३०९९) इति षवसौ वेदत्वादिह नेट् ।

3041. The irregularly formed Participle वित्त denotes 'possession' and 'renowned'.

This is derived from विदुस् लामे of the Tudādi class, the त is not changed to न though so required by VIII. 2. 42. S. 3016.

Thus वित्तस्य बहु=धनस्य बहु 'he has much riches'. Because riches are enjoyed (भुज्यते), so they are called भोग or 'enjoyments' *par excellence*.

In the sense of 'renowned', we have वित्तोऽयं ननुच्यः 'this man is renowned or famous'. Here वित्तः=प्रतीतः ॥ प्रतीयते=प्रत्ययः ॥

Why do we say when having the sense of 'possessions' and 'famous'? Observe विन्नः ॥ The root is aniṭ in the Nishṭhā because it is optionally वेट् before षवसु affix by VII. 2. 68, S. 3099. See S. 3025.

३०४२ । भित्तं शकलम् । ८ । २ । ५९ ।

भिन्नमप्ययत् ।

3042. The word भित्त is irregularly formed in the sense of 'a fragment, a portion'.

Thus निच तिष्ठति, निचं प्रपतति ॥ This is synonymous with यकल ॥ The root-meaning of निच् is not very manifest in this word, it may be taken as a *rudhi* word. The regular form is निचन under VIII. 2. 42. S. 3016.

३०४३ । ऋणमाधमर्ण्ये । ८ । २ । ६० ।

ऋणातोः स्ते तकारस्य नत्वं निपात्यते आधमर्ण्यव्यवहारे । ऋतमण्यत् ।

3043. The word ऋण is irregularly formed in the sense of 'debt.'

It is derived from ऋ, the त is changed to न ॥ The word आधमर्ण्य is compounded from अधम ऋणे "he who in a debt transaction holds a lower position, i.e., a debtor." The other form is ऋतं 'truth, right.'

३०४४ । स्फायः स्फी निष्ठायाम् । ६ । १ । २२ ।

स्फीतः ।

3044. The स्फी is the substitute of स्फाय 'to swell,' when the Nishthâ affixes follow.

Thus स्फीतः, स्फीतवान् ॥ Why do we say "when the Nishthâ affixes follow"? Observe स्फातिः formed by क्तिन् ॥ In the phrase स्फाती भवति, the word स्फाती is the feminine of the word स्फाति formed by क्तिन् ॥

३०४५ । इयिनिष्ठायाम् । ७ । २ । ४७ ।

निरः कुपो निष्ठाया इट् स्यात् । 'यस्य विभावा' (३०२५) इति निवेद्ये प्राप्ते पुनर्विधिः । निष्कुपितः ।

3045. The augment इट् is added to the Participial affixes त and तवत्, after कुप् preceded by निच् ॥

As निष्कुपितवान्, निष्कुपितः ॥ The special mention of इट् in the sūtra is for the sake of making its addition invariable, otherwise it would have been optional, or debarred by VII. 2. 15. S. 3025. In the subsequent Aṣṭādhyāyî sūtra, the addition becomes again optional.

३०४६ । वसतिक्षुधोरिट् । ७ । २ । ५२ ।

आभ्यां क्त्वानिष्ठयोर्नित्यमिट् स्यात् । उषितः । क्षुषितः ।

3046. The affix ktvâ, kta and ktavatu always receive the augment इट् after वस् (वसति) and क्षुष् ॥

As उषित्वा, उषितः and उषितवान्, क्षुषित्वा, क्षुषितः, क्षुषितवान् ॥

Note.—The वस् of the Adâdi class will get इट् as it is enumerated in the list of चेट् roots. The repetition of इट् shows that the rule is invariable, the 'optionally' of the preceding Aṣṭādhyāyî sūtra does not affect it.

३०४७ । अञ्चेः पूजायाम् । ७ । २ । ५३ ।

पूजार्थादञ्चेः क्त्वानिष्ठयोरिट् स्यात् । अञ्चितः । गतौ त्वक्तः ।

3047. The affixes *ktvâ*, *kta* and *ktavatu* take the augment इद् after the root अञ्च्, when meaning 'to honor or do something to show honor.'

As अञ्चित्वा जानु जुहोति, अञ्चिता अस्य गुरवः (III. 2. 188, VI. 4. 30. II. 3. 67). By VII. 2. 56 अञ्चु would optionally have caused इद् to come before *ktvâ*, and hence by VII. 2. 15. S. 3035 never before the Nishṭhâ. This sūtra ordains invariable addition of this augment. Why do we say when meaning 'to honor'? Observe उदकमुदकं कूपार, 'the water is raised from the well,' where /anchu means 'to go'. See VIII. 2. 48. S. 3024, and VII 2. 15. S. 3025.

३०४८ । लुभो विमोहनं । १ । २ । ५४ ।

लुभः क्त्वानिष्ठयोर्नित्यमिद् स्वान्न तु गार्ध्यं । लुभितः । गार्ध्यं तु लुब्धः ।

3048. The affixes *ktvâ*, and *kta*, *ktavatu* take इद् after the root लुभ् (Tud. 22) when meaning 'entangled or confused.'

As लुभित्वा and लोभित्वा, बिलुभिताः क्रियाः, बिलुभितः घीमन्तः, बिलुभितानि पदानि ॥ विमोहनं = आकुलीकरणं ॥ By VII. 2. 48 लुभ would have optionally caused इद् to come before *ktvâ*, and then by VII. 2. 15 the Nishṭhâ would never have been चेद् ॥ Hence this sūtra. Why do we say when meaning 'to entangle'? See लुब्धः दृषलः = गीतेन पीडितः, ॥ लुभ् 'to be greedy' (Div. 128) is not governed by this rule, but by VII. 2. 48. As लुब्ध्वा or लोभित्वा and लुभित्वा (1. 2. 26) ॥

३०४९ । क्लिशः क्त्वानिष्ठयोः । १ । २ । ५० ।

इद्वा स्यात् । 'क्लिश उपतापे' नित्यं प्राप्ते । 'क्लिश विवाधने' । अस्य क्त्वायां विकल्पे चिद्देऽपि निष्ठायां निषेधे प्राप्ते विकल्पः । क्लिशितः-क्लिष्टः ।

3049. The affixes *ktvâ*, *kta*, and *ktavatu*, may optionally take इद् after क्लिश् ॥

As क्लिष्ट्वा or क्लिशित्वा, क्लिष्टः or क्लिशितः, क्लिष्टवाद् or क्लिशितवाद् ॥ क्लिश् (Divādi 52) उपतापे, being anudātta would always have taken इद् before *ktvâ* and Nishṭhâ. Hence this rule ordains option with regard to *ktvâ*. क्लिश् विवाधने (IX. 50) having an indicatory ऊ would have optionally taken इद् before *ktvâ* by VII. 2. 44, but then the Nishṭhâ affixes by VII. 2. 15 would never have taken the augment.

३०५० । पूङ्गश्च । १ । २ । ५१ ।

पूङ्गः क्त्वानिष्ठयोर्निष्ठा स्यात् ।

3050. The affixes *ktvâ*, *kta* and *ktavatu* optionally get इद् after पू ॥

As पूत्वा or पवित्वा, सेनातिपूतः, सेनातिपवितः पूतवान् or पवितवान् ॥ This allows option where by VII. 2. 11. there would have been prohibition. See I. 2. 22, given below.

When the affix takes the augment इट्, it is no longer regarded as क्तिच्, by the following sūtra, and so there is guṇa.

३०५१ । पूङ्गुः क्त्वा च । १ । २ । २२ ।

पूङ्गुः क्त्वा निष्ठा च सेट् किन्न स्यात् । पवितः-पूतः । क्त्वाग्रहणमुत्तरार्थम् । 'नोपकाव-' (३३२४) इत्यत्र हि क्त्वैव संवध्यते ।

3051. The set Nishṭhā and the set *ktvā* are not *kit* after the verb *pû* 'to purify.'

Thus पू + इट् + क्त = पो + इत = पवितः । When there is no इट्, we have पूतः ।

By rule VII. 2. 51, S. 3050 after the verb पू the Nishṭhā affixes and *ktvā* take the intermediate इ. So that *ktvā* being *set* (by virtue of S. 3050) would have been non-*kit* by S. 3322; and it might be asked what is the necessity of repeating it in this sūtra: when I. 2. 18. S. 3322 comprised the case. The reason of this repetition is that by mentioning *ktvā* in this sūtra, it has governing force over the succeeding Asṭādhyāyī sūtras.

Thus in I. 2. 23. S. 3324 the affix *ktvā* alone is taken and nothing else.

३०५२ । निष्ठा शीङ्स्त्रिदिनिदिद्विदिघृषः । १ । २ । १९ ।

एभ्यः सेयिनष्ठा किन्न स्यात् । ययितः-ययितवान् । अनुबन्धनिर्देशो यङ्लुङ्निवृत्त्यर्थः । शेरियतः-शेरियतवान् । * आदिकर्त्तृणि निष्ठा वक्तव्या * ।

3052. The set Nishṭhā affixes are not *kit* after the five verbs *śi* 'to lie down,' *svi* 'to sweat,' *mi* 'to melt,' *kshvi* 'to be unctuous,' and *dhri* 'to offend.'

Thus ययितः । ययितवान् ।

The root शीङ् is read in the sūtra with its indicatory letter इ, in order to indicate that this rule does not apply to the Nishṭhā of *yan luk*. Thus शेरियतः । शेरियतवान् ।

The other four roots स्विङ् (जिष्विदा), मिङ् (जिमिदा), ऋङ् (त्रिष्मिदा) and घृष् (जिघृषा) have all a long आ as indicatory, as well as the syllable जि. These roots therefore by VII. 2. 16. S. 3036 are *anīṭ*, and consequently beyond the scope of the operation of the present sūtra. As स्विन्नः, स्विन्नवान्.

Though Nishṭhā क्त is generally a Passive Participial affix denoting a Past Time, it also denotes the beginning of an action by the following vārtika.

Vartika: when the beginning of an action is intended to be expressed, the Nishṭhā affixes are employed.

When *kta* denotes an *ādikarma*, it loses its Passive force and becomes an Active Participle by the next sūtra. Therefore, when the Nishṭhā affixes denote 'a state or condition, bhāva,' or 'beginning of action,' then the above four roots optionally become *set*. (VII. 2. 17) It is in that case that the present sūtra is applicable to them.

३०५३ । आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च । ३ । ४ । ३१ ।

आदिकर्मणि चः क्तः च कर्तरि स्यात् । चाद्भावकर्मणोः ।

3053. The affix '*kta*' also denotes the agent, when it expresses a beginning of an action.

The word आदिकर्मणि means 'the beginning of an action' or when the action signified by the roots, is intended to be expressed merely as having been simply begun. The force of च in the sūtra is to indicate that even when the beginning of an action is intended to be expressed, the क्त may be used to denote the act and the object as well.

Note.—When Bhāva and ādikarma are denoted by the Nishṭhā, it optionally takes हट् by the following.

३०५४ । विभाषा भावादिकर्मणोः । ३ । २ । ३२ ।

भाष आदिकर्मणि चादितो निष्ठाया हट्वा स्यात् । प्रस्वेदितश्चैत्रः । प्रस्वेदितं तेन । 'त्रि-
श्विदा' इति भवादिरलप्यते जीद्विः साहचर्यात् । स्विद्यतेस्तु स्विदित इत्येव । 'त्रिश्विदा'
'त्रिश्विदा' दिवादी भ्वादी च । प्रवेदितः—प्रवेदितवान् । प्रस्वेदितः—प्रस्वेदितवान् । प्रधर्षितः—
प्रधर्षितवान् । धर्षितं तेन । 'सेट्' किञ् । प्रस्विन्नः । प्रस्विन्नं तेनेत्वादि ।

3054. The principal affixes after roots having an indicative अग, may optionally take the augment हट्, when the affixes have an Impersonal sense, or denote the beginning of an action.

Thus the four roots *ñi shvidâ*, *ñi midâ*, *ñi kshvidâ* and *ñi dhrishâ* become सेट् when their Participle denotes an Impersonal sense, or the beginning of an action and when the Nishṭhā is not क्त by S. 3052, Thus प्रस्वेदितश्चैत्रः (ādikarma). प्रस्वेदितं तेन (bhāva). The (ñi) shvid (â) of this sūtra (S. 3052) is the Bhuâdi root, as it is read in the company of √mid √kshvid. &c., which have ञि indicative. It must, therefore, be that √svid which has an indicative चि, and that is Bhvâdi (No 780). Of the Divâdi root स्विद् (No. 79) there is no guṇa, as स्विदितः ।

The two roots *ñi midâ* and *ñi kshvidâ* belong both to the Divâdi (Nos. 133, 134) and the Bhvâdi (No. 779, 780 or 1027). Both are taken here. Thus प्रवेदितः । प्रवेदितवान् । प्रस्वेदितः । प्रस्वेदितवान् ।

The fifth root dhrish (V. 22) offers no peculiarity. Thus प्रधर्षितः प्रधर्षितवान् । So also धर्षितं तेन ।

Why do we say in S. 3052 "the सेट् nishṭhā"? Observe प्रस्विन्नः । प्रस्विन्नं तेन । No guṇa.

३०५५ । मृषस्तितिक्षायाम् । १ । २ । २० ।

सेषिनद्या किम्न स्यात् । नर्षितः—नर्षितवान् । 'क्षमायास्' किम् । अपहृषितं वाक्यम् । अपि-
स्पष्टमित्यर्थः ।

3055. The set Nishthā is not *kit* after the verb *mṛish* when meaning 'to forbear.'

Thus नर्षितः 'forborne' नर्षितवान् 'forbore.'

Why do we say 'when meaning to forbear?' When it has not this sense, the set *nishthā* will be *kit*. As अपहृषितं वाक्यम् 'he spoke unintelligible language.'

३०५६ । उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम् । १ । २ । २१ ।

उदुपधात्परा भावादिकर्मणोः सेषिनद्या वा किम्न स्यात् । द्युतितस्—द्योतितस् । मुदितस्—
नोदितस् साधुना । प्रद्युतितः—प्रद्योतितः । प्रमुदितः—प्रनोदितः साधुः । 'उदुपधात्' किम् । विदि-
तस् । 'भावा-' इत्यादि किम् । रुषितं कार्षापणम् । 'सेट्' किम् । क्लृप्तम् । 'शुचिकरणेभ्य
स्येभ्यते' । नेह । गुह्यतेर्गुहितम् ।

3056. The set Nishthā is optionally not *kit*, after the verbs having a penultimate उ, if used impersonally or denoting the beginning of action.

According to some the set *Nishthā* suffixes are not *kit* after the verbs having a penultimate उ if those verbs are used impersonally (*bhāva*) or denote the beginning of action (*ādi-kārman*). Thus द्युत् 'to shine' द्युतितम् नेन or द्योतितम् नेन 'it has been lighted.' Similarly प्रद्योतितः or प्रद्युतितः 'he first illumined.' So also मुदितं or नोदितं साधुना । प्रमुदितः or प्रनोदितः साधुः । The word penultimate or *upadhā* has been defined in I. 1. 65.

Why do we say "when उ is penultimate?"

If the verb has any other vowel than उ as penultimate, then the rule does not apply. As लिखितम् नेन 'written by him.' Or विदितम् । Here इ is penultimate ; and, therefore, no option is allowed.

Why do we say "when used impersonally or denoting ādikarma?"

This rule has no application where the Nishthā does not express either भाव 'condition' or 'Impersonal action' ; or आदिकर्म 'beginning of action', but is used as a verbal adjective. As रुषितं कार्षापणं ददाति 'he gives a shining coin (called *kārshāpaṇa*). Here the word रुषित 'shining' is used as adjective.

Why do we say 'सेट्'?

The rule applies to the Nishthā which takes the intermediate ह and not to others ; as, प्रभुक्तं ओदनः 'the rice that has been eaten.' Here no option is allowed. So also क्लृप्तम् ।

Isthā :—This optional form of past participle is restricted in its scope. Those verbs which take the vikarṇa शप् *i. e.*, the verbs of the *Bhu* class, &c., admit of this option. Thus गुप् 'to wrap up' belongs to the *Divādi* class, and therefore, its participle has one form only, as, गुपितं.

३०५७ । निष्ठायां सेटि । ६ । ४ । ५२ ।

सेर्लोपः स्यात् । भावितः-भावितवाद् । 'रबीदितः-' (३०३६) इति नेट् । संप्रसारणम् ।
 झुनः । दीप्तः । गुहः । गूढः । वतः । ततः । पतेः । सनि वेट्कत्वादिङभावे प्राप्ते
 'द्वितीया चित्-' (६८६) इति सूत्रे निपातनादिट् । पतितः । 'सेजसिचि' (२५०६) इति वेट्कत्वा-
 त्सिद्धे कृन्तत्यादीनामीदृशेनाभित्यत्वज्ञापनाद्वा तेन 'भावितमिभराजविद्या' इत्यादि । 'यस्य-
 विभाषा' (३०२५) इत्यत्रैकाच इत्येव । दरिद्रितः ।

3057. The affix णि is elided before the affixes kta, and ktavatu when these take the augment इट् ॥

Thus भावितः । भावितवाद् । So also. कारितच्, दारितच्, गणितच्, लखितच् ॥

By sūtra VII, 2. 14. S. 3039 the √śvi does not take इट् in the Nishthā. The root is ड् जो रिख in the Dhātupāṭha. Thus रिख+क्त=यु+त (the vocalisation is by VI. 1. 15. S. 2409)=यु+त (VI. 4. 2. S. 2559)=युनः (VIII. 2. 45. S. 3019). Similarly from √dīpī (IV. 42), दीप्तः, √guhū, गूढः ।

From √vanu, वतः, the nasal is elided by VI. 4. 37. S. 2428 √tanu, ततः । The root पत is optionally सेट् in the Desiderative by the vārtika तनियतितदरि-
 द्रादि ण्यः सनो वा इड् वाच्यः (See S. 2621). The Nishthā would not therefore, have taken इट् (S. 3025); but as Pāṇini himself has used the form पतितः in II. 1. 24. S. 686, we infer that the prohibition of S. 3025 does not apply to पत । Or it may be said that S. 3025 is anitya (not universally valid). For had it been universally valid, the roots कृत, चृत, नृत took optional इट् by VII. 2. 57. S. 2506; and would therefore have formed their Past Participle without इट् by virtue of S. 3025. What was, therefore, the necessity of teaching these roots with a long ई in the Dhātupāṭha (Tudādi 141 & 35; Divādi 9), and making them applicable the rule VII, 2. 14. S. 3039. Thus यस्य विभाषा (S. 3025) is anitya: hence the form भावित, &c., are valid: as in भावितमिभराज विद्या । &c. See note under S. 3025.

Moreover, the sūtra यस्य विभाषा (S. 3025) applies only to monosyllabic roots, as the word एकाचः is understood therein from VII. 2. 10. S. 2246. It does not apply to roots having more than one syllable. Thus दरिद्रितः from √daridra.

३०५८ । लुब्धस्वान्तध्वान्तलग्नम्लिष्टविरिद्धफाण्टव्याढानि मन्थमन-
 स्तमःसक्ताविस्पष्टस्वरानायासभृशेषु । ७ । २ । १८ ।

लुब्धादीन्यष्टावनिट् कानि निपात्वन्ते समुदायेन मन्थादिषु वाच्येषु । द्रवद्रव्यसंपृक्ताः सक्तवो
 मन्थः । मन्थनदण्डश्च । लुब्धो मन्थयेत् । स्वान्तं मनः । ध्वान्तं तमः । लग्नं सक्तम् । म्लिष्टान-
 त्वमपि निपातनात् । म्लिष्टमविस्पष्टम् । विरिद्धः स्वरः । 'क्लेच्छ' 'रेष्ट' अनयोश्चपावा
 इत्यमपि निपात्यते । फाण्टमनायाससाध्यः कषायविशेषः । साधवस्तु नवनीतभावात्प्रागवस्थापन्नं
 द्रव्यं फाण्टमिति वेदमाध्य आह । वाढं भृशम् । अन्यत्र तु क्षुभितम् । लुब्धो राजेति त्वागमग्राह-
 यवानित्यत्याम् । स्वगितम् । ध्वनितम् । लगितम् । क्लेशितम् । विरेभितम् । क्षणितम् । वाहितम् ।

3058. The following eight words are formed without इट् augment, in the senses given against them:—

1. घुञ्चः ‘porridge’ or ‘a churning stick’, 2. स्वान्तः ‘the mind’, 3. ध्वान्तः ‘darkness’, 4. लग्नः ‘attached’, 5. निश्छिन्तः ‘indistinct or unintelligible’, 6. विरिञ्चः ‘a note or tone’, 7. फाण्टः ‘a decoction made without an effort or by an easy process’, and 8. बाडः ‘excessive’.

The word ‘mantha’ means ‘fried barley mixed with any liquid substance’. It also means ‘the churning stick.’ 2. Svānta means ‘mind, or manas’; 3. Dhvānta means ‘darkness’ 4. Lagna means ‘attachment.’ The त् of the nishthā is changed to न् as an irregularity. 5. Mlishtham means ‘indistinct,’ or inarticulate speech. 6. Viribdha means ‘tone or sound.’ These last two words are derived from √nlechchha and √rebhri: the penultimates have been changed to ह् anomalously. 7. Phāṇṭam is a decoction made by an easy process. But Mādhava in his commentary on the following text of the śatapatha Brahmana : (तद् वै नवनीतं भवति घृतं देवानां फाण्टं सनुज्यानाम् १) says ‘phāṇṭam is the first particles of butter produced by churning.’ 8. Bādha means excessive.

When the words have not the above senses we have 1. घुञ्चितं ‘disturbed or agitated’. The phrase घुञ्चे राज is a metaphorical use of the word and shows the anitya nature of āgama rules (as the इट्-āgama) 2. स्वनितः as स्वनितो वृद्धः, स्वनितं जनसा ॥ 3. ध्वनितो वृद्धः or ध्वनितं जनसा ॥ 4. लगितं, 5. निश्छिन्नं, (=अप्रमापितं) 6. विरेभितं from रेभ् ‘to sound’, or विरिभितं from रिभि ॥ 7. फाणितं ॥ 8. बाडितं from बाह् ‘to strike.’

३०५९ । धृषिञसी वैयात्ये । ७ । २ । ११ ।

एतौ निष्ठायां विनव एवानिदौ स्तः । धृष्टः । विशस्तः । अन्यत्र धर्षितः । विशसितः । भावादिकर्मणोस्तु वैयात्ये धृषिर्नास्ति । अतएव नियमार्थमिदं सूत्रमिति वृत्तिः । धृषेरादिष्वे कलं चिन्त्यमिति हरदत्तः । साधवस्तु भावादिकर्मणोरवैयात्ये विकल्पमाह । धृष्टस्-धर्षितस् । प्रधृष्टः-प्रधर्षितः ।

3059. The Participial affix does not get इट् augment, after the roots धृष् and यञ्, ‘bold, impudent and arrogant’.

As धृष्टः विशस्तः ॥ The root धृष् is exhibited in the Dhātupāṭha as जिधृषा ‘to be impudent’ (V. 22), and as it has an indicative आ, its past participle would be अनिट् by VII. 2. 16. S. 3036 यञ् is यञु in the Dhātupāṭha (I. 763), and as it has an indicative उ by VII. 2. 56. read with VII. 2. 15, its Nishthā is also Anit. The special mention of these roots here, is for the sake of making a niyama rule: namely, अनिट् only then when meaning ‘impudent’, and षेट् in other senses: as धर्षितः, विशसितः

“घृप् never forms past participle with the force of भाव (Impersonal action) or आदिकर्म (beginning of action), and therefore VII. 2. 17 cannot apply to it. Therefore it is a niyama rule”—thus says the author of the Kāśikā. Haradatta says “the use of indicatory आ in घृष् is of doubtful propriety.” But Mādhava says “that the option is allowed in the Impersonal and Adikarma when it does not mean impudent.” Thus घृष्ट or वर्धितम् bhāva and and प्रघृष्टः and प्रवर्धितः (ādikarma) Bhattiji quotes Haradatta and Mādhava, and says that घृप् forms participles in those senses, when option is allowed as, घृष्ट or वर्धित, प्रघृष्टः or प्रवर्धितः not meaning ‘impudent’.

३०६० । दृढः स्थूलबलयोः । ७ । २ । २० ।

स्थूले बलवति च निपात्यते । ‘दृढ दृढि दृढी’ । कस्येडभायः । तस्य डत्वच् । इत्य लोपः । द्वितो नलोपश्च । दृढितः—दृढितोऽग्न्यः ।

3060. The irregularly formed Past Participle दृढ means ‘stout’ and ‘strong.’

It is derived from दृह् with क् affix. In other senses, the forms are दृहितम् or दृहितम् ॥ There are two roots one दृह् (I. 769) without nasal, and the other दृह् (I. 770) with the nasal. दृढ can be derived from any one of these by eliding ह, and the nasal, and changing त to ढ, and not adding the augment इट् ॥

The difference between स्थूल and बल is that a man may be stout or स्थूल without being strong (बलवान्) and *vice versa*. The word बल in the sūtra is equal to बलवत् ॥ The irregularity in the formation of दृढ consists in the absence of इट् and the elision of ह् (and of ह, if the root दृह be taken): and the change of त into ढ ॥ This irregular elision of ह is for the sake of preventing the application of the rule पूर्वत्रासिद्धम् (VIII. 2. 1). The form could have been obtained in the regular way by the elision of ढ, thus : दृह् + त = दृह् + त (VIII. 2. 31) = दृह् + च = दृह् + ढ = दृ + ढ (VIII. 3. 13) = दृढ ॥ But then when ढ is elided, the rule पूर्वत्रासिद्धम् will apply, and the forms द्रविना, द्रवीयान्, द्रवयति could not be obtained. For ऋ is changed to र by VI. 4. 161 only when it is *laghu* or light, but ढ-लोपा being considered asiddha, the ऋ would be heavy as standing before a conjunct consonant. So also the form परिदृढस्यागताः could not be obtained : for the णि would not be changed to ऋ before ल्यप् when the ऋ is not light or *laghu* (VI. 4. 56). So also, परिदृढस्यापत्यं = परिदृढी (the daughter of Paridrdha) could not be formed. For ऋ being considered guru or heavy, the affix ण्यङ् would have come in the feminine (IV. 1. 78).

३०६१ । प्रभौ परिवृढः । ७ । २ । २१ ।

‘वृह वृहि वृढी’ । निपातनं प्राग्वत् । परिवृढितः—परिवृढितोऽग्न्यः ।

3061. The irregularly formed परिवृढ means ‘Lord’.

This is formed, like कृष्ट, from बृह् or वृह् ॥ When not having the sense of 'Lord', we have परिवृद्धितस् and परिवृद्धितस् ॥

The ह is elided first as an anomaly. By so doing we can get the forms like परिवृद्धयेति, परिवृद्धय्यगतः ; परिवृद्धीकन्या ॥

३०६२ । कृच्छ्रगहनयोः कषः । १ । २ । २२ ।

कषो निष्ठाया इत्यन स्यादेतयोरर्थयोः । कष्टं दुःखं तत्कारणं च । 'स्यात्कष्टं कृच्छ्रमाभीलम्' । कष्टो मोहः । कष्टं शास्त्रम् । दुर्लभाहमित्यर्थः । कषितमन्यत् ।

3062. The Participial affix does not take the augment इट् after the root कष्, when the participle means 'difficult' and 'impenetrable'.

The word kashta means 'sorrow' and 'its cause', See Amara Kośa I. 9. 3. As कष्टो मोहः 'delusion is sorrow' i.e., cause of sorrow, कष्टं शास्त्रम् 'difficult is the scripture' i.e., difficult of penetration. कष्टोऽग्निः, कष्टं व्याकरणं ततोऽपि कष्टतराणि सामानि ॥ "Difficult is Fire-sacrifice i.e., it is difficult to completely master the ritual connected with the worship of fire; and difficult enough is Grammar, but the Sāmāns are worst of all". कष्टानि वनानि 'impervious forests.' कष्टाः पर्वताः ॥ When not having these senses, we have कषितं सुवर्णम् ॥

३०६३ । घुषिरविशब्दने । १ । २ । २३ ।

घुषिर्निष्ठाया अनिट् स्यात् । घुष्टा रज्जुः । 'अविशब्दने' क्त्वि । घुषितं वाक्यम् । शब्देन प्रकटीकृताभिप्रायमित्यर्थः ।

3063. The Participial affix does not take the augment इट्, after the root घुष् in any sense other than that of 'proclaimed.'

As घुष्टा रज्जुः, घुष्टौ पादौ । Why do we say 'not meaning to proclaim'? Observe घुषितं वाक्यमाह 'He uttered definite speech' i.e., he expresses his intention by words विशब्दने=प्रतिज्ञानम् 'assertion, affirmation, agreement'. घुषिर् अविशब्दने is Bhvādi (I. 683), and घुषिर् विशब्दने is Churādi (X. 187), both of these are referred to in the sūtra. The prohibition of विशब्दने in the sūtra, indicates by jñāpaka that the णिच् added to the root in the Churādi class in the sense of विशब्दने is anitya. So the following construction becomes valid:—as नदीपालवचः श्रुत्वा जुजुषुः पुरुषभाषणाः "expressed their opinions in words". In fact the Churādi णिच् will intervene between the root and the affix, and so no use prohibiting इट् । Thus घुष्+णिच्+क्त=क्षेपितः (S. 3057).

३०६४ । अर्दः संनिविभ्यः । १ । २ । २४ ।

एतत्पूर्वादर्दिनिष्ठाया इत्यन स्यात् । समर्णः । न्यर्णः । व्यर्णः । अर्दितोऽन्य ।

3064. The Participial affix does not take the इट्, after the root अर्द when it is preceded by सं, नि or वि ॥

As समर्णः 'plagued,' न्यर्णः, व्यर्णः ॥ Why 'of अर्द' ? Observe संनेषितः ॥ Why 'सम्, नि' or 'वि' ? Observe अर्दितः ॥

३०६५ । अभ्यर्थाविहृत्यै । १ । २ । २५ ।

अभ्यर्थाच् । नातिदूरमासन्नं वा । अभ्यर्द्धितसन्त्यत् ।

3065. The Participial affix does not take the इट्, after अर्द् followed by अभि, when the meaning is that of 'near'.

As अभ्यर्था सेना, अभ्यर्था शरत् ॥ Why 'when meaning near'? See अभ्यर्द्धितो वृषलः शीतेन meaning पीडितः ॥ विहृतं means 'remote,' that which is not remote is अविहृतं 'non-remote,' the state of being non-remote is आविहृत्यै 'non-remote-ness.' The affix यक् is added irregularly, in spite of the prohibition contained in V. 1. 121.

३०६६ । शेरध्ययने वृत्तम् । १ । २ । २६ ।

एयन्ताद्वृत्तेः कर्त्तव्येडभावे शिलुक्काधीयमानेऽर्थे । वृत्तं छन्दश्छात्रेण संपादितम् । अधीतमिव यावत् । अन्यत्र तु वर्जिता रज्जुः ।

3066. The word वृत्त is formed from the causative of वृत्, in the sense of 'studied through or read.'

There is absence of इट् and luk-elision of the causative sign. Thus वृत्तं छन्दश् छात्रेण 'the prosody was finished by the pupil.' वृत्ते गुणो देवदत्तेन 'Devadatta has read or gone through Guna.' (गुणं पाठः पदक्रम-संहिता ह्योऽध्ययनविशेषः) ॥ वृत्तं पारायणं देवदत्तेन ॥ When the sense is not that of 'read', we have वर्जितम् as varjitam rajjuh 'the coiled rope' ॥ The root वृत् is intransitive, and becomes Transitive when employed in the Causative. The participle is formed from this Transitive causative verb, otherwise it could not have governed an object as shown above. "The affix क्त is added with a Passive force to वृत्, as we find the author himself using this form in निवृत्तम् in sūtras IV. 2. 68, and V. 1. 79; on the analogy of निवृत्त the word वृत्तः could also have been formed without this sūtra."

३०६७ । शृतं पाके । ६ । १ । २७ ।

आतिअपवर्त्योः क्ते शृधावो निपात्यते क्षीरहविषोः पाके । शृतं क्षीरं स्वयमेव विविक्षन्नं पक्वं वेत्यर्थः । क्षीरहविष्याभिन्यसु आणं-अपितं वा ।

3067. Optionally शृत is formed in the sense of 'cooked' by the vocalisation of the semivowel of आ before the nishṭhā affix क्त ॥

The word विविक्षा is understood here. The roots श्रे 'to cook' of the Bhvadi class, and आ 'to cook' of the Adâdi class, and आ 'to cook' of the Bhvâdi sub-class Ghatâdi, are meant here. In all these, शृ replaces आ, whether causative or not. Thus शृतं क्षीरं, शृतं हविः ॥ This is a vyavasthita vivhâshâ; so that आ is invariably changed to शृ when referring to क्षीर and हवि, but not anywhere else. Thus आखा यथाशूः, अपिता यथाशूः (VII. 3. 36 and VI. 4. 92). This word does not take double causative, though the sense may require it. As, अपितं क्षीरं देवदत्तेन यज्जदत्तेन "Devadatta through Yajna-datta has caused the milk to be cooked". The आ is intransitive. When

the sense is that of Reflexive, or Causative, there the form अतं is to be used. As अतं वीरं स्वयमेव, अतं वीरं देवदत्तेन ॥

३०६८ । वा दान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टछन्नज्ञप्ताः । ७ । २ । २७ ।

एते सिचि निष्ठाऽन्ता वा निपात्यन्ते । पठे । दमितः । शमितः । पूरितः । दाशितः । स्पा-
शितः । छादितः । जपितः ।

3068. The following irregularly formed Participles, from the causative roots, may optionally take इट्, namely दान्त, शान्त, पूर्ण, दस्त, स्पष्ट, छन्न, जप्ता ॥

These words are formed either from the causative base or from the primary roots दस् &c. The other forms are [दमितः, शमितः, पूरितः, दाशितः, स्पाशितः, छादितः and जपितः ॥ The words दान्त &c., are formed by the lukelision of णि (Causative), and not taking the इट् Augment. By VII. 2. 49 जप् optionally is जेट् and therefore, by VII. 2. 15, its Participle would have been *always* अनिट् hence, this sūtra makes an option.

३०६९ । रुच्यमत्वरसंधुवास्वनाम् । ७ । २ । २८ ।

रुच्यो निष्ठाया इड्वा । रुचितः—इट् । आन्तः—अनितः । हर्षः—त्वरितः । अस्वादित्वे
फलं मन्दम् । संधुष्टः—संधुषितः । आस्वान्तः—आस्वमितः ॥

3069. The Participial affix may optionally get इट् augment, after रुच्, अच्, त्वर, संधुच्, and आस्वच् ॥

As. इट् or रुचितः ॥ By VII. 2. 48, the affixes after रुच् are *optionally* सेट्, and therefore by VII. 2. 15, the Nishthâ after this verb 'would have been *always* अनिट्; hence this optional rule. अस्वान्तः or अस्वमितः; हर्षः or त्वरितः ॥ The त्वद् is exhibited in the Dhâtupāṭha as त्वित्त्वा (I. S12) i.e., with an indicatory long आ, and hence by VII. 2. 16, would have been अनिट् *always*, this rule makes it optionally अनिट्. So also, संधुष्टो पादौ, or संधुषितो पादौ, संधुष्टं, or संधुषितं वाक्यमाह, संधुष्टौ or संधुषितौ दम्बौ ॥ युष preceded by रुच् will be optionally अनिट्, even when having any sense other than that of 'proclaimed', as this *subsequent* sūtra supersedes VII. 2. 23 so far. So also आस्वान्तः or आस्वमितो देवदत्तः, आस्वान्तम् or आस्वमितं मनः ॥ रुच् when preceded by आ, though denoting 'mind,' is *optionally* अनिट्, in spite of VII. 2. 18, that rule being superseded so far by this *subsequent* rule.

३०७० । हृषेलोमसु । ७ । २ । २९ ।

हृषेर्निष्ठाया इड्वा स्वाच् लोमसु विषये । हृष्टं—हृषितं लोम । ' * विस्मितप्रतिघातयोश्च * '
हृष्टो—हृषितो मैत्रः । विस्मितः प्रतिहतो वेत्वर्यः । अन्यत्र तु । ' हृषु अलीके ' उदिश्वान्निष्ठायां
नेट् । ' हृष तुष्टौ ' इट् ।

3070. The Participial affix optionally takes इट्, after हृष when the word लोमच् or its synonym is in construction with it.

As हृष्टानि लोमानि or हृषितानि लोमानि; हृष्टाः केशाः or हृषिताः केशाः; हृष्टं or हृषितं लोमनिः or केशैः । The word लोम means the hair of the body as well as of the head: as in the sentence लोमनखं स्पृष्ट्वा शौचं कर्तव्यम् ॥ The sense of हृष्ट in connection with लोम will be that of bristling up, horipillation. Why do we say "in connection with लोम?" Observe हृष्टो (Bhuadi) देवदत्तः 'the deceived Deva Datta' and हृषितो (Divâdi) देवदत्तः 'the delighted Devadatta.

Vart :—The option is allowed also in the senses of 'astonished' and 'beaten back', as हृष्टो or हृषितो देवदत्तः 'the astonished D'. हृष्टाः हृषिता दन्ताः 'the bent or destroyed teeth'.

हृषु अलीके 'to lie' (I. 741) is exhibited with an indicatory उ in the Dhâtupâṭha, and would have been consequently *always* anit in the Nishthâ (VII. 2. 15), because it was optionally anit before ktvâ (VII. 2. 56) hence this rule. हृषु बुद्धौ "to be delighted" (IV. 119) is also included here, this verb is सेट् ॥ The option appertains to both these verbs.

३०७१ । अपचितश्च । १ । २ । ३७ ।

चायतेर्निपातोऽयं वा । अपचितः—अपचायितः ।

3071. And अपचित has also a second form with the augment ह् ॥

The word अपचित is formed with the preposition अप added to the root चाय् (I. 929) 'to honor, to fear, to see' and चाय् changed irregularly to चि before क्त ॥ The other form is अपचायितः, as अपचितो or अपचायितो जनेन गुरुः 'the teacher is feared by him'. This example is given when the sense is that of 'fear'; when the word means 'honor', then the participle must govern the genitive case, as required by III. 2. 188.

३०७२ । प्यायः पी । ६ । १ । २८ ।

पी वा स्यान्निष्ठायाच् । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेन स्वाङ्गे नित्यम् । पीनं सुखम् । अन्यत्र प्यानः—पीनः स्वेदः । तोषवर्गस्य न । प्रप्यानः । आङ्पूर्वस्यान्धूषयोः स्वादेव । आपीनोऽन्धुः । आपीनमूषः ।

3072. पी is optionally the substitute of the root प्याय् 'to increase' before the Nishthâ affixes.

The root ओप्यायी वृद्धौ belongs to the Bhvâdi class. The indicatory ओ shows that the affixes त and तवच् are changed into न and नवच् (VIII. 2. 45). Thus पीनं सुखम्, पीनो बाहु, पीनसुरः ॥ The option here is also a regulated option (vyavasthita-vibhâshâ). The substitution takes place when it refers to a limb (svânga) or a portion of body. As पीनं सुखम् । But when it is not a svânga word, then प्यानः or पीनः स्वेदः ।

Vartika.—The substitution takes place *invariably* when the root is without upasarga, and *never* when it is preceded by an upasarga. Thus प्रप्यानः, आप्यानश्च द्रुताः ॥

Vartika.—The substitution, however, must take place when the preposition आङ् precedes the root, and the words अन्धुः and ऊवस् are in composition: as आधीनोन्धु andhu means a "well". आधीनवृधः ॥

३०७३ । ह्लादे निष्ठायाम् । ६ । ४ । ९५ ।

ह्रस्वः स्यात् । प्रहन्नः ।

3073. The penultimate of the Causative of हृद् (ह्रादि) is shortened before the Participle affixes क्त and क्तवत् ॥

Thus प्रहन्नः, प्रहन्नवान्, but प्रह्रादयति before non-nishṭhā. The rule applies also when क्तिन् follows as प्रहृत्तिः ॥ This is done by splitting up the aphorism into two (1) ह्रादः (2) निष्ठायाम् ॥

३०७४ । द्यतिस्यतिमास्यामिति किति । ७ । ४ । ४० ।

यथासिकारोऽन्तादेशः स्यात्तादौ किति । ईत्त्वदद्वाक्योरपवादः । दितः । सितः । मा माङ् मेङ् । मितः । स्थितः ।

3074. The short इ is substituted for the final of दे (Div. 40) से (Div. 39) मा (Ad. 6, Bhu. 1010) and स्या, before an affix beginning with त् and having an indicatory क् ॥

This debars the long ई and दृ substitution (S. 3077 and 2462).

As निर्दितः and निर्दितवान्; अवसितः and अवसितवान्, मितः and मितवान्; स्थितः and स्थितवान्, all with क्त and क्तवत् ॥ Why before त्? Observe अवदाय ॥ Why before a क्तिन् affix? Observe अवदाता with तुच् ॥

३०७५ । शाच्छोरन्यतरस्याम् । ७ । ४ । ४१ ।

शितः—श्रातः । छितः—छातः । व्यवस्थितविभाषात्वाद्भ्रतविषये शयतेर्नित्यम् । संशितं भ्रतम् । सव्ययसंसादितमित्यर्थः ॥ संशितो ब्राह्मणः । भ्रतविषयकयत्नवानित्यर्थः ।

3075. Short इ is optionally substituted for the final of शा (शे) (Div. 37) and छा (छे) (Div. 38) before an affix beginning with त् and having an indicatory क् ॥

As निशितं or निशातम्, निशितवान् or निशातवान्, अवच्छितं, अवच्छितवान् or अवच्छातं, अवच्छातवान् ॥ The शा always takes the इ when it means a vow as संशितो ब्राह्मण = संशितव्रतः "diligent in the performance of his vows, or who has fully completed his vow". The rule of this sūtra thus becomes a vyavasthita vibhāsha.

३०७६ । दधातेहिः । ७ । ४ । ४२ ।

तादौ किति । अभिहितम् । निहितम् ।

3076 दि is substituted for धा (दधाति) before an affix beginning with त् and having an indicatory क् ॥

As अभिहितम् । निहितम् so also, हितः, हितवत्, हित ॥

३०७७ । दा दृघोः । ७ । ४ । ४६ ।

सुसंज्ञकस्य 'दा' इत्यस्य 'दृ' स्यात्तादौ किति । चत्वंस् । दत्तः । 'वोः' क्तिस् । दातः । तान्ते वायनादेशः । न चैवं विद्वत्तन्निपातादुपसर्गस्य 'दस्ति' (३०७९) इति दीर्घपत्तिः । तज्जारादौ तद्विधानत् । दान्ते वा । धान्ते वा । न च दान्तत्वे निष्ठावत्त्वं धान्तत्वे 'भयस्तयोः—' (२२८२) इति धत्वं यङ्गयद् । संनिपातपत्तिबाधविरोधात् ।

3077. For दा, when it is a Ghu (I. 1. 20), there is substituted दृ before a क्ति affix beginning with त् ॥

As दत्तः, दत्तवान्, दत्ति ॥ Why of दा? Observe धीतः, धीतवान् from धेत्, and the long ई is by VI. 4. 66. Why when it is Ghu? Observe दाहं बर्हिः from दाप् 'to cut', and अवदातं सुखं from दैप् 'to cleanse.'

Note.—The substitute is दृ ending in य, according to an *Ishti*.

Karika:—तान्ते दोषो दीर्घत्वं स्याद्, दान्ते दोषो निष्ठा नत्वम् ।

धान्ते दोषो धत्व प्राप्तिस्, यान्तेऽदोष स्तस्मात् यान्तस् ॥

If the substitute be दृ ending in त्, then it would require the lengthening taught in VI. 3. 124. S. 3079 (N. B. The sūtra दस्ति should be interpreted as 'the vowel of the Preposition is lengthened before a substitute of दा which ends in त्' in order to make this objection applicable. That sūtra however is capable of another interpretation). If the substitute be दृ ending in द् then the Nishṭhâ त would be changed to न by VIII. 2. 42: as in भिद् + त = भिन्नः ॥ If the substitute be दृ ending in ध्, then by VII. 2. 40 S. 2280, the Nishṭhâ त would be changed to च ॥ Hence the substitute is दृय् ॥

If however, the sūtra VI. 3. 124, is interpreted as "the vowel of a preposition is lengthened before a substitute of दा which begins with त्", then the substitute may be दृ also without any harm. Even if the substitute be दृ or दृध्, the apprehended त् and ध् substitutions will not take place, on the maxim संनिपातलक्षणो विधि रनिमित्तं तद्विबाधस्य ॥ See VII. 1. 13. S. 204.

३०७८ । अवत्तपसर्गात्तः । ७ । ४ । ४७ ।

अजन्तादुपसर्गात्परस्य 'दा' इत्यस्य घोरचस्तः स्यात्तादौ किति । चत्वंस् । प्रत्तः । अवत्तः । अवदत्तं विदत्तं च प्रदत्तं चादिकर्मणि । सुदत्तमनुदत्तं च निदत्तमिति शेष्यते ॥

चण्डदादयाम्प्राप्तम् ।

3078. त् is substituted for the final vowel of the ghu root दा before a क्ति affix beginning with त्, when a Preposition ending in a vowel precedes it.

Thus प्र + दा + त = प्र + दृ + त + क्त = प्र + त् + त् + क्त (द changed to त् by S. 121.)

The examples under the present sūtra are प्रत्तं, अवत्तं, नीत्तं परीत्तं ॥ For the lengthening see VI. 3. 124. Why do we say ending in a vowel?'

Observe निर्दत्तम् दुर्दत्तम् ॥ Why “after an Upsarga only”? Observe दधि दत्तम्, मधु दत्तम् ॥ Why ‘the दा called Ghu’? Observe अवगात्तं सुखं form दैप् ॥

The following are exceptions to VII. 4. 47, अवदत्तं, विदत्तं, प्रदत्तं, सुदत्तं, अनुदत्तं and निदत्तं ॥ Or the words अव &c, here are not Upasargas. See I. 4. 57.

Kārikā:—अवदत्तं विदत्तं च प्रदत्तं चादिकर्मणि ।

सुदत्तमनुदत्तं च निदत्तमिति वेद्यते ॥

The word आदिकर्मणि qualifies pradatta only. The word च shows that regular forms अवत्तं, वित्तं, प्रत्तं, &c also are valid.

Obj. The word उपसर्गात् in the sūtra is in the Ablative case, and by I. 1. 67, the substitutes त् should replace only the *first* letter of दा, how does it replace the *whole* ?

Ans—The word अवः is to be repeated in the sūtra, one अवः being in the Ablative case and qualifying उपसर्गात्, and the other अवः being in the Genitive case showing the sthānin to be आ, as “after an Upasarga ending in a vowel, त् is substituted *for the vowel* of दा”. Or the word अस्य may be read into this sūtra from VII. 4. 32. Or उपसर्गात्तः consists of three त्’s, the substitutes being च, and being a substitute of more than one letter, it replaces the *whole* of दा (I. 1. 55).

Vart.—After a Preposition ending in a vowel, त् is substituted for the final अ of दा (दे), when इ would have been substituted otherwise for its final by VII. 4. 40. As अवत्तम्, प्रत्तम् जुहोति and नीत्तं, वीत्तं ॥

३०७९ । दस्ति । ई । ३ । १२४ ।

इगन्तोपसर्गस्य दीर्घः स्याद्वादेशो यस्तत्कारस्तदादाबुत्तरपदे । ‘खरि च’ (१२१) इति चत्वं-माश्रयात्सिद्धम् । नीत्तम् । सूत्तम् । ‘पुमास्थान्-’ (२४६२) इतीत्वम् । घेद् । भीतम् । गीतम् । पीतम् । ‘जनसन-’ (२५०४) इत्यात्वम् । जातम् । सातम् । खातम् ।

3079. A Preposition ending in इ or उ lengthens its final vowel, before the verb दा, when the latter is changed to त ॥

Thus नीत्तम्, सूत्तम्, वीत्तम्, परीत्तम्, ॥ See VII. 4. 47 S. 3078 for the change of दा to त ॥ But प्रत्तम्, अवत्तम्, where the prepositions do not end in इ or उ ॥ Why do we say ‘दा is changed to त’? Observe धितीर्षम् नितीर्षम् ॥ Why do we say ति ‘a substitute of दा, beginning with a त’? Observe सुदत्तम्, here दद् is the substitute of दा (VII. 4. 46 S. 3077.)

Obj.—Now the change of द् to त takes place by S. 121 (as दा + क्त = द् + क्त S. 3078 = त् + द् + त) ; and S. 121 खरिच (VIII. 4. 55. S. 121) being a Tripādi is asiddha for the purposes of VI. 3. 124 (the present sūtra) ; and so the त् substitute of द् should be considered as द् and the present sūtra cannot apply.

Ans.—The present sūtra will apply by considering व substitution of ह to be siddha or valid: as was done in VI. 1. 113. S. 163 in the case of व ॥

By VI. 4. 66. S. 2462 the आ of ghu verbs is changed to ई. Thus घेत् (घा) forms its Past Participle घीतस् । By the same rule गा becomes गी as गीतस् ; and पा becomes पी as पीतस् ।

By VI. 4. 42. S. 2504, the roots जन्, सन and खन become जा, सा and खा, as जातस्, सातस् and खातस् ॥

३०८० । अदो जग्धिर्ल्यप्ति किति । २ । ४ । ३६ ।

ल्यप्ति लुप्तसप्तमीकस् । अदो जग्धिः स्याल्ल्यपि तादौ किति च । इकार उक्त्वारणार्थः । घटवस् । ‘सरो घटि-’ (७१) जग्धः । ‘आदिकर्मणि क्तः कर्तरिच’ (३०५३) । प्रकृतः कटं सः । प्रकृतः कटस्तेन । निष्ठायाप्तयदर्शे’ (३०१४) इति दीर्घः । ‘द्वियो दीर्घात्’ (३०१५) इति नत्वस् । प्रवीणः सः ।

3080. The word जग्धि is the substitute of अद् ‘to eat,’ when the affix ल्यप् (VII. 1. 37) or an ārdhahatuka क्ति affix beginning with त follows.

प्रजग्ध्य ‘Having eaten.’ (प्र+अद्+ल्यप्=प्र+जग्ध्+य). So also जग्ध ‘eaten’ (अद्+क्त=जग्ध्+त=जग्+ध्+त=जग्+थ (elided by S. 71.)

The ह in जग्धि is merely for the sake of articulation and is not an anubandha, otherwise there would have been the insertion of the nasal न (नुच्). So also the ह in वचि &c., is merely for the sake of articulation. But अद्+क्त=अन्नः ‘food’ is an irregularity.

Note.—The employment of ल्यप् in this sūtra indicates the existence of this Paribhāṣā. ‘A bahiranga substitution of ल्यप् supersedes even antranga rules.’ Because in case this maxim did not exist, the substitution of जग्ध् for अद् before ल्यप् which is taught in this sūtra, would follow already from the word किति (before that which is distinguished by an indicatory क्) in this rule, i.e., जग्ध् would (by maxim ‘that which is bahiranga is regarded as not having taken effect, or as not existing, when that which is antarangā has taken effect’) first be substituted for अद् before क्त and ल्यप् afterwards for क्त.

Why do we say ‘before affixes beginning with त’? Observe अदते ‘is eaten.’

Why do we say ‘before affixes having an indicatory क्’? Observe अत्तव्यप्.

Here we repeat III. 4. 71 S. 3053,

३०८० । क । आदिकर्मणि क्तः कर्तरिच । ३ । ४ । ११ ।

3080. A. The affix ‘kta’ also denotes the agent, when it expresses a beginning of an action.

Thus प्रकृतः कर्तुं देवदत्तः here the agent is denoted. प्रकृतः कर्तुं देवदत्तेन ; here the object is denoted. प्रकृतम् प्रभुक्तं औदनं देवदत्तेन ; here mere action is denoted. Similarly प्रभुक्तं औदनं देवदत्तः (agent); प्रभुक्तं औदनो देवदत्तेन (object); प्रभुक्तं देवदत्तेन (act).

Similarly from √kshi, is derived प्रक्षीणः क्षः with the force of ādikarma. The short इ is lengthened by VI. 4. 60. S. 3014 and the affix त् is changed to न् by VIII. 2. 46. S. 3015. But this lengthening of the short इ of क्षि is optional under the following sūtra.

३०८१ । वाक्रोशदैर्न्ययोः । ६ । ४ । ६१ ।

क्षियो निष्ठायां दीर्घो वा स्यादाक्राये दैर्न्ये च । क्षीणायुर्भव । क्षितायुर्वा । क्षीणोऽयं तपस्वी । क्षितो वा ।

3081. The long is optionally substituted, for the इ of क्षि, before the Past Participle क्त, not having the sense of the Future Passive Participle भवत्, when the word means 'imprecation' or 'a miserable plight'.

Thus क्षितायुरेधि or क्षीणायुरेधि 'Be thou short lived.' क्षितकः, क्षितोऽयं तपस्वी, क्षीणोऽयं तपस्वी 'this hermit is miserably lean' ॥ When not meaning the cursing or miserable condition, we have one form only, as क्षीणशस्त्रः ॥

३०८२ । निनदीभ्यां स्नातेः कौशले । ८ । ३ । ८९ ।

आभ्यां स्नातेः यस्य चः स्यात्कौशले गम्ये । निष्णातः शास्त्रेषु । नदां स्नातीति नदीच्छः । 'सुप्ति-' (२९१६) इति कः

3082. The च् is substituted for the स् of स्ना, after नि and नदी when the word so formed denotes "dexterous."

Thus निष्णातः शास्त्रेषु 'expert in the scriptures?' निष्णातो रज्जुवर्त्तने । नदां स्नातीति नदीच्छः 'dexterous in swimming in the river'. This last word is formed by the क्त added to स्ना preceded by the upapada नदी under sūtra III. 2. 4. S. 2916.

Why do say 'when meaning dexterous'? Observe निस्नातः, नदीस्नातः (नदां स्नातः)

३०८३ । सूत्रं प्रतिष्णातम् । ८ । ३ । ९० ।

प्रतेः स्नातेः षत्वम् । प्रतिष्णातं सूत्रम् । शुद्धमित्यर्थः । अन्वयः प्रतिस्नातम् ।

3083. The word प्रतिष्णातः is irregularly formed when meaning a sūtra.

Thus प्रतिष्णातः सूत्रम् i. e., शुद्धम् 'pure'. When it has not this meaning we have प्रतिस्नातम् = 'bathed'.

३०८४ । कपिष्ठलो गोत्रे । ८ । ३ । ९१ ।

कपिष्ठलो नाम यस्य कपिष्ठलिः पुत्रः । 'गोत्रे' किम् । कपीनां स्थलं कपिस्थलम् ।

3084. The word कपिष्ठलं is irregularly formed denoting the founder of a gotra of that name.

Thus the son of Kapishtala will be कपिष्ठलिः ॥ The word "gotra" here does not mean the grammatical "gotra," but the popular term 'gotra' denoting 'clans,' as described in the list of pravaras. Why do we say "when denoting the founder of a gotra"? Observe कपिस्थलम् 'the land of the monkeys.'

३०८५ । विकुशनिपरिभ्यः स्थलम् । ८ । ३ । ९६ ।

भ्यः स्थलस्य सस्य षः स्यात् । विष्ठलम् । कुष्ठलम् । यनिष्ठलम् । परिष्ठलम् ।

3085. The ष् is substituted for the स् in स्थल after वि, कु, यनि and परि ॥

Thus विष्ठलम्, कुष्ठलम्, यनिष्ठलम् and परिष्ठलम् ॥ The word वि, कु and परि are compounded under II. 2. 18.; the word यनी forms a genitive by VI. 3 63. In the aphorism the word यनि is shown with a short ङ, indicating thereby that when the ङ is not shortened, the cerebral change does not take place; as यनीस्थलम् ।

३०८६ । गत्यर्थाकर्मकश्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च । ३ ।

४ । १२ ।

भ्यः कर्तरि क्तः स्याद्भावकर्मणोश्च । गङ्गां गतः । गङ्गां प्राप्तः । स्तानः सः । लक्ष्मीं स्पर्शयित्वा हरिः । शेषमधिगच्छितः । वैकुण्ठमधिष्ठितः । शिवमुपासितः । हरिदिनमुपोषितः । राममनुजातः । गरुडमारुढः । विश्वमनुजीर्णः । पक्षे प्राप्ता गङ्गा तेनेत्यादि ।

3086. The affix 'kta' is employed in denoting the agent as well as the act and the object, after verbs implying motion, after intransitive roots, and after the verbs 'ślish' (to embrace), 'śi' (to lie down), 'sthâ' (to stand), 'âs' (to sit), 'vas' (to dwell), 'jan' (to produce), 'ruh' (to mount) and 'jri' (to grow old).

The phrase 'the act and object' has been added into the sūtra by virtue of the word च ॥ गङ्गागतः 'gone to the Ganges'; गङ्गाप्राप्तः 'reached the Ganges'; स्तानः सः 'he is, fatigued'; लक्ष्मीं स्पर्शयित्वा हरिः 'Hari embraced Lakshmi'; शेषमधिगच्छितः 'Sat on the serpent' वैकुण्ठमधिष्ठितः 'resided in the Vaikuṇṭha', शिवमुपासितः 'Served Śiva' हरिदिनमुपोषितः 'fasted on the day of Hari'. राममनुजातः 'followed Rāma'. गरुडमारुढः 'rode Garudha'. विश्वमनुजीर्णः 'destroyed the universe'.

In addition to the examples given in the text above, we give the following more from the Kāśikā,

Thus गतो देवदत्तो ग्रामम् 'Devadatta is gone to the village' (agent); देवदत्तेन ग्रामः गतः 'the village was gone to by Devadatta (object)'; गतं देवदत्तेन 'Devadatta went' (act). The past participle forms from Intransitive verbs, denote the agent and the act only; or in other words, they are used impersonally and in the Active voice, but never in the Passive voice or denoting the object. Thus ग्लानो भवान्, 'you were wearied' (agent), ग्लानं भवता (object); आसितो भवान् 'you sat' (agent), आसितं भवता (object); उपश्लिष्टो गुरुः भवान् 'the guru was embraced by you' (object), उपश्लिष्टं भवता 'you embraced' (act); उपश्रयितो गुरुस् भवान् 'you lay near the guru' (agent), उपश्रयितो गुरुः भवता (object), उपश्रयितं भवता (act); उपस्थितो गुरुस् भवान् (agent), उपस्थितो गुरुः भवता (object), उपस्थितं भवता (act); उपासितो गुरुस् भवान् (agent), उपासितो गुरुः भवता (object), उपासितं भवता (act); अनुषितो गुरुस् भवान् (agent), अनुषितं भवता (act); अनुजातो माणवको माणविकास् (agent), अनुजातो माणवकेन माणविका (object), अनुजातं माणवकेन (act); आरूढो वृक्षं भवान् (agent), आरूढो वृक्षो भवता (object), आरूढं भवता (act); अनुजीर्णो वृक्षो देवदत्तः (agent), अनुजीर्णो वृक्षो देवदत्तेन (object), अनुजीर्णं देवदत्तेन (act). The verbs श्लिष्य &c., become transitive with certain prepositions or *upasargas*, hence they have been mentioned here. Otherwise there was no necessity of mentioning them separately; as they, being intransitive verbs, when without prepositions, would be included in the word *akarmaka* of the sūtra.

३०८७ । क्तोऽधिकरणे च ध्रौढ्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः । ३ । ४ । १३ ।

एभ्योऽधिकरणे क्तः स्यात् । चादयाप्राप्तस् । ध्रौढ्यं स्थैर्यम् ।

मुकुन्दस्यासितमिदं यातं रमापतेः ।

भुक्तमेतदनन्तस्येषूच्योर्गोप्यो दिदृशवः ॥

पक्ष आसिरेकर्मकत्वात्कर्तरि भावे च । आसितो मुकुन्दः । आसितं तेन । गत्यर्थेभ्यः कर्तरि कर्मणि च । रमापतिरिदं यातः । तेनेदं यातस् । भुजः कर्मणि । अनन्तेनेदं भुक्तस् । कथम् 'भुक्ता ब्राह्मणाः' इति । भुक्तमस्ति एवमिति सत्वर्थीयोऽच् वर्तमान इत्यधिकृत्य ।

3087. The affix 'kta' which is ordained after roots denoting fixedness (to cling to a place), motion and taking, gives the sense of location as well.

The verbs denoting ध्रौढ्य or 'persisting in a place' are Intransitive verbs. The *pratyavasāna* means 'eating' also; the force of च in the sūtra is that the affix *kta* expresses other relations also. Thus after verbs denoting 'fixedness' or *dhrauvyārtha* it denotes the *agent*, the *act* and the *location*; after verbs denoting 'taking or eating', it has the sense of *object*, *act* and *location*. Thus आसितो देवदत्तः 'Devadatta sat'; आसितं तेन 'sitting by him (act)'; इदमेवमासितम् 'this was their seat' (location); यातो देवदत्ता ग्रामम् 'Devadatta went to the village' (active); यातो देवदत्तेन ग्रामः (passive); यातं देवदत्तेन (abstract); इदमेवां यातम् 'this is their place of going'

(location); भुक्त ओदनो देवदत्तेन (passive); भुक्त ओदनं देवदत्तः (active); देवदत्तेन भुक्तम् (abstract); इदमेवं भुक्तम् (location); कथं भुक्ता ब्राह्मणाः । पीता गावः । The *आसि* in भुक्ता and पीता has the force of मनुप् (IV. 2. 85) भुक्तनेषामस्ति or पीतनेषामस्ति ।

Thus in the following verse are illustrated the various uses of आस &c.

मुकुन्दस्यासितमिदं सिद्धं यातं रमापतेः ।

भुक्तमेतदनन्तस्येत्यूषु गोप्यो दिदृक्षवः ॥

“This is the seat (āsitam) of Mukunda’ this is the path (yātam) trodden by the Lord of Ramā; this is the food (bhuktam) of Ananta,”—thus spoke the Gopīs desirous of seeing.

The *आस* being Intransitive, the affix has the force of the agent and condition. As आसितो मुकुन्दः Mukunda sat. आसितो तेन ‘It was sat upon by him.’

After roots denoting ‘to go’, the force of the affix is ‘agent’ and ‘object.’ As रमापतिरिदं यातं and तेनेदं भुक्तम् ।

After verbs of ‘eating’ it denotes the object. As अनन्तेनेदं भुक्तम् । How do you explain the active use in भुक्ता ब्राह्मणाः ? It is not Past Participle, but formed by the affix *अच्* added with the force of Matup, to the noun bhukta: as भुक्तमस्ति यथा=भुक्तः ।

The Past Participle has also the force of the Present by the following sūtra, which is read in the sub-section governed by वर्तमाने of III. 2. 123. §. 2151.

३०८८ । जीतः कतः । ३ । २ । १८७ ।

जिष्विदा । खिषणः । जिहन्धी । हृष्टः ।

3088. The verbal roots, marked with an indicatory जि take the affix क्त, in denoting the present time.

The *Nishṭhā* affix क्त, as a general rule, is a participial affix and denotes past time; and is so ordained by III. 2, 102. The present sūtra thus makes an exception in case of those verbs which are marked with an indicatory जि in the *Dhātupāṭha*; as जिमिदा ‘to be affectionately inclined’; मिन्नः (मिद्+क्त=मिद्+त=मिन्+न (VIII. 2. 42) ‘being affectionately inclined’. So (जिष्विदा—खिषणः ‘sounding inarticulately’; जिधृषा—धृष्टः ‘bold’. (जिहन्धी—हृष्टः) । The anuvritti of वर्तमाने ‘in the sense of present’, is read into this sūtra from III. 123. S. 2. 2151.

३०८९ । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च । ३ । २ । १८८ ।

मतिरिहेच्छा बुद्धेः पृथगुपादानात् । राशं नत हृष्टः । तैरिष्यमाण इत्यर्थः । बुद्धः । विदितः । प्रजितः । अचितः । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । शीलितो रक्षितः दान्त आकृष्टो बुद्ध इत्यादि ।

3089. And after roots denoting inclination, understanding, or respect, the affix क् is employed with the force of the present

The word चति means 'wish' or 'desire' as it is read along with buddhi and so cannot mean buddhi. बुद्धि means 'knowledge'; and पूज् means 'worship', 'honor' or 'respect.' Aś राज्ञा चतः,—इष्टः,—बुद्धः,—चातः,—पूजितः, &c. 'the king wishes, desires, thinks, knows, honors, respects &c'.

The force of the word च is to include other kinds of verbs, not included in the above sūtra. Thus the following participles have their senses confined not to the past time only: प्रीक्षितः 'practised'; रक्षितः 'protected'; शान्तः 'forbearing' आक्रुष्टः 'censured'; दुष्टः 'pleased'; रुष्टः 'angry'; क्षितः 'angry'; अभिव्याहृतः 'uttered'; तृष्टः 'happy'; तुष्टः 'satisfied'; कान्तः 'favourite'; संयतः 'restrained'; उद्यतः 'ready' कष्ट 'evil, misery' (with a future signification); and अमृतम् 'immortal'. So also:—सुप्तः 'sleeping'; शयितः 'lying down'; आश्रितः 'eaten'; स्मितः 'smeared'; तृप्तः 'satisfied'; all these have a present signification.

३०९० । नपुंसके भावे क्तः । ३ । ३ । ११४ ।

स्त्रोवत्वनिशिष्टे भावे कालसामान्ये क्तः स्यात् । अल्पितम् । हसितम् ।

3090. The affix 'kta' is added to the root, when action is expressed, the word being in the neuter gender.

These are neuter abstract nouns: thus, हसितम् 'laugh'; अल्पितम् 'speech', शयितम् 'sleeping'. So also गतम्, साहितम् &c.

३०९१ । सुयजोर्ङ्वनिप् । ३ । २ । १०४ ।

सुनोतेर्यजेश्च ङ्वनिप्स्याङ्ङते । सुत्वा । सुत्वानौ । यज्वा । यज्वानौ ।

3091. The affix ङ्वनिप् comes after the verbs सु 'to press out or extract juice' and यज् 'to sacrifice', with a past signification.

As सु+ङ्वनिप्=सुह्+वल् (VI. 1 71)=सुत्वम् 1st. sing. सुत्वा 'who has pressed out or extracted juice'; dual सुत्वानौ । यज्+वल्, 1st. sing. यज्वा 'who has sacrificed' d. यज्वानौ । The त् is added by VI. 1. 71. See Rig. Ved. I. 3. 1.

३०९२ । जीर्यतेरतृन् । ३ । २ । १०४ ।

भूत इत्येव । जरन् । जरन्ती । जरन्तः । वासरूपन्यायेन निष्ठापि । जीर्णो जीर्णवान् ।

3092. The affix अतृन् comes after the verb जृ 'to grow old' with the sense of past time.

As वृ + अतृ = वरु + अतृ (VII. 3. 84) = वरतृ, 1st sing. वरतृ, dl. वरन्तरे, pl. वरन्तः 'grown old' (VII. 1. 70).

By the rule वाचस्प (III. 1. 94), the Nishṭhā affixes also come after this verb. As जीर्णः and जीर्णवाहः। वृ + कृ = कृत् + तृ (VII. 1. 100 and I. 1. 51) = कृत् + न (VIII. 2. 42) = जीर्णः (VIII. 2. 77 and VIII. 4. 1) 'grown old'

३०९३ । छन्दसि लिट् । ३ । २ । १०५ ।

3093. In the Chhandas, the affix लिट् comes after a verb with a past signification.

As अहं सूर्यपुनयतो ददर्श 'I saw the sun from both sides'; अहं द्यावापृथिवीं आततान 'I stretched the heaven and the earth'. Here the words ददर्श and आततान have the force of nishṭhā. See Yaj. Ved. VIII. 9.

Why this separate sūtra, when by aphorism III. 4. 61, in the Chhandas the *luṇ*, *luṇ*, and *lit* come in all tenses? That rule is made with regard to two or more verbs when in syntactical relation (धातुसंबन्ध) with each other (III. 4. 1). The present rule is general, and without any such limitations.

३०९४ । लिटः कानच्वा । ३ । २ । १०३ ।

3094. In the Chhandas the affix लिट् is optionally replaced by the affix कानच् ।

As अग्निं चिक्रवान् 'he consecrated the fire'; सोमं सुपुषाणः 'he pressed the soma juice'. This being an optional affix, sometimes is not employed; as in the examples in the last aphorism.

Why has the word *lit* been repeated in the sūtra, when its anuvṛitti could have been drawn from the last sūtra? The substitute कानच् replaces not only the special लिट् of sūtra III. 2. 105, but the general लिट् which comes after the roots in forming the perfect tense; so that the affix कानच् forms verbal adjectives as well as the perfect tense.

The affix comes after those verbs only which take Atmanepada terminations. See I. 4. 100. हवुजान (Rig. Ved. I. 3. 6).

३०९५ । कसुञ्च । ३ । २ । १०१ ।

इह भूतसान्नाये छन्दसि लिट् । तस्य विधीयमानो कसुकानच्चापि छन्दसादिति त्रिमुनिमतम् । कवयस्तु बहुलं प्रयुज्जते । 'तं वसिष्ठांसं नगरोपकरते' । 'अेषांसि सर्वाण्यधिजग्मुषस्ते' इत्यादि ।

3095. In the Chhandas the affix कसु is optionally the substitute of लिट्.

The force of लिट् here is to denote the past in general. According to the opinion of the Three Sages (Pāṇini, Kātyāyana and Patanjali) the

affixes Kânach and Kvasu which come with the force of लिट् are Vaidika also and not found in the classical literature. But the poets use it diversely. As तं तस्थिवांसं नगरोपकण्ठे ॥ श्रेयांसि सर्वाणि अधिजग्मुषस्ते ॥

As जश्निवस् 1st. sing. जश्निवान् 'eaten' (Yaj. VIII. 19) ; पपिवस् 1st. sing. पपिवान् 'drunk'.

Sometimes it does not come, as in the example under sūtra III. 2. 105 ; अहं सूर्यमुभवतो ददर्श.

The division of this sūtra from the last, in which it could well have been included, is for the sake of the subsequent sūtras, into which the anuvritti of वस् only runs.

३०९६ । वस्वेकाजादुसाम् । १ । २ । ६१ ।

कृतद्विर्वचनानामेकाचामादन्तानां वसेष वसेरिट् नान्येषास् । एकाच् । आरिवान् । आद् ददिवान् । 'एषास्' कित् । वभूवान् ।

3096. The Participial affix वस् (वस्) gets the augment इट् only then when the reduplicated root before it consists of one syllable, or when it comes after a root ending in long आ, and after चस् ॥

Thus monosyllable :—आरिवान् । So also आदिवान्, आशिवान्, पेचिवान् श्रेकिवान् ॥ In the first two of these, the reduplicate stems आद् and आश् become of one syllable by the coalescence of अ आद् and अ आश् ॥ In पेच् and श्रेक् the reduplicate is elided and the vowel अ changed to इ, and thus the reduplicate has become of one syllable. Of roots ending in आ we have ददिवान्, ययिवान्, तस्थिवान्, of चस्—जश्निवान् ॥ This वस् would have taken the augment by the general rule of इट् increment, the present sūtra makes a niyama, so that the roots which are not monosyllabic in the reduplicate form are anit : as विभिद्वान्, चिञ्चिद्वान्, वभूवान्, यिञ्चिवान् ॥

३०९७ । भाषायां सदवसश्च वः । ३ । २ । १०८ ।

सदादिभ्यो भूतसामान्ये भाषायां लिङ्वा स्यात् तस्य चनित्यं क्कडुः । 'निषेदुषीमाशन-
वन्वधीरः' । अष्टद्व्युषस्तासभवज्जनस्य' । शुश्रूषान् ।

3097. In the classical Sanskrit, the affix वसश्च optionally replaces लिङ् after the verbs वद्, वस् and श् with a past signification.

This being a substitute only, the original affix लिङ् also comes after these verbs. As, उपसेदिवान् कौत्सः पाणिनिस् 'Kautsa served Pāṇini.' In the alternative, the proper affixes of the past tense will be employed. As उपासदत् 'he served' ; उपासीदत् and उपससद्.

So also अनूषिवान् कौत्सा पाणिनिस्. In the alternative we have उपाशूषीत्, उपाशूषीत् and अनूषात्.

So also उपशुभवाद् कौत्सः पाणिनिम्. In the alternative we have उपाशौषित्
उपाशुषेत् and उपशुशुव. So also निषेदुषीत् and अष्युषः from सद् and वस् ॥

The affix क्वसु is employed with the force of लुङ् and लङ् also.

३०९८ । उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च । ३ । २ । १०९ ।

इति निष्ठासुन्ते । उपयुषीदणो भाषावामपि भूत नात्रे लिङ्वातस्य नित्यं क्वसुः । इट् ।
उपेयिवान्, 'उपेयुषः स्वामपि नृतिमय्यान्' । उपेयुषी । उपेत्यविबक्षितम् । ईयिवान् । समीयिवान् ।
नञ्पूर्वादशततेः क्वसुरिङ्भावश्च । 'धृतञ्जयधृतेरनाशुषः,' इति भारविः । अनुपूर्वाद्विधेः कर्तरि कानच् ।
वेदस्यानुवचनं कृतवाननूचानः ।

3098. The forms उपेयिवान्, अनाश्वान्, अनूचान् are irregularly
formed.

These forms are thus evolved:—To the verb इ 'to go' with the pre-
position उप, the affix क्वसु is added: as उप+इ+क्वसु. The root is reduplica-
ted: as उप+ई+इ+क्वसु. The reduplicate is here long ई by VII. 4. 69.
This long ई does not coalesce with the short इ by the rules of sandhi; for
then the rule by which this ई was introduced would have no scope. Now
we add the augment इट् contrary and in opposition to the rule VII. 2. 67,
and this is the irregularity. As उप+ई+इ+इट्+क्वसु. Then the root इ
is replaced by य by sūtra VI. 4. 81. As उप+ई+य्+इट्+क्वसु=उपेयिवस्,
1st. sing. उपेयिवान्. The augment इट् is however dropped in those cases (भ)
where वस् is changed into वच्; because the insertion of इट् was itself an
exceptional case of limited scope:—for while the general rules VII. 2. 75
&c. ordained it, the special rule of VII. 2. 67 prohibited it; and it was by
prohibition of this prohibition that इट् was employed before वस्. There-
fore in the accusative plural we have उपेयुषः; instrumental sing उपेयुषा &c.

This irregular participle is not limited to the upasarga उप; we find
such irregular forms with other upasargas and without them also; thus
समीयिवान्, and ईयिवान् as well.

By the anuvṛitti of the word वा read in this aphorism, we have लुङ् &c.
in the alternative. As in Aorist उपागात्, Imperfect उपैत्, Perfect उपेयात् ।

The word अनारश्वान् is thus formed:—To the verb अश् 'to enjoy' we
add the negative particle अन्; apply the affix क्वसु and do not insert the
augment इट्; so, we have अन्+अश्+क्वसु=अनारश्वन्, 1st. sing. अनारश्वान्.
In the alternative we have Aorist नाशीत्, Imperfect नाशनात् and Perfect नाश.

The word अनूचानः is thus derived:—The affix कानच् is added in expres-
sing the agent to the verb वच् preceded by अन्. In the alternative we
have Aorist अन्ववोचत्, Imperfect अन्ववोकीत् Perfect अन्ववाच.

३०९९ । विभाषा गसहनविद्विशास् । १ । २ । ६८ ।

एभ्यो वदो रिङ्वा । जग्मिवान्—जगन्वान् जघ्निवान्—जघन्वान् । विविदिवास्—विविद्वास् । विविशिवान्—विविशिवान् । विशिना साहचर्याद्विन्दतेग्रहणश्च । 'वेत्तेस्तु विविद्वास् । 'नेडव शिकृति' (२१८९) इतीप्नियेधः । '*दृशेष्ट*', ददृशिवान्—ददृशवान् ।

3099. The affix वस् (बस्) optionally takes इद् after गच्, इच्, विद् and विश् ॥

As गच्—जग्मिवान् or जगन्वान् (स् changed to न् by VIII. 2. 64); इन्—जघ्निवान् or जघन्वान् (VII. 2. 54 and 55) विद्—विविदिवास् or विविद्वान्, विश्—विविशिवान् or विशिवान् ॥ The root विद् 'to acquire' belongs to the Tudâdi class, as it is read here with the Tudâdi विश् ॥ The root विश् 'to know' (II. 55. IV 62), forms *invariably* विविद्वान् because it is Âtmanepadi and cannot take इद् augment before वस् affix. (S. 2981).

Vart.—The root दृश् should also be enumerated. As ददृशिवान् and ददृशवान् ॥

३१०० । लटः शतुशानवावप्रथमासमानाधिकरणे । ३ । २ । १२४ ।

अप्रथमानन्तेन सामानाधिकरण्ये सतीत्यर्थः । यथादि । पचन्तं चैत्र पश्य ।

3100. The affixes शतृ and शानच् are substitutes of लट्, when agreeing with what does not end with the first case-affix.

As पचमानं देवदत्तं पश्य 'behold Devadatta who is cooking'; पचता कृतम् or पचमानेन कृतम् 'done by one who is cooking'. पच् + शानच् = पच् + शप् + शानच् (III. 4. 113. III 1. 68) = पच् + अ + मुक् + आन (VII. 2. 82) = पचमान । So also पच् + शप् + शतृ = पच् + अ + अतृ = पचतृ as पचन्तं चैत्रं पश्य ॥

Why do we say 'when agreeing with what does not end with first case-affix? Observe देवदत्तः पचति 'Devadatta cooks'.

The affix आन of शानच् &c. takes the augment स by the following.

३१०१ । आने मुक् । १ । २ । ८२ ।

अङ्गस्वातो मुनागमः स्यादाने परे । पचमानं चैत्रं पश्य । लटित्यनुवर्तमाने पुनर्लङ्ग्रहणमधिक-विधानार्थम् तेन प्रथमादानाधिकरण्येऽपि कृत्तृ । सन्नाह्वयः । '*माडवाक्रोश इति वाच्यम्*' । 'मा जीवन्त्यः परावन्ताडुःखदग्धाऽपि जीवति' । 'माडि लुङ्' (२२९६) इति प्राप्ते । एतद्वचन-सामर्थ्यात्लट् ।

3101. Before the Participial ending आन, a verbal stem ending in short अ, gets the augment लृङ् ॥

Thus पचमानः । As पचमानं चैत्रं पश्य 'see Chaitra who is cooking.'

Since the term लट् might have been supplied in III 2. 124 S. 3100 from the last Ashtâdhyâyi aphorism, III. 2. 123. S. 2151 its double citation is for the sake of larger application of this rule; that is to say, this rule applies sometimes even when the word is in concord with a nominative

case. As सन् ब्राह्मणः 'who is a Brâhmana' = अस्ति ब्राह्मणः ; so also विद्यते ब्राह्मणः and विद्यमानो 'ब्राह्मणः ; लुङ् and जुहोति ; and अधियानः and अधीते ।

Vart.—These affixes are employed after a verb, when the particle साङ् is in composition, and censure or curse is implied. As सा पचन् and सा पचमानः 'may he not cook' ; सा जीवन् यः परावहादुः खदग्धोऽपि जीवति 'cursed be he (lit. may he not live) who though smitten by the pain of the contempt of others, still lives'. Some commentators read the anuvritti of the word 'option' from sūtra III. 2. 121 into this. That option, however, is a limited option (*vyavasthita-vihāṣhā*) and not of universal application. Whenever a particular form is found as differing from the general form, there it should be understood that the option has been allowed, and not everywhere.

By III. 3. 175 S. 2219 (साङ् लुङ्) the aorist replaces all tense affixes when सा is used. This *vartika* makes an exception to that and the Present is used.

३१०२ । संबोधने च । ३ । २ । १२६ ।

हे पचन् । हे पचमान ।

3102. The affixes शृ and शानच् are the substitutes of लृ even when agreeing with what ends with a first case-affix, provided that it is in the vocative case.

This aphorism declares when these participles may be employed even in the first case, as हे पचन् or हे पचमान 'O thou who art cooking'.

३१०३ । लक्षणहेत्वोः क्रियायाः । ३ । २ । १३६ । ।

क्रियायाः परिचायके हेतौ चार्थे वर्तमानाद्वातार्कटः शृशानचौ स्तः । शयाना भुञ्जते यवनाः । अर्जयन्वसति । हरिं पश्यन्मुच्यते । हेतुः फलं कारणं च । 'कृत्यचः' (२८३५) । मपीयमाणाः सोमः ।

3103. The affixes शृ and शानच् are the substitutes of लृ and come after a verb, in expressing an attendant circumstance or characteristic, and the cause of an action.

The word लक्षण means that by which a thing is recognised or known *i.e.* an attribute ; हेतु means both the producer or cause as well as the product and the fruit. Both these words are attributes of the word क्रिया. Of *lakṣhana* :—as, शयानाः भुञ्जते यवनाः 'the Yavanas take their meals lying down' तिष्ठन्तीऽनुयासति गणकाः । Of *hetu* :—as हरिं पश्यन् मुच्यते 'by (reason of) seeing Hari, he gets liberation ; अधीयानो पठति 'for the sake of study he dwells here'. अर्जयन् वसति 'he dwells there in order to acquire wealth.'

Why do we say 'when denoting a characteristic or a cause'? Observe पचति 'he cooks' ; पठति 'he reads'.

Why do we say 'of the action'? Not so when the participle is the characteristic or cause of a substance or a quality. As वः कम्पते सोऽश्वत्थः 'that which is shaking is the Aswattha'; सङ्कुल्लवते तल्लवुः 'whatever floats is light'; चान्निवीदति तद्गुरुः 'that which sinks down is heavy'.

Vart.—This participle also defines the agent of an action as, वोऽधीयान आस्ते स देवदत्तः 'he is Devadatta who sits studying'.

Vart.—This participle is also used to state a general truth: as श्रवाना वर्धते दुर्वा 'the Dûrvâ grass grows in a recumbent position'; आसीनं वर्धते विसं 'a lotus stalk grows in an upright position'. The compound लक्षणहेत्वोः of the sūtra contradicts the rule by which a word of fewer syllables stands, first (II. 2. 14). This shows that the rule II. 2. 14. is not universal.

३१०३ । कृत्तव्यः । ८ । ४ । २९ ।

प्रपीयमाणः सोमः ।

3103. A. The dental न of a Krit-affix is changed to ण, when an alterant preposition precedes it.

Thus with प्र we have प्रपीयमाणः सोमः । See S. 2835.

३१०४ । ईदासः । ७ । २ । ८३ ।

आसः परस्मान्स्थेत्स्यात् । 'आदेः परस्व' (83) । आसीनः ।

3104. The long ई is substituted for the आ of आन, after आस ॥

Thus आसीने पठते ॥ See I. 1, 54 S. 44 by which the *first* letter of the *second* term after आसः which is exhibited in the Ablative is taken here) The आने which is in the 7th case in the last aphorism should be taken in the 6th case in this.

३१०५ । विदेः शतुर्वलुः । ७ । १ । ३६ ।

येतेः परस्व शतुर्वलुरादेशो वा स्यात् । विदन् । विद्वां । विदुषी ।

3105. The वलु is substituted for the Present Participle affix शतृ after the root विद् 'to know'.

Thus विद्वां n. s. विद्वात्, विद्वांसौ, विद्वांसः ॥ The words formed with affixes having an indicatory उ श्रु (उगित्) add a व् in their strong cases (VII. 1. 70), and form their feminine with unaccented ई As, विदुषी । The शतृ is an affix having an indicatory श्रु, therefore, its substitute would also be considered as having an indicatory श्रु, the उ of वलु therefore is not absolutely necessary for the purposes of उगित् operations, वलु is so written, in order that in the sūtra वलौ संज्ञासाराणं (VI. 4. 131), both वलु and वलु should be included. Nor can we object that in the above mentioned sūtra, वलु with one indicatory letter being taken, cannot include an affix like वलु having two indicatory letters,—on the maxim एकावुपन्यक्त्यद्वये न शतुवपन्यक्त्य—for if that were so, there was no necessity of उ in वलु ॥ Some read the anuvṛitti of the word optionally into this: and we have विदन्, विदन्तौ, विदन्तः formed with शतृ (see V. 4. 38).

३१०६ । तौ सत् । ३ । २ । १२९ ।

तौ शतृशानच्चौ सत्संबौ स्तः ।

3106. These two शतृ and शानच् are called सत्.

These participial affixes get collectively this name ; and as such they are not limited by the conditions enumerated above ; so that they replace not only the affixes of the present tense but sometimes of the Future also (III. 3. 14.), as well as other tenses. Thus ब्राह्मणस्य कुर्वन्, करिष्यन्, कुर्वन्तः करिष्यन्तः ।

The word सत् occurs in sūtra III. 3. 14 s. 3107. See below.

३१०७ । लृट् सृच् । ३ । ३ । १४ ।

व्यवस्थितविभाषणम् । तेनाप्रथमासामानाधिकरण्ये प्रत्ययेत्तरपदयोः संबोधने लक्षणहेत्वोक्तं नित्यम् । करिष्यन्तं करिष्यमाणं पश्य । करिष्यतोऽपत्यं कारिष्यतः । करिष्यद्भक्तिः । हे करिष्यन् । अर्जयिष्यन्त्ववति । प्रथमासामानाधिकरण्येऽपि कवचित् । करिष्यतीति करिष्यन् ।

3107. The affixes called 'Sat' i. e. 'śātri' and 'śānach' are optionally the substitutes of 'Lṛiṭ'.

This option is a regulated option ; that is to say, the affixes शतृ and शानच् replace लृट् under the conditions in which they replace सृच् thus by III 2. 124, s. 3100 these affixes will replace सृच् when agreeing with what does not end with the first case-affix. In these cases सत् will *invariably* replace सृच्. In other cases it will *optionally* replace सृच्. In these cases they will form what is known as future participles. As करिष्यन्तं देवदत्तं पश्य 'behold Devadatta about to do'; करिष्यमाणं देवदत्तं पश्य 'behold Devadatta being about to be done'. हे करिष्यन् or हे करिष्यमाण. Besides simple futurity, it denotes intention or purpose, as अर्जयिष्यन्तो वसति 'he dwells intending to earn his livelihood'; करिष्यमाणः शरं शरासनं 'intending to furnish his bows with arrows'. The descendant of करिष्यत् is कारिष्यतः. So also करिष्यद् भक्तिः ।

When, however, it agrees with the nominative case, it is optionally employed. As करिष्यत्, करिष्यमाणः, करिष्यति or करिष्यते देवदत्तः 'Devadatta will do'.

The form करिष्यन् is thus evolved. As कृ+लृट्=कृ+स्य+लृट् (III. 1. 33) =कर+इट्+स्य+शतृ=करिष्यत् nom. sing. करिष्यन् । In other words the participial affixes अत् (अन्त) and शान्, technically known as शतृ and शानच्, also come after a verb that has taken the personal ending स्य of the Future.

३१०८ । पूङ्ग्यञोः शानन् । ३ । २ । १२८ ।

घर्तमाने । पक्वमानः । यजमानः ।

3108. The affix शानन् comes after the verbs पू 'to purify' and यज् 'to sacrifice'.

As पक्वमानः 'purifier (fire or air)'; यजमानः 'sacrificer'.

३१०९ । ताच्छीत्यवयोवचनशक्तिषु चानश् । ३ । २ । १२९ ।

यु दोग्देषु कर्तरि चानश् । भोगं भुञ्जानः । कवचं विभ्राणः । शत्रुं निघ्नानः ।

3109. The affix चानश् comes after a verb, in expressing 'habit', 'standard of age' and 'ability.'

The word ताच्छीत्य means 'habit' or 'disposition'; वयः means the condition of body such as 'infancy', 'youth' &c; शक्ति means 'capacity to do a thing'. As भोगं भुञ्जानः 'habituated to enjoy'; कवचं विभ्राणः 'wearing an armour (of the age at which armour may be worn)'; शत्रुं निघ्नानः 'able to destroy his foe'. So also, कतीह सुपडयमानाः, भूषयमानाः, कवचं पर्यस्यमानाः, शिखरं बृंहयमाना, and पचमानाः ।

३११० । इङ्धार्योः शतकृच्छ्रिणि । ३ । २ । १३० ।

आभ्यां शतृ स्वादकृच्छ्रिणि कर्तरि । अ गेयत् । धारयत् । 'अ कृच्छ्रिणि क्रिप् । कृच्छ्रेणाधीते । धारयति ।

3110. The affix शतृ comes after the verbs इङ् 'to go' and धारि 'to hold' in denoting that the agent does the action without trouble.

The word अकृच्छ्र means that which is accomplished by the agent with ease and facility. As अधीयत् पारायणम् 'the facile reading of the Purāna'; धारयन्नुपनिषदम् 'easily mastering the Upanishad'. The root धारि is causative of धृ and means here 'to master'.

Why do we say 'when facility is indicated'? Otherwise कृच्छ्रेणाधीते 'he reads with difficulty'; कृच्छ्रेण धारयति 'he remembers with difficulty'.

३१११ । द्विषोऽसित्रे । ३ । ३ । १३१ ।

द्विषच्छत्रुः ।

3111. The affix शत्रु comes after the verb द्विष् when the agent indicated means an enemy.

The word असित्र means 'enemy'. As द्विषन् 'enemy', द्विषन्तौ 'two enemies'. द्विषन्तः 'enemies'.

Why do we say 'when denoting an enemy'? Observe द्वेष्टिः भार्या पतिम् 'the wife hates her husband'.

३११२ । सुजो यज्ञसंयोगे । ३ । २ । १३२ ।

सर्वे सुजन्तः सर्वे यजमानः यज्ञिणः ।

3112. The affix शतृ comes after the verb सु 'to press out juice' when the sense is that of association with a sacrifice.

The word यज्ञसंयोग is an instrumental compound, meaning association or connection (संयोग) with sacrifice. As सु+उ+शतृ: (III. 1. 76, III. 4. 113)

=सुवृ+अव (1. 2. 4.)=सुववृ (VI. 1, 77), 1st. sing सुववृ, 1st. pl. सुववन्तः 'the sacrificer'; as in सर्वे सुववन्तः 'all are interested in, or partake of, or share in the sacrifice' सर्वयजमानाः ॥

The word संवेद्य indicates that the principal sacrificer, *i.e.* the यजमान is meant and not every person who is associated in the performance of a sacrifice in a subordinate capacity; such as याजकाः 'the sacrificing priests'.

३११३ । अर्हः प्रशंसायाम् । ३ । २ । १३३ ।

अर्हन् ।

3113. The affix श्व comes after the verb अर्ह in expressing praise.

As अर्हन्निह भवान्विद्याम् 'thou art worthy of this knowledge here'; अर्हन्निह भवान्भूजाय 'thou art worthy of honor in this place'.

३११४ । आ क्वेस्तच्छीलतद्वर्ततत्साधुकारिषु । ३ । २ । १३४ ।

क्वविपनभिर्वाप्य बह्व्यमाणाः प्रयत्यास्तच्छीलतद्वर्ततत्साधुकारिषु कर्तृषु बोध्याः ।

3114. From this sūtra as far as क्विप् in sūtra III 2. 177 inclusive, the affixes that we shall treat of, are to be understood in the sense of 'agents having such a habit', or 'nature', or 'having skill in such and such action'.

The force of आ in this sūtra is limit inclusive, and includes, क्विप्, also. The term तच्छील means 'the natural inclination towards an action not prompted by a contemplation of its fruit or result'. The term तद्वर्त means 'who enters upon action, not from habit, but thinking that it is his duty'. The term तत्साधुकारि means 'who does the action expressed by the verb in an excellent way'. Illustrations of these will be given under the subsequent aphorisms.

३११५ । कृत् । ३ । २ । १३५ ।

कर्ता कटम् ।

3115. The affix कृ comes after verbs in the sense of 'agents having such a habit &c'.

The कृ of कृ is indicatory, and regulates the accent (VI. 1. 197). As कृ+वृ=कर्तृ, 1st. sing. कर्ता. This affix denotes *habit* in the following; as, कर्ता कटाम् 'who is accustomed to make mats'. *Nature*:—as सुवदयितारः आविधायना भवन्ति वधूमृदाय 'the family of Srāvishtāyana shave the heads of their widows'; अन्नमपहर्तार आहूतका भवन्ति आहूते खिद्धे 'the Ahvarakas steal away food as soon as Srāddha is accomplished'; उन्नेतारस्तीक्ष्णलायना भवन्ति पुत्रे जाते 'the Taulvalāyanas become elated on the birth of a son'. *Skill*:—as कर्ता कटम् 'skilful maker of mats'. गन्ताऽऽखेटम् 'skilful hunter'.

Vart.—The simple verbs, without upsargas, take the affix वृच्, when the words so formed are names of sacrificial priests. As हु + वृच् = होतृ, 1st. sing. होतृ 'the Hotri priest'; so also, पोटृ 'the Potri priest'.

Why do we say 'when not taking the upasargas'? Observe उद्गातृ 'the Udgâtri priest'; प्रतिहर्तृ 'the Pratihartri priest'. Here the affix is वृच्. Though the form is the same, there is difference however in the accent; i.e. वृच् places udâtta accent on the first syllable (VI. 1. 197), while वृच् places it on the last (VI. 1. 163).

Vart.—The augment षक् is added when नी takes the affix वृच्; as नी + षक् + वृच् = नेश्टृ, 1st. sing. नेश्टा 'Neshtri priest'.

Vart.—When signifying deity, the verb त्विष् takes वृच्; the letter अ is the substitute for the इ of the root; and the affix does not take the intermediate इट् augment; as, त्विष् + वृच् = त्वष्टृ, 1st. sing. त्वष्टा 'Tvashtri'.

Vart.—The root षद takes वृच्, when the word to be formed means an officer; as षत्तृ 'an attendant, a door keeper'.

Vart.—In the Veda, the root षद takes वृच्, as षत्तृ. The form is the same as the last, but there is difference of accent.

३११६। अलंकृजिः राकृञ्प्रजनीत्पचोत्पतोन्मदस्चयपत्रपवृत्तुवृधुसह-
चर इण्युच् । ३ । २ । १३६ ।

अलंकरिण्युः । निराकरिण्युः । प्रजनिण्युः । उत्पचिण्युः । उत्पतिण्युः । उन्मदिण्युः ।
रोचिण्युः । अपत्रपिण्युः । वर्तिण्युः । वर्धिण्युः । सहिण्युः । चरिण्युः ।

3116. The affix इण्युच् comes after the following verbs in the sense of the 'agent having such a habit &c.'; viz.—अलंकृ 'to adorn', निराकृ 'to expel', प्रजन् 'to be born', उत्पच् 'to be ripe', उत्पत 'to fly', उन्मद् 'to be mad', रच् 'to shine अपत्रप् 'to be ashamed', इत् 'to be', इच् 'to grow' सह् 'to bear' and चर् 'to walk'.

As अलंकरिण्युः 'decorating', निराकरिण्युः 'repudiating', प्रजनिण्युः 'procreative', उत्पचिण्युः 'apt to ripen', उत्पतिण्युः 'flying', उन्मदिण्युः 'mad', रोचिण्युः 'bright', अपत्रपिण्युः 'bashful', वर्तिण्युः 'revolving', वर्धिण्युः 'growing', सहिण्युः 'patient', चरिण्युः 'moveable'.

Vart.—The affix इण्युच् debares by anticipation the affix युच् of III. 2. 151, after the root अलंकृ though it has the sense of decorating.

३११७। योश्छन्दसि । ३ । २ । १३७ ।

वीर्यः पारयिण्यवः ।

3117. The affix इण्युच् in the sense of 'the agent having such a habit &c.', comes in the Chhandas, after a verb that ends in the causative णि.

The Causatives take this affix in the Vedic literature. As हृषदं धारयिष्णवः 'who hold the stones'; वीरयः पारयिष्णवः ।

३११८ । भुवश्च । ३ । २ । १३८ ।

छन्दसीत्येव । भविष्णुः । कथं तर्हि 'जगत्प्रभारप्रभविष्णु वैष्णवस्' इति । निरंकुशाः कवयः । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । भ्राजिष्णुरिति वृत्तिः । एवं चयिष्णुः । नैतद्भाष्ये दृष्टम् ।

3118. The affix इष्णुच् in the sense of 'the agent having such a habit &c', comes in the Chhandas, after the verb भू 'to be' also.

Thus भविष्णुः 'becoming'. How do you explain its use in the classical literature, as in the following जगत्प्रभार प्रभविष्णु वैष्णवस् । "The Poets are above all rules and free."

The *yoga-vibhāga* or the division of this sūtra from the last, with which it could well have been read, is for the sake of the subsequent sūtras.

The word 'also' indicates the existence of other verbs not included in the above two sūtras ; as, भ्राजिष्णुना सोहितचन्दनेन । This example is given in the Kāsika. Also चयिष्णुः । This is, however, not found in the Bhāṣya.

३११९ । ग्लानिस्थश्च स्तुः । ३ । २ । १३९ ।

छन्दसीति नियुक्तम् । गिदयं ननु कित् । तेन स्थ ईदयं न । ग्लान्स्तुः । गित्वान्न गुणः । जिष्णुः । स्यास्तुः । चाहुवः । 'अयुक्तः किति' (२३८१) इत्यत्र गकारप्रश्लेषान्नेट् । भूष्णुः । 'दंशेच्छन्दस्युप-संख्यानम्' * । दङ्क्षणवः पश्यवः ।

3119. The affix ग्स्तु comes after the following verbs in the sense of 'the agent having such a habit &c.' viz.—ग्लानि 'to be weary', जि 'to conquer' and स्था 'to stand', as well as after भू 'to be'.

As, ग्लान्स्तुः 'languid'; जिष्णुः 'victorious'; स्यास्तुः 'disposed to stand firm, immoveable'; भूष्णुः 'being'.

The anuvritti of the word *Ohhandasi* does not extend to this sūtra. The indicative letter of this affix is really ग and not क, and therefore, there is no substitution of long ई for the आ of स्या, which would otherwise have taken place, had the affix been कित् (VI. 4. 66).

In the sūtra I 1. 5. (क्ङिति च) the letter ग is also included ; for ग coming before क, is changed by the rules of *sandhi* into क and is not therefore visible. This affix therefore does not cause *gun*. As जिष्णुः । स्यास्तुः । By the force of च, the rule applies to √भू also.

So also in sūtra VII. 2. 11. S. 2381 (अयुक्तः किति) the augment इट् does not come after the verb स्तु, or a monosyllabic verb ending in a letter of the partyāhāra उक्, when an affix having an indicative क follows. Here also क includes ग; and therefore in भूष्णु we have no intermediate augment इट्.

Vart—In the Chhandas this affix comes after the verb दंश् 'to bite'; as दंश्णवः पशवः 'the beasts that bite'.

३१२० । त्रसिगृध्रिधृविक्षिपेः क्तुः । ३ । २ । ११० ।

त्रस्तुः । गृध्रुः । धृष्टुः । विष्टुः ।

3120. The affix क्तु comes after the verbs त्रस् 'to tremble', गृध्र 'to be greedy', धृष्ट 'to be bold' and विष्ट 'to throw' in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

As, त्रस्तुः 'trembling'; गृध्रुः 'greedy'; धृष्टुः 'bold'; and विष्टुः 'throwing'.

३१२१ । शनित्यष्टाभ्यो चितुण् । ३ । २ । १४१ ।

उकार उच्चारणार्थ इति काशिका । अनुबन्ध इति भाष्यम् । तेन शनित्वा शनिनीतरेत्यत्र 'उगितश्च' (८८७) इति ह्रस्वविकल्पः । न चैवं शनी शनिनाशित्वादेो लुप्तसङ्गः । अल्प्रहणसपकुण्य अलन्तानामेव तद्विधानत् । 'नोदात्तापदेशस्य—' (२७६३) इति वृद्धिनिषेधः । शनी । तनी । दसी । असी । भनी । क्षनी । क्लीनी । प्रमादी । उत्प्लव्ण्मदेः अलंकृजादिभूजेष्वेणुलुको वासरूपविधिना चितुणपि । उन्मादी । 'वाच्चीलिकेषु वासरूपविधिर्नास्ति +' इति तु प्रायिकम् ।

3121. The affix चितुण् comes after the eight verbs beginning with शस् 'to be calm', in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

The word इति in the aphorism indicates beginning. These eight verbs begin with शस् and end with न्द in the list of verbs. Of the affix चितुण् the real affix is इच्, the other letters are servile; the च is for the sake of substituting guttural for the final palatals; उ is for the sake of euphony according to Kâśikâ, or for the sake of rule VI. 3. 45 according to the Bhâṣya; and the letter ण् causes vridhhi (VII. 2. 16): which in the case of roots ending in न्द is prohibited by the rule VII. 3. 34 S. 2763, the only verb taking vridhhi being न्द ।

As शमिच् 1st. sing. शमी 'calm'; likewise तनी 'desiring'; दनी 'taming' भनी 'laborious'; अनी 'whirling', 'moving round'; क्लीनी 'fuguing'; रनी 'bearing'; प्रमादी 'mad' and उन्मादी 'mad'. Though by III. 2. 136, S. 3116 the verb उन्मद takes the affix इच्छुच्, it also takes the affix चितुण् by the rule of वासरूप (III. 1. 94).

All these verbs belong to the *Divāli* class. After other verbs than these eight, we have other affixes; as असिता.

The उ being an indicatory letter, we have शनित्वा or शनीतरेः. Here there is optional shortening by considering the affix as "ugit" under VI. 3. 45, S. 337. Nor is there any occasion to add लृच् augment in शनी, शनिनी &c. because लृच् is added to अल् ending words only: the word अल् being drawn into VII. 1. 70 S. 361, from VII. 1. 60 S. 2517, that rule (S. 361) is limited to words ending in a अल् letter. The vridhhi is prohibited by S. 2763.

Paribhāṣā:—"The rule III. 1. 94. S. 2830 by which an *Apavāda*-affix which is not uniform with an *utsarga* affix should supersede the

latter only optionally, has no concern with *Apavada* affixes added in the sense of 'having such a habit' *v.e.* with the affixes taught in III. 2. 134—177.

This *Paribhāṣhā* is not of universal application; hence we have two derivatives *उन्मदिशुः* by S. 3. 11. 6, and *उन्मादिच्* by the present sūtra.

३१२२ । संपृ वानुसृषाड्यसाड्यसपरिसृसंसृजपरिदेविसंज्वरपरिक्षि-
पपरिरतपरिवदपरिदहपरिमुहदुषद्विषद्रुहदुहसुजाक्रीडविविचत्यजरज-
भजातिचरापचरामुषाभ्याहनश्च । ३ । २ । १४२ ।

चिनुस्वार् । संपर्की । अतुरोधी । आवासी । आयासी । परित्तारी । संसर्गी । परिदेवी । संज्वारी । परिक्षेपी । परिराटी । पत्विादी । परिदाही । परिभोही । दोषी । द्वेषी । द्रोही । दाही । योगी । आक्रीडी । विवेकी । त्यागी । रागी । भागी । अतिचारी । अपचारी । आसोषी । अस्वापापी ।

3122. The affix *चिनु* comes after the following verbs, in the sense of 'the agent having such a habit &c'. viz :—संपृच्, अनुसृच्, आसृच्, आयसृ, परिसृ, संसृज्, परिदेव्, संज्वर, परिक्षिप्, परिरत्, परिवद्, परिदह्, परिमुह्, दुष्, द्विष्, द्रुह्, डुह्, डुज्, आक्रीड्, विविच्, ल्यज्, रज्, भज्, अतिचर्, अपचर्, आसुप् and अस्वाहर्.

The root *संपृच्* is to be taken as belonging to the *Rudhâdi* class, and not as belonging to the *Adâdi*, because the *vikaraṇa* is elided in the latter. The root *परिदेवि* belongs to the *Bhvâdi* class, the simple verb being *देव्* 'to sport'. The verb *चिच्* 'to throw' is common both to the *Tudâdi* and the *Divâdi*, and both are taken here. *युज्* 'to concentrate' is *Divâdi*, and *युज्* 'to join' is *Rudhâdi*; both are meant here. The verb *रज्* 'to color' has lost its nasal in this sūtra, irregularly.

Thus संपृच् + चिनुस् = संपर्क + इत् (VII. 2. 52) = सम्पर्किन् 1st sing. सम्पर्की 'mixture'; similarly, अतुरोधी 'compliant'; आवासी 'one who restrains'; आयासी 'one who exerts'; परित्तारी 'that which flows round'; संसर्गी 'united'; परिदेवी 'lamenting'; संज्वारी 'greatly heating'; परिक्षेपी 'moving about'; परिराटी 'crying aloud'; पत्विादी 'reviling'; परिदाही 'burning'; परिभोही 'beguiling'; दोषी 'guilty'; द्वेषी 'hating'; द्रोही 'quarrelling'; दाही 'milk-
ing'; योगी 'uniting or concentrating'; आक्रीडी 'playing'; विवेकी 'dis-
criminating'; त्यागी 'renouncing'; रागी 'yearning after'; भागी 'sharing'; अतिचारी 'transgressing'; अपचारी 'offending'; आसोषी a thief; अस्वापापी 'attacking'.

The indicatory च of the affix shows that the final palatal is changed into a corresponding guttural before this affix. (VII. 3. 52 and 54).

३१२३ । वौ कषलसकत्थस्सम्भः । ३ । २ । १४३ ।

विकापी । विलापी । विकल्पी । विस्रम्भी ।

3123. The affix *चिनु* comes after the verbs कष् 'to injure', लष् 'to embrace and sport', कत्थ 'to praise' and स्सम्भ 'to believe', when these are in composition with the preposition वि ।

As विकारी 'injuring'; विलासी 'sportive, a sensualist'; विकट्यी 'vaunting'; and विश्वसनी 'confiding'.

३१२४ । अपे च लषः । ३ । २ । १४४ ।

षाद्वी । अपलासी । विलासी ।

3124. The affix पिडुन् comes after the verb लष 'to wish' when compounded with the preposition अप and वि ।

As अपलासी 'thirsty'; विलासी. The term वि is to be read into this sūtra by the force of the word 'and'.

३१२५ । प्रे लपसृद्मथदवसः । ३ । २ । १४५ ।

प्रलापी । प्रसारी । प्रद्रावी । प्रसाथी । प्रवादी । प्रवासी ।

3125. The affix पिडुन् comes after the verbs लप्, सृ, दु, मथ, वद and वस when compounded with the preposition प्र ।

As प्रलापी 'prattling'; प्रसारी 'extending around'; प्रद्रावी 'running away, fugitive'; प्रसाथी 'tormenting'; प्रवादी 'reporting'; प्रवासी 'a traveller'.

The root वस् here is the Bhvādi वस् meaning 'to dwell' and is not the Adādi meaning 'to cover', because in the latter the vikarana is elided.

३१२६ । निन्दहिंसक्रिशाद्विनाशपरिक्षिपपरिरटपरिषादिभ्या
भाषासूयोदुञ् । ३ । २ । १४६ ।

पञ्चम्यर्थे प्रथमा । सम्भवे दुष्टत्वात् । निन्दकः । हिंसक इत्यादि । श्रुत्या सिद्धे दुष्टजननं ज्ञापकं तच्छीलादिषु वासरूपन्यायेन वृत्तादयो नेति ।

3126. The affix दुञ् is added to the following verbs in the sense of 'the agent having such a habit &c'.—निन्द, हिंस, क्रिश्, खाद्, विनाश्, परिक्षिप्, परिरट्, परिषादि, व्याभाष and असूय ।

In this sūtra the whole phrase ending with असूय has taken the termination of the first case; which, however, has the force of the ablative here.

As निन्द्+दुञ् = निन्दकः (VII. 1. 1) 'blaming'; so also हिंसकः 'injuring'; क्लेशकः 'tormenting or troublesome'; खादकः 'eating'; विनाशकः 'destroying'; परिक्षिपकः 'surrounding'; परिराटकः 'who cries aloud'; परिषादकः 'a plaintiff'; व्याभाषकः 'detracting'; and असूयकः 'detracting'.

The same forms as the above would have been obtained by adding the affix श्रुत्ता taught in III. 1. 133, as by adding दुञ्: its separate enunciation indicates the existence of the following paribhāsha:—

The rule of III. 1. 94 by which an *apavāda*-affix which is not uniform with *usarga*-affix should supersede the latter only optionally, has no concern with *apavāda*-affixes added in the sense of 'having such a habit' i.e. with the affixes taught in III. 2. 134—177. Therefore the affixes दुञ् &c, are not added in the sense of 'having such a habit &c'.

३१२७ । देविक्रुशोश्चोपसर्गे । ३ । २ । १४७ ।

आदेवकः । आक्रोशकः । 'उपसर्ग' क्रिप् । देवयिता । क्रोष्टा ।

3127. The affix दुञ् comes after the verbs देवि 'to lament' and क्रुश् 'to cry', when an upasarga is in composition with them.

As आदेवकः 'one who sports or laments'; आक्रोशकः 'vociferous, a reviler'; बरिदेवकः 'one who laments'; परिक्रोशकः 'a reviler'.

Why do we say 'when in composition with an *upasarga*'? Observe देवविता and क्रोष्टा formed by दृच् (III. 2. 135).

३१२८ । चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच् । ३ । २ । १४८ ।

चलनार्थाच्चब्दार्थाच्च युच् स्यात् । चलनः । चोपनः । कम्पनः । शब्दनः । रवणः । 'अकर्मकात्' किम् । पठिता विद्वाम् ।

The affix युच् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c'. after intransitive verbs denoting 'motion' or 'sound'.

As चल + युच् = चलनः 'moving' (VII. 1. 1); चोपनः 'creeping'; कम्पनः 'shaking'; शब्दनः 'sounding'; रवणः 'roaring'.

Why do we say 'intransitive'? Observe पठिता विद्वाम्.

३१२९ । अनुदात्तेतश्च हलादेः । ३ । २ । १४९ ।

अकर्तृकाद्युच् स्यात् । वर्तनः । वर्धनः । 'अनुदात्तेतः' किम् । भविता । 'हलादेः' किम् । रघिता । 'अकर्मकात्' किम् । पठिता वद्वाम् ।

3129. The affix युच् comes in the same sense after such intransitive verbs as are Atmanepādi and begin with a 'consonant' and are Anudātṭet i. e. have a gravely accented vowel as indicatory.

As वर्तनः 'b'ring'; वर्धनः 'growing'.

Why do we say 'Anudātṭet'? Observe भविता.

Why do we say 'beginning with a consonant'? Observe रघिता, which though Atmanepādi, takes दृच्.

Why after 'Intransitive'? This rule will not apply if the root is transitive; as वधिता वद्वाम् ।

३१३० । जु चक्रम्यदन्द्रम्यसृग्धिज्वलशुचलषपतपदः । ३ । २ । १५० ।

'जु' इति शीघ्रो धातुर्गतीं वेगे च । जवनः । चक्रमणः । दन्द्रमणः । सरणः । धूर्वेण सिद्धे पद-ग्रहणं 'लषपतपद-' (२१३४) दृष्ट्युक्ता बाधा सा भूदिति । तेन ताच्छीलिकेषु परस्परं वासरूप-विधिर्नास्तीति । तेनलङ्कृज्जरतृणम् ।

3130. The affix युच् comes after the following verbs in the sense of 'the agent having such a habit &c', viz:— जु, चक्रम्य, दन्द्रम्य, सृ, रुध, ज्वल, शुच, लष, पत and पद.

The verb जु is not to be found in the Dhātupāṭha, but is taught in the aphorisms and is hence called a *sautra dhātu*. It means 'to go', 'to be quick'. As जु + युच् = जो + यन (VII. 1. 1. and VII. 3. 84) = जवनः (VI. 1. 73, II. 3. 46) 'a courser, a swift horse'. चक्रम्य + युच् = चक्रम्य + यन, (II. 4. 74) = चक्रमनः 'moving about'; so also दन्द्रमणः 'wandering'; सरणः 'flowing'; गर्हनः 'greedy'; ज्वलनः 'burning'; शोचनः 'grieving'; लषणः 'desiring'; पतनः 'falling'; पदनः 'moving'.

The enumeration of the word पद in the above, indicates that this sūtra applies to the transitive verbs; otherwise the sūtra III. 2. 148 would

have been sufficient, as पद is a चलनार्थ verb. Moreover the affix ukāṇ of III. 1. 154, S. 3134 will not now debar this युच् after पद, otherwise it would have. Others say that the inclusion of पद in this aphorism indicates the existence of the *pu. ibhāśhā* already given under sūtra III. 2. 141 i.e. the rule of III. 1. 94 has no concern with affixes added in the sense of 'having such a habit &c'. The affix एच्छच् which by III. 2. 136 is added to अलङ्कृन्, supersedes, therefore, not merely the addition of वृच् to अलङ्कृन् (III. 2. 135), but also the addition of वृबुल् to the same. If a *tachchhīlīka apavāda* were to supersede only an *atāchchhīlīka utsarga*, it would have been superfluous for Pāṇini to teach in this sūtra the addition of युच् to पद, because in that case the addition of उक्कृच् to पद by III. 2. 154 would not have debarred the addition of युच् to पद by III. 2. 149. The repetition is for the sake of *jñāpana* therefore, and it indicates the existence of the above-mentioned maxim. The *jñāpana* is not, however, of universal application; for sometimes both affixes are applied concurrently; as गन्ता खेट-विकल्पनः ।

३१३१ क्रोधमरुडार्थेभ्यश्च । ३ । २ । १५१ ।

क्रोधनः । रोषणः । मण्डनः । भूषणः ।

3131. And after the verbs having the sense of क्रुच् 'to be angry' and मण्ड 'to adorn', the affix उच् is employed.

As क्रोधनः 'wrathful'; रोषणः 'irascible'; मण्डनः 'adorning'; भूषणः 'ornament'. But not so after the verb अलङ्कृ to which sūtra III. 2. 136 applies.

३१३२ । न यः । ३ । २ । १५२ ।

यकारान्ताद्गुञ्ज स्वात् । कूयिता । ह्नायिता ।

3132. The affix उच् is not employed after those verbs which end in the letter य.

This debar III. 2. 149. As कूयिता 'making creaking sound'; ह्नायिता 'trembling'. In these cases the affix वृच् is employed (III. 2. 135).

३१३३ । सूददीपदीक्षश्च । ३ । २ । १५३ ।

गुञ्ज स्वात् । सूदिता । दीपिता । दीक्षिता । 'नमिक्कम्प-' (३१४७) इति रेण युचो बाधे सिद्धे दीपेर्ग्रहणं बाधयति + ताच्छीलिकेषु वाचकपविधिर्नास्ति + इति प्राधिक्रमिति । तेन कथा कथना युयतिः । कम्पा कम्पना शाला । यदि सूदेयुञ्ज कथं मधुसूदनः । नन्द्यादिः ।

3133. The affix उच्, does not come after the verbs सूद् 'to strike', दीप् 'to shine' and दीक्ष 'to initiate'.

These three verbs are *anuvācāt*, and by sūtra III. 2. 149, would have taken युच् । The present sūtra prohibits that. Therefore, they take वृच्. As, सूदिवृ 1st sing सूदिता 'one who strikes'; दीपिवृ one who shines'; दीक्षिवृ 'one who initiates'.

Now, it might be objected—"We find that sūtra III. 2. 167 specifically enjoins the affix र after दीप्; this *apavāda* rule will therefore, supersede the general rule; where is then the necessity of the present

rule? If you say that the affix **युच्** is also obtained by the rule of non-uniformity (III. 1. 94), we reply that the Paribhāṣhā given under sūtra 3121 will prevent that." This objection is answered by saying that the above-mentioned Paribhāṣhā is not of universal application; there are exceptions to it, as **कन्या युवतिः** and **कन्या युवतिः** 'a young girl' which are both valid forms derived by adding **र** and **युच्** to the verb **कृच्**. So also **कम्पना** and **कम्पना शाखा** 'a shaking branch.'

If we prohibit **युच्** after the root **सूच्**, how do we get the forms **सधुसूदन** and **रिपुसूदन**? This objection may be answered in three ways: (1) the present is *anitiya* rule, not of universal application, which can be inferred from finding this sūtra separated from the last (*yogavibhāṣa*), when it was easier to make them one, (2) the words **सधुसूदन** &c. belong to the *नन्द्यादि* class (III. 1. 134) taking the affix **रयु** or (3) they are formed by III. 3. 113 by the affix **रयुट्**.

३१३४ । लघपतपदस्याभूवृषहनकनगमशृभ्य उक्ञ् । ३ । २ । १५४ ।

लायुकः । पातुक इत्यादि ।

3134. The affix **उक्ञ्** comes after the following verbs, in the sense of 'the agent having such a habit &c':—**लघ्**, **पत्**, **पइ**, **स्था**, **भू**, **वृष्**, **हन्**, **कृन्**, **गन्** and **शृ** ।

As **अपलायुकं** व्यपलङ्गितं, **प्रपातुका** गर्भा भवन्ति, **उषयादुकंसत्तत्** उपस्थायुका एवं पश्यते भवन्ति 'प्रभायुकमन्नं भवति, प्रययुक्ताः पर्जन्याः, आघातुकं कापालितस्य मूलम्, कायुक एवं स्त्रियो भवन्ति, आगतुकं वाराणसी रश्मि आहुः, किंशारुकं तीक्ष्णनाहुः । The **व** is added after **स्था** in **उपस्थायुक्** by VII. 3. 33. The **हृ** is changed into **चा** by VII 3. 32 and 54.

३१३५ । जल्पभिक्षुहलुण्टवृडः षाकन् । ३ । २ । १५५ ।

जल्पाकः । भिक्षाकः । कुट्टाकः । लुण्टाकः । वराकः । वराकी ।

3135. The affix **षाकन्** comes, in the sense of the 'agent having such a habit &c', after the following verbs:—**जल्प्**, **भिष्**, **कुह्**, **लुण्ट** and **वृ** ।

The **ष** is indicative showing that the feminines of the words so formed take the affix **ङीप्** i.e. long ई (IV. 1. 41.) As **जल्पाकः** 'talkative'; **भिक्षाकः** 'a beggar'; **कुट्टाकः** 'who or what cuts'; **लुण्टाकः** 'a thief or robber'; **वराकः** 'low, miserable'. In the feminine **जल्पाकी**, **वराकी** &c.

३१३६ । प्रजोरिनिः । ३ । २ । १५६ ।

प्रजबी । प्रजयिनौ । प्रजयिनः ।

3136. The affix **इनि** comes in the sense of 'the agent having such a habit etc', after the verb **प्रजु** 'to hasten forward.'

As **प्रजविन्**, sing. **प्रजवी** 'an express, courier', dual **प्रजयिनौ**, pl. **प्रजयिनः** ॥

३१३७ । जिहृक्षिविश्रीएवमाव्यथाभ्यसपरिभूप्रसूभ्यश्च । ३ । २ । १५७ ।

जयी । दरी । वयी । विशयी । अत्ययी । वरी । अव्ययी । अभ्ययी । परिभयी । प्रसयी ।

3137. The affix **इनि** comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the verbs जि 'to conquer', इ 'to respect', वि 'to waste, to dwell, to go', विनि 'to shelter', इ 'to go', वस् 'to vomit', अव्यथ 'not to give pain', अव्यस 'to injure', पत्ति 'to humiliate' and प्रसू 'to beget'.

As जयिन् 1st. sing. जयी 'conquering'; similarly, दरी 'respecting'; वसी 'wasting'; विश्वसी 'wasting', अत्यसी 'exceeding'; वसी 'vomiting'; अव्यसी 'free from pain'; अव्यसी 'not injuring'; पत्तिनी 'humiliating' and प्रसूनी procreating'.

३१३८ । स्पृहिसृहपत्तिदयिनिद्रालसद्राग्नह्याभ्य आलुच् । ३ । २ । १५८

आकाशत्रयश्चरादावदन्ताः । स्पृहयालुः । सृहयालुः । पतयालुः । दयालुः । निद्रालुः । तन्द्रालुः । तदो नान्तत्वे निपात्यते । तन्द्रालुः । * शीङो वाच्यः * । शयालुः ।

3138. The affix **आलुच्** comes in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the following words:—स्पृह 'to desire', सृह 'to seize', पत 'to fall', दय 'to give, to go, to protect', निद्रा 'to sleep', तन्द्रा 'to be tired' and अद्रा to venerate'.

The first three verbs belong to the Churādi class and end in short अ and take लिच् without guṇa or vriddhi.

As, स्पृहयालुः 'disposed to be desirous of'; सृहयालुः 'disposed to catch hold of or seize'; पतयालुः 'tending or prone to fall'; दयालुः 'compassionate'; निद्रालुः 'disposed to sleep'. The word निद्रा is formed by adding the preposition नि to the verb द्रा 'to go crookedly'; तन्द्रालुः 'slothful'; तन्द्रा is formed by adding तद् to द्रा, and then irregularly changing the इ into त्. अद्रालुः 'full of faith'. The term अद्रा is formed by adding अत् to the verb धृधाञ् 'to hold'. See VI. 4. 55 for adding अत्.

Vart.—The affix **आलुच्** comes also after the root शीङ् 'to lie down'; as शयालुः 'disposed to lie down'.

३१३९ । दाधेत्सिशदसदो रुः । ३ । २ । १५९ ।

दारुः । धारुः । सेरुः । शङ्गुः । रुङ्गुः ।

3139. The affix **रु** comes after the verbs दा 'to give', घेद् 'to suck', सि 'to bind', घद 'to fall' and सद 'to sit'.

As दारुः 'a munificent man'; धारुर्वत्सो मातरश्च 'a sucking child of the mother'. The genitive case is here prohibited by II. 3. 69, the रु being taken as equivalent to उ. As सेरुः 'binding'; शङ्गुः 'falling'; and रुङ्गुः 'resting'.

३१४० । सूचस्यदः क्स्मरच् । ३ । २ । १६० ।

सुस्मरः । घस्मरः । अद्रस्मरः ।

3140. The affix **क्स्मरच्** in the sense of 'the agent having such a habit &c', comes after the verbs सू 'to flow', पक्षि 'to eat', and अद 'to eat'.

As सुस्मरः 'going, a kind of deer'; घस्मरः 'gluttonous'; अद्रस्मरः 'voracious'.

३१४१ । भञ्जभासनिदो घुरच् । ३ । २ । १६१ ।

भङ्गुरः । भासुरः । नेदुरः ।

3141 The affix घुरच् comes in the sense of 'the agent having such a habit &c.', after the verbs भञ्ज् 'to break', भाच् 'to shine', and निद् 'to be fat.'

As भञ्ज् + घुरच् = भञ्ज् + उर (VII. 3. 52) = भङ्गुरः 'brittle'; the palatal being changed into guttural because of the indicatory च. So also नेदुरः पशुः 'a fat breast'; भासुरं ज्योतिः 'splendid light'.

After the verb भञ्ज् this affix gives a reflexive signification—that which naturally breaks of itself.

३१४२ । विदिभिदिचिदेः कुरच् । ३ । २ । १६२ ।

विदुरः । भिदुरच् । चिदुरच् ।

3142. The affix कुरच् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c.', after the verbs विद् 'to know', भिद् 'to divide' and चिद् 'to pierce'.

As विदुरः पण्डितः 'a knowing Pandit'; भिदुरं काष्ठच् 'a splitting or fragile wood'; चिदुरा रज्जुः 'a cutting or breaking rope'. The affix is employed in a reflexive sense after the verbs विद् and चिद्.

Note.—The affix कुरच् comes after the verb वधच् 'to kill'; and there is vocalisation of the semivowel; as विधुरः ।

३१४३ । इगन्तशजिसर्तिभ्यः क्वरप् । ३ । २ । १६३ ।

इत्वरः । इत्वरी । नश्वरः । जित्वरः । सूत्वरः ।

3143. The affix क्वरप् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c.', after the verbs इ 'to go', नश् 'to destroy', जि 'to conquer', and सू 'to flow'.

The प् is indicatory employed in order to introduce the augment हुक् between the verb and the affix (VI. 1. 71). Thus इ + क्वरप् = इ + ल + वर = इत्वरः, fem. इत्वरी 'a traveller'; नश्वरः, fem. नश्वरी 'transitory,' जित्वरः, 'victorious', fem. जित्वरी; सूत्वरः fem. सूत्वरी 'going, a river'.

Though the affix begins with a letter of वल् pratyahāra, and ought to have taken the intermediate इट् (VII. 2. 35) yet it is prohibited by VII. 2. 8

३१४४ । गत्वरश्च । ३ । २ । १६४ ।

गनेरनुनासिकलोपोऽपि निपात्यते । गत्वरी ।

3144. And the word गत्वर is irregularly formed.

The word गत्वर is formed by eliding the च् of गच् and adding the affix क्वरप्. As गत्वरः, fem. गत्वरी 'locomotive, transient'.

३१४५ । जागरूकः । ३ । २ । १६५ ।

जागर्तेकः स्यात् । जागरूकः ।

3145. The affix क्व comes after the verb जाच् 'to be awake' in the sense of 'the agent having such a habit.'

As जागरूकः 'wakeful',

३१४६ । यजजपदशां यङः । ३ । २ । १६६ ।

एभ्यो यङन्तेभ्य ऊकः स्यात् । दशानिति भाविना नलोपेन निर्देशः । यायजूकः । जज्जजूकः । दन्दजूकः ।

3146. The affix ऊक comes in the sense of 'the agent having such a habit &c.' after the verbs यज्, जप् and दंश् when they end in the affix यङ्.

The intensives of these verbs take ऊक. As यायजूकः 'a performer of frequent sacrifices'; जज्जजूकः 'a mutterer of prayers repeatedly'; दन्दजूकः a snake (what bites frequently). The nasal is inserted by VII. 4. 86. S. 2658. The root दंश् (Bhvâdi) is shown in the sūtra without its nasal, in anticipation of its losing it before the affix by VI. 4. 24. S. 415.

३१४७ । नमिकस्मिस्मयजसकनहिंसदीपो रः । ३ । २ । १६७ ।

नम्रः । कम्पः । स्मेरः । जस्मिर्नृपूर्वः क्रियासातत्ये वर्तते । अजस्त्वं संततमित्यर्थः । कम्पः । हिंसः । दीपः ।

3147. The affix र comes in the sense of 'the agent having such a habit &c.' after the verbs नम 'to bow', कम्प् 'to shake', स्मि 'to smile', अजस् 'not to cease', कम् 'to desire', हिंस 'to injure', and दीप 'to shine'.

Thus, नम्रं काष्ठं 'soft wood'; कम्पा शाखा 'shaking branch'; स्मेरं मुखं 'smiling face'; अजस्त्वं जुहोति 'he sacrifices perpetually'; कम्पा युवती 'a beautiful maiden'; हिंसं रक्षः 'the injuring Rākshas'; दीपं काष्ठं 'brilliant wood.'

The word अजस्त्वं is an adverb, and is derived from the root जस् 'to set free', with the negative particle अ, and the affix र; as अ+जस्+र=अजस्त्वं ।

३१४८ । सन्नाशंसमिक्ष उः । ३ । २ । १६८ ।

चिकीर्षुः । आशंसुः । भिक्षुः ।

3148. The affix उ comes after roots that have taken the affix सन् and after the verbs आशंसु 'to wish' and भिक्षु 'to beg' in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

The term सन् in the aphorism means Desideratives in the affix सन्, and not the verb सन्, because the verb सन् is never seen with this affix.

As, चिकीर्षुः 'desirous of doing'; जिहीर्षुः desirous of taking'; आशंसुः 'desirous'; भिक्षुः 'a beggar'.

The verb आशंसु with the upasarga आ is the verb शंसि 'to desire' and not the verb शंसि 'to praise'.

३१४९ । विन्दुरिच्छुः । ३ । २ । १६९ ।

वेत्तेर्नुमिषेष्टत्वं च निपातयते । वेत्ति तच्छीलो विन्दुः । इच्छति इच्छुः ।

3149 The words विन्दु and इच्छु are irregularly formed by the addition of the affix उ, in the sense of 'the agent having such a habit &c.'

To the verb विद् we add the augment वृत् and then the affix उ; as, विद्+वृत्+उ=विन्दुः (I. 1. 47)=वेदशीलः 'intelligent'; so of इच् 'to wish', the च is replaced by छ, and we have इच्छुः=इच्छशीलः 'desirous'.

३१५० । क्याच्छन्दसि । ३ । २ । १९० ।

‘देवाञ्जिगाति सुप्तयुः’ ।

3150. The affix च comes in the Chhandas, after the roots that have taken the Denominative affix क्य in the sense of ‘the agent having such a habit &c’.

The term क्य includes the three affixes क्यच्, क्यङ् and क्यप् (see sūtras III. 1. 8. 11, 13, &c). As नित्रयुः, संस्वेदयुः, सुप्तयुः (Rig. Ved. I. 3. 4). As देवाञ् जिगाति सुप्तयुः ।

In the modern Sanskrit वृत् will be employed. As नित्रीयिता. By sūtra VII. 4. 33, the long ई replaces the final अ, when क्यच् follows; as पुत्र+क्यच् = पुत्री+य = पुत्रीय. Why then in the case of नित्रयुः there is not the substitution of long ई for the अ of नित्र? Because the rule VII. 4. 33 is set aside by VII. 4. 35 which declares that in the Chhandas the long ई is not substituted for the अ ।

३१५१ । आद्रुगमहनजनः किकिनौ लिट् च । ३ । २ । १९१ ।

आवन्ताद्रुगमहनादिभ्यश्च किकिनौ स्तश्छन्दसि तौ च लिट् च । पपिः सोमश्च । ददिर्गाः । वभिर्वज्रश्च । जग्मिर्गुवा । ‘जघ्निर्हृत्रमनित्रियश्च’ । जज्ञिः । ‘* भाषायां धाञ्कृत्सृग्मिजनिनिभ्यः *’ । दधिः । चक्रिः । सस्त्रिः । जग्मिः । जज्ञिः । नेमिः । ‘* सासद्दिवावद्दिवाचलिपापतीनामुपसंख्यानश्च *’ । यङन्तेभ्यः सहेत्यादिभ्यः किकिनौ पतेर्नीगभावाच्च निपात्यते ।

3151. In the Chhandas, the affixes कि and कित् in the sense of ‘the agent having such a habit &c’ come after the verbs that end in long आ, or short or long ऋ, and after the verbs गच्छ ‘to go’, हृत् ‘to kill’, and जन् ‘to be produced’, and these affixes operate like लिट् causing reduplication of the root.

The इ after आ is either for the sake of euphony, or for the sake of precision. Had it been त्, then by the rule of तपर (I. 1. 70) short ऋ would only be included and not long ऋ. But the present rule is applicable to long ऋ as well.

Thus पा+कि=पपिः ‘drinking’; as पपिः सोमं ‘drinking the soma-juice’; ददिर्गाः ‘giving cows’ (Rig. Ved. VI. 23. 4). नित्रावहणौ तदुरिः (Rig. Ved. IV. 39. 2, VI. 68. 7). हृते अप्वाजगुरिः (Rig. Ved. X. 108. 1). गच्छ+कित्=जग्मिः ‘being in constant motion, wind’; जग्मिर्गुवा (Rig. Ved. II. 23. 11), हृत्+कित्=जघ्निः ‘killing, a weapon offensive’; जघ्निर्हृत्रश्च (Rig. Ved. IX. 61. 2); जन्+कित्=जज्ञिः as जज्ञिर्वीजश्च (T. S. VII. 20. 1). So also वभिर्वज्रश्च ।

The letter क् in these affixes is indicative. It might be said ‘it is superfluous to make these affixes कित्, because these being treated like लिट् will be कित् by rule I. 2. 5’. True, they would be कित् by the rule I. 2. 5, but then the rule VII. 4. 11. (when लिट् follows, गुण is the substitute of the verb ऋच्छ and of those that end in the long ऋ) would also have applied to these affixes, and would have caused गुण. It is to prevent this गुण of the letter ऋ that we have annexed an indicative क् to these affixes.

Vart.—The affixes क्ति and क्तिर् are of universal application in the Chhandas, and are not confined to the verbs enumerated in the sūtra, as we see them in सद् &c.; as सेदिः (Yaj. Ved XII. 105); नेनिः (Rig. Ved. II. 5. 3).

Vart.—The affixes क्ति and क्तिर् come after the roots धाञ्, कृञ्, सू, जनि, गनि, and ननि in the classical literature also; as, दधिः, चक्रिः, सखिः, जघिः, जग्निः, नेनिः ।

Vart.—The affixes क्ति and क्तिर् come after the Intensive (यङन्त) roots of सद्, वद्, चल्, and पठ्. As, सासहिः, वावहिः, चाचलिः, पापतिः (VII. 4. 83).

३१५२ । स्वपितृषोर्नजिङ् । ३ । २ । १९२ ।

स्वप्नक् । तुष्णक् । तुष्णञौ । तुष्णजः । 'धृषेन्न' इति वाच्यमिति काशिकादौ । धृष्णक् ।

3152. The affix नजिङ् comes, in the sense of 'the agents having such a habit &c', after the verbs स्वप् 'to sleep' and तुष् 'to be thirsty'.

As स्वप् + नजिङ् = स्वप्नञ् 1st. sing. स्वप्नक् 'sleeping, drowsy'; तुष्णञ् 1st. sing. तुष्णक् 'covetous, thirsty'.

Vart.—So also after the verb धृष् 'to insult, be bold'; as, धृष्णञ् 1st. sing. धृष्णक् 'bold, impudent'. (This vārtika is found in Kāśikā).

३१५३ । श्वरघ्नोराहः । ३ । २ । १९३ ।

शराहः । वन्दाहः ।

3153. The affix आह comes in the sense of 'the agents having such a habit &c' after the verbs शृ 'to injure' and वन्द 'to praise', 'to salute'.

As शराहः 'noxious, a mischievous animal'; वन्दाहः 'praising, a bard'.

३१५४ । भियः क्लृक्लनौ । ३ । २ । १९४ ।

भीरुः । भीलुक् । '* क्लृक्लनपि वाच्यः *' । भीरुकः ।

3154. The affix क्लृ and क्लृक्लन come in the sense of 'the agent having such a habit' after the verb भी 'to fear'.

As, भीरुः 'fearful, timid'; भीलुक् 'timorous, a bear, a tiger, a jackal'.

Vart.—The affix क्लृक्लन् should also be stated; as भीरुकः ।

३१५५ । स्थेशभासपिसकसो वरच् । ३ । २ । १९५ ।

स्थावरः । ईश्वरः । भास्वरः । पेस्वरः । कस्वरः ।

3155. The affix वरच् comes, in the sense of 'the agents having such a habit &c' after the verbs स्था 'to stand', ईश 'to rule', भास् 'to shine', विष् 'to go' and कस 'to go'.

As स्थावरः 'immoveable'; ईश्वरः 'ruler, God'; भास्वरः 'luminous,' पेस्वरः 'going, destructive'; विकस्वरः 'opening, expanding'.

३१५६ । यश्चयङ् । ३ । २ । १९६ ।

वातेर्यङन्ताद्वरच्स्यात् । 'अतो लोपः' (२३०८) । तस्य 'अचः परस्मिन्-' (५०) इति रयानि-
खद्वावे प्राप्ते यदस्य चरमावयवे द्विर्वचनादौ च कर्तव्ये परनिमित्तोऽजादेशो न स्यानिवद् । तस्य
यलोपः प्रति रयानिवद्भावनिषेधात् 'लोपो व्योः-' (८७३) इति यलोपः । अल्लोपस्य रयानिवचनमा-
भित्यतो लोपे प्राप्ते 'वरे लुप्तं न स्यानिवद्' ॥ यायावरः ।

3156. The affix वरच् in the sense of 'the agent having such a habit &c' comes after the verb वा when it ends with the affix यङ्.

With the affix यङ्, the intensives of verbs are formed ; as वायावरः 'a vagrant, an ascetic'. See sūtra I. 1. 58.

Thus वा + यङ् + वरच् । Now applies VI. 4. 48. S. 2308, requiring the elision of the य of the य of यङ् । Thus वा + य् + ० + वरच् । This elided य caused by a subsequent rule would have been sthānivat by I. 1. 57 S. 50. But it is not sthānivat for the purposes of the rules relating to the final member of a pada, or for doubling &c. See I. 1. 58. S. 51. Now VI. 1. 66. S. 873 requires the elision of य् before वर । But if the elided य be sthānivat, then it would intervene, and य् could not be said to be followed by वर and so there would be no elision of य् । But I. 1. 58. S. 51 declares that for the purposes of य् elision the vowel substitute is not sthānivat. Thus वायाय् + ० + वर = वाया + ० + ० + वर । Now the य् of वा requires to be elided, if the elided य be sthānivat. But this is prevented by the same rule (I. 1. 58. S. 51) with regard to वर विधिः ।

Note.—To understand this sthānivat question properly, we give the following quotation from the Ashtādhyāyī I. 1. 58. S. 51.

Thus from the intensive verb वायाय we have वायावरः 'a vagrant.' It is formed in this wise वायाय + वर (III. 2. 176) = वायाय् + ० + वर (VI. 4. 48). Here the य of य has been dropped and replaced by lopa, on account of its being followed by the ārdhadhātuka affix वरच्. The next step is to drop the य् by rule VI. 1. 66, which declares that the letters य् and र् are dropped before affixes beginning with any consonant except य् i.e., beginning with consonants of वल् pratyāhāra. Now if the lopa substitute be considered as sthānivat to य, then the affix वरच् is not an affix having an initial consonant and the rule, which requires the dropping of य्, would not apply. The sūtra I. 1. 58. however provides for this by not making it sthānivat.

Thus वाया + ० + वर. Now there is a rule (VI. 4. 64) which declares that the final long य् of a base is dropped before ārdhadhātuka affixes having an initial vowel. Here therefore, if the ādeśa 'lopa,' which replaced the vowel य, be considered as sthānivat, by I. 1. 57. S. 50 and वर be considered as an affix having a latent initial vowel, then the य् of वाया requires to be dropped. But this sūtra prevents this and we have the form वायावर ; as अस्तु वायावरः प्रवपेत पिपडात् ॥

३१५७ । आजभासधुर्विद्युतोर्जिपृजुग्रावस्तुबः क्विप् । ३ । २ । १७७ ।

विभ्राट् । भाः । भावौ । धूः । धुरौ । विद्युत् । ऊर्क् । पूः । पुरौ । दृशिग्रहणस्यापकपञ्ज-
घतेर्दिधिः । झः । झवौ । झयः । ग्रावशब्दस्य धातुना समासः सूत्रे निपात्यते । ततः क्विप् ।
ग्रावस्तुत् ।

3157. The affix *क्वप्* comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c.' after the verbs *भाज्* 'to shine' *भाच* 'to shine' *भुज्* 'to injure', *भुज्* 'to shine', *ऊर्ज* 'to be strong', *पू* 'to fill', *जु* 'to move rapidly' and *स्तु* 'to praise', when it is preceded by the word *ग्रावत्* 'a stone'.

Thus, *विभ्राज्* 1st. sing. *विभ्राट्* 'splendid'; *भाज्* 1st. sing. *भाः* 'light'd'; *भासौ* ; *भुज्* + *क्वप्* = *भुज्* (VI. 4. 21), 1st. sing. *भुः* 'who injures' d. *भुतै* । *विभ्रुज्* 'lightning'; *ऊर्ज* 1st. sing. *ऊर्ज* 'strength'; *पू* 1st. sing. *पूः* 'what fills'; *पुतै*; *जुः* 'swift'. In the case of *जु*, a long vowel is the substitute of *जु* by applying the next sūtra, where the word *दृश्यते* shows that the rules, of lengthening &c., apply also. Thus S. *जुः* । d. *जुवौ* । pl. *जुवः* । See vārtika under that sūtra. *ग्रावस्तुत्* (VI. 1. 71) 'a priest' (VII. 2. 92). The compounding of the noun *grāvan* with a root is anomalous and formed by this sūtra. After such compounding *क्वप्* is added. Though by the universal rule III. 2. 76, the affix *क्वप्* would have come after these verbs also, the repetition of the affix shows that *वाऽनुरूपविधि* does not apply in *tāchchhilika* affixes.

३१५८ । आयेभ्योऽपि दृश्यते । ३ । २ । १७८ ।

क्वप् । *खित्* । *भिद्* । *दृशियदृश* विध्यन्तरोपसंग्रहार्थम् । *क्वचित्* दीर्घः *क्वचिदसंसारणं* *क्वचिद्* द्वे *क्वचिद्* स्वः । तथा च वार्तिकम् । * *क्ववच्चि* प्रच्छयायतस्तुकटमुज्जुनीनां दीर्घोऽसंसारणं च * । *क्ववच्चि* ललादिनीलादिशृङ्गेण केवाचित्सङ्गे तच्छीलादौ तुना वाधा ना भूदिति वार्तिके ग्रहणम् । यस्तीति वाक् । पृच्छतीति प्राट् । आयतं स्तौति आयतस्तुः कट् । प्रयते कट्प्रः । *जुवतः* । श्रयति हरिं श्रीः । * *दु* तिगसिजुहोतीनां द्वे च * । *दृशियदृशा* दभ्याससंवा । *दिभ्रुज्* । *जगत्* । * *जुहोतीदीर्घसु* * । *जुहूः* । 'हु भवे' । अस्य ह्रस्वश्च । दीर्घति । *ददृत्* । * *ध्यायतेः* संप्रसारणं च * । *धीः* ।

3158. The affix *क्वप्* is seen after other verbs also, besides those mentioned above, in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

As *युज्*, 1st. sing. *युक्* 'joining'; *खित्* 'piercing'; *भिद्* 'dividing'.

By using the words 'is seen' in the aphorism, it is implied that other rules also apply concurrently with *क्वप्*. Thus in some cases we find lengthening of the vowel; in some, there is reduplication of the root; in some instances there is *samprasāraṇa* of the semivowel; and in other cases there is shortening. These are taught in the following vārtikas.

Vart.—When *क्वप्* follows, the long vowel is the substitute of *वच्* 'to speak', *प्रच्छ्* 'to ask', *आयतस्तु* 'to praise long', *कट्प्र* 'to move through a mat', *जु* 'to move rapidly', and *श्री* 'to serve', and there is no substitution of a vowel for the semivowel (VI. 1. 16). Some of these would have been formed by the Unādi sūtra (II. 57). Their inclusion in the vārtika shows that in the *tāchchhilādi* sense, the *क्वप्* should not be superseded by *दृच्* ।

As, वाक् 'the voice'; प्रश् + क्विप् = प्रश् + क्विप् (VI. 1. 10) = प्रश् + क्विप् (VIII. 2. 36) प्राश् (VIII. 4. 56) 'who asks'; आगतस्तुः 'who praises long'; कटम् 'a worm'; द्रुः 'swift'; लक्ष्मीः 'the goddess Lakshmi'.

The word द्रु which was mentioned in the last sūtra is redundant here.

Vart.—There is reduplication of the verbs द्युत् 'to shine', गच्छ 'to go' and द्रु 'to invoke', when क्विप् follows. By force of 'drisyate', the words get the designation of abhyāsa : so the doubling of the eighth adhyāya applies also. As, विद्युत् 'shining'; जगत् 'going, the world'.

Vart.—There is lengthening also of the vowel of द्रु as द्रुः 'a crescent-shaped wooden ladle used for pouring the sacrificial ghee into the fire.'

Vart.—The root ह 'to fear' is shortened also ; as दहृत् 'fearing.'

Vart.—The verb ध्या 'to think' has samprasāraṇa ; as धीः 'thinking'.

३१५९ । भुवः संज्ञान्तरयोः । ३ । २ । १७९ ।

निम्नभूतान् कश्चित् । धनिकाधनार्थयोस्तरे वस्तिवृत्ति विश्वासार्थं स प्रतिभूः ।

3159. The affix क्विप् comes after the verb भू 'to be' when the word so formed denotes a name or a surety.

As, विभूः 'a person called Vibhū'; प्रतिभूः 'a surety i.e. he who stands intermediate between the debtor and the creditor'. So also निम्नभूः ।

३१६० । विप्रसंभयो ड्वसंज्ञायाम् । ३ । २ । १८० ।

प्रथमो भुवो ड्वः स्वात्मनो संज्ञायाम् विभुर्व्यापकः । प्रभुः स्वामी । संभुर्जनितः । संज्ञायाम् ड्व विभुर्नाम कश्चित् । " नितद्वादिभ्य उपसंज्ञयानम् " । नितं द्रव्यंतीति नितद्रुः । यतद्रुः । यश्चभुः । अस्तत् भावित ययर्थोऽत्रभवति ।

3160. The affix ड्व comes after the verb भू when it is preceded by the upasargas वि, प्र and चच्; provided that the word to be formed does not mean an appellative.

As विभुः 'all pervading'; प्रभुः 'lord'; संभुः 'Creator'.

Why do we say 'when it is not a proper name? Observe विभूः 'a person called Vibhū'.

Vart.—The words नितद्रु &c, also are formed by this affix. As नितद्रु 'the sea'; यंभुः 'causing happiness'. This has the force of latent causative: as यं (युत्) भावयति = यंभुः 'causing happiness'. So also यतद्रुः ।

३१६१ । यः कर्मणि छन् । ३ । २ । १८१ ।

यतो पात्रञ्च कर्मण्यर्थे दृश्यात् । ' पात्री जनन्यायलक्ष्मीवपुःस्तुपमावृषु' ।

3161 The affix श्रान comes, in denoting the object, after the verb या 'to feed'.

The indicatory य denotes that the feminine is formed by ङीष् (ङ) affix. As पात्री 1, "the mother" whom the children suck (*dhayanti*) 2, the Amalaki fruit, which holds (*dadhāti*) all medicinal properties) 3, "the earth" which sustains all; 4 the wet nurse'. See Amarakosa III. 3, 176.

३१६२ । दाम्नीशसयुजस्तुतुदसित्तिचनिहपतदशनहः करणे । ३ ।

२ । १८२ ।

दायादेः दुस्स्यात्करणेऽयम् । दायक्येन दात्रस् । नेत्रस् ।

3162. The affix *shṭran* with the sense of instrument, comes after the verbs दाप् 'to cut', नी 'to lead' शस् 'to hurt', यु 'to join', युज् 'to join', स्तु 'to praise', दुव 'to inflict pain', चि 'to bind', चिच् 'to sprinkle', निह 'to urine', पत 'to fall', दश 'to bite' and नह 'to bind'.

As दात्र, 1st. sing. neuter दात्रस् 'a sickle' (lit, that with which one cuts); नेत्र 1st sing. नेत्रस् 'eye'.

३१६३ । तितुन्नतथसिसुसरकसेषु च । ७ । २ । ९ ।

यथां दशानां कुत्प्रस्थयानानिषन स्यात् । यस्त्रस् । योत्रस् । योक्त्रस् । स्तोत्रस् । तोत्रस् । सेत्रस् । सेक्त्रस् । नेद्रस् । पत्रस् । दंष्ट्रा । नद्धी ।

3163. The इट augment is not taken by the following Kṛit-affixes:— ति, तु, त्र, त, य, चि, यु, सर, क and च ॥

यस्त्रं (VII. 2. 9) 'a weapon'; योत्रं 'the tie that fastens the yoke'; योक्त्रस् 'the tie of yoke'; स्तोत्रं a penegyric; तोत्रं 'a goad', सेत्रं 'a ligament'; सेक्त्रं 'a sprinkling vessel'; नेद्रस् 'the penis'; पत्रस् 'a vehicle'; दंष्ट्रा 'a large tooth'.

The word दंष्ट्रा belongs to the *Ajādi* class and hence forms its feminine in टाप् (आ) and not in ई (IV. 1. 4).

The root दंश् is read in the aphorism without its nasal i.e. as दश्. This indicates by implication that दश् loses its nasal before some affixes such as क्युट्; thus we have दशनस् 'tooth'.

And lastly नद् + ष्ट्र = नद्धस् fem. नद्धी (VIII. 2. 34), and 40), 'a thong'.

Note.—Thus (1) क्तिच्—तन्तिः but तनिता तनितुच्, क्तिच्—दीप्तिः but दीपिता, दीपितुच् ॥ (2) दुव् (Uṇ I 70)—सक्तुः but सचिता, सचितुच् ॥ (3) ष्ट्र (III. 2. 182)—पत्रं but पतिता, पतितुच्, so also Uṇādi ष्ट्र (Uṇ IV. 158), as तम्बस्त्रस् from तम् ॥ (4) तच् (Uṇ III. 86)—हस्तः but हसिता, हसितुच्; so also लीतः, पीतः, धूर्तः from ल्, प्र, धूर्ति forming सेट् लविता, पविता धूर्विता ॥ The affix mentioned in the sūtra refers to this Uṇādi त (Uṇ III. 86), and not to the त (क्त) of Nishṭhā, for the Nishṭhā त takes the augment, as हसितच् ॥ (5) क्यच् (Uṇ II. 2)—कुहय but कोषिता, कोषितुच्, काष्ठय but काशिता, काषितुच् ॥ (6) क्वि (Uṇ III. 155), as कुचिः but कोषिता, कोषितुच् ॥ (7) क्त्तु (Uṇ III. 157)—हत्तुः but हविता, हवितुच्; (8) सरच् (Uṇ III. 70)—असरच्.

३१६४ । हलसूकरयोः पुवः । ३ । २ । १८३ ।

प्रह्प्रुञोः करणे दुस्स्यात् । तच्चेत्करणं हलसूकरयोरवयवः । हलस्य सूकरस्य वा योत्रस् । पुत्रमित्यर्थः ।

3164. The affix ष्ट्र is employed after the verb प्र with the sense of instrument, when denoting a member of the body of a plough or of a hog.

The verb **प्र** includes both **प्रङ्** and **प्रञ्**; as **पोत्रम्** 'a plough-share'; **पोत्रम्** 'the snout of a hog'.

३१६५ । अति लूधूसूखनसहसर इन्नः । ३ । २ । १८५ ।

अरिन्नम् । लविन्नम् । धविन्नम् । सविन्नम् । खनिन्नम् । सदिन्नम् । चरिन्नम् ।

3165. The affix **इन्न** comes after the verbs **लू** 'to go', **लू** 'to cut', **धू** 'to shake', **सू** 'to bring forth', **खन्** 'to dig', **सह** 'to bear', and **सर** to go' with the sense of instrument.

Thus, **अरिन्न** 'a rudder'; **लविन्न** 'a sickle'; **धविन्न** 'a fan'; **सविन्न** 'cause of production'; **खनिन्न** 'a spade'; **सदिन्न** 'patience'; **चरिन्न** 'an instituted observance or a narrative'.

३१६६ । पुवः संज्ञायाम् । ३ । २ । ३८५ ।

पविन्नम् । येनाज्यमुत्पूयते यच्चानानिकावेष्टनम् ।

3166. The affix **इन्न** comes after the verb **प्र** 'to purify' with the force of the instrument; when the sense of the complete word is simply appellative, and not descriptive.

The verb **प्र** includes two verbs **प्रङ्** and **प्रञ्** both meaning 'to purify', but belonging to two different conjugations; as **पविन्न** 'an instrument for cleansing or purifying', such as a sieve or a strainer; and in this sense it means 'two blades of *Kusa* grass used at sacrifices in purifying and sprinkling ghee'. It also means 'the sacred thread, the clarified butter' &c.

३१६७ कर्तरि चर्षिदेवतयोः । ३ । २ । १८६ ।

पुव इन्नः स्यात् ऋषौ कर्णे देवतायां कर्तरि । ऋषिर्वेदमन्त्रः । तदुक्तृष्टिषेति दर्शनात् । प्रयतेऽनेनेति पविन्नम् । देवतायां तु 'अग्निः पविन्नं स मा पुनातु' ।

3167. The affix **इन्न** comes after the verb **प्र** 'to purify' in the sense of 'the agent or the instrument' when it is respectively employed in connection with a Vedic mantra or a deity.

That is to say, when applied to a *Rishi* the force is that of an instrument, and when applied to a *Devatā* the force is that of an agent. As, **पवित्रोऽयमुष्टिः** 'this Vedic Rishi or the Mantra of the Veda is sacred' (through whose instrumentality one is sanctified). The word *Rishi* here means 'mantra or sacred Vedic verse': as we find in the sentence **तदुक्तृष्टिषा ॥ अग्निः पविन्नं स मा पुनातु** 'the God Agni is sacred' (one that purifies), 'let him purify me'. So also, **बायुः स्रोतः सूर्य इन्द्रः पवित्व ते मा पुनन्तु** ।

HERE ENDS THE FIRST PART OF THE KRIT-AFFIXES.

THE UNĀDI SŪTRAS.

The *Unādi* suffixes, though as necessary as the *Kridanta* ones, and as important as the *taddhita* suffixes added to the nouns of the *gaṇa-pāṭha*, are seldom treated of in ordinary treatises of grammar as an essential subject of grammatical instruction. Pāṇini himself, though diffuse in other respects, stops short when treating of the *Unādis* by saying "Unādayo bahulam, they are too many." Moreover the formation of *Unādi* words are so very arbitrary and complicated on account of the insertion, transposition, substitution and transmutation of letters by the indeterminate laws of prosthesis, epenthesis, metathesis, paragoge, synalepha, synesis, synacresis, synecphonesis, &c., that it can hardly be brought under the definite rules of permutation by sandhi, or reduced under the strictest forms of grammar for the adhesion of these suffixes. The primary signification of the root also is utterly lost in the derivative word formed from it.

Dr. Carey, at the end of his Sanskrit Grammar, has a Chapter devoted to the rules for the formation of *aunādika* words, and says they were contrived by the ancient grammarian Kātyāyana for the derivation of doubtful words in the same manner as the *Sautra* roots are supposed for the themes of some derivative words of uncertain origin. Dr. Aufrecht, in the preface to his edition of the *Unādi vritti* says. "The *Unādi Sūtras* are rules for deriving, from the acknowledged verbal roots of the Sanskrit, a number of appellative nouns, by means of a species of suffixes, which, though nearly allied to the so-called *krits*, are not commonly used for the purposes of derivation." Again, in another place, for distinguishing them from the *krit* suffixes, he says, "We find the *krit* suffixes in whole classes of verbs, employed for the same purpose, and subject to the same grammatical laws. The *Unādi* suffixes, on the contrary, seem in both respects to baffle the efforts of the grammarian who tries to bind them to a definite rule. Lastly, it must be confessed that the derivations given of *Unādi* words are frequently arbitrary and whimsical." It is necessary to notice in this place, in the words of Goldstucker, p. 171, "that there were two classes of scholars in ancient India, who entertained different views of the formation of words,—the one comprising the *Nairuktās* or etymologists (except Gārgya), and the other consisting of some of the *Vaiyākaranas* or grammarians, and the etymologist Gārgya. The former maintained that all nouns are derived from verbal roots, and the latter that only those nouns are so derived in which the accent and formation are regular, and the sense of which can be traced to the verbal root,

which is held to be their origin." The former prove the possibility of the undertaking, by the *Niruktā* and *Unādi Sūtras*, as Yaska says, नामाख्यात जानीति याकटायनो नैकस्मयम् "that all nouns derive their origin from verbs; so says Śākatāyana, and all the commentators of the Vedās." The latter denied the possibility of deriving the Unādi words from verbal roots. Pātanjali, in his commentary on Pāṇini, says उणादीन्यव्युत्पन्नानि प्रतियद्विकृतानि "Unādis are crude forms without origin;" and another grammarian, उणादीनि यथा जातानि तथा चाधुनि "the Unādi words are perfect as they are;" thus expressing the opinion that it is impossible to assign to them the same grammatical rules to which we are accustomed in other words.

"We have no direct tradition," says Aufrecht, "as to the author of the sūtras. They were composed before the time of Pāṇini, as they are referred to by him in two different passages of his grammar. The fact, however, that both Yaska and the author of the *Kārikā* (व्याकरणशक इत्येव च तौक्यं) specify Śākatāyana as the grammarian who derived all nouns from verbs, speaks in favour of Nāgoji's conjecture that the authorship is to be attributed to Śākatāyana." Again says he, on page IX, "That in Vimala's Rūpamālā grammar, I find the statement that Vararūchi is their author." उणादि स्फुटीकरणाय वर्णयिता पृथगेव सूत्राणि प्रणीतानि तदस्या कृत्वापाणिनीयत्वादिः. This assertion which makes Vararūchi older than Pāṇini, would have a claim to probability. But if Vararūchi be another name for Kātyāyana, then Dr. Carey's text of the sūtras has every right to be attributed to him. Goldstucker, however, in his strictures on Aufrecht, would not have him for the elder Kātyāyana, but Vararūchi himself, who as he explains from the above passage on page 171, composed a separate work of his own on the *Unādi Sūtras* in order to illustrate the suffixes. He does not allow the *Unādi Sūtras* to be anterior to Pāṇini, but acknowledges the suffixes to be of higher antiquity, and that Pāṇini lived a considerable time before the author of the *Unādi Sūtras*, who compiled them for supplying the defects in Pāṇini's work. (Dr. Rājendralal Mitra).

अथउणादयः ।

THE UNĀDI AFFIXES.

PADA I.

१ । कृपापाजिनिस्वदिसाध्यशूभ्य उण् । १ । १ ॥

करोतीति कारः शिल्पी कारकश्च । 'आतो युक्'—(२७६१) । वातीति वायुः । पादुयु'दश्च
जयत्यभिभवति रोगाज्जायुरीदधश्च । मिनोति प्रक्षिपति देहे जन्मानमिति नायुः पितृश्च । स्वाहुः ।
साधनोति परकार्यं साधुः । अरुते आधुः । शीघ्रश्च । 'आधुर्ब्रूहिः पादलः स्यात्' ।

1. The affix *un* comes after *√kṛi* 'to do' (VIII. 10), *√vā* 'to scent', to 'blow' (II. 41), *√pā* 'to drink', 'to protect' (I. 972, II. 47), *√ji* 'to conquer' (I. 593), *√mi* 'to throw' (V. 4) *√svad* 'to be pleasant to taste' (I. 18), *√sādh* 'to accomplish' (V. 17) and *√asû* 'to pervade' (V. 18).

Thus कृ+उण्=कार्+उण्=कारः 'an artificer, artist' lit. the maker. वा+उण्=वा+युक्+उण् (the augment *yuk* is added by VII. 3. 33. S. 2761)=वायुः 'wind,' lit. the blower.' पा+उण्=पायुः 'anus:' 'protector'. In this last sense, we find it in भुवस्तस्य स्वतवां पायुरग्ने (स्वतवाद्+पायुः=स्वतवां पायुः VIII. 3. 11. S. 3633). See also Amarakośa I. 6. 73. So also जि+उण्=जै+उण्=जायुः 'medicine'. अगदो जायुः Amarakośa.

So also मि+उण्=मायुः 'bile, phlegm'. (Amarakośa I. 6. 62). It means 'sound' also. स्वद्+उण्=स्वाहुः 'sweet'. साध्+उण्=साधुः 'saint', lit. 'who helps or accomplishes the work of another'. आधुः 'quick', 'rice'. See Amarakośa II. 9. 15.

By virtue of III. 3. 1, S. 3169, the *unādi* affixes are added to roots other than those specifically mentioned in these sūtras : because of *bahulam* ("diversely"). Thus *√rah* 'to abandon—राहुः 'the demon Rāhu'; lit. 'that which after catching the Moon, again *abandons*, it.' *√vas* 'to dwell' वासुः 'The Container, the All-pervading',—lit. 'that in which all *dwell*', or 'who dwells every where'. He who is All-pervading (*vāsu*) and divine (*Deva*) is called *Vāsudeva*.

२ । छन्दसीणः । १ । २ ।

'मा न आयौ' ।

2. In the Vedas the affix *उण्* comes after *इण्* (to go).

Thus इण्+उण्=हे+उ=आय्+उ=आयुः 'man'.

As in त्वागग्ने प्रथमसायुसायवे &c. (Rig. I. 31. 11), मा नस्तोके तनये मा न आयौ &c. (Rig. I. 114. 8.) This आयुः is a word ending in उ, and should be dis-

tinguished from the word **आयुस्** ending in **स्** which is formed by the affix **चस्** (See Unâdi II. 118.) In the classical Sanskrit the word **आयुस्** meaning 'life-period' of man, is Neuter and ends always in **स्**. See *Amarakośa* (I. 8. 119.) **आयुर्जीवितकालो ना** । So also **जटायुस्** and **जटायुः** ।

३ । हसनिजनिचरिचटिभ्यो जुण् । १ । ३ ।

दीर्घत इति दाहः । 'जुः प्रत्ययः जानुरस्त्रियाच्' । जानु । जानुनी । इह 'जनिवध्योद्ध' (२५१२) इति न निषेधः । अनुबन्धद्वयसामर्थ्यात् । चारु प्रत्ययः । चाटु प्रियं वाक्यम् । घृण्यवादिस्त्रियात्कुप्रत्यये 'चटु' इत्यपि ।

3. The affix *ñun* comes after the roots *√dri* (I. 846) 'to tear', *√shanu* (I. 492) 'to give', *√jana* (I. 862) 'to beget', *√chara* 'to walk' (I. 591) and *√chata* (I. 316) 'to pierce'.

Thus **दृ + जुण् = दाहः** 'timber' (*Amarakośa* II. 4. 13): lit. 'that which is torn asunder' **जानुः** 'summit' (A. K. II. 3. 5.) **जानुन**. knee. dual **जानुनी** । Here the prohibition against *vṛiddhi*, as ordained by VII. 3. 35, S. 2512, does not apply, because the affix **जुण्** has two letters **ञ्** and **ण्** both of which are potent enough to produce *vṛiddhi*. If the *vṛiddhi* force of one letter be debarred by VII. 3. 35 'the other letter will produce its effect. **चारुः**, 'pleasant' **चाटुः** 'flattery' or 'flattering speech'. Another form is **चटु** derived by affixing **कु** under *Mṛigayvâdi* class.

४ । किञ्जरयोः शिखाः । १ । ४ ।

किं शृणोतीति किञ्चारुः सत्यश्रुत्वां वाणद्ध । जरामेति जरायुर्गर्भाशयः । 'गर्भाशयो जरायुः स्यात्' ।

4. The affix *ñun* comes after *√sri* (IX. 18) 'to injure' preceded by *kñm*, and *√in* (II. 36) 'to go' preceded by *jara*.

Thus **किञ्जदृ + ज्ञ् उण् = किञ्चारुः** 'the beard of corn', 'an arrow' (A. K. II. 9. 21 and III. 3. 162.) **जरा इ + उण् = जरायुः** 'the uterus'. (A. K. II. 6. 8.) The *Medini Kosâ* says "Kñm *śârū*. masc. means the ear of corn; an arrow, a heron's feather". It means a desert, a bleak mountain also.

५ । त्रौ रश्च लः । १ । ५ ।

तरन्त्यनेन अर्णा इति तालुः ।

5. The affix **जुण्** comes after the *√tri* (I. 1018) 'to cross over' and **ञ्** 'to go' and thereby its **र** is changed into **ल** ॥

Thus **तृ + जुण् = तालुः** the palate, lit. 'over which the sounds of letters cross'. The *sûtra* is **त्रः रः चलः** । Some read **ञ्** into it, thus **तृ + ञ् = तृ**, dual **त्रौ** । Gen. dual **त्रोः** । Thus **ञ् + जुण् = आर् + उ = आलुः** 'potato'; 'pot.' A. K. II. 9. 31.

६ । कृके वचः कश्च । १ । ६ ।

कृकेन गलेन वक्तीति कृकवाकुः । 'कृकवाकुर्मयूरे च सरटे चरणायुधे' इति विश्वः ।

6. The affix *ñan* comes after the *√vach* (III 54) 'to speak' preceded by *वृज*, and the *च* is changed into *क* ॥

Thus *वृजवच* + *ञुञ्* = *वृजवकाञुः* (a peacock) lit. that which speaks or makes sound 'through the throat'. *Krika* = throat. *Vijśva Kośa* says " *Krikavāka* means a peacock and a lizard (*saraja*) and a cock (*charaṇāyudha*). "

७ । भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिनिमस्त्रिभ्य उः । १ । ७ ।

भरति विसर्ति वा भरः खानी हरश्च । त्रियन्तेऽस्त्रिन्भूतानि भरनिर्जलदेशः । श्रेते शयुरजगरः । तर्ह्वशः । चरन्ति भक्षयन्ति देवता इमनिति चरः । त्वरः खङ्गादिमुष्टिः । तनुः स्वरूपश्च । तन्वते कर्नपाथोऽनया तनुः शरीरश्च 'स्त्रियं भूतिं कतुस्तनुः' । धनुः शस्त्रविशेषः । 'धनुर्न च धनुर्विदुः' । 'धनुर्निवाजनि वक्रः' इति श्रीहर्षः । सयुः किन्नरः । 'कटुः पानीयकाकिका' इति रभसः । स्यङ्-वधादित्वात्कुत्वं जटवेनस्यदः ।

7. The affix *उ* comes after the *√bhri* (I. 946. to support) *√mri* (VI. 110. to die) *√śi* II. 22 (to sleep), *वृ* (to cross over), *चर* (to move), 'to eat' *सर* (to go with speed), *वन* (to spread), *धनु* (to produce or yield corn), *नि* (to scatter,) *मस्त्र* (to purify).

Thus *भृ* + *उ* = *भरुः* 'Master', 'God'. lit. who supports, *भरः* 'desert', lit. the waterless place where people die. *शयुः* 'python' lit. who sleeps: (A. K. I. 8. 5); *वरः* 'tree', lit. by which the planters thereof cross the hell. *चरुः* 'charu', the food offered to the gods: lit. that which the Devas eat. *त्वरः* 'sword,' 'the fist' *तनु* 'a little', 'body' (fem). Then it is either *तनुः* or *तनूः*. Literally that by which the noose of Karma is drawn out is *tanu*—as embodiment means further production of new karmas. *धनुः* 'a bow' The word *धनु* ending in *उ* is masculine. Another form is *धनुस्* ending *स्*. The masculine form is found in the following verse of Sri Harsha: *धनुर्निवाजनि वक्रः* ।

So also from *नि*—*सयुः* 'kinnara' (see A. K. I. 1. 74). The *आ* required by VI. 1. 50. S. 2508 does not take place as a diversity. So also *मस्त्र* + *उ* = *मस्युः* 'an aquatic bird', lit. that which immerses itself in water.' *Rābhasa* says " *madgu* and *Pāṇīya-kākikā* are synonyms." The *ञ* is gutturalised to *ग* by its belonging to *Nyankvādi* class. The *स* becomes *द* by *जसृत्व* change.

८ । अस्त्रश्च । १ । ८ ।

'स्त्रवलेशकणाश्वः' । चातकटिवटिभ्याश्च । कटति रसनां कटुः । वटति वदतीति वटुः ।

8. The affix *उ* comes after the root *अण* (I. 471 to sound). Thus *अण* + *उ* = *अणुः* (an atom). By force of the word *च*, this affix comes after *कट्* (to go) and *वट्* (to surround), also *कटु* as 'bitter' that which cuts the tongue, *वटुः* speaker, 'the child of a twiceborn.'

९ । धान्ये नित् । १ । ९ ।

धान्ये वाच्येऽण उपत्ययः स्यात् । स च नित् । निश्वादाद्वा दात्तः । प्रियङ्गवश्चमेऽणवश्चमे । 'श्रीहिमेवस्तवणुः पुमाद्' । निद्रग्रहणं 'कलिपाटि-' इत्यादिसत्तमनिध्याप्य संबध्यते ।

9. The affix उ comes after the root शब् (to sound), and it is considered as having an indicatory न, when the word denotes a kind of barley.

Thus अञ्जुः grain, barley. The indicatory न makes this word have the acute accent on the first syllable, while अञ्जुः formed by the previous sūtra, has the accent on the last syllable.

This consideration of the affix as नित् governs the subsequent sūtras as far as फलिपादि &c. (Un I. 19). Thus मियङ्गवश्च नेऽणवश्च ने (Yajur Veda).

The word अञ्जुः (mas.) is a kind of rice. See A. K. II. 9. 20.

१० शृस्वस्निहित्रप्यसिबसिहनिह्लिदिवन्धिमनिभ्यश्च । १ । १० ।

शृणातीति शृस्वः । 'शबरायुवकोपयोः' । स्वरवर्जम् । स्नेहोर्वाधिः । चन्द्र इत्यन्ये । त्रपु सीसम् । 'पु'सि भूम्न्यसवः प्राणाः । वसुर्द्देऽग्नौ योक्त्रेऽग्नौ वसु तोये धने सणौ' इतुर्वक्त्रैकदेशः । ह्रिदुश्चन्द्रः । बन्धुः । सनुः । चात् 'विदि अवयवे' । विन्दुः ।

10. The affix उ comes after the root शृ (to hurt), स्नह (to sound), स्निह (to be easily attached), त्रपु (to be ashamed), अञ्जु 'to throw', वस् ('to live', 'to cover') &c., हृ (to kill), ह्रिद (to become wet), बन्ध (to tie), नण (to sound) 'to know'.

Thus शृ + उ = शंसः (weapon), स्वरः (Thunder-bolt) A. K. I. 1. 50. स्नेह (disease, moon) त्रपुः (Tin), अञ्जुः (Rife), (अञ्जु is always used as masculine gender plural) (see Amara kosha II. 8. 119). वसु m. lake, fire, yoke, and rays, nent. 'water,' 'wealth,' and 'gem'. हनुः (chin), ह्रिदुः (moon) बन्धु (friend), सनुः (The divine sage supposed to be the father of the human race.)

The affix उ comes after the root विद् also because of the word च in the sūtra, as विन्दुः 'a drop'?

Note.—श्वरः 'anger, arrow, thunder bolt.' (Hema Chandra). Trapu, tin or lead : because on seeing fire it trembles (trapate) as if it was ashamed. Trapu-ranga or sīsaka (Medinī). अञ्जुः 'life-breaths' lit. they throw about the body human aura. हनुः masculine means 'cheek'. It is feminine also हनुमान् 'Hanumān'—the broad-cheeked one. Sometimes it is long, as हनूमान् । बन्धुः 'friend' lit. one who binds another with the ties of affection'. सनुः the first king : it means Mantra also.

११ । स्यन्देः संप्रसारणं चश्च । १ । ११ ।

'देशे नदविशेषेऽग्नौ सिन्धुर्ना सरिति लिङ्गात्' इत्यमरः ।

11. The affix उ comes after the root स्यन्द (to run, to trickle, to flow out) and there is vocalisation and the change of द into च ।

Thus स्यन्द + उ = सिन्धुः ('Sindh'. Ocean, the Indus,) Amarakosha III. 3. 100. It is masculine when it means the country 'Sindh,' the river 'Indus,' and 'Ocean'. It is feminine when it means 'a lake'.

१२ । उन्देरिच्छादेः । १ । १२ ।

उनक्षि इन्द्रः ।

12. The affix उ comes after the root उन्द् (to make wet), and इ is substituted in the place of उ of the root,

Thus उन्द् + उ = इन्द्रः 'The moon'.

१३ । ईषेः क्तिञ्च । १ । १३ ।

ईषेः स्यात्स च किदादेरिकारादेशश्च । ईषते हिनस्ति इषुः शरः । 'इषुर्द्वयोः' ।

13. The affix उ comes after the root ईष् (I. 642) 'to move', (to kill), and it is treated as if it had an indicatory क and ई is replaced by short इ ॥

Thus ईष् + उ = इषुः 'an arrow', lit. the killer. See Amarakosā (II. 8. 87).

१४ । स्कन्देः सलोपश्च । १ । १४ ।

कन्दुः ।

14. The affix उ comes after the verb स्कन्द (I. 1028 to ascend,) and the स is elided thereby.

Thus स्कन्द + उ = कन्दुः ('a boiler', an oven). A. K. II. 9. 30.

१५ । सृजैरसुञ्च । १ । १५ ।

चात्सलोप उपत्ययश्च । रज्जुः ।

15. The affix उ comes after the root सृज् (IV. 69. "to let go"), the स is elided and the augment असुञ्च is added.

Thus सृज् + असुञ्च + उ = रज्जुः 'rope'. The स of the augment is changed first to य् by उत्त्व, and then to ज् by जश्त्व । रज्जुः means 'braid of hair,' 'rope'. 'woman'. (Medinī).

१६ । कृतेराद्यन्तविपर्ययश्च । १ । १६ ।

ककारतकारयोर्विभिनयः । तर्कुः सूत्रवेष्टनम् ।

16. The affix उ comes after the root कृच् 'to cut off,' and there is the transposition of the letters क and त ॥

Thus कृत् + उ = तर्कु + उ = तर्कुः 'a spindle'.

१७ । नावञ्चेः । १ । १७ ।

स्वङ्क्वादिस्वात्कुल्वस् । नियतमञ्चति न्वङ्क्वर्तुगः ।

17. The affix उ comes after the root ञच् 'to make clear' preceded by the preposition नि ।

Thus नि + ञच् + उ = न्युङ्क्वः (a kind of antelope').

१८ । फलिपाटिनभिजनिजनां गुक्पटिनाक्थितश्च । १ । १८ ।

फलेर्गुक् फल्युः । पाटेः पट्टिः । पाटयतीति फट्टः । सन्यतेऽनेन नाकुर्वन्मीकश्च । सन्यत इति सद्यु । जायत इति जद्यु ।

18. The affix उ and the augment युक् come after the roots फल् (to bear fruit), पाठ replaced by पठ (to go), नम्र (to salute, to bow down) replaced by नम, मन (to consider, to think); ऊच (to be born); the final र s of the last two roots are respectively replaced by च् and त् ॥

Thus फल् + युक् + उ = फल्गुः 'unsubstantial'. पटुः 'clever'. नाहुः 'a white ant hill'. A. K. II. 1. 14. मधु 'sweet,' and मधुः 'a demon'. जतु 'red resin of certain trees'.

१९ । वल्लेगुक्च । १ । १९ ।

'वल्ल संवरणे' ।

19. The augment युक् comes after the root वल् (I 520. 'to live') before the affix उ.

Thus वल् + उ = वल्गुः 'beautiful'. The root is √vala संवरणे (I 520)

२० । शः कित्सन्वच । १ । २० ।

शयतेः स्यात्स च कित्सन्वच । शिशुर्बालः ।

20. The affix उ is कित् and is treated like च् (desiderative) after the √शो (IV. 39) 'to sharpen', 'to make thin'.

Thus शिशुः 'child', शो + उ = शा + उ (VI. 1. 45. S. 2370) = शाशा + उ = शिश्या + उ (S. 2317) = शिशुः (VI. 4. 64. S. 2371).

२१ । यो द्वे च । १ । २१ ।

सन्वदिति प्रकृते द्वेग्रहणमिष्वशिशुस्यर्थम् । ययुरश्वोऽश्वनेषीयः ।

21. The affix उ comes after the verb या (II. 40) 'to go away', and it is doubled.

Thus ययुः 'a horse, fit for the Aśvamedha sacrifice'. या + उ = याया + उ = ययुः । Had the affix been like the desiderative as in the last, the form would have been यियुः by सन्वतः S. 2317. Hence the sūtra kārā uses the words 'dve cha' 'There is doubling, but not like Sanvad.

२२ । कुम्भश्च । १ । २२ ।

'बभ्रुर्मुत्पन्नरे विष्णो बभ्रु नकुम्भपिङ्गसौ' । आदशयतोऽपि । बभ्रुः कर्ता । बभ्रुर्हन्ता । ययुः चालकः ।

22. The augment कु comes after the root वृ (I. 946. III. 5) 'to support', and the root is doubled.

Thus बभ्रुः 'an epithet of Śiva', 'Brown'. बभ्रुः means the Vaisvānara fire, 2, the Śūlāpāṇi—the Trident carrier; 3, the Garuḍa-bannered (Vishṇu), 4, broad, 5, mungoose. In these senses it is masculine, when adjective it means 'brown', and then takes the gender of the noun it qualifies.

By force of the word च 'and', the affix कु comes after other roots also. As कृ + कु = चक्रुः 'agent'. हृ + कु = जह्रुः 'killer'. प + कु = पयुः 'protector'.

२३ । पृभिदिव्यधिगृधिधुभिभ्यः । १ । २३ ।

कुः स्यात् । पुरुः । भिनत्ति भिदुर्वज्रम् । 'ग्रहिज्या-' (२४१२) इति संप्रसारणम् । विरहिणं विध्यति विधुः । 'विधुः शशाङ्के कर्पूरे हृषीकेशे च राक्षसे' । दृधुः कामः । धृषुर्दक्षः ।

23. The affix कु comes after the verbs पृ (III. 4,) 'to protect, 'to fill up', भिद् (7. 2) 'to divide', व्यध (4. 72) 'to hurt', दृध (4. 136) 'to desire', धृष (5. 22,) 'to conquer' [and हृष (1. 741, 4. 119) 'to rejoice'.]

Thus पुरुः [पृ+कु=प्र+कु (VII. 1. 102 S. 2494)=पुर्+उ]. 'much' heaven; the name of a prince; the pollen of flowers. भिदुः 'Indra's thunder-bolt', lit. that which splits asunder. विधुः from व्यध, the य is vocalised to इ by S. 2412. It means 'the moon, lit. 'he who pains the lonely whose lover is absent'. The Viśvakosha gives its meaning as. 'The moon, 2, the camphor, 3, the Hrishīkesā, and 4 Rakshasa. दृधुः 'God of love', धृषुः 'expert' हृषुः 'pleasant', 'sun', 'fire', 'Rāhu.'

२४ । कृगोरुच । १ । २४ ।

करोतीति कुरुः । गृणातीति गुरुः ।

24. The affix कु comes after the roots कृ (VIII. 10) 'to do', and गृ (IX. 28) 'to sound' and उ is substituted in the place of अ and र follows such उ by S. 70.

Thus कुरुः 'a species of amaranth, गुरुः 'a spiritual preceptor'. Kuru is the name of a King; it means 'a priest' and 'boiled rice' also.

२५ । अपदुः सुषु स्यः । १ । २५ ।

'सुषामादिषु च' (१०२२) इति षत्वम् । अपपु प्रतिङ्गलम् । दुष्टु । सुष्टु ।

-25. The affix कु comes after the verb स्या (I. 975.) 'to stand' when it is preceded by अप, दुर् and सु.

Thus अपदुः 'unfavourable', 'a child' दुष्टुः 'a wicked person.' सुष्टुः 'a good person.' The स of स्या is changed to ष under VIII. 3. 98. S. 1022: as these words are considered to belong to the Sushāmādi class.

२६ । रपेरिच्छोपधायाः । १ । २६ ।

अनिष्टं रपतीति रिपुः ।

26. The affix कु comes after the verb रप् (I. 428) 'to speak', and its penultimate अ is changed to इ ।

Thus रिपुः 'enemy' lit. who talks always to the injury of one.

२७ । अर्जिहृशिकम्यमिपशिबाधामृजिपशितुग्धुदीर्घहकारश्च । १ । २७ ।

अर्जयति गुणानृजुः । सर्वानविशेषेण पश्यतीति पशुः । कन्तुः । अन्धुः कूपः । 'पांसुर्ना न द्वयो रजः' । तालव्या अपिदन्त्याश्च संवसूकरपांसवः । बाधत इति बाधुः स्त्रीषु संयोर्भुजः ।

27. Before the affix कृ, अञ्ज is substituted for अर्ज (I. 242, X. 186) 'to gain', पश्य is substituted for दृश्य (I. 1037) 'to see,' the augment इक् is added to कम् (I. 470. 869) 'to desire,' धुक् to अग्नि (I. 493, 869, X. 180) 'to be afflicted with disease', long आ is substituted for the short अ of पश्य (10. 179) 'to destroy', and इ for the final च of दाच (1. 5) 'to oppress.'

Thus अञ्जुः 'straight', lit. who acquires or takes up good points or qualities, पश्युः 'cattle' lit. who see all without discriminating anything. कन्तु 'cupid', अन्तुः 'a well', पांशुः 'dust' पांशुः 'manure', बाहुः 'arm', lit. that which obstructs.

The word पांशु is spelt as पांसु also. It is masculine. See A. K. II. 8. 98 (पांसुर्ना &c). The three words सन्ध, सूकर and पांसु are spelt with the palatal स also instead of the dental स as शन्ध, शूकर and पांशु। बाहु is masculine; while its synonym भुजः is both masculine, and feminine as भुजा।

२८ । प्रथिन्नदिभ्रस्जं संग्रसारसं सलोपश्च । १ । २८ ।

व्याणां कुः संग्रसारसं भ्रस्जः सलोपश्च । पृथुः । वृद्धः । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वश्च । भुज्जति तपसा पृथुः ।

28. The affix कु is added to the roots प्रथ (I. 802) 'to become known', भ्रज् (I. 804) 'to crush' and अञ्ज (VI. 4) 'to try', and there is the vocalisation of र into ऋ and the elision of the च of bhrasj.

Thus पृथुः 'wide', वृद्धः 'delicate' पृथुः 'a Rishi'. The ज is changed to ग as the word is considered to belong to the Nyankvādī class, literally it means 'he who parches up by the force of austerity.'

२९ । लङ्घिबंह्योर्नलोपश्च । १ । २९ ।

लघुः । * बालमूललघ्वलमङ्गुलीनां वा लो रत्वसापद्यते । रघुर्नृपमेव । बहुः ।

29. The affix कु comes after the roots लङ्घ (I. 108, 172, X. 220, 254) 'to leap' and बंह (I. 664) 'to increase' and the nasal is elided.

Thus लघुः 'light'; बहुः 'many'.

Vart.—The ल is optionally replaced by र in the following:—bāla, mūla, laghu, alam, and anguli. Thus बाल or वार; मूल or मूर, लघु or रघु, अलम् or अरम् and अङ्गुलि or अङ्गुरि । Raghu is the name of a King, the ancestor of Sri Rama Chandra.

३० । ऊर्ध्वोत्तेर्नलोपश्च । १ । ३० ।

ऊर्ध्वः सक्थि ।

30. The affix कु comes after the root ऊर्ध्व (II. 30) 'to cover', and the वु of the verb is elided thereby.

Thus ऊर्ध्वः 'the thigh.'

३१ । महति ह्रस्वश्च । १ । ३१ ।

कच महत् ।

31. The क of कच is shortened when the sense is that of great'.

Thus कचः 'precious'.

३२ । श्लिषेः कश्च । १ । ३२ ।

श्लिष्यतीति श्लिङ्कुर्भृत्यः । उदातो ज्योतिश्च ।

32. The affix कु comes after the root श्लिष (I. 734, IV. 77, X. 38) 'to embrace', and the final ष is changed to क ॥

Thus श्लिङ्कुः 'a servant', 'a libertine'; 'astronomy'.

३३ । आङ्परयोः खनिशृभ्यां डिच्च । १ । ३३ ।

आ खनतीत्याद्युः । परं शृणातीति परशुः । पृषोदरादित्वादकारलोपात्परशुरपि ।

33. The verb खन् (I. 927) 'to dig up', preceded by आ, and शृ (9. 18) 'to hurt', preceded by पर, take the affix कु, and thereby the last vowel and the consonant following it are elided.

Thus आशुः 'a mouse', lit. that which digs all round, परशुः 'a weapon in general', lit. that which hurts an enemy. The word assumes the form परशुः also, by the elision of अ of र under the Prishodarâdi class.

३४ । हरिमितयोर्द्ववः । १ । ३४ ।

'दु गतौ' अस्माद्धरिमितयोरुपपदयोः कुः स च डित् । हरिभिर्द्रूयते हरिद्रवृषः । मितं द्रवति नितद्रुः समुद्रः ।

34. The verb दु, (I. 992, V. 34) 'to run', preceded by हरि or मित, takes the affix कु under the same circumstances.

Thus हरिद्रुः a kind of tree', नितद्रुः 'Ocean'.

३५ । शते च । १ । ३५ ।

शतथा द्रवति शतद्रुः । बाहुलकात्केवलादपि । द्रवत्यूर्ध्वमिति द्रुर्द्वयः शाखा च । तद्वान्द्रुमः ।

35. So also when दु (I. 992, V. 34) 'to run' is preceded by शत ॥

Thus शतद्रुः = शतथा द्रवति इति literally that which runs in a hundred different channels.

By force of the word बाहुलं, the affix comes, even after the root singly. As दुः (दु + कु = द्रु + च = दुः a tree) a branch of a tree, lit. that which goes up. That which possesses "dru" or branches, is called द्रुमः 'a tree'. S. 1915.

३६ । खरुशङ्कु पीयु नीलङ्ग लिगु । १ । ३६ ।

पञ्चैते कुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । खनते रिक्रान्तादेशः । खरुः कामः । क्रूरो सुखोऽश्वश्च । 'शङ्कुर्ना कीलयत्ययोः' । 'पिबतेरीचं युगागमश्च' । पीयुर्वायसः कालः सुवर्णं च । निपुर्वाहलगिता-

अस्मात्कुत्वने दीर्घश्च । नीलङ्गः कृमिविशेषः शृगालयुः । 'नीलङ्गः' इति पाठान्तरम् । तत्र धातोरपि दीर्घः । 'लगे सङ्गे' अस्मात् इयञ् च । लगतीति लियु चित्तम् । लियुमूर्धः ।

36. The five words खर, शङ्कु, पीयु, नीलङ्ग, and लियु, are irregularly formed by कु affix.

खर is from √खरु 'to dig' (I. 927), शङ्कु from √शकि 'to doubt' (I. 86). In खर the र् of khan is replaced by र before the affix कु ॥ Kharu means 'cupid, cruel, stupid and a horse'. It is the name of a Daitya also. It means also white. It is the name of Śiva.

2. शङ्कुः masculine means 'a dart, spear, spike, javelin, dagger'; 'a stake' 'a nail, pin or peg', 'poison', 'a measure of twelve fingers', 'the sine of altitude', 'the trunk of a tree'.

3. पीयुः is from √पा 'to drink': the अ is changed to ई and युक् augment is added before कु । It means 'a crow', time', 'gold', 'the sun', 'awful'.

4. नीलङ्ग is from √लग् 'to go' (I. 154), preceded by नि, the vowel इ is lengthened before कु । Some derive it from नील + गम् + कु, the अम् of गम् is elided and the augment चुच् is added. Another form is नीलाङ्ग where the root vowel is also lengthened. It means 'an insect', 'a jackal', 'a large black, bee'.

5. लियु from √लगे 'to adhere' (I. 823), the अ is changed to इ. लियु (Nent) the 'heart, लियुः 'a block head' (masc.)

३७ । मृगयवाद्यश्च । १ । ३७ ।

एते कुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । घृमं यातीति घृगयुर्व्याधः । देवयुर्वर्जिकः । मित्रयुर्वीकयाला-
मित्रः । आकृतिगोऽयम् ।

37. So also the words घृगयुः 'hunter' &c are irregularly formed by the affix कु ।

Thus घृगयुः 'a hunter', lit. 'one who goes (yāti) after deer'; देवयुः 'pious', मित्रयुः 'an expert in worldly matters', 'friendly'. It is an Akṛitigaṇa.

Note.—Mṛigayu means 'a jackal', 'a hunter', the Supreme Spirit'. Other words not enumerated above also belong to this class. √पील to check : पीलुः 'an elephant', 'a tree', 'the trunk of a tree', 'an atom', 'a fruit.' The Aryâs generally mean by this word 'a tree', the Mlechchhas apply it to elephant (فيل). So also √पडि 'to go', पाण्डुः 'yellow &c, with the vṛiddhi of the root vowel. √कडि 'to be proud', कण्डुः 'itching.'

३८ । मन्दिवाशिमथिचतिचङ्क् यङ्किभ्य उरच् । १ । ३८ ।

मन्दुरा वाजिशाला । वाशुरा शालिः । मथुरा । चतुरा । चङ्कुरा रथः । अङ्कुरः । खञ्जरादित्वा-
त्वादङ्कुरोऽपि ।

38. The affix उरच् comes after the verbs मन्द (I. 13) to praise &c, वाशृ (4. 54) 'to roar', मथृ (I. 901) 'to churn', चते

(I. 918) 'to beg', चक् (I. 93, 820) 'to resist' and अकि (I. 87) 'to count or mark'.

Thus मन्दुरा 'a stable for horses' वायुरा 'night' lit. in which animals, roar, मयुरा 'a town', चतुरः 'cunning', चक्रुरः 'a chariot, a tree', अक्रुरः 'root' 'blood' 'hair of the body', 'drink', 'a sprout'. The word is अक्रुरः also with long ऊ, when it belongs to the Kharjurâdi class, and takes the affix ऊर ।

३९ । व्यथेः संप्रसारणं किञ्च । १ । ३९ ।

'विधुरश्चोररक्षोः' ।

39. The affix उरच् comes after the verb व्यथ (I. 801) 'to be afraid, or vexed', the य is changed to ञ and the affix is treated as if it had an indicatory क् ।

Thus विधुरः 'a thief' 'a Râkshas', see V. 4. 68. S. 676 Padamanjari.

Note.—Another reading of the sūtra is व्यथेः संप्रसारणं षः किञ्च । By this the य is changed to ष also. According to this reading we cannot get the form विधुर । But this is a valid form as found in the Vedās:—त्वमेषां विधुरा यावा । So also अथ विद्वा विधुरेणाचिदस्त्रा । There is however another word विधुर with dh also. It is derived from धुर 'a yoke or axle' compounded with the preposition वि and means 'whose yoke or companion is gone', hence, distressed, love lorn.

४० । सुकुरदुर्दुरौ । १ । ४० ।

सुकुरो दर्पणः । बाहुलकान्मसुरोऽपि । 'दृ विदारणे' धातोर्द्विर्वचनमभ्यासस्य रुकितलोपश्च । 'दुर्दुरस्तेषां भेके बाह्मभाण्डाग्निभेदयोः' । 'दुर्दुरा चण्डिकायां स्याद्ब्रामजाले च दुर्दुरश्' इति विश्वः ।

40. The words सुकुर 'a mirror', and दुर्दुर 'frog', are formed by उरच् affix.

Another form of सुकुर is सकुर । This is because of the word bahulam. From √द्रि 'to tear' (IX. 23) is obtained दुर्दुरः by reduplication, and adding रुक् augment to the abhyâsa, and eliding the final consonant, with the vowel that precedes it. Dardurah means 'cloud', 'a frog', 'a musical instrument like flute &c', 'a mountain', and the name of a mountain in the south. The Feminine दुर्दुरा means 'Chandikâ—a name of Dûrgâ'. The Neuter दुर्दुरम् 'a group or assembly of villages'. (Viśva kośa).

Note.—From √मकि 'to adorn' (I. 89), is formed सकुरः by adding उरच् and dropping the nasal. It means 'a mirror', 'the Bakula tree', 'the rod or handle of a potter's wheel'. Dardura is derived by some by the guṇa of द्रि, and the addition of the augment दुक् । Instead of ब्रामजाल other readings are 'दाम जाल' and यामजाल ।

४१ । मद्गुरादयश्च । १ । ४१ ।

उरङ्गता निप्रात्यन्ते । आद्यतेगुक् । मद्गुरो मत्स्यभेदः । 'कटु वर्ण' । रगागमः । 'कटुरः श्वेत-
रवसोः' । बध्नातेः खड्ग्रादिन्वाहरोऽपि । 'बन्धूरयन्धुरौ स्वातां नखसुन्दरयोश्चिषु' इति रन्तिहेवः ।
'कोकतेर्बा कुक्' । कुक्कुरः—कुक्कुरः ।

41. So also with the words मद्गुर 'a kind of fish' and the
rest.

These are words formed by the affix उरच् ।

1. From √मदी is formed मद्गुरः with the augment गुक् । It is the
name of a kind of fish. √मदी 'to be glad'. (IV. 99)

2. √कट् 'to colour' (I. 405), कटुरः । The augment is रुक् । It means
'white', and 'a demon' Karburam (Neut.) 'water', 'gold'. Karburah
(masc.) 'sin', 'an evil spirit'; Karburâ (Fem.) 'name of a plant.'

3. बन्धुरः from √बध्नाति (IX. 37) 'to bind'. As it belongs to the Khar-
jurâdi class also, बन्धूरः with long ऊ is also valid. It means 'bent', and
'lovely': and is used in all the three genders.

Vant.—The augment कुक् is optionally added to the √कुक् 'to accept'
(I. 91) before the affix उरच् । As कुक्कुरः or कुक्कुरः 'a dog.'

Similarly √अत 'to move continuously'—आतुरः 'hurt', √वा 'to blow'—
वातुरा the augment गुक् is added: 'a trap, a net'.

४२ । असेरुरन् । १ । ४२ ।

असुरः । प्रजादमन् । आसुरः ।

42. The verb अश् (IV. 100) 'to throw up' takes the affix
उरन् ॥

Thus असुरः 'a demon', with the अश् of the Prâjñâdi class, आसुरः
'demoniac'. (V. 4, 38)

४३ । मसृश्च । १ । ४३ ।

पञ्चमे पादे 'मसृक्षरन्' इति वक्ष्यते । 'मसूरा मसुरा ब्रीहिप्रभेदे पदयोषिति' । 'मसूरा मसुरा
वा ना वेद्याब्रीहिप्रभेदयोः' । 'मसूरी पादरोगे स्यादुपधाने पुनः पुनान्' । 'मसूरमसुरौ च द्वौ' इति
विश्वः ।

43. The verb मश् (4. 112) 'to measure' 'to become changed'
also takes the उरच् affix.

Thus मसुरा 'kind of small pulse' 'a harlot.' In the Fifth Pâda, there is
a sūtra declaring that the verb मश् takes the affix ऊरन् । So we get मसूरा
'a lentil', 'a harlot'. In these senses the words are masculine optionally:
namely मसुरः or मसूरः । while मसूरी means 'a kind of disease, small-pox', and
मसुरः (masc.) means 'a pillow', also.

४४ । शवशेरासौ । १ । ४४ ।

शु इत्वाश्वर्थे । श्वशुरः । 'पतिपत्न्योः प्रसूः श्वशूः श्वशुरस्तु पिता तयोः' इत्यमरः ।

44. The verb अग्र (5 18.) to pervade, preceded by यु the abbreviated form of आग्र takes the affix उरन् when the sense is that of obtaining.

Thus श्वशुरः 'father-in-law.' अग्र + अग्र + उरन् = यु + अग्र + उरन् = श्वशुरः 'wife's father, or husband's father'. Fem. श्वशूः । See Amarakośa. (II. 6. 31)

४५ । अदिनह्योष्टिषच् । १ । ४५ ।

अविषः । महिषः ।

45. The affix टिषच् comes after the verbs अज् (I. 631). 'to protect', and मज् (I. 766) 'to worship'.

Thus अविषः 'The Ocean, a king', महिषः 'great'. (Buffalo) 'The demon Mahisha'. As तुरीयं धान महिषो विवक्ति । So also उत माता महिषमन्ववेनत् । Fem. महिषी 'Queen'.

४६ । अमेर्दीर्घश्च । १ । ४६ ।

'आमिषं त्वस्त्रियां मसि तथा स्याद्दीर्घवस्तुनि' ।

46. The affix टिषच् comes after the verb अज् (I. 493, 869.) 'to eat'.

Thus आनिषच् 'food', 'flesh-food', 'an object of enjoyment'.

४७ । रुहेर्वृद्धिश्च । १ । ४७ ।

'रुहुग्रन्थरौहिषाः' । 'रौहिषो मृगमेदे स्याद्द्वौहिषं च वृषं मतस्' इति संसारावर्तः ॥

47. The affix टिषच् comes after the verb रुह् (I, 912) 'to grow', and there is vriddhi of the vowel of the root.

Thus रौहिषश्च 'a kind of deer', 'a kind of straw'. Thus रुहु, ग्रन्थर and रौहिष are different kinds of deer. रौहिषः (masc). is a kind of deer, रौहिषश्च (neut.) is grass. (Samsârâvarta).

४८ । तवेर्णिद्वा । १ । ४८ ।

'तव' इति सौत्रो धातुः । 'तविषताविषावडवौ स्वर्गे च' । स्त्रियां तविषी-ताविषी नदी देवकन्या भूनिष्प । 'तविषी दलश्च' इति वेदभाष्यम् ।

48. The affix टिषच् comes after the verb तव् 'to be powerful' and it is treated as if it had an indicatory ण् ।

The तव् is a Sautra root. The words तविषः and ताविषः mean 'the Ocean' and 'heaven'. The feminine तविषी or ताविषी means 'a river', a divine nymph, daughter of Indra', and 'the earth'. तविषी means 'power' according to the Veda Bhāṣya ; as in the following Vedic Mantras :—इन्द्रो वृत्रस्य तविषीश्च इन्द्रस्यात्र तविषीभ्यो विरप्तिश्च । It means strong, and old in the Vedas. Gold is one of its meanings.

४९ । नञि व्यथेः । १ । ४९ ।

अव्ययिषोऽन्धिसूर्ययोः । अव्ययिषी धरारात्रयोः ।

49. The affix टिप्च् comes after the verb व्यथ (I. 801) 'to be agitated', when it is preceded by the negative particle अ

Thus अव्ययिषः 'The Ocean' 'the sun'. The feminine अव्ययिषी 'the earth' 'the midnight'.

५० । किलेबुक्च । १ । ५० ।

किल्बिषश्च ।

50. The augment बुक् is added to टिप्च् when the affix comes after the verb किल् (VI. 61.) 'to become white', 'to play'.

Thus किल्बिषश्च 'sin', 'disease', 'a fault'.

५१ इषिमदिमुदिस्त्रिदिस्त्रिदिभिदिसन्दिचन्दितिनिमिहिमुहिमुचि-
रुचिरुधिवन्धिगुषिभ्यः किरच् । १ । ५१ ।

इषिरोऽग्निः । मदिरा सुरा । 'सुदिरः कामुकाश्रयोः' इति विश्वमेदिन्यौ । त्रिदिरश्चन्द्रः । 'त्रिदिरोऽसिक्तुदारयोः' । भिदिरं वज्रश्च । सन्दिरं गृहश्च । स्त्रियामपि । 'सन्दिरं सन्दिरापि स्वात्, इति विश्वः । 'चन्द्रिरो चन्द्रइस्तिनौ' । तिमिरं तमोऽक्षिरोगश्च । सिहिरः सूर्यः । 'सुहिरः काम्य-सन्धयोः' । मुचिरो दाता । रुचिरश्च । रुधिरश्च । बधिरः । 'शुष शोषणे' शुषिरं छिद्रश्च । शुष्कमित्यन्ये ।

51. The affix किरच् comes after the verbs इषु (6. 59,) 'to wish', मदी (4. 99,) 'to delight', उद् (I. 16,) 'to be glad', त्रिद् (4. 61,) 'to suffer pain', छिदिर् (7. 3) 'to cut off', सिदिर (7. 2) 'to pierce through' सन्द (I. 13) 'to praise', चन्द (I. 68) 'to be glad or rejoice', तिश्च (4. 68) 'to be wet or damp' सिद् (I. 1041) 'to make water', 'to wet', बुद् (4. 89) 'to lose consciousness', मुच् (6. 136,) 'to release', रुच् (I. 781) 'to shine beautifully', रुच् (VII. 1.) 'to confine' बन्ध (I. 1022,) 'to tie' शुष् (4. 74) 'to become dry'.

Thus इषिरः 'fire', मदिरा 'wine, सुदिरः 'a cloud', a libertine' (Viśva and Medini Kośās). त्रिदिरः 'an ascetic', 'the moon, छिदिरः 'a sword, an axe, भिदिरश्च 'Thunder bolt', सन्दिरश्च 'house'. It is fem. also, सन्दिरा Viśva Kośa चन्दिरश्च 'an elephant', 'the moon', तिमिरश्च 'darkness', eye-disease, 'सिहिरः 'The sun', सुहिरः 'Blockhead', 'god of love', 'a libertine'. मुचिरः 'a generous man' रुचिरश्च 'Bright', रुधिरश्च 'Blood', बधिरः 'Deaf'. From √शुष् 'to dry', is formed शुषिरश्च a hole.' according to others it means 'dry'.

Note :—Ishiram 'food' also: Chhidirah 'fire', 'rope or cord', 'a sword', 'an axe, Mandiram 'a city', 'a house': mandirah (masc.) 'an ocean. Mihira 'the sun', 'the mind.' Rudhirah (masc.) the planet Mars: (neut.) saffron, and blood.

५२ । अशेषित । १ । ५२ ।

आग्निरौ वह्निरन्नसोः ।

52. The affix किरच् comes after the verb अश् (IX. 51), 'to eat', and it is treated as if it had an indicatory ण ।

Thus आग्निरः 'fire', 'a demon'.

५३ । अजिरशिशिरशिथिलस्थिरस्फिरस्यविरखदिराः । १ । ५३ ।

अजेर्वाभावाभावः । अजिरमङ्गलम् । शशेरुपधाया इत्त्वम् । 'शिशिरं स्याद्दृतेर्भेदेवुषारे शीतलेऽन्यवत्' । 'अथ सोचने' उपधाया इत्त्वं रेफलोपः । प्रत्ययरेफस्य लत्वम् । शिथिलम् । स्यात्स्फाद्यो-
ष्ठिलोपः । स्थिरं निश्चलम् । स्फिरं प्रभूतम् । तिष्ठतेर्बुक् इत्त्वम् च । स्थविरः । खदिरः । बाहुल-
काच्छीडो बुक् इत्त्वम् च शिविरम् ।

53. The words अजिर 'court', शिशिर 'dew, cold' शिथिल 'loose-
ned', स्थिर 'steady', स्फिर 'abundant', स्थविर 'an old man' and
खदिर 'the moon', 'name of a tree', are formed by किरच् affix.

Thus 1. √अज (I. 248) 'to go'—अजिरच् 'court-yard' The root अज् is not
replaced by वी here (II. 4. 56. S. 2292.) 2. √अश् (I. 762) 'to go by leaps'—
शिशिरः the penultimate अ is changed to इ । It means the cold season, hoar-
frost, and cold. 3. √अश् (X. 280) 'to release', शिथिलम् । The penultimate अ
is changed to इ, the र is elided, the र of the affix changed to ल । 4 and 5. The
टि of √sthâ and √sphay is elided. स्थिरम् 'steady' स्फिरम् 'abundant' 6. √sthâ
takes the augment बुक् and is shortened, to make स्थविरः 'an elder.' 7. खदिरः
'a kind of tree'. By bahulam, we get. 8. शिविरम् from √शीङ् with the aug-
ment बुक् and the shortening of the vowel of the root. It means 'the
camp'—lit. where the army sleeps.

५४ । सलिललयनिमहिभडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्य

इरच् । १ । ५४ ।

सलति गच्छति निम्नमिति सलिलम् । कलिलम् । अनिलः । महिला । पृषोदरादित्वान्महेलापि ।
भड इति सौत्रो धातुः । 'भडिलौ शूरसेवकौ' । भण्डिलो दूतः कल्याणं च । शण्डिलो मुनिः ।
पिण्डि-लो गणकः । तुण्डिलो मुखरः । कोकिलः । भविलो भव्यः । बाहुलकात्कुटिलः ।

54. The affix इलच् comes after the verbs सल् (I. 580) 'to
go', कल् (I. 526, X. 61) 'to count' अज् (II. 61, IV. 66) 'to live',
मह् (I. 766) 'to worship', भड् (sautra) 'to speak', भण्ड (IX. 50.)
'to make fortunate', शण्ड (I. 299) 'to be attacked with disease',
पिण्ड (I. 293) 'to collect' तुण्ड (I. 295,) 'to break,' कुक् (I. 91) 'to
accept' and भू (I. 1.) 'to be.'

Thus सलिलम् 'water' lit. what goes down; 2. कलिलम् 'covered with',
'mixed', 3. अनिलः 'wind', 4. महिला 'a woman', 'a creeper' महिला is another

form valid under the Prishodarâdi class. (VI. 3. 109) 5. भडिलः 'a hero', 'a servant' from the sautra root, भड 6. भण्डिलः 'ambassador', 'lucky', 7. शण्डिलः 'a Rishi', 8. पिण्डिलः 'an astrologer', 9. तुण्डिलः 'talkative' 10. कौकिलः 'Indian cuckoo', 11. भविलः 'that which happens'.

By virtue of bahulam, भुड 'to be crooked', कुटिलं ।

५५ । कमेः पश्च । १ । ५५ ।

कपिलः ।

55. The affix इलच् comes after the verb कञ् (I. 470,) 'to desire', and the ञ is changed to प ।

Thus कपिलः 'Tawny.' 'the name of a sage', 'a dog', 'Vishnu,' 'incense'; fem. 'a brown cow', 'a kind of timber', 'a leech', 'a fire,' 'the sun'.

५६ । गुपादिभ्यः कित् । १ । ५६ ।

गुपिलो राजा । तिजिलो निशाकरः । गुहिलं वनम् ।

56. The affix इलच् comes after the verbs गुप् (I. 422) 'to protect' &c. and the affix is treated as if it had an indicatory क ।

Thus गुपिलः 'a king', तिजिलः 'the moon' गुहिलश्च 'forest,' from √gupî to protect, √tija (I. 1020) to sharpen, and √guhî (I. 944) to cover.

५७ । मिथिलादयश्च । १ । ५७ ।

मथ्यन्तेऽत्र रिपवो मिथिला नगरी । पथिलः-पथिकः ।

57. The words मिथिला 'town' and the rest are formed by इलच् affix.

Thus मिथिला 'the name of a city', literally 'where the enemies are crushed, (mathyante).' So also पथिलः 'a traveller'. These are from √mathe (I. 901) 'to agitate', and √pathe (I. 900) 'to go'.

५८ । पतिकठिकुठिगडिगुडिदंशिभ्य एरक् । १ । ५८ ।

पतेरः पक्षी गन्ता च । कटेरः कृच्छ्रजीवी । कुटेरः पर्णाशः । बाहुलकान्मुद्र । गडेरो मेघः । गुडेरो गुडकः । दंशेरो हिंस्रः ।

58. The affix एरक् comes after the verbs पतृ (I. 898, IV. 51) 'to fly', कठ (I. 356) 'to suffer pain or trouble', कुटि (I. 365.) 'to be blunted', गड (I. 814) to 'water' गुड (6. 77) 'to preserve' and दश् (I. 1038) 'to bite.'

Thus पतेरः 'a bird' 'a traveller' कटेरः 'a man leading a painful life' कुटेरः 'water pot.' The nasal is not added as a diversity for the इ of कुटि, required a nasal the root being really कुण्ट । गडेरः 'cloud', गुडेरः 'globe' दंशेरः = 'cruel', 'ferocious.'

५९ । कुम्बेर्नलोपश्च । १ । ५९ ।

कुम्बेरः ।

59. The affix **रक्** comes after the verb **कुख्** (I. 453,) 'to cover' and the nasal of the root is elided thereby.

Thus **कुवेरः** 'the God of wealth'.

६० । शदेस्त च । १ । ६० ।

शतेरः शत्रुः ।

60. The affix **रक्** comes after the root **शद्** (I. 908,) 'to perish', and the **द** is changed to **व** ।

Thus **शतेरः** 'an enemy'.

६१ । मूलैरादयः । १ । ६१ ।

रगन्ता निपात्यन्ते । **मूलैरो** जटा । **गुधैरो** गोमा । **गुहैरो** लोहपातकः । **गुहैरो** मूर्खः ।

61. The words **मूलैर** and the rest are formed by **रक्** affix.

Thus **मूलैरः** 'a lock of hair', **गुधैरः** 'a protector' **गुहैरः** 'a block-head ; **गुहैरः** 'a blacksmith'.

These are from $\sqrt{\text{mūla}}$ 'to establish or take root' $\sqrt{\text{gudha}}$ 'to surround', $\sqrt{\text{guda}}$ to protect, $\sqrt{\text{guhū}}$ to cover, and $\sqrt{\text{muhū}}$ to faint.

६२ । कपोतोलचपश्च । १ । ६२ ।

कपोतः पक्षी ।

62 The affix **ओतच्** comes after the verb **कष** (I. 405) 'to fly', the **ष** is changed to **प**.

Thus **कपोतः** 'a pigeon'.

Note.—From $\sqrt{\text{kr̥}}$ 'to colour' is derived **कपोतः** 'a pigeon'. It is so called because its throat is variously coloured. The **च्** of **ओतच्** is redundant or rather misleading. The word **कपोतः** has always the acute on the **ओ** of the affix as in the lines : **यत् कपोतः पदमग्नौ कृणोति । देवाः कपोत इषितो यदिच्छन् ।**

६३ । भातेर्डवतुः । १ । ६३ ।

भातीति भवान् ।

63. The affix **डवतु** comes after the root **भा** (II. 42) 'to shine', 'to glitter'.

Thus **भवान्** 'your honor', 'your shining excellency'.

६४ । कठिचकिभ्यामोरन् । १ । ६४ ।

कठोरः । चकोरः ।

64. The affix **ओरन्** comes after the root, **कठि** (I. 365) 'to suffer pain', and **चक** (I. 93, 820) 'to be satisfied'.

Thus **कठोरः** 'Hard', 'full,' **चकोरः** 'a kind of bird'. As **कठोरताराचिपला-
चकनश्चविः** (Māgha).

६५ । किशोरादयश्च । १ । ६५ ।

किंपूर्वस्य श्रुणातेष्टिलोपः । किमोऽन्त्यलोपः । किशोरोऽश्वशावः । सहोरः साधुः ।

65. The किशोर and the rest are formed by झोरच् affix.

Thus किशोरः 'the young of any animal'; सहोरः 'a saint'.

From श्रु 'to injure', preceded by किच्, is derived किशोरः । The टि of the root is elided, and the final of किच् is dropped. It means 'a colt,' 'the sun', 'a youth,' 'a medicinal 'herb', 'sandal.' From √saha (I. 905) सहोरः ॥

६६ । कपिगडिगरिडकटिपटिभ्य ओलच् । १ । ६६ ।

कपीति निर्देशान्नलोपः । कपोलः । गडोलगण्डोलौ गुडकपर्यायौ । कटोलः कटुः । पटोलः ।

66. The affix ओलच् comes after कप (I. 808) 'to shake', गड् (I. 814) 'run or flow as liquids' गण्ड (I. 65, 384) 'cheek', कटे (I. 315, 342) 'to cover from rain', पट (I 318,) 'to go'.

Thus कपोलः 'cheek' the nasal is elided as it is so shown in the sūtra, गडोलः 'raw sugar', गण्डोलः 'raw sugar', कटोलः 'bitter', पटोलः 'a kind of cloth and vegetable,' 'moon-light.'

Some read कडि (I. 302) instead of कपि, and form कण्डोलः 'a chandâli.' √कल्ल 'to sound,' (I. 527) कल्लोलः 'the noise of the waves.'

६७ । मीनातेरूरन् । १ । ६७ ।

मयूरः ।

67. The affix ऊरन् comes after the verb मी (IX 4.) 'to injure'.

Thus मयूरः 'a peacock'.

६८ । स्यन्देः संप्रसारणं च । १ । ६८ ।

सिन्दूरम् ।

68. The affix ऊरन् comes after the verb स्यन्द (I. 798) 'to flow out' and the य is changed to द् ॥

Thus सिन्दूरम् 'a kind of tree'; (neut.) 'red lead'.

६९ । सितनिगमिससिसच्यविधाञ्कुशिभ्यस्तुन् । १ । ६९ ।

सिनातीति सेतुः । 'तितुत्र-' (३१६३) इति नेट् । तन्तुः । गन्तुः । मस्तु दधिमण्डस् । सच्यत् इति सक्तुः । अर्थचोदि । 'ज्वर त्वर-' (२६५४) इत्युट् । तत्र किञ्चित्पुनर्वर्तत इति मते तु बाहुलकात् । ओतुर्बिडालः । धातु । क्रोष्टा ।

69. The affix तुन् comes after the verbs सि (V. 2. IX. 5) 'to tie', तनि (8, 1.) 'to spread', गन्तृ (I. 1031) 'to go' मनी (IV. 112) 'to complete', सच् (I. 176., 1046) 'to sprinkle', अवि (I. 631) 'to protect', धाञ् (III. 10) 'to bear', 'to support', कृञ् (I. 909) 'to lament'.

Thus सेतुः 'a bridge' 'a dam'. No इट् augment because of the prohibition of (VII. 2. 9). तन्तुः 'a thread' गन्तुः 'going', मस्तुः 'sour cream' चस्तुः 'that which unites.' It is masculine (II. 4. 31) ओतुः 'a cat.' It is thus formed: अच्+तुर्=अ+ऊट्+तुर् (VI. 4. 20) Thus sūtra कृत्तिश्च (I. 1. 6) is understood in that sūtra (VI. 4. 20) according to some. So there is no गुण. Thus ओतुः। घातुः 'an element', क्रोष्टुः 'a jackal.'

७०। पः किञ्च । १। ७०।

पिबतीति 'पीतुर्बहुनौ दिवाकरे'।

70. The affix तुर् comes after the verb प (I. 972) 'to drink, to preserve' and is treated as a क्ति whereby the अ is changed to ई. (VI. 4. 66. S. 2462)

Thus पीतुः 'fire'; 'The sun.'

७१। अर्तेश्च तुः । १। ७१।

अर्तेश्चः स्यात्स च क्ति । 'अर्तुः स्त्रीपुष्पकालयोः'।

71. The affix तु comes after the verb अ (I. 983, III. 16, V. 29) 'to go', and it is क्ति.

Thus अर्तुः 'season' and menstrual period &c. The word has acute on the final: As अर्तुना यज्ञस् य अर्तुर्जनीनाम्.

७२। कमिसनिजनिगाभायाहिभ्यश्च । १। ७२।

रभ्यस्तुः स्यात् । 'कन्तुः कंदर्पचित्तयोः'। मन्तुरपरायः । जन्तुः प्राणी । 'गातुः पुंस्कोकिले षष्ठे गन्धर्वे गायनेऽपि च'। भातुरादित्यः । 'यातुः पृथ्व्यगकालयोः'। रत्नसि स्त्रीयः । हेतुः कारणम् ।

72. The affix तु comes after the verb कश् (I. 470, 869) 'to desire', च्त् (IV. 67, VIII. 9, X. 169) 'to think', ज्त् (I. 862, III. 24, IV. 41) 'to be born', ग्त् (I. 998, III. 25) 'to sing' भात् (II. 42) 'to glitter', वा (II. 40) 'to become', and हि (V. 11) 'to go.'

Thus कन्तुः 'the heart', kāmadevâ, मन्तुः 'offence', जन्तुः 'animal', गातुः 'the male cuckoo', 'bee' 'a celestial singer', and 'a song.' भातुः 'The sun', यातुः 'time, wind, traveller': when neuter, it means 'a demon.' हेतु 'cause'.

७३। चायः किः । १। ७३।

'केतुर्ग्रहपताकयोः'।

73. The affix तु comes after the च्चयि 'to honor' (I. 929) and कि is substituted for चाच् ।

Thus केतुः 'comet', 'a banner'. Thus चाय्+तु=कि+तु=केतुः।

७४। आप्रोतेह्रस्वश्च । १। ७४।

आह्रः शरीरम् ।

74. The affix **दु** comes after the $\sqrt{\text{आसृ}}$ (V. 14; X. 295) 'to pervade', and the vowel is shortened.

Thus **असृदुः** 'body,' 'a sacrificial animal'.

७५ । वसेस्तुन् । १ । ७५ ।

वस्तु ।

75. The affix **दुर्** comes after $\sqrt{\text{वास}}$ 'to dwell,' (I. 1054.)

As **वस्तु** 'an object.'

७६ । अगारे शिञ्च । १ । ७६ ।

'वेदमन्त्रार्वास्तुरक्षियाश्च' ।

76. The affix **दुन्** comes after the verb **वृ** (I. 1054), 'to dwell, when the sense is that of a house and it is treated as if it had an indicatory **ण्**.

Thus **वास्तु** 'a house.' A. Kosha II. 2. 19.

७७ । कृञः कतुः । १ । ७७ ।

कतुर्यजः ।

77. The affix **कतु** comes after the verb **कृ** VIII. 10) 'to do.'

Thus **कतुः** 'a sacrifice' yajña.

७८ । एधिवह्योश्चतुः । १ । ७८ ।

एधतुः पुंस्यः । वहतुर्नड्वार् ।

78. The affix **चतु** comes after the verb **एध** (I. 2) 'to prosper,' and **वह** (I. 1053) 'to carry.'

Thus **एधतुः** 'a man,' **वहतुः** 'an ox,' 'a traveller.' The affix has an indicatory **च** and so the word is end-acute. Thus **स्योनं पत्ये वहतुं कृणुष्व** ।

७९ । जीवेरातुः । १ । ७९ ।

'जीवातुरक्षियां भक्ते जीविते जीवनीयये' ।

79. The affix **आतु** comes after $\sqrt{\text{जीव}}$ (I. 594) 'to live.'

Thus **जीवातुः** (masculine), 'food,' 'life,' 'a medicine.' A. K. II. 8. 119.

८० । आतृकन्वृद्धिश्च । १ । ८० ।

जीवेरित्येव । 'जीवातृकस्त्विन्दुभिषगायुष्मत्सु कृषीवले' ।

80. The affix **आतृकर** comes after the verb $\sqrt{\text{जीव}}$ (I. 495) 'to live' and there is vṛiddhi of **ई** ॥

Thus **जैवातृक** 'long-lived,' 'moon,' 'drug,' and 'an agriculturist,' 'a physician.' A. Kosha I. 3. 16. III. 1. 6.

८१ । कृषिवनितनिधनिसर्जिखर्जिभ्य ऊः । १ । ८१ ।

‘कृषः पुंवि करीषाग्नौ कर्षूनद्यां स्त्रियां सता’ । चन्ः । तन्ः । चन्ः यत्तत् । ‘सर्ज सर्जने’ । खर्ज वैशिक् । ‘खर्ज व्यथने’ । खर्जः पाप्मा ।

81. The affix ऊ comes after the verbs कृष (I. 1039, VI. 6) ‘to plough’, चन (I. 497, 869, VI. 28) ‘to drink’, तन (VIII. 1, X. 296) ‘to spread’, चन (III. 23) ‘to become rich’, सर्ज (I. 243) ‘to gain’, खर्ज (I. 247) ‘to pain’, and the words so formed are feminine.

Thus कर्षुः ‘fire of dried cow-dung,’ ‘cultivation,’ ‘river,’ चन्ः ‘an army’ तन्ः ‘body,’ चन्ः ‘a bow,’ खर्जुः ‘a merchant,’ ‘a lightening’ खर्जुः ‘cutaneous eruption,’ ‘scab,’ ‘a worm.’

Thus in the Rabhasa-kosā we find ‘karśūh pumsi karishāgnau karśūh nadyām &c.’ The Medini-kosā says ‘karśū is masculine and means fire of dried cow-dung, and it is feminine when meaning ‘a river,’ ‘a canal’ sarjū, m. merchant, f. a lightening; heaven, m. Creator, Rudra.

८२ । मृजेगुशाश्च । १ । ८२ ।

मृजुः शुद्धिहृत् ।

82. The affix ऊ comes after the मृज् (II. 57, X. 304) to ‘clean’, and there is guna of the ri into ar.

Thus मृजुः ‘purification,’ ‘a washerman.’

The vriddhi ordained by VII. 2. 114. S. 2473 is set aside by the guna specifically enjoined by this sūtra.

८२ क । खड्डेड्वा । १ । ८२ क ।

खड्डः । खड्डः ।

82. A. The augment कठ is added to ऊ after the verb खड् (X. 44) ‘to break’, optionally.

Thus खड्डः or खड्डः ‘breaking,’ ‘dividing’.

८३ । बहो धश्च । १ । ८३ ।

‘बहूनीयास्तु पात्नीयु’ ।

83. The substitute च replace the व of बह (I. 1053) ‘to carry’, before the affix ऊ ॥

Thus बहूः ‘a wife,’ ‘a daughter-in-law’. A. Kosha III, 3. 101.

८४ । कण्डेड्वा । १ । ८४ ।

कण्डः पाप्मा ।

84. The affix णि comes after the verb कण (I. 934) ‘to injure’ and the ष is changed to ण ॥

Thus कण्डः ‘itch’ scab’.

८५ । शित्कसिपद्यर्तः । १ । ८५ ।

काशुः शक्तिः । पादुश्चरणधारिणी । आरुः पिङ्गलः ।

85. The affix क comes after the verb कश् (I. 139) 'to go', पद् (IV. 60) 'to go' श्च (I. 983, III. 16, V. 29) 'to go' and the affix is शित् ॥

Thus काशुः 'a lance', पादुः 'a shoe' आरुः 'yellow.' The word काशु means 'indistinct speech', 'a sort of spear or lance', 'understanding'.

८६ । अणो ङश्च । १ । ८६ ।

आहुर्जलमवद्रव्यश्च ।

86. The affix क comes after the verb अण् (I. 471,) 'to sound', and the ण of अण् is changed to ङ.

Thus आहुः 'a raft', 'a float'.

८७ । नञि लम्बेर्नलोपश्च । १ । ८७ ।

'दुम्बयलाद्बुधे कने' इत्यमरः ।

87. The affix क comes after the verb लम्ब (I. 402, 404,) 'to hang down', and the nasal is elided, when the negative नञ् precedes it.

Thus अलाद्बुः 'the bottle gourd' so called because it floats on water and does not sink (lambate) in it. See A. K. II. 4. 153.

८८ । के अ एरङ् चास्य । १ । ८८ ।

कथम् उपपदे शुष्पातेकः स्यादेरङादेशः । 'कथेकस्तृणकन्दे स्त्री' । बाहुलकादुपत्यये कथेकः स्त्रीवे पुंसि च ।

88. The affix क comes after the verb शृ (IX. 18) 'to hurt', preceded by क and the अ is changed to एरङ्.

Thus कथेकः 'a kind of grass'; and a root'. By force of the word 'diversely' (III. 3. 1. S. 3169) the affix उ (short) also comes: as कथेकः । The former is always feminine, the latter is masculine and neuter.

८९ । ओ दुट् च । १ । ८९ ।

तरतेकः स्यात्तस्य दुट् । 'तर्हः स्याद्वाहस्तकः' ।

89. The affix क comes after the verb तृ (I. 1018) 'to cross over', to which is added the augment डट्. ॥

Thus तर्हः 'a wooden ladle'. See A. K. II. 9. 34

९० । दरिद्रातेर्यालोपश्च । १ । ९० ।

दृक् आद्य यो तयोर्लोपः । दर्हः कुष्ठप्रसेदः ।

90. The affix क comes after the verb दरिद्रा (II. 64) 'to be poor' and the द and आ of the verb are elided.

Thus दद्रूः 'a kind of leprosy', 'a cutaneous disease'. The word वा of the sūtra is a compound of इ + आ = वा ॥

Note.—Bhojadeva takes the word as यलोपः beginning with र. He explains it in two ways: (1) रि + आ = यी, and the form then is दद्रूः for the sūtra then means, the रि and आ of daridrā are elided. (2). र + इ + आ = यी। In this view the second र r. of daridrā is elided, Thus दद्रूः। With short उ, the form is दद्रुः। Thus there are four forms (1) dardrū दद्रूः (2) dadrū दद्रुः (3) dardū दद्रुः (4) दद्रुः dardru by Mṛigayvādi class उ (up. I. 37).

९१ । नृतिशब्दयोः कूः । १ । ९१ ।

नृत्तर्तकः । शृङ्गूरपानम् ।

91. The affix कू comes after the verbs नृत् (IV. 9) 'to dance', and शृच (I. 797, 922, X. 195.) 'to mock at 'to fart'.

Thus नृत्तः 'a dancer', शृचः 'the anus'.

९२ । ऋतेरम्च । १ । ९२ ।

ऋतिः सौत्री धातुः । ततः कूरसागमश्च । रंद्दर्वनदी सत्यवाक्च ।

92. The affix कू comes after the verb ऋत् (a sautra dhātu) and the augment अच् is added to the verb.

Thus रंद्दः 'a celestial river' and 'true speech.' The ऋत् is a sautra dhātu.

९३ । अन्दूहम्भुजम्भूकफेलूककर्मन्धूदिधिषूः । १ । ९३ ।

एते कूपत्ययान्ता निपातयन्ते । अन्दूहं न्यनश्च । 'दूभी ग्रन्थे' । निपातनान्नुच् । दूम्भूः । अनुत्वा-
राभावेऽपि निपातनादित्येके । दूम्भूः । जनेर्बुक् । जम्भूः । 'जम्भु अदने' इत्यस्येत्येके । बाहुलका-
द्दूस्त्वोऽपि । जम्भुः । कफं लाति कफेलूः श्लेष्मातकः । निपातनादेशवच् । कर्म दधाति कर्मन्धू-
दरी । निपातनान्नुच् । दिधिषु चैयं स्यति स्यजतीति दिधिषूः पुम्भूः । केचित्सु 'अन्दूहम्भुजम्भूकफेलू-
इति पठन्ति । 'दूम्भू उदहृते' दूम्भू सर्पजातिः । 'कमेर्बुक्' । कम्भूः परद्रव्यापहारी ।

93. The words अन्दूह, दूम्भू, जम्भू, कफेलू, कर्मन्धू and दिधिषू are formed by कू affix.

Thus अन्दूहः 'a chain, a fetter, 'an ornament worn round the ankles', दूम्भूः 'snake'. जम्भू. 'The rose apple and its fruit', (कम्भू a thief) कफेलू 'a kind of annual plant or herb which dies after becoming ripe', 'phlegmatic'. कर्मन्धू the jujube tree'. दिधिषू. 'The second husband of a woman twice married'.

Note.—From ऋदि 'to bind' (I. 63) is अन्दूहः । From ऋत् 'to accept' (II. 49) is derived कफेलूः with the upapada कफ ॥ From ऋवाच् 'to support' (III. 10), with the upapada कर्म is obtained कर्मन्धूः ।

(2) From the ऋभी 'to string together' (VI. 34) is derived दूम्भूः 'a composer, a versifier, a reciter'. It is declined like दूह ॥ Another form is दूम्भूः without anusvāra.

(3) The word जम्भु is formed by adding the augment बुक् to the root ऋjan before this affix. Some derive it from ऋjamu, 'to eat' (I. 499).

By force of 'diversely,' there is short उ also, as कर्कशुः । As in the line सस्य कर्कशोः कलरसो नदीभूय प्रवर्तते ।

(4) कर्क+श+उ=कर्कशुः 'phlegm producing.' The insertion of उ is the irregularity.

(5) कर्क+वा+ऊ=कर्कशुः 'what supports the crab'—i.e. badari or jujube. The insertion of the nasal is the anomaly.

(6) दिधि+स+ज+दिधि=द्विधिः literally, 'who abandons (syati) the firmness (didhi), i.e. a widow who remarries.

Some read the sūtra as अन्त-दृक्-क-क-क-क । In this view दृक् meaning 'a snake,' is derived from √दृक् (VI. 29) 'to pain.'

(7) कर्कः is derived from √कृ with the augment कुक् । It means 'one who steals the property of another,' 'a thief'.

९४ । मृगोत्ततिः । १ । ९४ ।

मरुत् । गवत्पक्षः ।

94. The affix उत्ति (ut) comes after the roots √गृ (VI. 117) 'to swallow,' and √मृ (VI. 110) 'to die.'

Thus मरुत् 'The wing of a bird', गवत् 'wind'. This last word has two other forms also, गवतः and गवतः all meaning wind and breath. The word मरुत् belongs to Yavâdi class, (VIII. 2. 9) and with मरुप् forms मरुत्पक्षः ।

९५ । यो मुदुच्च । १ । ९५ ।

गिरतेवतिस्तस्य च मुदु । गुरुत्सुवर्णं दृणविशेषश्च ।

95. The affix उत्ति comes after the root √गृ 'to swallow' with the augment मुद् added to it.

Thus गुरुत् 'gold', 'a kind of grass'. The word is feminine.

९६ । हृषेत्तलम् । १ । ९६ ।

'हृषु' लो हृषकाजिनोः । दाहुलकाचवटयोः । चटुलं शोभनम् ।

96. The affix उत्तलम् comes after the verb हृष (I. 741 IV. 119.) 'to rejoice' 'to be satisfied.'

Thus हृषुलः 'a deer', 'a lover'. By force of the word 'diversely,' this affix comes after the root √वृष्टे 'to rain' 'to cover' (I. 316) also. Thus चटुलम् 'beautiful' inconstant'.

९७ । हृष्टुलहियुषिभ्य इतिः । १ । ९७ ।

'हरिस्तकुलि वर्णं च दृणवाजिविशेषयोः' । सरिप्नदी । 'रोहित' दृणविशेषस्य स्त्री । 'युष' इति सौमि धातुः । मत्स्यस्य (or श्रुत्यस्य) रोहितं युषस्य योषिदिति भावश्च ।

97. The affix इति (it) comes after the roots √हृ (I. 947, III. 15.) 'to steal', √यु (I. 982, III. 17.) 'to go', √रहि (I. 912) 'to grow' and √युष (I. 711) 'to please'.

Thus हरित् 'a quarter of the compass, direction'; 2. 'yellowish', 3. 'Turmeric, grass'. 4. 'the horse of the sun', 'a bay horse'. See Viśvakosha for

the verse "harit kakubhi varṇe cha &c." हरित् 'a river' रोहित् 'female of a kind of deer' योषित् 'a woman'. √yush is a sautra root not found in the original Dhātupāṭha. Thus in the Bhāṣhya we have यशस्य रोहित् "the female of the deer called rishya or white footed antelope is called rohit." Similarly पुरुषस्य योषित् "the female of a man is called yoshit."

९८ । ताडयितुक् च । १ । ९८ ।

ताडयतीति तडित् ।

98. The affix डित् comes after the verb तड् (X. 43, 259) 'to beat', and the causative sign णि is elided.

Thus तडित् 'lightening': literally that which *strikes* (tāḍayati).

९९ । शमेढः । १ । ९९ ।

बाहुलकादित्स्वा एवादेश इद् च न । 'शमेढः स्वात्पुंसि गोपतौ' । शमेढः स्त्रीवः ।

99. The affix द dha comes after the root √यच् (IV. 92, X. 156,) 'to be appeased.'

Thus शमेढः 'a eunuch'. The letter द is not इद्, nor is it replaced by यच् (VII. 1. 2. S. 475), nor the augment इद् comes before it: all this is anomalous because of the "bahulam"—the Unādi affixes are *diversely* applied.

Note.—The affix द would not have taken इद् by the prohibition of नेद् चणि कृति (VII. 2. 8. S. 2981); but that sūtra is restricted by the vārtika नेद्वरचनादौ "the इद् does not come before the kṛit affixes beginning with va, ra, ma and na" hence the above explanation.

The word शमेढः when masculine means "the bull." It also means 'a eunuch,' 'an emasculated person.'

१०० । कमेरठः । १ । १०० ।

कमेठः । 'कमेठः कच्छपे पुंसि भावदमेदे नपुंसकश्च' इति मेदिनी । बाहुलकाच्चरठः ।

100. The affix अठ (aṭha) comes after the root √कच् (I. 470) 'to desire'.

Thus कमेठः 'a tortoise'. According to the Medinikosha this word when masculine means 'a tortoise'; and when Neuter, 'a water-jar'.

By the force of the word "bahulam" this affix comes after √जृत् 'to grow old' As चरठः 'hard, solid, old, decrepit, pale, cruel.'

१०१ । रमेर्वृद्धिश्च । १ । १०१ ।

रामरं द्विङ् ।

101. The affix अठ (aṭha) comes after the root √रच् (I. 906) 'to delight', and there is Vṛiddhi of the vowel of the root.

Thus रामरच्. 'The name of the plant called asafoetida'.

१०२ । शमेः खः । १ । १०२ ।

शङ्खः ।

102. The affix ख (kha) comes after the root √यन (IV. 92,) 'to be appeased.'

Thus शङ्खः 'the conch-shell' 'the bone of the forehead,' 'a hundred billions.'

Note.—The ख is not ह्य nor is it replaced by ईन (VII. 1. 2. S. 475).

१०३ । कणोष्ठः । १ । १०३ ।

कण्ठः ।

103. The affix ठ (ṭha) comes after the √कण् (I. 476, 831,) 'to sound.'

Thus कण्ठः 'throat,' 'the neck,' 'vicinity,' 'sound,' 'a kind of tree.'

१०४ । कलस्तृपश्च । १ । १०४ ।

तृपतेः कलप्रत्ययः । चासृफतेः । तृपला कला । 'तृफला तु कलत्रिके' ।

104. The affix कल (ala) comes after the √तृप (IV. 86, V. 25, VI. 24,) 'to become satisfied'.

Thus तृपला 'a creeping plant.' By the force of the word च 'and' in the sūtra, this affix comes after the root √तृफ also. Thus तृफला "a creeper." It should be distinguished from the word त्रिफला "the three myrabolans." See Amarakosa II. 9. 111. Compare IV. 1. 21, S. 479 where this word तृफला is considered as a Dvigu compound. त्रिपला and त्रिफला are also valid forms.

१०५ । शमेर्वश्च । १ । १०५ ।

शबलः ।

105. The affix कल (ala) comes after the root √मप् (IV. 59) 'to curse.' and the ष् is changed to ब ॥

Thus शबलः 'a variegated colour'.

Note.—Another reading is शमेर्वश्च ॥

१०६ । वृषादिभ्यश्चित् । १ । १०६ ।

वृषलः । पललम् । बाहुलकाद्गुणः । सरलः । तरलः । 'कमेर्बुक् । कम्बलः । 'सुख खण्डने' सुखलम् । 'लङ्गेष्ट द्विष्ट' । लाङ्गलम् । 'कुटिकयिकौतिभ्यः प्रत्ययस्य सुट्' । कुट्टमलः । कुडेरपि । कुड्मलः । कश्मलम् । बाहुलकाद्गुणः । कामलम् ।

106. The affix कल (ala) comes after the root √वृष (I. 738) 'to rain' and the rest and it is considered as if it had an indicative ch.

Thus वृषलः 'a horse,' 'a Śādra.' Similarly from √पल, पललम् "a sweet-meat made of ground sesamum and sugar," "mire," "flesh." पललः m. "a demon." The affix कल being कित् would not have caused guṇa, but owing to the Utnādi diversity it does so in the case of √वृ and √वृ । Thus सरलः 'a kind

of pine trees,' 'straight', 'artless'. As in the following verse: सरला बिरलायन्ते
चनायन्ते कलिद्रुमाः । न यमी न च पुन्नाया अस्मिन् संवार कानने । Here every noun has a
double meaning. Similarly तरलः 'trembling,' 'liquid.'

१०७ । कमे बुक् । १ । १०७ ।

107. The affix कल (ala) comes after √कम् (I. 470, 869) 'to desire' and the augment is बुक् "

Thus कम्बलः "the king of serpents i. e., Śeṣha"; 'a dew-lap,' 'a wall,' 'a small worm,' 'an upper garment of wool'; when neuter it means 'water.' It means also 'a blanket of wool.' Similarly from √बुध 'to break' (Divadi), we get बुधलम् 'a mace, club,' 'a pestle,' other forms of this word are बुधल and बुधला "

१०८ । लङ्गे वृद्धिश्च । १ । १०८ ।

लाङ्गलम् ।

108. The affix कल (ala) comes after the root √लङ्गि (I. 154) 'to obtain', 'to go,' and there is vṛiddhi of the root.

Thus लाङ्गलम् 'a plough'.

१०९ । कुटिकशिकौति भयः प्रत्यस्य मुट् । १ । १०९ ।

109. The affix कल comes after the verbs कुट (VI. 73) 'to curve' कम् 'to whip' (I. 762, 939, II. 14.) and कु (I. 999, II. 33,) 'to groan, to hum,' and there is augment मुट् added also.

Thus कुट्मलम् 'an opening bud'. The affix is added to √कुट also, as कुट्मलम् कश्मलम्. 'Sin', कोमलम् 'delicate.' In this last word the उ of √कु has taken guṇa by unādi diversity.

Note:—The affix कल comes after other roots also as a unādi diversity. As from √कुच or √कुय श्लेषणे we get कोचलः or कोचलः 'the name of a country.' From √चब or √यंब संबलं or यंबलं 'provisions for a journey,' 'a bank or shore,' 'jealousy.' From √कदि आह्वाने, by the elision of the न we have कदली । The feminine affix स्त्री is added as it belongs to the gaurādi class. It means 'the plantain tree,' 'a flag,' 'a king of deer,' 'the Bimba plant.' From √कम् कान्तौ we have कमलं 'water,' 'copper,' a lotus,' 'space,' 'a medicament.' The masculine कमलः means 'a kind of deer.' कमला means 'an excellent woman.' From √कुय we get कुयलः "expert, trained." From √मदि भूषायाश्च we have मण्डलम् 'orb', 'a district,' a circle of a king's near and distant neighbours consisting of twelve kings.'

११० । मृजेष्टिलोपश्च । १ । ११० ।

मलम् ।

110. The affix कल (ala) comes after √धृष् (I. 269, II. 57,) 'to clean' and there is elision of the final vowel with the consonant that follows it.

Thus धलच् 'sin', 'excrement', 'impure secretion of the body', 'mean or covetous'.

१११ । धुपेरच्छोपधायात् । १ । १११ ।

चपलच् ।

111. The affix कल (ala) comes after the root √धृष् (I. 430, VI. 125) 'to move slowly' and उ is changed to च before this.

Thus चपलच् 'unsteady'. The masculine चपलः means 'quick-silver', 'fish', 'the chātaka bird', 'a sort of perfume' The feminine चपला means 'Lakshmi', 'lightening' long pepper'.

११२ । शक्तिशम्येर्नित् । १ । ११२ ।

यकलच् । यमलच् ।

112. The affix कल (ala) comes after the √यक् (IV. 78, V. 15) 'to be able' and यच् (I. 870,) 'to be appeased' and it is नित् ॥

Thus यकलच् 'a part', 'the scales of a fish'; 'bark' यमलच् 'sin' 'faeces,' 'calamity'.

११३ । क्षो गुह्रस्वश्च । १ । ११३ ।

क्षगलः । प्रजादित्वाच्छागलः ।

113. The affix कल comes after the root √क्षे (IV. 38) 'to cut', whereby the vowel of the root is shortened and the augment शुक is added before the affix.

Thus क्षगलः 'a goat,' 'a blue garment' another form is छागलः as the word belongs to the Prajñādi class.

११४ । जमान्ताड्ड । १ । ११४ ।

दण्डः । रण्डा । खण्डः । मण्डः । वण्डश्चिह्ननहस्तः । अण्डः । बाहुलजात्सत्त्वाभावः । पण्डः । चंचातः । तालज्यादिरित्यपरे । शण्डः । गण्डः । पण्डः । क्षीवः । पण्डा बुद्धिः ।

114. The affix ङ comes after a verb ending in a nasal.

Thus दण्डः 'a stick', रण्डा 'a widow' 'a slut', खण्डः 'a fragment or portion', 'candied sugar' 'a flaw in a jewel', मण्डः 'the castor oil tree', 'ferment', 'scum of boiled rice', वण्डः 'a maimed or circumcised man' 'he whose hands are cut' अण्डः 'an egg', पण्डः 'a group or multitude' 'a bull', 'an eunuch.' The ष of the root is not changed to उ as required by VI. 1. 64 S. 2264, as a unādi anomaly. Some read it as अण्डः with the palatal ष ॥ गण्डः 'the cheek,' 'a mark', 'a hero,' 'the temples', 'horse's trappings', 'a bubble', 'a kind of disease', वण्डः 'violent', पण्डः 'a eunuch', पण्डा 'wisdom'.

Note.—The अच् in शब्द aphorism is a pratyāhāra meaning the letters ज, ञ, ङ, ष and न ॥ No such pratyāhāra, however, is found in the Ashtādhyāyī: the pratyāhāras ending in च are only three अच्, षच् and ङच् ॥ See Kāshikā and my Ashtādhyāyī. The above words are derived from √damu 'to tame' (IV. 94) √ramu 'to play' (I. 906), √khanu 'to dig' (I. 927), √mana 'to think' (IV. 37), √vanḍ 'to honor,' (I. 290), √ama 'to go &c' (I. 493), √shaṇu 'to give' (VIII. 2), √gam 'to go' (I. 103) √chana 'to give' (I. 833), √pāṇa 'to barter,' to praise,' (I. 466).

११३ । क्वदिभ्यः कित् । १ । ११३ ।

क्वर्गोदिभ्यो ङः कित्त्वात् । कुरडच् । कारडच् । गुड् । गुरडः । 'गुणं भ्रमणे' गुण्डो भ्रमरः ।

115. The affix ङ is कित् after a verb beginning with a guttural.

Thus कुरडच्. 'A bowl shaped vessel,' कारडच् 'a section', गुडः 'treacle' गुण्डः 'a bee'.

Note.—From √kun 'to sound, to support' comes कुरडच् meaning "a hole in the ground for fire" 'a kind of measure', 'a natural basin of water', while कुरडी means 'a Kamaṇḍalu bowl': कुरडः also means 'a son born in adultery'.

From √Kamu 'to wish', is formed कारडच् । It means a stem, a portion of a tree, an arrow, an opportunity, water, vile, private place, a staff.

From √guṇ 'to make inarticulate sound' comes गुडः, a globe or ball, treacle or molasses, an elephant's armour, the cotton tree, the milk hedge plant. गुडाक्षेयः 'he whose hair is like गुडा or milk hedge plant'. i.e., जटाधारी 'matted hair' or Shiva. Or गुडाका + ईय 'Lord of sleep or sloth.'

From गुण 'to wander', we get गुण्डः 'a bee.'

११६ । स्याचमिमुजेरालज्वालजालीयचः । १ । ११६ ।

विद्वतेरालच् । स्यालम्-स्याली । चतेर्वालच् । चात्वालः । मुजेरालीयच् । जालीयो विद्वालः ।

116. The affix आलच् comes after the root स्या (I. 975) 'to stand', जालच् after the root चत् (I. 918) 'to beg', and आलीयच् after the root वृज् (I. 269, II. 57,) 'to wash off' 'to make pure.'

Thus स्यालम् or स्याली 'a plate', चात्वालः 'a hole in the ground to receive sacrificial fire'. 'kuśa grass'. जालीयः 'a cat,' a Śūdrā 'one who cleanses his body.'

Note.—The root स्या would have given स्यालः by the affix लच् alone. Why read the affix आलच् ?

११७ । पतिवदिभ्यश्चालच् । १ । ११७ ।

पातालम् । चपडालः । मद्यादित्वादिणि चापडालोऽपीत्येके ।

117. The affix आलच् comes after the roots पट् (I. 898,) 'to fly', and चपट् (I. 298) 'to become violent'.

Thus पातालश्च "the lower world whereinto people fall owing to sin." चाण्डालः 'lion', according to some the form is चाण्डालः, the वृद्धि taking place as the word is considered to belong to the Prajnādi class.

११८। तन्निविशिविडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्यः कालन् । १। ११८।

तनालः । विनालः । विडालः । मृणालश्च । कुलालः । कपालश्च । पलालश्च । पञ्चालाः ।

118. The affix कालच् comes after the roots तच् (IV. 93) 'to grow tired', विष् (VI. 130) 'to enter'. विड् (I. 339) 'to curse', 'to cry out against', मृण् (VI. 41) 'to kill', कुल (I. 895) 'to be united', कप् (I. 808) 'to shake', पल् (I. 892,) 'to go', पच् (I. 187, 1045) 'to develop.'

Thus तनालः 'a kind of tree, a kind of sword' विनालः 'Big', 'king', 'woman', विडालः 'a cat' मृणालश्च 'the fibrous root of a lotus', कुलालः 'a potter', कपालश्च 'the skull', पलालश्च 'a straw', पञ्चालाः 'a city'.

Note.—तनालः a tree, a sword, the bark of bamboo, sectarian mark on the forehead. विनालः name of Ujjayinī, of a river. विनालः noble, a kind of deer, a kind of bird.

११९। पतेरङ्गुपक्षिणि । १। ११९।

पतङ्गः ।

119. The affix अंगच् comes after the root पद् (I. 898) 'to fly', when meaning an insect.

Thus पतङ्गः 'a bird', 'an insect'. It means also a kind of rice, and quick silver, the sun, a bird,

१२०। तरत्यादिग्यश्च । १। १२०।

तरङ्गः । लवङ्गश्च ।

120. So also after the roots तृ (I. 1018) 'to cross over' &c. comes the affix अंगच् "

Thus तरङ्गः 'a wave', लवङ्गः 'clove' from लृज् 'to cut.'

१२१। विड्हादिभ्यः कित् । १। १२१।

विडङ्गः । वृदङ्गः । कुरङ्गः । बाहुलकादुत्वं च ।

121. The affix अंगच् comes after the root विड् (I. 380) 'to sound' and the rest, and is कित् "

Thus विडङ्गः 'clever' वृदङ्गः 'a kind of drum'; from √वृदङ्गोदे ॥ कुरङ्गः 'a deer in general; from कृ 'to scatter'. The अङ्ग is changed to उर् anomalously.

Note.—विडङ्गः is the Name of a vegetable and medicinal substance that destroys worms.

१२२। सृवृजोवृद्धिश्च । १। १२२।

सारङ्गः । वारङ्गः । जङ्गादिभ्यः ।

122. The affix **अङ्गच्** comes after the roots **वृ** (I. 982, III. 17) 'to go', and **वृ** (V. 8, IX. 38, X. 271) 'to choose', 'to worship', 'to cover', and there is *Vṛiddhi*.

Thus **सारङ्गः** 'an antelope,' **वारङ्गः** 'the handle of a sword.'

Note:—These words are derived from **√sṛi** gatau, and **√vṛiñ** varane, *Sāraṅga* m. means the spotted deer, the cuckoo, a large crane, the flamingo, an elephant, a lotus, the *chātaka* bird.

As a diversity (*bahulam*), this affix comes after **वृ** 'to lead.' As **नारङ्गः** 'the orange tree, the juice of the pepper plant.'

१२३ । गङ्गम्यद्योः । १ । १२३ ।

गङ्गा । अद्गः पुरोडाशः ।

123. The affix **गच्** comes after the root **गच्** (I. 1031) 'to go' and **अद्** (II. 1.) 'to eat.'

Thus **गङ्गा** 'The river Ganges' **अद्गः** "a sacrificial oblation called *Puroḍāśā*."

Note:—By diversity (*bahulam*), the affix comes after the root **अच्** 'to go' also. As **अङ्गः** the country called *Aṅga*: the body, the means, the subsidiary or supplementary portion &c.

१२४ । छःपूखडिभ्यः कित् । १ । १२४ ।

छागः । पूगः । खड्गः । बाहुलकात् 'षिट् अनादरे' गन्सत्वाभावश्च। षिङ्गस्तरलः ।
'षिङ्गैरगदत ससंभ्रममेवमेका' इति साधः

124. The affix **गच्** comes after the roots **छा** (I. 498) 'to cut', **प्र** (I. 1015, IX. 12) 'to make pure' **खडि** (X. 44) 'to separate' and it is *कित्* "

Thus **छागः** 'a goat', literally that which is cut for the sake of sacrifice. **पूगः** 'a betel nut, areca nut, so called as the mouth is *purified* by chewing it, 'a heap,' **खड्गः** 'a sword.'

Note:—By the force of the word *bahulam* 'diversely,' this affix comes after the root **षिट्** 'to disregard, despise' (I. 326) also and the **च** is not changed to **च**। As **षिङ्गः** 'fickle, an inconsistent lover. As in the *Sisupāla Badha* V. 34:—**षिङ्गै रगदत ससंभ्रममेव काचिन्** "

१२५ । भृजः किन्तु च । १ । १२५ ।

भृजो गन्किन्त्यन्तस्य नुट् च । 'भृङ्गाः षिङ्गालिभूयादाः' ।

125. The affix **गच्** comes after the root **भृ** (I. 946, III. 5.) 'to support' with the augment **नुट्** and it is *कित्* "

Thus **भृङ्गः** a libertine (*śhīḍga*), a large black bee (*ali*): the bark of *Laurus cassia* (*दोलचिनी*) the cloud-rover (a kind of bird) (*dhūmyāṭa*).

१२६ । अणातेह्रस्वश्च । १ । १२६ ।

अङ्गश्च ।

126. The affix अङ् with the augment उद् comes after the root अ (IX. 18) 'to kill' and the vowel is shortened and it is कित्.

Thus अङ्गः "a horn : the top or summit of a mountain, elevation, lordship, a syringe, a mark or sign, the horn of the moon, a lotus अङ्गीः fem. gold used for ornaments, a kind of fish i.e., sheat-fish, a kind of medicinal root, a kind of poison.

१२७ । गणशकुनौ । १ । १२७ ।

उद् चेत्यनुवर्तते । शार्ङ्गः ।

127. The affix गण comes after the root अ (IX. 81) to injure with the augment उद् when it means a bird.

Thus शार्ङ्गः a bird.

The vṛiddhi takes place by VII. 2. II5. S. 254. There is another word शार्ङ्ग meaning 'a bow'. It is a Taddhita word derived from अङ्ग as अङ्गस्य विकारः = शार्ङ्गः ॥

१२८ । मुदिघोर्गर्गौ । १ । १२८ ।

मुहः । गर्गः ।

128. The affix गक् comes after the √मुह (I. 16.) 'to rejoice.' and the affix न after √गृ (I. 984) 'to swallow.

Thus मुहः 'a kind of bean, a sea bird'; गर्गः the sage Garga.

१२९ । अण्डनृकुसृवृजः । १ । १२९ ।

करण्डः । वरण्डः पक्षी । भरण्डः स्वामी । वरण्डो मुखरोगः ।

129. The अण्डन् comes after the roots कृ (I. 946), 'to do' वृ (I. 982), 'to go' च (I. 946) 'to support,' वृञ् (IX. 20) 'to choose.'

Thus करण्डः, a hive, a box or basket of bamboo, वरण्डः 'a rogue' or a bird; भरण्डः 'a king,' वरण्डः 'an eruption on the face.'

Note :—Karanda means a small box or basket of bamboo, a bee-hive, a sword, a sort of duck, liver. Varanda means a multitude, a pimple or eruption on the face, a veranda, a heap of grass, the string of a fish hook, a pocket.

By diversely (bahulam) we get from वृ 'to cross or flow,' वरण्डः the string, of a fish hook, old, wood, a raft.

१३० । अद्भसोऽदिः । १ । १३० ।

अद्भ । 'दरद्भ दयकूलयोः' । भसज्जघनश्च ।

130. The affix अदि comes after the roots शृ (IX. 18) 'to injure' and दृ (IX. 23) 'to tear', the and भव (III. 18) 'to shine.',

Thus शरत् 'autumn', दरत् heart 'bank' and भसत् 'sun.'

Note:—Śarad means a year, the season called autumn. Darad means the heart, terror fear a mountain, precipice, a bank or mound. Bhasad means the sun, a fish, a kind of duck, time, a float, the hinder parts, pudendum muliebre, a mouth.

१३१ । दृणातेः पुहृस्वश्च । १ । १३१ ।

दृषत् ।

131. The affix अदि comes after the root दृ (IX. 23) 'to tear,' the vowel is shortened and the augment पुक् is added.

Thus दृषत् 'stone'.

Note:—Driśhad means a rock, large stone, or stone in general, a mill-stone, a flat stone for grinding condiments upon.

१३२ । त्यजितनियजिभ्यो ङित् । १ । १३२ ।

त्वंद् । तद् । यद् । सर्वदयः ।

132. The affix अदि comes after the roots त्यज (I. 1035) 'to forsake' तद् (VIII. 1) 'to extend' यजि (I. 1051) 'to worship'.

Thus त्वद् 'he' or 'that,' तद् that, यद् who, which or that.

These are Pronouns belonging to the Sarvādi class.

१३३ । एतेस्तद् च । १ । १३३ ।

एतद् ।

133. The affix अदि comes after the root इ (II. 36) 'to go.' and the augment तुद् is added, and इ is gunated to ए.

Thus एतद् this.

१३४ । सर्वैरतिः । १ । १३४ ।

'सर्वद् स्याद्वातनेषयोः' । वेदभाष्ये तु 'दाभिः कृषातुम्' इति सन्ने 'सर्वद्भ्यो मधुमक्षिकाभ्यः' इति व्याख्यातम् ।

134. The affix अदि comes after the root इ (I. 982) 'to go.'

Thus सर्वद् 'wind', 'cloud', 'a bee.'

In the Veda-bhāṣhya, commenting on the hymn दाभिः कृषातुम् &c. Śāyana explains the word सर्वद्भ्यः by मधुमक्षिकाभ्यः "the honey bees."

१३५ । लङ्घ्येर्नलोपश्च । १ । १३५ ।

लघद् वायुः ।

135. The affix अदि comes after the root लङ्घ (I. 172) 'to dry,' and the nasal is elided.

Thus लघद् 'air.'

१३६ । पारयतेरजिः । १ । १३६ ।

पारयसुवर्णश्च ।

136. The affix अजि comes after the causative root पारि (X. 363) 'to accomplish.'

Thus पारक् or पारन् 'gold.'

१३७ । प्रयेः कित्संप्रसारणं च । १ । १३७ ।

पृथक् । स्वरादिपाठादव्ययत्वम् ।

137. The affix अजि comes after the verb प्रय (I. 802) to become famous and there is vocalization of the र into ऋ »

Thus पृथक् 'separately.' Thus word is an Indeclinable, as it has been listed in the Svarâdi class.

१३८ । भियः पुग्ह्रस्वश्च । १ । १३८ ।

भियक् ।

138. The affix अजि comes after the verb भी (III. 2) 'to fear' and the ई is shortened and पुक् augment is added.

Thus भियक् a physician.

१३९ । युष्मसिभ्यां सदिक् । १ । १३९ ।

'युष्' सौमो धातुः । युष्मद् । अस्मद् । त्वम् । अहम् ।

139. The affix सदिक् comes after the verbs युष् a sautra root and अस् (IV. 100) 'to throw.'

Thus युष्मद् 'you,' अस्मद् 'I' The √yush is a sautra root.

१४० । अर्तिस्तुष्टुसृष्टुक्षिप्तुभायावापदियक्षिणीभ्यो सन् । १ । १४० ।

एच्यस्तुष्टुशब्दभ्यो सन् । अर्चश्चक्षुरोगः । स्तोमः संघातः । सोमः । होमः । हर्षो गमनम् । धर्मः । हेमं कुयलम् । होमम् । प्रज्ञाद्वयिणी शीर्षं च । भास आदित्यः । यामः । 'यामः शोभनदुष्टयोः' । पद्मम् । यक्ष पूजायाश्च । यक्ष्णो रोगराजः । नेमः ।

140. The affix सन् comes after the fourteen roots अ (I. 983) 'to go,' श्लु (II. 34) 'to praise,' दुष् (V. 1.) 'to anoint' to produce, दृ (III. 1.) 'to give or to take,' चृ (I. 982) 'to go,' षृ (I. 948) 'to maintain,' क्षि (I. 255) 'to waste,' हृष् (II. 27) 'to sound,' भा (II. 42) 'to shine,' वा (II. 40) 'to attain,' वा (II. 41) 'to move, to blow,' वहि (IV. 60) 'to go,' यश् (X. 153) 'to worship' and नी (I. 950) 'to carry.'

Thus अर्चः 'eye disease,' स्तोमः 'sacrifice' or 'assemblage,' सोमः sacrifice, होमः offering in fire, हर्मः going, धर्मः duty, religion, हेमम् happiness, होमम् a kind of cloth, a room on the top of a house. Another form is शीमम् with vṛiddhi, as belonging to Prajñâdi class. भासः the sun, यामः a period of three hours. वामः beautiful, vile, पद्मम् a lotus, यक्षः consumption from यक्ष 'to honor. नेमः the foundation of a wall.

Note.—Soma means a kind of plant, nectar, the moon, a ray of light, camphor, water, air, wind, name of Kubera, of Shiva, of Yama, of Sugriva, chief; rice gruel, sky. Dharma means holy, usage, nature, disposition resemblance, a sacrifice, non-killing, the upanishad, the law, a bow, Yama, a drinker of Soma.

Kshaumam means linen, silken cloth, wove silk, an airy room on the top of a house, the back of an edifice, a fortified place before the building, linseed, flax.

Bhâma means passion, wrath, anger, the sun, brightness, lustre, splendour, a sisters' husband.

Vâma means wealth, name of Shiva, of cupid, an udder, left, vile &c. vâmi means the female of a jackal, a mare, a she ass, the female elephant.

Padma means lotus, an army arranged in the form of a lotus, treasure, a high number (one thousand billions), an elephant.

Nema means half, a part, a boundary, an enclosure, fence, the foundation of a wall, fraud, deceit, evening, a hole, a ditch, a root, acting, dancing upper part. Vedic. food.

१४१ । जहातेः सन्धदालोपश्च । १ । १४१ ।

‘जिह्वाः कुटिलमन्दयोः’ ।

141. The affix सन् comes after the root हा (III. 8.) to leave, the आ is elided and it is treated as the desiderative with सन् ॥

Thus जिह्वा crooked, and slow.

The affix सन् is to be treated as the desiderative affix सन्, when it is added to the root हा ॥ The result is that there is reduplication (VI. 1. 9. S: 2395) and the adding of ह by VII. 4 79. S. 2317 for the आ of the reduplicate. हा + सन् = हहा + सन् = जहा + सन् = जिह्वा + सन् = जिह्सः । The neuter जिह्सम् is the name of tagara-plant.

१४२ । अवतेष्टिलोपश्च । १ । १४२ ।

सम्प्रत्ययस्वरार्थं टिलोपो न प्रयुतेः । अन्यथा द्वितित्वेव ब्रूयात् । ‘अवत्त्यट्-’ (२६५४) इति ऊटौ । तयोर्दीर्घं कृते गुणः । चादिपाठादव्ययत्वमित्युक्तत्वादसंस्तम् । तेषामसत्त्वात्तत्त्वात् । वस्तुतस्तु स्वरादिपाठादव्ययत्वम् । अवतीति ओम् ।

142. The affix सन् comes after the root अव (I. 631) ‘to preserve’ and there is elision of the अह portion of सन् ।

Thus ओम् । The sacred syllable (Om), the pranava.

The elision of टि ordained by this sūtra applies to the टि portion of the affix सन्, and not of the base अव ॥ For were it intended that the टि portion of the base was to be elided, then the easier thing would have been to call the affix सन् a द्वित् affix, and the indicatory ह would have elided the टि of the base.

This अच्+च् = av + m = û û + m—The penultimate अ and the final च् are both changed to ऊ by VI. 4. 20 S. 2354. Then these two ऊ's coalesce into one long ऊ: as, ऊ+च्=ओच् by changing ऊ to guṇa ओ ॥

Ujvaladatta says "The word ओच् is an Indeclinable, because it is listed in the चादि class (I. 4. 57. S. -20. and I. 1, 37. S. 447)." But it is a mistake, for चादि words are Indeclinables only then when they do not denote any substance; but ओच् denotes the Supreme Substance. So it is not an Indeclinable under Châdi class. As a matter of fact, it is an Avyaya, because it is read in the Svarâdi class (I. 1. 37. S. 447) The God is called ओच् 'Protector,' because He protects (अवति).

"ओ मरने स्वीकृतौ रोषे" इति विश्वः ॥

१४३ । असेरा च । १ । १४३ ।

ग्रामः ।

143. The affix च् comes after the root अच् (I. 661) to eat, with the substitution of आ for च् ॥

Thus ग्रामः a collection, a village, literally that which swallows up or is swallowed up, that is, which comprehends all. The word संग्रामः means battle. ग्रामः musical note, शालिग्रामः, शब्दग्रामः, गुणग्रामः where grāma has the meaning of 'collection.'

१४४ । अत्रिसिविसिशुषिम्यः कित् । १ । १४४ ।

ऊनं नगरम् । स्युनो रश्मिः । सिमः सर्वः । 'शुष्मनग्निसमीरयोः' ।

144. The affix च् is कित् after the verbs अत्र (I. 631) 'to preserve', सिव (IV. 2) to sew, सिच् (V. 2, IX. 5,) to bind, and शुष् (IV. 74) to dry.

Thus ऊनम् town, स्युनः light, सिमः all, शुष्मन् fire, air sun. In the Veda Bhâshya, the word ऊनाः pl. is explained as तयं का वज्रनामाः under the verse इति त्वे क्रतुम् &c. In the feminine the form is उना, the long ऊ is shortened. Umâ is a name of Pârvatî.

स्युनः means ray. Some say it means thread. सिमः all. It is a Pronoun. It is listed in the Sarvanâma class.

शुष्मं splendour, the sun. In the Veda bhâshya it is explained by the word बलं 'strength'.

१४५ । इषियुधीन्धिदमिश्याधूसूभ्यो सक् । १ । १४५ ।

'इध्मः कासवत्तन्तयोः' । ईषीति पाठे दीर्घादिः । युध्मः शरो योद्धा च । इध्मः सन्निवृत्तः । दस्नो घञ्नामः । श्वाणः । धूमः । सूभोऽन्तरिक्षम् । बाहुलकादीनां व्रणः ।

145. The affix च् क comes after the roots इष् (IV. 19, VI. 59, IX. 53) to go, to desire to kill, to give. युष् (IV. 64) to fight. इध् (VII. 11.) to light. दध् (IV. 104) throw up. श्यैङ् (I. 10 12) to go. धूज् (V. 9.) to shake च् (II. 21.) to bring forth.

Thus इप्सः the desire, the spring season. Some read the root as ईष with long ई, which means 'to go'. Then the word is ईप्सः ॥ युष्मः an arrow, a warrior; इध्मः fuel, especially that which is used for the sacred fire; दस्मः a sacrificer. श्यामः cloud. धूमः smoke; सुमः sky, heaven.

By force of the word बहुलं, we get ईर्षस् 'wound' also from ईर 'to go'. So also जन्मस् from जन् 'to beget'. दस्मः means sacrificer, thief, fire. श्यामः dark-blue, black, श्यामा night, a shade, a dark woman, the indigo plant, basil, श्यामः name of a sacred fig tree at Allahabad, a cloud, the thorn-apple, the cuckoo, n. Black pepper, sea-salt. f. a woman who has borne no children, a cow, turmeric, the Priyangu creeper. .

१४६ । युजिरुचितिजां कुश्च । १ । १४६ ।

युग्मस् । रुक्मस् तिग्मस् ।

146. The affix सक् comes after the roots युज (VII 7.) to unite; रुच (I. 781) to shine; and त्तिज (I. 1020) to sharpen, and the final of the verb is changed into the guttural.

Thus युग्मस् a couple, रुक्मस् gold red, radiant, तिग्मस् sharp (hence) violent.

१४७ । हन्तेर्हि च । १ । १४७ ।

हिसस् ।

147. The affix सक् comes after the root हन (II. 2.) to kill, which is replaced by हि ॥

Thus हिसस् the winter season, frost, the sandal tree.

१४८ । भियः शुग्वा । १ । १४८ ।

भीमः । भीष्मः ।

148. The affix सक् comes after the root भी (III. 2. X. 278) 'to fear', with the optional augment पुक् ॥

Thus भीमः terrible, भीष्मः fearful. These are two well-known names of the Mahabhârata also.

१४९ । घर्मः । १ । १४९ ।

घृषातोर्नङ्गुणश्च निपात्यते ।

149. The word घर्म is irregularly formed with the सक् affix. To the root घृ to sprinkle, to shine (III. 14) is added the affix सक् and the vowel ऋ is gunated to form घर्मः ॥

Note.— घर्मः hot, heat, summer, perspiration, boiler, sun shine, juice, milk.

१५० । ग्रीष्मः । १ । १५० ।

ग्रसतेर्निपातोऽयम् ।

150. Grishma is irregularly formed.

To the root *ग्रस्* to eat (I. 661) is added *क्व* and anomalously we get *ग्रीष्मः* summer season.

१५१ । प्रथे विवन्संप्रसारणं च । १ । १५१ ।

पृथिवी । चवन्निष्पत्तेः । पृथ्वी । पृथ्वी पृथिवी पृथ्वी इति ऋतुदार्ढ्यः ।

151. The affix *विवन्* comes after the verb *प्रथ* (I. 802) 'to become famous', and the *र* is changed to *व्य* ।

Thus *पृथिवी* the earth. Some read the affix *चवन्*; then the form is *पृथ्वी* ॥ Some make the affix *चवन्* and then the form is *पृथ्वी* ॥

In the *Sabdārṇava* we have *पृथिवी पृथ्वी* ॥

Note.—The indicatory *व्* of the affix denotes that the feminine is formed by *डीप्* ॥ The full text of the *Sābdārṇava* is:—*पृथिवी पृथ्वी पृथ्वी चरा सर्वसहा रवा* ॥

१५२ । अशूमुचिलटिकशिखटिविशिभ्यः कन् । १ । १५२ ।

अश्वः । 'मुष खं हनादी' । 'मुष्वः स्याद्दुसूर्ययोः' । मुष्वाः जलकणिका । खट्वा पक्षिभेदः फलं च । कण्वं पापम् । बाहुलकादिभ्ये किययनपि । खट्वा । विश्वम् ।

152. The affix *क्वन्* comes after the verbs *अशू* (V. 18) to pervade, *मुष* (I. 803) to extend, *खट* (I. 320) to grow childish, *कण* (X. 175) to close, *खट* (I. 331) to desire, and *विश* (VI. 130) to enter.

Thus *अश्वः* a horse, *मुष्वः* the rainy season, the sun, a drop of water, *खट्वा* a sparrow, *safflower*; *कण्वम्* sin; another diversely made form is *कियवम्* also. *Kaṇva* is the name of a sage also *खट्वा* a couch; *विश्व* the universe.

Note:—*खट्वा* means a house, a fruit, a kind of musical instrument, a sparrow, and game.

कण्व means sin and the sage *Kaṇva*. *कियव* means a drug or seed used to cause fermentation in the manufacture of spirits.

खट्वा literally that which is *desired* by the persons feeling sleepy—*viz.* couch.

१५३ । इगशीभ्यां वन् । १ । १५३ ।

एवो गन्ता । 'ये च एवा गन्तः' । असत्त्वे निपातोऽयम् । 'शेव मित्राय वदन्नाय' ।

153. The affix *वन्* comes after the roots *इग* (II. 36) to go and *जी* (II. 22) to sleep.

Thus *एवः* going, *शेव* happiness.

एवः going, moving, speedy, quick. It means also a course, way, or a courser, a fleet horse as *एव वा गन्तु* ॥

When not denoting a substantive, it is an Indeclinable.

So also *शेव* as in *शेवं मित्राय वदन्नाय* ।

Note:—According to *Ujjvaladatta* *शेव* means 'male organ.' The meaning given to it in the *Veda Bhāṣya* is that of happiness.

१५४ । सर्वनीघृष्वरिष्वलष्वशिवपट्वमह्वेष्व अस्वतन्त्रे । १ । १५४ ।

अक्षर्यते निषःत्वन्ते । सृतानेन विश्वमिति सर्वस् । निघृष्याद्विद्युःशाभावोऽपि । निघृष्वतेऽ
नेन निघृष्यः घुषः । रिष्वो हिंस्रः । लष्वो नर्तकः । लिष्व इत्यन्ये । तत्रोपधाया इत्वञ्चपि ।
शेतेऽस्ति स्र्प्यमिति शिवः शंभुः । षीड्यो ह्रस्वत्वम् । पट्वो रथो भूलोकम् । मह्वन् इति महः ।
ह्वेन जातार्यकारणावः । जहातिरल्लोको वा । ईषेर्वन् । ईष्व आचार्यः । ह्रस्व इत्यन्ये । 'अस्वतन्त्रे'
किञ् । सर्तु सारकः । बाहुल्यमाह्वतेः । ह्रस्वः ।

154. The words सर्व all, निघृष्व friction, रिष्व anger, लष्व a dancer, शिव fortunate, पट्व a chariot, मह्व slanting, bowing humbly and ईष्व teacher are formed by वर affix, when not denoting the agent.

All these are irregularly formed words not denoting an agent. Thus that by which the universe is pervaded (सृत) is सर्वस् 'All.' With the preposition नि added to the √ghrīsh 'to rub,' we have निघृष्यः । The अ is not gunated. That by which anything is grazed or pounded is निघृष्यः namely a hoof. (It means also wind, an ass or mule, a boar, a road.) रिष्वः injurious, hurtful. लष्वः a dancer. Some read it as लिष्वः । In this case the penultimate अ of the root लष् is changed to इ ॥ That in which the universe sleeps is शिवः "Shiva." The long ई of √शीङ् is shortened. पट्वः means chariot, and the Bhuloka (the physical plane). That which is subdued is मह्वः stooping, submissive. It is either from the root ह्वेन् the आ and व् of the root being elided; or it is from the root जराति, with the elision of आ only. To the √ईष is added the affix वर and we get ईष्वः 'teacher āchārya.' Some read it as ह्रस्वः with short इ ॥

The word स्वतन्त्र in the sūtra means agent (कर्त्ता). Another reading is अतन्त्रे ॥

Why do we say 'when not denoting the agent'? Observe √घृ सर्तु, सारकः ।

By the force of bahulam, we have ह्रस्वः from the root हृन् ॥

१५५ । शैवपह्वजिह्वाग्रीवाप्वानीवाः । १ । १५५ ।

शैव इत्यन्तोदात्तार्थम् । यान्त्यनेन यहः । ह्रस्वो दुर्गागमश्च । लिहन्त्वन्तया जिह्वा । लकारस्य अः गुणभावश्च । गिरन्त्यनया ग्रीवा । ईडागमश्च । आग्रीवीत्यपवा वायुः । नीवा उदरकृमिः । वायुर्इत्यन्ये ।

155. The words शैव happiness, यह्व sacrifice, जिह्वा tongue, ग्रीवा neck आप्वा air, नीवा tapeworm, air, are also valid forms in वर ॥

The शैव of this sūtra differs from the शैव of I. 153, in its accent only. The word शैव of the present sūtra has acute on the final consonant. It is derived from √शीङ् 'to lie down' 'to sleep.' The यहः is from √या 'to go'. The long वा is shortened, the augment हुक् is added to the root. It means great, powerful, active, restless.

Note:—According to Ujjvaladatta this word is derived from $\sqrt{\text{यज}}$ 'to worship', the ज is changed to ह . यद्धः means a sacrificer यजमानः according to him. In the Vedic Dictionary the word यद्ध is read in the list of 'great'-denoting words. In Rigveda I. 36. 1. प्रवो यद्धं पुरुषां Sâyana explains यद्धं as महावर्त ॥

The word जिह्वा is derived from लिह् to lick. The ल is changed to ज, and ह is not gunated. That by which they lick (lihanṭi) is called जिह्वा 'tongue'. ग्रीवा is from गृ 'to swallow'. That by which a thing is swallowed is ग्रीवा 'throat or neck'. There is added the augment ईट् to the affix. From आप 'to obtain', we have आप्वा 'air'. जीवा means the intestinal worms, e.g. tape-worm; some say it means wind in bowels.

Note:—नीचा is derived from नी to injure. The sūtra gives us also the form अनीचा (अच्चा + अनीचा = अच्चानीचा). If the word in the text be अनीचा then it is derived from अन् 'to be ill': and means affliction, terror, a demon, an enemy. Thus in the Rig Veda VII. 55. 1. the word अनीचह is explained as अनीचानां रोगानां नाशकं ॥

१५६ । कृग्गृह्ण्यो वः । १ । १५६ ।

कर्वः काम जाखुह । गर्वः । शर्वः । दर्वः राक्षसः ।

156. The affix व् comes after the roots कृ (VI. 116) to scatter, गृ (VI. 117) to swallow, गृ (IX. 18) to injure, हृ (IX. 23) to tear.

Thus कर्वः desire, a rat; गर्वः pride. शर्वः An epithet of Shiva; दर्वः a demon.

१५७ । कनिन्नुवृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवः । १ । १५७ ।

योतीति युवा । वृषेन्द्रः । तक्षा । राजा । धन्वा मरुः । धन्व शरासनम् । द्यु वा सूर्यः । प्रतिदीप्यन्स्वस्तिम्प्रतिदिवा दिवसः ।

157. The affix कनिन् comes after the roots वृ (II. 23) to mix; वृष (I. 738) to sprinkle, तप् (I. 685) to make small, राज (I. 874) to shine, धन्वि (I. 628) to go, द्यु (II. 31) to go before, प्रतिदिव (IV. 1.) to play.

Thus युवा young man, वृषा the sun, the ear, or Indra. तक्षा a carpenter, राजा king, moon, धन्वा a desert, waste, धन्व a bow द्यु वा the sun' प्रतिदिवा a day.

१५८ । सप्तशूभ्यां तुट् च । १ । १५८ ।

सप्त । अष्ट ।

158. The affix कनिन् comes after the roots सप् (I. 427) to connect, and अट् (V. 18) to occupy, and the augment वृट् is added thereby.

Thus सप्त seven, अष्ट eight.

From $\sqrt{\text{सप}}$ सप्तवाये and अट्शूभ्याम् are derived these two numerals.

१५९ । नञि जहातेः । १ । १५९ ।

अहः ।

159. The affix नञि comes after the root हा (III. 8) to leave, preceded by the negative अ ॥

Thus अहः day. That which separates the darkness from light, or removes, (जहाति) the darkness.

१६० । श्वन्नु क्षन्पूष्म्लीहन्क्लेदन्स्नेहन्सूर्ध्वन्सज्जन्सर्ध्वन्विश्वन्सन्परि-
जन्समातरिश्चन्सघवन्निति । १ । १६० ।

एते ऋग्यजुर्ऋक्षिन्मत्स्ययान्ता निपात्यन्ते । श्वयतीति श्वा । उषा । पुषा । 'शिद् गतौ' ।
हकारस्य दीर्घत्वम् । स्नेहतीति स्नीहा कुक्षिव्याधिः । 'क्लिद् आर्द्रीभावे' । क्लिदति क्लेदा चन्द्रः ।
क्लिदतेगुणः । स्त्रिभतीति स्त्रेहा सुहृच्चन्द्रश्च । सुहृन्त्यस्मिन्नाहते सूर्ध्व । सुहृत्पथाया दीर्घे
षोऽन्तादेशो रमागमश्च । सज्जत्यस्थिषु सज्जा अस्थिसारः । अर्धपूर्वे माह । अर्धमा । विश्वं पचाति
विश्वपचाग्निः । परिजयते परिज्मा चन्द्रोऽग्निश्च । जनेष्वपथालोपा सञ्जाप्तादेशः । मातर्ध्वन्तरिक्षे
श्वयतीति मातरिश्वा । मातरिकारक्षोपः । 'मह पूजायाश्च' । इत्येषो पुनागमश्च । सघवेन्द्रः ।
हस्त्यादिषु प्रधानः पादः ।

160' The words श्वन् from श्वि (I. 96) to go, उषन् from उष
(I. 687) to sprinkle, पुषन् from पुष (I. 706) to nourish, स्नीहन् from
शिद् to go (I. 673) क्लेदन् from क्लिद् (IV. 132) to wet, स्नेहन् from स्निह
(IV. 91.) to be kind, सज्जन् from सज्ज (VI. 122) to purify, अर्धन् from
मा to measure, विश्वन् from पचा (II. 46) to eat, परिजन् from
जन् (I. 862) to produce, मातरिश्चन् from श्वि (I. 1059) to grow and
सघवन् from मह (X. 321) to worship, are formed with कनि affix.

These thirteen words are irregularly formed with the affix कनि ।

Thus from दु ओ श्वि 'to go, increase' we have श्वा 'dog.' From उष
लेचने 'to sprinkle' we get उषा 'ox.' So also पुषा from पुष 'to grow old.'
From शिद् to go, we have स्नीहा; the ह is lengthened. स्नीहा is the disease of
the spleen, the enlargement of spleen. क्लेदा means moon and is from क्लिद्
to wet, as the moon causes wet. From प्निह 'to please' we get स्नेहा 'a
friend' 'moon.' The root vowel ह is gunated here to ॠ. From सुह we get
सूर्ध्व 'head'; because one *faints* or *loses consciousness* when struck on this
part. The उ of √सुह is lengthened, and ह is replaced by च and the
augment रच् is inserted. That which *sinks into* the bones is सज्जा 'the
marrow of the bone.' अर्धमा comes from √माह preceded by अर्ध । That
which *eats* (पचाति) all, is विश्वपचा 'fire, the all—devourer.' परिज्मा 'fire
or moon' because it *grows* all round. It is from √जच्, the penultimate ज
is elided, and a न is added at the end before the affix. मातरिश्वा that which
grows (श्वयति) in the mother (मातरि)—mother space. The ह of the root श्वि is
elided. From मह 'to honor' is derived सघवा 'Indra'. The ह is changed to
घ and the augment लुक् is added before the affix.

Note :—The affix here is कनि and not कनिच् । So that it is not a निच् affix.
अर्धमा is the name of the sun, and of Pitris.

In his gloss on the Rig Veda verse परिज्मानं सुखं रथं, Sâyana explains the
word परिज्मा by परिगन्ता 'running or walking round', He derives it from
√añj preceded by परि and the affix जच् of the Unâdi I. 159. The अ is
elided, and the udâtta is on the first syllable. Ujjvaladatta reads it as
परिज्वा from √ज्वा a sautra dhātu,

CHAPTER II.

१६१ । कृहभ्यामेणुः । २ । १ ।

करेणुः । हरेणुर्गन्धद्रव्यम् ।

161 The affix एणु comes after the roots कृ (I. 949) to do, हृ (I. 947) to take. 1.

Thus करेणुः an elephant, हरेणुः pease, scent : a respectable woman, a copper coloured deer.

१६२ । हन्निक्षुषिनीरमिकाशिभ्यः कथन् । २ । २ ।

हयो विषयः । कुटुः । नीयो नेता । रथः । काष्ठम् ।

162 The affix कथन् comes after the roots हन् (II. 2) to kill, क्षु (IX. 46) to extract, नी (I. 950) to carry, रन् (I. 906) to play, काश् (I. 673) to shine. 2.

Thus हयः a man who is sad or depressed, कुटुः leprosy, नीयः leader, रथः a chariot, a limb, काष्ठम् wood, turmeric.

Note:—Kṣhāṭha means 'leprosy' as well as a scent.

नीय is explained as स्तोत्र 'hymn' in the Veda Bhāṣhya on the mantra नीये नीये सचयानं सुताहः

१६३ । अवे भुजः । २ । ३ ।

अवभृथः ।

163. The affix कथन् comes after the root वृ (III. 5) to support, to nourish, preceded by अव ॥ 3.

Thus अवभृथः bathing at the end of a principal sacrifice for purification. It means the end of a sacrifice or yajña.

१६४ । उषिषुजिगार्तिभ्यस्यन् । २ । ४ ।

औष्ठः । कोष्ठम् । गार्था । अर्थः । बाहुलकाच्चायः ।

164. The affix ण् comes after the roots उष (I. 727) to burn, क्षु (IX. 46) to extract, जे (I. 935) to sound, and जृ (III. 16) to go. 4.

Thus औष्ठः a lip (lower or upper). कोष्ठः any one of the viscera of the body, such as the heart, lungs &c. the belly, abdomen, a granary, store room : गार्थः a religious verse, अर्थः desire. By force of bahulam, we get औयः from शु 'to go'. It means swelling, intumescence.

१६५ । सर्तेशित् । २ । ५ ।

सार्थः समूहः ।

165. The affix चन् is णित् after the root चृ (I. 982) to go. 5.

Thus सार्थः a collection or multitude in general; a company of merchants, caravan of traders, troops.

१६६ । जृष्टभ्यामूथन् । २ । ६ ।

जृष्टं मांसम् । 'वरुयो रयगुप्तौ ना' ।

166. The affix ऊय् comes after the roots वृ (IX. 24) to grow old, decay, and च् (V. 8.) to choose. 6.

Thus वक्ष्यन् flesh, वक्ष्यः a sort of wooden fence or fender with which a chariot is provided as a defence against collision: an armour, a coat of mail, a shield, a group. In the Veda. शुश्या Varntha is the name of an Asura.

१६७ । पापुतुदिवधिरिषिदिधिन्मय्यम् । २ । ७ ।

पीथो रदिवृत्तं पीथम् । तीर्थं शास्त्राभ्यख्येति वाथेयाऽप्यत्रापि युक्तम् । अथतार्विजुष्टा-
 न्तमन्त्रोक्तः सु च विप्रतत् हति विप्रः । तुत्थोऽग्निः । उदयं सायमेतः । रिवथस् । बाहुलकाद्बुधेरपि ।
 'रिवथस्त्वयं धनं वसु' । सिध्यत् ।

167. The affix **बद्** comes after the roots **पा** (I. 972) to drink, **सृ** (I. 1018) to cross over, **दुह** (VI. 1) to give pain, **वच** (II. 54) to speak, **रिच** (VII. 4.) purge, **रिच** (VI. 140) to ooze. 7.

Thus **वीथः** The sun, ghee ; **दीर्घश्च** means “ science, road, field, a remedy or expedient, a teacher, a minister, an avatāra, a sage, remnants of a meal, water, menstrual courses of a woman ”—Viśvakosha. It means also a holy place of pilgrimage ; **तुल्यः** fire, collyrium, sulphate of copper, indigo, small cardamoms. **उक्ष्यस्**. Name of the Samaveda ; **रिक्त्यश्च** wealth. By force of bahula, the affix comes after **ञ्** also. As **भृक्ष्यत्** । **सिक्त्यश्च** boiled rice.

१६८ । अर्तेर्निरि । २ । ८ ।

निश्चुं यं खाम ।

168. The affix यक् comes after the verb गृ (III. 16.) to go, preceded by निर् ॥ 8.

Thus निऋयः Name of Sâma Veda. In the Veda Bhâshya on दोषवाचस्ते
निऋयं सचन्तास् this word is explained as हिंसा 'injury.'

१६९ । निशीथगोपीथावगथाः । २ । ९ ।

निर्गोष्ठाऽर्धरात्रौ रात्रिमात्रं च । गोपीयं तीर्थम् । अवगत्यः प्रातःस्नातः ।

169. The words निशीथ mid-night, गोदीथ pilgrimage and अथगथ bathed early in the morning, are formed irregularly. 9.

त्रिशीयः means mid-night or night in general. शोषीयं = तीर्थ place of pilgrimage. अत्रयः = bathed in the morning.

*Notes:—*Niśītha is from √शीङ् to sleep, with the upasarga नि. Gopītha from √पा to drink with the upapada गो॥ Avagatha from √गाङ् to go, with the proposition अव and the root vowel is shortened. In Rig Veda I. 19. 1. the word गोपीय is explained by Sāyana as गोमपानं 'Soma-drinking' Swāmī Dayānand explains it as गो वाक्पिबिषी वा॥पाति=पण्डितः or राजा 'a learned man or a king,' or गावः पिबन्त्युदकमदिन् = a river or a tank.

१७० । गश्चोदि । २ । १० ।

उद्गीथः साम्नो भागविशेषः ।

170. The affix यच् comes after the root गे (I. 965) to sound preceded by उच् ॥ 10.

Thus उद्गोवः the second part of the Sāma Veda or the chanting of the Sāma Veda.

१७१ । समीपः । २ । ११ ।

समिप्यो बहिः संयापय ।

171. The affix यच् comes after the root इ (II. 36) to go, preceded by यच् ॥ 11.

The समिप्यः battle, fire.

In the Veda Bhāṣya on Rig Veda IX. 95. 4, the word समिप्यः is explained उद्गानि ॥ It means where they go for success सन्त्येति जयार्थम् अत्र ॥ In the classical literature also, the √इच् preceded by यच् and ending in क्तिच् has this meaning of "battle"; as in Amarakośhā II. 8. 106 where समितिः means 'battle.'

१७२ । तिथपृष्ठगूययूथप्रोथाः । २ । १२ ।

तिथेर्जलोपः । तिथोऽनलः कामश्च । पृष्ठश्च । गूयं विष्टा । यूथं समूहः । 'प्रोथमस्त्री पुरङ्गास्ते प्रोथः प्रस्थित उच्यते' ।

172. The words तिथ fire, love, पृष्ठ the back, गूय excrements, यूथ flock, and प्रोथः the nostrils of a horse, are irregularly formed with the affix यच् ॥ 12.

The word तिथ is derived from √तिज निशाने (I. 1020). The letter ज is elided before the affix यच् ॥ It means 'fire' and 'desire or love.' From √पृषु सेचने (I. 737) is derived पृष्ठः which means 'back' of the body. From √वृ 'to evacuate' (VI. 106) is obtained गूय the lengthening is anomalous (nipātana). From √यु तिग्रणे (II. 23) comes यूथश्च and similarly the vowel is lengthened. It means a herd, a collection, a flock. From √मुश् गतौ (I. 1006) is derived प्रोथ by the guṇa of the root-vowel irregularly. प्रोथश्च (neuter) means the mouth or nose of a horse; प्रोथः (masc.) means 'march or journey.' Quere. May it not be derived directly from √प्रोथ पर्याप्तौ (I. 919).

१७३ । स्फायितञ्चिवः षशक्षिपिस्तुदिसृपितृपिदृपिवन्द्युन्दिश्व-
तिवृत्त्यजिनीपदिमदिमुदिखिदिद्धिदिभिदिमन्दिचन्दिदहिदसिदम्भिव-
सिवाशिशीङ्हसिसिधिशुभिभयो रक् । २ । १३ ।

ह्रात्रिंशद्भ्यो रक्स्वात् । चलि यलोपः । स्फारश्च । ग्याङ्कुवादित्वात्कुत्वश्च । तक्रश्च । वक्रश्च । शक्रः । विमश्च । छुद्रः । सृष्टश्चन्द्रः । वृमः पुरोडाशः । द्रुमो वलवान् । वन्द्रः पूजकः । उन्दी उन्दी जलचरः । श्वित्रं कुपुश्च । 'हृन्ना रिपो ध्वमौ ध्वान्ते यैले चक्रं च दानवे' । अजेयी । वीरः । नीरश्च । पद्मो ग्रामः । सद्रो हृषी देशभेदश्च । 'मुद्रा प्रत्ययकारिणी' । 'खिद्रो रोगो दरिद्रश्च' । छिद्रश्च । भिद्रं यज्ञश्च । मन्द्रः । चन्द्रः । पचाद्यति चन्दोऽपि । 'हिमांशुश्चन्द्रमाश्चन्द्रः शशी चन्दो हिनदुतिः' । दहोऽग्निः । दक्षः स्वर्वेदाः । 'दम्नः सजुद्रः स्वल्प' च । यथैः संप्रसारणे ।

173. The affix रक् comes after the following 32 roots, 1. √स्फायी (I. 1516) to increase, 2. √दञ्जु (VII. 22), to contract, 3. बञ्जु (X. 136) to deceive, 4. √शक्नु (V. 15) to be able, 5. √क्षिप (IV. 14.) to send, 6. √हुदिर् (VII. 6.) to pulverise, 7. √हृष्ट (I. 1032) to go, 8. √वृष (IV. 86) to be satisfied, 9. √हृष (IV. 87) to rejoice, to be proud, 10. √वदि (I. 11) to salute, to praise, 11. √उन्दी (VII. 20) make wet, 12. √श्विता (I. 778) to be white, 13. √वृष्ट (I. 795) to remain, 14. √अज (I. 248) to go, to throw, 15. √नी (I. 950) to carry, 16. √पद् (IV. 60) to go, 17. √मदी (IV. 99) to rejoice, 18. √मुद (I. 16) to rejoice, 19. √खिद (IV. 61) to be sorrowful, 20. √द्विदिर् (VII. 3) to divide, 21. √भिविर् (VII. 2.) to divide, 22. √मदि (I. 13.) to praise, 23. √चदि (I. 68) to rejoice, 24. √दह (I. 1040) to reduce to ashes, 25. √दधु (I. 104) to throw up, 26. √दञ्जु (V. 23) to defraud, 27. √वस (I. 1054) to dwell, 28. √वायु (IV. 54) to sound, 29. √शीङ् (II. 22) to sleep, 30. √हृषे (I. 757) to laugh, 31. √विष (I. 48) to go, 32. √शुभ (I. 786) to shine.

Thus 1. स्फारस् 'enlargement.' स्फाय् + रक् The व is elided by र which is a valâdi affix, by S. 873. 2. From √तच् we get तच् + रक् = तक्रस्. The च is changed to क as the word belongs to Nyankvâdi class. It means butter milk. So also 3. बक्रस् crooked. 4. शक्रः Indra, and a tree. 5. क्षिप्स् quick. 6. मुद्रः small. 7. मृद्रः moon. 8. वृद्रः a sacrificial cake or puroḍâśa. 9. दृद्रः 'powerful.' 10. वृद्रः worshipper. 11. उद्रः a kind of aquatic animal. 12. श्वित्रस् white leprosy. 13. वृत्रः an enemy, a sound, darkness, rock, wheel and the demon Vṛitra. 14. From √अज we get चीरः The √aja is replaced by ची by II. 4. 56. S. 2292. 15. From √नी we get नीरस् 'water.' 16. पद्रः a village. 17. मद्रः joy, and the country called Madra. 18. मुद्रा a seal, a coin, a secret sign of recognition. 19. खिद्रः a disease, poor. 20. द्विद्रस् hole. 21. भिद्रस् a thunder bolt. 22. मद्रः deep sound. 23. चन्द्रः moon. Another form is चन्द without र formed by अच् affix of Pachâdi class. As we find in the Sâbdârṇava the synonyms of moon are हिमांशुः, चन्द्रः, चन्द्रना, शशी and चन्दः ॥ 24. दहः fire. 25. दक्षः a divine physician. 26. दध्नः ocean and small. 27. The root वच् is vocalised to उच् and we have उच् + र ॥ and the च is not changed to क though it comes after उ, because of the following sūtra, which ordains that when च is followed by र, there is no mûrdhanya change.

३१६८ । न रपरसृपिष्टृजिस्पृशिस्पृहिसवनादीनाम् । ८ । ३ । ११० ।

रेफपरस्य सकारस्य धृप्यादीनां सवनादीनां च मूर्धन्यो न स्यात् । 'पूर्वपदात्' (३६४३) इति पाठः प्रतिषिध्यत इति दृष्टिर्बुधोऽभिप्राया । तेन 'शासिवसि-' (२४१०) इति प्राप्तमपि न । उक्तो रश्मिः । उक्ता गौः । वाञ्छो दिवसः । वाञ्छं मन्दिरम् । श्रीरोऽजगरः । इत्यो मूर्खः । विभ्रः बाहुः । उभ्रस् । * सुचेरक् * । मुल्लस् । बाहुलकादभ्र ।

3168. The च substitution does not take place if र follows the च, as well as in दृष, घृज, ऋष and दृष्ट, and the words listed in in the Savanādi class.

This debars the च change otherwise required by VIII. 3. 106. S. 3643; according to the opinion of Kāśikā-vritti: i.e. in the Vaidic literature also there is no च change; much less would there be such a change in the classical literature, and so VIII. 3. 60. S. 2410. also does not apply. Thus रच् + रक् = रचः 'ray.' see Amarakośa I. 3. 33. and in the same II. 9. 66 रचा means 'a cow.' 28. From √वाय we get वायुः 'a day.' वायुश्च 'a temple. 29. From √शीङ् is derived शीरः a python snake, 30 From √हस् comes हसः 'a fool.' 31. From √सिच we get सिचः 'a saint.' 32. √शुभ gives शुभश्च white.

By force of the word बहुलं, this affix रक् comes after √शुभ खण्डने (IV. 111) also: as सुखश्च meaning a pestle, a tear. It is synonym of उदङ्गः a tear.

Note:—In the Daśapādi 33 roots are given, namely the root चह is inserted between दम्भि and वसि। The example is ऊहः 'ox.' Mādhava also has the same.

१७४ । चकिरन्मधोरुचयोपधायाः । २ । १४ ।

चुक्रमस्तद्रव्यम् । चक्रोऽरुचः ।

174. The affix rak comes after √चक्र (I. 93) to satisfy, √रु (I. 906.) to play and the penultimate is changed to च. 14.

Thus चुक्रश्च an acid, a sour. रुचः delight, tawny, bright.

Note:—चुक्रः m. means sourness, and a kind of cane or sorrel: and चुक्री f. आङ्ग्लिका ॥ चुक्रश्च n. = the sourness or acidity obtained from a tree.

१७५ । वी कसेः । १ । १५ ।

विबुलपक्षः ।

175. The affix क्स् comes after √कस् (I. 913) 'to do,' preceded by वि, and thereby the क् of the root is changed to च ॥ 15.

Thus:—विबुलः The moon.

१७६ । अभिलस्योर्दीर्घश्च । २ । १६ ।

आम्रम् । लाम्रम् ।

176. The affix रक् comes after the verbs √अस् (I. 493) 'to speak', √वृष् (IV. 93) 'to grow tired', and there is lengthening of the vowel of the root 16.

Thus:—आम्रम्, mango, लाम्रम् red, metal,

१७७ । निन्देर्नसोपश्च । २ । १७ ।

निद्रा ।

177. The affix रक् comes after √निन्द (I. 66), 'to blame', and there is elision of the nasal before the affix. 17.

Thus:—निद्रा sleep.

१९८ । अर्देर्दीर्घश्च । २ । १८ ।

आर्द्रश्च ।

178. The affix रक् comes after the verb √अर्द (I. 56) 'to go', and there is lengthening. 18.

Thus आर्द्रश्च a star आर्द्रा f. = the asterism Ardrâ.

१९९ । शुचेर्दश्च । २ । १९ ।

शुद्रः ।

179. The affix रक् comes after √शुच (I. 198) to grieve, and thereby the च is changed to द and the vowel of the root is lengthened. 19.

Thus शुद्रः a Sûdra; literally 'a depressed or grieving person'.

२०० । दुरीक्षी लोपश्च । २ । २० ।

दुःखेनेयते प्राप्यत इति दूरश्च ।

180. The affix रक् comes after the verb √इष् (IV. 35) "to go" preceded by दूर and the root is elided. 20.

Thus दूरश्च distance: literally that which is reached with difficulty. It is thus evolved: दूर + इ + रक् = दूर + रक् = दु + रक् (र is elided by VIII. 3 14. S 173.) = दूरश्च (lengthening by VI. 3. 111 S. 174).

२०१ । कृतेच्छः क्रू च । २ । २१ ।

कृच्छश्च । क्रूरः ।

181. The affix रक् comes after √कृती (VI. 141, VII. 11) to cut, to light, and the final त is changed to च in one case, and in the other क्रू replaces the whole verb also. 21.

Thus कृच्छश्च painful. क्रूरः wicked, cruel.

२०२ । रोदेर्गिल्कु च । २ । २२ ।

रोदयतीति रुद्रः । 'बहुलमन्यतापि सञ्ज्ञाच्छन्दसोः' । गिल्कुगित्येव । 'वान्तिपर्णशुषो घातास्ततः पर्णशुषोऽपरे' ।

182. The affix रक् comes after √रोदि (II. 58), to shed tears, and there is elision of the causative sign णि. 22.

Thus रुद्रः dreadful. He who causes others to cry out.

Note:—The word रुद्रः is derived from the causative of the √रुदि to shed tear. The Upanishads, however, derive it from the simple root रुद्, namely who himself cries out: and not who makes others to cry out.

23. A. बहुलमन्यतापि सञ्ज्ञाच्छन्दसोः ।

23. A. Diversely in proper names and in the Vaidic literature, the causative णि is elided after other roots than √रुद्, and before other affixes than rak also.

Note:—Thus of सञ्ज्ञा, we have ब्रह्मा derived from the causative root रुहयति = वर्धयितमजाः ॥ So also च (मुखं) भावयति = मन्त्रुः । &c.

Note:—In the chhandas, we have from √vridhu to increase ; वर्धन्तु त्वा सुष्टया where वर्धन्तु=वर्धयन्ति ॥ So also य हसा जज्ञान from √jani 'to produce' =जनयामास ॥

Thus पर्णशुषः=पर्णानि शोषयन्ति "hot winds which cause the leaves to dry up", i.e., the winter season. Similarly पर्णशुवः=पर्णानि सोचयन्ति "which cause the leaves to fall down" i.e. The winter season. As in the sentence वान्ति पर्णशुषो वातास् ततः पर्णशुषोऽपरे ॥

१८३ । जीरी च । २ । २३ ।

जीरोऽयुः । ज्यष्टेत्येके ।

183. The affix रक् comes after the verb √गु (I. 995) to go, and ई replaces the उ of the root. 23.

Thus जीरः an atom: Vedic-quick, swift. According to Viśvakośa it means a sword, cumin seed. So also Medini.

According to some the root is √Jyâ 'to grow old' (IX. 29). Thus ज्या+रक्=जि+रक् (vocalisation by VI. 1. 16. S. 2412)=जीरः (lengthening by VI. 4. 2. S. 2559). This is an opinion apparently finding its support in the Mahâbhâshya where in commenting on I. 1. 4 न धातुलोप आर्धधातुके, the vârtika जीवेरदातुक् is set aside on the strength of the vârtika रकि ज्यः संसारणश्च ॥

१८४ । सुसूधागृधिभ्यः कृत् । २ । २४ ।

सुरः । सूरः । धीरः । वृध्रः ।

184. The affix कृत् comes after the verbs √गु (V 1) to press out, कृ (II. 21) to bring forth, धा (III. 10) to support, गृधि (IV. 136) to be greedy. 24.

Thus सुरा 'wine, lit. that which is distilled,' sometimes it means the goblet or vessel. The masculine सुरः means 'a god.' सूरः means 'the sun' i.e., सुवति प्रेरयति कर्मणि लोकाय ॥ धीरः m. strong-minded, wise; gentle, धीरश्च n. saffron. वृध्रः a vulture: a greedy person.

१८५ । शुखिचिनीनां दीर्घश्च । २ । २५ ।

शुः खीरः । शूरः । खीरश्च । खीरश्च । खीरः वसुध्रः ।

185. The affix कृत् comes after √गु (I. 995) to go, √क्षि (V. 2), to bind, √चि (V. 5) to gather, √नि (V. 4), to throw away, and there is lengthening of the root of the vowel. 25.

Thus:—शूरः a hero, the sum, the lion. खीरं a plough, खीरश्च a rag, खीरः the ocean. √गु is a sautra root: like √गु ॥

Note:—शूरः a hero, warrior, a lion, a boar, the sun, the Śāla tree, name of Yādava the grand-father of Kṛishṇa: the Arka plant, the Chitraka tree.

खीरः a plough, the sum, the Arka plant.

खीरं a rag, a bark, a cloth or garment a necklace of pearls consisting of four strings, a stripe stroke; lead, a crest, the dress of a Buddhist priest, a manner of writing with strokes. खीरी f. a cricket: veil.

नीरः the ocean, a limit, boundary, a drink, beverage, a particular part of a mountain.

१८६ । वाविन्धेः । २ । २६ ।

वीथं विमलम् ।

186. The affix *kran* comes after √*indhī* 'to shine' when preceded by *vi*.

From √*जि हन्धी* 'to shine' (VII. 11) we get विप्रस् thus: वि + हन्ध् + क्स् = वि + ह् + र (the nasal is elided by VI. 4. 24. S. 415) = वीथम् pure, clean, the sky, wind, air, fire.

१८७ । वृधिवपिभ्यां रन् । २ । २७ ।

वर्धं चर्म । वपः प्राकारः ।

187. The affix रन् comes after √*vṛ* (I. 796) 'to increase' and √*bṛ* (I. 1052) to sow seed.

Thus वर्धस् leather, वपः or वर्धं a field, a rampart, earth work, mud wall, a bank or mound of any kind, the slope or declivity of a hill, a summit or peak, the bank of a river, the foundation of a building, the gate of a fortified town, a ditch, the circumference of a sphere, dust, वपः a father, a Prajapati, वर्धं lead.

१८८ । ऋजुन्नायवज्रविप्रकुब्रचुब्रलुरखुरभद्रोयभेरभेलशुक्रशुक्लगौर-
वन्रैरामालाः । २ । २८ ।

रन्मन्ता ऊनविंशतिः । निपातनाद्गुणाभावः । ऋजुः नायकः । इदि इन्द्रः । अङ्गेर्नलोपः ॥ अग्रस् । 'वज्रोऽस्त्री हीरके पवी' । कुब्रप् उपधाया इस्वस् । विप्रः । कुम्बिचुम्ब्योर्नलोपः । कुब्रनरयस् । चुब्रं सुखस् । लुर विलेखने' रेफलोपः । अगुणः । खुरः । 'खुरं ह्येदने' रलोपो गुणाभावश्च-
खुरः । भन्देर्नलोपः । भद्रस् । 'उच्च सप्तवाये' चस्य गः । उग्रः । जिभी । भेरी । पसे लः । भेलो जलतरणद्वयस् । शुचेक्ष्वस्य कः । शुक्रः । पसे लः । शुक्लः । गुहृ वृद्धिः । 'गौरेऽप्येते पिते पीते' 'वनं संभक्तौ' । वन्रो विभागी । इलो गुणाभावः । 'हरा मदो च वारिणि' । 'मा माने माला' ।

188. The words ऋजुः a leader, इन्द्र foremost, अग्रस् first, वज्र thunder, विप्र Brahmin, कुब्रस्, forest, चुब्रस् face, लुर razor, खुर hoof, भद्रस् wise, उग्र mighty, भेर drum, भेल timid, शुक्रस् pure, शुक्ल white, गौ white and yellowish, वन्रः divider, हरा water, माला garland, are so formed with the affix रा. 28.

These nineteen words are irregularly formed by the affix रन् । There is no guna of the root vowel as anomaly. Thus 1. ऋजुः 'a leader.' It is from √*अजु गति स्या नादिषु* (I. 189). 2. From √*इदि परनैरवर्षे* (I. 64) इन्द्रः Indra: the Inner Self; the sun. 3. From √*अग्रि गतौ* (I. 830,) अग्रस् first, over, surplus, front, a weight = pala. The nasal is elided. 4. From √*वज्र गतौ* (I. 271) वज्रः m. diamond: the thunder-bolt 5. From √*बृध्व* 'to sow seed' (I. 1052) comes बिप्रः; the penultimate अ is changed to इ ॥ 6. From √*कुम्बि आच्छादने* (I. 453) comes कुब्रस् forest. The nasal is elided. 7. From √*खुरि*

'to kiss' (I. 456) comes बुद्धश्च 'face.' The nasal is elided here also. 9. From $\sqrt{\text{शु}} + \text{रिजेखने}$ (VI. 52 and 54) comes शुः 'the razor.' Thus $\sqrt{\text{शु}} + \text{र} =$ शुः. The root र is elided, and there is no guṇa. 10. From $\sqrt{\text{शु}} + \text{रिजेदने}$ (VI. 52) comes similarly शुः hoof; the र is elided and there is no guṇa. 11. From $\sqrt{\text{भदि}} + \text{कश्यपे}$ (I. 12) comes भद्रश्च or भद्रः with the elision of the nasal. It means good, auspicious, happiness; gold, a fragrant grass, iron, a bullock, a species of wagtail, a kind of elephant, an imposter, an epithet of mount Meru. 12. From $\sqrt{\text{उच}} + \text{सनवाय}$ (IV. 114) comes उग्रः, the च is changed to ग. It means fierce, formidable, उग्रः Name of a mixed caste; Name of Rudra. 13. From $\sqrt{\text{जिमी}} + \text{भये}$ (III. 2) comes मेरी. Sometimes the र is changed to ल and we get मेली or मेलः ॥ मेरी a kettledrum 14. मेलः a boat, a raft, a float, timid, foolish, unsteady, tall, agile. 15. From $\sqrt{\text{शुच}} + \text{मेले}$ (I. 198) or $\sqrt{\text{इयुचिर्}} + \text{पूरीभावे}$ (IV. 56) comes शुक्लः; the च is changed to क. Similar to the last we have शुक्लः also where र is changed to ल. शुक्लः bright, the planet Venus, Name of the preceptor of asuras, the month of Jyestha, fire, the chitraka plant, the essence of anything, the male and female energy, शुक्लः white, Name of Shiva, a disease of the white part of the eye, fresh butter, sour gruel. 16. From $\sqrt{\text{युष्}} + \text{गते}$ (I. 997) by virddhi of the root-vowel, we get गौरः white, shining, pure, the white mustard, the moon, a kind of buffalo, a kind of deer, the planet Jupiter, the name of Chaitanya; yellowish color, गौरी Name of Pârvati, a virgin, the earth, turmeric, the tulsī plant. 17. From $\sqrt{\text{वन}} + \text{संभक्तौ}$ (I. 491) comes वनः wealthy. 18. From $\sqrt{\text{इण्}} + \text{गते}$ (II. 36) comes इरा spirituous liquor, water, the earth, speech, food. 19. From $\sqrt{\text{ना}} + \text{माने}$ (II. 53) is derived नाला, the र is changed to ल. नालाः name of a district in west Bengal, name of a tribe, name of Vishnu, नालश्च a field, high ground, a wood near a village, fraud. नाला a garland, wreath chaplet, a row, line, series, a group, a string, necklace; a rosary, a streak.

१८९ । समि कसे उकन् । २ । २९ ।

'कस गते' । सस्यकसन्ति पलायन्ते जना अस्मादिति संकसुको दुर्जनः । अस्थिरश्च ।

189. The उक् comes after the root $\sqrt{\text{कस्}}$ (I. 913), to go, when preceded by the preposition सच्. 29.

Thus संकसुकः unsteady, fickle, bad, wicked. Literally he from whom people thoroughly (सस्यक) run away (कसन्ति): whom people religiously avoid.

१९० । पचिनशोणु कन्कनुसौ च । २ । ३० ।

पचेः कः । पाकुः सूपकारः । नयेर्नुच् । नञुक् ।

190. The affix नुक् comes after the verbs $\sqrt{\text{पच}}$ (I. 1045) to cook, and नञ (IV. 85) to become invisible and the च of पच is changed to क, the augment उच् is added to नञ. 30.

From √कूपच् (I. 1045) to cook and √ण्यञ्दर्शने (IV. 85) are derived पाकुः 'cook,' and नञ्शुकः injurious, destructive, small, thin. A nasal is inserted in the last. The ण of the affix causes vṛddhi in the case of √पच ॥

१९१ । भियः कृकन् । २ । ३१ ।

भीषकः ।

191. The affix *krukan* comes after the root √bhi to fear (III. 2.) 34.

Thus भीषकः timid, cowardly, a tiger, a jackal, a bear; an owl, a kimp of sugarcane n. a forest, wood.

१९२ । कुन्शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यायि । २ । ३२ ।

रजकः । दधुकुट्टकः । चरकः । 'चष भक्षणे' । चषकः । शुनकः । भषकः ।

192. When the word to be formed denotes an artisan, or is a name then the affix *kvun* is added to a root, even when not preceded by an upapada (as well as when preceded by an upapada). 32.

As regards śilpin or an artisan or artists. From √रज्ज् राने (IV. 58) we get रजकः a washerman. √कुट्ट् कृदने (X. 23) दधुकुट्टकः 'sugarcane-cutter,' one whose profession is to make sugar-cane into sugar=गौडिकः । Here there is an upapada दधु, the word is equal to दधून् कुट्टयति ॥ As examples of Sañjñā or Appellation:—From √चर गतिभक्षणयोः (I. 591) चरकः a spy, & wandering mendicant. From √चष भक्षणे (I. 938) चषकः a vessel used for drinking spirits. From √शुन गतौ (VI. 46) शुनकः a dog, Name of a sage. From √भष भर्त्सने (I. 726) भषकः 'a dog.'

१९३ । रमे रश्च लो वा । २ । ३३ ।

रसको विलासी । लसकः ।

193. When the affix क्चुन् is added to the root रस् the र is optionally changed to ल and the form it assumes is either रसकः OR लसकः 33.

The word रसकः means licentious. लसकः is the name of a sage.

१९४ । जहातेर्द्वे च । २ । ३४ ।

जहकस्त्यागी कालश्च ।

194. When this affix *kvun* is applied to the √ओहाक् (III. 8) the root is doubled. 34.

The word जहकः is derived from √ओहाक् त्यागे (III. 8), and means abandoning, leaving, time, the child, the slough of a snake.

१९५ । धमो धम च । २ । ३५ ।

धमकः कर्मकारः ।

195. When the affix *kvun* is applied to the √धा, the root assumes the form of धम before the affix is added to it. 35.

Thus धनतिशब्दं करोति, अग्निं वासंयुनक्ति, यः सः धनकः कर्मचारीवा. (The herald ?; the blacksmith.)

From the root √ध्ना शब्दाग्निसंयोगयोः (I. 974) 'to blow' is derived धनकः 'a blacksmith.'

१९६ । हनो वध च । २ । ३६ ।

वधकः ।

196. The root हन् is changed to वध् when this affix kvun is applied to it. 36.

Thus वधकः 'an executioner', 'a murderer,' a kind of reed.'

By force of 'bahulam. the affix kvun comes after other roots also. As √कुह विस्मापने (X. 353) gives कुहकः 'a juggler, cheat, rogue'. Similarly √कृती कृदने (VI. 141) gives कृतकः 'cutter'.

This diverse application of the affix कृदुन् is shown in the next sūtra.

१९७ । अकुलमन्यत्रापि । २ । ३७ ।

'कुह विस्मापने' । कुहकः । कृतकश्च ।

137. The affix कृदुन् comes diversely after other roots also. 37.

Thus कोहयति, विस्मयं कारयतीति कुहकः (the magician, the juggler) कृन्तति क्षिपति अग्नेन इति कृतकं, भिनत्ति येनसः भिदकः (the axe), क्षिपति येनतच्छिदकं वज्रोवा (the pearl piercer an instrument for boring diamond, pearl, &c); रोषसे अग्नेन तदुपकं, मातुलुगकश्वा. (that which makes food savoury, generally applied to a kind of lemon tree. called *citron*, or its fruit, the acid juice of which makes food agreeable.); लङ्गति गच्छतीति लङ्गकः (a paramour); उष्मति उत्सृज्यतीति उष्मकः योगी सेधो वा (that which gives off, a devotee or a cloud).

१९८ । कृषेर्वृद्धिश्चोदीचाम् । २ । ३८ ।

कार्षकः—कृषकः ।

198. When this affix kvun is applied to the root √कृष (I. 1039), there is vṛiddhi of the vowel of the root, according to the Northern grammarians. 38.

Thus कृषकः or कार्षकः । It is derived from the root √कृष विलेखने (I. 1039). The word कार्षकः means a husbandman, cultivator, a ploughman. कृषकः has the additional sense of attractive, drawing. The neuter कृषकं means a plough share.

१९९ । उदकं च । २ । ३९ ।

प्रपञ्चार्थश्च ।

199. This affix kvun is applied to √उन्दी (VII. 20), to form the word *udaka*. 39.

From √undi kledane (VII. 20) is derived उदकः by kvun affix: and it means water. The word उदकः could have been derived regularly under the preceding sūtra 38, as it is a name; its separate mention here is a superfluity.

२०० । वृश्चिकृषोः किकन् । २ । ४० ।

वृश्चिकः । कृषिकः ।

200. The affix किकन् is applied to the roots वृश्चि and कृष्. 40.

Thus; वृश्चति क्षिनत्ति इति वृश्चिकः विषी जीव विशेषः घृक कीटोवा. A centipede a scorpion; also an earth worm; कृषति येन सः कृषिकः the ploughman. These words are from √ओ वृश्च छेदने (VI. 11) and √कृष् विलेखने (I. 1039).

२०१ । प्राडि पणिकषः । २ । ४१ ।

प्रापणिकः पदययिक्रयी । प्राकषिकः परदारोपजीवी ।

201. The affix किकन् comes after the roots पण and कष., preceded by the prefix प्रा (i e. म and आ). 41.

These are derived from √पण व्यवहारे to barter, (I. 466), and √कष (I. 716) to injure. The word प्रापणिकः means a merchant, a trader: and प्राकषिकः a catamite, a man supported by another's wife.

२०२ । मुषेर्दीर्घश्च । २ । ४२ ।

सूषिक आसुः ।

202. When this kikan affix is applied to the root सुष् the उ of सु is lengthened. 42.

Thus सूषिकः a mouse. It is derived from √सुष् स्तेये (I. 707) to steal.

२०३ । स्यमेः संप्रसारणं च । २ । ४३ ।

चाद्वीर्घः । चीनिको वृक्षभेदः ।

203. When the affix kikan is added to √syam there is vocalisation of the root as well. 43.

The force of च 'as well,' is that there is lengthening also. Thus चीनिकः 'a kind of tree.' It also means an ant hill, an ant. The root is स्यसु घाते (I. 878).

२०४ । क्रिय इकन् । २ । ४४ ।

क्रयिकः क्रीता ।

204. To the root क्री is added the affix इकन्. 44.

Thus क्रयिकः 'the purchaser.' The root is क्रीञ् द्रव्यविनिमये (IX. 1).

२०५ । आडि पणिपनिपतिखनिभ्यः । २ । ४५ ।

आपणिकः । आपनिकः । इन्द्रनीलः किरातश्च । आपतिकः श्येनो देवायतश्च । आखनिको मृषिको वराहश्च ।

205. This affix ikan is also applied to the roots पण्, पन्, पव, and खन्, when they are preceded by the preposition आ ॥ 45.

Thus आपणिकः a shopkeeper. It is a superfluity; for when we get प्रापणिकः by sūtra 41 ante, a fortiori we get आपणिकः । From √पण we get आपनिकः an emerald, sapphire, a kirāta or barbarian. It comes from √पण हनुतो (I. 467). From √पवल् गतौ (I. 868) comes आपतिकः a hawk, falcon,

accidental, unforeseen, sent from heaven. From $\sqrt{\text{खनु}}$ अवदारणे (I. 927) comes आखनिकः a mouse or rat, a hog : a digger, ditcher, miner, a thief, a spade.

२०६ । श्यास्त्याहृजविभ्य इनच् । २ । ४६ ।

इयेनः । स्तयेनः । हरिणः । अविनेऽध्वयुः ।

206. The affix इनच् is applied to the roots इये , स्त्ये , ह , and अव ॥ 46.

Thus from इये गतौ (I. 1012) comes इयेनः the white color, a falcon ; from स्त्ये or घृष्ये शब्द संचातयोः (I. 959) comes स्तयेनः a thief. Some read this as स्तेनः without य ।

From हृज हरणे (I. 947) comes हरिणः a deer, the white colour, a goose, the sun, Vishnu, Shiva. हरिणी one of the four classes of women : a yellow jasmine, a good golden image, name of a metre, the green color, turmeric, madder. From अव रक्षणादौ (I. 631) comes अविनः an officiating priest at a sacrifice : an Adhvaryu.

२०७ । वृजेः क्चिच । २ । ४७ ।

वृजिनस् ।

207. The affix inach is treated as क्चिच when added to the root $\sqrt{\text{वृजि}}$ 47.

From the root वृजी वर्जने (II. 19) we get वृजिनं sin. It means sorrow and 'curve' also.

२०८ । अजेरज च । २ । ४८ ।

वीभाववाधनार्थस् । अजिनस् ।

208. The affix inach is added to the root $\sqrt{\text{अजा}}$; and the root $\sqrt{\text{अजा}}$ (I. 248) is replaced by aja . 48.

In other words, the root remains unchanged. Otherwise by the general rule II. 4. 56 S. 2292, the root aja would have been replaced by $\sqrt{\text{वि}}$. This prevents that substitution.

Thus अजिनस् । The word means skin. See Amarakośa II. 7. 47.

२०९ । बहुलसन्न्यत्रापि । २ । ४९ ।

कठिनस् । नलिनस् । नलिनस् । कुण्डिनस् । दधतेः । 'यत्परस्य दिनस्' । दिबसोऽपि दिनस् ।

209. The affix inach comes diversely after other roots also. 49.

Thus $\sqrt{\text{कठ}}$ कृच्छ्र जीवने (I. 356) gives us कठिनस् hard $\sqrt{\text{मल}}$ गहने (I. 891) gives नलिनस् a lotus. $\sqrt{\text{मल}}$ धारणे (I. 522) gives नलिनस् dirty. $\sqrt{\text{कुडि}}$ दादे (I. 289) gives कुण्डिनस् Name of a city, the capital of the Vidarbhas.

Note :— कठिन hard, stiff ; cruel, inexorable, sharp, giving pain *mas.* a thicket. कठिना or sweetmeat made with refined sugar, an earthen vessel for cooking. कठिनी chalk, a water jar. नलिन dirty, foul, unclean, soiled, black, sinful, low, नलिनी a woman during menstruation.

कुण्डिनम् is the name of a city. As नगरम् कुण्डिनं अण्डजो ययौ 'the eggborn went to the city Kundinam' (Śhrī Harsha). Kundina is the name of a saint also : whose descendants are called कौण्डिन्यः ।

49A. द्युतेः ।

49.A. The affix inach is added to the root √द्यु (IV. 40) also.

From √द्यु अवखण्डने we get दिनम् 'divided or division': as in the Taittiriya यत् पशुषि दिनं whatever is cut (दिनं = खण्डितं) on a Parush (पशुषि = पर्वणि) i.e. on a sacred day, belongs to the Devas. पर्वणि दिनं खण्डितं तद् देवानाम् ॥ The word दिनं means 'a day' also.

२१० । द्रुदक्षिभ्यामिन् । २ । ५० ।

द्रुविणम् । दक्षिणः । दक्षिणा ।

210. The affix इनम् is applied to the roots, द्रु and दक्षि. 50.

From √dru गतौ (I. 992) and √daksha वृद्धौ (I. 639) we get द्रुविणम् and दक्षिणम् and दक्षिणा ।

Thus; द्रुवति गच्छति द्रूयते प्राप्यते वा तत् द्रुविणं द्रुवं सुवर्णम् पराक्रमो वा (Property, gold, thing and power); दक्षते वर्धते शीघ्रकारी भवति वा स दक्षिणः सरलो वासभागः परतन्त्रोऽनुवर्त्तनं (right, honest, courteous, submissive.); स्त्रियां च दक्षिणा दानं प्रतिष्ठा वा. (a gift due to the Brahmanas on occasions of religious observances.)

२११ । अर्तेः किदिच । २ । ५१ ।

इरिणं शून्यम् ।

211. The affix inan when added to √ri (III. 16) to go ; is treated as a कित् ; and the ऋ is replaced by short इ, which is followed by र by I. 1. 51. S. 70. 51.

Thus : ऋच्छन्ति गच्छन्ति यत्र यस्माद्वा जनास्तत् इरिणम् (a desert or saline soil).

Thus ऋ + इनम् = इ + इनम् (no guṇa because the affix is treated as कित् ; and ऋ is replaced by इ by the express rule of this sūtra) = इ + र् + इनिम् (I. 1. 51. S. 70) = इरिणम् a desert, dreary region : a rivulet, a hole.

२१२ । वेपितुहोह् स्वश्च । २ । ५२ ।

विपिनम् । तुहिनम् ।

212. When the affix inan is added to √vep (I. 391) to shake, and √tuh (I. 773) to distress, the vowels of the roots are shortened to इ and च respectively. 52.

Thus वेप् + इनम् = विप् + इनम् = विपिनम् 'forest.' तुह् + इनम् = तोह् + इनम् = तुह् + इनम् = तुहिनम् cold, snow.

२१३ । तलिपुलिभ्यां च । २ । ५३ ।

'तलिनं विरले स्तोके स्वच्छेऽपि तलिनं त्रिषु' । पुलिनम् ।

213. So also the roots तल् and पुल् take the affix inan, and the root vowel remains short. 53.

Thus :—तालयति प्रतितिष्ठतीति तलिनम् (lonely, solitary, handful, and trans-
parent); पोलयति महात् भवतीति पुलिनम् (sea side, or river side).

These are from √तल प्रतिष्ठायाच् (X 58) and √पुल महत्त्वे (X. 61).

२१४ । गर्वरेत उच्च । २ । ५४ ।

गौरादिस्वाङ्गीप् । गुर्विणी गर्भिणी ।

214. To the root गर्व, is applied the affix इनन्, and the अ of garv is replaced by उ. 54.

Thus गुर्विणी । गर्वति प्राप्नोति गर्वयति कुञ्चति वा सा गुर्विणी गर्भिणी वा ।

The root is गर्व सोचने । गुर्विणी means a pregnant woman. The feminine long ई is added as the word belongs to Gaurādi class.

२१५ । रोहश्च । २ । ५५ ।

रोहिणः ।

215. This affix इनन् comes after the root रह (I. 912) to sprout. 55.

Thus the form is: रोहिणः । रोहति वीजेन जायते स रोहिणः a sandal wood tree; another form is रौहिणः as the word belongs to the Prajñādi class.

२१६ । महेरिनयच । २ । ५६ ।

साहिनम् । साहिनम् । नहिनं राज्यम् ।

216. To the root मह is applied both इनन् and इनन् । 56.

Thus महति महते पूज्यते वा तन्माहिनम् (the kingdom) also महिनम्.

The affix इनन् is drawn into the sūtra by force of the word च 'also'. The root is मह पूजायाच् (I. 766). In the Veda Bhāṣya the word साहिनः is explained as महनीयः or पूजनियः 'adorable' 'worship worthy'. See Rig Veda सूतस् त्वनिष्ठा साहिनः सन् (I. 165 3).

२१७ । क्विप्प्रच्छिन्निद्रुप्रुज्वां दीर्घोऽसंप्रसारणं च । २ । ५७ ।

वाक् । माट् । श्रीः । स्वत्यतो घृतादिकमिति स्वर्यञोपकरणम् । द्रुर्हिरण्यम् । कटम्पूः कामरूपी कीटश्च । 'हृराकाशे सरस्वत्यां पिशाच्यां जवने स्त्रियाम्' ।

217. The affix क्विप् is added to the roots vach, prachchh, śri, sru, dru, pru, and ju: whereby the vowels of the roots are lengthened, but there is no change of the semi-vowel of the root into the corresponding vowel. 57.

Thus वच् + क्विप् = वाक् । The semi-vowel व required to be changed into उ by VI. 1. 15. S. 2409, but the above prohibition prevents this. Similarly प्रच्छ् + क्विप् = प्राट् । The vocalisation required by VI. 1. 16. S. 2412 is prevented. The छ is changed to ञ by VI. 4. 19. S. 2561. This ञ is changed to ष by VIII. 2. 36 S. 294, which is changed to ड (जश्त्व) and then to ट (चर्त्त्वः): thus we get S. माट्, dual प्राशी, pl. प्राशः ॥

Similarly श्रि + क्विप् = श्रीः

Similarly सु + क्विप् = सूः 'a sacrificial ladle, literally from which butter &c., flows into the sacrificial fire.

Similarly $\text{द्रु} + \text{क्विप्} = \text{द्रूः}$ 'gold.'

Similarly द्रु gives कटद्रूः a lewd person, an insect. Similarly द्रुः meaning sky, Saraswatî, a demon and swift.

Note :— वक्ति यया सा वाक् (words); पृच्छतीति प्राट् , (as शब्द प्राट्), a disciple; $\text{श्रीयते अयति वा सा श्रीः}$ (a design of nature, beauty) या $\text{स्त्रवति यस्या वा सा स्रूः}$ यज्ञसाधन वा (a sacrificial ladle; a cascade).

$\text{द्रुयते प्राप्यते दुःखमनया सा द्रूः हिरण्यं वा}$ (Gold) $\text{कटेन प्रवते गच्छतीति कटद्रूः कामुको जनः कीटो वा}$ (a lewd person; an insect). $\text{जवति श्रीत्रं गच्छतीति द्रूः यशोऽश्वो वृषश्च आकाशं विदा वा}$ (a rabbit, a horse, a bull, the sky, knowledge). So also the forms of प्रावृट् (the rainy season), द्वाः (the gate keeper), उदरिवत् (whey); अचक् ($\text{अचन्ति स्तुवन्ति यया सा}$; hymn).

These words are from the roots वचर्परिभाषणे (II. 54), प्रच्छ जीप्सायाश् (VI. 120) अिञ् सेवायाश् (I. 945), स्रु गतौ (I. 987) द्रुङ् गतौ (I. 992) मुङ् गतौ (I. 1006) and डु गतौ (a sautra dhātu).

२१८ । आप्रोतेह्रस्वश्च । २ । ५८ ।

आपः । अपः । अद्भिः । अद्भ्यः ।

218. The affix क्विप् comes after the root आप् to pervade (V. 14) and thereby the long vowel आ is shortened into अ ५८.

Thus; $\text{आप्प्रवन्ति शरीरमित्यापः । आपः}$ (waters). This word is always feminine and plural in declension; thus: आपः , अपः , अद्भिः , अद्भ्यः , &c. The word means earth, water. See Amarakośa I. 10. 3.

Thus $\text{आप्} + \text{क्विप्} = \text{अप्}$. It is declined as above; i.e. Nom. Pl. आपः , Acc. Pl. अपः Inst. Pl. अद्भिः ; Dat. Abl. Pl. अद्भ्यः ; Gen. Pl. अपान् ; Loc. अप्पु .

२१९ । परौ व्रजेः षश्च पदान्ते । २ । ५९ ।

व्रजेः $\text{क्विप्दीर्घौ स्तः पदान्ते तु षञ्}$ । परिव्राट् । परिव्राजौ ।

219. To the root व्रज् , preceded by the prefix परि , is added the affix क्विप् , whereby the short अ of vraj is lengthened into आ , and प् replaces ञ when it is final in a pada. 59.

Thus $\text{परितः सर्वतो व्रजति स परिव्राट्}$ (a mendicant). Thus $\text{परिव्रज्} + \text{क्विप्} = \text{परिव्राज्}$ but in the Nominative Singular it is considered as if it was परिव्राप् . Then, the प् is changed to ट् by जश्त्व and चरत्व rules. The root is व्रज गतौ (I 272).

The dual of परिव्राट् is परिव्राजौ and the plural is परिव्राजः ॥

२२० । जुहः श्लुवच्च । २ । ६० ।

जुहः ।

220. The affix क्विप् is added to the root जु and the vowel is lengthened and the root is doubled as if the affix was रञ् . 60.

Thus :— $\text{जुहोति ददात्यत्ति वा यया सा जुहः}$ (a wooden ladle by which ghee is poured into the sacrificial fire). The root is जु दानादनयोः (III. 1).

२२१ । स्तुवः कः । २ । ६१ ।

स्तु वः ।

221. The affix कः is applied to the root स्तु to flow. 61.

Thus:—स्तवति धृतमस्मात् सः स्तुवः (a sacrificial ladle; meaning the same as स्तुः, Art. II. 57, preceding). Similarly ध्रुवम् (motionless, constant).

२२२ । चिक्च । २ । ६२ ।

इकार उच्चारणार्थः । क इत्कुत्वस् । स्तुक् । 'स्तु वं च स्तु चश्च संघट्टि' ।

222. The affix चिक् is also applied to the root स्तु. 62.

Thus धृतमस्याः स्तवति वा स्तुक् (a sacrificial ladle). The affix is really च्; the इ is for euphony, and क् is indicatory, by which the च् is changed to a guttural. Thus स्तुक्, dual स्तुवौ, pl. स्तुवः । The plural form स्तुवः is found in the following स्तु वं च स्तु चश्च संघट्टि ॥

२२३ । तनोतिरनश्चवः । २ । ६३ ।

तनोतिश्चिक्प्रत्ययः । अनो वयञ्दादेशश्च । त्वक् ।

223. The portion अन् of the root तन् to spread, is replaced by the syllable व va, when the affix चिक् (च्) is added to it. 63.

Thus तन् + चिक् = त्व + च् = त्वच् nom. S. त्वक् skin.

The substitute is the full syllable व va consisting of two letters व् and अ, and not merely व् । Hence Bhattoji uses the word śabda in explaining this sūtra. For the meaning of the word त्वच् see A. K. II. 6. 62.

२२४ । ग्लानुदिभ्यां डौः । २ । ६४ ।

ग्लौः । नौः ।

224. To the roots √glai (I. 952) to be dejected, and √nud (VI. 2) to propel is added the affix दाः. 64.

Thus ग्लै + डौ = ग्लौः moon. नुद् + औ = नौः boat, ship. See A. K. I. 3. 14 and I. 10. 10.

२२५ । चिवरव्ययम् । २ । ६५ ।

डौरित्वेव । ग्लौकरोति । 'कृन्मेजन्तः' (४४९) इति सिद्धे नियमार्थमिदम् । उणादिप्रत्ययान्त-
श्चव्यन्त एवेति ।

225. The words formed by दाः are not indeclinables, except when they take the further affix chvi. 65.

The word डौ is understood in this sūtra. Thus ग्लौ करोति. Here the case-affix is elided, as the word is treated like a chvi formed taddhita, and hence is indeclinable. It means अग्लौः ग्लौः सम्पद्यते तथा करोति, converting that which was not glass (or camphor) into camphor; i.e. encamphoring &c.

The present sūtra is in fact a niyama or restrictive rule, for it restricts the too wide scope of I. 1. 39 S. 449 by which every word formed by the kṛit affix औ, would have been ipso facto an indeclinable. As Uṇādis are kṛit affixes, a word formed by औ would be an indeclinable. But this

sûtra really says that a unâdi word formed by an ए or ओ, ऐ or औ affix is not an indeclinable, unless it is used with the force of *chvr* affix. See the following sûtras for ऐ and औ affixes.

२२६ । राते डैः । २ । ६६ ।

राः । रायौ । रायः ।

226. To the root √râ (II. 48) to give, is added the affix dai (ऐ). 66.

Thus रा+डै=रै । It is declined thus रै+सुप्=रा+सुप् (VII. 2. 85. S. 286)=राः । Dual रायौ । Pl. रायः । रै means fire, sharp ; gold, and riches.

२२७ । गमेडौः । २ । ६७ ।

‘गौर्नादित्ये बलीवर्दे किरणक्रतुभेदयोः’ । ‘स्त्री तु स्याद्विशि भारत्यां भूमी च सुरभावपि’ । ‘नृस्त्रियोः स्वर्गवज्रास्त्रुरग्निद्वग्वाणलोमसु’ । बाहुलकादप्युत्तरपि डोः । ‘दौः स्त्री स्वर्गान्तरिक्षयोः’

227. To the root √gam (I. 1031) ‘to go’ is added the affix do (औ). 67.

Thus गम्+डो=गो । In declining this word, sûtra VII. 1. 90. S. 284 applies. The nom. S. is गौः । According to Keśava, this word means, when masculine, the sun; a bull, a ray of light, a kind of sacrifice ; when feminine it means, a quarter of the compass, the goddess of speech i.e. Sarasvatî ; the earth, the cow : when both masculine and feminine, it means, heaven, the thunder bolt of Indra, water, ray, a region of the sky, an arrow, and the hair of the body.

By force of bahulam, the affix comes after √dyut (I. 777) to shine. Thus दौः fem. Heaven and firmament.

२२८ । भ्रमेश्च डूः । २ । ६८ ।

भ्रूः । चाद्रने । अग्रगूः ।

228. To the root √bhram (IV. 96) to wander about, is added the affix dû (ऊ) as well as to the root √gam. 68.

Thus भ्रूः ‘brow,’ By force of the word च ‘and’, the affix is applied to गम् also. Thus अग्रगूः a servant, literally one who goes in front.

२२९ । दमे डौसिः । २ । ६९ ।

दोः । दोषौ ।

229. To the root √dam (IV. 94) to tame, is added the affix dos (औस्). 69.

Thus दम्+डोस्=दोस्, dual दोषौ the fore-arm. According to Śriharsha the word is masculine, as दोषं तस्य । It is neuter also, as ककुद् दोषणी used in the Bhâshya. It is feminine also as दोषा ‘arm’: as in Dhananjaya Kosha.

२३० । पणो रिज्यादेश्च वः । २ । ७० ।

वणिक् । स्वायज् । ‘नैगमो वाणिज्यो वणिक्’ ।

230. To the root √pan to barter, to praise (I. 466) is added the affix iji (इज्), and the initial प is replaced by व ॥ 70.

Thus पण् + इज् = वण् + इज् = वणिज् nom. s. वणिक् a trader. The word takes the affix अण् without changing the sense. As वणिजः a trader. See Amarakośa II. 9. 78 for the phrase नैगमो वणिजो वणिक् ।

२३१ । वशेः कित् । २ । ७१ ।

‘उयिगन्तो घृतेऽपि च’ ।

231. The affix *iji* coming after √vaś to desire (II. 70) is treated as कित् and so causes vocalisation. 71.

Thus वश् + इज् = उयिज् । The vocalisation takes place by VI. 1. 16. S. 2412. It means fire and ghee (clarified butter).

२३२ । भृज उच्च । २ । ७२ ॥

भूरिक्भूमिः ।

232. The affix *iji* is कित् after the root √bhṛi to support (I. 946) and the final of the root is replaced by long ऊ which is followed by र (I. 1. 51. S. 70). 72.

Thus भृ + इज् = भूर + इज् = भूरिज् nom. S. भूरिक् meaning the earth.

२३३ । जसि सहोरुर्नि । २ । ७३ ।

जसुर्विज्जम् । सहुरिरादित्यः पृथिवी च ।

233. The affix *win* comes after the roots √jas to release (IV. 102.) and √sah to endure (I. 905). 73.

Thus जसुरिः ‘the thunder-bolt,’ ‘the wearied,’ ‘the hungry.’ सहुरिः ‘the sun, and the earth,’ the enduring, the long-suffering.

Note.—The words जसुरि and सहुरि are used in the following Riks:—जसुरये स्तये पिब्यतुर्गां । Here जसुरये (dative) is explained as आन्ताय ॥ In the Rik जीवायमानं जसुरिं न श्येनम्, the word जसुरिम् is explained as क्षुधितं ॥ In उत्तस्य बाजी सहुरिर्धृतावा the word सहुरि is explained by सहन शीलः (Rv. IV. 38 7.)

२३४ । सुयुरुवृजो युच् । २ । ७४ ।

सवनश्चन्द्रमाः । यवनः । रवणः कौकिलः । वरणः ।

234. To the roots √su to distil (V. 1) √yu to mix (II. 23), √ru to sound (II. 24) and √vriñ to choose (V. 8) is added the affix *yuch* (अन) 74.

Thus सवनः moon, यवनः the Yavana, रवणः the cuckoo, and वरणः a kind of tree.

Note.—सवनः extracting the Soma-juice, a sacrifice, a libation, bathing, generation. यवनः a tribe of foreigners: Greek, an Ionian. रवणः sounding, tone. वरणा fem. is the name of a river. वरणः a bitter herb, and the neuter वरणं means a rampart, a bridge.

२३५ । अशे रश च । २ । ७५ ।

अशनेतेयुर्क्ष्यात् रशादेशश्च । रशना काञ्ची । जिह्वावाची तु दन्त्यसकारवान् ।

235. The affix *yuch* is added to the root $\sqrt{\text{as}}$ to pervade (V. 18), and thereby $\sqrt{\text{as}}$ is replaced by *raś*. 75.

Thus अश् + युच् = रश् + युच् = रशना a sort of ornament for wearing round the waist of women. The word रसना tongue, has a dental स. It is derived from $\sqrt{\text{ras}}$ to taste of the Churādi class. (X. 385). It is formed by the affix रुयु as it belongs to the Nandādi class. As a matter of fact, both words रशना and रसना are indifferently employed to denote a girdle and a tongue. The अश् of this sūtra includes अश् भोजने also (IX. 51). The $\sqrt{\text{ras}}$ will take युच् by बहुलमन्यत्रापि (see below II. 78). It includes $\sqrt{\text{ras}}$ शब्दे (I. 745) and $\sqrt{\text{ras}}$ आस्वादाने (X. 385).

२३६ । उन्देर्न लोपश्च । २ । ७६ ।

ओदनः ।

236. The न of $\sqrt{\text{undī}}$ (VII. 20), is elided, when the affix *yuch* is added. 76.

Thus उन्द् + युच् = उद् + युच् = ओदनः food, boiled rice, grain mashed and cooked with milk : a cloud. ओदनी the plant called balā (sida cardifolia).

२३७ । गमेर्गश्च । २ । ७७ ।

गमेर्युच्स्याद्रश्चादेशः । गगनस् ।

237. When the affix युच् is added to the root गच् to go (I. 1031) the न is changed to ग. 77.

Thus गच्छन्ति अस्मिन्निति, गगनस् the sky, the firmament. See A. K. I. 2. 1.

२३८ । बहुलमन्यत्रापि । २ । ७८ ।

युच्छ्यात् । स्पन्दनः । रोचना ।

238 The affix युच् is added diversely to various other roots with various other forms. 78.

Thus: द्योततेऽसौ इति द्योतनः प्रदीपो वा (light); स्पन्दते गच्छतीति स्पन्दनः रथोवा (a chariot); नयते प्राप्नोति रूपं येन तन्नयनं (eyes); चन्दत्याह्लादयतीति चन्दनं (sandal-wood) रोचतेऽसौ रोचना । The bright sky, a handsome woman, a kind of yellow, pigment usually called गोरोचना । Similarly असनः yellow; the ebony tree) &c.

Note :—These words are from the roots $\sqrt{\text{dyut}}$ (I. 777) to shine, $\sqrt{\text{syandū}}$ (I. 798) to flow, $\sqrt{\text{nī}}$ (I. 950) to lead, $\sqrt{\text{chadi}}$ (I. 68) to rejoice, $\sqrt{\text{ruch}}$ (I. 781) to shine. स्पन्दनः a war-chariot, air, hearing, a kind of tree called tinisha : water, नयनं eyes : चन्दनः sandal-wood, a kind of monkey; and चन्दनी name of a river : चन्दनं a kind of medicinal plant called Bhadrakālī. रोचना a red lotus flower, yellow pigment, a handsome woman : रोचनः dark Śālmali, bright, a stomachic, name of one of the five arrows of cupid. From अश् to throw, we get असनं throwing, a missile, name of a tree (jīvaka). Similarly from $\sqrt{\text{ast}}$ to go constantly (I. 38) preceded by राज्, we get राजादनः the Piyāla tree.

२३९ । रञ्जः क्युन् । २ । ७९ ।

रजनम् ।

239. The root रञ्ज takes after it the affix क्युन् (ana). 79.

Thus रजति वस्त्राण्यनेन तद्वजनम् कुसुम्भं वा (safflower, saffron; a kind of colour resembling the deep yellow of the saffron) रजनी (night).

Note:—The root रञ्ज to colour (I. 1048); takes lyuṭ also and we get रञ्जनम् । The affix क्युन् being कित् causes the elision of the nasal. Diversely (bhulam) the affix comes after कृप also, as कृपणः ।

२४० । भूषूधूभ्रस्त्रिभ्यश्छन्दसि । २ । ८० ।

भुवनम् । भुवनं आदित्यः । भुवनो वह्निः । निभुवनं सुरतम् । भृञ्जनमम्बरीषम् ।

240. In the chhandas, the affix क्युन् is added to the roots भू, सू, धू, and भृज् । 80.

Thus भवतीति भुवनम् (the world, the earth,) सूते स्यूते वा सः भुवनम् (God, the sun) धूनेति कम्पयतीति धुवनः अग्निर्वा (fire) निभुवनं (the act of coition,) भृञ्जति परिपक्वं भवति इति भृञ्जनम् a frying pan, (the act of frying).

Note:—भू to be (I. 1), सू to beget (IV. 24), धू to shake (V. 9) भ्रञ्ज to fry (VI. 4) take kyun in the Vaidic literature. By bahulam, the affix is found after these roots in secular literature also. भुवनं a world, the earth, the heaven, a being, mankind, water. See A. K. II. 1. 6. भ्रञ्ज + क्युन् = भृञ्ज + यु (VI. 1. 16. S. 2412) + भृज् + यु (जश्त्व VIII. 4. 53. S. 52) भृञ्ज + यु = भृञ्जनम् a frying pan. See A. K. II. 9. 30.

२४१ । कृपृवृजिभन्दिनिधाजः क्युः । २ । ८१ ।

किरणः । पुरणः समुद्रः । वृजनमन्तरिक्षम् । मन्दनं स्तोत्रम् । निधनम् ।

241. The affix क्यु comes after the roots कृ, पृ, वृजि, भन्दि, and नि + धा ॥ 81.

Thus:—किरति विविध पत्यन्धकारजिति किरणः (the rays of sun or moon) पिपत्तिं पालयति पूरयति वा स पुरणः (जलैः is understood) sea; वृक्ते वर्जयतीति वृजनम् (the sky, force). यो येन वा मन्दते स्तोति स्वपिति कालयते वा तन्मन्दनम् (a hymn, a lover); नितरां दधाति यत्तन्निधनम् (death).

The roots are √kṛi to scatter (VI. 116), √pṛi to protect (III. 4) √vṛijī to avoid (II. 19) √madi to praise &c. (I. 13), √dhā to support (III. 10). निधनं means the destruction, and family, race.

२४२ । धृषेर्धिष् च संज्ञायाम् । २ । ८२ ।

धिषणो गुरुः । धिषणा धीः ।

242. The affix क्यु comes after the root धृष् (V. 22.) and when this affix is added, the form धृष् is changed to धिष्, and the word so formed denotes a name. 82.

Thus: धृष्णोति प्राग्लभ्यं ददाति सः धिषणः गुरुः a teacher. A. K. I. 3. 24. An epithet of Brishhaspati, the preceptor of the Gods, धिषणा the speech, praise, hymn, (intellect), understanding, earth, a cup, bowl.

२४३ क । हन्ति घृरच् । २ । ८३ क ।

घुरणः

243A. When the affix घृ is added to the verb हृ, the root changes itself to घृरच्.

Thus हन्ति हननेन वा प्रादुर्भवति च घुरणः a sound—lit. that which manifests on being struck.

२४४ । वर्तमाने पृषद् वृहन् महज् जगच् छतृवत् । २ । ८४ ।

अतिप्रत्ययान्ताः । 'पृषु सेचने' गुणाभावः । पृषन्ति । वृहत् । महत् । गन्धर्जगादेशः । जगत् ।

244. The words पृषद्, वृहत्, महत्, and जगत् are formed by the affix अति, and it is like शतृ affix, and the force the affix is to denote present time like the affix शतृ । 84.

These words are formed by the affix अति । From पृषु सेचने to sprinkle (I. 737) comes पृषन्ति a drop of water. It is neuter and always used in the plural. The singular is पृषत् । There is no guṇa of the root vowel. Similarly वृहत् is from the root वृह to increase (I. 771), महत् is from मह to worship (X. 321); जगत् is from गम् to go (I. 1031); and गम् is replaced by जग ।

Note:—These word are really formed by the affix अति and not शतृ । It is treated like शतृ which is an उगित् affix and consequently VII. 1. 70 S. 361 applies, and we get जुष् in महत् । In the feminine, we have डीप् by IV. 1. 6. S. 455 as महती ।

Note:—Had the words पृषत् &c. been शतृ formed, then we could have easily omitted the words वर्तमाने and शतृवच्च from this sūtra. But they are not शतृ formed. Had they been so, then the vikaraṇa शप् would be added to the root मह, and there would be जुष् by VII. 1. 80 S. 455, and an optional form महन्ती would arise. The accent moreover would be governed by VI. 1. 186 S. 3730 in that case. But if the affix be taken as अति then it being an ārdhadhātuka affix, the vikaraṇa शप् is not added, and so the above difficulty does not arise. Hence Bhattoji takes these words as formed by the affix अति and not शतृ, though this अति is treated like शतृ for some purposes.

Note:—The example given above is पृषन्ति plural of पृषत्, in order to indicate that the word is neuter when meaning a drop. When masculine it means a deer. वृहती means an egg-plant, a thorn, the speech, a reservoir, a name of a metre, a wrapper or mantle. By being treated as शतृ there is जुष् (VII. 1. 70. S. 361), as वृहत् = विपुलः । महती means an egg-plant, when neuter, महत् means kingdom. When masculine, it means Mahat the Great principle of Sāṅkhya, the mighty. महती is also the name of the lute of Nārada; as वृहती is the name of the lute of Viśvāvasu, कलावती of Tumburu

and कच्छपी of Sarasvatī. See Māgha I. 10 (आवेक्षमानं महतीं सुहुहुः). जगत् is neuter when meaning the world, the universe: when masculine it means wind, air. It has all the three genders when meaning immoveable. जगती means the earth, the world, a kind of metre, and man kind. The masculine जगत् 'air,' being treated as शतृ formed takes जुस् (VII. 1. 70. S. 361); and is declined as जगन्, dual जगन्तौ, pl. जगन्तः। But the जगत् derived under dyuti-gami-juhotinām dvecha (Vārtika under III. 2. 178. S. 3158) not being शतृ like is declined as जगत्, जगती and जगतः।

Thus: पर्पति सिञ्जति हिनस्ति वा तत् पृषत् (A kind of deer, a drop of any liquid.) वर्हति वर्धतेऽसौ बृहत् (large). Fem, बृहती a portion of the Vedas).

२४५ । संश्चत् तृपद् वेहत् । २ । ८५ ।

एते निपातवन्ते । पृथक्करणं शतृवद्वायनिवृत्त्यर्थम् । संचिनोते: सुट् इकारलोपः । संश्चत्कुहकः । तृपच्छलस् । विपूर्वाङ्गान्तेऽपिलोपः इत ए च । 'वेहद्भर्त्तापचातिनी' ।

245. The words samśchat, tripāt and vehat are irregularly formed by *ati* affix. 85.

These are Nipātanas. They are enumerated separately from the last mentioned words, in order not to apply śatri-vad-bhāva to them. संश्चत् is derived from चिच् चवने (V. 5) with the preposition सच् । The इ of चि is elided. संश्चत् means magic. From तृप मीणने (IV. 86) comes तृपत् 'umbrella.' From हत् to kill (II. 2.) comes वेहत् with the upasarga वि । The अन् of हन् is elided, and the इ of वि is changed to ए । वेहत् a barren cow, one who destroys the womb. See A. K. II. 9. 69.

Note :—The feminine of वेहत् would be वेहती had it been Śatri-like. But it is not so: and उगितश्च (IV. 1. 6) does not apply.

According to Subhuti Chandra संश्चत् is derived from सच् + शिच् to swell. तृपत् means moon also.

२४६ । छन्दस्यसानच् शुजृभ्याम् । २ । ८६ ।

शवसानः पन्थाः । जरसानः पुंस्यः ।

246. After the roots √śu to go, and √jri to grow old, comes the affix *asīnach* in the chhandas. 86.

Thus शवसानः a road, a path, a way. जरसानः an old man or an invalid person.

Note :—But in the two verses प्रमन्महे &c. (Rv. I. 62. 1 & 2.) the word शवसानाय is explained as अतिबलाय very powerful. It means also a cemetery but then it is differently derived.

२४७ । ऋज्जिहृधिमन्दिसहिभ्यः कित् । २ । ८७ ।

ऋज्जसानो मेघः । धृपसानः पुंस्यः । मन्दसानोऽग्निर्जीवश्च । सहसानो यज्ञी सद्यस्व ।

247. The affix असानच् is कित् after √riji (I. 190) to fry, √vridhu (I. 796) to increase, √madi (I. 13) to praise, and √saha (I. 905) to endure. 87.

Thus अञ्जसानः a cloud. वृषसानः a man, मन्दसानः fire, a living creature, सद्सानः a peacock, a sacrifice.

Note.—The root अञ्जि takes जुष् as it has an indicatory इ; and this nasal is never elided here. Thus there can be no guṇa of अञ्ज् । So also of √मन्द and √सद् ॥ Therefore with regard to these three roots, the forms would have been the same, whether the affix were क्ति or not. The difference would be with regard to वृष only. The above three roots might easily have been read along with शुजू of the last sūtra. The word युष् in the next sūtra could also have been omitted. Thus instead of three apporisms, two would have been enough.

As, छन्दस्यसानच् शुजू अञ्जि मन्दि सहिभ्यः । and अर्ते शुट् च वृषेः क्ति ॥

In the Mantras अञ्जसानः पुद्गारः उक्षैः and अस्मिन् यज्ञे मन्दसाना वृषणवसू the words have been given their etymological meaning in the Bhâshya, and not the meanings as given above.

२४८ । अर्तेर्गुणः शुट् च । २ । ८८ ।

अर्थसानोऽग्निः ।

248. The √अ to go (I. 983) takes guṇa when the affix asânach is added to it; and the augment śut(श्) is inserted. 88.

Thus अ + असानच् = अर् + श् + असानच = अर्थसानः the fire ; the killer of enemies.

Note.—In the Mantra आसाविषद र्थसानाय, the word अर्थसानाय (dative) is explained in the Bhâshya by शत्रूणां हिंसित्रे to the killer of enemies.

२४९ । सम्यानचस्तुवः । २ । ८९ ।

संस्तवानो वाग्मी ।

249. The affix ānach is added to the root √stu to praise (II. 34), when the preposition चच् is in construction with it. 89.

Thus संस्तवानः an orator, a good speaker.

२५० । युधिबुधिदृशिभ्यः किच्च । २ । ९० ।

युधानः । युधानः । दृशानो लोकपालकः ।

250. The affix ānach is added to √yudh to war (IV. 64.), √budhir to know (I. 924), and √dṛṣir to see (I. 1037); and it is क्ति । 90.

Thus युधानः an enemy, an opponent. युधानः a preceptor. दृशानः a guardian of the world. By bahulam it comes after √कृप also. As कृपाणः a sword. In the following shloka there is play on the words कृपाणः 'a miser'; कृपाणः 'a sword,' and कोश 'a treasury' 'a sheath.'

कृपाणेन कथं कारं कृपाणः सह गणयते ।

परेषां दानसमये यः स्वकोशं विमुञ्चति ॥

२५१ । दुर्धेः सनीलक् छलोपश्च । २ । ९१ ।

दुहुराणश्चन्द्रमाः ।

251. The affix ānach is added to the desiderative of the √hurchha, when the sign च् of the desiderative is luk-elided ; and the ह of the root is lopa-elided. 91.

Thus जुहुराणः the moon.

Note :—The root √hurchchhâ to be crooked (I. 226) when in the desiderative, takes आनच्, but the च् is elided and so also ह of the root. In the Yajur Veda mantra युयोध्यस्मज् जुहुराणम् एनः the word juhurāṇam is explained as कौटिल्यकारिः 'crooked'. See Iśâ upan ishad my edition p. 30.

२५२ । शिविते दृश्च । २ । ९२ ।

शिशिवदानः पुण्यकर्मा ।

252. To the desiderative of the root √svitâ 'to make white' (I. 778), is added the affix ānach, the affix च् is elided and त् of the root is replaced by द् । 92.

Thus शिशिवदानः pious in conduct, virtuous, holy.

Note :—The affix is कित् and so there is no guṇa. Of course, in the desiderative there is reduplication. See Amarakosâ III. 1. 46. Kshîra-swāmî derives this word from शिविद् श्वैत्ये (I. 10), with the affix कानच् with the force of सिद् । In other words, he makes it the Perfect Participle of शिविद् । He apparently has over looked this sūtra. The difficulty with the root शिविद् is that the nasal caused by हदित् will not be elided : and कानच् is a Vaidic affix.

२५३ । तृन् तृचौ शंसिषदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ । २ । ९३ ।

शंसिः षदादिभ्यश्च ऋणाचृन्तृचौ स्तः । तौ चानिटौ । शंस्ता । स्तोता । शंस्तरो । शंस्तरः । षदिः कौत्रो धातुः शकलीकरणे भक्षणे च । अतुदात्तेत् । 'वृक्ष्यै चक्षदानच्' इति मन्त्रात् । 'उच्चाय वा वेहतं वा षदन्ते' इति ब्राह्मणान्वच । 'सत्ता स्यात्सारयौ द्वाःस्थे वैश्यायामपि दृद्रजे' ।

253. The affix trin comes after √sans, to praise (I. 764) and the affix trich after √ksbad and the rest, when the word so formed is a name ; and the affixes do not take the intermediate ह ॥ 93.

Thus शंस् + तृन् = शंस्र्, nom. s. शंस्रः ; dual शंस्रौ ; pl. शंस्रः ॥

The root षद् is a sautra dhātu: and means to cut, to eat. It is Anu-lâttet. It is found used in the Rig Verse वृक्ष्ये चक्षदानच् ; and in the following phrase taken from the Brâhmanas :—उच्चाय वा वेहतं वा षदन्ते । Thus षद् + तृच् = षत्तृ ; nom. s. षत्ता । It means a charioteer, a gate-keeper, an off spring of a śûdra father and a Vaishya wife.

Note :—In explaining the sūtra VI. 4. 11 S. 277, it has already been said that the words नृत् &c. have been used in that sūtra in order to teach by implication a niyama or restriction—namely the unâdi words formed by तृच् or तृच् do not get lengthened, except the eight words svasri &c. specifically mentioned in that sūtra. The word शंस्र् is not among these

eight, hence its declension is शंस्तरी and not शंस्तारी, and शंस्तरः and शंस्तारः ॥ The word has acute on the first syllable as the affix is नित् । As in the mantra यावयास उत शंस्तासु विप्रः ।

The word आदि in वदादि refers to roots like शासु अनुशिष्टौ (II. 66). Thus शास्ता, du. शास्तारौ pl. शास्तारः । शास्ति or विनयति सत्वान् = शास्ता बुद्धः ॥ It is the name of the Buddha. Similarly प्रशास्ता । See VI. 4. 11. S. 277. Its dual and plural are प्रशास्तारौ, प्रशास्तारः । The lengthening in both cases is by the sūtra VI. 4. 11. S. 277.

According to Medinī Kosha वत्ता means the son of a śūdra produced on a Vaiśya woman. This is the meaning taken by Bhattoji in the text above. But according to Amarakośa it is the son of a śūdra by a Kshatriya woman.

Similarly from √नी to lead, we get with the preposition उत the noun उन्नेता a kind of Ritvik priest.

२५४ । बहुलमन्यत्रापि । २ । ९४ ।

मन् । मन्ता । हन् । हन्ता । इत्यादि ।

254. Diversely also other words are formed by the addition of हन् and हन्त् to other roots. 94.

Thus मन्ता from मन् and हन्ता from हन् ।

This sūtra is superfluous: for the word आदि of the last aphorism would have made these two affixes applicable to other roots also.

२५५ । नमृ नेष्टृ त्वष्टृ होतृ पोतृ भ्रातृ जामातृ मातृ पितृ दुहितृ ।

२ । ९५ ।

न पतन्त्यनेन नमृ पौत्रो दौहित्रश्च । नयतेः पुग्युणश्च । नेष्टृ । त्विषेरितोऽत्त्वस् । त्वष्टृ । होतृ । पोतृ त्विषेर्भेदः । भ्राजतेर्जलोपः । भ्राता । जायां माति जामाता । 'मान पूजायाश्' नलोपः । माता । पातेराकारस्येत्त्वस् । पितृ । दुहेस्तृच इट् गुणाभावश्च । दुहिता ।

255. The following ten words are irregularly derived, viz., नमृ (a grandson), नेष्टृ (one of the chief officiating priests at a Soma sacrifice), त्वष्टृ (name of a Vedic God), होतृ (a sacrificial priest), पोतृ (one of the sixteen officiating priests at a sacrifice), भ्रातृ (brother), जामातृ (son-in-law), मातृ (mother), पितृ, (father), and दुहितृ (daughter). 95.

These ten words are formed by trin or trich. With the negative particle न added to the root √पत् to fall (I. 898) is formed नमृ । The son's son or daughter's son is so called because through him the ancestors do not fall from heaven into the Naraka called पुत ।

From √नी to lead (I. 950) we get नेष्टृ by guṇa of the root and inserting the augment पुक् । It means the leading priest in a Soma sacrifice.

From √स्विष् to shine (I. 1050) is obtained स्वष्टा by changing the इ of the root into अ ॥ It means the divine Architect; a carpenter. From √हु to sacrifice (III. 1.) comes होता the Hotṛi priest. From √पु to purify (I. 1015) comes the word पोता the Potṛi priest: a kind of Ritvik. From √भ्राज् to shine (I. 194) comes भ्रातृ brother. The अ of the root is elided.

From √मा to measure (II. 53) with the upapada जाया wife, comes जामातृ son-in-law, literally he who measures or causes to be measured the wife. From √मात् to worship (I. 1021) comes माता mother. The र् of the root is elided. From √पु to protect (II. 47) comes पिता, the आ of the root is changed to इ ॥ From the root √दुह to milk (II. 4) comes दुहिता । The affix वृच् takes the intermediate इ as an exception: nor does it cause guṇa.

२५६ । सावसे ऋन् । २ । ९६ ।

स्वसा ।

256. The affix ऋच् comes after the verb अचू to throw (IV. 100) preceded by the preposition सु 96.

Thus सु + अच् + ऋच् = स्वसृ, N. S. स्वसा (sister).

Another reading of this sūtra is सुज्यसे ऋच् । There is no difference of meaning; सुजिञ्जवे: or सौ ऋवे: mean the same. The Commentary adopts the first.

२५७ । यते वृद्धिश्च । २ । ९७ ।

याता । 'भार्यास्तु भ्रातृवर्गस्य यातारः स्युः परस्परम्' ।

257. The affix ऋच् comes after the verb यद् (I. 30) to attempt, endeavour, strive, try, and there is vṛiddhi of अ । 97.

Thus याता (a husbands' brothers' wife). The wives of brothers are related to each other as याता sisters-in-law. See Amarakośa (II. 6. 30) for the above verse of the text.

२५८ । नजि च नन्देः । २ । ९८ ।

न नन्दति ननान्दा । इह वृद्धिर्नानुवर्तत इत्येके । 'ननान्दा तु स्वसा पत्युर्ननन्दा नन्दिनी च सा' इति शब्दार्थवः ।

258. The affix ऋच् comes after the √नन्द् (I. 67) to be glad, when it is preceded by the indeclinable न and there is vṛiddhi of the root. 98.

Thus ननान्दा with vṛiddhi of the last sūtra, (husband's sister) literally meaning one who is never satisfied, however one might strive to please her. Others do not read the anuvṛitti of vṛiddhi into this sūtra. The form then is ननन्दा । Thus in Sabdārnava we find 'the husband's sister is nanāndā, also called nanandā, and nandinī.'

२५९ । दिवेऋः । २ । ९९ ।

देवा । देवरः । 'स्वामिनो देवदेवरौ' ।

259. The affix ऋ comes after √दि (I V. 1) 'to joke.' 99.

Thus देवा or देवरः (husband's younger brother) Thus Amarakosha says: श्यालाः स्यु भ्रातरः पत्न्याः स्वामिनो देवदेवरौ "The brother of a wife is called śyâlâ, that of a husband, devri or devara" (A. K. II. 6. 32).

२६० । नयते ङि च्च । २ । १०० ।

ना । नरौ । नरः ।

260. The affix ऋ is added to √नि to lead (I. 950) and it is ङित्, 100.

Thus नी + ऋ = नृ + ऋ (the ङि portion ई of नी is elided, because the affix has an indicatory ङ) = नृ । It is declined as S. नः, dual. नरौ, pl. नरः

२६१ । सव्ये स्थश्छन्दसि । २ । १०१ ।

'अम्बाराब-' (२९१८) इत्यत्र '*स्यास्यिन्स्थुणापुपसंख्या नम्*' । सव्येष्ठा सारथिः । सव्येष्टरौ । सव्येष्टुरः ।

261. In the chhandas, the affix ऋ which is ङित्, comes after the verb स्था to stand (I. 975) when the word *savye* is in composition as an upapada. 101.

Thus सव्ये + स्था + ऋ = सव्ये + स्थ + ऋ (आ elided because the affix is ङित्) = सव्ये + स्थ । Now applies the following vârtika which is to be found under sūtra VIII. 3. 97 S. 2918. (see my Ashtādhyâyi.)

Vârtika. The स of sthâ, sthin, and sthri is changed into ष when preceded by amba, âmba, go, bhûmi, savya, apa, dvi, tri, ku, śeku, śaṅku, aṅgu, mañji, puñji, parame, barhis, divi and agni. Therefore सव्ये + स्थ = सव्येष्ट । It means a charioteer and is declined as S. सव्येष्ठा, dual सव्येष्टरौ, pl. सव्येष्टुरः । The locative sign in सव्ये is not elided because of VI. 3. 14. S. 972.

२६२ । अतिसृष्टु धम्यम्यश्रयवितृभ्योऽनिः । २ । १०२ ।

अष्टभ्योऽनिप्रत्ययः स्यात् । अरणिर् द्वयोर्निः । सरणिः । धरणिः । धमनिः । अन्ननिर्गतिः । अशनिः । अवनिः । तरणिः । बाहुलकाद्रजनिः ।

262. The affix अनि comes after the following eight verbs viz:—सृ (I. 983) 'to go or move, or obtain' सृ (I. 982) 'to move' वृ (I. 948) 'to support', धृ (I. 974) 'to blow', अगृ 'to go' (I. 498), अश to eat (IX. 51) अरृ 'to protect, defend or move', (I. 631) and तृ 'to cross' (I. 1018). 102.

Thus सृ + अनि + अरणिः 'a piece of wood of the sámî tree used for kindling the sacred fire by attrition'.

सरणिः 'a path, way, road or course' similarly the word शरणिः is derived from the root शृ to injure. It means a road, path. But in Veda Bhâshya

on इमानग्नेशरणिच् it is explained by हिंसात्रवलोपस्वां (Rv. I. 31. 16) घरणिः 'the earth' घमनिः the tube a blow-pipe, the artery or vein, also घमनी । अमनिः 'motion or way'; अशनिः 'the thunder bolt' of Indra : literally by which is enjoyed the kingdom by Indra : it means the sun also, अवनिः 'the earth'; तरणिः 'the boat'.

The word रजनिः 'night' turmeric, or red lac; or lotus is diversely formed from the root रज् 'to be delighted' to dye, color, paint &c. The न of the root is also diversely elided. To the root is added the affix अनि. Another form is रजनी । The long ई (डीप्) is added by कृदिकारात् &c.

२६३ । आङि शुषेः सनश्छन्दसि । २ । १०३ ।

आशुशुषणिर्गन्निर्वातश्च ।

263. In the chhandas the affix अनि comes after the desiderative of the verb शुष् 'to be dried' (IV. 74) preceded by आङ् । 103.

Thus आङ् शुष् + सत् + अनि = आशुशुषणिः (wind, or fire): being worshipped on account of shining very quickly, or causing sorrow to one's enemies.

२६४ । कृषेरादेश्च चः । २ । १०४ ।

चर्षणिर्जनः ।

264. The affix अनि comes after the verb कृष् 'to plough' (I. 1039) and the initial क is changed to च. 104.

Thus कृष् + अनि = चर्षणिः (a man).

Note :—In the Vaidika Nighaṇṭu, the form चर्षणिः meaning 'a man' is read in the list of सनुद्यनास

But Ujjvala Datta has read the sūtra as कृषेरादेश्च चः and so he has derived the form चर्षणिः meaning 'a harlot'. But this is not correct. Had it been so, the sūtra would have stood as धृषे श्च from the root dhriṣh.

The Veda Bhāṣhya also explains the word चर्षणिः in the same way when commenting on the mantra ओमासश्चर्षणीधृतः ॥ (Rv. I. 3 7)

२६५ । अदेमुट् च । २ । १०५ ।

अद्वनिरग्निः ।

265. The affix अनि comes after the verb अद् 'to eat or destroy' (II. 1), to which the augment उट् is added, 105.

Thus अद् + उट् + अनि = अद्वनिः 'fire'.

२६६ । वृत्तेश्च । २ । १०६ ।

वर्तनिः । गोवर्धनस्तु चकारान्मुट् वर्त्तनिरित्याह ।

266. The affix अनि comes after the verb वृत् 'to subsist or exist' (I. 795). 106.

Thus वृत् + अनि = वर्त्तनिः 'a way, road.' See Amarakośa (II. 1-15.) But according to Govardhana, the augment उट् is also to be added. Thus वृत् + उट् + अनि = वर्त्तनिः 'a road'.

The feminine form is वर्तनी with the डीप् of कृदिकारात् ।

२६७ । क्षिपेः क्विप् । २ । १०७ ।

क्षिपयितुश्च ।

267. The affix क्षिप् comes after the verb क्षिप् 'to discharge, to let go &c.' (VI. 5) and the affix is treated as क्विप्. 107.

Thus क्षिप् + अनि = क्षिपयिः 'a stroke with a whip' a weapon. In the Veda Bhāṣya क्षिपयिः is explained by क्षेपणं throwing, in the mantra उत्तस्य वाजी क्षिपयिं नुरूपयति ॥ (Rv. IV. 40. 4).

२६८ । अर्चिं शुचिं हुं सृपिं छादिं छर्दिभ्य इतिः । २ । १०८ ।

अर्चिर्ज्वाला । इदन्तोऽप्ययम् । 'अग्नेर्भाजन्ते अर्चयः' । शोचिर्दीप्तिः । इतिः सर्पिः । 'इत्सन्-' (२६८३) इति ह्रस्वः । छादिः पटलम् । छर्दिर्वसनव्याधिः । इदन्तोऽपि । 'छर्मतीसारशूलवात्' ।

268. The affix इति comes after the verb अर्च् (I. 219) 'to worship' शुच् (I. 198) 'to grieve'; हुं (III. 1) 'to offer or present as an oblation to fire'; सृप् (I. 1032) 'to creep or crawl'; छादि (X. 290) 'to cover' and छर्द् (X. 51) 'to vomit'. 108.

Thus अर्च् + इति = अर्चिस् (a ray light: flame;) The affix इ of the unādi अच इः (IV. 138) also comes after this verb. Thus अर्च् + इ = अर्चिः (ray, flame of fire or of the morning twilight).

अर्चिश् formed with the affix इति is neuter; but अर्चिः formed with the affix इ is feminine and its plural is अर्चयः as in अग्नेर्भाजन्ते अर्चयः । शुच् + इति = शोचिस् 'light; lustre, radiance' हुं + इति = हविस् 'clarified butter' for offering. सृप् + इति = सर्पिस् 'clarified butter.' छादि + इति = छदिस् 'the roof or thatch of a house'. The word is always feminine. See Liṅganuśāsana. III. 21. See A. K. II. 2. 14. The final इ of छादि is elided by VI. 4. 51. S. 2313 and the penultimate vowel of छादि is shortened by VI. 4. 97. S. 2985. छर्द् + इति = छर्दिस् (vomiting; sickness). The affix इ also comes after this verb. The word छर्दि ending in इ is also a valid form, meaning vomiting. As छर्मतीसारशूल वात् = छर्दि + अतीसार + शूलवात् ।

२६९ । वृहेर्नलोपश्च । २ । १०९ ।

'वर्हिर्ना कुयशुष्मणोः' ।

269. The वृ of वृह् 'to grow, increase' (X. 228) is elided when the affix इति comes after it. 109.

Thus वृह् + इति = वर्हिः m. 'fire, the kuśa grass' शुष्मन् means fire. See Amarakośa I. 1. 57.

२७० । द्युतेरिसिन्नादेश्च जः । २ । ११० ।

ज्योतिः ।

270. The affix इति comes after the verb द्युत् 'to shine, be bright or brilliant' (I. 777) and the initial letter, that is इ is changed to ज् । 110.

Thus वृत् + इति = ज्युत + इति = ज्योतिस् 'light, lustre', fire, the sun, sight, the star.

२७१ । वसौ रुचेः सज्ञायाम् । २ । १११ ।

वसुरोचिर्यज्ञः ।

271. The affix इति comes after the verb वृत् to shine (I. 781) when preceded by वसु and the word so formed is an appellative. 111.

Thus वसुवृत् + इति = वसुरोचिस् a sacrifice; religious ceremony. By bahulam, this affix comes after the single uncompounded verb also. As रोचिस् । See Amarakosha I. 3. 34.

२७२ । भुवः कित् । २ । ११२ ।

भुविः समुद्रः ।

272. The affix इति comes after the verb भू (I. 1.) 'to become' and the affix is treated as if it had an indicative क् । 112.

Thus भू + इति = भुविस् 'the ocean.'

२७३ । सहो धश्च । २ । ११३ ।

सधिरनडुवान् ।

273. The affix इति comes after the verb सह् (IV. 20) 'to endure, to support,' and the इ is changed to ध. 113.

Thus सह् + इति = सधिस् an ox, a bull.

२७४ । पिबते स्युक् । २ । ११४ ।

'पाथिस्त्र्यसुःसमुद्रयोः' ।

274. The affix इति comes after the verb पा (I. 972) 'to drink' and the augment युक् is also added to it. 114.

Thus पा + युक् + इति = पाथिस् 'the sea; the eye'.

२७५ । जने रुसिः । २ । ११५ ।

जनुर्जननश्च ।

275. The affix उति comes after the verb जन् (IV. 41) 'to be born.' 115.

Thus जन् + उति = जनुस् birth; production.

२७६ । मने धश् छन्दसि । २ । ११६ ।

मधुः ।

276. In the chhandas the affix उति comes after the verb मन् (VIII. 9) 'to think' and the न is changed to ध. 116.

Thus मन् + उति = मधुः 'honey' (compare also Un I. 18.).

२९९ । अस्मि पृ वपि यजि तनि धनि तपिभ्यो नित् । २ । ११९ ।

अस्मि । पर्यन्त्यः । वपुः । यजुः । तपुः । तपुषी । तनूपि । वपुस्त्रियात् । 'धनुर्वैश्विद्युद्धोऽपि निगुणः किं करिष्यति' । सान्तस्योदन्तस्य वा रूपम् । 'तपुः सूर्याग्निशत्रुषु' ।

277. The affix उत्ति comes after the following verbs, and is treated as if it was नित् and so makes the word first-acute. अ (III. 16) 'to go, to move or to obtain'; पृ (III. 4) 'to fill or to satisfy'; वप् (I. 1052) 'to be get' 'to produce'; यज् (I. 1051) 'to sacrifice'; तप् (VIII. 1) 'to stretch'; धत् (III. 23) 'to sound or to bear fruit'; तप् (I. 1034) 'to shine or to blaze.' 117.

Thus अ+उत्ति=अस् 'the sun; the boil'; A. K. II. 6. 54. पस् 'a joint or knot'; A. K. II. 4. 162. वपुस् 'body or person'; यजुस् 'a sacrificial prayer or formula', the Yajur Veda. तपुस् 'the body'; it is a neuter noun. Its N. dual and plural are तपुषी and तनूपी. धनुस् 'a bow'; it is never used as a feminine noun. This word either ends in the consonant स् or the vowel उ. Thus in the passage धनुर्वैश्विद्युद्धोऽपि निगुणः किं करिष्यति. 'a bow, though made of pure bamboo, but if without the bow string, can do nothing.' The pun is on dhanu and guṇa. If धनु means a rich man, then the verse would mean "A rich man of a pure lineage, can do little if he has no good qualities." In the above verse the word is either *dhanus* ending in स् or *dhanu* ending in उ ॥ तपुः 'Fire; the sun; an enemy.'

२९८ । एते शिच् च । २ । ११८ ।

आयुः । आयुषी ।

278. The affix उत्ति comes after the verb हण् (II. 36) to go; 'to invigorate' and the affix is treated as a शित् and causes the vṛddhi of the root. 118.

Thus ह+उत्ति=हे+उस्=आयुस् 'life, duration of life'. This word is of the neuter gender. So its N. Dual is आयुषी.

२९७ । चक्षेः शिच् च । २ । ११७ ।

चक्षुः ।

279. The affix उत्ति comes after the verb चक्ष् (II. 7) to speak and the affix is treated as if it had an indicatory यः 119.

Thus चक्ष्+उत्ति=चक्षुस् 'the eye' The affix being treated as शित् the root चक्ष is not replaced by ख्या by II. 4. 54. S. 2434, though the affix is ārdha-dhātuka.

२८० । मुहेः किच् च । २ । १२० ।

मुहुरव्ययम् ।

280. The affix उत्ति comes after the verb मुह् (IV. 89) 'to faint, swoon, lose consciousness, become senseless'; and the affix is treated as if it had an indicatory कः 120.

Thus सुह् + उचि = सुहुम् । It is an अव्यय or indeclinable and means constantly.

२८१ । बहुलमन्यत्रापि । २ । १२१ ।

आचक्षुः । परिचक्षुः ।

281. This affix comes diversely in other places also. 121.

Thus आचक्षुर् 'a learned man'; परिचक्षुर् ।

२८२ । कृ शृ वृञ् चतिभ्यः ष्वरच् । २ । १२२ ।

'कर्षरो व्याघ्ररक्षसीः' । शर्वरोऽहंकारी । शर्वरी रात्रिः । 'वर्वरः प्राकृतो जनः' । चत्वरच् ।

282. The affix ष्वरच् comes after कृ (VI. 116) 'to scatter' गृ (VI. 117) to swallow, शृ (IX. 18) 'to kill, destroy, injure'; वृञ् (V. 8) 'to choose, select' and चत् (I. 918) 'to ask, beg, request'. 122.

Thus कृ + ष्वरच् = कर्वरः 'a tiger; a demon' a Rākshasa, गकर्षरः 'a proud man'; शर्वरी 'night'; वर्वरः 'a barbarian, चत्वरं 'a quadrangular place or courtyard.'

Note:—वर्वरः also means curly hair, a mode of dancing, the class of weapons, शर्वरा a kind of basil. शर्वरं yellow sandalwood, ver million, gum myrrh.

२८३ । नी सदेः । २ । १२३ ।

'निषद्वरस्तु जम्बालः' । निषद्वरी रात्रिः । इत्युणादिषु द्वितीयः पादः ।

283. The affix ष्वरच् comes after the verb सद् (I. 907) 'to sit down' preceded by the preposition नि. 123.

Thus नि + सद् + ष्वरच् = निषद्वरः 'mud or mire.' निषद्वरी 'night'. The स is changed to ष by VIII. 3. 66. S. 2271.

CHAPTER III.

२८४ । छित्वर छत्वर धीवर पीवर मीवर चीवर नीवर गह्वर कट्वर खंयद्वरः । ३ । १ ।

एकादश ष्वरचप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । 'छित्' 'छद्' अनयोस्तकारोऽन्तादेशः छिदेर्गुणाभावश्च । छित्वरो धूर्तः । 'छत्वरो गृहकुञ्जयोः । धीवरः कैवर्तः । पीवरः स्थूलः । पीवरो द्विजलः । चिरोर्दोर्ध्वश्च । चीवर गिबुज्जावरणम् । तीवरो जातिविशेषः । नीवरः परिव्राट् । गावतेर्ह्रस्वत्वश्च । गह्वरश्च । कटे कर्षादौ कट्वरं ष्वरजनम् । यनेर्दकारः । संयद्वरो नृपः । पदेः संपद्वर इत्येके ।

284. The following eleven words are irregularly derived with the addition of the affix ष्वरच् Chhitvara, chhatvara, dhīvara, pīvara, mīvara chīvara nīvara, gahvara, kaṭvara, samyadvara 1.

1. छित्वरः 'fit for cutting hostile or roguish', from the verb छिद् 'to cut' (VII. 3). 2. छत्वरः 'a house, a bower', from the verb छद् 'to cover', (I. 851).

The final **इ** of the verbs **इद्** and **खिद्** is changed to **त्** and there is no gunation of **इ** of **खिद्**. 3. **पीवरः** 'a fisherman' from the verb **धृषात्** 'to hold, to support' (III. 10). 4. **पीवरः** 'fat, large, or a tortoise' from the verb **पा** 'to drink' (I. 972) or from the verb **प्यै** 'to grow, increase, swell'. (I. 1013). Some derive it from **पीव** (I. 595). The **व** is elided by VI 1. 66 S. 873. 5. **नीवरः** 'hurtful, injurious or the leader of an army' from the verb **ना** 'to measure' (II. 53). Some derive it from **नी** 'to injure' IV. 29. *Quere*: or **नीव** (I. 596). 6. **चीवरं** 'a tatter, rag,' the dress of a mendicant, particularly of a Buddhist mendicant, from the verb **चि** 'to collect, to gather', (V. 5) the **इ** of which is lengthened before this Unādi affix. *Quere* or from **जीव** (I. 594), **ज** changed to **च**. 7. **नीवरः** 'one of the mixed tribes being the offspring of a Rājaputri by a Kshatriya, it also means the ocean or a hunter; from the root-**नीव्** 'to be large or strong' (I. 597). 8. **नीवरः** 'a trader, a religious mendicant' from the verb **नी** 'to lead' (I. 950), *Quere*. Or from **नीव** (I. 598). 9. **गह्वरः** 'a cave' from, the verb **गाह्** 'to dive or plunge into' (I. 680). The long **आ** is shortened before this unādi affix. 10. **कट्वरः** 'a sauce, condiment or the skim or whey of curds' from the verb **कट्** 'to go or to rain,' (I. 315). 11. **संयद्वरः** 'a king', from the verb **यच्** 'to go' (I. 1033) preceded by the preposition **सच्**. The **च** of the verb **यच्** is changed to **द**. According to some, **संपद्वरः** (a king) is derived from the verb **पद्** (to go or move) preceded by the preposition **सच्**.

By bahulam we get **उपद्वरः** from the root **हु** (III. 1) with the preposition **उप**. The **उ** of the root is elided. It means proximity : privacy, a solitary or lonely place.

२८५ । इयिसञ्जिदीडुष्यविभ्यो नक् । ३ । २ ।

'इनः सूर्ये मृषे पत्यौ' । सिनः काणः । जिनोर्हृत् । दीनः । उष्णः । ऊनः ।

285. The affix **नक्** comes after the verbs **इष्**, 'to go' (II. 36) **बिज्** 'to bind' (V. 2) **जि** 'to conquer' (I. 993) **दी**, 'to waste' (IV. 26) **उष** 'to burn' (I. 727) and **अव्** 'to protect or defend' (I. 631). 2.

Thus **इ + नक् = इनः** 'a lord, the sun, a king'; **सिनः** 'one-eyed'; **जिनः** 'the Arhat of the Jainas, or the Buddha' or an old man; **दीनः**, 'a poor man'; **उष्णः** warm; **ऊनः** 'wanting, deficient'; sūtra VI. 6. 20. S. 2654 causes **ऊ** ॥

Note :—**दीनः** f. female of a mouse, or shrew.

२८६ । फेनमीनी । ३ । ३ ।

हतौ निपात्येते । स्फायतेः फेनः । मीनः ।

286. The words **फेनः** the 'foam, froth' and **मीनः**, 'a fish' are anomalous. 3.

These are irregularly derived by the addition of the affix **नक्** to the verbs **स्फाय्**, 'to swell, increase' (I. 516) and **मीज्**, 'to injure' (IV. 29), **फे** replaces sphāy.

२८७ । कृषेर्वर्णो । ३ । ४ ।

कृष्णः ।

287. The affix नक् comes after the verb कृष् 'to plough' (I. 1039) when it means one of the colors. 4.

Thus कृष् + नक् = कृष्णः 'the dark color, Kṛishṇa is the name of the son of Satyavati (Vyāsa), name of Keśava (Śhrī Kṛishṇa), a crow, name of Arjuna, कृष्णा is the name of Draupadī, a grape, a kind of plant. n. black pepper, iron.

२८८ । बन्धेर्ब्रधिवुधी च । ३ । ५ ।

ब्रधनः । बुधनः ।

288. The affix नक् comes after the verb बन्ध् 'to bind' (I. 1022) when the ādeśas बुधि and ब्रधि replace it (the verb). 5.

Thus बन्ध् + नक् = ब्रधनः, 'the sun'; बन्ध् + नक् = बुधनः 'the foot of a tree; an epithet of Śiva'.

२८९ । धापवस्यज्यलिभ्यो नः । ३ । ६ ।

'धाना भ्रष्टयवे स्त्रियः' । पर्णं पत्रम् । पर्णः किंशुकः । 'वस्त्रो मूल्ये वेतने च' । अजिर्वी । वेनः । अत्र आदित्यः । बाहुलकाच्छ्रुतेः श्रोणः पङ्कः ।

289. The affix न comes after the verb धा 'to hold, to contain', (III. 10); पृ 'to protect or fill', (III. 4); वस् 'to dwell, inhabit, live' (I. 1054); अज् 'to go, to drive', (I. 248); and अत्र, 'to go, walk, wander' (I. 38). 6.

Thus धा + न = धानाः f. 'fried barley or rice'; पृ + न = पर्णम् 'a leaf' or पर्णः 'the Palāśa tree' वस् + न = वस्त्रः, 'price' or वस्त्रम् 'hire or wages'. अज् + न = वेनः the root अज् is replaced by the root वी before ārdhadhātuka affixes (II. 4. 56 S. 2292.) वेनः means a thief or Prajāpati. अत्र + न = अत्रनः 'the sun, wind, a traveller'.

The word श्रोणः 'a lame man' is diversely derived by adding the unādi affix न to the root श्रु 'to go, move' or hear (I. 987 or 989).

Note:—There is no vocalisation of √वस् and there is guna of √वी—the contrary would have been the case had the affix been नक् (कित्) like the last.

२९० । लक्षेरट् च । ३ । ७ ।

लक्षेष्टुटादिपयन्तान्नः स्यात्तस्याडागसश्च । चान्मुडित्येके । 'लक्षणं लक्ष्मणं नाम्नि चिह्ने च' । लक्षणी लक्ष्मणश्च रामभ्राता । 'लक्षणा हंसयोषायां सारसस्य च लक्ष्मणा' ।

290. The affix न comes after the √लक्ष to mark (X. 5) when it belongs to the Churādi class and the root also takes the augments अट् and मुट् । 7.

Thus लब् (which in the Churādi class becomes लक्षयति) + अट् + न = लक्षयन् 'a name, sign', but when it takes the augment मुट्, then लब् + मुट् + न = लक्ष्मणः 'the step brother of Rāma'. The feminine लक्षणा means a goose; and लक्ष्मणा a female Sārasa bird,

Note.—The neuter nouns लक्ष्मण and लक्ष्मण both mean a name, a mark. The same Lakshana and Lakshmana when masculine are the names of a brother of Râma.

२९१ । वनेरिच्छीपधायाः । ३ । ८ ।

वेन्ना नदी ।

291. The affix न comes after the root वच्, 'to honor, to worship' (I. 492) and the penultimate vowel is changed to व्. 8.

Thus वच् + न = विच् + न = वेन्ना, 'a river.' There is guṇa of the short penultimate व् ॥

२९२ । सिषेष्टेयू च । ३ । ९ ।

दीर्घोच्चारणसान्दर्भान्न गुणः । स्यून आदितयः । बाहुलकात्केवलोनः । ऊट् । अन्तरङ्गत्वादाय गुणः । स्योनः ।

292. The affix न comes after the root सिव्, 'to sew, darn stitch together or weave, (IV. 2)', and the टि portion of the root (namely इव) is changed to य्. 9

Thus सिव् + न = स्यूनः 'the sun'.

The word स्योन is diversely formed without changing the टि portion to य्. Thus सिव् + न = सि + ऊ + न = स्यु + न (by the Paribhâsha असिद्धं बहिरङ्ग सन्तरङ्गे) = स्योनः (VII. 3. 86 S. 2189.)

Note.—See Kaiyyaṭa on VI. 4. 19 S. 2561 and I. 1. 72 S. 26. Had the guṇa taken place first, then the form would have been सिव् + न = सि + ऊ + न = से + ऊ + न = सय् + ऊ + न = सयू + न = स्योनः (the ऊ is guṇated by VI. 3. 84 S. 2168.) But this is not the valid form. Therefore the इ of सि is not guṇated but changed to य for the यण् âdeśa is antaranga as compared with guṇa.

२९३ । कृवृजृसिद्रुपन्यनिस्त्रपिभ्यो नित् । ३ । १० ।

कर्णः । वर्णः । 'जणञ्चन्द्रे च वृषे च' । सेना । द्रोणः । पन्नो नीचैर्गतिः । अन्नमोदनः । स्वप्नो निद्रा ।

293. The affix न comes after the following roots and it is नित् whereby the acute falls on the first syllable, viz., कृ 'to scatter', (VI. 116), वृ 'to choose', (V. 8. IX. 16), जृ 'to decay, to become old', (IV. 22 and IX. 24; X. 272) सि, 'to bind', (IV. 2), रु 'to go', (I. 992), प्र 'to praise' (I. 467), श्व 'to breathe' (II. 61), श्वप् 'to sleep' (II. 59). 10.

Thus कृ + न = कर्णः 'ear'; वर्णः 'color'; जर्णः 'the moon or the tree'; सेना 'army'; द्रोणः 'a measure of capacity'; पन्नः 'a snake'; अन्नम् 'food'; स्वप्नः 'dream, sleep.'

Note.—Karna is the name of the first born of Kuntî, Varna means caste, color, fame, painting, letters of alphabet.

२९४ । घेत् इच्छ । ३ । ११ ।

‘घेनः सिन्धुर्नदी घेना’ ।

294. The affix न comes after the root घेत् ‘to drink’ (I. 951) and there is short इ substituted for the final ए of the root. 11.

Thus घे + न = चि + न = घेनः ‘the ocean’. The feminine घेना means a river, speech, and in the Vedas, a milk cow also.

Note:—Had the ए been not replaced by इ then this ए would have been changed to आ before the ârdhadhâtuka affix न and the form would have been घाना or घानः See VI. 1. 45 S. 2370.

२९५ । तृषिगुषिरसिभ्यः कित् । ३ । १२ ।

तृष्णा । गुष्णः सूर्यो वह्निश्च । रत्नं द्रव्यम् ।

295. The affix न comes after the following roots and it is कित्; तृष् ‘to be thirsty’; (IV. 118) गुष् ‘to be dry’; (IV. 74) रच् ‘to’ roar, yell, cry out, scream’ (I. 745) 12.

Thus तृष् + न = तृष्णा ‘thirsty’ गुष्णः ‘the sun, fire’; रत्नस्त्वं ‘a thing, object’.

२९६ । सुञी दीर्घश्च । ३ । १३ ।

सूना बधस्थानम् ।

296. The affix न comes after the root सु (V. 1) ‘to extract Soma juice, or to perform the Soma sacrifice’, and the vowel उ of the root is also lengthened. 13.

Thus सु + न = सूना ‘a slaughter house’.

Note:—सूना ‘a slaughter house, the sale of meat, hurting, killing, the soft palate, uvula, girdle, zone, mumps, a ray of light, a river, a daughter, a elephant’s trunk. सून् born, produced, blown, blossomed, empty, a flower.

२९७ । रमेस्त च । ३ । १४ ।

रमयतीति रत्नम् ।

297. The affix न comes after the root रच् ‘to sport (I. 906) and the च is changed to ष. 14.

Thus रच् + न = रत्नस्त्वं ‘a gem’. The affix is added to the causative of रत्न That which causes joy (रमयति) is called रत्नम् ।

२९८ । रास्नासास्नास्थूणावीणाः । ३ । १५ ।

रास्ना गन्धद्रव्यम् । सास्ना गोगलकम्बलः । स्थूणा गृहस्तम्भः । वीणा वल्लकी ।

298. The words रास्ना ‘the incense or the name of a plant,’ सास्ना ‘the dew-lap of an ox’; स्थूणा ‘the post or pillar of a house’; and वीणा ‘the lute or the lightning’ are irregular. 15.

They are derived from the following thus: by adding the affix न to the roots रच् ‘to taste’, (X. 85), सच् ‘to sleep’, (II. 69), स्था ‘to rest, depend on’, (I. 975), गी ‘to go, move’, (II. 39), we get the above words.

२९९ । गादाभ्यानिष्णुच् । ३ । १६ ।

नेष्णुर्गायनः । देष्णुर्दाता ।

299. The affix इष्णुच् comes after the roots गे 'to sing' (I. 965) and दा 'to give' (III. 9). 16.

Thus गा + इष्णुच् = गेष्णुः 'a singer, an actor'; देष्णुः 'a giver, i. e. a generous man'.

३०० । कृत्यशूभ्यां कस्नः । ३ । १७ ।

कृत्स्नम् । अक्षयानखण्डम् ।

300. The affix ksna comes after the roots कृत् 'to surround, encompass' (VII. 10) and अक्ष 'to pervade' (V. 18). 17.

Thus कृत् + क्स्न = कृत्स्नः 'all, whole, entire, or कृत्स्न' water, the flank or hip'. अक्ष + क्स्न = अक्षयः 'not broken, entire'.

३०१ । तिजेर्दीर्घश्च । ३ । १८ ।

तीक्ष्णम् ।

301. The affix क्स्न 'comes after the root तिज् 'to sharpen' (I. 1020) and the vowel of the root is lengthened. 18.

Thus तिज् + क्स्न = तीक्ष्ण 'sharp.' The vowel of the root is lengthened. The word means pungent, fiery, nitre, pepper, iron, war, poison, death, sea salt, plague.

Note:—This word is declinable in all the three genders, but it has different meanings when used in the masculine and neuter. For the different meanings of this word, any dictionary may be consulted.

३०२ । श्लिषेरच्छोपधायाः । ३ । १९ ।

श्लिषणम् ।

302. The affix क्स्न comes after the root श्लिष् 'to embrace, to unite,' (I. 734) and the penultimate vowel, i. e. ष is changed to ष. 19.

Thus श्लिष् + क्स्न = श्लिषणः 'beautiful'.

३०३ । यजिमनिशुब्धिदक्षिजनिभ्यो युच् । ३ । २० ।

यज्युरच्युः । 'नय्युर्दैन्ये क्रतौ क्रुधि'. शुन्युरग्निः । दस्युस्तस्करः । जन्युः यतीरी ।

303. The affix युच् comes after the roots यज् 'to worship' (I. 1051), नय् 'to think', (IV. 67), शुब् 'to cleanse, purify' (I. 74) दक्ष् 'to bite, destroy, over power' (IV. 104), जन् 'to be born or produced' (I. 862) 20.

Thus यज् + युच् = यज्युः 'a priest familiar with the Yajur-Veda'; नय्युः 'distress, sacrifice or anger', शुन्युः 'fire'; दस्युः 'robber or thief'; and जन् + युच् = 'a creature, fire or the creator, i. e. Brahman'.

३०४ । भुजिभूभ्यां युक्त्युक्तौ । ३ । २१ ।

भुज्युर्भजिभू । वृत्त्युः ।

304. The affixes **भुक्** and **वृक्** come respectively after the roots **भुज्** 'to eat, to rule or protect &c'; (VII. 17) and **वृह्** 'to die, perish' (VI 110). 21.

Thus **भुज् + युक् = भुज्युः** 'food, a pot, vessel'; **वृ + वृक् = वृत्त्युः** 'death'.

३०५ । सरैर्युः । ३ । २२ ।

सरयुर्नदी । अयूरिति पाठान्तरम् । सरयुः ।

305. The affix **अयुः** comes after the root **सृ** 'to go' (I. 982). 22.

Thus **सृ + अयुः = सरयुः** the name of the river, on the banks of which stood Ayodhyā. Some texts read the affix **अयुः**. In that case it will be **सरयुः** and not **सरयुः** !

३०६ । पानीविधिभ्यः पः । ३ । २३ ।

पाति एवत्वस्वादात्मनानिति पापम् । तद्वीगात्पापः । नेपः पुरोहितः । बाहुलकाद्गुणाभावे नीपो वृषविशेषः । वेत्पः पानीयम् ।

306 The affix **पः** comes after the root **पा** 'to protect'; (II. 47); **वी** 'to lead, carry' (I. 950); **विप्** 'to pervade, spread through' (III. 13). 23.

Thus **पा + प = पापम्** 'sin.' This word literally means that from which one should protect or defend himself: that which should be guarded against. He who is immersed in or mixed up with it is called **पापः** 'a wretch' or sinner.

नी + पः = नेपः 'a priest'. Owing to diversity, when there is no *guṇa*, then it is **नीपः** 'the Kadumba tree'. **विप् + पः = वेत्पः** 'water'.

३०७ । च्युवः किञ्च । ३ । २४ ।

च्युपी वक्तव्यम् ।

307. The affix **च** comes after the root **च्यु** 'to move, to speak' (I. 1004) and it is **किञ्** and so causes no *guṇa* of the root vowel. 24.

Thus **च्यु + च = च्युवः** 'the mouth': literally through which one speaks.

Another reading is **चुपः किञ्च**. The root is **चुप्** to move slowly (I. 430). The noun is **चुप्**: a languid walker.

३०८ । स्तुब्धौ दीर्घश्च । ३ । २५ ।

स्तूपः सनुब्धायः ।

308. The affix **प** comes after the root **स्तु** 'to praise, eulogize, extol', (II. 34) and the short **उ** of the root is lengthened. 25.

Thus **स्तु + प = स्तूपः** 'a heap, pile, mound, a Buddhistic monument.'

३०९ । सुशुम्भयां निचच् । ३ । २६ ।

चात्किच् । रूपः । बाहुलकादन्वच् । शूर्पच् ।

309. The affix च causing lengthening of the preceding च comes after the roots सु 'to extract Soma juice or perform Soma sacrifice, (V. 1), and शृ 'to kill, destroy (IX. 18) and it is निच् (which thereby places the accent on the first syllable VI. 1 197 S. 2686), and (it is किच् also and so there is no guṇa. 26.

We read the anuvritti of किच् here by virtue of च "and."

Thus सु+च=सूपः 'soup, a sauce', the lengthening takes place on account of diversity. शृ+च=शूर्पच् 'a winnowing basket,' here the long च in शूर्पच् takes place by virtue of VIII. 2. 77 S. 354.

३१० । कुयुम्भयां च । ३ । २७ ।

कुवन्ति मधुकृत्वा अस्मिन्कूपः । कुवन्ति बध्नन्त्यस्मिन्पशुनिति दूपो यज्ञस्तम्भः ।

310. The affix च comes after the roots कु 'to sound, to moan, groan, cry, hum, (I. 999) and यु 'to join, unite' (II. 23), and the vowel of the root is lengthened. 27.

Thus कु+च=कूपः the well, *literally*, that in which frogs make noise. यु+च=दूपः 'sacrificial post, *literally* that to which animals for sacrifice are fastened'.

३११ । खष्यशिल्पशष्पबाष्परूपपर्वतल्पाः । ३ । २८ ।

सह्येते पप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । खततेर्नकारस्य घत्वच् । 'खद्यौ क्रोधबलात्कारौ' । शी-
लतेर्लृत्वः । शिल्पं कौशलम् । शसु हिंसायाश्च । निपातनात्पत्वच् । शष्पं बालवृक्षं प्रतिभाजयत् ।
बाधतेः पः । 'बाध्यो नेत्रजलोदनयोः' । बाध्यं च । रीतेर्दीर्घः । 'रूपं स्वभावे सौन्दर्यं' । पू । पर्व
पृष्ठं बालवृक्षं पङ्कपीठं च । 'तल प्रतिष्ठाकरणे' । चुरादिष्विचो लुक् । 'तल्पं शय्याह्वारेषु' ।

311. The seven words khashpa, śilpa, śāshpa, bāshpa, rūpa, parpa, and talpa are irregularly formed by च । 28.

Thus खष्य 'anger or violence' from the root खच् 'to dig', (I. 927) the च of which is changed to ख्. 2. शिल्पस् 'an art' from the root शील् 'to meditate, contemplate, (I. 556) the long ई of which is shortened. 3. शष्पस् 'young grass or loss of intellect' from the root शस् 'to kill or destroy', (I. 763) the च् is irregularly changed to ख्. 4. बाष्पस् 'tears', from the root बाच् 'to harass, oppress, (I. 5) the च् is changed to ख्. 5. रूपस् 'form, appearance or beauty' from the root र् 'to cry, to sound, (II. 24) the short उ is changed to long ऊ. 6. पर्वस् 'young grass, house, a wheel carriage in which cripples are moved about'; from the root पू 'to fill up or gratify' (III. 4). 7. तल्वस् 'a couch, a wife, an upper story' from the root तल् 'to fix, to establish'. (X. 58). This root belongs to the Churādi class and so there is the elision of लिच् when this affix is added.

३१२ । स्तनिहृषिपुषिगदिसदिभ्यो शेरित्नुच् । ३ । २९ ।

‘अयावन्त-’ (२३११) इति शेरयादेशः । स्तनयित्नुः । हर्षयित्नुः । पोषयित्नुः । गदयित्नुर्वा-
बद्धकः । नदयित्नुर्नदिरा ।

312. The affix *itnuch* comes after the causatives of $\sqrt{\text{stana}}$ (X. 313) to sound, $\sqrt{\text{hrisha}}$, (IV. 119) to be pleased, $\sqrt{\text{pusha}}$ (I. 732) to nourish, $\sqrt{\text{gada}}$ (X. 313) to thunder, and $\sqrt{\text{mada}}$ (I. 853) to intoxicate. 29.

Thus स्तन् + शि + इत्नुच् = स्तन् + अय + इत्नुच् (the शिच् is changed to अय by VI. 4. 55. S. 2311), = स्तनयित्नुः ‘thundering, a cloud, falling-sickness’, हर्षयित्नुः ‘gladdening; gold, a son’; पोषयित्नुः ‘cuckoo or the twice born, the Brahman’, गदयित्नुः ‘talkative, lustful’, नदयित्नुः ‘the god of love, a drunken man,’ the wine.

३१३ । कृहनिभ्यां क्त्नुः । ३ । ३० ।

कृत्नुः शिल्पी । इत्नुर्व्याधिः शस्त्रं च ।

313. The affix *ktnu* comes after the roots कृ ‘to do’ (VIII. 10) and हृ ‘to kill’ (II. 2). 30.

Thus कृ + क्त्नु = कृत्नुः ‘an artist’. There is no *guṇa* as the affix is क्त्नुः हृत्नु ‘a hunter or disease’ and a weapon. The न of the root $\sqrt{\text{han}}$ is elided by VI. 4. 37. S. 2428. The same takes place in the following sūtra also.

Note:—By force of च in the above शस्त्रं च, the word *hatnu* means *hantā* killer also. In the *Daśapadivṛitti* the affix is read as *knū* without त्; and the example given is कृष्णुः agent: and हनुः check, the न of $\sqrt{\text{han}}$ is elided diversely: and *jigatnu* is given as illustration from गच्छ । But all this is erroneous: for we find *hatnu* and *kritnu* in the following:—

As *सुरूपकृतनृतये* (Rv. I. 4. 1), *ज्येष्ठराजं भरे कृतनु* (kritnu), *मानो वधाय हन्तवे* (Rv. I. 25. 2), *घृणं न भीक्षुपदहनुमुग्रम्* । But *योनः वसुत्व उत वा जिघत्नुः* (Rv. II. 31. 9). In his *Dhatu vṛitti* Mādhava also calls the affix *ktnu* and he explains the form उपहन्तुः । See *Dhatuvṛitti* of Mādhava under the root हृत् ।

Note:—*जिघत्नु* means enemy in the Vedas.

३१४ । गमेः सन्वचञ्च । ३ । ३१ ।

जिगतनुः ।

314. The affix *क्तलः* a comes after the root गच्छ ‘to go’ (I. 1031) and there is सन् वद् भाव *i. e.* the root is reduplicated &c. like the *Desiderative*. 31.

Thus गच्छ + क्तलः = जिगतनुः Breath, life.

३१५ । दाभाभ्यां नुः । ३ । ३२ ।

दाजुर्दाता । भाजुः ।

315. The affix **दु** comes after the root **दा** 'to give' (III. 9) and **भा** 'to shine' (II. 42) 32.

Thus **दादुः** 'a donor, valiant'; **भादुः** rays, 'the sun'.

३१६ । ददौर्गश्च । ३ । ३३ ।

वदुः ।

316. The affix **दु** comes after the root **वच्** 'to speak' (II. 54) and the **च्** is changed to **ग**. 33.

Thus **वदुः** 'talkative'.

३१७ । घेट इच्छ । ३ । ३४ ।

धयति तानिति घेदुः ।

317. The affix **दु** comes after the root **घेद्** 'to drink' (I. 951) and the **ए** of the root is replaced by short **इ**. 34.

Thus **घे+दुः=घि+दु=घेदुः** a cow, literally she who gives *suck* to her calves. Had the **ए** not been replaced by **इ** it would have been changed to **उ** by VI. 1. 45. S. 2370.

३१८ । सुवः कित् । ३ । ३५ ।

'सुदुः पुत्रेऽनुजे स्वौ' ।

318. The affix **उ** comes after the root **सृ** 'to beget' (II. 21) and it is treated as **कित्**, and so there is no *guna* of the vowel. 35.

Thus **सृदुः** 'a son, a younger brother, the sun'. Viśvakosā.

३१९ । जहातेद् वेऽन्तलोपश्च । ३ । ३६ ।

जहुः ।

319. The affix **उ** comes after the root **हा** to abandon (III. 8) which is reduplicated and the final (vowel) is elided. 36.

Thus **हा+उ=हाहा+उ=जहुः** 'name of an ancient king.' The first **ह** is changed to **ज** by VII. 4. 62. S. 2245.

३२० । स्थो गुः । ३ । ३७ ।

'स्थागुः क्षीले स्थिरे हरे' ।

320. The affix **उ** comes after the root **स्था** 'to stand' (I. 975). 37.

Thus **स्थागुः** 'a peg, firmness and a name of Śiva'. Viśvakosā.

३२१ । अजिघृसीभ्यो निच्च । ३ । ३८ ।

अजेर्वी । वेणुः । वणुर्नददेशभेदयोः । 'रेणुर्द्वयोः स्त्रियां धूलिः' ।

321. The affix **उ** comes after the roots **अज्** 'to go' (I. 240) **चृ** 'to select', (IX 38); **सी** 'to go and to howl', (IX. 30) and it gets the designation **निच्च** which places the accent on the first syllable. 38

Thus अञ् + जु (By II. 4. 56. S. 2292 अञ् is replaced by वी) = वी + जु = वैजुः 'a flute, a reed,' name of a dynasty of kings'; वैशुः 'a river or a country' रेणुः 'dust or pollen'.

३२२ । विषेः क्तिञ्च । ३ । ३९ ।

विष्णुः ।

322. The affix जु comes after the root विष् 'to pervade' (III. 13) and it is treated both as क्तिञ्च and क्तिञ्च (the vowel is not gunated and the accent is on the first syllable). 39.

Thus विष्णुः Vishnu.

३२३ । कृदाधारार्चिकलिभ्यः कः । ३ । ४० ।

बाहुलकान्न कस्येत्संज्ञा । 'कर्को धवलघोटकः' । दासो दाता । धाकोऽनङ्गवानाधारश्च । राका पौर्णमासी । अर्कः । 'कल्कः पापाशये पापे दम्भे विट्किट्टयोरपि' ।

323. The affix क comes after the root कृ 'to do', (VIII. 10), दा 'to give', (III. 9); धा 'to hold and to nourish', (III. 10); रा 'to give', (II. 48); अर्च 'to worship', (I. 219); कल् 'to go', (X. 319). 40.

Because of the force of बहुलं 'diversely', which governs all the upâdi sūtras, the क् of the affix क is not इत्, as it would otherwise have been by I. 3. 8. S. 195. Had it been क्तिञ्च the affix would have been merely अ.

Thus कृ + क = कर्कः 'a white horse, a crab, a mirror, fire, a water-jar'; दाकः 'a generous man,' an institutor of sacrifice'; धाकः 'an ox, a reservoir'; राका 'the full moon night, a river, a scab, a girl in whom menstruation has just commenced. अर्कः 'the sun', a leaf, a crystal; copper, कल्कः 'sinful; sin, filth and dirt, arrogance'.

By force of बहुलं, the affix क comes also after the root रच् 'to play' (I. 906). Thus रङ्कः 'a poor man or miser'.

The र of रच् is changed to ल by VIII. 2. 18 S. 2350 as belonging to the कपिलकादि class. Thus रच् + क = लच् + क = लङ्क. To this we add the feminine affix टाप् and thus get लङ्का 'Ceylon', a harlot, a branch, a kind of grain.

३२४ । सृवृभूशुषिमुषिभ्यः कक् । ३ । ४१ ।

'सृक् उदपलवातयोः' । 'वृक्ः स्वापवकाकयोः' । भूक् छिद्रम् । शुष्कः । सुष्कोऽण्डम् ।

324. The affix कक् comes after the roots सृ 'to go', (III. 17) वृ 'to select' (V. 8.) भू 'to be', (I. 1) शुष् 'to dry up' (IV. 74) and शुष् 'to steal' (I. 707). 41.

Thus सृक्ः 'Air, an arrow, a lotus'; वृक्ः a beast of prey, a wolf, a crow, भूक् a hole, time, शुष्कः 'dry'; सुष्कः 'testicle'.

Note :—In the Veda Bhâshya on सृक् संशय पविमिन्द्रतिरसश्च the word सृक् is explained as सरणशील flowing. Pavi thunderbolt; samśâya fully sharpened, Mushka means a mass, heap, a thief, or tree; scrotum.

३२५ । शुक्वलकौलकाः । ३ । ४२ ।

शुभेःरन्त्यलोपः । शुक्ः । 'बल्कं वल्कलमस्त्रियात्' । 'उष दाहे' । यस्य लः । उल्का ।

325. The words शुक्ः 'a parrot, the Śirisha tree; name of a son of Vyāsa; the name of the Minister of Rāvana. वल्कः 'the bark of a tree' उल्का a meteor, are irregularly formed. 42.

These words are formed by adding *kak* affix to √शुम् 'to shine' (I. 459) the final letter of this root is elided, √वल् 'to go, approach, hasten', (I. 520) and √उष 'to burn', (I. 727) the ष is changed to ल respectively.

३२६ । ह्यभीकापाशत्यतिमर्चिभ्यः कन् । ३ । ४३ ।

'एके मुख्यान्त्यकेवलाः' । 'भेको नयद्भूकनेपयोः' इति विश्वनेदिन्यौ । काकः । पाकः शिशुः । शल्कं शकलम् । अटकः पथिकः शरीरावयवम् । सर्कः शरीरवायुः ।

326. The affix कन् comes after the roots इ 'to go' (II. 36) भी 'to fear' (III. 2) कै 'to sound', (I. 964) पा 'to drink' (I. 972) शल्, 'to go', (I. 896) अट 'to go walk 'wander', (I. 38) सर्च 'to cleanse, sound, to threaten to hurt', (X. 107). 43.

Thus इ + कन् = एकः 'one, chief, alone', भी + कन् = भेकः 'a frog and according to the authors of Viśva and Medini, also a sheep or rain.' काकः 'a crow, a lame man, bathing by dipping the head only into water, a sectarian mark, a kind of measure, name of a Dvīpa, name of several plants, a multitude of crows, a modus coeundi. पाकः 'very young; grey-ness of hair caused by old age; cooking, boiling &c.' शल्कम् = शकलम् the scale of a fish, bark, rind, a part, portion fragment.

अटकः 'a traveller' a limb or member of the body'. सर्कः 'the vital breath life wind.' Some say √march is a sautra dhātu. मर्चयति = भर्त्सयति (Veda Bhāṣya.)

By force of बहुल, the affix कन् comes after the root शो 'to sharpen, whet; make thin, attenuate' (IV. 37). Thus शो + कन् = शाकः 'name of the sixth Dvīpa, power, strength, the peak, tree &c.' The root शो becomes शा by VI. 1. 45. S. 2370.

३२७ । नी हः । ३ । ४४ ।

जहातेः कन्त्वान्तौ । निहाका गोथिका ।

327 The affix कन् comes after the root हा 'to abandon' (III. 8) preceded by the pre-fix नि. 44.

Thus निहा + कन् = निहाका 'a kind of lizard, the Gangetic alligator.' See Amarakośa I. 10. 22.

३२८ । नी सदेर्दिच्च । ३ । ४५ ।

'निष्कोऽस्त्री द्वेति तत्पले' ।

328. The affix कन् comes after the root सद् 'to split, to go, to be dejected' (I. 907), when it is preceded by the prefix नि and

the affix has the force of इत्, whereby the last vowel with the consonant after it is to be elided. 45.

Thus त्रि सद् + क = त्रिसदकः 'a golden coin equal to one *karsha* or *suvarṇa* of 16 *māśas*'. The स is changed to ष by VIII. 3. 66. S. 2271. *Nishka* means a *dināra*, a thunderbolt, an ornament, gold in general, a piece of gold.

३२९ । स्यमेरीट् च । ३ । ४६ ।

स्यमीको बलमीकः वृक्षमेदश्च । इट् ह्रस्व इति केचित् । स्यमिकः ।

329 The affix क्त् comes after the root स्वच् 'to sound' (I. 878) and the augment ईट् is added to the affix. 46.

Thus स्वच् + ईट् + क्त् = स्यमीकः 'an ant-hill, a kind of tree.'

According to some 'the augment इट् is a short इ and not long ई. So the form is स्यमिकः ।

३३० । अजियुधुनीभ्यो दीर्घश्च । ३ । ४७ ।

'वीकः स्वाहातपत्रिणोः' । झुका । झूको वायुः । नीको वृक्षविशेषः ।

330. The affix क्त् comes after the roots अज् 'to go', (I. 248), जु 'to join, unite' (II. 23) 'जु 'to shake, agitate', (V. 9) नी 'to lead' (I. 950) and the short vowel is lengthened: and so there is no *guna*. 47.

Thus अज् + क्त् = वीकः 'wind or a bird', झुका 'a louse'; झूकः 'wind' नीका 'a channel for irrigation' a kind of tree.

Note.—√*a*ja is replaced by √*vi* by II. 4. 56. S. 2292.

३३१ । ह्रियो रश्च लो वा । ३ । ४८ ।

'ह्रीका ह्रीका अया मता' ।

331. The affix क्त् comes after the root ह्री to blush, be modest (III. 3) and the र is optionally changed to ल्; the vowel of the root is lengthened and so there is no *guna*. 48.

Thus ह्रीका or ह्रीका 'bashfulness' timidity.'

३३२ । शक्तेरुनोन्तोस्त्युनयः । ३ । ४९ ।

'उन' 'उन्त' 'उन्ति' 'उनि' एते चत्वारः स्युः । शकुनः । शकुन्तः । शकुन्तिः । शकुनिः ।

332. The four affixes उन, उन्त, उन्ति and उनि come after the root शक् to be able (V. 15). 49.

Thus शकुनः 'a bird in general, a vulture' a kind of song, an omen, a prognostic, शकुन्तः 'a kind of bird, a sort of insect'; शकुन्तिः 'a bird'; शकुनिः 'a bird, vulture', an eagle or kite; a cock; name of the villain in *Mahabhārata*.

३३३ । भुवो भिच् । ३ । ५० ।

भवन्तिर्वर्तमानकालः । बाहुलकाद्वेश्च । अवन्तिः । वदेर्यदन्तिः । 'किंबदन्ती जनश्रुतिः' ।

333. The affix भिच् comes after the root भू 'to be'; (I. 1). 50.

Thus भू + भिच् = भू + अवन्त (VII. 1. 3 S. 2169) + इच् = भवन्तिः 'the present time.'

By force of बहुलं, this affix comes also after the root अच् 'to protect' (I. 631). Thus अवन्ति: 'name of a city, the modern उज्जयिनी'.

So also after the root वच् 'to speak' (I. 1058). Thus वदन्ति: as in किंवदन्ती: 'a rumour.'

Note:—भवन्ती f. is another name of the present tense. See Mahābhāṣya अस्तिर्भवन्तीपरः प्रयोक्तव्यः ॥ The affix comes after कच् also. As कच् + क्तिच् = कुन्तिः. Here the initial अ of अच् is elided, and the root changed to कु ॥ The feminine is कुन्ती by डीच् (IV. 1. 65. S. 520).

३३४ । कच्युञ्जितपेश । ३ । ५१ ।

चातुर्वः । 'विषयपूर्ववत्तः' इत्युज्ज्वलदत्तः । 'भुवन्वुः स्वामिचूर्ययोः' ।

334. The affix कच्युच् comes after the roots चिप् 'to throw' (IV. 14) and भू 'to be' (I. 1.). 51.

The √bhū is read into the sūtra by the force of च 'and'.

Thus चिप् + कच्युच् = विषयुः 'the spring season' according to Ujjvala-datta, the body; a fragrant smell; भू + कच्युच् = भुवन्वुः 'a master; the sun'; the fire, the moon.

३३५ । अचुङ् नदेश्व । ३ । ५२ ।

चात्विषेः । नदनुर्नेचः । विपणुर्वतः ।

335. The affix अचुङ् comes after the roots नद् 'to sound' (I. 55) and चिप् 'to throw' (IV. 14), 52.

By the force of च 'and', the verb kship is read into this sūtra.

Thus नद् + अचुङ् = नदनुः 'a cloud'; विपणुः 'wind'. There is no guṇa as the affix is कृत् (I. 1. 5. S. 2217).

३३६ । कृष्टदारिभ्य उनन् । ३ । ५३ ।

'कषणो वृक्षभेदः स्वात्कषणा च कृपा मता' । कषणः । दारिद्र्यम् ।

336. The affix उनन् comes after the roots कृ 'to scatter', (VI. 116), वृ 'to choose', (V. 8) दृ 'to kill, hurt', (IX. 23). 53.

Thus कृ + उनन् = कषणः 'pity, a kind of a tree; कषणा means compassion; कषणः 'the ocean, firmament, the sun, the Varuṇa tree'. दारिद्र्यं 'severity, cruelty, horror'. The affix is added to the causative of the root दृ: namely to √dāri.

३३७ । ओ रश्च लो वा । ३ । ५४ ।

'तद्वत्स्तनुजो युवा' ।

337. The affix उनच् comes after the root रृ 'to cross over' (I. 1018) and the रृ is optionally changed to र्. 54.

Thus रृ + उनच् = तद्वत्: or तनुजः 'a young man'. The feminine is तद्वती or तनुजी. The डीच् is added as it belongs to the Gaurādi class.

३३८ । क्षुधिपिशिन्निधिम्यः क्तिन् । ३ । ५५ ।

क्षुधुनो म्लेच्छभातिः । पिशुनः । निशुनच् ।

338. The affix **उन्** comes after the roots **क्षु** 'to be hungry', (IV. 81) **पि** 'to shape, fashion, form', (VI. 143), **नि** 'to associate with, to unite', and it is treated as **क्तिन्** and so there is no *guṇa*. 55.

Thus **क्षु** + **उन्** = **क्षुधुनः** 'name of a savage race, the Mlechhas'; **पि** + **उन्** = **पिशुनः** 'a slanderer, traitor,' a spy. **नि** + **उन्** = **निशुनच्** 'a pair, couple, sexual union.'

Note.—**नि** is a *sautra* root. **पिशुन** means also cotton, a crow, saffron, a goblin.

३३९ । फलेर्गुक्च । ३ । ५६ ।

फल्युनः पार्श्वः । प्रचादण् । फाल्युनः ।

339. The affix **उन्** comes after the root **फल्** 'to bear fruit' (I. 563) and the augment **गुक्** is added to the root. 56.

Thus **फल्** + **गुक्** + **उन्** = **फल्युनः** 'name of Arjuna'. A name of a river : a kind of tree.

As this word belongs to the *प्रचादि* class of *Gaṇapāṭha*, the affix **अण्** comes after it. Thus **फाल्युनः** ।

३४० । अशेर्लशश्च । ३ । ५७ ।

लशुनच् ।

340. The affix **उन्** comes after the root **अश्** 'to eat' (IX. 51) which is replaced by **लश्**. 57.

Thus **अश्** + **उन्** = **लश्** + **उन्** = **लशुनच्** 'garlic.

३४१ । अर्जेर्णिलुक्च । ३ । ५८ ।

अर्जुनः ।

341. The affix **उन्** comes after the causative of **अज्** to go, stand (I. 189) and there is the elision of **णिच्** the sign of the causative. 58.

Thus **अज्** + **णिच्** + **उन्** = **अर्ज्** + **०** + **उन्** = **अर्जुनः** name of the third *Pāṇḍava* who was a son of *Kuntī* by *Indra*.

Note.—The root may be **अर्ज** of the *Churādi* class (X. 186). *Arjuna* means white, clear, bright, peacock, a cutaneous disease, a tree : the only son of his mother.

३४२ । तृणाख्यायां क्तिन् । ३ । ५९ ।

चित्रवायस्तोदासः । अर्जुनं तृणम् ।

342. When **अर्जुन** means grass, the affix is treated as **क्तिन्**, which thereby places the accent on the final syllable. 59.

Thus **अर्जुन** is a kind of grass.

Note.—अर्जुनी a procuress, bawd, a cow, a kind of serpent, name of Ushâ wife of Aniruddha, name of a river: अर्जुनश्च silver, gold, slight inflammation of the white of the eye, grass.

३४३ । अर्तेश्च । ३ । ६० ।

अवयवः ।

343. The affix उन्च् comes after the root अ् 'to go' (III. 16) and it is treated as चित्, throwing the accent on the final (VI. 1. 163. S. 3710). 60.

Thus अ् + उन्च् = अर्जुनः the sun, ; tawny, perplexed, embarrassed, dumb, red color, the dawn personified as charioteer of the sun, a kind of leprosy a poisonous creature, a plant, molasses.

३४४ । अजियमिश्रीङ्मयश्च । ३ । ६१ ।

‘ययुनं देवमन्दिरम्’ । ययुना । ययुनोऽजगरः ।

344. The affix उन्च् comes after the roots अज् ‘to go’, (I 248), यच् ‘to check, curb, restrain’, (I. 1033) and शी ‘to sleep’ (II. 22): and the affix is चित् । 61.

Thus अज् + उन्च् = अजि (II. 4. 56. S. 2292) + उन्च् = ययुनश्च ‘a temple; ययुना ‘the river Yamunâ, Jumna, ययुनः, Python.

Note.—In the mantra विश्वानि देव ययुनानि विद्वान्, the word ययुना is explained as प्रज्ञानानि ‘thoughts’ in the Veda Bhasâhya. In the Nighantû, Yayuna is read synonym with प्रज्ञा and प्रज्ञस्य ।

३४५ । वृत्तुवदिह्निकमिक्कपिभ्यः सः । ३ । ६२ ।

वर्षश्च । ‘तर्षः श्रवणमुद्रयोः’ । वटसः । वटसं । वसः । वंसः । ‘वंसोऽस्त्री पानभाजनम्’ । कवः कवत्तश्च ।

345. The affix च comes after the roots वृ ‘to select’, (IX 16) त् ‘to cross’, (I. 1018), वद् ‘to speak’, (I. 1058), वृ ‘to kill’ (II. 2) कश्च ‘to shine’, (I. 470), कप् ‘to injure’ (I. 716). 62.

Thus वृ + च = वर्षश्च ‘a year’; तर्षः ‘flood or the ocean’; वद् + च = वटसः ‘a calf, a boy, son’; one just born, but the neuter वटवश्च means ‘the breast’; वंसः a swan, goose, duck, flamingos, the supreme soul, the individual soul, the vital airs, the sun, Shiva, Vishnu, an unambitious monarch, an ascetic of a particular order, a spiritual preceptor, one free from malice, a mountain, envy, a buffalo. वंसः ‘a drinking vessel; also the name of the maternal uncle of Krishna. कवश्च ‘a star an asterism.

Note.—In वर्ष &c. there is no intermediate व् because of the prohibition of VII. 2. 9. S. 3163. The च is not changed to व् as a diversity. But there is वटव change in कवश्च. Though all commentators on Uṇādi sūtras have given वर्षश्च and तर्षश्च as illustrations: yet the forms वर्षश्च and तर्षश्च are also valid according to the authority of the Mahābhāṣya. In the other alternative, the forms will be वर्षश्च and तर्षश्च । Or the latter forms may be evolved from वृषि वृषि

'a star name of a mountain, a bear, a kind of plant f north. pl. the pleiades.

३५० । ऋषेर्जाती । ३ । ६७ ।

'ऋषोऽद्विसेदे भल्लुके' इति च ।

350. The affix च comes after the root ऋष् 'to go, to kill', (VI. 7) and the word so formed means a species of an animal. 67.

Thus ऋष् + च = ऋचः 'a bear; a name of a mountain'.

Though the word has been formed by the last sūtra also, the present sūtra makes a niyama, namely √ṛish never takes च except when it denotes a species: while the other three roots take च without any such restriction.

३५१ । उन्दिगुथिकुषिभ्यश्च । ३ । ६८ ।

उत्सः प्रसवणश्च । गुत्सः स्तवकः । कुषो जडरश्च ।

351. The affix च comes after the roots उन्द् 'to wet, moisten', (VII. 10), गुष् 'to be angry (IX. 45), and कुष् 'to extract, (IX. 46), and it is treated as कित् । 68.

Thus उन्द् + च = उत्सः 'a spring, fountain', the द् of the root is elided by VI. 4. 24 S. 415.

गुत्सः 'a bunch of flowers'; a pillar, a pearl necklace, the plumage of a peacock. कुषः 'the womb'.

३५२ । मृधिपश्योर्दकौ च । ३ । ६९ ।

मृत्सः कामदेवः । पश्चः ।

352. The affix च comes after the roots मृष् 'to covet', (IV. 136) and पश् 'to purchase, to praise' (I. 466) the ष् and ष of the roots are respectively changed to द् and क् । 69.

Thus मृष् + च = मृद् + च = मृत्सः 'the God of love'; पश् + च = पक् + च = पश्चः 'a fort night, &c'. Q. The ष् ordinarily would have been changed to द् by चत्वं rule; and so we get मृत्स? Ans. No. The चत्वं is asiddha, and so there would have been भष् by VIII. 2. 37 S. 326.

३५३ । अशेः सरः । ३ । ७० ।

असरश्च ।

353. The affix सर comes after the root अश् 'to pervade' (V. 18). 70.

Thus अश् + सर = अश्सरश्च a letter. The श is changed to ष, and the latter to क by S. 294 and 295. The word means All-pervading, the supreme Brahman, the Summum Bonum, the letters of an alphabet. Ujjvaladatta reads the affix as सरश्च having an indicatory द्; but it is incorrect. For द् would place the accent on the first syllable (VI. 1. 197 S. 3686): while

the word has acute on the middle, by the affix accent (III. 1. 3. S. 3708). As in the following Rik mantra अचो अचरे परते इयोमन् (Rv. I. 164. 39) and the following Yajush mantra ओषि च यतानि यष्टिहासराणि । So also the Mahābhāṣya at the end of second Ahnika says अरनीते वा सरोऽचरन् ॥

३५४ । वसेश्च । ३ । ७१ ।

वत्सरः ।

354. The affix चर comes after the root वच् 'to dwell' (I. 1054). 71.

Thus वच् + चर = वत्सरः 'a year'. The स् of वच् is changed to त् because चर is an Ardhadhātuka affix beginning with च । (VIII. 4. 49. S. 2342).

३५५ । सपूर्वाच्चित् । ३ । ७२ ।

संवत्सरः ।

355. The affix चर comes after the root वच् 'to dwell' when it is preceded by any upapada, and the affix is treated as चित्, which places the accent on the last syllable. 72.

Thus वच् + वच् + चर = संवत्सरः 'a year'. So also इदुवत्सरः, परिवत्सरः &c. Some read the sūtra as संपूर्वाच्चित्, which is incorrect, for चित् accent is not limited to संवत्सर only. As in mantra इदुवत्सराय परिवत्सराय the accent is on the final.

३५६ । कृधूमदिभ्यः कित् । ३ । ७३ ।

बाहुलकान्न वत्सम् । 'कृसरः स्वात्तिलौदनम्' । धूसरः । भत्सरः । 'भत्सरा भक्षिका शेषा भक्षणी च सा भता' ।

356. The affix चर comes after the roots कृ 'to do', (VIII. 10), श् 'to shake', (V. 9), नद् 'to be pleased, satisfied', (VI. 99), and it is treated as कित् । 73.

Thus कृ + चर = कृसरः 'a dish made of milk, sessamum and rice'. Here the च is not changed to ष, because of the force of बाहुल diversely, which governs all the Upādi sūtras.

धूसरः 'the grey color' ; च here also is not changed to ष because of the force of बाहुल, भत्सरः 'envy, jealousy &c'. But भत्सरा means 'a gnat'. But in the Vedas, the etymological meaning of the word भत्सर is taken, namely 'cause of delight', Thus in इन्दुमित्राय भत्सरम्, and तसिन्धवो भत्सरमिन्द्र पानम् (Rv. X. 30. 9)

३५७ । पते रश्च लः । ३ । ७४ ।

पत्सलः पन्थाः ।

357. The affix चर comes after the root पत् to fall, to move', (I. 898) and the र of the affix is replaced by ल. 74.

Thus पत् + चर = पत्सलः 'a road'.

३५८ । लन्यधिभ्यां कसरन् । ३ । ७५ ।

तसरः सञ्जवेष्टने । अचरः अतिवक् ।

358. The affix क्खरन् comes after the roots तृ 'to stretch', (VIII 1) and गृ 'to go' (VI. 7). 75.

Thus तृ + क्खरन् = तृखरः the shuttle. See Amarakoshā III. 2. 24. The र् is elided by VI. 4. 37. S. 2428 गृ + क्खरन् = गृखरः 'a priest, a thorn'.

Note:—Riksharam means shower of rain, and riksharah *m* means a priest. But in the mantra अन्खरा अन्खवः सन्नुपन्था the word anṛiksharāh is explained as thornless.

३५९ । पीयूक्षिभ्यां कालन्ह्रस्वः संप्रसारणं च । ३ । १६ ।

पीयूः वीप्रः । पियालो वृक्षभेदः । कुणालो देशभेदः ।

359. The affix कालन् comes after the roots पीय् (a santra dhātu) and क्वण् 'to sound' (I. 477), and thereby the root piya is shortened to पियु and kvan is vocalised to कुण respectively. 76.

Thus पीय + कालन् = पियालः 'name of a tree'; here the long ई of पीय has been shortened; क्वण् + कालन् = कुणालः 'the name of a country'.

By the force of बहुल 'diversely' which governs all the Upādi sūtras the word भगालं (a skull) is formed by the addition of the affix कालन् to the root भङ् (to break).

Thus भङ् + कालन् = भङ्ग (VII. 3. 53. S. 2864) + कालन् = भगालन् (the र् in भङ्ग is elided by VI. 4. 37 S. 2428.)

३६० । कठिकुचिभ्यां काकुः । ३ । ११ ।

कठाकुः पक्षी । कुचाकुचिः सूर्यश्च ।

360. The affix काकु comes after the root कठ 'to live in distress', (I. 356) and कुच् 'to extract'. (IX. 46). 77.

Thus कठ् + काकु = कठाकुः 'a bird'; कुच् + काकु = कुचाकुः 'fire, the sun, a monkey'.

Note:—Ujvaladatta reads the root कष (I. 716) to injure instead of कुच्, and gives the example कषाकुः । This is, however, against Dictionary. The Medini reads the word कुचाकुः । *Quere*. Is there any word as कषाकुः ?

३६१ । सतेर्दुक्च । ३ । १८ ।

'सृदाकुर्वातसरितोः' ।

361. The affix काकु comes after the root सृ 'to move' (I. 982) and the augment दुक् is added to the root. 78.

Thus सृ + दुक् + काकु = सृदाकुः 'the wind, the river, a wheel, fire, a deer, the thunderbolt of Indra, the suns disc or orb'.

३६२ । वृतेर्द्विश्च । ३ । १९ ।

वातीकुः । वाहुतकादुकारस्यापवच् । वातीकच् ।

362. The affix काकु comes after the root वृ 'to be, to exist' (I. 795) and the वृ of the root is *vridhdhied*. 79.

Thus हृत् + काकु = वार्ताकुः 'the egg-plant'. By the force of बहुलं 'diversely' which governs all Upâdi sūtras, the उ of the affix काकु is replaced by अ. Thus हृत् + काकु = हृत् + काक = वार्ताकश्च ।

३६३ । पर्दं निट्संप्रसारणसंज्ञोपश्च । ३ । ८० ।

'पृदा लुप्तृ द्विके व्याप्ते चित्रके च सरीसृपे' ।

363. The affix काकु, comes after the root पर्द 'to break wind', (I. 29) and it is treated as निट, the र is changed to ऋ, and there is elision of the अ of the root. 80.

Thus पर्द + काकु = पृदाकुः 'a scorpion, a tiger, a panther, a serpent or a tree'.

३६४ । सृयुवचिभ्योऽन्युजागूजक्नुचः । ३ । ८१ ।

अन्युजागूजक्नुजेते कृपात्स्युः । 'सरयुर्सेषवातयोः' । यवागूः । 'वचक्नुर्विप्रवाग्निनोः' ।

364. The affixes अन्युच्, आगूच् and अक्नुच् come respectively after the roots सृ 'to go', (I. 982), यु 'to unite', (II. 23) वच् 'to speak'. (II. 54). 81.

Thus सृ + अन्युच् = सरयुः 'a cloud; and wind', यु + आगूच् = यवागूः 'rice gruel'; A.K. II. 9. 50. वच् + अक्नुच् = वचक्नुः 'a Brâhman or a good speaker'.

Note:—The word सरयु has been explained in the Veda Bhâshya as यीप्रगानी swift going, in commenting on the mantra सरयु रस्य द्युररयः ।

३६५ । आनकः शोड्भियः । ३ । ८२ ।

भयानकोऽजगरः । भयानकः ।

365. The affix आनक comes after the roots शी 'to lie down', (II. 22) and भी 'to fear'. (III. 10) 82.

Thus शी + आनक = भयानकः 'a python', भयानकः 'fearful, a tiger, name of Rahu, the sentiment of terror, one of the nine sentiments in poetry (रस).

३६६ । आणको लुधुशिङ्घिधाञ्भ्यः । ३ । ८३ ।

लवाणकं दात्रश्च । धवाणको वातः । शिङ्घाणकः श्लेष्मा । धृषोदरादित्वात्पक्षे कलोयः । 'शिङ्घाणं नासिकामले' । 'धाणको दीनारभागः' ।

366. The affix आणक comes after the roots लृ 'to cut', (IX. 13), धृ 'to shake, agitate', (IX. 17), शिञ्च 'to smell', (I. 174) and षा 'to hold, to nourish'. (III. 10) 83.

Thus लृ + आणक = लवाणकश्च 'a sickle, scythe', धवाणकः 'wind'; शिङ्घाणकः 'mucus discharge from the nostrils', the final क of this word is sometimes elided by the force of VI. 3. 109. S. 1034, thus शिङ्घाणश्च 'the mucus of the nose, rust of iron, a glass vessel,; धाणकः 'a gold coin, part of a dinara'.

Note:—In the Vikramâditya Kosâ Śinghâna means शिञ्चाणः केनडिपरीरे नकरेतद् पिच्छले ॥

३६९ । उल्मुकदर्विहोमिनः । ३ । ८४ ।

उष दाहे । यस्य लः शुभप्रत्ययश्च । उल्मुकं ज्वलद्भारम् । दृष्यातेर्विः । दर्विः । जुहोते-
र्जिनिः । होमी ।

367. The words उल्मुकः 'a fire brand, torch', दर्वि 'a ladle, spoon', and होमी 'a sacrificer' are irregular. 84.

These are derived from the respective roots उष 'to burn (I. 727) with the addition of the affix जुक्, the ष् of the root being replaced by ल्; दृ 'to hurt, kill', (V. 34) with the addition of the affix वि; and ह् 'to worship' (III. 1) with the affix निच् । See A. K. II. 9. 34 for darvi.

३६८ । ह्रियः कुक् रश्च लो वा । ३ । ८५ ।

हीकुर्हीकुर्लज्जावाच् ।

368. The affix कुक् comes after the root ही 'to shy' be modest or shy', (III. 13); and the र् of the root is optionally changed to ल् । 85.

Thus ही + कुक् = हीकुः or हीकुः 'modest or bashful'. The affix being कित् does not cause guṇa.

३६९ । ह्रिमृगिणवाभिदभिलूप्सुधुर्विभ्यस्तन् । ३ । ८६ ।

दृग्भ्यस्तन्स्यात् । 'तिवृत्त-' (३९६३) इति भेदः । हस्तः । मर्तः । गर्तः । यतः कर्तुरः । वातः । अन्तः । दन्तः । 'लोतः स्यादश्रुपिह्नयोः' । 'पोतो बालवहितयोः' । बाहुलकानुसेर्दीर्घश्च । हस्तं पापं धूलिर्जटा च ।

369. The affix त्व comes after the ten roots हस् 'to smile, laugh', (I. 757), दृ 'to die', (VI. 110), श् 'to swallow' (VI. 117), ग् 'to go', (II. 36), वा 'to blow', (II. 41), अस् 'to go', (I. 493), दस् 'to tame, conquer', (IV. 94), लृ 'to cut', (IX. 13), धृ 'to cleanse, to purify', (IX. 12) and धृव 'to hurt, injure, kill' (I. 604) 86.

The इट् augment is prohibited by VII. 2. 9 S. 3163. Thus हस् + त्व = हस्तः 'the hand'; मर्तः 'the earth, 'the mortal, the human being'; गर्तः 'the hole'; यतः 'a deer or antelope'; वातः 'wind'; अन्तः 'the end'; दन्तः 'a tooth'; लोतः 'tears, a mark or sign'; पोतः 'a child, a boat'; धूर्तः 'a rogue'; the व् of धृव् is elided by VI. 1. 66 S. 873 and not by VI. 4. 21. S. 2655; the penultimate उ is lengthened by VIII. 2. 77 S. 354.

By the force of बहुल diversely' which governs all the Unādi sūtras the affix त्व comes after the root दुष् to sound, of which the short उ is lengthened. Thus दुष् + त्व = दुस्तव् 'sin, dust, matted hair'.

३७० । लज्जाप इट् च । ३ । ८७ ।

नापितः ।

370. The affix त्व comes after the root आप् 'to obtain', (V. 14), preceded by the prefix ल् and there is also the augment इट्. 87.

Thus न + आप् + हृ + त्व = नावितः 'a barber'. The न is not elided as a diversity. See VI. 3. 73 S. 757.

३७१ । तन्निमृङ्मयां किञ्च । ३ । ८८ ।

वतश् । घृतश् ।

371. The affix त्व comes after the roots त्व 'to spread', (VIII. 1), and घृ 'to die', (VI. 110), and is treated as चिच् which causes the nasal of tan to be elided, and prevents guṇa of √mri. 88.

Thus त्व + त्व = वतश् 'any stringed musical instrument; wind'; घृ + त्व = घृतश् 'death'.

३७२ । अस्त्रिभृत्तिस्यः कः । ३ । ८९ ।

अकश् । जितश् । घृतश् । चितश् ।

372. The affix क comes after the roots अञ्ज् 'to smear, to make clear', (VII. 21), घृ 'to sprinkle, to shine', (III. 14), and चि 'to bind'. (V. 2). 89.

Thus अञ्ज् + क = अकश् 'a tiger, a kind of fish. This is according to Ujvaladatta. This appears to be wrong, for he cites Visva kośā अकं अवाप्त च संकुले, but the true reading is अकस्तं व्याप्ते च संकुले। घृतश् 'clarified butter', चितश् 'silver, white color, bound'; when used as a feminine, it means 'candied sugar'.

By the force of बहुल 'diversely' which governs the Upādi sūtras, the affix क comes also after the root ग् 'to go'. Thus ग् + क = गतश् 'gleaning, truth, water, worship &c'.

३७३ । हुतन्निभ्यां दीर्घश्च । ३ । ९० ।

हृतः । तातः ।

373. The affix क comes after the roots हृ 'to go', (I. 391), and त्व 'to spread' (VIII. 1) and the root vowels are respectively lengthened to long ऊ and आ. 90.

Thus हृ + क = हृतः 'a messenger'. Its feminine is हृती (Gaurādi डीच्). हृति is from √dūh by ktich. त्व + क = तातः 'father, brother &c'. It is a word of endearing address.

By the force of बहुल 'diversely' which governs the Upādi sūtras, the affix क comes also after the root शी 'to sleep', to lie down'. Thus शी + क = शीतश् or शीता। शीता means the furrow made by the plough. It is synonym of चीता।

३७४ । जीमूट् जीदातः । ३ । ९१ ।

जीमूतः ।

374. The affix *kta* comes after $\sqrt{\text{ji}}$ (I. 593), and thereby the affix takes the augment चूट् which is udâtta : and the च of the root is lengthened. 91.

By force of च 'and', there is lengthening of the vowel च of the root.

Thus $\text{जि} + \text{चूट्} + \text{क्त} = \text{जीवूतः}$ 'a cloud, a mountain, a nourisher, an epithet of Indra'.

Note:—According to some, this sūtra is said to be a non-rishi one, that is, not approved of, or composed by any Rishi. Hence they read the word जीवूत in the Gaṇapāṭha in the दृबोदरादि class.

३७५ । लोष्टपलितौ । ३ । ९२ ।

लुनादिः क्तः तस्य जुट् वातोर्जुनः । लोष्टम् । पलितम् ।

375. The word लोष्ट 'a clod, a lump of earth' and पलित 'grey hair, mud heat' are anomalous. 92.

They are irregularly derived from the respective roots लू 'to cut', (IX. 13), and पळ् 'to go, move' (I. 892) by the addition of the affix क्त . After the root लू , the व of the affix क्त is replaced by जुट् and the vowel of the root is also gunated. Thus $\text{लू} + \text{क्त} = \text{लो} + \text{जुट्} + \text{व} = \text{लोष्टः}$. Similarly पलितम् .

Note:— लोष्ट is both masculine and neuter : so the plural is लोष्टानि or लोष्टाः .

३७६ । हृद्याम्भ्यामितन् । ३ । ९३ ।

हरितश्चेतो वर्णश्चेतो ।

376. The affix इतन् comes after the roots हृ 'to steal, rob' (I. 947) and इवै 'to go, move' (I. 1012). 93.

Thus $\text{हृ} + \text{इतन्} = \text{हरिहृ}$ 'green or yellow color'; $\text{इवै} + \text{इतन्} = \text{इवा} + \text{इतन्}$ (VI. 1. 45. S. 2370) = इवैतः 'white color'; brilliant.

३७७ । रुहे रश्म लो वा । ३ । ९४ ।

'रोहितो घृणमत्स्ययोः' । लोहितं रक्तम् ।

377. The affix इतन् comes after the root रह् 'to grow'; (I. 912) of which the र is optionally changed to ल . 94.

Thus $\text{रह्} + \text{इतन्} = \text{रोहितः}$ 'red color, saffron, a kind of deer, a kind of fish' or लोहितम् 'blood.'

Note:—Rohita means red, a fox, a kind of deer, red horse, name of Hariṣhchandra's son, a kind of fish; *n.* blood, saffron, a straight rain bow. Lohita copper, Mars, a serpent, a kind of rice.

३७८ । पिशेः किञ्च । ३ । ९५ ।

पिशितं मांसम् ।

378. The affix इतन् comes after the root पिश् 'to shape, to light, to adorn' (VI. 143) and is treated as किञ् . 95.

Thus $\text{पिश्} + \text{इतन्} = \text{पिशितम्}$ 'flesh'.

३७९ । श्रुदक्षिस्वृहृगृहिभ्य आर्यः । ३ । ९६ ।

श्रवाय्यो यज्ञपशुः । दवाय्यो गरुडो वृध्रस् । स्वृहवाय्योः । वृहवाय्यो वृहत्वासी ।

379. The affix आर्य comes after the roots श्रु 'to hear', (I 98 9), दृक् 'to grow', (I. 639), स्वृह् 'to desire for', (X. 325), वृह् 'to take' (I. 681). 96.

Thus श्रु + आर्य = श्रवाय्यः 'an animal fit for sacrifice', दवाय्यः 'a vulture, an epithet of garuḍa'; स्वृहवाय्यः 'desirous of obtaining, or a star' and वृहवाय्यः 'a house holder'.

Note:—In the Veda Bhāṣhya on the mantra उदतः श्रु वे भवति श्रवाय्यः the word Śravāyya is explained by श्रवणीय 'worthy of hearing.' So also the etymological meaning of दवाय्य is taken in the mantra दवाय्यो यो दस आस नित्यः ।

३८० । दिधिषायः । ३ । ९७ ।

दधातेर्द्वित्वमित्थं पुदच । 'मित्र इव यो दिधिषायः' ।

380. The word दिधिषाय is formed by reduplication of the root धा 'to hold, to nourish', (III. 10) and adding the affix आर्य and the augment पुक् । 97.

Thus धा धा + पुक् + आर्य = दिधिषायः 'a false friend, spirituous liquor'. As in the mantra मित्र इव यो दिधिषायः । The reduplicate आ is changed to इ ।

Note:—Ujjvaladatta reads the sūtra as दिधिषायः, and derives the word from √स्वति with the upapada dadhi: the word meaning clarified butter.

The author of Daśapāḍi vṛtti derives it from √dhish to sound (III. 22), by reduplication and without guṇa, and changing the इ of the reduplicate into अ । The author Prasāda also gives the same derivation. But all these are erroneous. The Vedic reading is दिधिषाय and not दिधिषाय । *Quere*: may not the word दिधिषाय be derived regularly from √धिष् (III. 22) with reduplication, want of guṇation and adding आर्य? In this view, the augment पुक् need not be added.

३८१ । वृज एयः । ३ । ९८ ।

वरैरयः । स्वयः ।

381. The affix एय comes after the root वृ 'to choose' (V. 9). 98.

Thus वृ + एय = वरैरयः 'the best, the chief'.

३८२ । स्तवः कसेयश्छन्दसि । ३ । ९९ ।

'स्तुवेयं पुनर्यज्ञश्च' ।

382. In the chhandas, the affix क्सेय comes after the root स्तु 'to praise' (II. 34). 99.

Thus स्तुषेय्यं पुरुषवर्षस्य (Rv. X. 120 6) स्तुषेय्यम् = स्तोतव्यम् 'worthy or deserving of being praised.' पुरुषवर्षस्य = बहुवचस्य 'protean in form.' Ujjvaladatta reads the sūtra as स्तुवः केय्यः and gives the example स्तुषेय्यः Indra. क् prevents guṇa, and उवङ् augment is added. This is against the Veda and the commentary. The word is stusheyya and not stuveyya in the Vedas.

३८३ । राजेरन्यः । ३ । १०० ।

राजन्यो बहिः ।

383. The affix अन्य comes after the root राज् 'to shine' (I. 874) 100.

Thus राज् + अन्य = राजन्यः 'fire'. Rājanya meaning a Kshatriya is formed by यत् under IV. 1. 137 S. 1153. It has svarit on the final.

३८४ । शूरन्योश्च । ३ । १०१ ।

शरण्यम् । रनयवम् ।

384. The affix अन्य comes after the roots शू 'to injure' (IX. 18) and रश् 'to play'. (I. 906). 101.

Thus शू + अन्य = शरण्यम् 'a place of refuge'. रनयवम् 'pleasant, delightful'.

३८५ । अर्तनिष्ठम् । ३ । १०२ ।

अरण्यम् ।

385. The affix अन्य comes after the root ऋ 'to go', (III. 16) and it is treated as निष्ठ which places the accent on the first syllable. 102.

Thus ऋ + अन्य = अरण्यम् 'forest'.

३८६ । पर्जन्यः । ३ । १०३ ।

'पृषु क्षेपणे' । यस्य जः । 'पर्जन्यः शक्रमेघयोः ।

386. The word पर्जन्य 'cloud, Indra' is irregular. 103.

This is formed by adding the affix अन्य to the root पृष् 'to sprinkle' (I. 737) and changing the ष् to ज्. It means a rain cloud, thundering cloud and Indra; and Vishnu.

३८७ । वदेरान्यः । ३ । १०४ ।

'वदान्यस्त्यागिवाग्निनोः' ।

387. The affix आन्य comes after the root वद् 'to speak' (I. 1058). 104.

Thus वद् + आन्य = वदान्यः 'a liberal or generous person, a fluent speaker'. The line वदान्यस्त्यागिवाग्निनोः is from Ajayakosha.

३८८ । अमिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽत्रन् । ३ । १०५ ।

अमत्रं भाजनम् । नक्षत्रम् । यजत्रः । वधत्रमायुधम् । पतत्रं तनूदहम् ।

388. The affix अत्रन् comes after the roots अश् 'to go',

(I. 493) गच्छ 'to go', (I. 692) यज 'to worship', (I. 1051) वध 'to kill' (X. 14 and पर 'to go', (I. 898 . 105.

Thus अञ् + अत्रञ् = अमत्रञ् 'a pot vessel'; नक्षत्रञ् 'a star'; यजत्रः 'a Brāhman who maintains the sacred fire'; वधत्रञ् 'a deadly weapon'; पतत्रञ् 'a wing, pinion, a feather, a vehicle'.

Note:—See Amarakosha for पतत्रञ् च तनूदहञ् (A. K. II. 5. 36). See VI. 3. 75 S. 759 for another derivation of नक्षत्रम्. According to some yajatra means agnihotra ceremony. But it really means the deity worshipped in any ceremony: and has been so explained in Veda Bhāṣya on सन्ते वायुर्वानेन गच्छतां संयजत्रैरंगतिः ॥

३८९ । गङ्गादेश्च कः । ३ । १०६ ।

कङ्कत्रञ् । डलघोरैकत्वद्वयस्यात्कलत्रञ् ।

389. The affix अत्रञ् comes after the root गङ् 'to distil, to run as a liquid', (I. 814) and the ग is changed to क. 106.

Thus गङ् + अत्रञ् = कङ्कत्रञ्, a kind of vessel, a wife. Since ड् is interchangeable with ल्, so we also get the form कलत्रञ् 'a wife, hip'.

३९० । वृजश्चित् । ३ । १०७ ।

वरत्रा चर्मनयी रज्जुः ।

390. The affix अत्रञ् comes after the root वृ 'to choose' (V. 8) and is treated as चित् which thereby places the accent on the last syllable. 107.

Thus वृ + अत्रञ् = वरत्रौ 'a strap, thong or girth of leather'. See A. K. II. 10. 31 In the following verse the चित् accent is patent:—वरत्राद्यं दायी यज्ञचापः ।

३९१ । बुविदेः कत्रः । ३ । १०८ ।

'बुविदत्रं बुदुष्यकत्र' ।

391. The affix कत्र comes after the root बिद् 'to know' (II. 55) preceded by the preposition बु. 108.

Thus बुविद् + कत्र = बुविर्द्वैतञ् 'a relative'.

Note:—Some read the affix as katraṇ, with नित् । But it is erroneous: for we do not find the accent of नित् in बुद्विद्वत्ते बुविद्वत्ताणि राध्या &c. The affix-accent is here on द् (III. 1. 3. read with VI. 1. 139.); and not on वि ॥

३९२ । कृतेनुञ् च । ३ । १०९ ।

कृन्तत्रं लाङ्गलञ् ।

392. The affix कत्र comes after the root कृत् 'to cut' (VI. 14) and there is also the augment उञ्. 109.

Thus कृत् + उञ् + कत्र = कृन्तत्रञ् 'a plough'.

Note:—The word Kṛintatram is explained as that which ought to be cut, namely, a forest, in the mantra घनं च यत् कृन्तत्रं च । (Rv. X. 86. 20)

३९३ । अमृतं शिष्यजिपर्विपचयनितनिनिहर्ष्योऽतच् । ३ । ११० ।

दशम्योऽपचयत् । भरतः । भरतो घृत्युः । 'दर्शतः रोषपूर्वयोः' । यजतः अस्तिक् । पर्वतः । पचतोऽग्निः । अमृतो रोगः । तमतस्तृष्णापरः । नमतः प्रहः । हर्षतोऽश्वः ।

393. The affix अतच् comes after the roots घृ 'to maintain', (I. 946), दृ 'to die', (VI. 110), हृ 'to see', (I. 1037), यज 'to worship', (I. 1051), पच् 'to fill', (I. 608), पच 'to cook', (I. 1045), अच् 'to go', (I. 493), तच् 'to desire', (IV. 93), नच् 'to salute, to sound', (I. 1030), and हृच् 'to go, to desire, to be wearied' (I. 547). 110.

Thus घृ + अतच् = भरतः 'name of the younger brother of Râma, as well as of the son of Dushyanta and Sakuntala; an actor &c.,); भरतो 'death'; दर्शतः 'the sun, the moon'; यजतः 'an officiating priest at a sacrifice'; पर्वतः 'a mountain'; पचतः 'fire'; अमृतः 'sickness, disease'; तचतः 'desirous'; नमतः 'bent, bowed, an actor'; हर्षतः 'a horse'.

Note :—In the Daśapâdî the sūtra is read as घृहृशीङ् &c. According to it, the affix comes after √dṛin (VI. 118) âdare, and √śîh (II. 22) to sleep; and he gives the examples as दारतः and शयतः; but not दर्शतः. This however is not correct: for we find दर्शतः in the following mantras: यश्नन्तर्गमिं दर्शतं घृहृन्तस्; and तरणि विष्णु दर्शतः (Rv I. 50. 4) and दैव्यो दर्शतो रयः &c.

The word Yajata however has been explained in the Veda-Bhâṣya by यज्य worthy of worship or what should be worshipped, in the mantra हिरण्यशर्ष्यं यजतो घृहृन्तस् &c.

The word parvata means *m.* a tree, a kind of vegetable, a kind of fish, a Deva, name of a sage, a rock, hill, a mountain.

In the gloss on mantra परित्यं हर्षतं हरिस् (Rv. IX 98. 7) haryata however is explained by "sarvaih sprihanīya" desired or liked by all.

३९४ । पृषिरङ्गिण्यां कित् । ३ । १११ ।

पृषते पृषो विन्दुश्च । रजतश्च ।

394. The affix अतच् comes after the roots पृष् 'to sprinkle' (I. 737) and रञ्ज 'to color, to please' (I. 1048) and is treated as कित्. 111.

Thus पृष् + अतच् = पृषतः 'a variegated antelope, a drop of water, a spot, mark'; रजतश्च 'silver, gold, a pearl ornament, a mountain'. The nasal is elided because the affix is कित् ।

३९५ । खलतिः । ३ । ११२ ।

खलतेः खलोपः अतच्छ्रयान्तस्येत्वं च । खलतिर्निष्केशशिराः ।

395. The word *khalati* is irregular. 112.

It is formed by the affix अतच् added to the root खल 'to stumble, to trip'; (I. 577), when the च् is elided, and there is short ह added at the end.

Thus खल + अतच् = खल् + अतच् + ह = खलतिः 'bald-headed'.

३९६ । शीङ्शपितृगमिवञ्चिजीविप्राशिभ्योऽयः । ३ । ११३ ।

सप्तभ्योऽयः स्यात् । शययोऽजगरः । शपयः । रवयः कौकिलः । गमयः पथिकः पन्थाश्च । बञ्चयो धूर्तः । वन्दीति पाठे वन्दते वन्दते वा वन्दयः स्तोता स्तुत्यश्च । जीवय आयुष्मान् । प्राणयो बलवान् । बाहुलकाच्छमिदमभ्याम् । 'शमयस्तु शमः शान्तिर्दान्तिस्तु दमयो दमः' ।

396. The affix अय comes after the seven roots शी 'to lie down', (II. 22), शप् 'to curse', (I. 1049), र 'to sound', (II. 28), गम् 'to go', (I. 1031), वञ्च् 'to cheat', (I. 204 and X. 163) जीव् 'to live' (I. 594), and म + अच् 'to breathe' (II. 61). 113.

Thus शी + अय = शययः 'a python'; शपयः 'a curse'; रवयः 'the cuckoo'; गमयः 'a traveller' a road; बञ्चयः 'a rogue'. But when the reading in the text, *i. e.* in the sūtra is वन्द् (to salute) instead of वञ्च्, then we have वन्दयः 'a praiser, a bard, one who deserves praise'; जीवयः 'life'; प्राणयः 'strong, powerful, breahing.' By VIII. 4. 19 S. 2478 the न is changed to ण ॥

By the force of बहुल (diversely), which governs the Uṇādi sūtras, the affix अय comes after the roots शस् 'to be calm or quiet or tranquil' (IV. 92) and दस् 'to restrain' (IV. 94).

Thus शमयः 'tranquility, calmness'; दमयः 'self-restraint'. See Amarakosā III 2. 3 for the verse शमयस्तु शमः शान्तिर्दान्तिस्तु दमयो दमः ।

३९७ । भृजश्चित् । ३ । ११४ ।

भरयो लोकपालः ।

397. The affix अय comes after the root च् 'to nourish or maintain', (III. 5) and is treated as चित्. 114.

Thus भृ + अय = भरयः 'a sovereign, fire, a deity presiding over one of the regions of the world'.

३९८ । रुदिविदिभ्यां कित् । ३ । ११५ ।

रोदितीति रुदयः शिशुः । वेत्तीति विदयः ।

398. The affix अय comes after the roots रुद् 'to weep' (II. 58) and विद् 'to know' (II. 55) and is treated as कित्. 315.

Thus रुद् + अय = रुदयः शिशुः 'a weeping, or crying child'. विदयः 'knowing or the science of yoga'.

Note :—Ujvaladatta has read the sūtra as रुदिविदिभ्यां कित्, *i. e.* the affix अय comes after the roots रु (to cry) and विद् and is treated as कित्, and so he has evolved the form रु + अय = रुवयः ।

The author of Daśapādi vṛitti has read the sūtra as रुदि विदिभ्यां कित्. But we have followed the Bhāṣya and so have read the sūtra as रुदि विदिभ्यां कित्. The affix is कित् for in commenting on the sūtra गाङ् कुटादि &c. (I. 2. 1. S. 2461) Patanjali while enumerating कित् affixes, mentions अयङ् thus : के पुनश्चङादयः ? अङ् अङ् नतिङ् अयङ् नङ् इति ॥

३९९ । उपसर्गे वसेः । ३ । ११६ ।

आवसथो गृहम् । संवसथो ग्रामः ।

399. The affix अव comes after the root वस् 'to dwell' (I. 1054), when preceded by an upasarga. 116.

Thus आ + वस् + अव = आवसथः 'a dwelling house'; सम्वसथः 'a village'.

Note:—Ujjvaladatta has read the sūtra as सोपसर्गावसेः whereas others have read it as आदि वसेः । According to this latter view, āvasatha is the only form; and not samvasatha.

४०० । अत्यविचमितिभिरभिलभिनभितपिपत्तिपनिपशि-

नहिभ्योऽसच् । ३ । ११७ ।

त्रयोदशभ्योऽसच् स्यात् । अततीत्यतसो वायुरात्मा च । अवतीत्यवसो राजा भागुश्च । चमत्यस्मिन्चमसः सोमपानपात्रम् । तार्यत्यस्मिन्निति तमसोऽम्बकारः । नमसोऽनुकूलः । 'रभसो वेगहर्षयोः' । लमसो धनं याचकश्च । नमति नभ्यति वा नभस आकाशः । तपसः पक्षी चन्द्रश्च । पतसः पक्षी । 'पनसः कण्टकिफलः' । पणसः पण्यद्रव्यम् । गहसं ज्ञानम् ।

400. The affix असच् comes after the following thirteen roots: viz:—अत् 'to go' (I. 38), अच् 'to protect' (I. 631), चच् 'to drink, to eat' (I. 497), तच् 'to desire' (IV. 93), नच् 'to salute' (I. 1031), रच् 'to begin, to embrace, to long for' (I. 1023), लभ् 'to obtain' (I. 1024), नभ् 'to injure' (I. 788 and IX. 48), तप् 'to suffer pain' (I. 1034), पत् 'to go' (I. 898), पच् 'to praise' (I. 467), पण् 'to purchase, to honor, to praise' (I. 466), गह् 'to honor, to respect' (X. 321.), 117.

Thus अत् + असच् = अतसः 'wind, the soul'; lit. that which constantly moves, ; चमसः 'the cup for drinking Soma-juice', lit. in which they drink. अवसः 'a king, the sun'; lit. he who protects. &c; तमसः 'darkness', नमसः (favorable, kindly disposed); रभसः 'violence, anger, joy', लभसः 'wealth, a solicitor'; नभसः 'the sky, the ocean'; तपसः 'the sun, the moon, a bird'; पतसः 'a bird'; पनसः 'the jack-fruit', पणसः 'an article of sale, a commodity'; गहसच् 'knowledge'.

Note:—अतसी f. common flax, hemp, linseed. चमसः a vessel can, ladle &c. used at sacrifices for drinking the Soma juice, a cake made of barley. पनसः the bread-fruit tree, a thorn, a kind of monkey, f. a kind of malady.

४०१ । वेजस्तुव् च । ३ । ११८ ।

बाहुलकादात्वाभावः । वेतसः ।

401. The affix असच् comes after the root वेज् 'to weave, to sew' (I. 1055), and there is also the augment वृट्. 118.

By force of बहुलं (diversely) which governs the Unādi sūtras, the आ is wanting. Thus वे + वृट् + असच् = वेतसः 'the reed'.

Note:—In the Daśapādi vṛitti, the sūtra is read as विद्यस्तु च, i. e. all the above operations take place after the root घी 'to go &c. (II. 39). Thus घी + वृद्ध + अस्वच् = वेतसः ।

४०२ । वह्नियुभ्यां कित् । ३ । ११९ ।

वाहसोऽजगरः । यावस्तृणसंपातः ।

402. The affix अस्वच् comes after the roots वह् 'to carry' (I. 1053), and वृ 'to join' (II. 23), and is treated as कित्. 119.

Thus वह् + अस्वच् = वाहसः 'the python, a water course'; यावसः 'a heap of grass'. There, is vṛiddhi as the affix is कित् ।

४०३ । वयश्च । ३ । १२० ।

वय गतौ । वायसः काकः ।

403. The affix अस्वच् comes after the root वय् 'to go, move' (I. 504), and is treated as कित्. 120.

Thus वय् + अस्वच् = वायसः 'a crow'.

४०४ । दिवः कित् । ३ । १२१ ।

दिवसं-दिवसश्च ।

404. The affix अस्वच् comes after the root दिव् 'to play' (IV. I.), and is treated as कित्. 121.

Thus दिव् + अस्वच् = दिवसश्च or दिवसः 'a day'.

४०५ । कृशूलिकलिगर्दिभ्योऽमच् । ३ । १२२ ।

कार्मः । शरभः । शलभः । कलभः । गर्दनः ।

405. The affix अमच् comes after the roots कृ 'to scatter' (VI. 116), शृ 'to injure' (IX. 18), शल् 'to go, to tremble' (I. 896), कल् to scratch (I. 526), and गर्द् 'to sound, to roar' (I. 58). 122.

Thus कृ + अमच् = कार्मः 'the back of the hand from the wrist to the root of the fingers; the trunk of an elephant, a young camel'; शरभः 'a young elephant'; शलभः 'a grass-hopper, locust, a moth'; कलभः 'a young elephant'; गर्दनः 'a donkey, the white water lily; smell; an insect.

४०६ । ऋषिवृषिभ्यां कित् । ३ । १२३ ।

ऋषभः । वृषभः ।

406. The affix अमच् comes after the roots ऋष् 'to go' (VI. 7) and वृष् 'to sprinkle' (I. 738) and it is treated as कित्. 123.

Thus ऋष् + अमच् = ऋषभः 'a bull'; वृषभः 'a bull'.

Note:—Rishava means a bull, the male animal, the best or most excellent, the note ऋ, the hollow of the ear, a boar's tail, a crocodile's tail, a dried plant, name of an antidote, an incarnation of Vishṇu, a sacrifice.

४०७ । रुधेर्निष्ठा च । ३ । १२१ ।

‘रुधेर्हिंसायाश्च’ । अस्मादभक्तिनितिकस्यात् । लुपादेशश्च । ‘लुपभो वसदन्तिनि’ ।

407. The affix **अभच्** comes after the root **रुध्** ‘to be angry’ (I. 724) and is treated as **निट्** (which thereby places the accent on the first syllable) and also as **क्विट्**. The root **रुध्** is replaced by **लुपः** 124.

Thus **रुध् + अभच् = लुप + अभच् = लुपभः** ‘an elephant in rut’.

४०८ । रासिर्वल्लभ्यां च । ३ । १२५ ।

रासभः । वल्लभः ।

408. The affix **अभच्** comes after the roots **रास्** ‘to cry’ (I. 657), and **वल्** ‘to go, to cover, to enclose’ (I. 520). 125.

Thus **रास् + अभच् = रासभः** ‘an ass, a donkey’; **वल्लभः** ‘a cowherd, a cook, beloved, dear, supreme, a lover, a favourite, an overseer, a good horse’.

४०९ । जृविशिभ्यां ऋच् । ३ । १२६ ।

जरन्तो महिषः । वेशन्तः । पल्लवश्च ।

409. The affix **ऋच्** comes after the roots **जृ** ‘to grow old’ (IV. 22) and **विश्** ‘to enter’ (VI. 130). 126.

Thus **जृ + ऋच् = जृ + अन्तः** (VII. 1. 3. S. 2169) = **जरन्तः** ‘old, decayed’; **वेशन्तः** ‘a small pond, pool, fire’. A. K. I. 10. 28.

Note:—By the force of **बहुल** (diversely) which governs all Unādi sūtras, the affix **ऋच्** also comes after the root **अर्ह्** (I. 776) ‘to deserve, merit, worthy of’, thus **अर्ह् + ऋच् = अर्हन्तः** ‘a Buddhist or Jaina priest’.

४१० । रुहिनन्दिजीविग्राहिभ्यः षिदाशिषि । ३ । १२७ ।

रोहन्तो वृक्षभेदः । नन्दन्तः पुत्रः । जीवन्त औषधश्च । ग्राहन्तो वायुः । षिट्वाङ्गीष् । रोहन्ती ।

410. The affix **ऋच्** comes in the sense of benediction after the roots **रुह्** ‘to grow’ (I. 912), **नन्द्** ‘to be glad’ (I. 67), **जीव्** ‘to live’ (I. 594), **ग्र + अर्ध्** ‘to breathe’ (II. 61), and is treated as **षिट्**. 127.

Thus **रुह् + ऋच् = रोहन्तः** ‘a tree’; **नन्दन्तः** ‘a son’; **जीवन्तः** ‘a drug, life’; **ग्राहन्तः** ‘wind’. Since the affix is treated as **षिट्**, the feminines of the above words are formed by adding **ङीप्**. Thus **रोहन्तः + ङीप् = रोहन्ती** ।

४११ । तृभूवहिवसिभासिसाधिमहिलगिहजिनन्दिभ्यश्च । ३ । १२८ ।

दशभ्यो ऋत्स्यात् । स च षिट् । तरन्तः ससुत्रः । तरन्ती नौका । भवन्तः कालः । बहन्तो वायुः । वसन्त ऋतुः । भासन्तः सूर्यः । साधन्तो भिक्षुः । गडिर्घटादिद्वान्मित्वं हस्वः । ‘अद्यानन्त-’ (२३११) इति शेरयः । गरुडयन्तो जलदः । नवडयन्तो भूषणश्च । जयन्तः शक्रपुत्रः । नन्दयन्तो नन्दकः ।

411. The affix **ऋच्** comes after the following ten roots and is treated as **षिट्**:—1. **तृ** ‘to cross over’ (I. 1018). 2. **भू** ‘to be’

(I. 1). 3. वृ 'to carry' (I. 1053). 4. वृ 'to live' (I. 1054). 5. श्व 'to shine' (I. 655). 6. श्व 'to complete' (V. 17). 7. गृ 'to distil, to run as a liquid' (I. 814). 8. गृ 'to decorate' (I. 344). 9. जि 'to conquer' (I. 593) and 10 नृ 'to be pleased' (I. 67). 128.

Thus वृ + कृ = तरन्तः 'the ocean'. Since the affix is treated as वित्, the feminine of the word तरन्तः will be formed by adding डीप् to it; thus, तरन्ती 'a boat'. सवन्तः 'the present time'; वहन्तः 'the wind'; चसन्तः 'the spring'; भासन्तः 'the sun'; सावन्तः 'the mendicant'. The roots गृ, गृ, जि and नृ belong to the चटादि subdivision of the भ्वादि class and they get the designation of वित्; hence by VI. 4. 92. S 2568, they retain their penultimate short vowel before the causative णि. By VI. 4. 55 S 2311, अय् is substituted for the इ of णि before अन्त. So गृहयन्तः 'cloud'; गृहयन्तः 'ornament'; जयन्तः 'the son of Indra, नृदयन्तः a son.

४१२ । हन्तेर्मुट् हि च । ३ । १२९ ।

हेमन्तः ।

412. The affix कृ comes after the root हृ 'to kill' (II. 2), and there is the augment वृ. The root हृ is replaced by हि 129.

Thus हृ + मुट् + कृ = हि + मुट् + अन्त = हेमन्तः 'winter season'.

४१३ । भन्देर्नलोपश्च । ३ । १३० ।

भदन्तः प्रब्रजितः ।

413 The affix कृ comes after the root भन्द 'to tell a good news, to be glad' (I. 12) and च् of the root is elided. 130.

Thus भन्द + कृ = भदन्तः 'an ascetic'.

४१४ । शृच्छेररः । ३ । १३१ ।

शृच्छरा वेश्या । बाहुलकाज्जर्जरकर्करादयः ।

414. The affix अर comes after the root शृच्छ 'to go' (VI. 15). 131.

Thus शृच्छ + अर = शृच्छरा 'a harlot.'

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras, the words चर्चरी a kind of song, the recitation of scholars', जर्जरं (the banner of Indar, and moss) and कर्करः (a kind of drum, the Kali age, a cane staff) are respectively derived from the roots चर्च् 'to read, to discuss', जर्च् (to say, to speak) and कर्क् (to speak') by adding the affix अर.

Note:—Swāmi Dayānanda Sarasvatī derives such words as कदर, कदर, कदर, कदर, श्रीकर, कीटर, श्वर, समर, बर्जर, बर्जर, कर्पर, पिञ्जर, अन्वर, आहन्वर, कर्कर, नखर, तोसर &c, in short all words endings in अर, by the force of the बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras. According to him, कदली is the feminine formed by adding डीप् to the word कदर, the र् being replaced by ल by VIII. 2. 18. S. 2350 as belonging to the कपिलकादि class,

४१५ । अतिकमिभ्रमिचमिदेविवासिभ्यश्चित् । ३ । १३२ ।

अह्न्योऽरक्षित्स्यात् । अरं कपाडश्च । कसरः कासुकः । भ्रसरः । चसरः । देवरः । वासरः ।

415. The affix अर comes after the six roots अच् 'to go' (III. 16), कश्च 'to love, to be enamoured of' (I. 470), भ्रश्च 'to travel' (IV. 96), चश्च 'to eat, to drink' (I. 497), and causatives of दिव् 'to play' (IV. 1), and वश्च 'to live' (I. 1054), and it is treated as चित् (*i. e.* the accent is placed on the final syllable). 132.

Thus अच् + अर = अरं a covering, 'a door'; कसरः 'lustful, desirous'; भ्रसरः 'a bee, a lover'; चसरः 'a kind of an antelope'; देवरः 'brother-in-law, *i. e.* husband's younger brother'; वासरः 'a day of the week'.

Note:—Some have read in the sūtra वाग्भिभ्यः instead of वासिभ्यः. Accordingly they derive the word वाग्भ्यः (a cuckoo) from the root वाग् 'to roar, to sound' (IV, 54) with the addition of the affix अर.

४१६ । कुवः करन् । ३ । १३३ ।

कुरः पक्षिभेदः ।

416. The affix करन् comes after the root कु 'to make noise' (II. 33). 133.

Thus कु + करन् = कुरः an osprey, 'a kind a bird'.

४१७ । अङ्गिमदिमन्दिभ्य आरन् । ३ । १३४ ।

अङ्गारः । मदारी वराहः । 'मन्दारः पारिजातकः' ।

417. The affix आरन् comes after the roots अङ् 'to go' (I. 155), मद् 'to be pleased' (I. 853), मन्द् 'to praise' (I. 13). 134.

Thus अङ् + आरन् = अङ्गारः 'charcoal', the planet Mars; मदारः 'a hog, an elephant in rut' 'a thorn-apple or dhatura, a lover, libertine; मन्दारः 'the coral tree, an elephant', the celestial tree, the Arka plant, the dhatura plant, heaven: a cheat or rogue. After the root म्/मदा, there comes the affix द्रु also, as मदारः ।

४१८ । गढेः कड च । ३ । १३५ ।

कडारः ।

418. The affix आरन् comes after the root गड् 'to distil, to run as a fluid' (I. 814, 65 (a)), and it is changed to कड. 135.

Thus गड् + आरन् = कडारः 'the tawny color, a servant'.

४१९ । अङ्गारभृङ्गारौ । ३ । १३६ ।

भृङ्गभ्यामारन्नुष्णक् हस्वञ्च । भृङ्गारौ रघः । 'भृङ्गारः कनकालुका' ।

419. The words भृङ्गारः 'sexual passion' and भृङ्गारः (a golden vase or pitcher) are irregular. They are derived from the respective roots भृङ् 'to injure' (IX. 18) and भृ 'to nourish or maintain' (III. 5), by adding the affix आरन् and the augments

तुक् and युक्. There is shortening of the vowel of the root तु also. 136.

Thus तु + तुक् + युक् + आरत् = तुंगारः the erotic sentiment, love, passion, coiton, marks made with red lead on the body of an elephant. तुंगारः a golden vase or pitcher, a vase used at the coronation of a king.

४२० । कञ्जिमृजिभ्यां चित् । ३ । १३७ ।

कञ्जिः सौत्रः । कञ्जारो मयूरः । भार्जारः ।

420. The affix आरत् comes after the roots कञ्ज् (a sautra root) and घृज् 'to purify' (II. 57), and is treated as चित् and so the acute is on the final. 137.

The root कञ्ज् is a sautra one.

Thus कञ्ज् + आरत् = कञ्जारः 'a peacock, the sun, an elephant, the belly, an epithet of Brahmā, a hermit. भार्जारः 'a cat'.

४२१ । कमेः किदुच्छोपधायाः । ३ । १३८ ।

चिदित्यनुवृत्तेऽन्तोदात्तः । कुमारः ।

421. The affix आरत् comes after the root कम् 'to love' (I. 470), and is treated as कित् and the penultimate vowel of the root is replaced by उ. 138.

Thus कम् + आरत् = कुमारः 'a son'. The anuvṛitti of चित् comes from the previous sūtra and so the accent falls on the last syllable.

Note:—कुमारः means a son, boy, a youth, a prince, an heir apparent, name of Kārtikeya, of Agni, a parrot, groom, Varunādri.

४२२ । तुषारादयश्च । ३ । १३९ ।

तुषारः । कासारः । सहार आग्रसेदः ।

422. The words tusāra and the rest are irregularly formed by the addition of the affix आरत्. 139.

Thus 1. तुषारः 'snow,' from the root तुष् 'to please' (IV. 75.) 2. कासारः 'a pond,' from कास् 'to make a sound indicating any disease' (I. 654). 3. सहारः 'the mango tree,' from the root सह 'to suffer' (I. 905).

४२३ । दीङो नुट् च । ३ । १४० ।

दीनारः सुवर्णभरणम् ।

423. The affix आरत् comes after the root दी 'to perish, die' (IV. 26), as well as the augment नुट्. 140.

Thus दी + नुट् + आरत् = दीनारः 'a golden coin'.

४२४ । सर्तेरपः पुक्च । ३ । १४१ ।

सर्वपः ।

424. The affix अपः comes after the root वृ 'to move' (III. 17) as well as the augment पुक्. 141.

Thus सू + वृक् + अपः = सूर्यपः 'mustard seed'.

४२५ । उचिस्तुटिदलिकचिखजिभ्यां कपन् । ३ । १४२ ।

'उचपो वहिसूर्ययोः' । कुटपो मानभायडस् । दलपः प्रहरणस् । कचपं भाकपत्रस् । खजपं घृतस् ।

425. The affix कपन् comes after the roots उच् 'to burn' (I. 727), कुट् 'to be crooked' (VI. 73), दल् 'to burst open, split, clean, crack' (I. 581), कच् 'to bind' (I. 181), खज् 'to churn, agitate' (I. 250). 142.

Thus उच् + कपन् = उचपः 'fire, the sun'; कुटपः 'a measure of grain'; दलपः 'a weapon'; कचपं 'a vessel for vegetables'; खजपं 'clarified butter'.

४२६ । क्वणेः संप्रसारणं च । ३ । १४३ ।

कुणपस् ।

426. The affix अप (kapan) comes after the root क्वण् 'to sound, jingle, tinkle' (I. 477), and the semi-vowel ञ is vocalised to उ ॥ 143.

Thus क्वण् + अप = कुणपस् 'a dead body'.

४२७ । कपप्रधाक्रवर्मणस्य । ३ । १४४ ।

खरे मेदः ।

427. According to Châkravarmana, the affix कप should be used instead of kapan, which thereby places the accent on the first syllable of the affix itself. 144.

Thus क्वण् + कप = कुणपस् । The accent is on the first अ of the affix.

४२८ । विटपपिष्टपविशिपोलपाः । ३ । १४५ ।

षाट्परीक्षी कपप्रत्ययान्ताः । 'विट शब्दे' । 'विटपः' । विशतेरादेः पः । प्रत्ययस्य तुट् । यटवस् । पिष्टपं सुवनस् । विशतेः प्रत्ययादेरित्त्वस् । विशिपं नन्दिपस् । 'वरतेः संप्रसारणस्' । 'उलपं कोमलं वृणस्' ।

428. The words विटपः 'a branch of a tree', पिष्टपः 'a division of the universe', विशिपं 'a temple', and उलपः 'a creeping plant' are irregularly formed. These are formed by adding the affix कपन् to the roots विट् 'to sound' (I. 338), विश् 'to enter' (VI. 130), and वल् 'to go, hasten' (I. 520). 145.

Thus विट् + कपन् = विटपः a branch, a bush, a thicket. विश् + कपन्. The ष of the root विश् is changed to प and there is the augment तुट् and the श् is also changed to ष, hence विश् + कपन् = पिश् + तुट् + कपन् = पिष्टपः a universe, a world. c. f. विष्टपस् । In forming विशिपं, the augment इत् comes before the affix कपन्. Thus विश् + इत् + कपन् = विशिपं a temple, an abode, a palace.

The word उलपं is formed by the root वल् undergoing *Samprasârana*. Thus वल् + कपन् = उलपस् a creeping plant, soft grass, a shrub.

Note:—The word पिष्टप is so derived from √विश्, according to Ujjvala-atta. But others read the sūtra differently, instead of पिष्टप they read

विष्टप। This seems more appropriate as बिष्टप is a well known word; as यत्रवृध्नस्य विष्टपं। A. K. II. 1. 6.

४२९। वृत्तेस्तिकन् । ३ । १४६ ।

वर्तिका ।

429. The affix विकृ comes after the root वृत्, 'to be, to exist, subsist' (I. 795). 146.

Thus वृत् + विकृ = वर्तिका 'a quail; a paint-brush'.

४३०। कृतिभिदिलतिभ्यः कित् । ३ । १४७ ।

कृतिका । भित्तिका भित्तिः । सत्तिका गोधा ।

430. The affix विकृ comes after the roots कृत् 'to cut' (VI. 141), भिद् 'to penetrate' (VII. 2), सत् (a sautra root) and is treated as कित्. 147.

Thus कृत् + विकृ = कृतिका 'the third of the 27 lunar mansions or asterisms, consisting of 6 stars, the Pleiades'; भित्तिका 'a wall, partition, a small house lizard' सत्तिका 'a kind of lizard'.

४३१। इष्टयशिभ्यां तक्न् । ३ । १४८ ।

इष्टका । अष्टका ।

431. The affix तक् comes after the roots इष् 'to desire for' (VI. 59), and अष् 'to pervade' (V. 18). 148.

Thus इष् + तक् = इष्टका 'a brick'. अष्टका 'a collection of three days beginning with the 7th day after the full moon; the 8th day of three months on which the manes are to be propitiated'.

Note :—Sûtra VII. 3. 44. S. 463 might have caused the insertion of an इ, but it is not so because Pânini himself reads it as इष्टका in VI. 3. 65. S. 1009. Others say that VII. 3. 44. S. 463 is anitya because had इ been nitya, where was the necessity of reading a separate affix tikan.

४३२। इणस्तशन्तशसुनौ । ३ । १४९ ।

रेतयो ब्रह्मणः । स एव रतयाः ।

432. The affixes तण् and तण्डु come after the root इण् 'to go' (II. 37). 149.

Thus इण् + तण्डु = रतयः 'a Brâhman'. Similarly रतयस् nom. s. रतया formed by taśasun, the अ is lengthened to आ in या by VI. 4. 14. S. 425. The dual is रतयवौ, pl. रतयसः। This word means a dappled horse also. The adjective रतय means of a variegated color.

४३३। वीपतिभ्यां तनन् । ३ । १५० ।

वी गत्यादौ । वेतनम् । पत्तनम् ।

433. The affix तनच् comes after the roots वी 'to go, to pervade' (II. 39), and पत् 'to fall' (I. 898). 150.

Thus वी + तनच् = वेतनम् 'pay, hire, wages'; पत्तनम् 'a town, city, a musical instrument'. See A. K. II. 2. 1.

४३४ । दृढलिभ्यां भः । ३ । १५१ ।

दर्थः । 'दल्भः स्याद्विचक्रवोः' ।

434. The affix भ comes after the roots द्रि (IX. 23) 'to respect, tear-honor, worship' and दल् 'to burst open' (I. 581). 151.

Thus दृ + भ = दर्थः 'kuśa grass used at sacrificial ceremonies'; दल्भः a wheel, the name of a sage.

४३५ । अतिगृभ्यां भन् । ३ । १५२ ।

अर्भः । गर्भः ।

435. The affix भन् comes after the roots गृ 'to go' (I. 983) and गृ 'to sound' (IX. 28). 152.

Thus गृ + भन् = अर्भः a child; from it we get अर्भकः also with the affix कन्. गर्भः 'the womb, the belly, conception &c.

४३६ । हणः कित् । ३ । १५३ ।

हभः ।

436. The affix भन् comes after the root हण् 'to go' (II. 36) and is treated as कित्. 153.

Thus हण् + भन् = हभः 'an elephant.' See Amarakosā II. 8. 35.

४३७ । असिखल्लिभ्यां क्थिन् । ३ । १५४ ।

अस्थि । सक्थि ।

437. The affix क्थिन् comes after the roots अस् 'to throw' (IV. 100) and सक्ज् 'to stick to, to adhere' (I. 1036). 154.

Thus अस् + क्थिन् = अस्थि 'a bone' सक्थि 'the thigh'.

४३८ । प्लुषिकुषिशुषिभ्यः क्त्वि । ३ । १५५ ।

सुषिर्वह्निः । कुक्षिः । शुषिर्वीतः ।

438. The affix क्त्वि comes after the roots लुप् 'to burn', (I 736), कुप् 'to draw out' (IX. 46) and शुप् 'to become dry' (IV. 74). 155.

Thus लुप् + क्त्वि = सुक्षिः 'fire' the burning of a house, oil; कुक्षिः the belly, the womb, a cavern, the sheath. शुक्षिः 'wind' light, lustre.

४३९ । अशेर्नित् । ३ । १५६ ।

अक्षि ।

439. The affix *kṣi* comes after the root अश 'to pervade' (V. 18) and it is treated as नित्. 156.

Thus अश् + क्त्वि = अक्षि 'the eye'.

४४० । हवेः क्तुः । ३ । १५७ ।

हवुः ।

440. The affix क्त्वं comes after the root हप् 'to desire for' (VI. 59). 157.

Thus हप् + क्त्वं = हव्त्वं 'sugarcane'. See Amarakosā II. 4. 163.

४४१ । अखितृस्तृतन्निभ्य ईः । ३ । १५८ ।

'अखीर्नारी रजस्वला' । तृतीर्षः । स्तृतीर्षः । तन्त्रीर्वीणादेर्गुणः ।

441. The affix ई comes after the roots अष् 'to protect' (I. 631), तृ 'to cross over' (I. 1018), स्तृ 'to cover' (IX. 14) and तन्त्र 'to rule' (X. 139). 158.

Thus अष् + ई = अषीः 'a woman who has menstruated'. तृतीः 'a boat'; स्तृतीः 'smoke'; तन्त्री the string of a flute &c.

४४२ । यापोः क्तिद् द्वे च । ३ । १५९ ।

ययीरश्वः । 'यपीः स्यात्सोमसूर्ययोः' ।

442. The affix ई comes after the roots या 'to go, obtain' (II. 40) and पा 'to drink' (I. 972), and is treated as क्तिद् and there is reduplication of the roots 159.

Thus या + ई = यया + ई = ययी 'a horse', the guṇa is prevented by the affix being regarded as क्तिद्.

So also पपीः 'the sun and the moon'.

४४३ । लक्ष्मिर्मुट् च । ३ । १६० ।

लक्ष्मीः । इत्युणादियु लुक्तीयः पादः ।

443. The affix ई comes after the root लष् 'to mark' (X. 5), and there is the augment मुट् and the sign णि is elided. 160.

Thus लष् + मुट् + ई = लक्ष्मीः 'the goddess of prosperity'.

CHAPTER IV.

४४४ । वातप्रसीः । ४ । १ ।

वातयवश्च उपपदे नाभातोरीप्रत्ययः । च च क्तिद् । वातप्रसीः । अयं स्त्रीपुंभयोः ।

444. The affix ई comes after the root वा 'to measure, to limit' (II. 53) preceded by the word वात (wind) and is treated as क्तिद्. 1.

Thus वात + प्र + वा + ई = वातप्रसीः (an antelope, literally that which is as fleet as the wind). This word is both of the masculine and feminine gender.

Note:— Since the affix is क्तिद्, the long वा of √वा is elided by VI. 4. 140 S. 204. See A. K. II. 5. 7.

According to Amara all animals having two, or four or six feet and all reptile are of both genders. Subhâti, Chandra &c. have also taken वातमनी as of both genders.

४४५ । अतन्वयस्त्रिवन्वयद्वयर्पिसद्यत्यङ्गिकुपुकृशिम्यः कलिज्यतुजलि-

जिष्ठजिष्ठजिसन्त्यनिधिनृत्यसासानुक्तः । ४ । २ ।

द्वादशभ्यः अनात्त्युः । अर्तेः कलिज्यत् । 'बद्धमुष्टिः करो रलिः सोऽरलिः प्रसृताङ्गुलिः' । मनोतेर्यत् । तन्वयमुर्वाद्वा रात्रिश्च । अञ्जेरलिच् । अञ्जलिः । घनेरिष्टुच् वनिष्टुः स्वविरामश्च । अञ्जेरिष्टुच् । अङ्गिकष्टो भातुः । अर्पबतेरिस् । अर्पिसोऽग्रसांसस् । सदेः स्यद् । सत्स्यः । अतेरि-यिद् । अतियिः । अङ्गेरलिः । अङ्गलिः । कौतेरसः । कवसः । अच इत्येके । कवचच् । वीतेरासः । यवासो दुरालभा । कृशेरोमुक् । कृशातुः ।

445. The twelve affixes कलिच्, यतुच्, अलिच्, इष्टुच्, वष्टुच्, हसच्, हसच्, हयिच्, उलि, अस (or अच according to some), आस and आनुक् come respectively after the twelve roots अ 'to go' (I. 983), तद्, 'to spread' (VIII. 1), अङ्क 'to decorate, to go' (VII. 21), वद् 'to beg' (VIII. 8), अञ्ज 'to go' (VII. 21), अर्पि causative of √ri to go', नद् 'to be pleased' (IV. 99), अर 'to go' (I. 38), अङ्ग 'to go' (I 155), कु 'to sound' (II. 33), यु 'to join' (II. 23), and कृष् 'to become lean or thin' (IV. 117). 2.

1. Thus अ + कलिच् = रलिः 'the closed fist', the elbow, the distance from the elbow to the end of the closed fist, a cubit. अरलिः a cubit of the middle length, from the elbow to the tip of the little finger; an ell. It is formed from ratni with the negative particle. The vowel अ is changed to र by sandhi (VI. 1. 77. S. 47) before the अ of अलिच् ॥ So we get ratni. In Daśapâdî the affix is atnich without क and so it causes guna, and then the regular form is aratni. 2. तद् + यतुच् = तन्वयुः 'wind, night', a cloud, a thunder-bolt. 3. अञ्ज् + अलिच् = अञ्जलिः 'the joined palms'. 4. वद् + इष्टुच् = वनिष्टुः 'part of the entrails of an animal offered in sacrifice; the rectum'. 5. अञ्ज् + हसच् = अञ्जिहसुः 'the sun'; according to some, the affix हस्यच् comes after the root अञ्ज्, so they evolve the form अञ्जिहस्युः 'the sun'. 6. अर्पि + हसच् = अर्पिसः 'the heart, flesh in the heart'. 7. नद् + हसच् = नत्स्यः 'a fish'; name of a country'. 8. अत् + हयिच् = अतियिः 'a guest', lit. a traveller: name of a son of Kuśa and Kumudavati and grand son of Râma. अङ्ग + उलि = अङ्गलिः 'a finger'. 10. कु + अस or अच = कवसः or कवचः 'an armour, a prickly; shrub'. 11. यु + आस = यवासः a kind of Khadira. 12. कृष् + आनुक् = कृशातुः 'fire'.

Note :—The word tanyatu has been explained by गर्जितं thundered, in the mantra आविष्कृत्योनि तन्वतुर्न वृष्टिश्च; and by मेघ or cloud in the mantra वृष्टिर्न तन्वतुः; and by अग्नि or thunder-bolt in the mantra दिव द्धिन्नं न तन्वतुश्च । For वनिष्टु see the mantrः वनिष्टो हृदयादधि । The word अर्पिस is derived from

the causative of अङ्; the पुक् is added by VII. 3. 36 S. 2570: and the causative sign ह is elided by VI. 4. 51. S. 2313.

४४६ । अः करन् । ४ । ३ ।

उत्तरसूत्रे किङ्ग्रहणादिह काकरस्य नेचबस् । शर्करा ।

446. The affix karan (kara) comes after the root कृ 'to injure' (IX. 18). 3.

In the next sūtra, the affix is treated as कित् therefore we conclude that it is not so in the present one, so the क of the affix is not indicative and is not elided, and the guṇa operation is not prevented.

Thus कृ + करन् = शर्करा sugar: candied sugar, a pebble, gravel, small stone, a fragment, any hard particle.

४४७ । पुषः कित् । ४ । ४ ।

पुष्करम् ।

447. The affix करन् comes after the root पुष् to nourish (I. 732) and is treated as कित्. 4.

Thus पुष् + करन् = पुष्करम् 'a pond' a blue lotus, the tip of an elephant's tongue, the skin of a drum, the blade of a sword, the sheath of a sword, an arrow, air, sky, atmosphere, a cage, water, intoxication, the art of dancing, war, battle, union, a place of pilgrimage in Ajmere, the bowl of a spoon, a part, portion; a kind of serpent, a kind of drum, the sun, an epithet of Krishna, of Shiva &c.

४४८ । कलश्च । ४ । ५ ।

पुष्कलम् ।

448. The affix कल् also comes after the root पुष् 'to nourish' (I. 732). 5.

Thus पुष् + कल् = पुष्कलम् 'much, copious', full, complete, rich, magnificent, splendid; excellent, best, eminent, near, loud, resonant, a kind of drum: an epithet of Shiva, of mount Meru; a particular measure of capacity, alms to the extent of four morsels of food.

४४९ । गमेरिनिः । ४ । ६ ।

गमिष्यतीति गमी ।

449. The affix इनि comes after the root गम् 'to go' (I. 1031). 6.

Thus गम् + इनि = गमिन् n. s. गमी. one who intends to go. The force of the affix is that of futurity. See III. 3. 3. S. 3171. The गम्वादि of that sūtra refers to this गमी ॥

४५० । आङि शित् । ४ । ७ ।

आगामी ।

450. The affix **इनि** comes after the root **गच्छ** (to go) when preceded by the preposition **आह्** and is treated as **जित्** (where by the penultimate vowel of the root is lengthened). 7.

Thus **आह् + गच्छ + इनि = आगानित्** n. s. आगामी 'coming, future' = आगमिष्यति ।

४५१ । भुवश्च । ४ । ८ ।

भावी ।

451. The affix **इनि** comes after the root **भू** 'to be' (I. 1.) and is treated as **जित्**. 8.

Thus **भू + इनि = भावित्** n. s. भावी 'future' = भविष्यति ॥

४५२ । मे स्यः । ४ । ९ ।

प्रस्थायी ।

452. The affix **इनि** comes after the root **स्था** (I. 975) 'to stand' preceded by the preposition **प्र**. 9.

Since the affix is treated as **जित्** and as the root-stem ends in **आ**, the augment **युक्** (य्) is ordained by VII. 3. 33. S. 2761.

Thus **प्र + स्था + इनि = प्रस्था + युक् + इनि = प्रस्थायित्** 'departing, going' = गन्तुकामः ।

४५३ । परमे कित् । ४ । १० ।

परमेष्ठी ।

453. The affix **इनि** comes after the root **स्था** to stand (I. 975) preceded by the word **परमे** and is treated as **कित्**. 10.

Thus **परमे + स्था + इनि = परमेष्टित्** n. s. परमेष्ठी. An epithet of Siva &c.

Note:—The affix being regarded as **कित्**, causes the elision of the **आ** of the root **स्था** by VI. 4. 64. S. 2372. By VI. 3. 9. S. 966, the locative ending of **परमे** is not elided, as it is a name. See A. K. I. 1. 16.

४५४ । मन्थः । ४ । ११ ।

मन्थतेरिनिः कित्स्यात् । कित्स्यान्नकारकोपः । मन्थाः । मन्थानी । मन्थानः ।

454. The affix **इनि** comes after the root **मन्थ्** 'to churn' (I. 43) and is treated as **कित्** which thereby causes the elision of **त्** of the root. 11.

Thus **मन्थ + इनि = मन्थ् + इनि = मन्थित्** 'a churning stick'. Its Nom. forms are मन्थाः, मन्थानी, मन्थानः by VII. 1. 86 and 87. S. 366 and 367.

४५५ । पतस्थ च । ४ । १२ ।

पन्थाः । पन्थानी ।

455. The affix **ini** comes after **पठ** to go (I. 898), and the final of **पठ** is replaced by **य**. 12.

Thus पठ् + इनि = पथ् + इनि = पथिर् । n.s. पथ्याः, पथ्यानी &c. See VII. 1. 86 and 87 S. 866 and 867.

Note :—The word पथ is another word having the same meaning. It is formed by पथ् affix of Pachādi as we find in Subhūti Chandra वाटः पथश्च मार्गश्च ।

From अमुच with इनि of Matup-sense, we get अमुचिर् Indra lit. lord of heaven or thunderbolt. The nom. S. is अमुचाः (the long आ is by VII. 1. 85 S. 865, and च is changed to छ by VII. 1. 86. S. 866) dual अमुचाणौ, pl. अमुचाणः । This is according to Ujjvaladatta. अमुचः meaning heaven and thunderbolt, is derived by adding the affix इ to the root चि to dwell (VII. 114) preceded by अमु thus अमवो देवाः सवन्ति अस्मिन् that in which the Devas (ṛibhus) dwell or decay, namely heaven or thunderbolt.

But the Daśapāḍī derives the word ṛibhukṣhin from the root अमु to go, with the affix भुक्षिन्क्. The sūtra given there is अतः भुक्षिन्क् । This sūtra is quoted in the Veda Bhāṣya on अमुचयनिर्नाहुवक्तवे । (Rig Veda I. 112. 4). The difference in these two etymologies consists in this. The first (formed with इनि affix) is final acute : for the इ of इर् gets accent of the affix (III. 1. 8. S. 3708). In the other case, the accent is anomalous

४५६ । खजेराकः ४ । १३ ।

खजाकः पक्षी ।

456. The affix आक comes after the root खज् 'to churn, agitate' (I. 250). 13.

Thus खज् + आकः = खजाकः 'a bird, a churning stick'.

Note :—Svāmi Dayānanda Sarasvatī says that the word नन्दाकः (a current, stream) from the root नन्द् (to move slowly) can be evolved under the present sūtra by the force of बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras.

४५७ । बलाकादयश्च । ४ । १४ ।

बलाका । गलाका । पलाका ।

457. The words balākā &c are irregular. 14.

The words बलाका 'a crane, a mistress', गलाका 'a pencil or small stick used in painting the eyes with collyrium' and पलाका 'a banner,' are irregularly formed by adding the affix आक to the respective roots बल् 'to breathe, to live' (I. 893), गल् 'to shake, stir, agitate' (I. 896) and पद् 'to go' (I. 898).

Note :—Svāmi Dayānanda Sarasvatī, under the present sūtra places also the following words :—गलाका (a female elephant) from the root गल् (to know); पलाका (a hurricane) from the root पु (to cleanse); पदाका (a bird) from the root पद् to go or move).

४५८ । पिनाकादयश्च । ४ । १५ ।

पातैरिष्यं गुण्य । क्षीयुं चोः पिनाकः स्याच्छूलशङ्करमन्थनोः । 'तत्र आघाते' । तडाकः ।

458. The words pināka &c. are also irregular. 15.

The words पिनाकः (the trident or the bow of Siva) and तडाकः (a pond) are irregularly formed by adding the affix आक to the respective roots पा 'to protect' (II. 47) the आ of which is replaced by ह and which receives the augment दुर् also ; and तड् 'to beat' (X. 43).

See Amarakosā III. 3. 14, for the verse पुलगङ्कर मन्थनोः ।

Note:—Under the present sūtra, Svāmi Dayānanda Saraswati places the following words also:—तडाकः (a pond) from the root तड् (to beat); लडाकः (prosperity good fortune) from the root लड् (to be glad) 'श्यामाकः (a kind of grain or corn) from the root श्यै (to go, move), नभाकश्च (the cloudy sky) from the root नभा (to shine) with the negative particle न. पिययाकः (oil cake) from the root पिच् (to grind), the य of which is changed to र् and there is the augment of य. वार्ताकः or वार्ताकी (egg-plant) from the root वृच् (to exist), the च् of which is vriddhied. गुवाकः (the betel-nut tree) from the root गु (to sound indistinctly), the guṇation being prevented by the क in the affix.

४५९ । कषिकृविभ्यालीकन् । ४ । १६ ।

कषीका पक्षिनामिः । 'दृषिका नेत्रयोर्नेलश्च' ।

459. The affix ईकृ comes after the roots कष् to injure (I. 716), and दुष् 'to commit a mistake' (IV. 76). 16.

Thus कष् + ईकृ = कषीका 'a kind of a bird'; VI. 4. 90 S. 2604. In the case of the root दुष्, the affix is added to the causative base. Thus दुष् + णि + ईकृ = दृषिक् + णि + ईकृ (VI. 4. 90. S. 2604) = दृषिका (the णि is elided by VI. 4. 51. S. 2313). It means the mucus discharge of the eyes. See A. K. II. 6. 67.

४६० । अनिहृविभ्यां किकृच । ४ । १७ ।

अनीकृ । हृषीकृ ।

460. The affix ईकृ comes after the roots अर्च् to breathe (II. 61) and हृष् 'to be glad' (IV. 119) and is treated as कित्. 17.

Thus अर्च् + ईकृ = अनीकृ 'an army'; हृषीकृ 'an organ of sense'.

४६१ । कङ्कणः कङ्कणाश्च । ४ । १८ ।

कणश्च कङ्कणाश्च । कङ्कणादीकङ्कणतोः कङ्कणादेशश्च । 'परिटकायां कङ्कणीका सैव प्रतिव-
रापि च' ।

461. The affix ईकृ comes after the root कण् 'to sound' (I. 476) when it is conjugated in the षच् गुणश्च intensive, which is replaced by कङ्कण. 18.

Thus कण् + यङ् लुक् + ईकन् = कण् कश् + यङ् लुक् + ईकन् (VI. 1. 9. S. 2395) = चकण् + ईकन् (VII. 4. 62. S. 2245) = च + युक् + कण् + ईकन् (VII. 4. 85. S. 2643) = चक् कण् + ईकन् = कङ्कण् + ईकन् = कङ्कणीका a small bell or tinkling ornament.

४६२ । शृण्वृजां द्वे रुक् चाभ्यासस्य । ४ । १९ ।

शर्शरीको द्विः । पर्यरीको दिवाकरः । वर्वरीकः कुटिलशेषः ।

462. The affix ईकन् comes after the roots शृ 'to injure' (IX. 18), ण् 'to maintain' (IX. 19), and च् 'to choose' (V. 8). The reduplication of the roots takes place; and the augment चक् is added to the reduplicate 19.

Thus शृ + ईकन् = शृशृ + ईकन् = शृश्शृ + ईकन् (VII. 41. 66. S. 2244 and I. 1. 51. S. 70) = श + चक् + शृ + ईकन् (VII. 4. 60. S. 2179) = शर्शरीकः 'a rogue; a mischievous man,' पर्यरीकः 'the sun'; वर्वरीकः 'curly hair'.

४६३ । फर्फरीकाद्यश्च । ४ । २० ।

‘स्फुर स्फुरणे’ । अस्मादीकस्यातोः फर्फरादेशः । फर्फरीकं कियलवच् । दर्दरीकं वादिसच् । फर्फरीकं शरीरच् । तित्तिहीको वृषभेदः । चरेदुश्च । चञ्चरीको ज्ञमरः । नर्नरीको हीनजनः । फर्फरीका गलन्तिका । पुण्तेः पुण्डरीकं वादिसच् । पुण्डरीको व्याघ्रोऽग्निर्दिग्गजश्च ।

463. The words फर्फरीक &c. are irregularly formed by the addition of the affix ईकन्. 20.

Thus we add the affix ईकन् to the root स्फुर 'to throb, palpitate' (VI. 95), which is replaced by फर्फर. स्फुर् + ईकन् = फर्फर् + ईकन् = फर्फरीकश् 'a young shoot or branch'.

Note:—In the above mentioned manner, Ujvaladatta evolves the form फर्फरीकश्.

But Tattva Bodhini says that, in fact, it is derived by the operation of the previous sūtra, i. e. the reduplication and the substitution of स् for च् of the root, elision of स् and the augment चक् take place and thus फर्फरीक is formed. Because in the the gaṇa sūtra चरेदुश्च च, which is included in this class, we read the anuvritti of द्वे चक् &c. so that anuvritti should be read into this sūtra also.

Similarly दर्दरीकश् 'a musical instrument' from the root दृ 'to hurt, to kill' (IX. 23); and फर्फरीकश् the body; from the root फृ 'to grow old' (IX. 24), are formed by the addition from the affix ईकन्. The word तित्तिहीकः (the Tamarind tree) is formed from the root तिच् 'to make wet' (IV. 16). by adding the augment लुक् to the reduplicate and changing च् to ड and affixing ईकन्.

Gaṇa sūtra. The augment लुच् is added to the reduplication of चर ॥

The word चञ्चरीकश् (a beetle) is formed from the root चर् 'to walk' (I. 591); to the reduplicate of which is added the augment लुच् when the affix ईकन् follows. The द्वे of the preceding sūtra is understood here also. Instead of adding the augment चक् to the reduplicate, लुच् is added in the case of चर् ॥

The words कर्करीकः 'a poor man, a pauper, a wicked man,' and कर्करीका ~~a water jar with hole in the bottom~~ from which the water drops upon the object of worship are derived from the reduplication of the roots कृ 'to die' (VI. 110) and कृ 'to do' (VIII. 10) respectively and adding the augment वृक् and the affix ईकृ.

The word पुण्डरीकम् (a lotus, a musical instrument) is formed from पुण् to be pious (VI. 43), the letter ड is added to ण and then the augment वृक् and the affix ईकृ come after it.

Thus पुण् + ईकृ = पुण् + ड + वृक् + ईकृ = पुण्डरीकम् a tiger, fire, one of the eight elephants that guard and preside over the eight cardinal points i. e. the elephant of the S. E. direction. The other meanings of this word are, a lotus flower, a white parasol, a kind of serpent, a species of rice, a kind of leprosy: a kind of mango tree, a pitcher: a mark on the forehead, a medicine, drug.

Note:—कर्करीकः the palm of the hand with the fingers extended, n. a young shoot or branch, softness, f. का a shoe. दर्दरीकः a frog, a cloud, a kind of musical instrument. कं a musical instrument in general. कर्करीकं the body. a region, country, a picture. तित्तिडीकः a kind of bull. But तित्तिडीकः means the tamarind tree, a sour sauce, चङ्गरीकः a large black bee.

४६४ । ईषेः किद्रुस्वश्च । ४ । २१ ।

इषीका गलाका ।

464. The affix ईकृ comes after the root ईष् 'to go' (I. 642), is treated as कित् and the long ई of the root is shortened. 21.

Thus ईष् + ईकृ = इषीका reed, rush, stalk of grass, an arrow, a sort of sugar-cane, probe, a painter's brush'. The कित् prevents गुण. The very fact that the short इ is ordained to replace the long ई of the root, would have prevented गुण. The making of the affix a कित् is unnecessary here; though it is necessary for the subsequent sūtras.

४६५ । ऋजेश्च । ४ । २२ ।

ऋजीक उपहतः ।

465. The affix ईकृ comes after the root ऋज् 'to go' (I. 189), and is treated as कित्. 22.

Thus ऋज् + ईकृ = ऋजीकः 'polluted, smoke', name of Indra, name of a mountain.

४६६ । सतीर्नम्ब । ४ । २३ ।

सृषीका लाला ।

466. The augment उक् and the affix ईकृ come after the root सृ 'to go' (I. 982), and the affix is treated as कित्. 23.

Thus सृ + उक् + ईकृ = सृषीका 'saliva'. See Amarakosā II. 6. 67.

४६९ । मृडः कीकच्कङ्कणी । ४ । २४ ।

मृडीको मृगः । मृडङ्कणः शिशुः ।

467. The affixes कीकच् and कङ्कण come after the root मृड् 'to be gracious &c. (VI. 38) and are treated as कित्. 24.

Thus मृड् + कीकच् = मृडीकः 'name of Siva, a fish, deer'; मृड् + कङ्कण = मृडङ्कणः 'a child'. Ujjvaladatta reads the affix as कीकच्. But it is wrong. The word मृडीक is end-acute owing to चित् accent. As in the verse मृडीके अस्य सुप्रती स्यात् the accent is चित् ॥

४६८ । अलीकादयश्च । ४ । २५ ।

कीकजन्ता निपात्यन्ते । 'अल भूषणादौ' । अलीकं निश्चया । यिष्वर्वाद्यलीकं विप्रिचं खेदश्च । 'अलीकं पटलप्रान्ते' इत्यादि ।

468. The words अलीकश् (false) &c. are irregularly formed with the affix कीकच्. 25.

Thus अल् 'to adorn (I. 548) + ईकच् = अलीकश्; the word व्यलीकश् (unpleasantness) is formed from the root अल् preceded by the preposition वि and adding the affix ईकच्.

The word बलीकश् 'the edge of a thatched roof' is similarly formed from the root बल् 'to go' (I. 520). So also other forms.

Note:—The word बल्नीकश् (An ant-hill) is formed from the root बल् with the additions of the augment लुट् and the affix ईकच्.

The word वाहीकः (the cow, the horse) is formed from the root वह् (to carry), the vowel of which is *widened* before the affix ईकच्.

The word सुप्रतीकः (an epithet of Kāmādeva, of Śiva, of the elephant of the north-east quarter) is formed from the root इण् (to go) preceded by सुप्र, and the root इण् takes the augment लुट्. Thus सुप्र + इण् + ईकच् = सुप्र + लुट् + इ + ईकच् = सुप्रतीकः ॥

The word शमीकः (the name of a Rishi) is formed from the root शच् (to restrain) by adding the affix ईकच्.

४६९ । कृत्तुभ्यामीषन् । ४ । २६ ।

करीबोऽस्त्री शुष्कगोमये । तरीषस्तरिता ।

469. The affix ईषन् comes after the roots कृ 'to scatter' (VI. 116) and कृ 'to cross over' (I. 1018). 26.

Thus कृ + ईषन् = करीबः 'dry cow-dung'. So also तरीषः 'a boat'.

४७० । शृषुभ्यां किञ्च । ४ । २७ ।

शिरिषः । पुरीषश्च ।

470. The affix ईषन् comes after the roots शृ 'to injure' (IX. 18) and पृ 'to nourish' (IX. 19) and is treated as कित्. 27.

Thus शृ + ईषन् = शिरिषः (a kind of a tree); the श् of the root शृ is changed to ष् by VII. 1. 100, S. 2390 read with I. 1. 51. S. 70. So also पुरीषश् 'fæces'.

The ञ् is changed to उर् by VII 1. 102 S. 2494, read with I. 1. 51. S. 70. See Amarakosā II 6. 68.

४७१ । अञ्जिञ्ज च । ४ । २८ ।

‘अञ्जीषं पिष्टपचनम्’ ।

471. The affix ईयन् is क्तिन् when it comes after the root अञ् ‘to procure’ (I. 242) which is replaced by ञ्ज्. 28.

Thus अञ् + ईयन् = ञ्ज् + ईयन् = अञ्जीषन् ‘a frying pan’.

Note :—It also means the residue of Soma. See gloss on the Mantras अञ्जीषिणं वृषणसद्वत् अग्निः; असत्यो पातु नचवान् अञ्जीषो &c. See Amarakosā for the verse अञ्जीषं पिष्टपचनं (A. K. II. 9. 32).

४७२ । अम्बरीषः । ४ । २९ ।

अयं निपात्यते । अवि शब्दे । ‘अम्बरीषः पुमान्म्राष्ट्रम्’ । अमरस्तु ‘क्षीवेऽम्बरीषं आष्ट्रो ना’ ।

472. The word अम्बरीषः is irregularly formed. 29.

It is from the root अम्ब ‘to sound’ (I. 403) by adding the affix ईयन्.

The author of the comment on the Unādi sūtras says when used in the masculine the word अम्बरीष, means ‘a frying pan’.

The author of the Amarakosā says that the word अम्बरीष when used in the neuter gender means a frying pan. See Amarakosā II. 9. 30.

Note :—The masculine form अम्बरीषः is given by the author of the Unādi sūtras only; but in Sanskrit lexicons, the word is exhibited in the neuter gender. It means also regret, remorse, war, battle, one of the bells, a young animal, colt, the sun, the hog plum plant, name of Viṣṇu, name of Śiva, name of a king of the solar race who was celebrated as a worshipper of Viṣṇu.

४७३ । कृशृपृकटिपटिशौटिभ्य ईरन् । ४ । ३० ।

करीरो वंशकुलः । शरीरम् । परीरं फलम् । कटीरः कन्दरीजवनप्रदेशश्च । पटीरश्चन्दनः कण्टकः कामश्च । ‘शौटीरस्त्यानिवीरयोः’ । ब्रह्मणादिवात्पयञ् । शौटीर्यम् ।

473 The affix ईरन् comes after the roots कृ to scatter (VI. 116), शृ ‘to injure’ (IX. 18), पू ‘to fill’ (IX. 19), कट् to rain, to cover (I. 315), and to go (I. 342); पट् ‘to speak’ (X. 212), and शौट् ‘to be proud or haughty’, (I. 310). 30.

Thus कृ + ईरन् = करीरः ‘the shoot of a bamboo’; शरीरम् ‘the body’; परीरम् ‘a fruit’; कटीरः ‘a cave, the hip’; पटीरः ‘sandal wood, the God of love, that is the cupid’; शौटीरः ‘an ascetic, a hero’. As in the Gṇa paṭha, the word शौटीर is enumerated in the ब्रह्मणादि class, it takes the affix पयञ् also by V. 1. 124 S. 1788. Thus शौटीर्यम् (pride, arrogance. &c).

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras, the words हिण्डीरः (a man) from the root हिङ् ‘a wander’ (I. 287) किम्भीरः (the variegated color, the orange tree) from the root कम् (to walk, to step), जम्भीरः (the citron tree) from the root जम् (to eat), हृषीरः (a quiver) from

the root तृण् (to fill up) and other words ending in ईर & g कुम्भीरः (an alligator), कुटीरः (a hut) &c. are evolved under the present rule.

४७४ । वशेः कित् । ४ । ३१ ।

उशीरस् ।

474. The affix ईरन् comes after the root वश् to shine (II. 70) and is treated as कित्. 31.

Thus $\text{वश्} + \text{ईरन्} = \text{उशीरस्}$ 'the fragrant root of the plant *Andropogon muricatus*'; the root वश् undergoes Samprasāraṇa, since the affix is regarded as कित्. See Amarakośa II. 4. 164.

४७५ । कश्मेरुट् च । ४ । ३२ ।

काश्मीरो देयः ।

475. The augment यद् and the affix ईरन् come after the root कश्मृ a sautra root and the affix is treated as कित्. 32.

Thus $\text{कश्मृ} + \text{यद्} + \text{ईरन्} = \text{काश्मीरः}$ 'Kashmir'.

Another form is काश्मीरः under the Prishodarādi class.

४७६ । कृञ् उच्य । ४ । ३३ ।

कुलीरं नैयुनस् ।

476. The affix ईरन् comes after the root कृ 'to do' (VIII. 10), the ञ् of which is replaced by उ (I. 1. 51. S. 70). 33.

Thus $\text{कृ} + \text{ईरन्} = \text{कुर्} + \text{ईरन्} = \text{कुलीरस्}$ 'copulation'.

Swāmi Dayānanda Sarasvatī derives कुलीरः (a crab), by the present sūtra, by saying that the र is changed to ल by कपिलकादि rule.

४७७ । घसेः कित् च । ४ । ३४ ।

शीरस् ।

477. The affix ईरन् comes after the root घस् 'to eat' (I. 747) and is treated as कित्. 34.

Thus $\text{घस्} + \text{ईरन्} = \text{घृस्}$ (the root-vowel of घस् is elided by VI. 4. 98 S. 2363) + $\text{ईरन्} = \text{शीरस्}$ 'milk'.

४७८ । गभीरगम्भीरी । ४ । ३५ ।

गवेर्भः । पधे गुरुच ।

478. The words *gabhira* and *gambhira* are irregular. 35.

The affix ईरन् comes after the root गम् 'to go' (I. 1031), the ञ् of which is changed to भ . Optionally the root receives the augment गुप् .

Thus $\text{गम्} + \text{ईरन्} = \text{गम्भीरस्}$ 'deep'; or, $\text{गम्} + \text{गुप्} + \text{ईरन्} = \text{गंभ} + \text{ईरन्} = \text{गम्भीरस्}$.

४७९ । विषा विहा । ४ । ३६ ।

$\text{स्वतेर्जहातेक्ष्विपूर्वाभ्यानाप्रत्ययः}$ । विषा बुद्धिः । विहा स्वर्गः । अभये इने ।

479. The words *viśā* and *viśā* are irregular. 36.

The affix *आ* comes after the roots *वि* 'to bring to an end' (IV. 39), and *हा* to abandon (III. 8) when preceded by the preposition *वि* and thus these words are formed.

Thus *वि + वि + आ = विवि* (intellect); *विहा + आ = विहा* (heaven).

These two words are Avyayas (or Indeclinables).

४८० । पच एलिमच् । ४ । ३७ ।

'पचेलिनी वदिरज्योः' ।

480. The affix *एलिमच्* comes after the root *पच* 'to cook' (I. 1045). 37.

Thus *पच + एलिमच् = पचेलि*: 'fire or the sun'. The force of the affix is to denote the agent. A similar affix is found among the *kṛityas* (कलिनर), but with Passive force. See *vārtika* under III. 1. 96. S. 2834.

४८१ । शीङो धुक्लक्वलञ्चालनः । ४ । ३८ ।

चत्वारः प्रत्ययाः स्युः । शिषु नञश्च । शीलं स्वभावः । शैवलः शैवालश्च । बाहुलकादस्य पोऽपि । 'शैवालं शैवलो न क्षी शैपालो जलनीलिका' ।

481. The four affixes *धुक्*, *लक्*, *वलञ्* and *चालन्* come after the root *शी* 'to sleep' (II. 22). 38.

Thus *शी + धुक् = शीधु* 'an alcoholic liquor'; lit. which sends one to sleep'; *शी + लक् = शीलश्च* 'conduct'; lit. the innate tendency; the latent tendency, the germs of which sleep in the nature. *शी + वलञ् = शैवलः* 'the green moss-like substance growing on the surface of water; a kind of plant'; *शी + चालन् = शैवालश्च* (the same as *शैवल*).

By the force of *बाहुल* (diversely) which governs the Unādi sūtras, the *व* of *शैवल* is optionally changed to *प*. Thus *शैवालः* or *शैपालः* as in the *Sabdārṇava* "शैवालं शैवलो न क्षी शैपालो जलनीलिका" ।

४८२ । मृकृणिभ्यामूकोकणौ । ४ । ३९ ।

मृकृको घृगः । काणूकः काकः ।

482. The affixes *ऊक्* and *ऊकण्* come respectively after the roots *मृ* 'to die' (VI. 110) and *कण्* 'to sound' (I. 476). 39.

Thus *मृ + ऊक् = मृकृ*: 'a quadruped, a peacock,' *कण् + ऊकण् = काणूकः* a crow.

४८३ । वल्लूकः । ४ । ४० ।

वल्लूकः पक्षी उत्पलमूलं च ।

483. The affix *ऊक्* comes after the root *वल्ल* 'to go, hasten' (I. 520). 40.

Thus *वल्ल + ऊक् = वल्लूकः* 'a kind of bird; the root of lotus'.

४८४ । उलूकादयश्च । ४ । ४१ ।

बलेः संप्रसारणसकृच्च । 'उलूकाविन्द्रपेचकौ' । वावहूको वक्ता । भल्लूकः । 'शनेर्बु' कच । शम्भूको जलशुक्तिः ।

484. The words उलूकः &c. are irregularly formed by adding the affix ऊक. 41.

Thus उलूकः Indra, the owl, is formed by adding the affix ऊक to the root वल् (I. 520) which undergoes Samprasāraṇa. It is the name of a country and its king who was an ally of the Kurus.

वावहूकः (a speaker) is derived by adding the affix ऊक to the root वद् (to speak) after its having undergone reduplication in वद्धुगन्त Intensive base.

Thus वद् + ऊक = वद्ध वद् + ऊक = वावहूकः an orator. See Amarakośa III. 1. 85.

भल्लूकः (a bear) from भल्ल 'to wound' (I. 525) plus ऊक.

Gāṇasūtra. The augment डक् is added to √यच् before the affix ऊक.

Thus शम्भूकः (a shell) from शच् 'to control' (IV. 92) and adding the augment डक् and the affix ऊक. It means a bivalve shell, a conch shell, a snail, the edge of the frontal protuberance of an elephant, name of a Sūdra who performed penance.

Note.—By the force of बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras, such words as जम्बूक, कम्धूक, एलूक, &c. are derived under the present rule. जम्बूकः a jackal, a low man, the rose apple tree, an epithet of Varuṇa. कम्धूकः name of a tree, एलूक a kind of perfume, a medicinal substance or plant.

४८५ । शलिसरिङ्म्यासूकम् । ४ । ४२ ।

शालूकं कन्दविशेषः । सरङ्गूकः ।

485. The affix ऊकण comes after the roots यल्, to go' (I. 896) and सरङ् 'to decorate' (I. 314). 42.

Thus यल् + ऊकण = शालूकम् 'the root of the water-lily; nutmeg'. See A. K. I. 10 38.

सरङ् + ऊकण = सरङ्गूकः 'a frog' lit. who adorns the rainy season.

४८६ । नियो निः । ४ । ३४ ।

नेनिः ।

486. The affix नि comes after the root नी to carry (I. 950). 43.

Thus नी + नि = नेनिः the circumference, ring or felly of a wheel; lit. what leads the wheel. It also means an edge, rim, a windlass, thunderbolt, the earth, the tree तिनिश ।

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras, नानि a sister from the root ना (to go) is also derived under the present rule. Another form is जानिः according to Ajayakośa.

४८७ । अर्तेरुच । ४ । ४४ ।

ऊर्निः ।

487. The affix नि comes after the root रुच 'to go' (I. 983), and the रुच is replaced by ऊ 44.

Thus रुच + नि = ऊर् + नि = ऊर्निः 'a wave, bellow'.

Instead of ऊच with long ऊ the short उ might have been used as उच and then this उ would have been lengthened by VIII. 2. 77 S. 354. The word ūrmi means also current, flow, light, speed, velocity, a fold or plait in a garment, a row, line, a human infirmity, distress, the course of a horse, missing, regretting, association &c.

४८८ । भुवः कित् । ४ । ४५ ।

भूनिः ।

488. The affix नि comes after the root भू (to be) and is treated as कित्. 45.

Thus भू + नि = भूनिः 'the earth' lit, on which creatures come into being.

४८९ । अन्नोते रश्च । ४ । ४६ ।

रश्मिः किरणो रज्जुश्च ।

489. The affix नि comes after the root अश् 'to pervade' (V 18) which is replaced by रश्च. 46.

Thus अश् + नि = रश् + नि = रश्मिः 'the ray of light' a string, cord, rope, a bridle, rein, a goad, whip, an eye lash, a measuring cord, a finger.

४९० । दल्मिः । ४ । ४७ ।

'दल विशरणे' । दल्मिरिन्द्रायुधम् ।

490. The word *dalmi* is also formed by *mi*. 47.

The affix नि comes after the root दल् to split (I. 581).

Thus दल् + नि = दल्मिः. Indra's thunderbolt.'

४९१ । वीजयाज्वरिभ्यो निः । ४ । ४८ ।

बाहुलकाणत्वम् । 'वेणिः स्यात्केशविन्यासः प्रवेणी च स्त्रियायुमे' । ज्यानिः । जूर्निः ।

491. The affix नि comes after the roots वी 'to go to shine, to be beautiful' (II. 39), ज्या 'to become old' (IX. 29) and ज्वर 'to be hot with fever or passion' (I. 813), 48.

By the force of बहुल (diversely) which governs all Unādi sūtras, the न् of the affix is changed to ञ् after the root वी । Thus वी + नि = वेणिः 'braided hair'. See Amarakosā II. 6. 98; ज्यानिः 'old age'; जूर्निः 'speed, anger a disease of the female'. The व् of ज्वर is changed into ऊ by VI. 4. 20. S. 2654.

Note :—Under the present rule, by the force of बहुल (diversely) which governs all Unādi sūtras, Swāmī Dayānanda Sarasvatī evolves such words

as वीणिः 'the earth' from the root वि 'to dwell' and क्रीणिः 'buying, purchasing' from the root क्री 'to purchase'.

Note :—By the rule कृदिकारत् &c. the feminine of these words is formed by णीप्. Thus वेणी braided hair, hair twisted into a single unornamented braid and allowed to fall on the back, said to be worn by women whose husbands are absent from them; continuous flow, current, stream, the confluence of two or more rivers, the confluence of the Ganges, the Yamuna and the Saraswati. See Amarakosā II. 4. 69; वयानिः old age, decay, quitting, abandoning, a river, stream, oppression, deprivation, loss. वृणिः swift, speedy, quick, running, praising, speed, an epithet of Aditya or sun, the body, the Brahm, anger, a fiery weapon.

४८२ । सृष्टिभ्यां कित् । ४ । ४८ ।

वृणिङ्कुयः । 'वृणिः हन्त्रियनेषयो' ।

492. The affix णि comes after the roots वृ 'to move' (I. 982) and वृष् 'to sprinkle' to moisten' (I. 738) and is treated as कित्. 49.

Thus वृ+णि=वृणिः 'a goad, a hook to drive an elephant'; वृणिः 'a name of Yādava, an ancestor of Krishna; a cloud; a ram'.

Note :—वृणिः is masculine also when meaning a goad : as used in Māgha आरव सग्नसवनस्य वृणिं शिवायश्च । According to Amarakosā it is feminine II. 8. 41. वृणि means heretical, heterodox, raining, *m.* a cloud, a ram, a ray of light, name of an ancestor of Krishna, name of Krishna, of Indra, of Agni, air, wind, a heretic.

४८३ । अङ्गेर्नलोपश्च । ४ । ५० ।

अग्निः ।

493. The affix णि comes after the root अङ् 'to go' (I. 155) whereby the nasal ङ is elided. 50.

Thus अङ्+णि=अग्निः *m.* 'fire', name of various plants.

४८४ । वहिश्चिञ्चुद्रग्लाहात्वरिभ्यो नित् । ४ । ५१ ।

वहिः । अग्निः । ओणिः । ओनिः । द्रोणिः । ग्लानिः । हानिः । तृणिः । बाहुलकाग्लानिः ।

494. The affix नित् comes after the roots वह् 'to carry' (I. 1053) ऋ 'to help' (I. 945), श्र 'to hear' (I. 989), जु 'to join, to unite' (II. 23), कु 'to go' (I. 992), लै 'to be weary' (I. 952), क्त 'to kill' (III. 8), and त्वच् 'to hurry, to move with speed' (I. 812). 51.

Thus वह्+नि=वह्निः 'fire'; अग्निः 'a line, a rod'; ओणिः 'the hip the loins'; ओणिः 'womb. द्रोणिः 'an oval vessel of wood used for holding, or pouring out water; ग्लानिः 'decay'; हानिः (loss); तृणिः speed; the mind; a Sloka,

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras, the words क्लानिः fading from the root क्ले (to fade), and शनिः name of a warrior belonging to the side of the Yadavas from the root शी to lie down are evolved under the present sūtra.

४९५ । घृणिपृश्निपार्श्विचूर्णिभूर्णि । ४ । ५२ ।

एते पञ्च निपात्यन्ते । घृणिः । किरणः । स्पृश्यतेः सलोपः । घृश्निरूपयरीरः । घृषेर्द्ध्वि । पार्श्विः पादतलश्च । चरेरुपवाया ऊत्वश्च । चूर्णिः कपर्दकयवश्च । विभर्तेकत्वश्च । भूर्णिर्भरणी ।

495. The words ghr̥ṇi, pr̥ṣṇi, pār̥ṣṇi, chūr̥ṇi and bhūr̥ṇi are irregular. 52.

The following five words viz.—घृणिः (sun shine), घृश्निः, a dwarf, पार्श्विः 'the heel', चूर्णिः 'a sum of a hundred cowries'; भूर्णिः 'the earth, a desert' are irregularly formed by adding the affix निच् to the respective roots घृ to sprinkle (I. 985), स्पृश्, to touch (VI. 128) by eliding its च्; घृष् to sprinkle (I. 737) by vṛiddhi of its श्च; चर्, 'to go' (I. 591) by substituting ऊ for its penultimate vowel; and च 'to nourish, maintain' (III. 5) the श्च of which is replaced by ऊ.

Note:—In Rv. I. 66. 1 the word भूर्णिः is explained as भर्ता: supporter, nourisher.

Note:—Swāmi Dayānanda Saraswati places the word चूर्णि (rolling, revolving) from the root घृ (to sprinkle) in this list.

४९६ । वृद्धभ्यां विन् । ४ । ५३ ।

वर्चिर्वस्तरः । वरिः ।

496. The affix विच् comes after the root वृ 'to select' (V. 8), and वृ 'to worship, regard' (VI. 118). 53.

Thus वृ + विच् = वर्चिः 'voracious, devourer'; वरिः 'a ladle, spoon': fem. वरी with लीच् of कृदिकाराच् &c.

४९७ । जग्मुस्तजामृभ्यः क्तिन् । ४ । ५४ ।

जीर्विः पशुः । शीर्विर्द्विजः । स्त्रीर्विरप्त्वर्जुः । जामृविर्नृपः ।

497. The affix क्तिच् (क्ति) comes after the roots जृ 'to grow old' (IX. 24), जृ 'to injure' (IX. 18) स्तृ 'to cover' (IX. 14), and जग्मुस् to awake from sleep (II. 63). 54.

Thus जृ + क्तिच् = जीर्विः 'an axe, the body, a cart'; शीर्विः 'destructive, a savage'; स्त्रीर्विः 'an officiating priest at a sacrifice'; जामृविः a king'.

The affix being क्तिच् the long श्च is changed to ईर् by VII. 1. 100. S. 2390. The वि is not elided VI. 1. 67. S. 375 notwithstanding.

४९८ । दीवो हूवे दीर्घश्चाभ्यासस्य । ४ । ५५ ।

'दीर्घविः स्वर्गमोक्षयोः' ।

498. The affix *kvin* (vi) comes after the root दिव् 'to sport, play' (IV. 1). The root is reduplicated and the short vowel of the reduplicate is lengthened. 55.

Thus दिव् + क्विन् = दिव् दिव् + वि = दीदिविः 'the heaven; salvation'.

Note:—दीदिवि shining, risen (as a star); दीदिविः boiled rice, heaven, an epithet of Agni, Brihaspati, final emancipation. In Rv. I. 1. 8 दीदिविश् is explained by दीतवन् manifestor.

४९८ । कृविघृष्ट्विहविस्थविकिकीदिवि । ४ । ५६ ।

कृविस्तन्नुवायद्रव्यम् । घृष्ट्विर्वराहः । ह्यस्थोर्ह वत्त्वं च । हविर्दीहिः । स्थविस्तन्नुवायः । दीव्यतेः किकीपूर्वात् । किकीदिविश्चापः । बाहुलकाद् स्वदीर्घयोर्विनिमयः । 'चापेण किकिदी-विना' ।

499. The words *krivi*, *ghrīṣhvi*, *chhavi*, *sthavi*, and *kikīdivi* are irregular. 56.

The words कृविः (an instrument of weaving), घृष्ट्विः (a boar), हविः (light), स्थवि (a weaver), किकी दिविः (the bird known as *chātaka* or blue jay) are irregularly formed with the affix क्विन् from the respective roots कृ 'to do', (VIII. 10), घृष् 'to sprinkle', (I. 740) क्षो 'to cut', (IV. 38), ह्या 'to stand' (I. 957), the vowel आ of the last two roots is shortened to अ; and दिव् 'to play', (IV. 1) preceded by the word किकी. By the force of बहुल (diversely) which governs all Unādi sūtras, in किकीदिवी, the short ह's are some times changed to long ones and *vice versa*.

As in the line चापेण किकिदीविना ।

५०० । पातेडन्तिः । ४ । ५७ ।

पतिः ।

500. The affix हति comes after the root पा 'to protect' (II. 47) whereby the final vowel of the root is elided: as the affix has an indicative ह. 57.

Thus पा + हति = पतिः 'master, lord, husband'.

५०१ । शक्नेच्छन्ति । ४ । ५८ ।

शक्नुव ।

501. The affix च्छति comes after the root शक् 'to be able' (V. 15). 58.

Thus शक् + च्छति = शक्नुव् ordure, excrement, especially of animals. See A. K. II. 6. 67.

५०२ । अमेरतिः । ४ । ५९ ।

अमतिः कालः ।

502. The affix अति comes after the root अम् 'to go' (I. 493). 59.

Thus अच् + अति = अमति: 'time, the moon'.

५०३ । बहिवस्यतिभ्यश्चित् । ४ । ६० ।

बहति: पवनः । 'वसतिर्बृहदानिनयोः' । अरति: क्रोधः ।

503. The affix अति comes after the roots बह् 'to carry' (I 1053), वच् 'to dwell', (I. 1054) अच् 'to go' (III. 16), and is treated as चित्. 60.

Thus बह् + अति = बहति: 'wind'; वसति: 'a house, night'; अरति: 'anger'.

५०४ । अज्ज्ये: कौ वा । ४ । ६१ ।

अङ्कतिरङ्कतिर्वातः ।

504. The affix अति comes after the root अङ्च् 'to go' (I. 203) the च् of which is optionally changed to क्. 61.

Thus अङ्च् + अति = अङ्कति: or अङ्कति: 'wind, fire'.

५०५ । हन्तेरंह च । ४ । ६२ ।

हन्तेरति: स्यादंहदेशञ्च धातोः । हन्ति हुरितजनया अंहतिर्दानम् । 'प्रादेशनं निर्वपण-
नपवर्जनमंहतिः' ।

505. The affix अति comes after the root हच् 'to kill' (II. 2) which is replaced by अंह्. 62.

Thus हच् + अति = अंह् + अति = f. अंहति: alms, charities, a gift: lit. by which misfortunes are warded off. See Amarakosa II. 7. 30 for the line प्रादेशनं &c. प्रादेशनं, निर्वपणं, अपवर्जनं are synonyms of अंहति: a gift.

५०६ । रमेर्नित् । ४ । ६३ ।

रमति: कालकालयोः ।

506. The affix अति comes after the root रच् 'to play, to rejoice at' (I. 906) and is treated as नित् which thereby places the accent on the first syllable. 63

Thus रच् + अति = रमति: the God of love; time.

५०७ । सूरुः क्रिः । ४ । ६४ ।

सूरिः ।

507. The affix क्रिः comes after the root च् 'to beget' (IV. 24). 64.

Thus च् + क्रिः = सूरिः 'a God, the sun, a learned or wise man, a sage: a priest, a worshipper, a title of respect given to Jaina teachers: name of Kṛishṇa.

In the Daśapādi the sūtra reads thus: सुओरिर् दीर्घः । There the च् of रिर् is not an anubandha or indicatory letter, but is part of the affix. In this view, the resultant word is सूरिर्, declined as:—Nom. S. सूरि, du. सूरिणौ, pl. सूरिणः ।

The च् in रिर् is not indicatory, but is part of the affix for two reasons. In the next sūtra the affix क्रिर् is taught, where the च् is indicatory.

Had the न of रिच् been indicatory, it would have been briefer to say युजः क्रिच्, and omit it from the next sūtra. Secondly चृरि has not the accent of निच्; it is finally acute. See Rv. I. 22. 20 तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति चूरयः &c.

The commentator on Dasapādi has taken च् as indicatory, and gives the example as चृरिः । But it is wrong: as the accent is not on the first.

५०८ । अदिशदिभूशुभिरयः क्रिच् । ४ । ६५ ।

अदिः । शदिः चर्करा । श्रिः प्रभुत् । शुभ्रिः श्रद्धा ।

508. The affix क्रिच् comes after the roots अद् 'to eat' (II. 1), शद् 'to perish' (I. 908), भू 'to be' and शुभ् 'to shine' (I. 459) 65.

Thus अद् + क्रिच् = अदिः 'a mountain'; शदिः 'candied sugar; an elephant; lightning'; श्रिः 'plenty, abundance'; शुभिः 'an epithet of Brahman'.

Note:—श्रिः *m.* an epithet of Vishṇu, of Brahmā, of Śiva, of Indra, *n.* gold.

५०९ । वङ्क्रयादयश्च । ४ । ६६ ।

क्रिष्णन्ता निपात्यन्ते । वङ्क्रियादमेदो वृहदाव पार्श्वस्त्रि च । वमिः क्षेत्रम् । 'अहिरक्षप्रिष्ठ चरणः' । तदिः सौत्रो धातुः । तन्निर्देशः । बाहुलकाद्गणः । भेरिः ।

509. The words vaṅkri &c. are irregularly formed with the affix क्रिच्. 66.

Thus वङ् 'to be crooked' (I. 88) + क्रिच् = वङ्क्रिः 'a kind of musical instrument; the timber of a roof; a rib of an animal.' वप् 'to sow' (I. 1052) + क्रिच् = वमिः 'a field'.

In the above two instances the च् of the roots वङ् and वप् has not undergone Samprasāraṇa. अद् to speak (X. 255) + क्रिच् = अदिः 'a foot'; अङ् 'to go' (I. 109) + क्रिच् = अङ्गिः (a foot).

तद् (it is a सौत्रपातु *i. e.* not enumerated in Dhātu pāṭha but found in the sūtras only) + क्रिच् = तन्निद्रः (sleep). fem. तन्नी with ङीष् of कृदिकारात् &c. भी (to fear) + क्रिच् = भेरिः (a drum). Here guṇa has taken place by the force of बाहुल (diversely), though the affix is क्रिच्. ।

५१० । राशदिभ्यां त्रिप् । ४ । ६७ ।

रात्रिः । शत्रिः कुञ्जरः ।

510.³ The affix त्रिप् comes after the roots रा 'to give' (II. 48) and शद् 'to perish' (I. 908). 67.

Thus रा + त्रिप् = रात्रिः 'night'; शद् + त्रिप् = शत्रिः 'an elephant, a cloud name of Vishṇu. In the Veda Bhāṣya on शत्रिमय उपमा केतुमर्ययः the word is explained as the name of a Royal sage.

५११ । अदेस्त्रिनिश्च । ४ । ६८ ।

वात्रिप् । अत्री । अत्रिषी । अत्रिषः । अत्रिः । अत्री । अत्रुषः ।

511. The affixes लिति and त्रिप् come after the root खद् (to eat). 68.

Thus खद् + त्रिनि = खत्रिन् (a devourer). Its Nominative forms are खत्री, खत्रिणौ, खत्रिणः ॥ खद् + त्रिप् = खत्रि (Name of a celebrated sage). Its Nominative forms are खत्रिः, खत्री, खत्रयः.

Note :—Ujjvaladatta reads the sūtra as अदेखिन्, and so according to him, the affix is त्रिप्, the न is indicatory. He gives the example as खत्रिः । But this is not right. For the form खत्रिः could have been evolved by the affix त्रिप् of the preceding sūtra, where was the necessity of teaching a new affix त्रिन्, for the accent of खत्रिः whether formed by *trip* or *trin* is the same, for a पित् is unaccented (III. 1. 4. S. 3709), and so the root retains its accent in the case of त्रिप् ॥

Govardhana also reads the sūtra as Ujjvaladatta, but explains it differently, saying that the न् of *trin* is not indicatory but part of the affix. He gives the example as S. खत्री dual खत्रिणौ pl. खत्रिणः । But then the difficulty would be as to accent. The word खत्रिन् has acute on the final, as in जहीन्या खत्रिन् पणिं and अग्ने हंसिनि खत्रिणश्च (Rv. X. 118. 1).

We have the authority of Kaiyata for reading the sūtra as अदेख् त्रिनिश्च See Kaiyata's gloss on न लुनताङ्गस्य (I. 1. 63. S. 263).

५१२ । पतेरत्रिन् । ४ । ६९ ।

पतत्रिः पक्षी ।

512. The affix अत्रिन् comes after the root पत् 'to go' (I. 898). 69.

Thus पत् + अत्रिन् = पतत्रिः 'a bird'.

Note :—There is another word पतत्रिन् ending in न् । It is derived from पतत्र 'a wing', with the taddhita affix इनि with the force of matup. It is declined as पतत्री, पतत्रिणौ, पतत्रिणः &c.

५१३ । मृकलिभ्यासीचिः । ४ । १० ।

मरीचिः । कशीचिः पल्लवो निनाद्यश्च ।

513. The affix ईचि comes after the roots मृच् 'to die' (VI. 110) and कश्च 'to sound' (I. 476). 70

Thus मृच् + ईचि = मरीचिः 'the name of a Prajāpati, a ray of light, mirage, a miser; कशीचिः 'a sound, a tree, a creeper in flower' fem, a cart.

५१४ । श्वयतेश्चित् । ४ । ११ ।

श्वयीचिर्व्याधिः ।

514. The affix ईचि comes after the root श्वि 'to increase, to swell' (I. 1059) and is treated as चित् which thereby places the accent on the last syllable. 71.

Thus श्वि + ईचि = श्वयीचिः 'sickness; disease'.

५१५ । वेजो द्विच । ४ । ३२ ।

वीचिस्तरङ्गः । नञसन्नादेऽवीचिर्नरकभेदः ।

515. The affix द्विच comes after the root वे 'to weave, to cover' (I. 1055) and is treated as द्वि whereby the final vowel of the root is elided. 72.

Thus वे + द्विच = वीचिः (wave, billow, pleasure, leisure). The word वीचि with नञ् compound forms अव्वीचिः (name of a particular hell) lit. where there is no vibration, nor pleasure.

५१६ । ऋहनिभ्यामूषन् । ४ । ३३ ।

अरुषः सूर्यः । हन्धी राक्षसः ।

516. The affix ऊषन् comes after the root ऋ 'to go' (III. 16) and हन् 'to kill' (II. 2). 73.

Thus ऋ + ऊषन् = अरुषः 'the sun'; हन्ः 'a Rākshasa, a Demon'.

५१७ । पुरः कुषन् । ४ । ३४ ।

पुर अग्रगमने । पुरषः 'अग्न्येवानपि-' (३५३८) इति दीर्घः । प्ररषः ।

517. The affix कुषन् comes after the root पुर 'to become a head' (VI. 56). 74.

Thus पुर + कुषन् = पुरषः a person; no guṇa as the affix is कृत् । By the sūtra VI. 3. 137. S. 3539, the lengthening of the vowel of the root also takes place. So प्ररषः a male being, man, men, mankind, an officer, the height or measure of a man, the Supreme Being, the pupil of the eye, the soul, the Punnāga tree, the first, third, fifth, seventh, ninth and eleventh signs of the zodiac, the seven divine principles of universe.

५१८ । पुनर्द्विकलिभ्य उषन् । ४ । ३५ ।

परषन् । नहुषः । कलुषन् ।

518. The affix उषन् comes after the roots पू to protect, to fill (IX. 19) 'नृ 'to bind' (IV. 57), कल 'to count, to sound' (I 526). 75.

Thus पू + उषन् = परषन् hard, abuse, gross, spotted, variegated, नहुषः (name of a king of the lunar race). कलुषन् 'sin, foul, angry, cruel, dark, idle, a buffalo, filth.

Note:—The accent of नहुष is anomalous. It is first acute. See gloss on Mantra देवा अकृषवन् नहुषस्व विश्वम् ।

५१९ । पीयेरूषन् । ४ । ३६ ।

पीव इति पीत्रे षातुः । पीयूषन् । बाहुलकाद्गुणे 'पीयूषोऽभिनवं पयः' ।

519. The affix ऊषन् comes after the root पीव (which is a sautra dhātu). 76.

Thus पीव + ऊषन् = पीयूषन् nectar, ambrosia. See A. K. I. 1. 51.

By the force of बहुल (diversely) which governs all Unâdi sūtras, the vowel of the root is some times gunated and so we get the form वेष्टुवः (nec-tar; the milk of a cow that has calved within seven days). See A. K. II. 9. 54. for the line वेष्टुवोऽभिनव पयः।

Swami Dayānanda places the word अङ्कुवः (a hook, a goad) under this sūtra, deriving it from the root अङ्क् (to count, to mark).

५२० । मङ्कुजेर्मुञ्च । ४ । ७७ ।

मङ्कुषा ।

520. The affix ऊषच् comes after the root मञ्च् 'to bathe, to sink, to purify' (VI. 122), and there is the augment जुच् 77.

Thus मञ्च् + ऊषच् = मञ्च् (the च् being elided by the vārtika कलि वहीति वक्तव्यम् under VIII. 2. 29) + जुच् + ऊषच् = मङ्कुषा (a box; Madder).

Note:—The च of √masj becomes ष by चर्च rule, then the ष is changed to ज by जश्च rule, thus the base is majj, which with जुच् &c. gives mañjjū-shā with two ज's. Or one ज is elided by VIII. 4. 65 S. 71.

५२१ । गङ्गेष्ट्व । ४ । ७८ ।

गङ्गष्ट्वः—गङ्गष्ट्व ।

521. The affix ऊषच् comes after the root गङ् 'to cheek, (I. 384), and there is the augment जुच् 78.

Thus गङ् + ऊषच् = गङ्गष्ट्वः or गङ्गष्ट्व a mouthful, handful of water.

५२२ । अर्तेररुः । ४ । ७९ ।

अरुः अर्तुः । अरुः । अरुः ।

522. The affix अरु comes after the root अर् 'to go' (III. 16). 79.

Thus अर् + अरु = अरुः 'an enemy'.

Its Nominative forms are अरुः, अरु, अरुवः.

Note:—The affix is aru ending with उ and not arus ending with ष । Sāyana however has taken this affix as arus. In explaining अरुवः in Rv. I. 18. 3, he says so. अरुवः is not however genitive of ararus, but of अरुणि षच् formed with ऊवच् and the negative अर् ।

It is from the root एर to give with the Vaidic Perfect Participial affix ऊवच् । This अरुवः being a Tatpurusha, has acute on the first by VI. 2. 2. S. 8736, because the first member retains its accent. While had this word been formed by the affix अरुच् (if there be such an affix), it could never have acute on the first syllable. In fact Sāyana has himself explained the अरुवे (dative) in this way, in his gloss on mantra एरवेऽप्येऽरुवे दन्ति । Moreover there is a word अरु ending in उ as in the mantras कविद्विररुः एर नर्त्यश्च and अपारननेदेववज्रनो वहि &c. See also Rv. I. 147, 4.

५२३ । कुटः किञ्च । ४ । ८० ।

कुटवर्जकपुष्टश्च । कित्त्वम्योजनं चित्तव्यश्च ।

523. The affix **अर** comes after the root **कुट्** 'to curve, to bend' (VI. 73), and is treated as **कित्**. 80.

Thus **कुट् + अरः = कुटरः** a tent, a cock.

Why the author says that the affix **अर** after **कुट्** should be treated as **कित्** is difficult to understand. Because by I. 2. 1. S. 2461, all affixes coming after the root **कुट्** are treated as **कित्** and thus do not cause the *guṇa* substitution of the *उ* of **कुट्**.

५२४ । शकादिभ्योऽटम् । ४ । ८१ ।

यकटोऽस्त्रिवाच् । कर्किर्गत्वर्थः । कङ्कटः संनाहः । देवटः शिल्पी । करट इत्यादि ।

524. The affix **अटन्** comes after the roots **यक्** (to go) &c. 81.

Thus **यक् + अटन् = यकटः** a 'carriage'; **कङ्क्** (to go) + **अटन् = कङ्कटः** 'military accoutrements'. **दिक्** 'to play' (IV. 1) + **अटन् = देवटः** 'an artist'; **कृ** 'to scatter' (VI. 116), + **अटन् = करटः** 'an elephant's cheek'. Or from **बुक्कुञ्** to do (VIII. 10).

Note.—Under the present sūtra, Svāmi Dayānanda Saraswati places many such words as **कपटः**, **नर्कटः**, **कर्पटः**, **पर्यटः**, **कङ्कखटश्च**, **चर्पटः**, **मवटः** &c.

Note.—Some derive **यकटः** from **√śak** to be able (V. 15) **देवटः** is from **√devṛi devane** (I. 529). **करटः** means also safflower, a crow, an athiest, a degraded Brāhmaṇa, a man of a low profession, a musical instrument, the first Śrāddha ceremony performed in honor of a dead person, **करटा** a cow difficult to be milked.

५२५ । कृकदिकङ्किकटिभ्योऽम्बच् । ४ । ८२ ।

करम्बं व्यानिम्बच् । 'कदिकडी' चीली । कदम्बो वृक्षभेदः । कङ्कम्बोऽय्यनागः । कटम्बो वादित्रश्च ।

525. The affix **अम्बच्** comes after the roots **कृ** to do (VIII. 10) **कङ्** and **कट्** (these two are sautra dhātus, not being enumerated in Dhātupāṭha) and **कट्** to rain, to cover (I. 315) 82.

Thus **कृ + अम्बच् = करम्बश्च** 'mixed, variegated,' **कदम्बः** 'a kind of tree'; **कङ्कम्बः** 'the stem or stalk of a pot-herb; the end or point'; **कटम्बः** 'a kind of musical instrument'.

५२६ । कदेशित्पक्षिणि । ४ । ८३ ।

कादम्बः कशहंसः ।

526. The affix **अम्बच्** comes after the root **कङ्** (a Sautra dhātu) and is treated as **कित्** when meaning a kind of bird. 83.

Thus **कङ् + अम्बच् = कादम्बः** 'kind of goose'. The affix being treated as **कित्** causes *vṛiddhi* of the end-vowel of the root by VII. 2. 115 S. 254.

५२७ । कलिकट्योरमः । ४ । ८४ ।

कलमः । कर्दमः ।

527. The affix **अव** comes after the roots **कल्** 'to count' (I. 526) and **कद्** 'to rumble as the bowels, to caw as a crow' (I. 60). 84.

Thus **कल् + अव = कलवः** 'a pen, a reed for writing with; rice which is sown in May-June and ripens in December-January', a thief, a rogue.

कद् + अव = कदवः 'mud, mire'.

५२८ । कुणिपुल्योः किन्दच् । ४ । ८५ ।

'कुण शब्दोपकरणायोः' । कुणिन्दः शब्दः । पुलिन्दो जातिविशेषः ।

528. The affix **किन्दच्** comes after the roots **कुण्** 'to support, to converse or speak with' (VI. 45), and **पुल्** 'to grow, to become tall' (I. 894). 85.

Thus **कुण् + किन्दच् = कुणिन्दः** 'noise'; **पुलिन्दः** 'name of a tribe; a savage, a barbarian'.

५२९ । कुपेर्वा वश्च । ४ । ८६ ।

कुपिन्दकुविन्दौ तन्नुवाये ।

529. The affix **किन्दच्** comes after the root **कुप्** 'to be angry' (IV. 122) of which the **प्** is optionally changed to **व**. 86.

Thus **कुप् + किन्दच् = कुपिन्दः** or **कुविन्दः** (a weaver).

Note.—By the force of **बहुल** (diversely) which governs all Unadi sūtras, the word **अलिन्द** (a terrace before a house-door, a place like the square at the door) is derived from the root **अल्** (to decorate) with the addition of the affix **किन्दच्**.

५३० । नौ षङ्गे र्घयिन् । ४ । ८७ ।

निषङ्गधिरालिङ्गकः ।

530. The affix **घयिन्** (*athi*) comes after the root **सङ्ग्** 'to embrace, to fasten' (I. 1036) preceded by the preposition **नि**. 87.

Thus **नि + सङ्ग् + घयिन् = निषङ्ग्** (the **स** is changed to **ष्** by VIII. 3. 65 S. 2270) + **घयिन् = निषग्** (the last consonant **ङ्** being changed to **ग्** by VII. 3. 52 S. 2863 because the affix has an indicative *gh.*) + **घयिन् = निषग्घयिः** 'an embrace', a bow man, a charioteer, a car, grass, the shoulder.

५३१ । उदर्ये चित् । ४ । ८८ ।

उदरयिः समुद्रः ।

531. The affix **घयिन्** (*athi*) comes after the root **उद्** 'to go' (III. 16) preceded by the preposition **उद्** and is treated as **चित्**. 88.

Thus **उद् + उद् + घयिन् = उदरयिः** 'the ocean'.

५३२ । सतेर्णिच्च । ४ । ८९ ।

सारयिः ।

532. The affix चरिच् (athi) comes after the root घृ 'to move to go' (III. 17) and is treated as णिच्. 89.

Thus घृ + चरिच् = चरिचरिः 'the charioteer'.

५३३ । खर्जिपिङ्गुादिभ्य ऊरोलचौ । ४ । ९० ।

खर्जूरः । कर्पूरः । बल्लूरं शुष्कमांसम् । पिङ्गूलं कुशवर्तिः । 'लङ्गेवृद्धिश्च' (गणसू.) । लाङ्गलम् । कुसलः । तनेर्बुग्वृद्धिश्च (गणसू.) । ताम्बूलम् । शृणतेर्बुग्वृद्धिश्च (गणसू.) । शार्दूलः । दुक्चोः कुक्च । (गणसू.) । डुकूलम् । कुकूलम् ।

533. The affixes ऊर and ऊलच् come respectively after the roots खर्ज् &c. (to pain, to be uneasy), and पिञ्ज् (to kill) &c. 90.

Thus खर्ज् (I. 247) + ऊर = खर्जूरः 'date palm'; कृप् 'to be able' (I. 799) + ऊर = कर्पूरः 'camphor'; बल् 'to cover' (I. 521) + ऊर = बल्लूरः 'dried flesh', पिञ्ज् (X. 31) + ऊलच् = पिञ्जूलम् (the leaf of the Kuśā grass), लङ् 'to go, to go lame' (I. 154) + ऊलच् = लाङ्गलम् (the tail of an animal), G. S. The vowel of √laṅg takes vṛiddhi. कुस् 'to embrace' (IV. 109) + ऊलच् = कुसूलः 'a granary'; वस् 'to be fatigued' (IV. 93) + ऊलच्, G. S. The augment डक् is added to the root which is also vṛiddhi. Thus ताम्बूलम् 'the areca nut, the pān leaf' घृ 'to hurt, to kill' (IX. 18) + ऊलच्, G. S. The augment डक् is added to the root which also gets vṛiddhi, thus forming शार्दूलः 'a tiger, a wolf'; a demon, a bird, an eminent person; ड् 'to go' (I. 991), + ऊलच् and कु 'to sound' (I. 999) + ऊलच् G. S. Both √du and √ku receive the augment कुक्. Thus डुकूलम् 'woven silk, a silk garment', and कुकूलम् 'chaff, a fire made of chaff, a hole, an armour'.

५३४ । कुवश्चद्दीर्घश्च । ४ । ९१ ।

कूची चित्रलेखनिका ।

534. The affix चद् comes after the root कु 'to sound' (I. 999), the vowel of which is also elongated. 91.

Thus कु + चद् = कूचः (the female breast). As the affix has an indicative द्, therefore its feminine form is made by adding डीप्, thus कूची (a small brush of hair, a pencil).

५३५ । समीणः । ४ । ९२ ।

समीचः समुद्रः । समीची हरिणी ।

535. The affix चद् comes after the root हण् 'to go' (II. 36), preceded by the preposition सच्, and the vowel of the root is elongated. 92.

Thus सच् + हण् + चद् = समीचः 'the ocean'. Its feminine is formed by adding डीप्, thus समीची 'a doe'.

५३६ । सिवेष्टरू च । ४ । ९३ ।

सूचो दर्भाङ्कुरः । सूची ।

536. The affix चद् comes after the root सिच् 'to sew, to write' (IV. 2) the णि portion of which is replaced by ऊ. 93.

Thus सिच् + चट् = सूचः 'a pointed shoot or blade of Kuśa grass'. The feminine is with डीप् as सूची a needle.

५३७ । शमेर्बन् । ४ । ९४ ।

शम्बो सुसलस् ।

537. The affix बन् comes after the root शप् 'to control' (IV 92) 94.

Thus शप् + बन् = शम्बः 'the iron head of a pestle'.

५३८ । उल्लादयश्च । ४ । ९५ ।

उन्नन्ता निपात्यन्ते । 'उच्च समवाये' । चस्य लट्वं गुणाभावश्च । उल्लो गर्भाशयः । शुल्ब ताभ्रश्च । निम्बः । बिम्बश्च ।

538. The words उल्ल &c., are irregularly formed with affix बन्. 95.

Thus उच् 'to collect together' (IV. 114) + बन् = उल्लब् 'the womb', the च् of the root is changed to ल् and there is also absence of guṇa.

गुच् 'to grieve' (I-198) + बन् = गुल्बश्च 'copper, a rope', there being also as in the previous instance the change of च् into ल् and absence of guṇa. नी (to lead) + बन् = निम्बः (the Nimba tree), and वी 'to pervade, to conceive, to be born' (II. 39) + बन् = बिम्बश्च 'the disc of the sun or moon'. In these two instances the roots नी and वी receive the augment उच् and their long vowel ई is also shortened to इ before the affix बन्. The word बिम्ब is formed from the root वी, since there is no difference between the letters व and ब (बवयोस्मेदात्).

५३९ । स्यः स्तोऽम्बजवकौ । ४ । ९६ ।

तिष्ठतेऽम्बजवक एतौ स्तस्तादेशश्च । 'स्तम्बो गुच्छस्तुशादिनः' । स्तवकः पुष्पगुच्छः ।

539. The affixes अम्बच् and अवक come after the root स्या 'to stand' (I. 975), whereby स्य is changed to स्त. 96.

Thus स्या + अम्बच् = स्तम्बः 'a clump of grass &c'; स्तवकः 'a bunch of flowers'.

५४० । शाशपिभ्यां ददनौ । ४ । ९७ ।

'शादो जम्बालशप्पयोः' । शब्दः ।

540. The affixes द and दन् come respectively after the roots शो 'to sharpen, to make thin' (IV. 37) and शप् 'to curse' (IV. 59). 97.

Thus शो + द = शादः 'mud, young grass'. शप् + दन् = शब्दः 'noise'. It is different from the शब्द meaning a word.

५४१ । अरदादयश्च । ४ । ९८ ।

अयतीत्यब्दः । 'कौतेनुश्च' (गच्छन्) । कुन्दः ।

541. The words अरद &c. are irregularly formed, with the affix दन्. 98.

Thus अव् (to defend, protect) + दृ=अवृदः (a year). Gana sūtra. The augment *num* comes after √ku (II. 33). Thus कु 'to sound' + दृ=कुन्दः 'a jasmine flower', the verb receiving the augment नुच् .

Note:—Swāmi Dayānanda derives the words वृन्दस् , कन्दः and गुन्दः by the force of the present sūtra.

५४२ । वलिसलितनिभ्यः कयन् । ४ । ९९ ।

बलवच् । मलयः । तनयः ।

542. The affix कयच् comes after the roots बल् to go, (I. 520), वल् 'to hold', (I. 522) and तल् 'to spread' (VIII. 1) 99.

Thus $\text{वल्} + \text{कयच्} = \text{वलवच्}$ 'a bracelet'; मलयः 'name of a mountain range in the south of India, abounding in sandal trees', तनयः 'the son'.

५४३ । वृहोः पुन्दुकौ च । ४ । १०० ।

वृषय आश्रयः । हृदयच् ।

543. The affix कयच् comes after the roots वृ 'to choose' (V. 8) and हृ 'to steal or rob' (I. 947) which respectively receive the augments पुक् and डक् . 100.

Thus $\text{वृ} + \text{पुक्} + \text{कयच्} = \text{वृषयः}$ 'refuge, shelter'; $\text{हृ} + \text{डक्} + \text{कयच्} = \text{हृदयच्}$ 'the heart' lit. that which is attracted or stolen away by sense objects.

५४४ । मिपीभ्यां रुः । ४ । १०१ ।

मेरुः । मेरुः सूर्यः । बाहुलकात्पिबतेरपि । 'संवत्सरवयुः पारः पेरुर्वासीर्दिनप्रणी' ।

544. The affix रु comes after the roots मि 'to throw, to scatter' (V. 4), पी 'to drink' (IV. 33). 101.

Thus $\text{मि} + \text{रु} = \text{मेरुः}$ 'the Meru, or the Polar mountain'; $\text{पी} + \text{रु} = \text{पेरुः}$ 'the sun'.

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unadi sūtrās, the affix रु comes after the root पा (to drink) also. This पारुः 'the sun'. As in Haṭṭa Chandra we find संवत्सर वयुः पारः &c.

५४५ । जत्रवादयश्च । ४ । १०२ ।

जत्रु । जत्रुणी । अश्रु । अश्रुणी ।

545. The words जत्रु &c. are irregularly formed with the affix रु . 102.

Thus जच् 'to beget' (IV. 41) + $\text{रु} = \text{जत्रुः}$ 'the collar bone', the च् of the root is changed to त्रु . Its Nom. dual is अश्रुणी .

अश् 'to pervade' (V. 18) + $\text{रु} = \text{अश्रुः}$ 'tears'; dual अश्रुणी ।

Note:—Similarly मिथु (a pot-herb, a kind of tree) from the root मी (to lie down) with the augment गुक् and the affix रु ; the long ई of the root being shortened.

Under the present rule, Swāmi Dayānanda places such words as वितत्रु and कत्रु &c.

५४६ । रुशातिभ्यां कृन् । ४ । १०३ ।

रुचुर्गमेदः । शातयतीति शलुः । प्रजादौ पाठाद्भवत्वच् ।

546. The affix कृन् comes after the roots रु to cry, howl (II. 24), and शद् 'to sharpen' (I. 908) in the causative. 103.

Thus रु + कृन् = रुचुः 'an antelope'.

शादि (causative) + कृन् = शत्रुः 'an enemy'. The word is शत्रु and not शत्रु the shortening takes place as the word is considered to belong to the प्रजादि class.

५४७ । जनिदाच्युसृष्टमदिषमिनिमिभृशभ्य इत्वन्त्वन्त्रणिक्कन् शक्य-
दडटाटचः । ४ । १०४ ।

जनित्वौ मातापितरौ । दात्वो दाता । ज्यौलो गन्ताण्डजः क्षीणपुण्यश्च । सृष्टिरकुशश्चन्द्रः
सूर्यो वायुश्च । वृश् आर्द्रकं मूलकं च । नत्स्य । षण्डः । डित्वाट्टिलोपः । नमतीति नटः शैलूषः ।
विभर्ति भरटः कुलालो धृतकश्च ।

547. The following nine affixes इत्वन्, त्वन्, जण्, कृन्, शक्, स्य, ढ, डट् and अटच् come respectively after the nine roots जन् 'to be born, to beget', (IV. 41), दा 'to give' (III. 9), च्यु 'to drop down' (I. 1004), सृ 'to move', (III. 17), वृ 'to choose', (V. 8) नद् 'to be pleased' (IV. 99), षच् 'to be confused' (I. 882), नष् 'to salute' (I. 1030) च 'to support, to maintain' (III. 5) 104.

Thus जन् + इत्वन् = जनित्वौ 'the father and mother'; दा + त्वन् = दात्वः 'a giver, a generous man'; च्यु + जण् = ज्यौलः 'a goer, oviparous, void of virtue' the vṛiddhi is caused by the affix जण् being regarded as णित्.

सृ + कृन् = सृणिः 'the goad to drive the elephant, the moon, the sun, the air', the affix कृन् being regarded as कृत् prevents guṇa operations taking place and places the accent on the first syllable, as it has an indicative न; whereas the accent of सृणि formed under Unādi IV. 49 (सृ वृषिभ्यां कृत्) has the accent on the last syllable. वृ + शक् = वृशः 'ginger, a root a rat'; नद् + स्य = नत्स्यः (a fish), the accent being on the last syllable, whereas the word नत्स्य formed under Unādi sūtra IV. 2 has the accent on the first syllable. षच् + ढ = षण्डः 'a eunuch'. As a diversity, the च of the root षच् is not changed to च though so required by VI. 1. 64 S. 2264. The ढ is not हत् । Compare षण्डः of शनेर्हः Un. I. 99. नष् + डट् = नटः (an actor), the च of the root is elided by the affix being regarded as डित्.

च + अटच् = भरटः 'a potter, a servant'.

५४८ । अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते । ४ । १०५ ।

पेट्वममृतम् । चृशच् ।

548. These affixes come after other roots also. 105.

Thus पा (to drink) + इत्वन् = पेट्वम् 'nectar'. चृ 'to nourish' + शक् = चृश 'much'.

Note:—S āmī Dayānanda places also the following words under this sūtra.—*viz*:—कच्छः । सरटः । ध्यात्वच् । दौलः । लूनः ।

५४९ । कुसेरुम्भोमेदेताः । ४ । १०६ ।

कुशुम्भश्च । कुसुम्भश्च । कुसीदश्च । कुसितो जनपदः ।

549. The affixes ऊम्भ, उम्भ, ईद and इत come after the root कुश्च 'to embrace', (IV. 109). 106.

Thus कुश्च + ऊम्भ = कुसुम्भश्च 'safflower'; कुश्च + उम्भ = कुशुम्भश्च 'a flower'; कुश्च + ईद = कुसीदश्च 'usury'; कुश्च + इत = कुसितः 'an inhabited country'.

५५० । सानसिर्वर्णसिपर्णसितण्डुलाङ्कुशचषालेल्बलपल्बलधिष्णय-

शलयाः । ४ । १०७ ।

सनोतेरसिप्रत्यय उपधावृद्धिः । सानसिर्हिरण्यश्च । वृजो उक्च । वर्णसिर्जलश्च । पृ । पर्णसिर्जलमृद्श्च । 'तड आधाते' । तण्डुलाः । अङ्किलवण उगश्च । अङ्कुशः । चषेरालश्च । 'चषालो रूपकटकः' । इल्बलो दैत्यभेदः । पल्बलश्च । जिधृषा णयः । अकारस्येकारः । धिष्णयश्च । शल्यः । 'शल्यं वा पुंसि शकुर्ना' ।

550. The words Sānasi, varṇasi, pāṇasi, tandra, āṅkuśa, chaṣhāla, ilvala, palvala, dhishnya and śalya are irregular. 107.

These words are irregularly formed thus 1. सानसिः (gold), from the root सच् 'to give, (VIII. 2) with the affix असि the penultimate vowel of the root gets vridhi. 2. वर्णसिः (water), from the root वृच् 'to choose' (V. 8) with the additions of the augment उक् and the affix असि । In the Daśāpādi, पर्णसि is read instead. It means Lokapāla and is to be found in the Mantra पर्णसिं भूरिषायसं. 3. पर्णसिः 'a house standing in the midst of water, a summer-house', from the root पूच् 'to fill' (III. 4) with the affix असि and the augment उक् 4. तण्डुलः (rice) from the root तड् 'to beat' (X. 43) with the augment उक् and the affix उलच्. It is end-acute, as the affix is चित् । See mantra त्रेधा तण्डुलान् विभजेत् । 5. अङ्कुशः 'the goad to drive an elephant' from the root अङ्क 'to mark' (I. 87) and the affix उगश्च. It is also end-acute, because the affix is चित् । As in the Mantra दीर्घेहि अङ्कुशं यथा (Rv. X. 134. 6). 6. चषालः 'a wooden ring on the top of a sacrificial post', from the root चष् 'to eat' (I. 938) and the affix आल । Ujjvaladatta gives the affix as आलच् । But we do not find the चित् accent in the following चषालये अश्वपूषाय प्रतवति or चषालवन्तः स्वरवः पृथिव्याम् । 7. इल्बलः (a demon; one of the five stars in the head of Orion) from the root इल् 'to go, to sleep' (VI. 65) and the affix बलच्. The irregularity consists in there being no guṇa of the root vowel. 8. पल्बलश्च 'a small pool or tank lit. in which they drink from the root पा 'to drink' (I. 972), the long vowel of which is shortened before the augment लुक् and the affix बलच्. 9. धिष्णयश्च (a house, a seat, fire &c.) from the root धृष् 'to conquer' (V. 22) and the affix णय. The ऋ of the root is changed to इ without being followed by र । 10. शल्यश्च 'a spear,

javelin, dart' from the root *यल* 'to shake, to go' (I. 896), and the affix *य*. It is masculine also : and means a porcupine, hedge hog, the thorny shrub, extraction of splinters, a fence, boundary, the Bilva and Madana trees, a kind of fish ; name of a king of Madra.

५५१ । मूशक्यबिभ्यः क्तः । ४ । १०८ ।

मूलम् । यक्तः प्रियंवदे । अम्लो रसः । बाहुलकादनेः । अम्लः ।

551. The affix *क्त* comes after the roots *मू* 'to bind' (I. 1016), *यक्* 'to be able' (V. 15), *अम्व* 'to sound' (I. 403). 108.

Thus *मू* + *क्त* = *मूलक्* 'the root of a plant'. So also *यक्तः* speaking kindly sweet speaking. See Amarakosā III. 1. 36. It means also affable, agreeable : lit. he who *can* or *knows* how to speak, an able man. Another form is *यक्नः*. From *अम्व* to sound, we get *अम्लः* acid taste.

By force of Bahulam (diversity) the affix comes after *आनि* to be ill (X. 180). As *अम्लः* acid. The long *आ* is shortened as a diversity.

५५२ । मायाससिभ्यो यः । ४ । १०९ ।

माया । छाया । सस्यम् । बाहुलकात्सुनोतेः । 'सर्वं दक्षिणामयोः' ।

552. The affix *य* comes after the roots *मा* 'to measure' (II. 53), *हो* 'to cut' (IV. 38), and *यस* 'to sleep' (II. 69). 109.

Thus *मा* + *य* = *माया* 'magic, illusion' ; *छाया* 'shade', *सस्यम्* 'crop'.

By the force of *बहुल* (diversely) which governs the Unādi sūtras, the affix *य* comes after the root *सु* (to perform a sacrifice). Thus *सु* + *य* = *सव्यं* 'the usual position of the sacred thread when it hangs down over the left shoulder'. It means also left, left hand, southern, contrary, right.

Note :—By the present rule, Swāmi Dayānand derives the word *अन्य* (another) from the root *अन्* (to breathe) with the affix *य*.

५५३ । जन्येयक् । ४ । ११० ।

'वे विभाषा' (२३१८) । जन्यं युद्धम् । जाया भार्या ।

553. The affix *यक्* comes after the root *जन्* 'to be born, to beget' (III. 24). 110.

Thus *जन्* + *यक्* = *जन्यस्* 'a battle' a market, a fair ; *जन्या* the friend of a mother, the relation of a bride, *जन्यः* a father.

By VI. 4. 43. S. 2319, the *न्* of *जन्* is optionally replaced by long *आ*. Then the form will be *जा* + *यक्* = *जाया* (wife).

५५४ । अघ्न्यादयश्च । ४ । १११ ।

यगन्ता निपात्यन्ते । इन्तेर्यगहागम उपधातोपश्च । अघ्न्या माहेयी । अघ्न्यः प्रजापतिः । 'कनी दीप्ती' । कन्वा । वयोरैक्यम् । वन्ध्या ।

554. The words *aghnya* &c. are irregularly formed with the affix *यक्*. 111.

Thus हृ 'to kill' (II. 2)+यक् । By VI 4. 98 S. 2363, the root vowel of हृ is elided; by VII. 3. 54 S. 358, the हृ is changed to च्. Then as the root receives the augment अट्, the letter अ precedes the root. So हृ+यक्=अच्य and by adding the augment अट् it becomes अच्यः the creator, but when feminine अच्यया 'a cow'.

According to some, अच्यः is not formed with the augment अट् but by the negative particle नञ्.

Similarly कन्या (a girl) and वन्या are formed with the affix यक् added to the roots कृ 'to shine' (I. 488) and वन् 'to bind' (I. 1022) as च and व are considered to be identical, the from is वन्या also. It means barren.

Note:—The word सन्ध्या (morning and evening prayer) is formed from the root धा (to hold) preceded by the preposition सन् and followed by the affix यक्. According to Ujjvaladatta, कुड्यन् is formed from कु to sound, with the affix यन् and the augment डुक । The word is first acute as it is formed by वृ (VI. 1. 213. S. 3701). According to others, it is formed by यक् and so is end-acute. See also VI. 2. 8 S. 3742 where कुड्य is said to be formed by the affix डक् ।

५५५ । स्नातदिपद्यतिपृथक्किम्यो वनिप् । ४ । ११२ ।

स्नाता रसिकः । नदा शिवः । पद्मा पथः । 'अर्वा तुरङ्गगर्भयोः' । पर्व ग्रन्थिः प्रस्तावश्च । यक्वा इस्ती । डीब्रौ । यक्वर्यङ्गलिः ।

555. The affix वनिप् comes after the roots स्ना 'to bathe', (II. 43), नद् 'to be pleased', (IV. 99), पद् 'to go', (IV. 60) च् 'to go' (III. 16) पृ 'to protect, to fill' (III. 4) and यक् 'to be able' (V. 15). 112.

Thus स्ना+वनिप्=स्नावन् [nom. S. स्नाता 'a tendon, muscle, tasteful' नदन् 'an epithet of Siva; fond of enjoyment', पदन् 'a road, way'; अर्वन् 'a horse; running and unworthy, censurable', पर्वन् 'a knot, joint, a book, section'; यक्वन् 'an elephant'; the feminine of this word is formed by adding the augment र and the affix डीप्, thus यक्वरी 'a finger'.

See IV. 1. 7. S. 456 for the augment र ॥ The word is used in this sense in the Mantra आरोहन् दयन् यक्वरीर्जन. It also means a kind of metre, a river, a girdle.

५५६ । शीङ्क्रुशिरुहिजिक्सिधृभ्यः कनिप् । ४ । ११३ ।

शीवाजगरः । क्रुश्या सृगालः । बद्धा वृषः । जित्वा जेत । वित्वा वायुः । सृत्वा प्रजापतिः । घृत्वा विष्णुः ।

556. The affix कनिप् comes after the roots शी 'to sleep', (II. 22) क्रु 'to cry, to lament', (I. 909), बृ 'to grow' (I. 912) जि 'to conquer', (I. 993) वि 'to dwell', (VI. 114), वृ 'to go', (III. 17), वृ 'to support', (I. 948). 113.

Thus श्री + क्वनिप् = श्रीवन् 'a large snake, python' कुशवन् 'a jackal'; वृक्षवन् 'a plant', जित्वन् 'a conqueror' चित्वन् 'wind', सृत्वन् 'the creator'; धृत्वन् 'an epithet of Vishnu',

५५७ । धाप्योः संप्रसारणं च । ४ । ११४ ।

धीवा कर्नकरः । धीवा स्थूलः ।

557. The affix क्वनिप् comes after the roots ध्यै 'to contemplate' (I. 957) and ध्ये 'to grow' (I. 1013) which also undergo Samprasâraṇa. 114.

Thus ध्यै + क्वनिप् = धीवन् 'clever, an artist'; धीवन् 'stout'. The lengthening is by VI. 4. 2. S. 2559.

५५८ । अर्धे च । ४ । ११५ ।

अध्ववा ।

558. The क्वनिप् comes after the root अद् 'to eat' (II. 1) of which the final द् is changed to ध्. 115.

Thus अद् + क्वनिप् = अध्वन् 'a road'.

५५९ । प्र ईरशदोस्तुट् च । ४ । ११६ ।

प्रेतर्वा प्रशत्वा च सागरः । प्रेतर्वरी प्रशत्वरी च नदी ।

559. The affix क्वनिप् comes after the root ईर् 'to go' (II. 8) and शद् 'to perish' (I. 908), preceded by the preposition प्र, to which is added the augment बुट्. 116.

Taus प्र + ईर् + बुट् + क्वनिप् = प्रेतर्वन् 'the ocean'; प्र + शद् + बुट् + क्वनिप् = प्रशत्वन् 'the ocean'.

The feminines of these words are formed by adding the affix डीप् (IV. 1. 7. S. 456.) Thus प्रेतर्वरी and प्रशत्वरी 'a river'.

५६० । सर्वधातुभ्य इन् । ४ । ११७ ।

पचिरग्निः । तुडिः । तुडिडः । वलिः । वटिः । देवयजिः । काशत इति काशिः । यतिः । बलिः । मल्ली । कलिः । 'नसी परिणामे' । मसिः । बाहुलकाद्गुणः । कोटिः । हेलिः । बोधिः । मन्दिः । कलिः ।

560. The affix इन् comes after all roots. 117.

Thus पच् to cook (I. 1045) + इन् = पचिः (fire); तुडिः (face) from the root तुड् 'to break' (I. 374); तुडिडि (mouth, face) from तुड् to injure, 'to press out' (I. 295); वलिः 'a fold or wrinkle on the skin' from the root वल् 'to go, approach' (I. 520); वटिः 'circular' from the root वट् 'to surround' (X. 311); यजिः 'a sacrificer' from यज् 'to sacrifice' (I. 1015) Similarly we have देवयजिः 'a priest or sacrificer to the Gods. काशिः 'the city named Kāśī or Benares', from the root काश् 'to shine' (I. 678); यतिः (an ascetic) from यत् 'to go' (I. 30); मल्लीः 'a kind of jasmine' from मल् 'to hold, possess'; (I. 523); कलिः 'play' from कल् 'to sport' (I. 570); मसिः 'ink' from मस् 'to change form, to weigh' (IV. 112); कोटिः (a crore, i. e. ten millions) from

कुट् 'to curve, to bend' (VI. 73). Though I. 2. 1. S. 2461 would prevent the guṇa of कुट्, yet it takes place by the बहुल rule which governs the Unādi sūtras. हेलिः 'the sun, amorous sport', from हिल् 'to sport amorously' (VI. 69); बोधिः 'perfect wisdom or enlightenment' from the root बुष् 'to know' (I. 911); नन्दिः (joy) from नन्द् 'to be glad' (I. 67); कलिः 'strife, quarrel' from कल् 'to sound' (I. 526).

Note:—Some hold that the words सर्वधातुभ्यः is an interpolation, because redundant. The real sūtra is इत् ॥

५६१ । हृपिषिरुहिवृतिविदिद्धिदिकीर्तिभ्यश्च । ४ । ११८ ।

‘हरिर्विष्णावहाविन्द्रे भेके सिंहे हये रवौ । चन्द्रे काले स्रवङ्गे च यने वाते च कीर्तितः’
पेषिर्वज्रम् । रोहिर्ब्रती । वर्तिः । वेदिः । छदिश्छेत्ता । कीर्तिः ।

561. The affix इत् comes after the roots ह् ‘to steal’ (I. 947), पिष् ‘to grind’ (VII. 15), रुह् ‘to grow’ (I. 912), वृत् ‘to choose’ (I. 795), विद् ‘to exist’ (IV. 62), छिद् ‘to cut’, (VII. 3), कृत् ‘to name, ‘to glorify’ (X. 111). 118.

Thus ह् + इत् = हरिः ‘a name of Vishnu, a day, the God Indra, the frog, the lion, the horse, the sun, the moon, a parrot, an ape, the God Yama and wind’; पेषिः ‘lightening’; रोहिः ‘a religious man; a tree; a seed’; बर्त्तिः ‘anything wrapped round, a pad, an ointment’; वेदिः ‘a learned man; an altar; a name of the Goddess Saraswati’; छदिः ‘a cutter’; कीर्त्तिः ‘glory’.

५६२ । इगुपधात्कित् । ४ । ११९ ।

कृषिः । श्रुषिः । शुषिः । लिपिः । बाहुलकाद्भवे लिपिः । ‘हल निष्कर्षे’ । हलि । हली कूर्चिका ।

562. The affix इत् treated as कित् comes after those roots which have for their penultimate an इक् vowel. 119.

Thus कृष् ‘to plough’ (I. 1039) + इत् = कृषिः ‘a farmer’; श्रुषिः ‘a sage’ from श्रुष् ‘to approach’ (VI. 7); शुषिः ‘pure’ from शुष् ‘to grieve’ (I. 198); लिपिः (writing) from लिप् ‘to stain’ (VI. 139); by the force of बहुल (diversely), it is sometimes written as लिपिः also; हलिः (a painter’s brush) from हल् ‘to drive out, to measure’ (I. 560); the feminine of this is हलि.

Note:—Some read the sūtra as इगुपधात् किः and make the affix कि an apavāda of इत् । But it is not correct. For कि would make these words final-acute by affix accent. But we find that श्रुषिः, शुषिः have acute on the first, as in the Mantras अग्निः पूर्वभिः श्रुषिभिः (Rv. I. 1. 2) and शुचिर्विश्व शुचिः कविः &c.

Note:—The words कृषिः &c. are also formed by the Vart इकृष्यादिभ्यः given under III. 3. 108 S. 3285, but there is difference in accent. Then they have acute on the final: as in the Mantra अश्वैर्ना दीव्यः कृषिमित् कृषस्व (Rv. X. 34. 13) where कृषिम् has acute on the final.

Note:—शुषिः means summer, fire, pleasure, pure &c.

* ५६३ । अमेः संप्रसारणं च । ४ । १२० ।

धुनिर्वातः । बाहुलकाद्भ्रमिः ।

563. The affix इन् comes after the root भ्रम् 'to wander' (IV. 96), which also undergoes Samprasāraṇa. 120.

Thus भ्रम् + इन् = धुनिः 'whirl wind'. By the force of बाहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras, there is also the form भ्रमिः (whirl wind). In the gloss on the mantra धुनिं विदधा वसवो पुषन्ति, the word bhrimi is explained by सरणशीलं दष्टिं जनम् ।

५६४ । क्रमितमिशतिस्तम्भामत इच्च । ४ । १२१ ।

क्रिमिः । संप्रसारणानुवृत्तेः कृमिरपि । तिमिर्नटस्यनेदः । 'शितिर्नैवकशुक्रयोः' । स्तिम्भिः सनुद्रः ।

564. The affix इन् comes after the roots क्रम् 'to walk, to step' (I. 502) तम् 'to be suffocated, to be fatigued' (IV. 93), शत् and स्तम्भ् (these two are सौत्र roots) and is treated as क्ति. The अ of these roots is replaced by इ. 121.

Thus क्रम् + इन् = क्रिमिः, sometimes the ट् of the root undergoes Samprasāraṇa and then we get कृमिः (an intestinal worm); तिमिः 'the ocean, a whale fish'; शितिः 'black; white'; स्तिम्भिः 'the ocean'.

५६५ । मनेरुच्च । ४ । १२२ ।

मुनिः ।

565. The affix इन् comes after the root मन् 'to think' (IV. 67) of which the अ is replaced by इ. The affix is treated as क्ति. 122.

Thus मन् + इन् = मुनिः 'a sage', lit. who knows, or who thinks; a thinker,

५६६ । वर्णवर्लिश्चाहिरण्ये । ४ । १२३ ।

वर्णिः सौत्रः । अस्य बलिः प्रादेशः । 'करोपहारयोः पुंसि बलिः प्राणयज्ञके क्रियात्' । हिरण्ये तु वर्णिः सुवर्णश्च ।

566. The affix इन् comes after the root वर्ण् which is replaced by बल् when not meaning हिरण्य (*i. e.* gold.) 123.

The affix इन् is treated as क्ति. The root वर्ण् is a sautra one *i. e.* not found in Dhātuptāha but only in the sūtras. Taus वर्ण् + इन् = बल् + इन् = बलिः 'a tax, an offering usually religious, when in the masculine gender, but when in the feminine gender, it means a fold, wrinkle'.

The root वर्ण् is not replaced by बल् when it means हिरण्य (gold). Thus वर्ण् + इन् = वर्णिः 'gold'.

५६७ । वसिवपियजिराजिब्रजिसदिहनिवाशिवादिवारिभ्य इञ् ।

४ । १२४ ।

'वासिश्चेद्वनवस्तुनि' । वापिः-वापी । वाजिर्यष्टा । राजिः-राजी । ब्राजिर्बातालिः । सादिः सारयिः । निघातिलोहवातिनि । वाशिरग्निः । वादिर्विद्वान् । वारिर्गजबन्धनी । जले तु क्लीबम् । बाहु लकात् 'वारिः पथिकसंहतौ' ।

567. The affix इञ् comes after the roots वस् 'to dwell' (I. 1054) वप् 'to sow' (I. 1052), यज् 'to sacrifice' (I. 1051), राज् 'to shine' (I. 874), ब्रज् 'to go' (I. 272), सद् 'to decay' (I. 907), हृत् 'to kill' (II. 2), वाग् 'to roar' (IV. 54), and causative of वद् 'to say' (I. 1058), and वारि causative of वृ 'to choose' (V. 8) 124.

Thus वस् + इञ् = वासि a small hatchet.

Note:—This word vâsi is found in the following text of the Vaiseshika:—वास्यादीनाम् इव करणानां कर्तुं व्यापार्यत्वनियमात् । So also in the Mahābhāṣya: वास्यर्थमिति अत्र वक्तव्योऽस्ति वलोपः प्राप्नोति । वापिः (a well); याजिः (a sacrificer); राजिः or राजी (a streak, line); ब्राजिः (a gust or gale of wind); सादिः (charioteer); the root हृत् takes the preposition नि, thus निहृत् + इञ्, (here by VII. 3. 54. S. 358, the ह् of हृत् is changed to च) निघृत् + इञ् = निघातिः 'a hammer, an iron club'. The र् of हृत् is replaced by त् by VII. 3. 32. S. 2574.

वापिः (fire); वादिः (a learned man); वारिः (a place for fastening an elephant; but the word वारि when of the neuter gender means water). By the force of बहुल (diversely) वारि also means a caravan.

Note:—See vartikas under III. 3. 108. S. 3285 for some of these forms.

५६८ । नहो भश्च । ४ । १२५ ।

'नाभिः स्यात्तद्वित्रये पुंसि' । प्रायश्चित्ते तु स्त्रियां । पुंस्यपीति केचित् ।

568. The affix इञ् comes after the root नह् 'to tie, to bind', (IV. 57) of which ह् is changed to भ्. 125.

Thus नह् + इञ् = नाभिः 'a Kshatriya when the word is used in the masculine gender, but in the feminine it means the navel'. Some use it as masculine when meaning even navel. See Linganaśāsana नाभिरवत्रिये.

५६९ । कृषेर्वृद्धिश्चन्द्रसि । ४ । १२६ ।

कार्षिः ।

569. In the Ohhandas the ञ् of the root कृष् to plough (I. 1039), undergoes vṛiddhi before the affix इञ्. 126.

Thus कृष् + इञ् = कार्षिः 'fire, ploughing'. In the secular literature, the form is कृषिः ।

५७० । अः शकुनौ । ४ । १२७ ।

शारिः । शारिका ।

570. The affix इञ् comes after the root शृ to injure, to kill (IX. 18) the ञ् of which undergoes vṛiddhi, when the word means a vulture. 127.

Thus शृ (IX. 18) + इञ् = शारिः 'the bird called Sārikā'.

The र् of शारि is changed to ल् by considering it to belong to कपिल कादि class, and so is evolved the word शालिः 'rice, the civet cat'.

५७१ । कृञ् उदीचांकारुषु । ४ । १२८ ।

कारिः शिल्पी ।

571. The affix इञ् comes, after causing vṛiddhi of the root कृ 'to do' (VIII. 10) when the sense is that of an artist. 128.

Thus कृ + इञ् = कारिः 'an artist'.

५७२ । जनिघसिभ्यामिण् । ४ । १२९ ।

जनिर्जननम् । घसिर्भक्षयमग्निश्च ।

572. The affix इण् comes after the roots जन् 'to produce' (IV. 41) and घस् 'to eat' (I. 747). 129.

Thus जन् + इण् = जनिः 'birth, a woman, a mother' the vṛiddhi is prevented by VII. 3. 35 S. 2512. It is feminine gender. घस् + इण् = घसिः fire, and food.

५७३ । अज्यतिभ्यां च । ४ । १३० ।

आजिः संग्रामः । आतिः पक्षी ।

573. The affix इण् comes after the roots अज् 'to go' (I. 248) and अत् 'to go constantly' (I. 38). 130.

Thus अज् + इण् = आजिः 'battle'; आतिः 'a kind of bird.'

Note.—By the force of बहुल (diversely) which governs all Unādi affixes, the root अज् is not replaced by वी, as required by II. 4. 56.

Thus Unādi sūtra is in fact a vārtika. See III. 3. 108 S. 3285.

५७४ । पादे च । ४ । १३१ ।

पदाजिः । पदातिः ।

574. The affix इण् comes also after the roots अज् and अत् when preceded by the word पाद. 131.

Thus पाद + अज् + इण् = पदाजिः (a foot soldier); पदातिः ॥ By VI. 3. 52 S. 990, पद is substituted for पाद.

५७५ । अशिषणाययोरुडायलुक् । ४ । १३२ ।

अशेषट् । राशिः पुञ्जः । णायतेरायलुक् । पाणिः करः ।

575. The affix इण् comes after the roots अश् 'to pervade' (V. 18) and णाय 'to bargain, to praise' (I. 466). The अ of अश् is replaced by षट् and the आय of णाय is elided before the affix इण्. 132.

Thus अश् + इण् = रश् + इण् = राशिः 'a heap'; णाय + इण् = पाणिः (a hand). The root ण always takes आय by III. 1. 28 S. 2303. This आय is ordained to be elided by the present sūtra.

५७६ । वार्तेर्दच् । ४ । १३३ ।

विः पक्षी । क्षियां वीक्ष्यपि ।

576. The affix इण् comes after the root वा 'to blow' (II. 41), and is treated as डित् (i. e. the last vowel of the root is elided). 133.

Thus वा + इण् = विः 'a bird'. The feminine is वी.

५९९ । मे हरतेः कूपे । ४ । १३४ ।

प्रहिः कूपः ।

577. The affix इण् comes after the root वृ 'to steal' (I. 947) preceded by the preposition प्र; (when the word so formed means a well, and is treated as डित्. 134.

Thus प्र + वृ + इण् = प्रहिः 'a well'. See Amarakośā I. 10. 26.

५९८ । नौ व्यो यलोपः पूर्वस्य च दीर्घः । ४ । १३५ ।

व्येज इण्स्यादास्यलोपश्च नेदीर्घः । नीविः । नीवी वल्लग्रन्थौ मूलधने च ।

578. The affix इण् comes after the root व्ये (to cover) preceded by the preposition नि. The य् of the root व्ये is elided and the short इ of the prefix नि is elongated. 135.

Thus नि + व्ये + इण् = नि + व्या + इ (VI. 1. 45 S. 2370) = नि + वा + इ = नीविः 'a cloth worn round a woman's waist. See Amarakośā II. 3. 211.

५९९ । समाने ख्यः स चोदात्तः । ४ । १३६ ।

समानशब्द उपपदे ख्या इत्यस्मादिणस्यात् । स च डिच्च वलोपश्च समानस्य वृदात्तः स इत्यादेशश्च । समानं ख्यायते जनैः इति ख्या ।

579. The affix इण् comes after the root ख्या 'to relate, to tell' (II. 51) preceded by समान and is treated as डित्; and समान is replaced by स which has the udātta accent. 136.

Thus समान + ख्या + इण् = स + ख् = इण् + सखि 'a friend' Nom. S. सखा

Note:—Ujvaladatta explains the sūtra by saying 'the affix इण् which has udātta accent comes after khyâ'. This is wrong. The anuvṛitti of इण् is current here, not of इज् । The स of the sūtra is not the pronoun स (तद्); but an adeśā or substitute of samāna. Moreover सखि has acute on the first in the Vedas.

५८० । आङि त्रिहनिभ्यां ह्रस्वश्च । ४ । १३७ ।

इण्स्यात्स च डित् आङी ह्रस्वश्च । 'त्रियः पाल्यश्रिकोटयः' । 'सर्पे वृत्रासुरेऽप्यहिः' ।

580. The affix इण् comes after the roots त्रि 'to serve' (I. 945) and हन 'to kill' (II. 2) preceded by आङ्, and is treated as डित्. The आ of आङ् is also shortened. 137.

Thus आङ् + त्रि + इण् = अत्रिः 'a corner, angle of a room, house &c'. It is feminine. See Amarakośā II. 8. 93 for the phrase त्रियः पाल्यश्रिकोटयः—pālī, aśṛī and koṭī are feminine meaning a corner, and the sharp side or edge of a weapon. अहिः 'a snake; the demon Vṛitra'.

Note:—The word अञ्चि occurs in the sūtra V. 4. 120. S. 860.

५८१ । अच इः । ४ । १३८ ।

रविः । पविः । तरिः । कविः । अरिः । अलिः ।

581. The इ comes after the roots ending in vowels. 138.

Thus र 'to sound' (II. 24) + इ = रविः 'the sun'; पृ to purify (IX. 12) + इ = पविः 'the thunderbolt of Indra'; तरिः 'a boat' a box for clothes, from तृ 'to cross over' (I. 1018), कविः 'a wise man, a poet', from कु to sound, (II. 33); अरिः 'an enemy' from अच् 'to go' (III. 16); अलिः (a black bee) from अल् (to go), the र् being changed to ल् by considering it to belong to the Kapilakādi class.

५८२ । खनिकषयज्यसिवसिवनिसनिध्वनिग्रन्थिचलिभ्यश्च । ४ । १३९ ।

खनिः । कषिर्हिंस्रः । अजिः । असिः । वसिर्वस्त्रम् । वनिरग्निः । सनिर्भक्तिर्दानं च । ध्वनिः । ग्रन्थिः । चलिः पशुः ।

582. The affix इ comes after the roots खच् 'to dig' (I. 927), कष् 'to injure' (I. 716), अज् 'to go' (I. 248), अस् 'to throw' (IV. 100), वस् 'to cover' (II. 13), 'वच् 'to honor, (I. 491 and VIII. 8), सच् to love, to worship (I. 492) and VIII. 2), ध्वच् 'to sound' I 881 and X. 343), ग्रन्च् 'to tie' (X. 282), and चल् 'to move' (I. 885). 139.

Thus खच् + इ = खनिः 'a mine'; कषिः 'injurious, harmful'; अजिः 'motion'; असिः 'a sword'; वसिः 'a cloth'; वनिः 'fire'; सनिः 'worship, gift'; ध्वनिः 'sound'; ग्रन्थिः 'a joint'; चलिः 'an animal' or चरिः ॥ Another form of खनि is खानिः । वनिः means begging also.

५८३ । वृत्तेश्छन्दसि । ४ । १४० ।

वर्तिः ।

583. The affix इ comes after the root वृच् '(to exist)', in the Chhandas. 140.

Thus वृच् + इ = वर्ति 'anything wrapped round', an ointment, eye-slime, any cosmetic, the wick of a lamp, the fringe, a surgical instrument, a streak, a swelling.

५८४ । भुजेः किञ्च । ४ । १४१ ।

भुजिः ।

584. The affix इ comes after the root भुज् to protect, to eat (VII. 17) and is treated as कित्. 141.

Thus भुज् + इ = भुजिः fire; in the Vedas, it signifies the two Aświnas.

५८५ । कङ्कशृङ्गकुटिभिदिद्धिदिभ्यश्च । ४ । १४२ ।

इः कित्स्यात् । कित्तिर्वराहः । 'गिरिर्गोत्राक्षिरोगयोः' । गिरिका कानः गिरिकाणः । शिरिः शलभो इत्या च । पुरिर्नगरं राजा नदी च । कुटिः शाला शरीरं च । भिदिर्वज्रम् । द्धिदिः परशुः ।

585. The affix इ comes after the roots कृ 'to scatter' (VI. 116), गृ 'to swallow' (VI. 117), शृ 'to injure' (IX. 18), पू 'to fill' (IX. 19), कुट् 'to curve' (VI. 73), भिद् 'to divide' (VII. 2), छिद् 'to penetrate' (VII. 3) and is treated as क्तिङ्. 142.

Thus कृ+इ=किरिः a boar, a hog; गिरिः 'a hill, a huge rock, a disease of the eyes, an honorific title given to Sanyasins'; शिरिः 'a locust, a killer, a sword'; पुरिः 'a city, a king, a river'; कुटिः 'a house, a body'; भिदिः 'the thunderbolt'; छिदिः 'an axe'.

५८६ । कुडिकम्प्योर्नलोपश्च । ४ । १४३ ।

'कुडि दाहे' । कुडिर्देहः । कपिः ।

586. The affix इ comes after the roots कुङ् 'to burn' (I. 289) and कम्प् 'to shake, agitate' (I. 400) of which the र is elided. The affix is treated as क्तिङ्. 143.

Thus कुङ्+इ=कुडिः 'the body'; कपिः 'a monkey'.

५८७ । सर्वधातुभ्यो मनिन् । ४ । १४४ ।

क्रियत इति कर्म । चर्म । भस्म । जन्म । शर्म । स्थान बलम् । 'इस्मन्-' (२८८५) इति इस्वः । छद्म । सुत्रामा ।

587. The affix मनिन् comes after all roots. 144.

Thus कृ 'to do' (VIII. 10)+मनिन्=कर्म्मन् act, 'work'; चर्मन् (skin) from चर् 'to go' (I. 591), भस्मन् 'ashes' from भस् to censure to blame, to shine' (III. 18); जन्मन् (birth) from जन् 'to beget' (III. 24); शर्मन् 'happy, prosperous' from शृ 'to injure' (IX. 18); स्थानम् 'strength, fixity' from स्था 'to stand' (I. 975); छद्मन् 'a disguise' from the Churâdi छदि 'to cover' (X. 388) the penultimate आ of छदि is shortened by VI. 4. 97 S. 2985; सुत्रामन् 'a name of Indra' from त्रै 'to protect' (I. 1014) preceded by the preposition सु lit. he who delivers excellently.

५८८ । बृहेर्नोऽच । ४ । १४५ ।

नकारस्याकारः । 'ब्रह्म तत्त्वं तपो वेदो ब्रह्मा विप्रः प्रजापतिः' ।

588. The affix मनिन् comes after the root बृह् 'to grow, increase' (I. 772), the nasal being replaced by अ. 145.

Thus बृह्+मनिन्=ब्रह्मन् the Nom. Sing. is ब्रह्मा 'one who knows Brahma, a Brâhmana, the creator'. The neuter means Brahman the Supreme. It means austerity and the Vedas also

५८९ । अशिशकिभ्यां छन्दसि । ४ । १४६ ।

अश्मा । शक्मा ।

589. The affix मनिन् comes after the roots अश् 'to pervade' (V. 18) and शक् 'to be able' (V. 15) in the Chhandas. 146.

Thus अश्+मनिन्=अश्मन्, 'eating or pervading, a stone, a cloud'; शक्मन् 'a name of Indra'.

५९० । हृष्टृष्टृस्तृष्टृभ्य इमनिच् । ४ । १४७ ।

हरिमा कालः । भरिमा कुटुम्बश्च । धरिमा रूपश्च । सरिमा वायुः । स्तरिमा तल्पश्च । धरिमा प्रसवः ।

590. The affix इमनिच् comes after the roots ह 'to steal' (I. 947), ष्टृ 'to nourish' (III. 5) ष्टृ 'to hold' (I. 948), ष्टृ to move (III. 17), ष्टृ to cover (V. 6), ष्टृ 'to injure' (IX. 18). 147.

Thus ह + इमनिच् = हरिम् nom. s. हरिमा 'time or death'; भरिम् 'relation' धरिम् 'a form, figure'; सरिम् 'wind'; स्तरिम् 'a bed, couch'; धरिम् 'bearing' 'bringing forth'.

Note:—In the Daśapādī the affix is read as ईमन् with long ई and निच् । According to it the anuvṛitti of chhandas runs in this sūtra: so that these are Vaidic words. This view appears to be right. The Daśapādī sūtra is ष्टृष्टृभ्यामीमन्, and forms are सरीमन्, स्तरीमन् &c; as found in the following mantras वातस्य सर्गे अभवत् सरीमणि; स्तीर्णं बर्हिः सुष्टु रीमा जुषाणा &c. The words सर्वत्र also, in the sūtra after the next, indicates that these intermediate sūtras are Vaidic.

५९१ । जनिमृङ्भ्यामिमनिच् । ४ । १४८ ।

जनिमा जन्म । मरिमा मृत्युः ।

591. The affix इमनिच् comes after the roots जन् (to beget) and मृ (to die). 148.

Thus जन् (III. 24) + इमनिच् = जनिम् 'birth, offspring'; मृ (VI. 10) + इमनिच् = मरिम् 'death'.

५९२ । वेजः सर्वत्र । ४ । १४९ ।

छन्दसि भाषायां चेत्यर्थः । वेसा तन्तुवायदण्डः । अर्धर्चादिः । सामनी वेसनी इति वृत्तिः ।

592. The affix इमनिच् comes every where after the root वे 'to weave' (I. 55) i. e. both in the Vaidic and secular literature. 149.

Thus वे + इमनिच् = वेसन् (a loom); this word belongs to the अर्धर्चादि class (II. 4. 31 S. 816). It is read in the Gaṇapāṭha both in the पामादय class (V. 2. 100) and संकलादय class (IV. 2. 75). See सामनी वेसनी in the Kāśikā vṛitti.

According to Vṛittikāra, this word is of the feminine gender and not masculine or neuter as required by II. 4. 31 S. 816.

Thus he says the word form वेसनी is as valid as सामनी a rope for trying cattle. For the formation of the word सामनी, see Unādi IV. 152.

५९३ । नामन्सीमन्व्योमन्लोमन्लोमन्पाप्मन्ध्यामन् । ४ । १५० ।

सहस्रानी निपात्यन्ते । ग्रायतेऽनेनेति नाम । सिनोतेर्दीर्घः । सीमा । सीमानो । सीमानः । पक्षे डाप् । सीने । सीमाः । व्येजोऽन्त्यस्योत्वं गुणः । व्योम । रौतेः रोम । लोम । पाप्मा पापश्च । ध्याम परिमाणं तेजश्च ।

593. The seven words nāman, siman, vyoman, roman, loman, pāpman, and dhyāman, are irregularly formed with the affix ननिच् 150.

Thus 1. नामन् 'a name', from the root न्ना to repeat, 'to remember', (I. 976), the irregularity consists in the elision of the च् of the root. 2. सीमन् (a boundary) from सि 'to bind' (IX. 5), the इ of which is elongated before the affix ननिच्. Its Nom. forms are सीमा, सीमानौ, सीमानः. The word सीमन् forms its feminine with डाच् (IV. 1. 13 S. 461). Thus its Nom. forms are सीमा, सीमे, सीमाः । 3. व्योमन् (the sky) from व्ये 'to cover' (I. 1056), the final of which is replaced by उ which undergoes guṇa. 4. रोमन् 'the hair on the body of men and animals', from the र् 'to cry'. (II. 24). 5. लोमन् 'the hair on the body of men and animals', from लृ 'to cut' (IX. 30). 6. पाप्मन् (sin) from पा 'to drink', (I. 972) with the augment पुच्. 7. ध्यामन् measure, lustre, splendour from ध्ये 'to think, to contemplate' (I. 957).

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras, the following words are also irregularly formed under the present rule:— यज्ञमन् 'consumption', from यच् 'to worship' (X. 153) सोमन् 'the moon', from सु to send, (I. 987), घामन् 'a house, the body &c'. from घा 'to hold, to maintain' (III. 10).

५९४ । मिथुनै ननिः । ४ । १५१ ।

उपसर्गक्रियासंबन्धो मिथुनच् । स्वरार्थमिदच् । सुशर्मा ।

594. The affix ननि comes after roots which are coupled with a Preposition. 151.

The relation of an upasarga with a verb is called मिथुन or coupling. Such compound roots take the affix ननि instead of ननिच् । The difference is in the accent. The word formed by ननिच् will have acute on the first syllable, as the affix is निच् (VI. 1. 197 S. 3686). While a word formed by ननि will have the affix-accent, for all affixes are first acute, if not otherwise provided for (III. 1. 3. S. 3708): i. e. the accent will fall on the last syllable. Thus from √शृ to injure (IX. 18) we have with ननिच् (Un IV. 144), शर्म्मन्; but with ननि we get शर्म्मन् । In compounding these words with the preposition सु, they retain their accent by VI. 2. 139 S. 3873. Thus सुशर्म्मन् or सुशर्म्मन्, one under Un IV. 144 and the last under the present sūtra.

५९५ । सातिभ्यां ननिन्मनिणौ । ४ । १५२ ।

स्यवीति साम । सामनी । आत्मा ।

595. The affixes ननिच् and ननिण् come respectively after the roots चो 'to put an and to, destroy' (IV. 39) and अच् 'to go' (I. 38). 152,

Thus सो + मनिन् = सौमन् 'appeasing. the Sāmaveda itself', so called because it is very difficult to study. This word is of the neuter gender; its Nom. forms being साम, सामनी, सामानि. Similarly अत् + मनिन् = आत्मन् 'the soul'. This word is of the masculine gender.

Note :—These two affixes have indicatory न and ण, which show that by both the accent is placed on the first syllable (VI. I. 197 S. 3686) and by the latter (ण), vṛiddhi is substituted for the end vowel of a stem (VII. 2. 115 S. 254).

५९६ । हनिमशिभ्यां सिकन् । ४ । १५३ ।

'हसिका हंसयोषिति' । मसिका ।

596 The affix सिकन् comes after the roots हृ 'to kill' (II. 2) and मश् 'to buzz, hum' (I. 760). 153.

Thus हृ + सिकन् = हसिका 'a female goose *i. e.* a gander; मसिका 'a fly'.

५९७ । कीररन् । ४ । १५४ ।

कवरः ।

597. The affix अरन् comes after the root कु 'to sound' (II. 33). 154.

Thus कु + अरन् = कवरः 'mixed, intermingled'; a reader or lecturer. Since there is no difference between व and ब, the feminine of कवर is कवरी formed with डीप् (IV. 1. 42. S. 500), meaning a fellet or braid of hair. In other places the feminine form of the word is कवरा (a female reader or lecturer.)

५९८ । गिर उडच् । ४ । १५५ ।

गरुडः ।

598. The affix उडच् comes after the root गृ 'to swallow' (VI. 117). 155.

Thus गृ + उडच् = गरुडः 'a kind of bird'.

Note :—Some do not read the sūtra as given in the text, but analyse the word गरुड, as गरुता डयते namely one who flies with wings (garut) and say that the affix ड comes after the root डी to fly (I. 1017) when preceded by the word गरुत्, enumerated in the Guṇapāṭha under ववादि class. The affix having an indicatory ड causes the elision of the final vowel of डी; and the व of गरुत् is elided by taking it to belong to the Prishodaradi class. Thus गरुत् + डी + ड = गरुडः ।

५९९ । इन्देः कस्मिर्नलोपश्च । ४ । १५६ ।

इदच् ।

599. The affix कस्मि comes after the root इन्द् 'to be supremely powerful' (I. 64) of which the nasal is elided. 156.

Thus इन्द् + कस्मि = इदच् 'this'.

Note.—Ujvaladatta has read this sūtra as इन्देः कस्मिन् with न। But we do not find the नित् accent in idam in the Vedas. Thus in इदं त्वत् पात्रम् इन्द्रपात्रम् (Rv. VI. 44. 16), इदं ते सोम्यैस् नधु (Rv. VIII. 54. 8) the accent is on the second, and not on इ, which would have been the case if the affix were नित् (VI. 1. 197. S. 3686). But in Daśapādī, the sūtra is read as इणो दसक्, i. e. the affix दसक् comes after the root इण् 'to go'.

६०० । कायतेर्ङिनिः । ४ । १५९ ।

किञ् ।

600. The affix ङिनि "comes after the root कै 'to sound' (I. 964). 157.

Thus कै+ङिञ्=किञ् 'what, &c'. The affix having an indicatory ङ causes the elision of रे of the root कै.

Note.—The final इ in ङिनि is merely for the sake of euphony. In fact, Daśapādī gives the affix as ङिञ् and not ङिनि ।

६०१ । सर्वधातुभ्यः घृन् । ४ । १५८ ।

वस् । अस् । शस् । 'इस्मन्-' (२८८५) इति ह्रस्वत्वम् । छादनाच्छत्रम् ।

601. The affix घृन् comes after all roots. 158.

Thus वस् 'to dwell' (I. 1054) + घृन्=वस्त्रम् 'a cloth'; अस् 'to throw' (IV. 100) + घृन्=अस्त्रम् 'a weapon'; शस् 'to injure' (I. 763) + घृन्=शस्त्रम् 'a weapon'; छादि 'to cover' (X. 290) + घृन्=छत्रम् 'an umbrella', the long आ of the root is shortened by VI. 4. 97. S. 2985.

The words like पत्रम् 'a leaf' from पत् 'to fall' (I. 898) पात्रम् 'a vessel' from पा 'to drink' (I. 927), दंष्ट्रा 'a tooth' from दश् 'to bite' (I. 1038) &c. are formed by this rule.

६०२ । अस्जिगमिननिहनिविश्यशां वृद्धिश्च । ४ । १५९ ।

आष्ट्रः । गान्त्रं शक्रटम् । नान्त्रं स्तोत्रम् । हान्त्रं सरणम् । वैष्ट्रं पिष्टपम् । आष्ट्रमाकाशम् ।

602. The affix ष्ट्र comes after the roots अस्ज् 'to cook' (VI. 4), गस् 'to go' (I. 1031), नस् 'to bow down, to sound' (I. 1030), इन् 'to kill' (II. 2), विन् 'to enter' (VI. 130), and अय् 'to pervade' (V. 18.) and it causes the vṛiddhi of the vowel of the root. 159.

Thus अस्ज्+ष्ट्र=आष्ट्रः 'light, ether', by VIII. 2. 23 S. 54, the स् of अस्ज् is elided, and by VIII. 2. 36 S. 294, the ज् is replaced by ष, and the त of the affix is then changed to ट ॥ गान्त्रम् 'a car'; नान्त्रम् 'a stotra'; हान्त्रं 'death'; वैष्ट्रम् 'the Heaven'; आष्ट्रम् 'the sky'.

६०३ । दिवेष्टुञ्च । ४ । १६० ।

सौत्रं ज्योतिः ।

603. The affix **द्** comes after the root **दि** 'to shine' (IV. 1) which is replaced by **दु**. 160.

The letter **च** in the sūtra indicates that the root substitute undergoes vṛiddhi by force of the last sūtra.

Thus **दि + द् = दु + द् = दौत्र** 'light'.

६०४ । उषिखनिभ्यां कित् । ४ । १६१ ।

उषद् । खानं खनित्रं जलाधारश्च ।

604. The affix **द्** comes after the roots **उष्** 'to burn' (I. 727) and **ख** 'to dig' (I. 927) and is treated as **कित्**. 161.

Thus **उष् + द् = उषद्** 'a camel'; **खान** 'a spade, an oblong pond'.

६०५ । सिविमुचयोष्टे रूच् । ४ । १६२ ।

सूत्रस् । सूत्रस् ।

605. The affix **द्** comes after the roots **सि** 'to sew' (IV. 2) and **सुच्** 'to save' (VI. 136), the **दि** portions of which are replaced by **ऊ**. The affix is treated as **कित्**. 162.

Thus **सि + द् = सू + द् = सूत्र** 'a thread'; **सूत्र** (urine).

Note:—These two words could have been formed from the roots **सूत्र** and **सूत्र** of the Churâdi class also (X. 360 and 361) by the affix **अच्** (III. 3. 56 S. 3231), but the difference would be in the accent.

६०६ । अमित्रिमिदिशसिभ्यः कत्रः । ४ । १६३ ।

आन्त्रस् । चित्रस् । मित्रस् । शस्त्रस् ।

606. The affix **क्त्र** comes after the roots **अ** 'to go' (I. 493) **चि** 'to collect, gather' (V. 5), **मिद्** 'to love' (I. 779), and **शस्** 'to injure' (I. 763). 163.

Thus **अ + क्त्र = आन्त्र** 'an entrail, intestine'; **चित्र** 'a picture, मित्र 'a friend' **शस्त्र** 'a weapon'.

Note:—The lengthening in ântram is by VI. 4. 15. S. 2666. All these words are end acute by affix accent (III. 1. 3. S. 3708) as in **शुन आन्त्राणि वेचे । चित्रं देवानाम् । मित्रं नयनम् । शस्त्रस्य शस्त्रमसि ।**

६०७ । पुवो ह्रस्वश्च । ४ । १६४ ।

पुत्रः ।

607. The affix **क्त्र** comes after the root **पू** 'to purify' (IX. 12) of which the long **ऊ** is shortened. 164.

Thus **पू + क्त्र = पुत्र** 'a son'.

Note:—Some derive the word **पुत्र** as **पुं**नामा नरकस्तस्मात् त्रायते i. e. one who saves from the hell called **पुत्र**. In this sense the word will be formed thus :—**पुत्र + त्रा + क् = पुत्रः** (III. 2. 3 S. 2915).

६०८ । स्त्यायतेर्द् । ४ । १६५ ।

की ।

608. The affix *draṭ* comes after the root स्तवै 'to sound, to collect, crowd' (I. 959). 165.

Thus स्तवै + ड्रट् = स्त्री 'a woman'. The affix having an indicatory ड causes the elision of the टि (i. e. रे) portion of the root स्तवै. Then the वृ of the root is elided by VI. 1. 66 S. 73. Thus the stem formed is स्त्री. The feminine is formed by adding डीप् by IV 1. 5. S. 470.

६०९ । गुधृवीपचिवचियमिसदिक्षदिभ्यस्त्रः । ४ । १६६ ।

'गोत्रस्यान्नामवंशयोः' । गोत्रा पृथिवी । धर्त्रं गृहस् । वेत्रस् । पक्त्रस् । वक्त्रस् । यन्त्रस् । सत्रस् । शत्रस् ।

609. The affix *tra* comes after the root गु to speak indistinctly (I. 997); धृ 'to hold' (I. 948); वी to go, to beget (II. 39); पच् to cook (I. 1045); वच् to speak; (II. 54); यच् 'to abstain' (I. 1033); बद् 'to go, to break' (I. 907) and बद् (it is sautra root) 166.

Thus गु + त्र = गोत्रः 'a family', its feminine is गोत्रा 'the earth'; धर्त्रस् 'the house'; वेत्रस् 'the cane'; पक्त्रस् 'the sacred fire maintained by a house holder'; वक्त्रस् 'the face'; यन्त्रस् 'an instrument'; सत्रस् 'a sacrificial session'; शत्रस् the Kshatriya caste.

६१० । हुयामाश्रुभस्त्रिभ्यस्त्रन् । ४ । १६७ ।

होत्रस् । यात्रा । मात्रा । श्रोत्रस् । भस्त्रा ।

610. The affix *tran* comes after the roots हु to sacrifice, to worship' (III. 1); या 'to go' (II. 40); मा to measure (II. 53) श्रु to hear (I. 986); and भस्त्र to censure, to shine' (III. 18). 167.

Thus हु + त्रन् = होत्रस् 'a sacrifice or worship'; यात्रा 'going'; मात्रा 'a measure'; श्रोत्रस् 'hearing, the ear'; भस्त्रा 'a pair of bellows, 'a leathern vessel for holding water'.

६११ । गमेरा च । ४ । १६८ ।

गात्रस् ।

611. The affix *त्रस्* comes after the root गच् 'to go' (I. 1031) of which च is replaced by आ । 168.

Thus गच् + त्रस् = गात्रस् 'the body'.

६१२ । दादिभ्यश्छन्दसि । ४ । १६९ ।

दात्रस् । पात्रस् ।

612. In the Chhandas the affix *त्रस्* comes after the roots दा 'to cut' (II. 50), and the rest. 169.

Thus दा + त्रस् = दात्रस् 'an instrument of cutting, a sickle', पात्रस् 'a vessel' from the root पा 'to drink' (I. 972); क्षेत्रस् 'a field' from the root क्षि 'to dwell' (VI. 114).

६१३ । भूवादिगृभ्यो णित्रम् । ४ । १७० ।

भावित्रस् । वादित्रस् । गारित्रमोदनस् ।

613. The affix णित्रस् comes after the roots भू 'to be' (I. 1), वद् 'to speak, to inform' (I. 1058) and गृ 'to swallow' (VI. 117). 170.

Thus भू + णित्रस् = भावित्रस् 'the three worlds i. e. heaven, earth and lower regions'. The indicatory ण of the affix causes the vṛiddhi. वादित्रस् 'a musical instrument' गारित्रस् 'water'.

६१४ । चरेवृत्ते । ४ । १७१ ।

चारित्रस् ।

614. The affix णित्रस् comes after the root चर to walk (I. 591) when the derivative word means 'conduct'. 171.

Thus चर + णित्रस् = चारित्र 'conduct, behavior'.

Note:—The word चरित्र has been also formed by इत्र affix, as already taught before. From this word, we can get चारित्र्य by अण् of Prajñādi class. But the difference is in accent.

६१५ । अशित्रादिभ्य इत्रोत्रौ । ४ । १७२ ।

अशित्रस् । वहितस् । धरित्री मही । त्रैहृ एवमादिभ्य उत्रः । त्रौत्रं ग्रहरणस् । वृत्र् । वस्त्रं प्रावरणस् ।

615. The affix *itra* and *utra* come respectively after the roots अश् 'to pervade' (V. 18) and √traī 'to protect' (I. 1014) and like these. 172.

Thus अश् + इत्र = अशित्रस् 'a thief, an oblation of rice'; वहितस् 'a raft, boat'; धरित्री 'the earth'. त्रै + उत्र = त्रौत्रस् 'a goad, a kind of disease'; वस्त्रस् 'a cloak, mantle' from √vrñ (I. 8).

६१६ । अमेद् विषति चित् । ४ । १७३ ।

अमित्रः शत्रुः ।

616. The affix इत्र, treated as चित्, comes after the root अश् to go (I. 493) when the derivative word means 'an enemy'. 173.

Thus अश् + इत्र = अमित्रः 'an enemy'. Q. Is it not अ + मित्र a non-friend. अ + मित्र = अमितस् which is Neuter.

६१७ । आः समिग्निकषिभ्याम् । ४ । १७४ ।

संपूर्वादिभ्यो निपूर्वात्कषेष्वा आ स्यात् । स्वरदित्वादव्ययत्वस् । समया । निकषा ।

617. The affix आ comes after the roots इण् 'to go' (II. 26) preceded by the preposition सच्, and क्च् 'to extract' (I. 716) preceded by the preposition नि. 174.

The derivative words are avyayas, (indeclinables) since they are enumerated in the list of words beginning with स्वर &c. (I. 1. 37. S. 447).

Thus सद् + हल् + आ = सनया 'duly, seasonably'; निक्कषा 'near', hard, close by &c.

By the force of बहुल 'diversely' which governs all Unâdi sūtras, दीपा (at night) is formed from the root दुष् 'to be bad or corrupted'. (IV. 76) with the affix आ; दिवा 'at day,' is from the root दिव् to shine (IV. 1) with the affix आ, there is no guṇa of the root by the बहुल (diversely); स्वषा 'the oblation of food offered to the pitris or manes of deceased ancestors,' from the root स्वद् 'to be sweet' (I. 18) the द् being changed to च by the force of बहुल 'diversely'.

६१८ । चित्तेः कणः कश्च । ४ । १७५ ।

बाहुलकादयुगः । 'चिक्कणं नसृणं त्रिगधस्' ।

618. The affix कण comes after the root चित् 'to think' (I. 39), of which the final is replaced by क. 175.

Thus चित् + कण = चिक्कणस् 'greasy'. There is want of guṇa as a diversity. See Amarakosha II. 9. 46 for the line चिक्कणं नसृणं त्रिगधस् &c.

६१९ । सूचेः स्मन् । ४ । १७६ ।

सूक्ष्मस् ।

619. The affix स्मन् comes after the root सूच् 'to pierce' (X. 327). 176.

Thus सूचि + स्मन् = सूक्ष्मस् fine, subtle. The णि is elided. The च is changed to क, and the स to य ।

६२० । पातेर्दुस्सुन् । ४ । १७७ ।

पुनार् ।

620. The affix दुस्सुन् comes after the root पा 'to protect' (II 47). 177.

Thus पा + दुस्सुन् = पुंस् the आ of पा is elided by the affix being द्वित्; सृ is changed to anusvāra. By VII. 1. 89 S. 436, अस् is substituted for the final of पुंस् in the strong cases. So its Nom. forms are पुनार्, पुनांसौ, पनांसः the न् being added in the strong cases after अ by VII. 1. 70 S. 361. This word is, however, differently derived in the Mahābhāṣya; while others read the sūtra as पूजो दुस्सुन् ।

६२१ । रुचिभुजिभ्यां किञ्चयन् । ४ । १७८ ।

रुचिञ्चयनिष्टस् । भुजिञ्चयो दासः ।

621. The affix किञ्चयस् comes after the roots रुच् 'to please' (I. 781), and रुच् 'to protect', enjoy (VII. 17), 178.

Thus रुच् + किञ्चयस् = रुचिञ्चयस् 'agreeable, pleasing'; भुजिञ्चयः 'a servant'.

६२२ । वसेस्तिः । ४ । १७९ ।

'वस्तिर्नाभिरधो द्वयोः' । 'वस्तिः स्युर्दशासूत्रे' । बाहुलकाच्छासः । शास्तिः राजदण्डः । विन्ध्याख्यमगमस्यतीत्यगस्तिः । यकन्धवादिः ।

622. The affix **ति** comes after the root **वस्** 'to dwell, to cover' (I. 1054, II. 13). 179.

Thus **वस् + ति = वस्ति**: 'the abdomen', the portion of the abdomen below the navel. The plural **वस्तयः** means the thread at the end of a piece of woven cloth: the fringe of a garment, the skirt, the edge or hem of a garment.

By the force of **बहुल** 'diversely' which governs the Unādi sūtras, the root **शास्** 'to rule' (II. 66) takes also the affix **ति** after it. Thus **शास्ति**: punishment by the king.

So also **अगस्ति**: 'the name of a sage'; this word belongs to the **शक्न्धवादि** class of the *Gaṇapāṭha*. It is formed from the root **अस्** to throw (IV. 100): with the upapada **अग** a mountain. It literally means he who humiliates (**अस्वति**) the mountain (**अगं**). Agasti humiliated or threw down the Vindhya hills.

६२३ । सावसेः । ४ । १८० ।

स्वस्ति । स्वरदिपाठादवयवत्वम् ।

623. The affix **ति** comes after the root **अस्** to be (II. 56) preceded by the preposition **सु**. 180.

Thus **सु + अस् + ति = स्वस्ति** a term of blessing. This word is an indeclinable, as it is enumerated in the class of **स्वर** &c. I. 1. 37. S. 447.

६२४ । वौ तसेः । ४ । १८१ ।

वितस्तिः ।

624. The affix **ति** comes after the root **तस्** 'to fade away' (IV. 103) preceded by the preposition **वि**. 181.

Thus **वि + तस् + ति = वितस्ति**: 'a measure of length equal to 12 *angulas* being the distance between the extended thumb and the little finger'.

Similarly **विशस्ति**: from the root **शस्** (to rule).

६२५ । पदिप्रथिभ्यां नित् । ४ । १८२ ।

पत्तिः । प्रतियिः । * तितुत्रेवग्रहादीनाम् - * इतीट् ।

625. The affix **ति** comes after the roots **पद्** 'to go' (IV. 60) and **प्रथ्** 'to be famous' (I. 802). and is treated as **नित्**. 182.

Thus **पद् + ति = पत्ति**: 'a footman'; **प्रथ् + ति = प्रथिति**: 'celibity, fame'. The root **प्रथ्** has received the augment **इट्** by the *Vārtika* **तितु** &c. given in the *Siddhānta Kāumudī* under III. 3. 103 S. 3280, but in *Kāśikā* under VII. 2. 9.

६२६ । कुणातेह्रस्वश्च । ४ । १८३ ।

द्वृत्तिः ।

626. The affix **ति** comes after the root **हृ** to tear (IX. 23) of which the long **च्** is shortened. 183.

Thus **हृ + ति = द्वृत्ति**: 'a leathern bag for holding water, a fish'.

६२७ । कृत्कृपिभ्यः कीटन् । ४ । १८४ ।

किरीटं शिरोवेष्टनम् । तिरीटं सुवर्णम् । 'कृपीटं कुक्षिवारिणोः' ।

627. The affix कीटन् comes after the roots कृ 'to scatter' (VI. 116) कृ to cross over (I. 1018), कृप् 'to be weak' (I. 799). 184.

Thus कृ + कीटन् = किरीटम् 'a diadem, a crown', तिरीटम् 'gold'; कृपीटम् 'the belly, water, forest'.

Note:—In the Daśapādi, the sūtra is read as कृत् कृपिकपिभ्यः । Accordingly, a fourth example is given there as कम्प् (to shake) + कीटन् = कम्पीटः ।

६२८ । रुचिवचिकुचिकुटिभ्यः कितच् । ४ । १८५ ।

रुचितमिष्टम् । उचितम् । कुचितं परिमितम् । कुटितं कुटिलम् ।

628. The affix कितच् comes after the roots रुच् 'to please' (I. 781), वच् 'to speak' (II. 54), कुच् 'to utter a shrill cry as a bird' (I. 199, 200), कुट् 'to be crooked' (VI. 73). 185.

Thus रुच् + कितच् = रुचितम् 'pleasing, agreeable'; वच् + कितच् = उचितम् 'proper', the व of the root undergoing samprasāraṇa before the affix having an indicative क by VI. 1. 15 S. 2409. कुचितम् 'small, little'; कुटितम् crooked.

६२९ । कुटिकुषिभ्यां कमलन् । ४ । १८६ ।

कुङ्मलम् । कुम्भलम् ।

629. The affix कमलन् comes after the roots कुट् 'to be crooked' (VI. 73) and कुप् 'to pull out, extract' (IX. 46). 186.

Thus कुट् + कमलन् = कुङ्मलः 'an opening bud'; in the neuter, a hell. कुम्भलम् 'cutting, a leaf'.

६३० । कुपेर्लश्च । ४ । १८७ ।

कुल्मलं पापम् ।

630. The affix कमलन् comes after the root कुप् the प् of which is changed to ल्. 187.

Thus कुप् + कमलन् = कुल्मलम् 'sin'.

६३१ । सर्वधातुभ्योऽसुन् । ४ । १८८ ।

चेतः । सरः । पयः । सदः ।

631. The affix असुन् comes after all roots. 188.

Thus चित् to perceive (I. 39) + असुन् = चेतस् 'consciousness'; सरस् a pond from चृ 'to move' (III. 16) it forms its feminine with डीप् thus सरसी 'a large lake', पयस् 'water, milk' from पी 'to drink' (IV. 33), सदस् 'an assembly, from सद 'to injure, to cut' (I. 907). Other words are also thus formed by this affix as वर्चस् (light) from वर्च् 'to shine' (I. 175), रोदस् 'weeping' from रुद् 'to weep' (II. 58), वयस् 'age' from वी 'to go, to grow &c', (II. 39), अमस्

food, boiled rice' from अन् 'to breathe' (II. 61), तमस् darkness, from तप् 'to fade' (IV. 93), सहस् 'courage' from सह् 'to endure' (I. 905), तपस् 'austerity' from तप् 'to burn' (I. 1034), महस् 'great' from मह् 'to worship' (X. 321), नभस् 'heaven' from नप् 'to injure' (I. 788), रजस् 'dust, powder, diet' from रज् 'to color' (I. 1048), the nasal of रंज् is elided, because the affix is क्तिच् after this root, as is taught in the subsequent sūtra IV. 216.

The words नभं, तपं, सहं, तमं and रजं ending in अ are also valid forms. They are derived by the affix अच् (Pachâdi), except रज which is formed by क् (चञर्थे कविधानम्).

६३२ । रपेरत एच च । ४ । १८९ ।

रेपोऽवस्यच् ।

632. The affix असुन् comes after the root रप् to speak distinctly, to praise (I. 428) of which अ is replaced by र. 189.

Thus रप् + असुन् = रेपस् 'low, vile &c'. See mantra अरेपसातत्वा where the word is so explained in the gloss.

६३३ । अशेर्देवने युट् च । ४ । १९० ।

देवने स्तुतौ । यश्च ।

633. The affix असुन् comes after the root अश् 'to pervade' (IV. 18) when the derivative word means praise, and there is also the युट् augment. 190.

Thus अश् + युट् + असुन् = यश्स् 'praise'. The word देवन means praise.

६३४ । उक्तेर्बले बलोपश्च । ४ । १९१ ।

ओजः ।

634. The affix असुन् comes after the root उक्त् to make straight (VI. 20) when the derivative word means strength. There is the elision of ब् of the root also. 191.

Thus उक्त् + असुन् = ओजस् strength, power, light, aura.

६३५ । श्वेः संप्रसारणं च । ४ । १९२ ।

श्वः । श्वसी । बलपर्यायोऽयम् ।

635. The affix असुन् comes after the root श्वि to go, to swell, the व् of which undergoes Samprasârana (i. e. व is changed to ष). 192.

Thus श्वि + असुन् = श्वैवस् 'strength'. This word is of the neuter gender. Its Nom. forms are श्वः, श्वसी, श्वैवसि.

६३६ । अयतेः स्वाङ्गे शिरः क्तिच् । ४ । १९३ ।

अयतेः शिर आदेशोऽनुक्तिच् । शिरः । शिरसी ।

636. The affix असुन् treated as क्तिच् comes after the root श्चि 'to serve' (I. 945) which is replaced by शिरः when the derivative word means a part of the body. 193.

Thus श्रि + असुन् = शिरस् 'the head'. Its Nom. forms are शिरः, शिरसी, शिरांसि ॥ The word शिर ending in अ is also a valid form, as पिण्डं दद्यात् गया शिरे (Vāyu Purāṇa).

६३७ । अर्तैरुच्च । ४ । १९४ ।

उरः ।

637. The affix असुन् (treated as किर) comes after the root अच् 'to go' (III. 16) which is replaced by उ । 194.

Thus अच् + असुन् = उरस् 'the breast, excellent'.

६३८ । व्याधौ शुट् च । ४ । १९५ ।

अर्थो गुद्व्याधिः ॥

638. The affix असुन् comes after the root अच् 'to go' and also the augment शुट् when the derivative word means a disease. 105.

Thus अच् + शुट् + असुन् = अर्थः 'piles'.

६३९ । उद्ग्रे लुट् च । ४ । १९६ ।

अर्तैरसुन्वात्तस्य च लुट् । अर्थः । अर्थसी ।

639. The affix असुन् comes after the root अच् 'to go', and also the augment उद् when the derivative word means water. 196.

Thus अच् + उद् + असुन् = अर्थस् 'water, stream, flood'. Its Nom. forms are अर्थः, अर्थसी, &c.

६४० । ह्य आगति । ४ । १९७ ।

एनः ।

640. The affix असुन् comes after the root हच् 'to go' (II. 36), and also the augment उद् when the derivative word means 'sin'. 197.

Thus हच् + उद् + असुन् = एनः 'sin'.

६४१ । रिचैर्यने चिच्च । ४ । १९८ ।

चात्प्रत्ययस्य लुट् । चित्वात्कुत्वच् । रेकः सुवर्णस् ।

641. The affix असुन् treated as चिर comes after the root रिच् 'to purge' (VII. 4) and also the augment उद्, when the derivative word indicates wealth. 198.

The affix being treated as चिर, the च् of the root is changed to क् (VII. 3. 52 S. 2863).

Thus रिच् + उद् + असुन् = रिक् + उद् + असुन् = रेकः 'wealth, gold'. (The च् being changed to क् by VIII. 4. 2. S. 197).

Note:—In Dasapādī vṛtti, the augment उद् is not read into the sūtra, and the example given is रेकः, रेकसी &c. Ujjvaladatta reads the sūtra as

'richer dhane chit kichcha' and he gives the example रिज्जस् । But they are both wrong. We find the form रेक्णस् in the Vedas, as in नित्यं रेक्णोः मर्त्याः, परिष दं ह्यरणस्य रेक्णः (Rv. VII. 4. 7).

६४२ । चायतेरन्ने ह्रस्वश्च । ४ । १९९ ।

चनो भक्तस् ।

642. The affix अस्तु comes after the root चाच् 'to worship, to discern' (I. 929), the long अ of which is shortened to short अ, and there is also the augment जुट् when the derived word has some reference to food. 199.

Thus चाच् + जुट् + अस्तु = चच् + जुट् + अस्तु = चनस्. Food, delight. The य् of the root is elided by VI. 1. 66. S. 873.

Note.—The word is चन and not चण as wrongly given by the author of Daśapādi vṛitti. In the Vedas we find चनो दधिष्व पचतः and सुते दधिष्व नञ्चनः with the dental न ।

६४३ । वृड्शीड्भ्यां रूपस्वाङ्गयोः पुट् च । ४ । २०० ।

वर्षो रूपस् । शेषो गुह्यस् ।

643. The affix अस्तु comes after the roots वृ 'to choose' (IX. 38), and शी 'to sleep' (II. 22.) and also the augment पुट् when the derived words mean 'form' and 'a part of the body' respectively. 200.

Thus वृ + पुट् + अस्तु = वर्षस् 'form'; शी + पुट् + अस्तु = शेषस् 'the penis, a testicle, a tail'.

Note.—See the mantra चनृद्धिरनदेवाअभिवर्षसाभुत् । The word शेषः ending in अ is also a valid form, as in the verse यस्यासुशन्तः प्रहराम शेषस् ।

६४४ । स्त्रुभिर्भ्यां तुट् च । ४ । २०१ ।

स्रोतः । रेतः ।

644. The affix अस्तु comes after the roots स्त्रु 'to go, to flow' (I. 987) and री 'to trickle' (IV. 30), and also the augment तुट्. 201.

Thus स्त्रु + तुट् + अस्तु = स्रोतस् 'current'; the senses. रेतस् a flow, current, the semen, the quick silver.

६४५ । पातेर्जले जुट् च । ४ । २०२ ।

पाजः । पाजसी ।

645. The affix अस्तु comes after the root पा 'to protect' (II. 47), and also the augment जुट्, when the derived word means 'strength'. 202.

Thus पा + जुट् + अस्तु = पाजस् (strength). Its Nom. forms are पाजस्, पाजसी &c. Ujjvaladatta reads the augment as जुट् but it is incorrect. In the mantra पृथुपाजा अमर्त्यः (Rv. III. 27. 28) the letter is ज and not य ।

६४६ । उदक्के युट् च । ४ । २०३ ।

पाथः ।

646. The affix अयुर् comes after the root पा to protect, and the augment युट् when the derived word means 'water.' 203.

Thus पा + युट् + अयुर् = पाथस् 'water'. A. K. I. 10. 4.

६४७ । अन्ने च । ४ । २०४ ।

पाथो भक्तस् ।

647. The affix अयुर् and the augment युट् come after the root पा to protect when the derived word means food. 204.

Thus पा + युट् + अयुर् = पाथस् 'food'.

६४८ । अदेनुन्धौ च । ४ । २०५ ।

अदेर्भक्ते बाधयेऽयुनुनागमो धादेशश्च । अन्धोऽन्नस् ।

648. The affix अयुर् and the augment नुच् come after the root अद् 'to eat' (II. 1), the इ of which is changed to ष्; when the derived word means 'food'. 205.

Thus अद् + नुच् + अयुर् = अन्धस् 'food'. A. K. II. 9. 48.

६४९ । स्कन्देश्च स्वाङ्गे । ४ । २०६ ।

स्कन्धः—स्कन्धसी ।

649. The affix अयुर् comes after the root स्कन्द् 'to go, to be dry' (I. 1028), the इ of which is changed to ष्, when the derived word refers to 'a part of the body.' 206.

Thus स्कन्द् + अयुर् = स्कन्धस् 'the shoulder'. Its Nom. forms are स्कन्धस्, स्कन्धसी.

६५० । आपः कर्माख्यायाम् । ४ । २०७ ।

कर्माख्यायां ह्रस्वो जुट् च वा । अपः । आपः । बाहुलकात् । आपः । आपसी ।

650. The affix अयुर् and optionally the augment जुट् come after the root आप् 'to pervade' (V. 14) the long आ of which is shortened to short अ, when the derived word refers to 'work' or 'form'. 207.

Thus आप् + जुट् + अयुर् = अपस् or without the augment नुच्, अपस् 'work, sacrificial act or rite, form, shape'.

By the force of बाहुल (diversely) which governs all Unādi sūtras, the long आ is neither shortened nor the augment नुच् added to, the root आप्, before the affix अयुर्. Thus आपस् is formed. It is of the Neuter gender and means water, sin, a religious ceremony. Its Nom. forms are आपः, आपसी &c.

६५१ । रूपे जुट् च । ४ । २०८ ।

अवर्जो रूपस् ।

651. The affix अञ्ज् and the augment उद् come after the root आप् (to pervade), the long आ of which is shortened to अ when the derived word means 'shape' or 'form'. 208.

Thus आप् + उद् + अञ्ज् = अञ्जस् (shape, beauty). The प् of the root is changed to ब by VIII. 4. 53. S. 52.

६५२ । उदके नुम्भौ च । ४ । २०९ ।

अस्मः ।

652. The affix अञ्ज् and the augment उञ् come after the root आप् the प् of which is replaced by न्, and the long आ is shortened to अ, when the derived word means 'water'. 209.

Thus आप् + उञ् + अञ्ज् = अञ्जस् 'water'.

६५३ । नहेर्दिवि भञ्ज । ४ । २१० ।

नमः ।

653. The affix अञ्ज् comes after the root नह् 'to bind (IV. 57), the ह् of which is replaced by न्, when the derived word means 'the sky'. 210.

Thus नह् + अञ्ज् = नमस् 'the sky'.

६५४ । ह्य आगोऽपराधे च । ४ । २११ ।

'आगः पापापराधयोः' ।

654. The affix अञ्ज् comes after the root ह्य 'to go' (II. 36) which is replaced by आग, when the derived word means fault, a wrong act. 211.

Thus ह्य + अञ्ज् = आग + अञ्ज् = आगस् 'fault, offence, sin'.

६५५ । अमेहुक्च । ४ । २१२ ।

अहः ।

655. The affix अञ्ज् comes after the root अञ् 'to go' (I. 493), and also the augment हुक्. 212.

Thus अञ् + हुक् + अञ्ज् = अहस् a sin, trouble, anxiety, care &c.

६५६ । रमेश्च । ४ । २१३ ।

रहः ।

656. The affix अञ्ज् and the augment हुक् come also after the root रञ् 'to play' (I. 906). 213.

Thus रञ् + हुक् + अञ्ज् = रहस् enjoyment, speed, eagerness, violence.

६५७ । देशेऽह च । ४ । २१४ ।

रसन्तेऽस्मिन् रहः ।

657. The affix अञ्ज् comes after the root रञ् (to play) the ञ् of which is changed to ह् when the derived word means a place. 214.

Thus रञ् + अञ्ज् = रहस् 'a deserted, lonely or hiding place; a secret, mystery; solitude &c'.

६५८ । अञ्च्यञ्जियुजिभृजिभ्यः कुश्च । ४ । २१५ ।

सभ्योऽमुक्त्वर्गश्चान्तादेशः । 'अङ्कुश्चिह्नरीरयोः' । अङ्कः पक्षी । योगः समाधिः । चर्गस्तेजः ।

658. The affix अञ्च comes after the roots अञ् 'to go, to worship' (I. 203), अञ्ज् 'to anoint, to make clear' (VII. 21), जुञ् 'to unite' (VII. 7), भृञ् 'to break' (I. 191) the last letters of each of these is replaced by क्. 215.

Thus अञ्च + अञ्चुर् = अङ्कुस् 'a sign'. Its Nom. forms are अङ्कुः, अङ्कसी, अङ्कांसि. So also अङ्गस् 'a bird' its Nom. forms, being अङ्गः, अङ्गसी, अङ्गांसि । योगस् 'yoga or contemplation and meditation ; भर्गस् 'light'. The word योगस् is declined as योगस्, d. योगसी, pl. योगांसि ।

Note:—In हरः स्मरहरी भर्गः the word bharga ends in अ formed by चञ् । Similarly we get from /ucha (IV. 114), ओकस् dwelling, temple.

६५९ । भूरञ्जिभ्यां कित् । ४ । २१६ ।

भुवः । रजः ।

659. The affix अञ्चुर् treated as कित् comes after the roots भू 'to be' (I. 1) and रञ्ज् 'to color' (I. 1048). 216.

Thus भू + अञ्चुर् = भू + उच् (VI. 4. 77. S. 271) + अञ्चुर् = भुवस् 'the atmosphere, the ether'. It is an Indeclinable. So also रजस् 'dust &c.'

६६० । वसेर्गित् । ४ । २१७ ।

वासो वस्त्रम् ।

660. The affix अञ्चुर् comes after the root वच् 'to dwell' (I. 1054) is treated as गित्. 217.

Thus वच् + अञ्चुर् = वासस् 'a cloth'. The vṛiddhi is caused by the affix being treated as गित्.

६६१ । चन्देरादेश्च छः । ४ । २१८ ।

छन्दः ।

661. The affix अञ्चुर् comes after the root चन्द् 'to gladden, to shine' (I. 68) the initial च of which is changed to छ. 218.

Thus चन्द् + अञ्चुर् = छन्दस् (the Veda ; a metre).

६६२ । पचिवचिभ्यां सुट् च । ४ । २१९ ।

'पक्षसी तु स्मृतौ पक्षौ' । वक्षो हृदयम् ।

662. The affix अञ्चुर् with the augment सुट् comes after the roots पच् 'to cook' (I. 1045) and वच् 'to speak' (II. 54). 219.

Thus पच् + सुट् + अञ्चुर् = पक्षस् 'a wing, a half month'. Its Nom. forms are पक्षः d. पक्षसी pl. पक्षांसि. In the Śrutis (*i. e.* Vedas), the word पक्षस् is of the neuter gender and ends in the consonant स् as in शाखायै पक्षसी and पूर्वोत्तरे द्वे पक्षसी । But in the Smritis, the word is of the masculine gender, ending in a vowel. Thus its Nom. forms are पक्षः, पक्षौ &c. So also is the word वक्षस् formed meaning the chest.

६६३ । वहिहाधाज्मयश्छन्दसि । ४ । २२० ।

यथा अन्नङ्वात् । हासाञ्चन्द्रः । चासाः पर्वत इति प्राञ्चः । वस्तुतस्तु णिदित्यनुवर्तते न तु सुट् । तेन वहेरपचावृद्धिः । इतरयोः 'आतो युक्-' (२७६१) इति युक् । 'योशा घृष्ण नृवाहसा' । 'ओता हवं गृणतः स्तोमवाहाः' । विश्वो विहायाः । 'वाजम्भरो विहायाः' । 'देवो नयः पृथिवी विश्वचायाः' । 'अचारयत्पृथिवी विश्वचायसस्' । 'घर्णसं भूरिधायसस्' इत्यादि ।

663. In the chhandas the affix अञ्जुत् comes after the roots वृ 'to carry' (I 1053) वा 'to abandon (III. 8)' and वा to hold (III. 10). 220.

According to Ujjvaladatta, and others the augment सुट् comes after the roots, by the force of the last sūtra. Thus the examples given by the ancient commentators Prasâdakâra &c. are वृ + सुट् + अञ्जुत् = ववृश् 'an ox'; हासस् 'the moon'; चासस् 'a mountain'.

But these forms are not correct; for no such words are to be found in the Vedas and this is a Vaidic sūtra. On the contrary, the forms found there are shown below. The anuvritti of णिद् is only current in this sūtra and not that of सुट् ।

Thus वृ + अञ्जुत् = वाहस् 'Agni, a hymn'. In fact, the affix is treated as णिद्, thus causing vṛiddhi of the penultimate vowel of the root. As in the Rig Veda, योशा घृष्ण नृ वाहसा and ओता हवं गृणत स्तोमवाहाः ।

After the other two remaining roots (i. e. हा and वा), the affix अञ्जुत् being treated as णिद् causes the augment युक् to be added by VII. 3. 33. S. 2761. Thus हा + युक् = हायस् (abandoning) and वा + युक् = वायस् supporting. As in the Rig Veda, विश्वो विहायाः (Rv. I. 128. 6) where विहायाः means महा great. So also वाजम्भरो विहायाः । Similarly देवो नयः पृथिवी विश्वचायाः (Rv. I. 73. 3) "Like a God who (Agni) is the supporter of the whole universe." &c, where विश्वचायाः means सर्वस्य जगतो धर्ता । So also अचारयत् पृथिवी-विश्वचाय सस् । च घर्णसंभूरिधायसस् &c.

६६४ । इण आसिः । ४ । २२१ ।

अयाः वह्निः । स्वरादिपाठादव्ययत्वम् ।

664. The affix आसि comes after the root इण् 'to go' (II. 36). 221.

Thus इण् + आसि = अवाः 'fire'. It is an avyaya or Indeclinable since it has been enumerated in the list of words beginning with ववृश् &c. See I. 1. 37. S. 447.

६६५ । मिथुनेऽसिः पूर्ववच्च सर्वम् । ४ । २२२ ।

उपसर्गविशिष्टो धातुर्निधुनं तत्राधुनोपवादोऽसिः स्वराद्यः ।

665. The affix असि comes after all roots instead of अञ्जुत् when they are in combination with an upasargalor preposition and every thing else is like as if asun was added. 222.

The difference between अस्मि and अस्मृ is in accent only: otherwise the forms are the same. A root joined with an upasarga is called mithunam.

Thus अस्मृत् formed by अस्मृ Un. IV. 190, but अस्मृत् under the present sūtra. Similarly अस्मृत् । अस्मृत् &c.

६६६ । नञि हन एह च । ४ । २२३ ।

अनेहः । अनेहसौ ।

666. The affix अस्मि comes after the root हन् 'to kill' (II. 3) preceded by the negative particle नञ्, and the root हन् is replaced by एह. 223.

Thus हन् + अस्मि = अह + एह + अस्मि = अनेहस् (without a rival, incomparable, not killed or destroyed or obstructed). Its Nom. sing. is अनेहः by VII. 1. 94 S. 276. Its Nom. Dual is अनेहसौ.

६६७ । विधाजो वेध च । ४ । २२४ ।

विधातीति वेधः ।

667. The affix अस्मि comes after the root विधाञ् (धा 'to hold' (III. 10) preceded by वि) and the root विधा is replaced by वेध. 224.

Thus विधा + अस्मि = वेध + अस्मि = वेधस् 'the creator, Name of Brahman'. Its Nom. sing. is वेधः ।

६६८ । नुवो धुट् च । ४ । २२५ ।

नोधाः ।

668. The affix अस्मि comes after the root नू 'to praise' (II. 26), and there is also the augment धुट्. 225.

Thus नू + धुट् + अस्मि = नोधस् the panegyrist. In the Mantra सद्यो नवद्धीर्याय नोधाः the word nodhâh is explained in the Nirukta by नोधा ऋषिर्भवति the Rishi is called *nodhas* or he who praises.

६६९ । गतिकारकोपपदयोः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं च । ४ । २२६ ।

अस्मिः स्यात् । सुतपाः । जातवेदाः । 'गतिकारकोपपदात्कृत्' (३८७३) इत्युत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वे सति शेषस्यानुदात्तत्वं प्राप्ते तदपवादार्थमिदम् ।

669. The affix अस्मि comes after compound words which have for their first member either a *gati* word, or when the upapada is a *kāraka*; and the first member retains its original accent. 226.

This sūtra regulates accent.

Thus सु + तप् 'to burn' (I. 1034) + अस्मि = सुतपस् । Similarly जातवेदस् from √विद (II. 55 and VI. 138).

By VI. 2. 139. S. 3873 compound words whose first member is a *gati* preposition or a *Kāraka* noun, retain the accent of their *second* member, and the first member becomes *anudātta*. This sūtra makes an exception

to it and declares that such compounds, when अस्मि formed, retain the accent of their *first* member, and the second member becomes anudatta.

६७० । चन्द्रेमा डित् । ४ । २२७ ।

चन्द्रोपपदान्माङ्गोऽसिः स्यात्स च डित् । चन्द्रमाः ।

670. The affix अस्मि treated as डित् comes after the root मा 'to measure' (III. 6 and IV. 34) preceded by the word चन्द्र as upapada. 227.

Thus चन्द्र + मा + अस्मि = चन्द्रस् + अस्मि = चन्द्रमस् 'the moon, a month, camphor'. Its N. S. is चन्द्रमाः d. चन्द्रमसैः pl. चन्द्रमसः । Haradatta explains it by चन्द्रं रजतं असृतं च तदिव मीयते अस्मै ।

६७१ । वयसि धाजः । ४ । २२८ ।

वयोधास्तयः ।

671. The affix अस्मि treated as डित् comes after the root वा 'to hold' (III. 10) preceded by the word वयस् as upapada. 228.

Thus वयस् + वा + अस्मि = वयोवस् (a young man); its Nom. sing. is वयोधाः

६७२ । पयसि च । ४ । २२९ ।

पयोधाः समुद्री मेघश्च ।

672. The affix अस्मि treated as डित् comes after the root वा (to hold) preceded by the word पयस् as upapada. 229.

Thus पयस् + वा + अस्मि = पयोवस् (the ocean, a rain cloud), its Nom. sing. is पयोधाः ।

६७३ । पुरसि च । ४ । २३० ।

पुरोधाः ।

673. The affix अस्मि treated as डित् comes after the root वा (to hold) preceded by the word पुरस् as upapada. 230.

Thus पुरस् + वा + अस्मि = पुरोवस् (a family priest, particularly that of a king). Its Nom. sing. is पुरोधाः ।

६७४ । पुरुरवाः । ४ । २३१ ।

पुरयन्दस्व दीर्घा रौतेरसिद्ध निपात्यते ।

674. The word पुरुरवस् (the Nom. sing. of which is पुरुरवाः) is irregularly formed with the affix अस्मि. 231.

The short उ of पुर is elongated before the root र 'to sound' (II. 24) to which the affix अस्मि is added. Thus पुर + र + अस्मि = पुरुरवस् 'the son of Budha and Ilā and founder of the lunar race of kings.

६७५ । चक्षेर्बहुलं शिञ्च । ४ । २३२ ।

चक्षुषाः ।

675. The affix अस्मि which is diversely treated as डित् comes after the root चक्ष 'to observe' (II. 7). 232.

Thus नृ + वच् + अस्मि = नृवचस् 'a God, lit. seeing or guiding men'.

By the affix being treated as गित्, it gets the designation of *vadhâtuka* (III. 4. 113 S. 2166), hence वच् is not changed to ख्या, as is the case when the affix is not treated as गित्. Thus प्र + वच् + अस्मि = प्रख्यस् (a name of Prajâpati). Its N. S. is प्रख्याः ।

६७६ । उषः कित् । ४ । २३३ ।

उषः ।

676. The affix अस्मि comes 'after the root उष् 'to burn' (I. 727) and is treated as कित्. 233.

Thus उष् + अस्मि = उषस् 'the dawn'.

Note:—In the Dasapâdi, the sūtra is read as वचः कित्. i. e. the affix अस्मि treated as कित् comes after the root वच् (to dwell). Thus वच् + अस्मि = उषस् । Before व beginning affixes it is declined like अपस्; as वसुवद्भिः । See Vârtika उषसश्चेत्यने under VII. 4. 48.

६७७ । दमेरुनसिः । ४ । २३४ ।

'सप्तर्षिर्दमुनाः' ।

677. The affix उनसि comes after the root दम् 'to control, to restrain' (IV. 94). 234.

Thus दम् + उनसि = दमुनस् 'fire'. See A. K. I. 1. 59 for the verse सप्तर्षिर्दमुनाः &c. Sometimes there is lengthening of the उ, as in जुष्टो दमुनाः (Rv. V. 4. 18) where damûnâh is explained by दानमना दान्तमनावा charitably disposed, generous, or controlled of mind. दमुनसो अपसो ये जुहस्ता (Rv. V. 42. 12).

The Dasapâdi gives the sūtra as दमेरु नसिः with long ऊ. According to it, the word with short उ is a diversity.

६७८ । अङ्गतेरसिरुडागमश्च । ४ । २३५ ।

अङ्गिराः ।

678. The affix अस्मि comes after the root अङ् (to go) and also the augments इ and ऋ. 235.

Thus अङ् (I. 155) + इ + अस्मि = अङ्गिरस् (the name of a celebrated sage who composed some of the vaidika hymns).

६७९ । सतैरप्पूर्वादसिः । ४ । २३६ ।

अप्सरसः । प्रायेणायं भूम्नि । अप्सरसः ।

679. The affix अस्मि comes after the root अप् 'to move' (III. 17) preceded by the word अप्. 236.

Thus अप् + अस्मि = अप्सरस् (a celestial damsel), its Nom. sing. is अप्सरा.

The word is said to be generally plural, as अप्सरसः । The singular is अप्सरा ending in long आ ।

६८० । विदिभुजिभ्यां विश्वे । ४ । २३९ ।

विश्ववेदाः । विश्वभोजाः ।

680. The affix **अवि** comes after the roots **विद्** 'to know' (II. 55) and **भुज्** 'to feed, preserve' (VII. 17), when preceded by the word **विश्व**. 237.

Thus **विश्व + विद् + अवि = विश्व वेदस्** 'Fire', its Nom. sing. is **विश्व वेदाः** lit. he who knows all (**विश्वं वेत्ति**). So also **विश्व भोजस्** 'Indra'. lit. he who preserves all **विश्वं भुङ्क्ते**. The forms **विश्ववेदाः** and **विश्वे भोजाः** given by Ujjvaladatta, with the locative case—sign unelided, by virtue of VI. 3. 14. S. 972, does not appear to be correct. The locative of **विश्व** is with **स्मिन्**. In the following there is no locative sign :—**पुष्टलीको भवतु विश्ववेदाः** and **प्रयाभगः प्रष्टुते विश्वभोजाः** ।

६८१ । वशेः कनसिः । ४ । २३८ ।

संसारणश्च । उद्यनाः ।

681. The affix **कनसि** comes after the root **वश्** (to desire). 238.

Thus **वश् (II. 70) + कनसि = उद्यनस्** (Name of Śukra).

Its Nom. sing. is **उद्यनाः** ।

इत्युच्चादिषु चतुर्थः पादः ।

CHAPTER V.

६८२ । अदि भुवो हुतच् । ५ । १ ।

अद्भुतश्च ।

682. The affix **हुतच्** comes after the root **हृ** (to be) preceded by **अद** (an Indeclinable, meaning sudden). 1.

Thus **अदभृ + हुतच् = अद्भृ + हुतच् = अद्भुतश्च** (curious). The affix having an indicative **ड** causes the elision of the vowel of the root **हृ**.

६८३ । गुधेरूमः । ५ । २ ।

गोधूमः ।

683. The affix **ऊन** comes after the root **गुष्** 'to wrap up, envelope' (IV. 13). 2.

Thus **गुष् + ऊन = गोधूमः** 'wheat, the orange'.

६८४ । मसेरूरन् । ५ । ३ ।

मसूरः । मयने पादे असेरुच् 'मसेरु' इत्यत्र व्याख्यातः ।

684. The affix **ऊरन्** comes after the root **मस्** 'to weigh, measure' (IV. 112). 3.

Thus मध्+ऊरच्=मधूरः 'a kind of pulse; a pillow'. By Unādi I. 43, it was taught that the affix ऊरच् comes after the root मध् giving the form मधूरः with short उ । Thus we have two forms.

६८५ । स्थः किञ्च । ५ । ४ ।

स्थूरो मनुष्यः ।

685. The affix ऊरच् comes after the root स्था to stand (I. 975) and is treated as कित्. 4.

Thus स्था+ऊरच्=स्थूरः 'a man'. As the affix is कित्, it causes the elision of the long आ of the root. In the Mantra स्थूरस्व रायो दहतो य ईये (Rv. IV. 21. 4) the word sthūra is explained by sthūla 'fat', 'big', steady.

६८६ । पातेरतिः । ५ । ५ ।

पातिः स्वामी । संपातिः पक्षिराजः ।

686. The affix अति comes after the root पा 'to protect' (II. 47). 5.

Thus पा+अति=पातिः 'master, lord, husband', संपातिः, (the lord of birds).

६८७ । वातेनित् । ५ । ६ ।

'वातिरादित्यसोमयोः' ।

687 The affix अति comes after the root वा to move, to blow and is treated as नित्. 6.

Thus वा+अति=वातिः 'the sun, the moon'. See Rabhasa Kosha for the line वातिरादित्यसोमयोः ।

६८८ । अरतिश्च । ५ । ७ ।

अरतिरद्वेगः ।

688. The affix अति comes after the root अ (to go) and is treated as नित्. 7.

Thus अ (III. 16)+अति=अरतिः 'dissatisfied, languid'.

६८९ । तृहेः क्री हलोपश्च । ५ । ८ ।

तृणम् ।

689. The affix क्न् comes after the root तृह् 'to injure, hurt, kill' (VI. 58) of which the ह् is elided. 8.

Thus तृह्+क्न्=तृणम् 'grass'. No guṇa as the affix is कित् ।

६९० । वृज्जुटितनिताडिभ्य उलृत्तण्डश्च । ५ । ९ ।

व्रियन्ते जुटयन्ते तन्यन्ते ताडयन्त इति वा तण्डुलाः ।

690. The affix उलृच् comes after the roots वृ 'to choose' (V. 8) जुट् 'to roll' (I. 336), तृ 'to spread' (VIII. 1), and तडि 'to beat' (X. 43), which are replaced by तण्ड. 9.

Thus वृ or छुट or त्व or ताड् + उलच् = तण्डुल् + उलच् = तण्डुलः 'rice' lit. that which is picked, or rolled, or stretched or thrashed.

Note.—Although by Unādi IV. 107 (सानचि पञ्चसि &c), the word तण्डुलाः was irregularly formed, yet the difference between the word formed under that sūtra and the one formed under the present sūtra consists in the position of the accent. The affix उलच् of the present sūtra, being चित् places the accent on the last syllable (VI. 1 '163 S. 3710), whereas the accent was placed on the middle syllable of तण्डुल् formed under IV. 107 by force of प्रत्ययस्वर. (III. 1. 3. S. 3708).

६९१ । दसेष्टनी न आ च । ५ । १० ।

'दासः सेवकशुद्रयोः' ।

691. The affixes ढे and ट्व come after the root दस् (to serve), of which the च् is changed to आ. 10.

Thus दस् + ट or ट्व = दासः or दासः 'a slave, a servant'. The च् of the second affix shows that the accent should be placed on the first syllable. The affix having an indicatory ढ shows that the word takes the affix ङीप् in forming its feminine. Thus दास + ङीप् = दासी.

६९२ । दशेश्च । ५ । ११ ।

दाशो धीवरः ।

692. The affixes and operations applicable to दस् by the last sūtra, also apply to दश् (to bite). 11.

Thus दश् + ट or टन = दाशः or दाशः 'a fisherman'.

६९३ । उदि चेडसिः । ५ । १२ ।

स्वरादिपाठादव्ययत्वच् । उच्यते ।

693. The affix डैचि comes after the root चि 'to collect, to pick up' (V. 5) preceded by the preposition उत्. 12.

Thus उत् चि + डैचि = उत्तच् 'the affix having an indicatory ड causes the elision of the टि portion of the root' + डैचि = उच्चैश्च 'loudly, high, above'. It is an Indeclinable, being enumerated in the list of words beginning with स्वर (I. 1. 37. S. 437).

६९४ । नौ दीर्घश्च । ५ । १३ ।

नीचैः ।

694. The affix डैचि comes after the root चि (to collect) preceded by नि of which the short इ is elongated. 13.

Thus निचि + डैचि = नीचैश्च 'low, below'. This word is also an Indeclinable.

६९५ । सौ रमेः कौ दमे पूर्वपदस्य च दीर्घः । ५ । १४ ।

रमेः शुपूर्वादिने वाच्ये कः स्यात् । किरवाद्गुणाधिकलोपः । कृत उपशान्तो दयालुश्च ।

695. The affix क comes after the root र्त् to play (I. 906) preceded by वृ. when the word so formed refers to punishment. The short उ of वृ is elongated. 14.

The affix having an indicatory क causes the elision of the nasal (र्) of the root. Thus वृ र्त् + क = वृत्तः 'kindly disposed, calm'.

६९६ । पूजो यगणुकह्रस्वश्च । ५ । १५ ।

यत्प्रत्ययः । पुण्यवृ ।

696. The affix वृ comes after the root पृ to purify, to cleanse (IX. 12) and also the augment कृ. The long vowel of the root becomes shortened. 15.

Thus पृ + कृ + वृ = पुण्यवृ 'virtuous deed, holy, sacred, pure &c'.

६९७ । स्त्र्यैः शि कुट् किञ्च । ५ । १६ ।

स्त्र्यैः शिरादेशो यत्प्रत्ययः किञ्चस्य कुडागमश्च । शिञ्चवृ

697. The affix चृ treated as कृ comes after the root स्त्र्य 'to fall or drop down, to slip off or down' (I. 790), and also the augment कुट्. The root is replaced by शि. 16.

Thus स्त्र्य + कुट् + चृ = शि + कृ + च = शिञ्चवृ 'a loop or swing made of rope; a burden or load carried in a sling'.

The affix being treated as कृ prevents guṇa taking place.

६९८ । अर्तैः क्युरुञ्च । ५ । १७ ।

उरञ्चो मेघः ।

698. The affix ञ्च comes after the root उ 'to go' (III. 16), and उ replaces the उ of the root. 17.

Thus उ + ञ्च = उरणः a sheep or ram. The उ which replaces उ is followed by र by I. 1. 51 S. 70. The उ becomes ञ्च by VII. 1. 1. S. 1247.

६९९ । हिंसीरन्नीरचौ । ५ । १८ ।

हिंसीरो व्याघ्रदुष्टयोः ।

699. The affixes ईरच् and ईरच् come after the root हृच् 'to kill, to injure' (VII. 19). 18.

Thus हृच् + ईरच् or ईरच् = हिंसीरः or हिंसीरः 'a tiger, a wicked man'.

Note:—The two affixes indicate different positions of the accent.

७०० । उदि दृष्टातेरजलौ पूर्वपदान्त्यलोपश्च । ५ । १९ ।

उदरच् ।

700. The affixes अच् and अल् come after the root हृ to tear (IX. 23) preceded by the preposition उद्, of which the last letter (i. e. द) is elided. 19.

Thus उद् हृ + अच् or अल् = उदरच् or उदरल् 'the stomach'.

Note:—The two affixes indicate different positions of accent. See VI. 1. 193 S. 3676 and VI. 1. 163 S. 3710.

७०१ । डित्खनेमुट् स चोदात्तः । ५ । २० ।

अजल् च डित्स्याद्वातोमुट् स चोदात्तः । सुखच् ।

701. The affixes अच् and अल् treated as डित् come after the root खच् to dig (I. 927), and also the augment उट् which is उदात्त. 20.

Thus खन् + मुट् + अच् or अल् = मु + ख + अ = मुखच् (the mouth). The affixes being treated as डित् cause the elision of the टि portion of the root; the augment being उट् is placed in front of the root.

Quere.—What is the necessity of two affixes here, any of them would have been enough.

७०२ । अमेः सन् । ५ । २१ ।

अंसः ।

702. The affix सच् comes after the root अच् 'to go' (I. 493). 21.

Thus अच् + सच् = अंसः 'the shoulder'.

७०३ । मुहेः खो मूर्खः । ५ । २२ ।

मूर्खः ।

703. The affix ख comes after the root मुह् to be confused (IV. 89) which is replaced by मूर्ख. 22.

Thus मुह् + ख = मूर्खः 'an ignorant man'.

७०४ । नहेर्हलोपश्च । ५ । २३ ।

नखः ।

704. The affix ख comes after the root नह् to bind (IV. 57) of which the ह् is elided. 23.

Thus नह् + ख = नखः 'a nail'.

७०५ । शीङो ह्रस्वश्च । ५ । २४ ।

शिखा ।

705. The affix ख comes after the root शी to sleep (II. 22) of which the long ई is shortened. 24.

Thus शी + ख = शिखा 'the peak of a mountain; the wick of a candle', the crest.

Note.—No guṇa takes place as the shortening of the root vowel has been specifically ordained.

७०६ । माड ऊखो मय् च । ५ । २५ ।

मयूखः ।

706. The affix ऊख comes after the root मा to measure (III. 6) which is replaced by मय्. 25.

Thus मा + ऊख = मयूखः 'a ray of light; beauty; flame'.

७०७ । कलिगलिभ्यां फगस्योच्च । ५ । २६ ।

कुल्फः शरीरावयवो रोगश्च । गुल्फः पादग्रन्थिः ।

707. The affix फक् comes after the roots कल् 'to count, to sound', (I. 526), and गल् 'to eat' (I. 579) and the vowel अ of the roots is replaced by उ. 26.

Thus कल् + फक् = कुल्फः 'a disease'; गुल्फः 'the ankle'.

७०८ । स्पृशेः श्वणशुनौ पृ च । ५ । २७ ।

श्वणशुनौ प्रत्ययौ 'पृ' इत्यादेशः । 'पार्श्वोऽङ्गी कक्षयोरेधः' । पशुरायुधम् ।

708. The affixes श्वण् and शुन् come after the root स्पृश् 'to touch' (VI. 128), which is replaced by पृ. 27.

Thus स्पृश् + श्वण् = पृ + श्वण् = पार्श्वः 'the part of the body below the arm-pit'. स्पृश् + शुन् = पृ + शुन् = पशुः 'an axe', a weapon'.

७०९ । रसनि अयतेर्दुन् । ५ । २८ ।

रसकृच्छदो मुखवाची । मुखमाश्रयते इति रसश्च ।

709. The affix दुन् comes after the root अश् 'to serve' (I. 945) preceded by रसन् (face). 28.

Thus रसन् + अश् + दुन् = रसश्च + दुन् = रसश्चः 'moustache and beard'; *literally*, that which serves the face'. The affix having an indicatory ड causes the elision of the टि portion of the root.

७१० । अश्र्वादयश्च । ५ । २९ ।

अश्रु नयनजलम् ।

710. The words अश्रु (tears) &c. are irregularly formed. 29.

Note:—According to some, this word is formed by adding the affix वच् to the root अश् (to pervade).

According to others, this word is formed by adding the affix दुन् to the root अश् preceded by the negative particle नञ्.

But the opinion of Ujvaladatta as to the formation of this word from the root अश् with the augment रुट् and the affix दुन् is incorrect. Since the affix has an indicatory ड it will cause the elision of the whole root अश् in whose stead will be left a zero only.

७११ । जनेष्टन्लोपश्च । ५ । ३० ।

जटा ।

711. The affix टच् comes after the root जश् 'to beget' (IV. 41), the ट् of which is elided. 30.

Thus जश् + टच् = जटा 'matted hair'.

७१२ । अकृतस्य जङ्घच् । ५ । ३१ ।

तस्य जनेः जङ्घादेशः स्यादकच् । जङ्घा ।

712. The affix अच् comes after the root जश् (to beget) which is replaced by जङ्घ्. 31.

Thus जङ् + अच् = जङ्ग + अच् = जङ्ग. The feminine of this will be जङ्गा leg from the ankle to the knee by IV. 1. 4. S. 454.

७१३ । हन्तेः शरीरावयवे द्वे च । ५ । ३२ ।

जघनम् । 'पश्चान्नितम्बः स्त्रीकटपाः स्त्रीवे तु जघनं पुरः' ।

713. The affix अच् comes after the reduplication of root हृ to kill (II. 2), when the derived word refers to a part of the body. 32

Thus हृ + हृ + अच् = जघनम् 'the hip and the loins'.

Note:—The ह is changed to च by VII. 3. 55. S. 2430. See Amarakosha II. 6. 74 for the verse पश्चात् नितम्बः स्त्री कटपाः स्त्रीवे तु जघनं पुरः

७१४ । क्षिशेरन् लो लोपश्च । ५ । ३३ ।

लकारस्य लोपः । केशः ।

714. The affix अच् comes after the root क्षिष् to torment, to distress, to be afflicted, to suffer (IX. 50) the ल of which is elided. 33.

Thus क्षिष् + अच् = केशः 'hair'.

७१५ । फलेरितजादेश्च पः । ५ । ३४ ।

पलितम् ।

715. The affix इतच् comes after the root फल् 'to succeed' (I. 563) of which the initial letter (फ) is replaced by प. 34.

Thus फल् + इतच् = पलितम् 'grey hair'.

७१६ । कृजादिभ्यः संज्ञायां वुन् । ५ । ३५ ।

करकः—करका । कटकः । नरकस्—नरकः । 'नरको नारकोऽपि च' इति द्विरूपकोशः । सरकं गगनम् । कोरकः कोरकं च ।

716. The affix वुन् comes after the roots कृ 'to do' (I. 949) &c. when the words so formed refer to the names of some objects. 35.

Thus कृ + वुन् = कर + अक् (VII. 1. 1. S. 1247, which ordains the substitution of अक् for the affix वुन्) = करकः 'the water pot of an ascetic'. Its feminine करका formed with टाप् means hail-stone.

So also कटकः 'a bracelet of gold' from कट् 'to rain' (I. 315), ; नरकः or नरकस् 'hell' from नृ 'to carry' (I. 847), in the Dvirūpakosha, there is also the word नारकः

सरकस् 'the sky' from सृ 'to move' (III. 17); कोरकः or कोरकस् 'a bud, an unblown flower' from कुरु 'to sound' (VI. 51).

७१७ । चीकयतेराद्यन्तविपर्ययश्च । ५ । ३६ ।

कीचको वंशभेदः ।

717. The affix **बुन्** comes after the root **चीक्** to suffer (X. 284) the first and second consonants of which change places. 36.

Thus **चीक् + बुन् = कीचकः** (a bamboo).

७१८ । पचिमच्योरिचोपधायाः । ५ । ३७ ।

पेचकः । मेचकः ।

718. The affix **बुन्** comes after roots **पच्** 'to cook' (I. 1045) and **मच** 'to be wicked, to cheat' (I. 184), to the penultimate letters of which is added **वृत्**. 37.

Thus **पच् + बुन् = पइच् + अक् = पेचकः** 'an owl'; **मेचकः** 'a peacock, the moon'.

७१९ । जनेररष्ठ च । ५ । ३८ ।

जठरश्च ।

719. The affix **अर** comes after the root **जन्** 'to beget' (I. 862), the **वृ** of which is replaced by **ठ**. 38.

Thus **जन् + अर = जठरश्च** 'the womb'.

७२० । वचिमनिभ्यां चिचच । ५ । ३९ ।

वठरो मुखैः । 'मठरो मुनिशौण्डियोः' । विदादित्वान्माठरः । गर्गादित्वान्माठर्यः ।

720. The affix **अर** treated as **चित्** comes after the roots **वच्** 'to speak' (II. 54) and **मच्** 'to know' (IV. 67), the last letters of which are replaced by **ठ**. 39.

Thus **वच् + अर = वठरः** 'an ignorant or a cunning man'; a cock, **मठरः** a sage, intoxicated, drunk'. The form **माठर** is also correct as that is read in the Gaṇapāṭha in the **विदादय** class (IV. 1. 10+).

The form **माठर्य** is also correct as it belongs to the **गर्गादय** class of the Gaṇapāṭha.

७२१ । ऊर्जिद्रुणातेरलचौ पूर्वपदान्तलोपश्च । ५ । ४० ।

'ऊर्दरः शूररक्षसोः' ।

721. The affixes **अल्** and **अच्** come after the root **√dri** 'to tear' (IX. 23) preceded by **ऊर्ज्** the last letter of which is elided. 40.

The two affixes mark the difference in accent.

Thus **ऊर्ज् ह + अल्** or **अच् = ऊर्दरः** 'a brave man, or a Rākshasa'.

७२२ । कृदरादयश्च । ५ । ४१ ।

कृदरः कुसूलः । घृदरं विलसत् । सृदरः सर्पः ।

722. The words **कृदरः** (granary) &c. are irregularly formed with the affixes **अल्** and **अच्** from the root **हृ** (to tear) with the Indeclinables **kṛī**, **mṛī** and **sṛī**. 41.

Thus कृ+ट्+अल् or अल्=कृदरः 'granary'; वृ+ट्+अल् or अल्=वृदरः 'sporting'; सर्+ट्+अल् or अल्=सृदरः 'a snake'.

७२३ । हन्तेयुर्नाद्यन्तयोर्धत्वत्त्वे । ५ । ४२ ।

घातनो मारकः ।

723. The affix युष् comes after the root हृ (to kill), the first letter of which (*i. e.* ह) is changed to घ and the second (*i. e.* ण्) to त. 42.

Thus हृ+युष्=घत+अल् (VII. 1. 1. S. 1247)=घातनः 'a killer'.

७२४ । क्रमिगमिक्षमिभ्यस्तुन्वृद्धिश्च । ५ । ४३ ।

क्रान्तुः पक्षी । गान्तुः पथिकः । शान्तुर्जशकः ।

724. The affix तुर् comes after the roots ष् to step (I. 502), गश् (to go), क्ष् 'to forgive' to endure, to suffer' (I. 469), and causes vṛiddhi. 43.

Thus क्रश्+तुर्=क्रान्तुः (a bird); गान्तुः 'a traveller'; शान्तुः 'a mosquito'.

७२५ । हर्षतेः कन्यन्निहरच् । ५ । ४४ ।

कन्यन्प्रत्ययः । हिरण्यम् ।

725. The affix कन्यन् comes after the root हर्ष् to go, to be tired (I. 547) which is replaced by हिरच्. 44.

Thus हर्ष्+कन्यन्=हिरच्+कन्यन्=हिरण्यम् (gold).

७२६ । कृजः पासः । ५ । ४५ ।

कर्पासः । विल्लादित्वात्कर्पासं वस्त्रम् ।

726. The affix पास comes after the root कृ 'to do' (VIII. 10) 45.

Thus कृ+पास=कर्पासः 'cotton'. The word कार्पासम् (cloth) is formed by adding the affix अल् to कर्पास by IV. 3. 136. S. 1516.

७२७ । जनेस्तु रश्च । ५ । ४६ ।

जर्तुर्दस्ती योनिश्च ।

727. The affix तु comes after the root जन् (to beget), the ण् of which is changed to र. 46.

Thus जन्+तु=जर्तुः 'an elephant; the female organ of generation'. The word तु in the sūtra is exhibited without any case affix.

७२८ । ऊर्णोलेईः । ५ । ४७ ।

ऊर्णा ।

728. The affix ई comes after the root ऊर्ण 'to cover' (II. 30). 47.

Thus ऊर्ण्+ई=ऊर्ण (the ई causes the elision of the णि of the root). It forms its feminine by the affix टाप्.

Thus ऊर्ण्+टाप्=ऊर्णा 'wool, a circle of hair between the eye brows.'

७२९ । दधातेर्यन्तुट् च । ५ । ४८ ।

धान्यस् ।

729. The affix यत् and the augment उट् come after the root धा to hold (III. 10). 48.

Thus धा + उट् + यत् = धान्यस् 'wheat, barley, paddy'.

७३० । जीर्यतेः क्तिन् रश्च वः । ५ । ४९ ।

'जिविः स्यात्कलपविषोः' । बाहुलकात् 'इति च' (३५४) इति दीर्घो न ।

730. The affix क्तिन् comes after the root जृ to grow old (IX. 24), and र् replaces the र् of the root. 49.

Thus जृ + क्तिन् = जित् (VII. 1. 100. S. 2 390) + क्तिन् = जिव् + रिच् = जिविश् 'Time, bird'.

By the force of बाहुल which governs the Unādi sūtras, the penultimate इ of जित् is not elongated, as is required by VIII. 2. 77 S. 354.

७३१ । सव्यतेर्यलोपो सश्चापतुट् चालः । ५ । ५० ।

सव्यतेरालप्रत्ययः स्यात्सस्यापतुडागमो धातेर्यलोपो सकारश्चान्त्यस्य । ससापतालो विषये ।

731. The affix चाल and the augment आपतुट् comes after the root सव्य 'to bind' (I. 541), of which य् is elided and the final letter (i. e. व) is replaced by न्. 50.

Thus सव्य + आपतुट् + चाल = सन + आपत + चाल = ससापतालः 'an object of sense'.

७३२ । ऋजेः कीकन् । ५ । ५१ ।

ऋजीक इन्द्रो धूमश्च ।

732. The affix कीकन् comes after the root ऋज् 'to go' (I. 189). 51.

Thus ऋज् + कीकन् = ऋजीकः 'Indra; smoke'.

७३३ । ततोतेर्डउः सन्वच्च । ५ । ५२ ।

'तितउः पुंसि ह्लादि च' ।

733. The affix दाच् which is treated like the Desiderative affix सच् comes after the root तर् 'to spread' (VIII. 1). 52.

Thus तर् + डउः = ततर् डउ = तित (the र् being elided by the affix having an indicative ड) + डउ = तितउः 'a sieve, a parasol'. The अ of the reduplicate is changed to इ by Sanvadbhāva (VII. 4. 79 S. 2317). This is one of those rare words in which two vowels in juxtaposition do not coalesce. The word is both masculine and neuter.

७३४ । अर्भकपृथुकपाका वयसि । ५ । ५३ ।

'ऋधु' वृद्धौ । अतो वृत् । सकारश्चान्तादेशः । प्रथेः कुकनसंसारणं च । पिबतेः कच् ।

734. The words अर्भकः (a boy, child, the young of an animal), पृथुकः (a child) and पाकः (a child, young one) when referring to 'age,' are irregularly formed. 53.

Thus अच् 'to increase' (IV. 135) + दुच् = अच् + अच् = अर्चकः 'the च is replaced by र्च'.

प्रच् 'to increase, rise' (I. 802) + कुक् = प्रच् (the र् undergoing samprasârana before the affix having an indicatory क) + कुक् = प्रकुक्. पा 'to drink' (I. 972) + कच् = पाक्: a suckling child, or a grown up child.

७३५ । अवद्यावमाधत्तार्वरेफाः कुत्सिते । ५ । ५४ ।

वदेर्नजि यत् । अवद्याच् । अवतेरसः । वस्य पक्षे धः । अवधनः । अवधनः । अर्तवर्च् । अवर्षा । रिफितेस्तीदादिकाद्रेफः ।

735. The words अवद्याच् (censurable), अवध (sinful, wicked), अवधनः (low, mean), अवर्ध (mean) and रेफः (low, vile) are irregularly formed when they refer to 'censurable conduct'. 54.

Thus, with the negative particle नञ्, to the root वद् 'to speak' (I. 1058) is added the affix यत्, अवद् + यत् = अवद्याच्.

अच् 'to protect' (I. 631) + अच् = अवधनः । The व of the root अव is replaced by ध, then we get the form अवधनः. अच् 'to go' (III. 16) + वच् = अवर्ध; Nom. S. अवर्षा ।

रिप् 'to boast, to sound' (VI. 23) + अत् = रेफः low, vile, contemptible. The root √रिप् belongs to the Tudâdi class.

७३६ । लीरीडोर्हस्वः पुट् च तरौ श्लेषणकुत्सनयोः । ५ । ५५ ।

तरौ प्रत्ययौ क्रमात्स्ती धातोर्हस्वः प्रत्ययस्य पुट् । लिङ् मिलष्टच् । रिप् कुत्सितच् ।

736. The affixes त and र come respectively after the roots ली (IV. 31) 'to stick, to melt' and री to injure, to howl' (IV. 30), the long vowel (i. e. ई) of which is shortened, and they receive the augment पुट्, when they refer to 'clinging to, adhering to,' and 'censurable conduct' respectively. 55.

Thus ली + त = लि + पुट् + त = लिप्तच् 'besmeared, adhered, joined' री + र = रि + पुट् + र = रिप्तच् 'sin, impurity'.

७३७ । क्लिशेरीचोपधायाः कन्लोपश्च लो नाश्च । ५ । ५६ ।

क्लिशेः कन्स्यादुपधाया ईत्वं लस्य लोपो नामागमश्च । कीनाशो यमः । कित्त्वफलं चिन्त्यच् ।

737. The affix कच् comes after the root क्लिश् 'to be afflicted, to suffer' (IX. 50), the penultimate of which is replaced by long ई and ल् is elided, and the augment नाच् is added. 56.

Thus क्लिश् + कच् = की + नाच् + य् + कच् = कीनाश्च (a name of Yama). It is not clear why an affix having an indicatory क has been taught in this sūtra, for the gunation would have been prevented by the penultimate of the root being ordered to get the ई long.

७३८ । अञ्जोतेराशुकर्मणि वरट् च । ५ । ५७ ।

चकारादुपधाया ईत्वं । ईरवरः ।

738. The affix वरट् comes after the root अश् 'to pervade' (V. 18) when the word formed from it refers to 'having the power of granting success soon'. 57.

By the force of च in the sūtra, the penultimate letter is replaced by ई (as in the last sūtra).

Thus अश् + वरट् = ईश्वरः 'God'. The feminine will be ईश्वरी with डीप् as the affix is टिप्. The accent is in the middle (III. 1. 3. S. 3708) for all affixes are ādyudātta as a general rule. The word ईश्वरी may be the feminine of ईश्वन् also. The latter is formed by adding वनिप् to √ईश and न is changed to र by IV. 1. 7. S. 456. The accent here is on the first syllable: for vanip and ṇip are accent less. But if ईश्वरी be formed by adding डीप् (पु'योग-लक्षण) then the accent is on the final. Thus ईश्वरी or ईश्वरी or ईश्वरी. The word ईश्वरः formed by the affix वरट् added to the root ईश under III. 2. 175. S. 3155 makes its feminine ईश्वरा with टाप्. (58 a)

५८ । क । हन्ते रन् घश्च ।

हन् हिंसागत्योरस्माद्रन् प्रत्ययः स्वात् चङ्गान्ता ईशः । हन्त्ये गन्त्येऽतिथिभिरिति घरः गृहम् ।

58 (a). The affix रन् is added to the root हन् to go (II. 2) and the letter च is substituted for the final.

Thus हन् + रन् = घरः house lit. that which is visited by guests. It is a Daśapādi sūtra.

९३९ । चतेरुर्न् । ५ । ५८ ।

चत्वारः ।

739. The affix उरन् comes after the root चत् to beg (I. 918) 58.

Thus चत् + उरन् = चतुर् (four) its Nom. pl. is चत्वारः (VII. 1. 98. S. 331).

Note:—The अ and न् in the affix उरन् are for the sake of accent, for the purpose of this sūtra could have been served by simply saying the affix उर् &c. instead of उरन्.

९४० । प्राततेरन् । ५ । ५९ ।

प्रातः ।

740. The affix अरन् comes after the root अत् 'to go' (I. 38) preceded by the preposition प्र. 59.

Thus प्र + अत् + अरन् = प्रातर् 'morning'. It is an Indeclinable, being enumerated in the list of words beginning with स्वर &c. (I. 1. 57. S. 447).

Note:—The अन् portion of the affix अरन् is used for accent, as in the last sūtra.

९४१ । अमेस्तुट् च । ५ । ६० ।

अन्तर्गध्यम् ।

741. The affix अरन् comes after the root अश् 'to go' (I. 493) and there is also the augment वट्.

Thus अश् + वट् + अरन् = अन्तर् (in the middle).

७४२ । दहेर्गो लोपो दश्च नः । ५ । ६१ ।

गप्रत्ययो धातोरन्त्यस्य लोपो दकारस्य नकारः । नगः ।

742. The affix ग comes after the root दह् 'to burn' (I. 1040), the final letter (ह्) of which is elided, and द is changed to न. 61.

Thus दह् + ग = नगः 'a mountain, the sun &c'.

७४३ । सिचिः संज्ञायां हनु मौ कश्च । ५ । ६२ ।

सिञ्चतेः कप्रत्ययो हकारादेशो नुस् च स्यात् । सिंहः ।

743. The affix क comes after the root सिञ् 'to sprinkle' (VI. 140) when the word derived from it denotes the 'name of a thing'. The च of the root is replaced by ह and there is also the नुच् augment. 62.

Thus सिञ् + नुच् + क = सिंहः 'a lion'.

७४४ । व्याडि घ्रातेश्च जातौ । ५ । ६३ ।

कप्रत्ययः स्यात् । व्याघ्रः ।

744. The affix क comes after the root घ्रा 'to smell' (I. 973) when preceded by वि and व्याङ् and when the word formed refers to a jāti (*i. e.* a class of animals.) 63.

Thus वि + व्याङ् + घ्रा + क = व्याघ्रः 'a tiger'. The affix having an indicative क causes the elision of the final vowel of the root.

७४५ । हन्तेरच्युरच् । ५ । ६४ ।

चोरच् ।

745. The affix अच् comes after the root हन् (to kill) which is replaced by चुर. 64.

Thus हन् + अच् = चुर + अच् = चोरच् 'fearful, dangerous'.

७४६ । क्षमेरुपधालोपश्च । ५ । ६५ ।

चादच् । क्षमा ।

746. The affix अच् comes after the root क्षम् 'to endure, to suffer' (I. 469) of which the penultimate vowel is elided. 65.

Thus क्षम् + अच् = क्षम् + अच् = क्षम. It forms its feminine with the affix टाप्. So we have क्षमा kṣhmâ (the earth).

७४७ । तरतेङिः । ५ । ६६ ।

त्रयः । त्रीन् ।

747. The affix ङि comes after the root तृ 'to cross over' (I. 1018). 66.

Thus तृ + ङि = त्रि (VII. 1. 100. S. 2390; VII. 1. 101 S. 2571) + ङि = त्रिः three. The affix having an indicative ङ causes the elision of the टि portion of the root. Its Nom. pl. is त्रयः; Accusative pl. is त्रीन् &c.

७४८ । ग्रहेरनिः । ५ । ६९ ।

ग्रहणिः । डीप् । ग्रहणी व्याधिभेदः ।

748. The affix अनि comes after the root ग्रह् to accept (IX. 61.) 67.

Thus ग्रह् + अनि = ग्रहणिः an imaginary organ supposed to lie between the stomach and the intestines. It forms [its feminine with the affix डीप्. Thus ग्रहणी 'diarrhoea, dysentery'.

७४९ । प्रथेरसच् । ५ । ६८ ।

प्रथनः ।

749. The affix असच् comes after the root प्रथ् to be famous to prosper. 68.

Thus प्रथ् + असच् = प्रथनः 'the first'. Its plural is प्रथने or प्रथनाः (I. 1.33. S. 226).

७५० । चरेश्च । ५ । ६९ ।

चरनः ।

750. The affix असच् comes after the root चर् 'to go' (I. 591). 69.

Thus चर् + असच् = चरनः 'last, ultimate, final'. Plural चरने or चरनाः ।

Quere.—Why two separate sūtras: could not this be included in the last.

७५१ । सङ्गैरलच् । ५ । ६० ।

सङ्गलच् ।

751. The affix अलच् comes after the root सङ्ग to go, move' (I. 157). 70.

Thus सङ्ग + अलच् = सङ्गलच् good fortune, prosperous.

The Upādi affixes are three hundred and twenty-five in number, according to Jñānendra Swamī whose commentary we have followed in translating and explaining these sūtras.

इत्युणादिषु पञ्चमः पादः ।

३१६९ । उणादयो बहुलं । ३ । ३ । १ ।

एते वर्तमाने संज्ञायां च बहुलं स्युः । केचिदविहिता अप्युह्याः ।

'संज्ञासु घातुरुपाणि प्रत्ययास्ततः परे ।

कार्याद्विदादनूबन्धनेतच्चास्त्रमुणादिषु' ॥

3169. The affixes 'Un' and the rest, with the force of the present, and with a sense simply appellative, are attached diversely.

The phrase 'with the force of the present' (implying neither past nor future time) and 'with a sense simply appellative' (and not descriptive) must be read into this sūtra by anuvṛitti from sūtras III. 2. 123 & 185.

By using the word 'diversely' it is indicated that these affixes are, of course, applied after roots about which they are ordained, but they come also after roots about which they are not ordained. Sometimes we must infer their application by seeing actual words. Some affixes, though there be no express injunction regarding them, are to be inferred to belong to this class. The maxim in regard to the *Unādi* affixes is that when, in appellatives, we find the forms of verbal roots and affixes coming after them, then we may know, from the result as presented in the word, what are the indicatory letters which the affix must be possessed of in order to produce the result.

These *Unādi* affixes come after a limited number of roots, and not after every root, as the affixes taught in Pāṇini whose application is general; hence the word बहुल has been employed. Moreover there has been no exhaustive enumeration of the several roots after which these affixes come: only some of them have been collected in works treating of *Unādi* affixes. Thus though the affix लब् is ordained after हृष, it comes also after यक्ष as यक्षुला. In fact there is a long discussion and it was a moot point at the time of Pāṇini whether these words said to be formed by *Unādi* affixes were really derivative, or primitive ones. Moreover all the operations of these affixes have not been shown, that is their effects are not without remainder (खेष्य). They are valid and good if found in sacred Scriptures or secular literature. The authors of *Niruktas* and grammarians of the school of Sākatāyana, consider all nouns and substantives (नाम) as derivative words from simple roots (धातुज). Therefore where the derivation of a word is not apparent, one should infer the existence of proper base (प्रकृति) and affix (प्रत्यय) to form such a word.

The following slokas will be of some use to the student for ascertaining the *Unādi* affixes:

बाहुलकं प्रकृतेस्तदुद्भूतः प्रायसमुच्चयनादपि तेषाम् ।

कार्येष्वेषविधेषु तदुक्तं नैगमकदिभवं हि सुसाधु ॥ १ ॥

नाम च धातुजसाह निरुक्ते व्याकरणे यक्षदस्य च लोकम् ।

यन्न पदार्थविशेषसमुत्पत्तं प्रत्ययतः प्रकृतेस्तदुद्भूतम् ॥ २ ॥

३१७० । भूतेऽपि दृश्यन्ते । ३ । ३ । २ ।

3170. The 'Unādi' affixes are seen also attached with the force of the past time.

By the last sūtra, it was taught that the *Unādi* affixes come with the force of the present time. The present aphorism teaches that they come, with the force of the past also, not as a general rule, but in special cases. The force of the words 'are seen' being that no general rule can be laid

down about it, but on *finding* that certain words have a past significance we conclude that the affix in that particular case has the force of the past time.

Thus वृत् + सनिन् = वर्त्सन् 'a way, road' (that which has been established as a rule); चर् + सनिन् = चर्त्सन् 'skin' (that which is lived in); so also भस् + सनिन् = भस्त्सन् 'ashes' (that which has been reduced to ashes).

३१७१ । भविष्यति गम्यादयः । ३ । ३ । ३ ।

3171. The words 'gamin &c. have the sense of the future time.

For the word गमि see Unādi IV. 6. It is formed with हनि affix.

The force of the future time is in the affix, and is so ordained, and not in the original word which takes the affix. Thus we see that the *Unādi* affixes, in a way, do come with the force of not only present, but past and future also, though in the latter two cases its scope is very limited. As गमि ग्रामस् 'intending to go to the village'; आगामी 'that which has to come'. So also प्रस्थायी 'departing'; प्रतिरोधी 'an opponent, (who is going to obstruct). प्रतिबोधी 'going to be awakened'. So also प्रतियोधी 'an adversary'; प्रतियोगी 'an enemy'; प्रतिवायी; आयायी; भावी, &c.

The Future, for the purposes of this rule, must be *anadyatana* future i. e. the affix should come in the sense of what will happen but not in the course of the current day. In other words, the force must be of the first future लृट्, and not of the second future लृट्. As एवो गमि ग्रामस् 'he intends to go to the village tomorrow'.

३१७२ । दाशगोघ्नौ संप्रदाने । ३ । ४ । ७३ ।

एतौ संप्रदाने कारके निपात्येते । दाशन्ति तस्मै दाशः । गां हन्ति तस्मै गोघ्नोऽतिथिः ।

3172. The words 'dāśa' and 'goghna' are irregularly formed, and the affix in these denotes the idea of the Dative or Recipient.

The word दाश comes from the root दाश् 'to give' by adding the affix अच् under III. 1. 34. S. 2896. This being a कृदन्त word would have otherwise denoted the agent by III. 4. 67 S. 2832. The present sūtra makes it denote the recipient or have the force of the dative case. Thus दाश means 'to whom something is given i. e. a servant'. Similarly goghna does not mean 'the killer of cow', but 'he on whose coming, the cow is driven in order to give him, that is to say, a guest'. It is this irregularly-formed word goghna which is made applicable to the priests, guests, sons-in-law &c. and not the regularly-formed word goghna which means 'a killer of cow' or 'Chandāla.' Thus दाशः = दाशन्ति तस्मै; गोघ्नः = तस्मै दातुं गां हन्ति ॥

३१७३ । भीमादयोऽपादाने । ३ । ४ । ७४ ।

भीमः । भीष्मः । प्रस्कन्दनः । प्ररुधः । सूर्ध्वः । खलतिः ।

3173. The words 'bhīma' &c. are irregularly formed and denote ablation.

These words are formed by the *Unādi* affixes. Thus भी + मक् = भीमः (Un. I. 145, 148); भी + युक् + मक् = भीष्मः (Un. I. 148) &c. By the next sūtra, *Unāli* words do not denote ordinarily the recipient and the ablation.

The present sūtra makes them do so in the case of भीमादि words. The following is a list of Bhimādi words:— भीमः, भीष्मः, भयानकः (Un. III. 82), वरुः, चरुः, (Un. I. 7), भूमिः (Un. IV. 45), रजः (Un. IV. 217), संस्कन्दनः, (lyut) सूर्ध्वः (Un. V. 22) ससुद्रः, सुचः, or सुवः (Un. II. 61), युक् (Un. II. 62) खलतिः (Un. III. 112.)

३१७४ । ताभ्यामन्यत्रोणादयः । ३ । ४ । ७५ ।

संप्रदानापादानपरामर्शार्थं ताभ्यामिति । ततोऽसौ भवति तन्तुः । वृत्तं तदिति वर्त्म । चरितं तदिति चर्म ।

3174. The words formed by 'Unādi' affixes denote other ideas than these two, *i. e.* recipient and ablation.

The *Unāli* affixes being a subdivision of *krit* affixes, would have, by III. 4. 67, S. 2832 denoted the agent. By the present sūtra they are made to denote the object, the instrument and the location also. The word ताभ्यां has been used in the sūtra in order to include the word *sampradāna* also. For, had the sūtra been अन्यत्रोणादयः, only the *Apādana kāraka* would have been excluded, as being the nearest; but not so the *Sampradāna kāraka*. Thus कृषितोऽसौ = कृषिः (Un. IV. 120) 'agriculture *i. e.* what is ploughed' (object); तन्यत इति = तन्तुः (Un. I. 69) 'a thread *i. e.* what is drawn out'; वृत्तमिति वर्त्म (Un. IV. 145) 'a way *i. e.* what is established'; चरितं = चर्म (Un. IV. 145) 'skin' (in which they live).

THE KRIT-AFFIXES.—(Continued.)

CHAPTER IV.

३१७५ । तुमुन्नुवुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम् । ३ । ३ । १० ।

क्रियार्थायां क्रियायास्तुपदे भविष्यत्यर्थे धातोरेतौ स्तः । मान्तत्वादव्ययत्वम् । कृष्णं द्रष्टुं याति । कृष्णं दर्शको याति । अत्र वासरूपेण तुजादयो न । पुनरुक्तुः ।

3175. The affixes 'tumun' and 'nval' are placed after a verbal root, with the force of the future, when the word in construction therewith is another verb, denoting an action performed for the sake of the (future) action.

The word ending in तुप् is an Indeclinable as it ends in च् ।

As भोक्तुश्च व्रजति 'he goes to eat'; भोजको व्रजति 'he goes to eat.' Here the upapada or the verb in construction is व्रजति; it denotes an action performed for the sake of the future action (क्रियार्थ), namely, eating.

Why do we say 'denoting an action'? The upapada must be an action and not a substantive; as भिक्षस्ये इति अस्य जटाः 'matted hair is for the purpose that he should beg.' Here the affixes are not employed.

Why do we say 'performed for the sake of another action'? Observe धावतस्ते पतित्यति दण्डः 'running, the stick will fall.'

Obj.—Now, it might be asked why एवुल् is taught a second time, when it was already taught generally by III. 1. 133; S. 2895 and that being a common rule, would have applied to this subject also? If you reply that the future affix लृट् would have prevented its application, in conditional sentences like the above, we say that the rule of 'non-uniform affixes applying simultaneously' given in III. 1. 94 S. 2830 will step in and will conduce the application of एवुल् in spite of लृट्.

Ans.—The repetition of the affix एवुल् (ordained to come after a verbal root, when the word in construction therewith is another verb denoting an action performed for the sake of the future action,) is for the sake of prohibiting the application of the affixes like वृच् &c. in denoting the above sense; that is to say, the rule of वाच्यरूप (III. 1. 94 S. 2830) does not apply here and we cannot optionally employ any other affix, with this gerundial sense. Thus we cannot say कर्तुं व्रजति 'he goes to do'; but we must say कर्तुं च instead.

These affixes form the gerund of the infinitive of purpose.

३१९६ । समानकर्तृकेषु तुमुन् । ३ । ३ । १५८ ।

अक्रियार्थोपपदार्थमेतत् । इच्छार्थेऽप्येककर्तृकेषूपपदेषु धातोस्तुमुन्स्वात् । इच्छति भोक्तुम् । वष्टि वाञ्छति वा ।

3176. The affix 'tumun' comes after a verb, when another verb meaning 'to wish' is in construction, provided that the agent of both the verbs is the same.

Thus इच्छति, वष्टि or वाञ्छति भोक्तुम् 'he desires to eat'; कामयते भोक्तुम् 'he wishes to eat'; पिनाकपाणिं पतिस् आप्तुम् इच्छति 'desires to obtain for her husband the Pināka-handed God Siva'.

But why do we say 'when the agent of the Infinitive and the verb are the same'? We can not say देवदत्तं भोक्तुम् इच्छति यज्ञदत्तः 'Yajñadatta wishes Devadatta to eat'; for here the agents of भुञ् and इष् are not the same. We must say, भुञ्जानश्च instead of भोक्तुम् ।

Why do not we use it here:—इच्छत् करोति 'wishing, he does'? Because the Infinitive is never found in such constructions. In other words, the Infinitive in तुप् is employed when both the verbs have the same agent.

३१७७ । शक्यधृञ्जालाघटभलभक्तनतहार्हास्त्यर्थेषु तुमुन् । ३।४।६५।

एषूपपदेष्वातोस्तुमुन्स्यात् । शक्नोति भोक्तुम् । एवं धृञ्जोतीत्यादौ । अर्थग्रहणमस्ति नैव संबध्यते । अनन्तरत्वात् । अस्ति भवति विद्यते वा भोक्तुम् ।

3177. The affix 'tumun' is added to every verb, when another verb 'śak' (to be able), 'dhrish' (to make bold), 'jñā' (to know), 'glai' (to be wearied), 'ghat' (to strive), 'rabh' (to begin), 'labh' (to get), 'kram' (to set about) 'sah' (to bear), 'arh' (to be pleased or to condescend), and a verb having the same meaning as 'as' (to be), is in construction.

Note :— The use of the Infinitive in तुमुन् formed by this rule, differs from that given in III. 3. 10. S. 3175. In that sūtra the Infinitive had the force of 'purpose' and here there is no such force. Moreover in this case there is an *upapada* in construction, though that *upapada* is a verb; in III, 3. 10, there was no such *upapada*.

Thus शक्नोति भोक्तुम् 'In am able to eat'. Similarly जानाति—ग्लायति—घटते—आरभते—लभते—प्रक्रमते—सहते—अहति—अस्ति—भवति— or विद्यते भोक्तुम् 'he knows', he is wearied, he strives, he begins, he gets, he proceeds, he bears, he condescends or he is to eat'.

The word अर्थ in the sūtra applies to the root अस् only as it is nearest to it. As अस्ति or भवति or विद्यते भोक्तुम् ।

३१७८ । पर्याप्तवचनेष्वलमर्थेषु । ३।४।६६।

पर्याप्तिः पूर्णता । तद्वाचिषु सामर्थ्यवचनेषूपपदेषु तुमुन्स्यात् । पर्याप्तो भोक्तुं प्रवीणः कुशलः पटुर्दृष्ट्यादि । 'पर्याप्तवचनेषु' किम् । अलं भुक्त्वा । 'अलमर्थेषु' किम् । पर्याप्तं भुङ्क्ते । प्रभूततेह गन्धते न तु भोक्तुः सामर्थ्यम् ।

3178. The affix 'tumun' comes after a verb having in composition with it 'alam' and its synonyms, when these words express 'to be capable of something'.

The word पर्याप्ति means 'capability, ability, fulness'. Thus लिखितनपि खलाटे प्रोज्झितुम् कः समर्थः (Hitopadesa) 'who is able to avoid that which is stamped on his forehead'. लोकार् अलं दग्धुम् हि तत्तपः (Kumāra II. 56) 'his penance is able to burn the worlds'. अस्ति मे विभवः सर्वं परिज्ञातुं (Vikramorvasi 2) 'I have power to know every thing.' भोक्तुम् प्रवीणः कुशलः पटुर्वा 'skillful in eating'.

Another interpretation of the sūtra is "the affix *tumun* is added to a verb, when it has in composition with it, the word पर्याप्ति or अलम् or a synonym of *alam* having the sense of *pariāp'ta*." Thus पर्याप्तो भोक्तुम्, अलं भोक्तुम्, भोक्तुम् पारयति ।

Why do we say 'pariāp'ti vachana—synonyms of pariāp'ti or capable'? Observe अलं भुक्त्वा ।

Why do we say “*alum* or its synonyms”? Observe पर्याप्तं भुङ्क्ते he eats fully? Here muchness is indicated, and not the capacity of the eater.

३१७९ । कालसमयवेलासु तुमुन् । ३ । ३ । १६७ ।

पर्यायोपादानसर्थोपलक्षणार्थम् । कालार्थेषूपपदेषु तुमुन्स्यात् । कालः समया वेलानेहा वा भोक्तुम् । मेषादिग्रहणमिदानीमुवर्तते तेनेह न । ‘भूतानि कालः पचतीति वार्ता’ ।

3179. The affix ‘*tumun*’ comes after a root, when the words ‘*kāla*’, ‘*samaya*’, and ‘*velâ*’ (all meaning time) are in composition.

Thus कालो भोक्तुम् ‘time to eat’. समयः खलु स्नानभोजने सेवितुम् ‘it is time to bathe and take food’; वेला भोक्तुम् ‘time to eat’. In short, Infinitive in तुमुन् may be used with words meaning ‘time’; as अवसरोऽयमात्मानं प्रकाशयितुम् this is, indeed, the time to show myself.

Why do not we use the Infinitive here कालः पचति भूतानि ‘time devours all creatures’? The sense of ‘direction &c.’ is understood in the sūtra from S. 2817 so when ‘direction &c.’ is not meant, the Infinitive will not be used.

३१८० । भाववचनाश्च । ३ । ३ । ११ ।

भाव इत्यधिकृत्य वक्ष्यमाणा वजादयः क्रियार्यायां क्रियायां भविष्यति स्युः । यागाय याति

3180. And the affixes that are ordained to come after a root with the force of denoting the mere action of the verb, such as वञ्च &c. (III. 1. 13.) have also the force of the future, when the word in construction therewith, is another verb denoting an action performed for the sake of the future action.

As यागाय व्रजति ‘he goes to sacrifice’; भूतये व्रजति ‘he goes for the sake of success’; पुष्टये व्रजति ।

३१८१ । अगकर्मणि च । ३ । ३ । १२ ।

कर्मण्युपपदे क्रियार्यायां क्रियायां चाणस्यात् । एबुलोऽपवादः । काण्डलावो व्रजति । परत्वादयं कादीन्याधते । कम्बलदायो व्रजति ।

3181. The affix ‘*an*’ comes after a root with the force of the future, when the word in construction with it is in the accusative case, and when the action is performed for the sake of another action.

The word ‘future’ is understood here. The force of च is merely that of a connective particle. By III. 2. 1. S. 2913 the affix अण् comes after a root when the word in composition is in the accusative case. That is a general injunction; and the rule of वाऽस्य रूपं not applying, the affix एबुल् would have debarred it as already said; hence this repetition. This rule being an apavâda rule (an exception or a special rule with regard to those verbs which have the accusative case in composition) will thus, within its own jurisdiction, prevent the application of एबुल् of III. 3. 10 S. 3157; and

by the rule of परत्व I. 4. 2, S.175 it will debar the affixes like क &c. Therefore this अण् comes after even those verbs also which were especially exempted from its operation by III. 2. 3. S. 2915 &c. Thus by rule III. 2. 3 the अण् of III. 2. 1 could not have come after simple verbs ending in long आ, such as दा 'to give' &c. But the present अण् with a gerundial force will come even after such verbs. As गोदायो व्रजति he goes to give cows, and not गोदः। So also कन्वलदायो व्रजति 'he goes to give blanket'; अश्वदायो व्रजति। दा + अण् = दायः (VII, 3. 33).

So also काखलायो व्रजति 'he goes to cut wood.' In this case अण् would have been applied even by III 2. 1.S. 2913.

३१८२। पदरुजविशस्पृशो घञ् । ३। ३। १६।

अविष्यतीति निवृत्तम् । पदतेऽसौ पादः । रुजतीति रोगः । विशतीति वेशः । स्पृशतीति स्पर्शः ।

3182. The affix 'ghañ' comes after the roots 'pad' (to pace), 'ruj' (to pain), 'viś' (to enter), and 'spris' (to touch).

The anuvṛtiti of 'future' does not extend to this sūtra. The affixes hereinafter taught come in all the tenses.

As पद + घञ् = पादः, 'foot'; रुज् + घञ् = रोगः 'disease'; so वेशः 'entrance.'

The verb स्पृश् takes घञ् when the sense is that of 'distress'; as स्पर्शः 'disease' or 'warmth.' The word स्पर्श meaning 'touch' is formed by adding the affix अच्, under rule III. 1. 134; as स्पर्शो देवदत्तः। There is difference in accent between these two words.

३१८३। सृ स्थिरे । ३। ३। १७।

'सृ' इति लुप्तविभक्तिकं सर्वतः स्थिरे कर्तरि षञ्स्यात् । सरति कालान्तरमिति सारः । * व्याधिमत्स्यबलेषु चेति वाच्यम् * । अतिसारो व्याधिः । अन्तर्भावितवयवयोर्ऽञ्ज सरतिः । अधिरादिकमतिशयेन सारयतीत्यर्थः । विसारो मत्स्यः । 'सारो बले दृढांशे च' ।

3183. The affix 'ghañ' comes after the verb 'sri' (to move) when the agent is permanently fixed.

The word स्थिर means an object remaining steady throughout any period of time. That which thus remaining permanent moves through any interval of time, will apply to the agent of the verb. Thus, सृ + घञ् = सारः 'an essence'; as चन्दनसारः 'the essence of sandal', खदिरसारः 'the essence of catechu.'

Why do we say 'permanently fixed'? Observe सर्त्ता 'moves', सारकः 'that which flows.'

Vart :—The word, so formed also applies to disease, fish and strength. As अतिसारः 'dysentery'. The sense of causative is latent here in the root √sri. That which causes the excessive flow of blood &c. is called अतिसारः। विसारः 'a fish'; सारः 'strength.' See Amarakosā.

३१८४ । भावे । ३ । ३ । १८ ।

सिद्धावस्थापन्ने धात्वर्थे वाच्ये धातुर्वञ्जस्यात् । पाकः । पाकौ ।

3184. The affix 'ghañ' comes after a root when mere action is denoted.

Thus, पच् + चञ् = पाकः 'cooking' (VII. 2. 116 and VII. 3. 52); त्यागः 'abandoning'; रागः 'colouring' (VI. 4. 27). An action expresses a general state; so that all roots denote 'condition' when their meaning is to be expressed. And as the meaning of the root can be expressed by the root itself, therefore, the affixes चञ् &c. come after all verbal roots, when the sense of the root is denoted *as having attained to the completed state*. It is not necessary that the words so formed should be always of the masculine gender, singular number. They may take any other gender or number. As पक्तिः, पचनश्च, पाकौ, पाकाः । These affixes form, in short, verbal nouns, or abstract nouns being names of action.

३१८५ । स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि । ६ । १ । ४९ ।

अनयोरेव आत्वञ् स्यादुजि । स्फारः । स्फालः । 'उपसर्गस्य घञि-' (१०४४) इति दीर्घः । परीहारः । 'इकः काशे' (१०४५) । काशे उत्तरपदे इगन्तस्यैव प्रादेर्दीर्घः । नीकाशः । अनूकाशः । 'इकः' कित् । प्रकाशः । 'निदातोपदेश-' (२९६३) इति न वृद्धिः । शनः । आचमादेस्तु । आचामः । कामः । वामः । विश्राम इति त्वपाणिनीयम् ।

3185. In the roots स्फुर् and स्फुल् 'to move', there is the substitution of the आ for the diphthong when the affix चञ् follows.

Thus विस्फारः instead of विस्फोरः, and विस्फालः instead of विस्फोलः ॥ By VIII. 3. 76, the च is optionally changed to ष after वि, as विष्फारः, and विष्फालः ॥

By VI. 3. 122 S. 1044 the vowel of a preposition is optionally lengthened before this affix. As परीहारः or परिहारः

By VI. 3. 132 S. 1045, the simple vowels इ, उ, ऋ and लृ of a preposition are lengthened before the word काश्च and of no other vowel. As, नीकाशः, अनूकाशः । Why do we say 'इक् vowels only'? Observe प्रकाशः; no lengthening of the अ of प्र ॥

There is no वृद्धि of the penultimate of roots ending in च्, because of the prohibition of VII. 3. 34. S. 2763. As शस् + चञ् = शनः । But there is वृद्धि of the penultimate vowels of आचश्च, कश्च and वश्च by the vārtika under S. 2763. As आचमः । कामः । वामः ।

The वृद्धि in विश्रामः is against the rules of Paṇini: for अश्च is an udātta root and is governed by VII. 3. 34 S. 2763.

३१८६ । स्यदो जवे । ६ । ४ । २८ ।

स्यन्देर्घञि मलोपो बृहद्यभावश्च निपात्यते । स्यदो वेगः । अन्यत्र स्यन्दः ।

3186. The word स्यद is formed by चञ् in the sense of 'speed'.

The nasal of **खन्द** is elided, and there is absence of **vṛddhi**. As **खदो** **वेगः** । In other places, we have **खन्दः**:

३१८७ । **अवोदैधौदसप्रअथहिनअथाः** । ६ । ४ । २९ ।

अवोदोऽवहोदनस् । **एध इन्धनस्** । **ओद्घ उन्दनस्** । **अन्येर्नलोपो वृद्धयभावश्च** ।

3187. **अवोद**, **एध**, **ओद्घ**, **प्रअथ**, and **हिनअथ** are irregularly formed by the elision of **न** ॥

Thus **उन्द्**—**अव**+**उन्द्**+**घञ्**=**अवोदः**; **इन्ध्**+**घञ्**=**एधः**, the **guṇa** is irregular, for I. 1. 4 applied here, and prevented **guṇa**. **उन्द्**+**सन्**=**ओद्घ** (**Unadi सन्**). **प्र**+**अथ**+**घञ्**=**प्रअथः** (The want of **vṛddhi** is the irregularity). So also **हिनअथः** ॥

३१८८ । **अकर्तरि च कारके संज्ञायाम्** । ३ । ३ । १९ ।

कर्तृभिन्ने कारके चङ्स्यात् ।

3188. And the affix '**ghañ**' comes after a root, when the sense is that of an appellative, the word being related to the verb from which its name is deduced, as, a **kāraka**, but not as an agent **kāraka**.

Thus **रञ्ज्**+**घञ्** । Now applies the following **sūtra**.

३१८९ । **घञि च भावकराण्योः** । ६ । ४ । २७ ।

रञ्जेर्नलोपः स्यात् । **रागः** । '**अनयोः**' **किञ्** । **रज्यत्वस्मिन्** **रङ्गः** । **प्रास्यत इति प्रासः** । '**संज्ञायाम्**' इति **प्राधिक्य** । **को भवता लाभो लब्धः** । इव उत्तरं '**भावे**' '**अकर्तरि कारके**' इति '**कृत्यल्युटो बहुलस्**' (२८४९) इति **यावद्द्वयमप्यनुवर्तते** ।

3189. The penultimate nasal of **रञ्ज्** is elided before **घञ्**, when the word formed with it expresses a state or an instrument.

Thus **रागः** 'passion, color, or the coloring stuff'. Thus **आश्चर्यो रागः**, **विचित्र रागः** denote **भाव**, while **रज्यतेऽनेनिति रागः** denotes instrument. The **घञ्** is added by III. 3. 121; and **च** changed to **क्** by VII. 3. 52. But **रङ्गः**=**रंजन्ति तस्मिन्** 'a theatre.

Similarity **प्रासः** (*i. e.* **प्रास्यन्ति तस्**) 'a dart, lit. that which men throw'; **प्रसेवः** (*i. e.* **प्रसीदन्ति तस्**) 'a sack, lit. that which men stitch together'; **आहारः** (*i. e.* **आहरन्ति अस्माद्भक्षस्**) 'food, lit. that from which men take out the juice to nourish themselves. As **नधुराहारः**, **तद्वयिलाहारः** ।

Note :—Why do we say in S. 3188 'not related as an agent'? Observe **शेषः** 'a sheep, lit. that which looks helplessly. Here the word **शेष** is related to the verb **निषति** as agent, and the affix is consequently not **घञ्**.

Note :—Why do we say 'when denoting an appellative'? Observe **कर्तव्यः कटः** 'the mat must be made'.

The force of **च** in the **sūtra** is to indicate that **घञ्** may be applied irregularly in cases where appellative is not meant: as **को भवता दायो दत्तः** 'what gift was given by you'; **को भवता लाभो लब्धः** 'what gain was gained by you'.

Both the phrases, 'when denoting mere condition (भाव)' and 'a kâraka which is not an agent' are understood in the succeeding aphorisms. See. II. 2. 6 S. 756 about नञ् Compound.

३१९० । परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः । ३ । ३ । २० ।

घञ् । अजपोर्बाधनार्थनिदम् । एकस्तण्डुलनिचायः । द्वौ शूर्पनिष्पावौ । द्वौ कारौ । * दार-
जारौ कर्तरि णिलुक्च * । दारयन्तीति दाराः । जारयन्तीति जाराः ।

3190. The affix 'ghañ' comes after all roots, when the word so formed is the name of a measure.

Thus नि + चि + घञ् = निचै + अ (VII. 2. 115) = निचायः (VI. 1. 78) 'a heap';
as एकस्तण्डुलनिचायः; द्वौ शूर्पनिष्पावौ । कृ 'to scatter' + घञ् = कारः । द्वौ कारौ; त्रयः
काराः ।

By using the word 'all' in the sūtra, it is indicated that the affix अप् (III. 3. 57) is also superseded when this sense is to be indicated. Otherwise the affix अच् would only be prohibited by the *Paribhāṣa*:—"Apavā-
das that precede the rules which teach operations that have to be superseded by the *apavāda*-operations, supersede only those rules that stand nearest to them, not the subsequent rules". Thus अच् being taught in III. 3. 56 would be superseded, but not so अप् taught in the subsequent aphorism III. 3. 57.

Vart.—The affix घञ् comes after the causative verbs दारि and जारि, and there is *luk* elision of the causative affix णिच्; when the word so formed is related to the verb as agent. Thus दारयन्ति भ्रातृन् = दाराः 'a wife' (lit. 'who divides brothers' a wife breaking up the brotherly love); जारयन्ति = जाराः 'a paramour'.

३१९१ । इडश्च । ३ । ३ । २१ ।

घञ् । अचोऽपवादः । उपेत्यास्मादधीयते उपाध्यायः । * अपादाने स्त्रियासुपसंख्यानं
तदन्ताच्च वा डीप् * उपाध्याया-उपाध्यायी । * शू वायुवर्णनिवृतेषु * । 'शू' इत्यविभक्तिको
निर्देशः । शारो वायुः । जरणे घञ् । शारो वर्णः । चित्राकरणमिह धात्वर्थः । निव्रियते आव्रियते-
ऽनेनेति निवृतसावरणम् । बाहुलकात्करणे क्तः । 'गौरिवाकृतनीशारः प्रायेण शिशिरे कृशः' । अकृत-
प्रावरण इत्यर्थः ।

3191. The affix 'ghañ' comes after the root 'in' (to study).

This debars अच् (III. 3. 56). As अचि + इ + घञ् = अचि + रे + अ = अच्यायः
'a lesson or lecture'; उपाध्यायः (उपेत्यास्मादधीते) 'a teacher'.

Vart.—When the word to be formed is related to the verb इड् as an
ablative, the word is feminine also and optionally takes the affix डीप्.
As उपेत्याधीयतेऽस्या = उपाध्याया or उपाध्यायी 'a female teacher'. One who
herself teaches, and not the wife of a teacher.

Vart.—The affix घञ् comes after the root शू when the word so formed
means 'wind', 'color', or 'cover'. As शारः 'wind', 'green colour' &c.
गौरिवाकृतनीशारः प्रायेण शिशिरे कृशः "generally lean in autumn, like a cow
without the shade over it."

The word गृ is shown in the vārtika without any case-affix. In गारः meaning 'wind', the affix has the force of instrument. In गारः 'green colour', the sense of the root is to give diverse colours or to paint'. The word निवृत्त means by which any thing is covered. It is formed by क्त affix added with the force of instrument, as a diversity, to the root वृज् चरणे । In नीगार the ई is lengthened by S. 1044. The words अकृतनीगारः mean अकृतप्रावरणः 'where no cover is made'.

३१९२ । उपसर्गे रुवः । ३ । ३ । २२ ।

घञ् । संरावः । 'उपसर्गे' किञ् । रुवः ।

3192. The affix 'ghañ' comes after the verb 'rû' (to roar), when it has an upasarga in composition with it.

This debars अण् (III. 3. 57). As संराव 'clamour', उपरावः &c.

Why do we say 'compounded with an upasarga'? Observe रुवः 'sound'.

३१९३ । अभिनिसः स्तनः शब्दसंज्ञायाम् । ८ । ३ । ८६ ।

अस्मात्स्तनः सस्य मूर्धन्य । अभिनिष्ठानो वर्णः । 'शब्दसंज्ञायाम्' किञ् । अभिनिः स्तनति घृदङ्गः ।

3193. The ष् of स्तन् is optionally changed to ष after the double preposition अभि निष् when the word so formed is the name of a particular letter (*i. e.* visarga).

As अभिनिष्ठानो वर्णः, अभिनिष्ठानो विसर्जनीयः or अभिनिस्तानो वर्णः or विसर्जनीयः ॥ The compound preposition अभि-निष् causes this change, and not any one of them separately. Thus Apastamba:—द्वयक्षरं चतुर्क्षरं वा नामपूर्वनाख्यातोत्तरं दीर्घभिनिष्ठान्तं, षोडशदाक्षन्तरन्तस्थश्च "a name (nāme) should be such that it should consist of two syllables or four-syllables, that its first portion should be a noun (nama-pūrva), and its second portion a verb (ākhyāta), that it should end in a long vowel (dīrgha) or a visarga (abhinisṭāna), that the first letter of such a noun should be a ghosha or sonant letter (ghosha-vad-ādi), and a semi-vowel (antastha) should be in the body of it." Thus the names द्रविणोदा, वरिवोदा fulfill these conditions and are good names.

Why do we say 'when it is the name of a particular letter.'? Observe अभिनिः स्तनति घृदङ्गः ॥ The anuvṛitti of सनासे ceases from this place.

३१९४ । समि युद्दुवः । ३ । ३ । २३ ।

संयुयते मिश्रीक्रियते गुडादिभिरिति संयावः पिष्टविकारोऽण्प्रविशेषः । संद्रावः । संदावः ।

3194. The affix 'ghañ' comes after the roots 'yu' (to join), 'dru' (to run) and 'du' (to burn), when in composition with the preposition 'sam'.

As संतावः that which is mixed with sugar &c. a sort of sweet cake. संद्रावः, संदावः । But प्रयवः where the preposition is not sam.

३१९५ । अग्नीभुवोऽनुपसर्गे । ३ । ३ । २४ ।

आयः । नायः । भावः । 'अनुपसर्गे' किम् । मन्त्रयः । मणयः । प्रभवः । कथम् 'प्रभावो राज्ञः' इति । प्रकृष्टो भाव इति प्रादिवभासः । कथम् 'राज्ञो नय' इति । बाहुलकात् ।

3195. The affix 'ghañ' comes after the roots 'śri' (to go to) n'ī' (to lead) and 'bhū' (to be), when not in composition with an upasarga.

This debarb the affix अच् (III. 3. 56 S. 3231). As आयः 'shelter', नायः 'a means', भावः 'a condition'.

But with *upasargas*, we have मन्त्रयः 'respect', मणयः 'love'; प्रभवः 'source'.

How do we explain the form प्रभाव in प्रभावो राज्ञः 'the splendour of the king'? Here the word प्रभाव is not made from the compound root प्रभू + चञ्, but by compounding प्र with भाव by the rules of Prādi samāsa, meaning 'excellent condition'.

How do you explain the form नय in नयो राज्ञः? Here the root नी has taken the affix अच् diversely by III. 3. 113. S. 2841.

३१९६ । वौ क्षुश्रुवः । ३ । ३ । २५ ।

विज्ञावः । विश्रावः । 'वौ' किम् । श्रवः । श्रवः ।

3196. The affix 'ghañ' comes after the roots 'kshu' (to sneeze), and 'śru' (to move and hear) when the preposition 'vi' is in composition.

This debarb the affix अच् (III. 3. 57 S. 3232); as विज्ञावः 'cough'; विश्रावः 'flowing forth', 'celebrated'. But when without the preposition विः we have श्रवः and श्रवः ।

३१९७ । अवोदोर्नियः । ३ । ३ । २६ ।

अवनायोऽधो नयनम् । उन्नायः ऊर्ध्वनयनम् । कथम् 'उन्नयः उत्प्रेक्ष' इति । बाहुलकात् ।

3197. The affix 'ghañ' comes after the verb 'nī' (to lead) when the prepositions 'ava' and 'ut are in composition.

As अवनायः 'throwing down'; उन्नायः 'elevation'.

How do you explain उन्नयः in उन्नयः पदार्थानाम्? Here the affix is 'ach, by the diversity of III. 3. 113. S. 2841.

३१९८ । प्रे द्रस्तुस्त्वः । ३ । ३ । २७ ।

प्रद्रावः । प्रस्तावः । प्रस्त्रावः । 'प्रे' इति किम् । द्रवः । स्तवः । स्त्रवः ।

3198. The affix 'ghañ' comes after the roots 'dru', 'stu' and 'sru', when the word in composition is 'pra'.

As प्रद्रावः, प्रस्तावः, प्रस्त्रावः । But not so in द्रवः, स्तवः where there is no pra.

३१९९ । निरभ्योः पूत्वोः । ३ । ३ । २८ ।

निष्पूयते शूर्पादिभिरिति निष्पावो धान्यविशेषः । अभिलावः । 'निरभ्योः' क्त्वि । पवः । खवः ।

3199. The affix 'ghañ' comes after the roots 'pû' (to purify) and 'lu' (to cut) when 'nir' and 'abhi' are respectively in composition.

The root *पू* refers to both *पूङ्* and *पूञ्*. The I. 3. 10, S. 128 must be applied here, and thus *निर्* comes before *पू*, and *अभि* before *लू*. As *निष्पावः* a kind of grain, lit. purified by 'winnowing'; *अभिलावः* 'moving'. But *पवः* and *खवः*, without these prepositions.

३२०० । उन्नयोर्गः । ३ । ३ । २९ ।

उद्गारः । निगारः । 'उन्नयोः' क्त्वि । गरः ।

3200. The affix 'ghañ' comes after the root 'grî' when the upasargas 'ut' and 'ni' are in composition.

The verb *गृ* here refers to both the verbs *गृ* 'to make sound', and *गृ* 'to swallow'. As *उद्गारः* समुद्रस्य 'the roaring of the sea'; *निगारो* देवदत्तस्य 'the swallowing of Devadatta'. But when without these prepositions, we have *गरः* ।

३२०१ । कृ धान्ये । ३ । ३ । ३० ।

'कृ' इत्यस्माद्धान्यविषयकादुन्नयोर्घञ्स्यात् । उत्कारो निकारो धान्यविशेष इत्यर्थः । 'धान्ये' क्त्वि । भिक्षोत्कारः । पुष्पनिकरः ।

3201. The affix 'ghañ' comes after the verb 'kri', when the prepositions 'ut' and 'ni' are in composition and when the sense of the verb relates to grain.

The verb *कृ* here means 'to scatter', and not 'to injure', because no words formed by this affix are found in Sanskrit in that sense.

As *उत्कारो* धान्यस्य 'the winnowing of corn'; *निकारो* धान्यस्य 'the winnowing of corn'. But when not referring to grain, we have *भैक्षोत्कारः* 'a heap of alms', *पुष्पनिकरः* 'the essence or heap of flowers'.

३२०२ । यज्ञे समि स्तुवः । ३ । ३ । ३१ ।

समेत्य स्तुवन्ति यस्मिन्देशे छन्दोगाः स देशः संस्तावः । 'यज्ञे' क्त्वि । संस्तवः परिचयः ।

3202. The affix 'ghañ' comes after the root 'stu' when it is preceded by the upasarga 'sam' and the word refers to sacrificial subjects.

As *संस्तावश्छन्दोगानाम्* 'the Sanstâva of the Ohhandogas; *संस्तावः* (= *समेत्य स्तुवन्ति यस्मिन् देशे छन्दोगाः स देशः*) means 'the place which the Brâhmanas repeating hymns and prayers, occupy at a sacrifice'.

But when not referring to sacrifice we have *संस्तवश्छात्रयोः* 'the mutual praising of the two pupils', *i. e.* becoming acquainted with each other.

३२०३ । प्रे खोऽयज्ञे । ३ । ३ । ३२ ।

‘अयज्ञे’ इति छेदः यज्ञे इति प्रकृतत्वात् । प्रस्तारः । ‘अयज्ञे’ किञ् । बर्हिषः प्रस्तरो बुद्धिविशेषः ।

3203. The affix ‘ghañ’ comes after the root ‘stri’ (to cover), when preceded by the preposition ‘pra’; provided that the word so formed does not refer to sacrifice’.

The division of the sandhi is *strah+ayajñe*; and not *strah+yajñe* because there is no necessity of repeating *yajñe* in this *sūtra*, as it could have been drawn by *anuvṛitti* from the last.

As, *ग्रंथप्रस्तारः* ‘a bed of conch’; *मणिप्रस्तारः* ‘strewing of gems’. Why do we say when not meaning sacrifice? Observe *बर्हिषः प्रस्तरः* ‘a handful of straw’.

३२०४ । प्रथने वावशब्दे । ३ । ३ । ३३ ।

विपूर्वात्स्तृणातेर्धञ्स्यादशब्दविषये प्रथने । पठस्य विस्तारः । ‘प्रथने’ किञ् । वृषविस्तरः । ‘अशब्दे’ किञ् । ग्रन्थविस्तरः ।

3204. The affix ‘ghañ’ comes after the root ‘stri’ (to cover), where the preposition ‘vi’ is in composition with it, when the sense is that of extension, and such spreading does not refer to words.

The word *प्रथनं* means ‘extent, circuit, range’. As *पठस्य विस्तारः* ‘the extension of the garment’.

Why do we say ‘when meaning extent’? Observe, *वृषविस्तरः* ‘a collection of grass’. Why do we say ‘not referring to words’? Observe *विस्तरो वचसा* ‘proximity of words’: or *ग्रन्थविस्तरः* ।

३२०५ । छन्दोनाम्नि च । ३ । ३ । ३४ ।

‘सः’ इत्यनुवर्तते । विष्टारपङ्क्तिश्छन्दः । विस्तीर्यन्तऽस्मिन्नक्षराणीत्यधिकरणे चञ् । ततः कर्मधारयः ।

3205. The affix ‘ghañ’ comes after ‘stri’ with the upasarga ‘vi’, when the word so formed is the name of a metre.

The word *छन्द* here means prosodial metre such as *Gâyatri* &c; and not the *Vedas*; otherwise the word *नाम्नि* would not have been used. Thus *वि+स्तृ+चञ्=वि+ष्टृ+चञ्* (VIII. 3. 94) = *विष्टारः* ‘the name of a metre called *Viṣṭâra-Paṅkti*’.

The whole word *विष्टारपङ्क्ति* is the name of a metre, and is not a word *ending* with the affix *ghañ*; only a member of this word, *i. e.* the first part ends with *ghañ*. The seventh case-affix in the word *छन्दोनाम्नि* has the force of location *i. e.* when the word so formed occurs in a portion of a name of a meter; it is not the *full*, name, but it is *in* the name *i. e.* forms a portion of the name. It is a *Karmadhâraya* compound.

३२०६ । छन्दोनाम्नि च । ८ । ३ । ९४ ।

विपूर्वात्स्तृणातेर्धञ्स्तस्य सस्य पठत्वं स्याच्छन्दोनाम्नि । इति पठवच् ।

3206. Also when it is the name of a metre, the irregular form विष्टार is used.

By sūtra III. 3. 34 the word विष्टार is formed denoting a sort of metre called विष्टारपङ्क्तिः ॥

Why do we say when denoting 'the name of a Chhandas'? Observe षट्स्य विस्तारः ॥

In fact this sūtra makes unnecessary the sūtra III. 3. 34. To avoid this difficulty, some say that the sūtra III. 3. 34 is not confined to the preposition वि, so that we can form प्रस्तारपङ्क्तिः । संसारपङ्क्तिः ॥

३२०७ । उदि ग्रहः । ३ । ३ । ३५ ।

उद्ग्राहः ।

3207. The affix 'ghañ' comes after the verb 'grah' (to seize), when the preposition 'ut' is in composition.

This debarb the affix अप्. As उद्ग्राहः 'lifting up'.

३२०८ । समि मुष्टौ । ३ । ३ । ३६ ।

मल्लस्य संग्राहः । 'मुष्टौ' किम् । द्रव्यस्य संग्रहः ।

3208. The affix 'ghañ' comes after the root 'grah' when in composition with the preposition 'sam', when the sense of the root refers to fist .

The word मुष्टि means 'boxing, fist'; as, अहो मल्लस्य संग्राहः 'O! the clenching of the fist of the athlete'; अहो मुष्टिकस्य संग्राहः 'O! the seizing of the boxer', meaning grasping firmly.

Why do we say, 'referring to fist'? Observe संग्रहो धान्यस्य 'a collection of grain'.

३२०९ । परिण्योर्नीलोद्युताभ्रेषयोः । ३ । ३ । ३७ ।

परिपूर्वान्नयनेर्निपूर्वादिशब्द चञ्स्यात्कनेण दूतेऽभ्रेषे च विषये । परिणयेन शारान् हन्ति । ससन्तान्नयनेनेत्यर्थः । एषोऽत्र न्यायः । उचितमित्यर्थः । 'दूताभ्रेषयोः' किम् । परिणयो विवाहः । न्ययो नाशः ।

3209. The affix 'ghañ' comes after the roots 'ni' (to lead), and 'i' (to go), when the prepositions 'pari' and 'ni' are respectively in composition with them, and when the words so formed respectively mean 'a game' and 'propriety or arrangement or law'.

Here again we take help of I. 3. 10 in interpreting this sūtra. The verbs परि + नी and नि + इ, take चञ् when respectively meaning 'gambling' and 'fitness'. As परिणयेन शारान् हन्ति 'he kills (or takes) many pieces by moving a chessman.' Here परिणयः = ससन्तान्नयन means 'the moving of chess-pieces from every side, and so winning the game.' So also नि + इ + चञ् = नि + ऐ + अ = नि + आय = न्यायः 'justice', 'propriety', 'logic'.

But when not having these senses, we have परिणयः 'marriage', and न्ययः 'decay'; as न्ययङ्गतः पापः 'the sin has been destroyed'. The word अञ्जेव means पादार्थानामनपचारी यथाप्राप्तकरणम् ।

३२१० । परावनुपात्यय इक्षः । ३ । ३ । ३८ ।

क्रमप्राप्तस्यानतिपातोऽनुपात्ययः । तव पर्यायः । 'अनुपात्यये' क्तिच् । कालस्य पर्यायः । अतिपात इत्यर्थः ।

3210. The affix 'ghañ' comes after the root 'i' (to go) in composition with the word 'pari', when the sense is that of following in regular succession.

As पर्यायः 'turn, succession'; तव पर्यायः 'thy turn'; मम पर्यायः 'my turn.'

Why do we say 'when meaning turn'? Observe कालस्य पर्यायः 'the lapse of time'. The word अनुपात्ययः = क्रमप्राप्तस्यानतिपातः 'not breaking the series or order'.

३२११ । व्युपयोः शेतेः पर्याये । ३ । ३ । ३९ ।

तव विशयः । तव राजोपशयः । 'पर्याये' क्तिच् । विशयः संशयः । उपशयः समीपशयनम् ।

3211. The affix 'ghañ' comes after the root 'śi' (to lie down) when the prepositions 'vi' and 'upa' are in composition with it, and when the sense of the word so formed is that of 'regular succession'.

As, तव विशयः 'thy turn of sleeping' (i.e. the rest enjoyed in rotation by the sentinels on watch); मम विशयः 'may turn of rest'; तव राजोपशयः = तव राजानमु पशयितुस्पर्यायः 'thy turn of sleeping the king'.

Why do we say 'regular succession'? Observe उपशयः 'lying by the side of or ambush'; विशयः 'doubt'.

३२१२ । हस्तादाने चिरस्तेये । ३ । ३ । ४० ।

हस्तादान इत्यनेन प्रत्याघातितरादेयस्य लक्ष्यते । पुष्पप्रचायः । 'हस्तादाने' क्तिच् । वृक्षाग्रस्थानां फलानां यदृषा ग्रचयं करोति । 'अस्तेये' क्तिच् । पुष्पग्रचयश्चौर्येण ।

3212. The affix 'ghañ' comes after the root 'chi' (to collect), when the sense expressed is that of taking by hand, provided it does not refer to stealing.

By saying 'taking by hand' the close proximity of the person taking, to the thing accepted or taken, is indicated. As पुष्पप्रचायः 'gathering flowers by hand'; फलप्रचायः 'gathering fruits by hand'.

Why do we say 'taking by hand'? Observe वृक्षाग्रस्थानां फलानां यदृषा ग्रचयं करोति 'he gathers with the stick the fruits hanging on the top of the tree'.

Why do we say 'when not meaning to steal'? Observe पुष्पग्रचयश्चौर्येण 'the gathering of flowers by theft'.

Prohibition must be stated in the case of the word उच्चयः 'gathering'; as पुष्पोच्चयः 'gathering of flowers by hand'.

३२१३ । निवासवितिशरीरोपसमाधानैच्चादेश्च कः । ३ । ३ । ४१ ।

एषु चिनातेर्वजादेश्च ककारः । उपसमाधानं राशीकरणं तच्च धात्वर्थः । अन्ये प्रत्ययार्थस्य कारकस्यापाधिभूताः । निवासे । काशीनिकायः । चितौ । आकायमग्निं चिन्वीत । शरीरे । चीयते-
ऽस्मिन्नस्थयादिकमिति कायः । सन्तुहे । गोमयनिकायः । 'एषु' किस् । चयः । 'चः कः' इति वक्तव्ये
आदेरित्युक्तैर्यङ्लुक्कादेरेव यथा स्यादिति । गोमयानां निकेचायः । पुनः पुनः राशीकरणमित्यर्थः ।

3213. The affix 'ghañ', comes after the root 'chi' (to gather), and 'k' is the substitute of the initial 'ch'; in these senses *viz.*—'a dwelling', 'a fire on the funeral pile', 'the body' and 'collection.'

That in which people dwell (निवसति) is called निवासः or 'dwelling'. That which is gathered together (चीयते) is called चिति or 'funeral pile'. शरीर means the body of all living beings; and उपसमाधानः means making a heap: it refers to the meaning of the root: while the others refer to the meaning of the affix and of the Kāraka. Thus निकायः 'a dwelling'; as in काशीनिकायः 'Kāśi-dwelling'; आकायमग्निं चिन्वीत 'let him arrange the ākāya fire i. e. the funeral fire'; कायः 'body', as अनित्यः कायः 'a perishable body'. The meaning of the root चि is not very manifest in it. Literally it would mean "that in which are collected together blood, bones &c.—an organism". महात् गोमयनिकायः 'a heap of cow-dung'.

Why do we say 'when having these senses'? Observe चयः 'gathering'. Why is not this rule applied in महात् काष्ठनिचयः 'a large heap of wood'? Here multiplicity is expressed and not collection or aggregation.

Instead of saying "चः कः", the sūtra uses आदेः, indicating that in the yañluk, where there are two च's, the first only should be changed to क and not the second. As गोमयानां निकेचायः 'the frequent heaping of cow-dung'.

३२१४ । संघे चानौत्तराधर्ये । ३ । ३ । ४२ ।

चेर्वजादेश्च कः । भिक्षुनिकायः । प्राणिनां सन्तुहः संघः । 'अनौत्तराधर्ये' किस् । सूकरनिचयः । संघे किस् । ज्ञानकर्मसमुच्चयः ।

3214. The affix 'ghañ' comes after the root 'chi' (to gather) and 'k' is the substitute of the initial 'ch', in the sense of a multitude or assembly, (of living beings possessing some common characteristics), but not merely a confused crowd of men.

The word संघ means a collection or assembly of living beings. It is of two sorts:—either by collection of persons possessing common qualifications, or a mere confused crowd of men. The collection denoting a confused crowd is here excepted and by *paryudasa* negation the other is taken. This भिक्षुनिकायः 'the assembly of Bhikshus'; ब्राह्मणनिकायः 'the assembly of Brāhmanas'; वैयाकरणनिकायः 'the assembly of Grammarians'.

But सूकरनिचयः 'a herd of hogs'; because it is a mere collection. So also कृताकृतसमुच्चयः 'the collection of what is done and not done'; प्रमाणसमुच्चयः 'the collection of proofs'. So also ज्ञानकर्म समुच्चयः "the harmonious development and treading the path of wisdom and work both simultaneously". Here there is no संघ in either of the two senses, it not being a collection of living animals, the affix *ghan* is not employed.

३२१५ । कर्मव्यतिहारे णच्छियाम् ३ । ३ । ४३ ।

स्त्रीलिङ्गे भावे णच् ।

3215. The affix *nach*' comes after a root in denoting reciprocity of action, and the word so formed is in the feminine gender.

The word कर्म means 'action' and is not the technical 'Karma' meaning the accusative case. व्यतिहार means reciprocity or interchange of action. The word so evolved is feminine in form and denotes mere 'action' (भाव) also. The anubandha च in णच् is qualitative and is added to distinguish this affix from other affixes: thus in V. 4. 14. S. 3216 this particular affix is meant.

Thus वि+अव+क्रुन्+णच्+अञ्+ङीप्=व्यावक्रोशी (V. 4. 14, and VII. 3. 6) 'mutual abuse'. So also व्यावहासी, व्यावलेखी. The affix णच् forms only an imaginary stem; for this stem must take the अञ् by V. 4 14 which even does not form the complete word, until the affix ङीप् of the feminine is added

Why do we say 'in the feminine'? Observe व्यतिपाको वर्त्तते ।

३२१६ । णचः स्त्रियामञ् । ५ । ४ । १४ ।

3216. The affix णच् (च) comes without changing the sense, after a word ending in the affix *nach* (+/—ञ), when the word is feminine.

By III. 3. 43 the affix अञ् is ordained after feminine words denoting reciprocity of action. The affix अञ् comes after such a word without changing the sense, when the thing denoted is feminine. Thus व्यावक्रोशी, व्यावहासी वर्त्तते ॥

३२१७ । न कर्मव्यतिहारे । ७ । ३ । ६ ।

अत्र रेज्ज स्यात् । व्यावक्रोशी । व्यावहासी ।

3217. The prohibition and the augment, ordained by VII. 3. 3, S. 1098 do not apply to a word which expresses the reciprocity of an action.

As व्यावक्रोशी, व्यावलेखी, व्याववर्त्ती, व्यावहासी ॥ See III. 3. 43 and V. 4. 14.

३२१८ । अभिविधौ भाव इनुण् । ३ । ३ । ४४ ।

3218. The affix 'inun' comes after a root in denoting condition, when co-extensiveness is meant.

The word अभिविधि means co-extensiveness, that is to say, the complete comprehension or relation between the action and the quality. Thus सारविणस् 'a general or tumultuous uproar'; सं+कूट्+इत्+अण (V. 4. 15 and VI. 4. 164)=संकूटिनस् 'a general confusion'; so संस्त्राविणस् 'a general flow or stream'.

Why do we say 'when meaning co-extensiveness'? Observe संकोटः, संरावः, संद्रावः ।

३२१९ । अणिनुणः । ५ । ४ । १५ ।

'इनण्यनपत्ये' (१२४५) । सारविणं वर्तते ।

3219. The affix an (+—अ) comes without changing the sense, after a stem ending in the affix inun (इनुण्)

By III. 3. 44, the affix इनुण् is added to a root to express a condition resulting from a universal co-operation of the action denoted by the root. But a word formed by इनुण् is after all an imaginary word, it requires the further addition of this affix अण् to make it a complete word. In fact all svârtha affixes generally complete the not fully developed word. Thus सारविणस् वर्तते, संकूटिनस् ॥ The टि portion is not elided because of VI. 4. 164. S. 1245.

३२२० । आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहः । ३ । ३ । ४५ ।

'अव' 'नि' सतयोर्ग्रहिर्वज्ज्यात् शापे । अवग्राहस्ते भूयात् । अभिभव इत्यर्थः । निग्राहस्ते भूयात् । बाध इत्यर्थः । 'आक्रोशे' क्तिप् । अवग्रहः पदस्य । निग्रहश्चोत्स्य ।

3220. The affix 'ghañ' comes after the verb 'grah' (to seize), in composition with 'ava', and 'ni'; when malediction is meant.

Though इनुण् is immediately near, we take the anuvṛitti of चञ् (III. 3. 16), because we see that its anuvṛitti is possible.

The word आक्रोश means 'cursing'. As अवग्राहो हन्त ते वृषलभूयात् 'cursed be thou, O! sinner'. So also निग्राहस्ते भूयात् ।

Why 'when meaning cursing'? Observe अवग्राहः पदस्य; निग्रहश्चोत्स्य ।

३२२१ । प्रे लिप्सायाम् । ३ । ३ । ४६ ।

पात्रमग्राहेण चरति भिक्षुः ।

3231. The affix 'ghañ' comes after the root 'grah' when the word 'pra' is in composition, and the sense denoted is the desire of acquisition.

As पात्रमग्राहेण चरति भिक्षुः पिण्डार्थी 'the Bhikshu walks for the sake of alms, carrying a vessel in hand'; स्तुवमग्राहेण चरति द्विजो दक्षिणार्थी 'carrying

a sacrificial ladle, the Brāhmaṇa walks about for his fæ'. The word लिप्ता means the wish to have something.

Why do we say 'when meaning desire of gain'? Observe प्रग्रहे देवदत्तस्य ।

३२२२ । परौ यज्ञे । ३ । ३ । ४७ ।

उत्तरः परियाहः । स्फ्येन वेदेः स्वीकरणम् ।

3222. The affix 'ghañ', comes after the root 'grah', in composition with 'pari' when it relates to sacrificial subjects.

As उत्तरः प रियाहः 'the northern fencing of the sacrificial altar', अक्षरपरियाहः 'the southern fencing of the sacrificial altar'.

Why do we say 'when relating to sacrifices'? Observe परियाहः देवदत्तस्य 'the fencing of Devadatta'.

३२२३ । नौ वृ धान्ये । ३ । ३ । ४८ ।

'वृ' इति लुप्तपञ्चमीकम् । नीवाराः । 'धान्ये' क्त्वि । निवरा क्त्वा । क्तिन्विषयेऽपि बाहुलकादपु । प्रवरा सेतिवत् ।

3223. The affix 'ghañ', comes after the verb 'vri', preceded by 'ni'; when the sense is that of grain.

The वृ here means both वृङ् and वृज् and is in the Ablative case, the case affix being elided. This debars the affix अप्. As नीवाराः 'rice growing wild or without cultivation'.

Why do we say 'meaning grain'? Observe निवरा क्त्वा 'a virgin girl'. The proper affix is kti, but अप् is added diversely as प्रवरा (See III. 3. 58. S. 3234).

३२२४ । उदि अयतियौतिपूद्रवः । ३ । ३ । ४९ ।

उच्छ्रायः । उदावः । उत्पावः । उद्गावः । कथं 'पतनान्ताः समुच्छ्रयाः' इति । बाहुलकात् ।

3224. The affix 'ghañ' comes after the verbs 'śri', 'yu', 'pû' and 'dru', when the preposition 'ut' is in composition.

This debars the affix ach (III. 3. 56). Thus उच्छ्रायः 'rising of a planet'; उदावः 'mixing', उत्पावः 'purifying ghee'; and उद्गावः 'flight'.

How do you explain the form समुच्छ्रयः in पतनान्ताः समुच्छ्रयाः? The word विभाषा 'optionally' in the next sūtra, exerts a retrospective effect on this sūtra, and the form is an optional one. This is a most unusual thing and is called सिंहावलोकनन्यायः 'the maxim of the lion's backward glance'. It is used when one casts a retrospective glance at what he has left behind, while at the same time he is proceeding, just as the lion, while going onward in search of prey, now and then bends his neck backwards to see if anything be within its reach.

३२२५ । विभाषाडि रुमु वोः । ३ । ३ । ५० ।

आरावः-आरवः । आम्नावः-आम्नवः ।

3225. The affix 'ghañ' is optionally employed after the verbs 'ru' (to roar) and 'plu' (to float), when the preposition 'ân' is in composition.

As आरावः or आरवः 'noise'; आस्नावः or आस्रवः 'bathing'.

३२२६ । अवे ग्रहो वर्षप्रतिबन्धे । ३ । ३ । ५१ ।

विभाषेति वर्तते । अवग्रहः—अवग्रहः । 'वर्षप्रतिबन्धे' क्तिन् । अवग्रहः पदस्य ।

3226. The affix 'ghañ' is optionally employed after the root 'grah', when the word 'ava' is in composition, the sense being withholding of rain.

The word 'optionally' is understood here. The word वर्षप्रतिबन्ध means the absence of rain, from some cause or another, when the season has arrived; as अवग्रहः or अवग्रहो देवस्य 'the draught of rain'.

Why do we say 'when meaning 'obstruction of rain'? Observe अवग्रहः पदस्य ।

३२२७ । मे वणिजाम् । ३ । ३ । ५२ ।

मे ग्रहेर्धञ्वा वणिजां संबन्धी चेत्प्रत्ययार्थः । तुलासूत्रमिति यावत् । तुलामग्रहेण चरति । तुलामग्रहेण ।

3227. The affix 'ghañ' is optionally employed after the verb 'grah' in composition with 'pra', when the word so formed relates to commerce.

Both the words *grah* and *vibhāśhā* are understood here. By 'relation to commence' is meant here the string of the balance; and not commerce in general. That string by which a balance is held is called तुलामग्रहः or तुलामग्रहाः, as तुलामग्रहेण चरति or तुलामग्रहेण चरति; and this may be said of any person whether he be a trader or not.

Why do we say 'when belonging to commerce'? Observe मग्रहो देवदत्तस्य 'the whip of Devadatta'.

३२२८ । रश्मी च । ३ । ३ । ५३ ।

मग्रहः—मग्रहः ।

3228. The affix 'ghañ' comes optionally after the verb 'grah' in composition with 'pra', when the word so formed means 'a rein'.

The word रश्मि means here the bridle by means of which horses &c. joined to the carriage, are held under control; as मग्रहः or मग्रहाः 'a rein'.

३२२९ । वृणोतेराच्छादने । ३ । ३ । ५४ ।

विभाषा प्र इत्येव । प्रवारः—प्रवरः ।

3229. The affix 'ghañ' comes optionally after the verb 'vri' (to choose), when 'pra' is in composition, and the word so formed means 'a sort of covering'.

As प्रावारः or प्रवरः 'a cloak, a veil'.

Why do we say 'when it means a covering'? Observe प्रवरतौ ।

३२३० । परौ भुवोऽवज्ञाने । ३ । ३ । ५५ ।

परिभावः—परिभवः । 'अवज्ञाने' किम् । सर्वतो भवनं परिभवः ।

3230 The affix 'ghañ' is optionally employed after the verb 'bhu', the word 'pari' being in construction, when the sense of the word so formed is 'disregard'.

The word अवज्ञान means 'contempt', 'neglect', 'disregard' &c. As परिभावः or परिभवः 'insult, humiliation'.

Why do we say 'when meaning disregard'? The word परिभवः may be then construed to mean सर्वतोभवनं = परिभवः 'surrounding'.

३२३१ । एरच् । ३ । ३ । ५६ ।

चयः । जयः । * भयादीनामुपसंख्यानं नपुंसके क्तादिनिवृत्त्यर्थम् * । भयम् । वर्षम् ।

3231. The affix 'ach' comes after a root ending in 'i' or 'ī' (when mere action is denoted, or when the sense is that of an appellative, the word being related to the verb from which its name is deduced, but not as an agent).

The words within brackets are to be supplied from sūtras 18 and 19 : and these words are to be supplied in every subsequent sūtra as far as sūtra III. 3. 113. This debars चञ्. The च् in एरच् is qualitative, in sūtras like VI. 2. 144.

Thus, चयः 'collection'; अयः 'going'; जयः 'victory'; वयः 'wasting'.

Vart.—In this connection the words भय &c. should also be enumerated. As भी + अच् = भयम् 'fear'; वर्षच् 'rain'. These being neuter words, otherwise would have taken the affix क्त &c. but for this Vārtika.

३२३२ । ऋदोरप् । ३ । ३ । ५७ ।

अवर्णान्तादुवर्णान्तादप् । करः । गरः । शरः । यवः । लवः । स्तवः । पवः ।

3232 After a root ending in long 'rī', short 'u', or long 'û', there is the affix 'ap'.

This debars पञ्. The प् is indicative for the sake of accent (III. 1. 3); as कृ + अप् = करः 'scattering'; गृ + अप् = गरः 'beverage, poison'; शृ + अप् = शरः 'arrow'; उ + अप् = यवः 'barley'; लू + अप् = लवः 'reaping'; पू + अप् = पवः 'winnowing corn'.

The ङ् in ऋङ् is merely for the sake of euphony : it is not त् changed into ङ्; for then by the rule 'that which follows त् is also called तपर' short ङ only would have been taken and not long ङ (I. 1. 70).

३२३३ । वृक्षासनयोर्विष्टरः । ८ । ३ । ९३ ।

अनयोर्विष्टरस्य छः पठ्यं निपात्यते । विष्टरो वृक्ष आसनं च । 'वृक्ष-' इति किम् । आसयस्य विष्टरः ।

3233. The word विष्टर is irregularly formed in the sense of "tree" and "seat."

This word is formed by adding the affix अप् 'to the root स्तृ preceded by the preposition वि ॥ Thus विष्टरो वृक्षः ॥ विष्टरमासनम् ॥

Why do we say when meaning a 'tree' or a 'seat'? Observe औलपिवाक्यस्य विस्तरः ॥ See sūtra III. 3. 57. S. 3232 by which अप् is added here instead of घञ् ॥

३२३४ । ग्रहवृहनिश्चिगमश्च । ३ । ३ । ५८ ।

अपस्यात् । घञचोरपवादः । ग्रहः । वरः । दरः । निश्चयः । गमः । * वशिरणयोरोप-
संख्यानस्य * । वशः । रणः । * घञर्थे कविधानस्य * । प्रस्थः । विघ्नः । * द्वित्वप्रकरणे के कृजादी-
नामिति वक्तव्यस्य * । चक्रस् । चिक्लिदस् । चकनसः ।

3234. The affix 'ap' comes after the verbs 'grah', 'vri', 'dri'; 'niśchi' and 'gam'.

This debars घञ्; and in the case of निश्चि the affix अच् is debarred. As ग्रहः 'a planet'; वरः 'a boon'; दरः 'tearing, a cave'; निश्चयः 'certainty'; गमः 'march'.

The verb निश्चि would have taken अच्, but takes अप् which causes difference of accent.

Vart.—The roots वश् and रण् should also be included in this; as वशः 'obedient'; रणः 'battle'.

Vart.—When the sense is that of घञ्, the affix क is directed to be employed; after the following verbs:—स्या, स्ना, पा, उधच्, हन् and युष् । As प्रस्थः 'a table-land' (on which they move); प्रस्नः 'a vessel for bathing' (in which they bathe); प्रपाः 'a place where water is distributed to travellers' (that out of which they drink); आविधः (VI. 1. 16) 'an awl, a drill' (that by which they pierce); विघ्नः 'an obstacle' (in which they are obstructed); आयुधः 'battle' (where they fight).

Vart:—The roots कृ &c. are reduplicated before the affix क । This vârtika comes under VI. 1. 12, relating to reduplications. Thus चक्रस्, चिक्लिदस् and चकनसः

३२३५ । उपसर्गोदः । ३ । ३ । ५९ ।

अपस्यात् ।

3235. The affix 'ap' comes after the verb 'ad' (to eat) when an upasarga is in composition.

Thus प्र+अद्+अप् । Now applies the following sūtra by which अद् is replaced by घस ।

३२३६ । घञपोश्च । २ । ४ । ३८ ।

अदेर्घस्लृ स्याद्धृज्यपि च । प्रघसः । विघसः । 'उपसर्गे' किम् । घासः ।

3236. And when the affix घञ् and अप् follow, घस्लृ is the substitute of अद्.

As विषसः (II. 4. 38) 'half-chewed morsel'; प्रघसः 'voracious'.

Why do we say 'when compounded with an upasarga'? Observe घासः 'grass' अद्+घञ्=घस्+अ (II. 4. 38)=घासः ।

३२३७ । नौ ण च । ३ । ३ । ६० ।

नौ उपपदे अदेर्णः स्यादाच । न्यादः । निघसः ।

3237. And the affix 'na' as well as 'ap' comes after the verb 'ad, (to eat), when the upasarga 'ni' is in composition.

As नि+अद्+ण=नि+आद्+अ=न्यादः (VII. 2. 116) 'feeding'; नि+अद्+अप्=नि+घस्+अ (II. 4. 38)=निघसः 'eating, food'.

३२३८ । व्यधजपोरनुपसर्गे । ३ । ३ । ६१ ।

अपस्याच् । व्यधः । जपः । उपसर्गे तु । आव्याधः । उपजापः ।

3238. The affix 'ap' comes after the verbs 'vyadh' and 'jap', when no upasarga is in composition with them.

This debars घञ्. As व्यधः 'wound'; जपः 'muttering'.

Why do we say 'when upasarga-less'? Observe आव्याधः उपजापः ।

३२३९ । स्वनहसोर्वा । ३ । ३ । ६२ ।

अप् । पश्चे घञ् । स्वनः-स्वानः । हसः-हासः । अनुपसर्गे इत्येव । प्रस्वानः । प्रहासः ।

3239. The affix 'ap' comes optionally after the verbs 'svan' and 'has' when no upasarga is in composition with them.

Thus स्वनः or स्वानः 'sound'; हसः or हासः 'laughter'. But with upasargas, we have only one from; प्रस्वानः 'a loud noise'; प्रहासः 'a loud laughter'.

३२४० । यमः समुपनिविषु च । ३ । ३ । ६३ ।

यम्वनुपसर्गे च यनेरब्बा । संयमः-संयामः । उपयमः-उपयामः । नियमः-नियामः । विषमः-वियामः । यमः-यामः ।

3240. And the affix 'ap' comes optionally after the verb 'yam' when the upasarga 'sam', 'upa', 'ni' and 'vi', are in composition; or even when it is upasarga-less.

This debars घञ्. As संयमः or संयामः 'restraint'; उपयमः or उपयामः 'marriage'; नियमः or नियामः 'restrictive rule'; विषमः or वियामः 'check, distress'; यमः or यामः ।

३२४१ । नौ गदनदपठस्वनः । ३ । ३ । ६४ ।

अब्बा स्यात् । निगदः-निगादः । निनदः-निनादः । निपठः-निपाठः । निस्वनः-निस्वानः ।

3241. The affix 'ap' comes optionally after the verbs 'gad' (to speak), 'nad' (to sound), 'path' (to read), 'svan' (to sound), when the upasarga 'ni' is in composition with them.

This debars घञ्. Thus निगदः or निगादः 'recitation'; निनदः or निनादः 'noise'; निपठः or निपाठः 'reading'; निस्वन or निस्वानः 'a noise'.

३२४२ । क्वणो वीणायां च । ३ । ३ । ६५ ।

नावनुपसर्गे च वीणाविषयाच्च क्वणतेरुक्ता स्यात् । वीणाग्रहणं प्रादुर्भूतम् । निक्वणः-
निक्ववाणः । क्वणः-क्वाणः । वीणायां तु । प्रक्वणः-प्रक्ववाणः ।

3242. The affix 'ap' comes optionally after the verb 'kvan' (to jingle), when 'ni' is in composition with it, as well as when it is without any upasarga, or when 'flute' is meant.

This debars the affix चञ्. Thus निक्वणः or निक्ववाणः 'a musical tone'. क्वणः or क्वाणः 'sound'. When it refers to 'flute', it must have some upasarga, not necessarily नि; as कल्याणप्रक्ववा वीणा.

But not so here, अतिक्वाणो वर्तते, where the upasarga being अति and the word not referring to 'a flute,' no option is allowed. When flute is not meant, the upasarga must be नि or no upasarga at all, for the optional application of the affix अच्. To sum up, क्वण् takes अच् optionally under three conditions:—1st when preceded by नि, or 2ndly when having no upasarga, or 3rdly when it refers to 'flute', and then it must have some upasarga.

३२४३ । नित्यं पाणः परिमाणे । ३ । ३ । ६६ ।

अपह्वात् । मूलकपाणः । शाकपाणः । व्यवहारार्थं मूलकादीनां परिमितो मुष्टिर्बध्यते सोऽस्य
विषयः । 'परिमाणे' क्तिच् । पाणः ।

3243. The affix 'ap' comes invariably after the verb 'pan' (to barter), when the sense is that of measure.

The word नित्यं 'invariably' is used in the aphorism in order to stop the anuvṛitti of the word optionally. Thus मूलकपाणः 'a handful of radishes'; शाकपाणः 'a handful of vegetable'. A small bundle of radishes &c, tied together for the purposes of sale is so-called. These words secondarily have come to mean 'a measure equal to a handful', irrespective of any thing.

When not meaning measure, we have पाणः 'trade'.

३२४४ । मदोऽनुपसर्गे । ३ । ३ । ६७ ।

घनमदः । उपसर्गे तु । उन्मादः ।

3244. The affix 'ap' comes after the verb 'mad', when not in composition with an upasarga.

This debars चञ्. As विद्यामदः 'pride of knowledge'; घनमदः 'pride of wealth'; कुलमदः 'pride of family'. When compounded with upasargas, we have उन्मादः 'mad', प्रमादः 'error or carelessness'.

३२४५ । प्रमदसंसदौ हर्षे । ३ । ३ । ६८ ।

'हर्षे' क्तिच् । प्रमादः । संमादः ।

3245. The words 'pramada' and 'sammada' are irregularly formed, meaning 'joy'.

As कल्याणां प्रसदः 'the joy of girls'; कोकिलानां संसदः 'the rejoicing of cuckoos'.

Why do we say 'when meaning delight'? Observe प्रसदः 'carelessness'; संसदः 'frenzy'.

३२४६ । समुदोरजः पशुषु । ३ । ३ । ६९ ।

संयुर्वोऽजिः समुदाय उत्पूर्वश्च प्रेरणे तस्मात्पशुविषयकादप्युदात् । 'अचञपोः' इत्युक्तेर्विभावो न । समजः पशूनां संघः । उदजः पशूनां प्रेरणश्च । 'पशुषु' किञ् । समाजो ब्राह्मणानाम् । उदाजः क्षत्रियाणाम् ।

3246. The affix 'ap' comes after the verb 'aj' (to go), when the prepositions 'sam' and 'ut' are in composition, and the word so formed refers to beasts.

This debars चञ्. The root अज 'means to go, to throw'. When preceded by सञ्, it means 'a collection'; and preceded by उच्च it means 'driving'. As समजः पशूनां 'a herd of cattle'; उदजः पशूनां 'driving forth of cattle'. The अज is not changed to ची, because II. 4. 56 S. 2292 ordaining this substitution excepts the affixes चञ् and अप् ।

Why do we say 'when applying to cattle? Observe समाजो ब्राह्मणानां, उदाजः क्षत्रियाणां ।

३२४७ । अक्षेणु ग्लहः । ३ । ३ । ७० ।

अक्षयन्देन देवनं लक्ष्यते तत्र यत्पणरूपेण ग्राह्यं तत्र 'ग्लहः' इति निपात्यते । अक्षस्य ग्लहः । 'व्यात्युक्षीमभिरणग्लहामदीव्यम्' । 'अक्षेणु' किञ् । पादस्य ग्रहः ।

3247. The word 'glaha' is irregularly formed, when the sense of the root refers to gambling.

This word is derived from the root ग्रह्. The verb ग्रह takes the affix अप् and thus forms ग्रह; and then irregularly र is changed into ल; as अक्षस्य ग्लहः 'cast of the dice'; the bet to be delivered on the fall of the dice.

Why do we say 'when referring to gambling'? Observe ग्रहः पादस्य ।

Others say, this word is derived regularly from the root ग्लह् 'to gamble', by adding the affix अप्, and thus debarring चञ्. They suppose, therefore, the existence of the root ग्लह् to explain the form ग्लहः । The counter-example which they would give is ग्लहः 'receiving', formed by adding the affix चञ् ।

Thus व्यात्युक्षीमभिरणग्लहामदीव्यम् (Māgh VIII. 32).

३२४८ । प्रजने सर्ते । ३ । ३ । ७१ ।

प्रजनं प्रथमगर्भग्रहणम् । गवामुपसरः । कथम् 'अवसरः' 'प्रसरः' इति । अधिकरणे पुंलि, संज्ञायाच्- (३२८६) इति चः ।

3248. The affix 'ap' comes after the verb 'sri' (to flow), in the sense of impregnating (the covering of cows &c).

This debars चञ्. The word प्रजनं means 'the first covering of a cow by a bull'. As गवामुपसरः 'impregnation of cows'; पशूनामुपसरः 'impregnation of cattle.'

How do you explain avasara and prasara? They are formed by ghañ with the force of location denoting a name. under III. 3. 118. S. 3296.

३२४९ । हूः संप्रसारणं च न्यभ्युपविषु । ३ । ३ । १२ ।

निहवः । अभिहवः । उपहवः । विहवः । 'एषु' क्त्वि । प्रहायः ।

3249. The affix 'ap' comes after the verb 'hve' to call, when the prepositions 'ni', 'abhi', 'upa' and 'vi' are in composition with it, and its semivowel is changed into the corresponding vowel.

This debars चञ्. As नि+ह्वे+अप्=नि+हु+अ (VI. 1. 108)=नि+हो+अ (VII. 3. 84)=निहवः (VI. 1. 78) 'invocation'; अभिहवः 'invocation'; उपहवः 'invitation'; विहवः 'calling'. But प्रहायः 'a summons'.

३२५० । आह्वि युद्धे । ३ । ३ । १३ ।

आह्वयन्तेऽस्मिन्नित्याहवः । 'युद्धे' क्त्वि । आहावः ।

3250. The affix 'ap' comes after the verb 'hve' when the word in composition is the upasarga 'âñ', and the semi-vowel of the root is changed into its corresponding vowel, when the word so formed means battle.

As आहवः 'battle' (where they *challenge* each other). But otherwise आहावः 'calling'.

३२५१ । निपानमाहावः । ३ । ३ । १४ ।

आह्वपूर्वस्य ह्यतेः संप्रसारणमवृद्धिदोषाधारश्चेद्वाच्यः । 'आहावस्तु निपानं' स्यादुपकृष-जलाशये ।

3251. The word 'âhâva' is irregularly formed when meaning 'a trough'.

The word आहावः is irregularly formed from ह्वे by the prefix आ, then samprasârana, and the vṛiddhi of the vowel. Thus आ+ह्वे+अप्=आहु+अ=आहो+अ=आहावः 'a trough near a well for watering cattle'. Otherwise आहायः 'calling'. Even in the word आहावः the sense of calling is understood. It is that place near a well, containing water, where cattle are called or invited to drink water.

Thus आहावस्तु निपानं स्यादुपकृषजलाशये (Amarakosâ I. 10. 26).

३२५२ । भावेऽनुपसर्गस्य । ३ । ३ । १५ ।

अनुपसर्गस्य ह्यतेः संप्रसारणमवृद्धिदोषाधारश्चेद्वाच्यः । भावः ।

3252. The affix 'ap' comes after the verb 'hve' and there is the change of the semi-vowel to its corresponding vowel, when the root is upasarga-less, and mere action is denoted.

As हवः 'calling'; हवे हवे सुहवं गुरमिन्द्रम् ।

Why do we say 'when no upasarga is in composition with it? Observe आह्वयः । Though the anuvṛitti of the word चाव was understood in this aphorism from sūtra 3184, its repetition here shows that the anuvṛitti of sūtra 3188, which was running, must not be taken; so that this word applies to agent-kāraka also.

३२५३ । हनश्च वधः । ३ । ३ । १६ ।

अनुपसर्गादन्तेर्भावे अस्त्वात् । वधादेशश्चान्तोदात्तः । 'वधेन दस्त्वुच्' । चाहुञ् । चातः ।

3253. The affix 'ap' comes after the root 'han' when upasarga-less, in the sense of mere action, and 'vadha' is the substitute of 'han' before this affix.

This वध has udātta accent on its final. The affix अप् which is anudātta generally (III. 1. 4) thus becomes udātta.

As वधश्चोदात्तात् 'the killing of thieves; वधोदस्त्वनाम 'the killing of robbers'.

When action is not denoted, the affix चञ् applies; as चातः 'a blow.

So also when an upasarga is in composition with it; as प्रचातः, चातः ।

The word च in the aphorism does not connect हन्, with the substitute वध, there being no co-ordination, it refers to the affixes under discussion. Thus we have the affix चञ् also; as चातः 'killing'.

३२५४ । सूतौ घन । ३ । ३ । ११ ।

भूर्तिः कान्तिन्यं तस्मिन्नभिधेये हन्तेरप्स्वात् । घनश्चादेशः । अभ्रघनः । कथञ् 'सैन्धवघनमानय' इति । घर्जश्चदेन घर्जी लक्ष्यते ।

3254. The affix 'ap' comes after the verb 'han', when the word so formed means solidity, and 'ghan' is the substitute of han.

The word भूर्ति means 'hardness', 'solidity'. Thus अभ्रघनः 'a mass of cloud'; दधिघनः 'solid curd'. How do we say घनं दधि or सैन्धवघनमानय. Here the quality is taken for the thing qualified.

३२५५ । अन्तर्घनो देशे । ३ । ३ । १८ ।

वाहीकयानविशेषस्य संज्ञेयम् । 'अन्तर्घनः' इति पाठान्तरम् ।

3255. The verb 'han' preceded by the word 'antar' takes the affix 'ap' and 'ghan' is the substitute of the word 'han', when the word so formed means 'a country'.

As अन्तर + हन् + अप् = अन्तर + चञ् + अ = अन्तर्घनः 'name of a country of Bāhika'; (a porch or court, an open space before the house between the entrance door and the house). Some write the word with a य as अन्तर्घयः, that is also valid.

Why do we say 'when meaning a country'? Observe अन्तर्घातो 'striking in the middle'.

३२५६ । अगारैकदेशे प्रघणः प्रघाणश्च । ३ । ३ । ७९ ।

द्वारदेशे द्वौ प्रकोष्ठावलिनदौ आभ्यन्तरो बाह्यश्च । तत्र बाह्ये प्रकोष्ठे निपातननिदम् । प्रविश-
द्विर्जनैः पादैः प्रकर्षेण हन्यते इति प्रघणः—प्रघाणः । कर्त्तव्यम् । पक्षे वृद्धिः ।

3256. The words 'praghana' and 'praghâna' are irregularly formed, meaning 'a portion of a dwelling house'.

Thus प्रघणः or प्रघाणः 'a porch before the door of a house, a portico'. The ap has the force of object'. There is vṛiddhi in one alternative. On both sides of an entrance to a house there are open spaces. The outer-yard is called praghâna or praghana. Because persons entering *strike* that ground with their feet to throw off dust and dirt—so it is well stricken ground indeed.

This is formed from ह् with प्र, irregularly.

Why do we say when meaning a portion of a house? Observe प्रघातः ।

३२५७ । उद्घनोऽत्याधानम् । ३ । ३ । ८० ।

अत्याधानमुपरिस्थापनम् । यस्मिन्काष्ठेऽन्यानि काष्ठानि स्थापयित्वा तद्वन्ते तदुद्धनः । अधिकरणेऽपि ।

3257. The word 'udghana' is irregularly formed in the sense of 'bench'.

This is formed from उत् + ह् irregularly. Thus उद्घनः 'a carpenter's bench' (the wood on which placing other planks &c. the carpenter planes, carves &c.) The ap has the force of location.

When not having this sense, we have उद्घातः 'uneven'.

३२५८ । अपघनोऽङ्गम् । ३ । ३ । ८१ ।

अङ्गं शरीरावयवः । स चेह न सर्वः किं तु पाणिः पादश्चेत्याहुः । करणेऽपि । अपघातोऽन्यः ।

3258. The word 'apaghana' is irregularly formed meaning 'a member of the body'.

This is formed irregularly from अप + ह्. Thus अपघनः 'a limb or member of the body'. The word अङ्गम् means a portion of the body, such as hand or foot, and not the whole body. The ap has the force of Instrument here. Otherwise we have अपघातः ।

३२५९ । करणेऽयोविद्रुषु । ३ । ३ । ८२ ।

यु हन्तेः करणेऽस्यादनादेशश्च । अयो हन्यतेऽनेनेत्ययोघनः । विघनः । द्रुघनः । 'द्रुघणः' इत्येके । 'पूर्वपदात्संज्ञायाम्' (८५७) इति णत्वम् । संज्ञेया कुटारस्य । द्रुवृषः ।

3259. The affix 'ap' comes after the verb 'han' when the words, 'ayas', 'vi' or 'dru' are in composition with it, when the word so formed is related to the verb as an instrument, and 'ghan' is the substitute of 'han'.

As अयोघनः 'a forge-hammer' (whereby the iron is destroyed); विघनः 'a mallet'; द्रुघनः 'an axe' lit. the tree (dru)-cutter. Some write द्रुघणः, the न being changed into ण either by rule VIII, 4, 3. S. 857 or by

including this word in the class of आरोहणादि (IV. 2. 80). 'Dru' means 'tree'.

३२६० । स्तम्बे क च । ३ । ३ । ८३ ।

स्तम्ब उपपदे हन्तेः करणे कः स्वादप्य । पक्षे घनादेशश्च । स्तम्बघ्नः—स्तम्बघनः । करण इत्येव । स्तम्बघातः ।

3260. The affix 'ka' also comes after the verb 'han', when 'stamba' (a clump) is the word in composition, and the relation of the word so formed to the verb is that of an instrument.

The word च in the sūtra draws in अप् from the last aphorism and in that case च् replaces ह्. Thus स्तम्बघ्न or स्तम्बघनः 'a small hoe for weeding clumps of grass'. In the feminine gender, the forms are स्तम्बघ्ना as well as स्तम्बघना । When क is added we have स्तम्बघ्नः । Thus ह् + क = ह् + अ (VI. 4. 98) = घ्न (VII. 3. 54). When अप् is added, ह् is totally replaced by च् । When instrument is not meant, we have स्तम्बघातः ।

३२६१ । परौ घः । ३ । ३ । ८४ ।

परौ हन्तेरप्स्यात्करणे चशब्दश्चादेशः । परिहन्त्यतेऽनेनेति परिघः ।

3261. The affix 'ap' comes after the verb 'han' when the upasarga 'pari' is in composition, and the relation between the word so formed, and the verb, is that of an instrument, and 'gha' replaces 'han'.

Thus परिघः 'an iron beam used for locking or shutting the gate, an iron club'. By the next sūtra, we get another form of this word.

३२६२ । परेश्च घाङ्कयोः । ८ । २ । २२ ।

परे रेफस्य लो वा स्याद्घञ्देशऽङ्कञ्देशे च । पलिघः—परिघः । पर्यङ्कः—पल्यङ्कः । इह 'तरप्तसपी घः' (२००३) इति कृत्रिमस्य न ग्रहणं व्याख्यानात् ।

2262. The र् of परि is changed to ल् before gha and anka.

As परिघः or पलिघः, पर्यङ्कः or पल्यङ्कः ॥ The word च here means the word-form च, and not the technical च of तरप् and तसप् ॥ See I. 1. 22. S. 2003.

३२६३ । उपघ्न आश्रये । ३ । ३ । ८५ ।

उपसृर्वाङ्गान्तेरप्स्यादुपघालोपश्च । आ अयश्चदेन सामीप्यं लभ्यते । पर्वतेनोपहन्यते सामीप्येन गम्यते इति परेतोपघ्नः ।

3263. The word 'upaghna' is irregularly formed meaning 'an inclined place for leaning or support'.

It is formed by adding अप् (III. 3. 76) to the verb ह् preceded by the upasarga उप, then eliding the penultimate अ of ह्; this is the irregularity. Then by sandhi rules ह् is changed into घ्नः । This form would have been given by the affix क also, without any irregularity.

The word आश्रय refers to proximity, contiguity. Thus पर्वतोपचनः 'the declivity of the mountain'; so also ग्रामोपचनः 'bordering the village'.

Why do we say 'when meaning 'support'? Observe पर्वतोपघातः ।

३२६४ । संघोद्घौ गणप्रशंसयोः । ३ । ३ । ८६ ।

संघेन संघः । भावेऽप । उद्घेन्यते उत्कृष्टो जायत इत्युद्घः । कर्त्तर्यप । गत्यर्थानां बुद्धयर्थ-
त्वाद्भन्तिवनि ।

3264. The words 'sangha' and 'udgha' are irregularly formed in the sense of 'a collection', and 'a praise' respectively.

These words are thus formed, सङ् + इत् + अप् = सं + इत् + अप् = सं + घ् + अप् = संघः । Thus संघः पशूनाम् 'a herd of cattle'; so also उद्घो मनुष्यः 'an excellent man' 'who knows' well. The word 'respectively' is inserted from I. 3. 10. When not used in these senses, we have संचातः 'union'. In sangha, the ap has the force of 'condition', and in udgha of 'object', as all roots meaning 'to go', denote also 'to understand', so 'han' here means 'to know', in udgha.

३२६५ । निघो निमित्तम् । ३ । ३ । ८७ ।

समन्तान्मितं निमित्तम् । निर्विशेषं हन्यन्ते जायन्ते इति निघाः वृक्षाः । समारोहपरिणादा-
द्भत्यर्थः ।

3265. The word 'nigha' is irregularly formed in the sense of 'as high as broad.'

The word निमित्त means 'measured all round' i. e. 'as high as broad' literally that which is known (hanyante=jñāyante) fully. As निघा वृक्षाः 'trees as high as broad'. निघा शालयः square or cubic or circular halls. Otherwise, when not meaning 'as high as broad', we have निघातः 'a blow'. The word निमित्तं = समन्तान्मितं, समारोहपरिणादम् । It may be derived from ना or from नि । In the first case it will mean 'measured' and in the other, 'erected, built'. Professor Bothlingk refers to *Apastamba Dharma*. I. 20. 30 for the meaning of this word.

३२६६ । ङितः क्तः । ३ । १ । ८८ ।

अयं भाव एव स्वभावात् । 'क्त्रेर्भङ्गित्यप्' । नित्यग्रहणात्किञ्चर्भङ्गित्यप् । अत एव कृत्यन्तेन
न विग्रहः । डुपचप् । पाकेन निवृत्तं पक्त्रिभम् । डुवप् । उत्त्रिभम् ।

3266. The affix 'ktri' comes after the verb which has an indicative 'du', when denoting mere action &c.

The phrases 'when the sense is that of mere action', and 'when the sense is that of an appellative, the word being related to the verb from which its name is deduced, but not as agent', are of course understood in this, as in all the previous aphorisms. Then by IV. 4. 20, S. 1570 (of the affix कृत्रि, नप् is always the augment) we must add न, for we can not use the affix त्रि alone; but we must always use त्रिभम् ॥ Thus डुपचप् 'to cook'—

पक्त्रिमस् 'what is ripe'; डुवप्—उप्त्रिमस् 'sown' (VI. 1. 15); डुकृज्—कृत्रिमस् 'artificial'.

३२६७ । द्वितोऽथुच् । ३ । ३ । ८९ ।

अयमपि स्वभावाद्वा एव । दुवेष्ट । वेपथुः । श्वयथुः ।

3267. After that verb which has an indicatory 'tu', the affix athuch, comes with the force of denoting mere action &c.

As दुवेष्ट—वेपथुः 'a trembling'; दुओश्चि—श्वयथुः 'swelling'; दुधु—ध्वयथुः 'sneezing'; दुदु—दवथुः 'burning'.

३२६८ । यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ् । ३ । ३ । ९० ।

यज्ञः । याचना । यत्नः । विरनः । प्रश्नः । 'प्रश्ने चाचन्न-' (२९९९) इति ज्ञापकान्नि संप्र-
सारणम् । क्त्वि तु विरन इत्यत्र गुणनिषेधाय । रक्षणः ।

3268. After the verbs 'yaj' (to worship), 'yāch' (to ask for), 'yat' (to strive), 'vichehh' (to shine), 'prachehh' (to ask) and 'raksh' (to preserve), comes the affix 'nan' with the force of denoting mere action &c.

The conditions of S. 3184 and 3188 are understood here also. The क् of नङ् is for the sake of prohibiting guṇa or vṛiddhi (I. 1. 5 S. 2217); as यज्ञः 'sacrifice'; याचना 'solicitation'; यत्नः 'effort'; विरनः (VI. 4. 19 S. 2561) 'lustre'; no guṇa, because of क्. प्रश्नः 'a question'; रक्षणः protection.

The root प्रच्छ, by VI. 1. 16, S. 2412 ought to have changed its र into ऋ the क्त्वि affix नङ्. Its not doing so must be taken to be an irregularity before countenanced by Pāṇini, as we know from the fact that Pāṇini himself uses the form प्रश्नः in III. 2. 117. S. 2777.

३२६९ । स्वप्नो नन् । ३ । ३ । ९१ ।

स्वप्नः ।

3269. The affix 'nan' comes, under similar circumstances, after the verb 'svap' (to sleep).

The final त् is indicatory and regulates the accent (VI. 1. 197 S. 3886); as स्वप्नः 'a dream'.

३२७० । उपसर्गे धोः किः । ३ । १ । ९२ ।

प्रधिः । अन्तर्धिः । उपाधीयतेऽनेनेत्युपाधिः ।

3270. The affix 'ki' comes under similar conditions, after a 'ghu' verb (I. 1. 20 S. 2373), when an upasarga is in composition with it.

The क् is indicatory, by force of which the final आ is elided (VI. 4. 64 S. 2372). Thus प्र+दा+कि=प्रदिः 'a present'; प्रधिः 'the periphery of a wheel'; उपाधिः 'fraud'; अन्तर्धिः 'vanishing'.

३२७१ । कर्मण्यधिकरणे च । ३ । ३ । ९३ ।

कर्मण्युपपदे धोः किः स्यादधिकरणेऽर्थे । जलानि धीयन्तेऽस्मिन्निति जलधिः ।

3271. The affix 'ki' comes after a 'ghu' verb, when a word in the accusative case is in composition with it, and when the relation of the word so formed to its verb, is that of 'location'.

As जलधिः 'the ocean (in which water is held)'; शरधिः 'a quiver (that in which arrows are put)'.

The word 'location' in the aphorism indicates that the words so formed should have no other significance. The word च in the aphorism draws in the affix कि from the last sūtra.

३२७२ । स्त्रियां क्तिन् । ३ । ३ । ९४ ।

खोलिङ्गेभावादौ क्तिन्स्याद्वचनोऽपवादः । अजपौ तु परत्वाद्वाधेते । कृतिः । चितिः । स्तुतिः । स्फायी-स्फाति 'स्फोतिकामः' इति तु प्रमादिकम् । क्तान्ताद्वावर्त्ये णिचि 'अच इः' इति वा । समाधेयम् । * श्रूयजीयिस्तुभ्यः करणे * श्रूयतेऽनया श्रुतिः । यजेरिषेच्च इष्टिः । स्तुतिः । * श्रुत्वादिभ्यः क्तिन्निष्ठावद्वाच्यः * । तेन नत्वम् । कीर्षिः । गीर्षिः । लूनिः । धूनिः । युनिः । द्वादः- (३०७३) इति योगविभागात्किञ्चिन् द्वस्वः । प्रहन्निः । 'ति च' (३०३७) । धूर्तिः । कुत्तिः । * चायतेः क्तिन्नि विभावो वाच्यः * । अपचितिः । * संपदादिभ्यः क्विप् * । संपत् । विपत् । 'क्तिन्नपीष्यते' । संपत्तिः । विपत्तिः ।

3272. To express an action &c. by a word in the feminine gender, the affix 'ktin' is added to the root.

The conditions of rules 3184 and 3188 are understood here also. This supersedes चञ्, अच् and अप् affixes, being taught subsequent to them. Thus कृतिः 'action', चितिः 'a gathering'; मतिः 'understanding'; स्तुतिः 'praise'; स्फातिः 'swelling'. The form स्फोति is erroneous, for स्फा is changed to स्फो only in the Nishthâ (S. 3044). Or it is derived from the root स्फोति formed from the Past Part. स्फोत with णिच् and adding इ । Thus स्फोति + इ (अचः इः) = स्फोतिः (VI. 1. 22. S. 3044). The णिच् is added to p. p. स्फोत to make it a root by the gana-sūtra given under the Churâdi कञ् (No. 368).

Note.—The affix *ktin* should be declared to come after the verbs आप् 'to get' &c. Thus आपतिः 'getting'; राद्धिः 'accomplishment'; दीप्तिः 'shining'; स्रस्तिः 'a slip'; ध्वस्तिः 'destruction'; लब्धिः 'gain'.

Vart.—So also after the verbs श्रु 'to hear', यज् 'to worship' इष 'to wish' and स्तु 'to praise', when instrument is meant; as श्रुतिः 'ear' (that by which we hear); so इष्टिः, 'a sacrifice' or 'a wish' from yaj and ish: स्तुतिः 'a praise'.

Note.—The affix नि comes after the verbs 'ग्लै to be exhausted', ग्लै 'to fade', 'ज्या to grow old' and हा 'to leave'; as ग्लानिः 'exhaustion'; ग्लानिः 'fading', ज्यानिः 'old age'; हानिः 'loss'.

Vart.—The affix क्तिन् coming after verbs ending in long श्रु and the verbs लू &c. is like a Nishthâ. Thus कीर्षिः 'scattering'; This form is thus evolved: कृ + क्तिन् = कि + ति (VII. 1. 100 S. 2390) = किर + ति (I. 1. 51 S. 70) = कीर् + ति (VIII. 2. 77 S. 354). At this stage, त is changed into न by the

affix being treated as a Nishṭhā (VIII. 2. 42 S. 3018), and this न is changed into ष by the ordinary rules of sandhi; so also नीर्णिः 'praise'; जीर्णिः 'old age'; यीर्णि 'drying' लूनिः (VIII. 2. 44) 'cutting'; यूनिः 'joining'; घूनिः 'agitation'; धूनिः 'destruction' The आ of hlād is shortened to अ by the analogy of Nishṭhā (VI. 4. 95 S. 3073) by dividing it into two). As ग्रहन्निः ॥ Similarly वूर्तिः । कुल्वति । The अ of चर् and कल् is changed to उ by S. 3037.

Vart.—Before क्तिर् affix चाय् is always changed to चि, as अपचितिः 'Loss, destruction, showing reverence'. The affix क्तिर् is added to चाय् by considering it as belonging to the class of आप् &c. See above *Vart.* Otherwise it would take the affix अ by III. 3. 103.

Vart.—The affix क्विप् comes after the verbs संपत् &c, as संपत् 'prosperity'; विपत् 'a calamity'; प्रतिपत् 'access'. The affix क्तिर् is also employed after these verbs:—as संपत्तिः, विपत्तिः । The verbs लू &c. are 21 verbs of kryādi class.

३२७३ । स्यागापापयो भावे । ३ । ३ । ९५ ।

क्तिरस्यादङोऽपवादः । प्रस्थितिः । उपस्थितिः । संगीतिः । संपीतिः । पक्तिः । कथश्च 'अवस्था' 'संस्था' इति । 'व्यवस्थायाश्च' इति चापकात् ।

3273. After the roots 'sthā' (to stand), 'gā' (to sing) pā, (to drink) and 'pach' (to cook), the affix 'ktin' is employed, when a word in the feminine gender denoting a 'mere action' is to be expressed.

This debars the affix अङ् (III. 3. 106 S. 3283) which generally supersedes क्तिर् in cases of compound verbs ending in long आ. Thus प्रस्थितिः 'a journey' (VII. 4. 40 S. 3074.); उद्गीतिः 'a singing aloud'; गै + क्ति = गा + ति (VI. 1. 45 S. 2370) = गी + ति (VI. 4. 66 S. 2462); संगीतिः 'a concert', प्रपीतिः 'a cistern'; संपीतिः 'drinking together'; पक्तिः 'cooking'.

The repetition of the word भाव in this aphorism, in spite of its anuvritti being understood from S. 3184 is to exclude every other significance.

How do we get forms like अवस्था and संस्था? Pāṇini himself, in his sūtras, has used forms like व्यवस्था &c. See I. 1. 34. S. 218 This is enough justification for us to derive forms like अवस्था, संस्था &c. by applying the affix अङ् under S. 3283 in spite of the present sūtra, which requires us to apply क्तिर् only.

३२७४ । कलियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्च । ३ । ३ । ९७ ।

अवर्तेः 'ज्वरत्वर-' (२६५४) इत्यङ् । कतिः । स्वरार्थं वचनम् । उदात्त इति हि वर्तते । यूतिः । जूतिः । अन्नयोर्दोर्वत्त्वं च निपात्यते । स्यतेः सातिः । 'दातिस्यतिनास्था-' (३०७४) इतीत्वे प्राप्त इत्वाभावो निपात्यते । सनोतेर्वा 'जनसन-' (२५०४) इत्यात्वे कृते स्वरार्थं निपातनम् । हन्तेर्हि नोतेर्वा हेतिः । कीर्तिः ।

3274. And these words viz. 'ūti' (preserving, sport), 'yūti' (joining), 'jūti' (velocity), 'sāti', (destruction), 'heti'

(a weapon) and 'kīrti' (fame) are anomalous forms, acutely accented.

The anuvṛitti of the word संज्ञे does not exist in this; but the word उदात्त of the last Ashtādhyāyī sūtra S. 3420 is understood here. The word कृति is thus formed:—अव 'to protect' + कृत् = ऊ + ति: (VI. 4. 20. S. 2654) = कृतिः । This form is regular and could be evolved from III. 3. 94 also; but not so the accent. The irregularity in कृति: and कृति: consists in the lengthening of उ into ऊ; in कृति: the आ of the root कै which becomes कृ by VI. 1. 45 S. 2370 is not changed into कृ, as rule VII. 4. 40 S. 3074 required, and this is the irregularity. This form may also be derived from the root कृ with perfect propriety, except as to the accent, which would be regulated by the present sūtra: thus कृ + कृत् = कृ + कृत् (VI. 4. 42 S. 2504) = कृति. The form कृति may be derived either from कृ or कृति.

इन्द्रवाजेषुनोऽव सुहृत्प्रधनेषु च । वृष्टुग्राभिः कृतिभिः ॥ (Rig. I. 7. 4) 'O Indra mayst thou mighty, defend us in battles and in fights of a thousand duels with thy mighty protections'. So also कृतिः ।

३२७५ । व्रजयजोर्भावे क्यप् । ३ । ३ । ३८ ।

वृज्या । वृज्या ।

3275. The affix 'kyap' comes after the roots 'vraj' (to go) and 'yaj' (to worship) acutely accented, in forming a word in the feminine denoting action.

This supersedes कृत्. Thus वृज्या 'wandering about'; वृज्या (VI. 1. 15 S. 2409) 'worshipping'. The प् of क्यप् is indicatory, and though it serves no purpose in this sūtra, it is, however, necessary in the next, for it is by force of क्यप् having प्, that we add अत by VI. 1. 71 S. 2858, in the words formed in the next aphorism

१२७६ । संज्ञायां समजनिषदनिपतमनविदुञ्जशीङ्भृजिणः । ३ । ३ । ९९ ।

समजादिभ्यः स्त्रियां भावावौ क्यप्स्यात्स नोदात्तः संज्ञायाम् । * अजेः क्यपि बीभावो नेति वाक्यम् * । समजन्यस्यामिति समज्या सभा । निषीदन्त्यस्यामिति निषदा । आपणः । निपतन्त्यस्यामिति निपत्या पिच्छला भूमिः । मन्यतेऽनयेति मन्या गलपार्श्वश्चिरा । विदन्त्यनया विदा । सुत्याभिषवः । शय्या । भृत्या । ईयतेऽनया इत्या शिबिका ।

3276. The affix 'kyap' comes after the following verbs in forming a word in the feminine denoting 'an appellative' and is acutely accented viz:—'sam-aj', 'nishad' 'ni-pat', 'man', 'vid', 'suñ', 'śiñ', 'bhriñ' and 'in'.

Thus समज्या 'an assembly' Vart:—The अज्, is not changed to बी before the affix kyap in spite of II. 4. 56. S. 2292 निषदा 'a small bed or couch'; निपत्या 'slippery ground'; मन्या 'the nape or the back of the neck', by which one understands when a man is an anger'; विदा 'knowledge'; सुत्या (VI. 1. 71) 'extraction of soma juice, parturition'; शय्या 'bed'; भृत्या 'wages' service; इत्या 'a litter' palanquin'.

३२९९ । कृजः श च । ३ । ३ । १०० ।

‘कृजः’ इति योगविभागः । कृजः क्यप्स्वात् । कृत्या । ‘श च’ । चात्किञ्च । क्रिया । कृतिः ।

3277. And after the root ‘kri’ comes the affix ‘śa’ in forming a feminine, as well as the affix ‘kyap’.

By the force of the word च we draw the affix क्यप् into this sūtra, and by the process called योगविभाग we can split up this aphorism into two :—

(1) कृजः ‘after the root कृ there is the affix kyap’. As कृत्या ।

(2) श च ‘and the affix श as well as kṭin. Thus क्रिया, and कृतिः । When the affix श is added, the root assumes the form क्रिय by III. 1. 67 S. 2756.

३२९८ । इच्छा । ३ । ३ । १०१ ।

इषेर्भावे शो वगभावश्च निपात्यते । इच्छा । ‘*परिचर्यापरिसर्यासृगयाटाटयानाशुपसंख्यानम्*’ । शो यक्च निपात्यते । परिचर्या पूजा । परिसर्या परिसरणम् । अत्र शुणोऽपि । सृग अन्वेषणे चुरादावदन्तः । अतो लोपाभावोऽपि । शे यकि णिलोपः । सृगया । अटतेः शे यकि टयश्चन्दस्य द्वित्वं पूर्वभागे यकारनिवृत्तिर्दीर्घश्च । अटाटया । ‘*जागर्तैरकारो वा*’ । पथे शः । जागरा-जागर्ता ।

3278. The form ‘ichchhâ’ (desire) is irregular.

The word is thus formed : इप् + श = इच्छ + अ = इच्छा. The यक् ordained by III 1. 67 S. 2756 is not added, this is the irregularity.

Vart.—The following words are also irregularly formed :—परिसर्या ‘perambulation’; the guṇa is also an anomaly; परिचर्या attendance, service; सृगया ‘hunting’ from the churâdi root mriga (No. 137) ‘to search’: it ends in अ. This अ is not elided, the णि is elided before श and यक्. अटाटया ‘the habit of roaming about as a religious mendicant’. The affixes श and यक् are irregularly added, and the syllable ट is reduplicated, but no च in the first portion, while the vowel is lengthened.

Vart.—From the root जागृ we have either जागरा or जागर्ता ‘waking’. The first is formed by the affix अ, the latter by श which brings in यक् (III. 1. 67 S. 2756).

३२९९ । अ प्रत्ययात् । ३ । ३ । १०२ ।

प्रत्ययान्तेभ्यो घातुभ्यः स्त्रियासकारप्रत्ययः स्वात् । चिकीर्षा । पुत्रकाभ्या ।

3279. After the verbs that end in an affix, there is the affix ‘a’, the word being feminine.

The verbs that end in an affix are derivative roots, such as Desideratives, Causatives, Intensives and Denominatives. Though taking affixes, they are called घातु (III. 1. 32 S. 2304), after these verbs the affix अ is used in forming the feminine noun.

Thus कृ + चर् = चिकीर्ष ‘to wish to do; this is a Derivative root; after this root चिकीर्ष, we add अ. Thus चिकीर्ष + अ (VI. 4. 43 S. 2308) = चिकीर्षा. Then we add टाप् by IV. 1. 4. S. 454 and get चिकीर्षा ‘the desire to do’; so also जिहीर्षा ‘the desire to take’; पुत्रीया ‘the desire to be like a son’; पुत्रकाभ्या

'desire of a son'; लोलूया 'much cutting'; कण्डूया 'itch'. The sūtra is also found as अः प्रत्ययात् ।

३२८० । गुरोश्च हलः । ३ । ३ । १०३ ।

गुरुमतो हलन्तात्त्रियामकारः स्यात् । ईहा । ऊहा । 'गुरोः' क्त्वि । भक्तिः । 'हलः' क्त्वि । नीतिः । * निष्ठार्या सेट इति वक्तव्यम् * । नेह । आसिः । 'तिबुज-' (३१६३) इति नेट् । दीप्तिः । * तिवुजेष्वयहादीनामिति वाच्यम् * निष्ठीतिः । निपठितिः ।

3280. The affix 'a' comes after that verb which has a prosodially heavy vowel and ends in a consonant, when the word to be formed is feminine.

This debars क्त्वि । Thus कुण्डा 'an adulteress'; दुण्डा 'a tigress'; ईहा 'effort'; ऊहा 'supplying an ellipsis'.

Why do we say 'which has a prosodially heavy vowel'? Observe भक्तिः 'devotion'. Why do we say 'which ends in a consonant'? Observe नीतिः 'polity'.

Vart.—The affix ktin comes after roots which take an indicative इ in the Niṣṭhā. Not here as आसिः । The ktin does not take इट् by VII. 2. 9. S. 3163. So we get दीप्तिः ।

Vart.—The affix ति, तु and त्रि take इट् augment after ग्रह् and words of similar formation:— as विग्रहीतिः, उपस्निहितिः, निकुचितिः । निपठितिः ॥

३२८१ । विद्धिदादिभ्योऽङ् । ३ । ३ । १०४ ।

विद्ध्यो भिदादिभ्यश्च त्रियामङ् । जृष् । 'अट्ठयोऽङि गुणः' (२४०६) । जरा । त्रयुष् । त्रपा । भिदा । विदारण एवायम् । भित्तिरन्या । छिदा । वृजा । क्रपेः संप्रसारणं च । कृपा ।

3281. The affix 'an' comes after those verbs that have an indicative 'sh', and after 'bhid' &c, when the word to be formed is feminine.

Thus जृष् has an indicative ष, the real root being जृ । From it we have जरा 'old age' (VII. 4. 16 S. 2406 causes guṇa); त्रयुष्—त्रपा 'bashfulness'.

So also from verbs of the *Bhiddādi* class we have भिदा 'breaking'; in the alternative we have भित्तिः । So also छिदा 'cutting'; छित्तिः 'cutting', आरा 'a knife, an iron instrument'; आर्तिः 'distress'; वारा a stream'; धृतिः । The list of *Bhiddādi* verbs will not be found given in one place in the *Dhatupāṭha*. They have been collected from different *Ganas*, and are the following:—

भिदा, छिदा, विदा, क्षिपा, गुहा (गिर्योषध्योः), अद्धा, नेधा, गोधा, आरा, हारा, कारा, क्षिया, भारा, धारा, लेखा, रेखा, वृडा, पीडा, वपा, वसा वृजा, सृजा, कृपा । (क्रपेः संप्रसारणं च) and there is vocalisation of the र of krap. As कप् + अङ् + आ = कृपा ।

३२८२ । चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्च । ३ । ३ । १०५ ।

अङ् स्यात् । चुचोऽपवादः । चिन्ता । पूजा । कथा । कुम्बा । चर्चा ।

3282. The affix 'añ' as well as the affix 'yuch' comes after the following verbs, forming feminine words:—'chint' (to think), 'pūj' (to worship) 'kath' (to narrate), 'kumb' (to cover) and 'charch' (to learn).

The force of च् is to include the affix युच् into this sūtra (see III. 3. 107 S. 3284). All these verbs belong to the *Churādi* or 10th class, and would have exclusively taken युच् by III. 3. 107 S. 3284.

Thus चिन्ता 'thought'; पूजा 'worship'; कथा 'narration'; कुम्भा 'a covering', 'a thick petticoat'; चर्चा 'recitation'.

When the affix is युच्, the forms are चिन्तना &c. (VII. 1. 1. S. 1247).

३२८३ । आतश्चोपसर्गे । ३ । ३ । १०६ ।

अङ् स्यात् । क्तिनोऽपवादः । प्रदा । उपदा । * अदन्तरोपसर्गवृद्धिः । अद्वा । अन्तर्धा । 'उपसर्गे षोः ङ्कः' (३२९०) इत्यनेन किः । अन्तर्धिः ।

3283. The affix 'añ' comes after those verbs which end in long ā when an upasarga is in composition, and when the word to be formed is feminine.

This supersedes क्तिन्. Thus प्रदा, प्रधा, उपदा, उपधा &c.

Vart.—For the purposes of this rule the particles अत् and अन्तर् should be treated like upasargas. Thus अद्वा 'faith' अन्तर्धा (I. 4. 59). So also कि is added by S. 3270. As अन्तर्धिः ।

३२८४ । ग्यासश्चन्यो युच् । ३ । ३ । १०७ ।

अकारस्यापवादः । कारणा । हारणा । आसना । अन्यना । * चट्टिचन्दिविदिम्बलेति वाच्यम् * । चट्टना । चन्दना । वेदना । * इवेरनिष्कार्यस्य * । अन्वेषणा । * परीक्षा * । पर्य-
वणा । परीष्टिः ।

3284. After verbs ending in 'ni', and after 'ās' (to sit) and 'śranth' (to loose), there is the affix 'yuch' when the word to be formed is feminine

This excludes the affix अ (III. 1. 102 S. 3279). Thus कृ + णिच् = कारि; कारि + युच् = कारणा (the इ is elided by VI. 4. 51) 'the causing to do'; हारणा 'the causing to take'; आसना 'the sitting'; अन्यना 'the loosening'.

The root अन्थि taken here belongs to the *Kryādi* class, meaning 'to loosen' and is not the अन्य of *Churādi* class, for the latter would be included, as a matter of course by belonging to the *Churādi* class, which class of verbs take the affix णिच् ।

Vart.—The verb चट् 'to move', चन्द 'to praise', and विद् 'to feel', should also be enumerated, as taking युच्. Thus चट्टना 'shaking', चन्दना 'praising', वेदना 'knowledge, feeling, pain'. The verb चट् here belongs to the *Tudādi* class, and means 'to move' and not the चट् of the *Churādi* class, for that is already included by being लिङ्गन्तः ।

Vart.—The affix *nvul* comes after *इष्* when it does not mean 'to desire'. Thus *अध्येषणा* 'solicitation'; *अन्वेषणा* 'the searching after'.

Vart.—So also optionally when *इष्* takes the upasarga *परि*; as, *पर्येषणा* or *परीष्टिः* 'investigation by reasoning'.

३२८५ । रोगाख्यायां ण्वुल्वहुलम् । ३ । ३ । १०८ ।

प्रच्छर्दिका । प्रवाहिका । विचर्चिका । क्वचिन्न । शिरोऽर्त्तिः । * घात्वर्थनिर्देशे ण्वुल्वक्तव्यः * । आसिका । शायिका । * इच्छितपौ धातुनिर्देशे * । पचिः—पचतिः । * वण्टिकारः * । निर्देश इत्येव । अकारः । ककारः । * रादिकः * । रेफः । * सत्वर्थीयः * । बहुलवचनादकारलोपः । सत्वर्थीयः । * इणजादिभ्यः * आशिः । आतिः । * इण्व-
प्रादिभ्यः * । वापिः । वाशिः । स्वरैः सेदः । * इकृष्यादिभ्यः * । कृषिः । * गिरिः * ।

3285. The affix '*nvul*' comes diversely after a verb, when the word to be formed is a feminine noun, being the name of 'a disease.'

This debars *क्ति* and all the rest. By using the word *आख्या* in the sūtra it is meant that the word so formed by this affix should be the appellation of the disease. The word 'diversely' shows the usual licence in the application all the rules of grammar. Thus *प्रच्छर्दिका* (VII. 1. 1 S. 1247) 'vomiting'; *प्रवाहिका* 'diarrhoea'; *विचर्चिका* 'itch', 'scab'. Sometimes this affix does not apply; as *शिरोऽर्त्तिः* 'head-ache'.

Vart.—The affix *nvul* is employed also in simply pointing out the meaning of the roots; thus, *आशिका* 'to enjoy', *शायिका* to 'lie down' &c.

Vart.—The affixes *इक्* and *रित्* are also employed in merely pointing out the roots; as *मिदिः*, *छिदिः*, *पचतिः*, *पठतिः* &c. The constant use of these affixes is to be found in these very sūtras. In the aphorisms the roots are exhibited in various ways; thus in S 3224 we have the root *श्रि* and *यु* exhibited as *अवतिः* and *यौतिः*. These latter forms indicate nothing more than the simple roots. So also, see VIII. 4. 17 S. 2285; VI. 4. 49. S. 2631

Vart.—The affix *कार* is employed in merely pointing out letters; as *ककारः* means 'the letter क'; so also *अकारः* 'the letter अ'; *इकारः* 'the letter इ'.

Vart.—The affix *इक्* is employed in pointing out the letter *र*; as *रेफः*.

Vart.—The affix *इ* comes after the word *सत्वर्थ* in merely pointing it out, and there is elision of the final *अ* diversely; as *सत्वर्थीयः*.

Vart.—The affix *इण्* comes after the verbs *अञ्* &c; as *आर्जिः*, *आर्तिः*, *आदिः*.

Vart.—The affix *इञ्* comes after *वप्* &c. As *वौपिः*, *वौशिः*. The difference is in accent. See S. 3686.

Vart.—The affix *इक्* comes after the verbs *कृष्* &c; as, *कृषिः*, *किरिः*, &c.

३२८६ । संज्ञायाम् । ३ । ३ । १०९ ।

अत्र धातो ण्वुल् । उद्दालकपुष्पमञ्जिका ।

3286. The affix 'nṽl' comes after a verbal root, when the word to be formed is an appellative.

As उद्दालकपुष्पभञ्जिका 'a sort of game played by the people in the eastern district in which uddālaka flowers are broken or crushed'. वरणपुष्पप्रवाहिका 'a sort of game'; आम्बूपखादिका; आचोषखादिका; शालभञ्जिका; तालभञ्जिका ।

३२८७ । विभाषाख्यानपरिप्रश्नयोरिञ्च । ३ । ३ । ११० ।

परिप्रश्न आख्याने च गम्य इत्येवात् । चारणवुल् । विभाषोक्तैर्यथाप्राप्तमन्येऽपि । कां त्वं कारि-कारिकां-क्रियां-कृत्यां-कृतिं वाकार्षीः । सर्वा कारि-कारिकां-क्रियां-कृत्यां-कृतिं-वाकार्षस् । एवं गणि-गणिकां-गणनाम् । पाचि-पाचिकां-पचाम-पक्तिम् ।

3287. And the affix 'iñ' comes optionally after a root, when a question and answer is expressed, (as well as 'nṽl' and other affixes ordained by other rules).

The word परिप्रश्न means 'question' and आ ख्यान means 'answer' in the sūtra. In making the compound of these words, the logical sequence is not observed. The compound आख्यानपरिप्रश्न may, however, be justified on the ground that in a Compound a word consisting of smaller number syllables should stand first (II. 2. 34 S. 905,) and hence ākhyāna is put first.

The force of च is to draw the anuvṛitti of the word एवुल् from the last sūtra into this. By the word 'optionally', it is meant that those affixes which would otherwise present themselves from the subsequent rules, should also be applied; thus: Q.—कां त्वं कारिन्कार्षीः 'What work did you do?' A.—सर्वा कारिन्कार्षस् 'I did all work'. Optionally we may have instead of कारि the following also. Q.—कां कारिकां, कृत्यां, कृतिं, क्रियां, अकार्षीः A.—सर्वा कारिकां or कृत्यां or कृतिं or क्रियां अकार्षस् । Similarly, Q.—कां गणिं (गणनां, गणिकां &c.) अजीगणः A.—सर्वगणिं &c. अजीगणस्. So also कां याजिस् or याजिकास्; कां याचिस् or याचिकां &c.

Why do we say 'in question and answer? Observe कृतिः and इतिः ।

३२८८ । पर्यायार्हणोत्पत्तिषु एवुच् । ३ । ३ । १११ ।

पर्यायः परिपाटीक्रमः । अर्हणमर्हः योग्यता । पर्यायादिषु द्योत्येषु एवुज्वा स्यात् । भवत आसिका । शायिका । अग्रगणिका । भवानिष्टुभक्षिकामर्हति । श्रुणे । इष्टुभक्षिकां मे धारयति । उत्पत्तौ । इष्टुभक्षिका उदपादि ।

3288. The affix 'nṽuch' comes optionally after a root in the sense of succession, merit, debt or production.

The word पर्याय means turn or order of succession; अर्ह means worthy of respect; श्रुण means debt owed to another; and उत्पत्ति means birth or production. This rule supersedes क्तिन् and other affixes. Thus: (1) भवतः शायिका 'your turn of sleeping'; भवतोऽग्रगणिका 'your turn of eating first'. (2) अर्हति भवानिष्टुभक्षिकास् 'you deserve to have a meal of sugar and molasses'. (3) इष्टुभक्षिकां मे धारयसि 'thou owest me a meal of sugar and molasses'; ओदनभोजिकां 'a meal of rice'; पयः पायिकां 'a drink of milk'. (4) इष्टुभक्षिका मे उदपादि ।

The word 'optionally' is understood in this sūtra also; as चिकीर्षोत्पद्यते।

The forms given by एबुल and एबुच् are the same, the difference is only in the accent. (VI. 1. 193, S. 3676 and VI. 1. 163 S. 3710).

३२८९ । आक्रोशे नञ्यनिः । ३ । ३ । ११२ ।

विभाषेति निवृत्तम् । नञ्युपपदेऽनिः स्यादाक्रोशे । अजीवनिस्ते शठ भूयात् । अप्रयाणिः । 'कृत्यल्युटो बहुलम्' (२८४१) । भावेऽकर्तरि च कारके संज्ञायामिति च निवृत्तम् । राज्ञा भुज्यन्ते राजभोजनाः शालयः । 'नपुंसके भावे कः' (३०८०) ।

3289. The affix 'ani' comes after a verb when the particle 'nañ' is in composition with it, and the sense implied is that of cursing.

The anuvṛitti of the word 'optionally' does not extend to this aphorism. The word आक्रोश means to curse. This supersedes the affixes क्तिच् &c. Thus अकरणिस्ते वृषल भूयात् 'may failure be to thee, O sinner'! तस्याकरणिरेवास्तु 'may he be disappointed'. So also अजीवनिस्ते शठ भूयात् । अप्रयाणिः ।

Why do we say 'when meaning to curse'? Observe अकृतिस्तस्य कटस्य 'the non-making of his mat'.

Why do we say 'when नञ् is in composition'? Observe वृतिस्ते वृषल भूयात् 'may death be to thee, O sinner'!

३२८९ । क । कृत्यल्युटो बहुलम् ॥ ११३ ॥

वृत्तिः ॥ कृत्यसंज्ञकाः प्रत्यया ल्युट् च बहुलमर्थेषु भवन्ति ॥

3289A. The affixes called 'kritya' (III. 1. 95) and the affix 'lyut', are diversely applicable and have other senses than those taught before.

The anuvṛitti of the phrases 'when denoting action' and 'when the relation of the word formed to its parent verb is not that of an agent', which began with sūtras III. 3. 18 and 19, does not extend to this sūtra or further. By saying 'diversely' we mean that they occur in other places than those where ordained by the rules. Thus the *kritya* affixes are ordained to come when 'act' or 'object' is to be expressed, but they come also when the *kāraka* is other than the objective. Thus स्नानीयं घृणम् 'powder for bathing'; दानीयो ब्राह्मणः 'a Brāhmaṇa' to whom a donation is to be made'. In the first of these examples the 'powder' is the 'instrument' expressible by the 3rd case, and in the second the 'Brāhmaṇa' is the recipient expressible by the fourth case; so that in both cases the affix is applied without any express rule.

Similarly, ल्युट् is ordained to come in denoting instrument, location, and a verbal noun (III. 3. 115 and 117). But it is applied in other senses also. Thus राजभोजनाः शालयः 'halls for the eating of kings'; राजाच्छादनाणि वासराणि 'dresses to be worn by the 'king'.

By using the word 'diversely', even the *krīṭ* affixes are applied in places other than those expressly ordained. Thus पादाभ्यास् द्विवृते = पादहारकः । गले चोच्यते = गलेचोचकः । For accent see VI. 2. 150.

३२८९ । ख । नपुंसके भावे क्तः ॥ ११४ ॥

वृत्तिः ॥ नपुंसकलिङ्गे भावे घातोः क्तः प्रत्ययो भवति ॥

3289B. The affix 'kta' is added to the root, when action is expressed, the word being in the neuter gender.

These are neuter abstract nouns : thus, हसितस् 'laugh'; जल्पितस् 'speech'; शयितस् 'sleeping'. So also गतं, चरितं &c.

३२९० । ल्युट् च । ३ । ३ । ११५ ।

हसितस् । हसनस् । योगविभाग उत्तरार्धः ।

3290. The affix 'lyuṭ' is added to the root, when the name of an action is expressed, in the neuter gender.

Thus हसनं छात्रस्य 'the laughter of the student'; शोभनं 'beauty'; जल्पनं 'speech'; शयनं 'sleep'; आसनम् 'seat'. So also हसितं ॥

The separation of this sūtra from the last, in which it might well have been included, is for the sake of the subsequent aphorism, in which the anuvṛitti of *lyuṭ* only runs, and not that of क्त ।

३२९१ । कर्मणि च येन संस्पर्शात्कर्तुः शरीरसुखम् । ३ । ३ । ११६ ।

येन स्पृश्यमानस्य कर्तुः शरीरसुखमुत्पद्यते तस्मिन्कर्त्रण्युपपदे ल्युट् स्यात् । पूर्वेषु सिद्धे नित्यसमासार्थे वचनम् । पयः पानं सुखम् । 'कर्तरि' इति क्तिप् । गुरोः स्नापनं सुखम् । नेह गुरुः कर्ता किं तु कर्म ।

3291. The affix 'lyuṭ' is added to a root, when the name of an action is expressed in the neuter gender; provided that the verb has in construction with it, such a word in the accusative case, as indicates the thing, from the contact with which, there arises a pleasant sensation corporally to the agent.

This sūtra is thus translated by Bohtlingk :—"The affix ल्युट् comes in connection with an object, when through the contact with that, the agent of the action feels a lively pleasure". Though the affix *lyuṭ* would have presented itself by the last aphorism, under the circumstances mentioned in this sūtra, the framing of this sūtra, is really for the purpose of teaching, that the compound so formed is a नित्य or invariable compound i. e. a compound which cannot be analysed into its component members:—for every उपपद compound is a नित्य compound, (II. 2. 19). Thus पयः पानं सुखं 'the pleasure of drinking milk'; आदनभोजनं सुखं 'the pleasure of eating rice'.

Why do we say 'when the word in construction is in the accusative case'? Observe दृष्टिकाया उत्थानं सुखं 'rising from a bed of dawn is pleasant'.

Here there is no compounding as the upapada हलिका is in the ablative case.

Why do we say 'from the contact'? Observe अग्निकुण्डस्योपासनं सुखं 'it is pleasure to sit near by a fire-hearth'. Here there being no contact between 'fire' and 'body', there is no compounding.

Why do we say 'to the agent'? Observe गुरोः स्नापनं सुखं 'to the teacher it is pleasure, when he is made to bathe'. Here the word गुरुः is not the agent, but the object of the verb स्नापयति ।

Why do we say 'corporally'? Observe पुत्रस्य परिष्वजनं सुखम् 'embracing of the son is a pleasure'. Here the pleasure is a mere mental satisfaction and not a physical one.

Why do we say 'a pleasant sensation'? Observe कंटकानां सर्दनं दुःखम् 'it is painful to rub thorns'. In all the above counter-examples there is no compounding; see II. 2. 19 S. 782 and the connected sūtras.

३२९२ । वा यौ । २ । ४ । ५९ ।

अजेर्दी वा स्यादौ । प्रवयणम् । प्राजनम् ।

3292. वी is optionally the substitute of अन् when the affix यु (III. 3. 15 S. 3290.) follows.

This declares an option in the case of the affix ल्युट्, the word यु in the sūtra refers to this affix; as, प्रवयणः or प्राजो दण्डः 'driving stick or whip'.

३२९३ । करणाधिकरणयोश्च । ३ । ३ । ११९ ।

ल्युट् स्यात् । इधमप्रवृत्तः कुटारः । गोदोहनी स्याली । खलः प्राकरणाधिकरणयोरित्यधिकारः

3293. The affix 'lyut' comes after a root, when the relation of the word to be formed to the verb is that of an instrument or location.

Thus इधमप्रवृत्तः 'an axe' (lit. an instrument for cutting wood); पलाशशतनः 'palāsa-cutter'; गोदोहनी 'a milk-pail' (a vessel into which milk is milked); so also सक्तुधानी । In other words, this affix expresses also the idea of the instrumental case (a tool), and of the locative case (a repository). The anuvṛitti of the words instrument and location extends up to S. 3304 inclusive.

३२९४ । अन्तरदेशे । ८ । ४ । २४ ।

अन्तः शब्दादन्तेर्नस्य णः स्यात् । अन्तर्हणनम् । देशे तु अन्तर्हणनो देशः । अतपूर्वस्येत्येव । अन्तर्हणन्ति । 'तपरः' किम् । अन्तरधानि ।

3294. The न preceded by short अ of the root हृ is changed into ण, when the root follows the upasarga अन्तर, and the word does not mean a country.

Thus अन्तर्हणयते and अन्तर्हणनम् ॥

Why do we say “when not meaning a country अदेशे?” Observe अन्तर्यनो देशः ॥

The phrase अतुल्यस्य “preceded by short अ” of sūtra VIII. 4. 22 S. 359 is to be read into this sūtra also. Observe, अन्तर्यनन्ति ॥

Why do we say “short अ?” See अन्तर्यानि ॥ The word antar is an upasarga for the purposes of ऋ change, by the vārtika under I. 4. 65 ; S. 766 therefore, it would have caused the ऋ change by VIII. 4. 22. The present sūtra is made, to show that the change takes place only then, when it does not mean a country.

३२९५ । अयनं च । ८ । ४ । २५ ।

अयनस्य षोऽन्तः शब्दात्परस्य । अन्तरयणम् । अदेश इत्येव । अन्तरयनो देशः ।

3295. The न of अयन is changed to ऋ, when preceded by the word अन्तर, and the word does not denote a country.

Thus अन्तरयणं शोभनम् ॥ Why do we say “not denoting a country”? Observe अन्तरयनो देशः ॥ This ऋ change would have taken place by VIII. 4. 29, this special sūtra is for अदेश purposes. The word अयन is formed by रुट् added to अय् or इय् ॥

३२९६ । पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण । ३ । ३ । ११८ ।

3296. The affix ‘gha’ generally comes in the sense of an instrument or location, after a root, when the word to be formed is a name and is in the masculine gender.

The force of the word प्रायेण ‘generally’ is to show that this rule is not a universal rule. Thus दन्तच्छदः ‘the lip’. छादि ‘to cover’ + घ (VI. 4. 96 S. 3297. See below) = छदः lit. ‘that by which the teeth are covered’; so also उरच्छदः ‘a breast plate’; घटः । These denote instruments.

So also in denoting ‘location’. Thus आ + कु + घ = आकरः ‘a mine’, so named because men work (*akurvanti*) in it, आलयः ‘house’ that in which men settle down.

Why do we say ‘in the masculine gender’? Observe प्रसाधनम् ‘a comb’; (lit. that by which men decorate). Here the affix is *lyut*.

Why do we say ‘when the complete word so formed is merely an appellative’? Observe महरणो दण्डः ‘the beating stick’.

The indicatory च् is merely qualifying for the application of sūtra VI. 4. 96, S. 3297 by which after the causative छादि, when घ is added, the long आ is shortened.

३२९७ । छादेर्घेऽह्वयुपसर्गस्य । ६ । ४ । ९६ ।

द्विप्रभृत्युपसर्गहीनस्य छादेर्ह्रस्वः स्याद्वे परे । दन्ताश्छादान्तेऽनेन दन्तच्छदः । आकुर्वन्त्य-स्मिन्नाकरः ।

3297. The penultimate of the Churādi ङ् is shortened

before the affix च (III. 3. 118), when not preceded by two prepositions (or more).

As उररुद्धदः, प्रच्छदः, दन्तच्छदः ॥ But समुपच्छादः with two prepositions. The same when preceded by more than two prepositions, as समुपातिच्छादः ॥ The elision of णि of छादि &c., by VI. 4. 51 S. 2313 should not be considered as asiddha (VI. 4. 22 S. 2183) or sthānivat (I. 1. 57 S. 50), otherwise there would be no *penultimate* to be shortened.

३२९८ । गोचरसंचरवह्व्रजव्यजापणनिगमाश्च । ३ । ३ । ११९ ।

चान्ता निपात्यन्ते । 'हलश्च' (३३००) इति वक्ष्यमाणस्य चञोऽपवादः । गावश्चरन्त्यस्मिन्निति गोचरो देशः । संचरन्तेऽनेन संचरो मार्गः । वहन्त्यनेन वहः स्कन्धः । वृजः । व्यजस्तापवृन्तश्च । निपातनाद्वीभावो न । आपणः पयस्थानश्च । निगच्छन्त्यनेन निगमश्छन्दः । चात्कषः । निकषः ।

3298. And the words 'gochara', 'sañchara', 'vaha' 'vraja', 'vyaja', 'āpana' and 'nigama' are anomalous.

These words are irregularly formed by the affix च with the same force as in the last aphorism. This is an *apavāda* or exception to rule III. 3. 121, S. 3300 by which after roots ending in consonants, the affix चञ् is added. Thus गोचरः 'pasturage', (lit. that in which the cows graze); संचरः 'a passage', (lit. through which they move); वहः 'a vehicle' (lit. by which men are carried); वृजः 'a cow-pen, (by which they go); व्यजः 'a fan' (by which they move the air); the anomaly in this consists in not replacing the अञ् of व्यञ् (चि + अञ्) by the substitute वी as required by sūtra II. 4. 56 S. 2292; आपण 'a market' (lit. that in which men come and traffic); निगमः 'the Veda', 'a market' (that into which they enter)

The force of the word च in this aphorism is to include other words also, which have not been already mentioned. Thus कषः, निकषः 'a touch-stone' (lit. that on which they rub).

३२९९ । अवतृक्षोर्यञ् । ३ । ३ । १२० ।

अवतारः कूपादेः । अवस्तारो जवनिका ।

3299. The affix 'ghañi' comes after the roots 'tri' (to cross) and 'stri' (to spread), when the upasarga 'ava' is in composition with them, and when the word so formed is an appellative related to the verb either as an instrument or as a location.

This supersedes च. The ञ् is indicative and causes the vṛiddhi of अ (VII 2. 115 S. 254) and is also for the sake of regulating the accent (VI. 1. 195, 197 S. 3678, 3686). The indicative च् is useful in the subsequent aphorism where it changes the palatals into gutturals. Thus अवतारः "the descent" into the well &c. अवस्तारः 'a screen round a tent'.

How do we apply अवतार also in phrases like अवतारो नदाः 'the descent of rivers', for here the word *avatāra* is not an appellative? This use is

also allowed, because the anuvṛitti of the word प्राव is understood here also; so that these words *avatāra* &c. may be employed in senses other than appellative.

३३०० । हलश्च । ३ । ३ । १२१ ।

हलन्ताद्वञ्ज्यात् । पापवादः । रमन्ते योगिनोऽस्मिन्निति रामः । अपमृज्यतेऽनेन व्याध्यादि-
रित्यपामार्गः । विमार्गः समूहनी ।

3300. And after a verb ending in a consonant, comes the affix 'ghañ', (when the word to be formed is masculine, and related to the verb as an instrument or a location, and there- by the palatal is changed into a guttural).

The whole of the phrase within brackets is to be read into this sūtra from III. 3. 118 S. 3296. This excludes च. Thus लेखः 'a writing' (that in which something is inscribed); वेदः 'the Veda' (that by which all is known); वेषः 'dress' (that which is *entered into*); वन्धः 'obstruction'; मार्गः 'a way' (that on which they seek); अपामार्गः 'a plant' (that by which disease or the like is cleared away); रामः 'Rāma' (i. e. in which the devout delight); विमार्गः

३३०१ । अध्यायन्यायोद्यावसंहाराश्च । ३ । ३ । १२२ ।

अधीयतेऽस्मिन्नध्यायः । नियन्त्युदा वन्ति संहरन्त्यनेनेति विग्रहः । * अवहाराधारावाया-
नामुपसंख्यानम् *

3301. And the words 'adhyâya', 'nyâya', 'udyâva', and 'samhâra', are anomalous.

These words are formed by adding the affix चञ् to the exclusion of च which would have come by III. 3. 118 S. 3296. All these words are derived from roots which end in vowels. Thus अधि + द + चञ् = अध्यायः 'a chapter or book' (lit. that in which they read); नी — न्यायः 'logic, justice', (lit. नियन्ति अनेन that by which men are *led*); उत् + यु — उद्यावः 'mixture' (lit. उद्द्युवन्ति अनेन that in which they *blend*); सम् + ह — संहारः 'destruction' (lit. संहरन्ति अनेन by which they are destroyed). *Wart* :—avahâra, âdhâra and âvâya should be enumerated. आ + धृ — आधारः 'support' (lit. in which anything is held); आ + वि — आवायः = आवयन्ति अस्मिन् । So also अवहारः ।

३३०२ । उदङ्कोऽनुदके । ३ । ३ । १२३ ।

उत्पूर्वादङ्गतेर्घञ्स्यात् न ह्रदके । घृतमुदच्यते उद्विज्यतेऽस्मिन्निति घृतोदङ्गश्चर्मसं भाषणम् ।
'अनुदके' किम् । उदकोदङ्गनः ।

3302. The word 'udañka' is anomalous, when the sense of the root refers to subjects other than 'water'.

The word is thus formed : उत् + अञ्च + चञ् = उदङ्गः 'a vessel'.

Would not the affix चञ् have come by sūtra III. 3. 121, S 3300 why then this aphorism? This is made a separate aphorism in order to prohibit the application of the affix, where the word to be formed means 'water'.

Thus तैलोदकः 'a leathern vessel for oil'. So also घृतोदकः ।

Why do we say 'when not referring to 'water'? Observe उदकोद्वहनः 'a bucket for drawing water' (उ + अद् + लुट्).

३३०३ । जालमानायः । ३ । ३ । १२४ ।

आनीयन्ते मत्स्यादयोऽनेनेत्यानायः । 'जालम्' इति किम् । आनयः ।

3303. The word 'ânâya' is irregularly formed when meaning 'a net'.

The word is thus formed in the sense of instrument. अ + नी + घञ् = आनायः 'a net (by which they are caught); as आनायो मत्स्यानां 'a net for fish'; आनायो वृगाणां 'a net for wild deer &c'. Why do we say 'not'? Observe आनवः ॥

३३०४ । खनो घ च । १ । ३ । १२५ ।

चादघञ् । आखनः—अखनः । चित्करणसम्यतोऽप्ययमिति ज्ञापनार्थम् । तेन भगः पदमित्यादि । 'खनेर्ङङरेकेऽवका वाच्यः *' । आखः—आखरः—आखनिकः—आखनिकवकः । एते खनिजवचनाः ।

3304. The affix 'gha' as well as 'ghañ' comes after the verb 'khan' (to dig), (when the word to be formed is an appellative related to the verb as instrument or location).

The affix घञ् has been read into the sūtra by force of the word च ।

Thus आखनः or अखनः 'a spade, a hoe.' The indicatory घ serves no purpose in the case of khan, for the rule of gutturalisation (VII. 3. 52. S. 2863) has no applicability here. Therefore, since some scope must be given to 'घ' we infer that it applies to roots other than खन् also. As भगः । पदम् । (neut.)

Vart.—The affix ङ also comes in this sense after the verb खन्. Thus आखन् + ङ = आखः 'a spade'. The indicatory ङ shows that the final portion called टि should be elided.

Vart.—The affix डर also comes in the same sense : as आखरः a spade.

Vart.—So also the affix इक; as आखनिकः 'a spade'.

Vart.—So too the affix इकवक as आखनिकवकः 'a spade'.

३३०५ । ईषद्दुःसुषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल् । ३ । ३ । १२६ ।

करणाधिकरणयोरिति निवृत्तम् । एषु दुःखसुखार्थेषूपपदेषु खल्स्यात् । 'तयोरेव-' (२८३३) इति भावे कर्मणि च । कृच्छ्रे । दुष्करः कटो भवता । अकृच्छ्रे । ईषत्करः । सुकरः । '* निमि-
नीलिण्यां खलचोरात्स्व' नेति वाच्यम् *' । ईषन्निमयः । दुष्प्रमयः । सुविलयः । निमयः । मयः ।
लयः ।

3305. In the sense of 'hard and difficult' or 'light and easy', the affix 'khal' is added to a verb, when 'ishad', and 'dur' and 'su' are combined with it as upapadas.

The anuvṛtiti of the phrase 'when related as instrument or location' ceases with this aphorism. The word कृच्छ्र means heavy, and दुर् has the force of conveying that sense. The word अकृच्छ्र means 'light, easy'; and the words ईषद् and सु convey that sense. The affix comes with the force

of bhāva. and karma (S. 2833). Thus ईषत्करो भवता कटः 'a mat is made easily by you'; so also दुष्करः 'made with difficulty'; सुकरः 'made with ease'. Similarly ईषद्भोजः 'eating pleasantly'; दुर्भोजः and सुभोजः ।

Why do we say 'after ईषत् &c. ? See कृच्छ्रेण कार्यः कटः 'the mat which is made with difficulty'.

Why do we say 'when meaning 'hard or light'? Observe ईषत्कार्यं 'a small work'.

Of the affix खल्, the letter ख and ल् are indicatory ; ख causing the insertion of a nasal (technically called सुप् augment, VI. 3. 67 S. 2942); and ल् regulates the accent (VI. 1. 193S. 3676). The augment सुप् will be added in the subsequent sūtra, the ख thus has no work in this sūtra.

Vart:—The आ substitution does not take place when the affix अच् (III. 3. 56, III. 1. 134) and खल् III. 3. 126) come after नि, मि नी and लोः as, ईषन्निमयः, निमयो वर्त्तते । ईषत्प्रमयः, प्रमयो वर्त्तते । ईषद् विलयः, विलयो वर्त्तते ॥

३३०६ । उपसर्गात्खल्चजोः । ७ । १ । ६७ ।

उपसर्गादेव लभेनुस्त्वात् । ईषत्प्रलभः । दुष्प्रलभः । सुप्रलभः । उपालभः ॥ 'उपसर्गात्' किम् । ईषत्लभः । लाभः ।

3306. The augment उप is added to लभ् preceded by a Preposition, before the affixes खल् (III. 3 126) and चञ् ॥

Thus ईषत्प्रलभः, सुप्रलभः, दुष्प्रलभः, प्रलभः, विप्रलभः ॥ This is a Niyama rule, and restricts the scope of VII. 1. 64 S. 2582. Before the vowel affixes खल् and चञ्, the root लभ् gets the augment सुप् only then when it is preceded by a Preposition, and not other wise, as ईषत्लभः, लाभो वर्त्तते ॥

३३०७ । न सुदुर्भ्यां केवलाभ्याम् । ७ । १ । ६८ ।

उपसर्गान्तररहिताभ्यां सु दुर्भ्यां लभेनुस्त्वात् खल्चजोः । सुलभम् । दुर्लभम् । केवलाभ्याम् किम् । सुप्रलभः । अतिदुर्लभः । कथं तर्हि अतिसुलभमतिदुर्लभमिति । यदा स्वती कर्मप्रवचनीयी तदा भविष्यति ।

3307. The augment सुप् is not added to लभ् before खल् and चञ् when सु or दुः alone (without another Preposition along with them) precedes the root.

Thus सुलभम्, दुर्लभम्, सुलाभः, दुर्लाभः ॥ But सुप्रलभः, दुष्प्रलभः ॥ The word केवल is used in the sūtra because सुदुर्भ्यां is in the Instrumental case and not in the Ablative. Had it been in the Ablative, there would have been no necessity of using the word केवलं, for the rule would not have applied, when a preposition intervened between these and the root. In अतिसुलभम्, the word अति is not an Upasarga but a Karmapravachaniya; when अति is used as an Upasarga, we have अतिसुलभः ॥ If the words सुदुर्भ्याम् be construed as Ablative, then also the use of केवल is for a purpose similar to that as above.

३३०८ । कर्तृकर्मणोश्च भूकृजोः । ३ । ३ । १२९ ।

कर्तृकर्मणोरीपदादिषु चोपपदेषु भूकृजोः खलस्यात् । 'यथासंख्यं नेष्यते' । कर्तृकर्मणी च धातोर्बन्धवधानेन प्रयोज्ये ईषदादयस्तु ततः प्राक् । '* कर्तृकर्मणोश्चोच्यर्थेयोरिति वाच्यम् *' खित्त्वान्नुस् । अनादयेन दुःखेन भूयते दुरादयम्भवत् । ईषदादयम्भवत् । स्वादयम्भवत् । ईषदादयङ्करः । दुरादयङ्करः । 'चोच्यर्थयोः' किम् आदयेन सुभूयते ।

3308. The affix 'khal' comes after the verbs 'bhū' and 'kri', when the upapadas in composition with them are 'agent' or 'object' preceded by the words 'ishad' &c. in combination with them, meaning 'hard or light'.

Ishṭi :—The rule of respective allocation does not apply. The agent or the object stand immediately near the root, the words ईषत् &c. are placed before them.

Thus ईषदादय भवं 'being enriched easily'; दुरादयं भवत् 'to be enriched with difficulty'; स्वादयं करो देवदत्तो भवता 'Devadutta can be made rich by you easily'.

Vart.—It should be stated that the agent and object in composition should be, as if they ended in the affix च्वि (V. 4. 50 S. 2117). Compare III. 2. 56 and III. 2. 57. S. 2973, 2974. Therefore we do not have it here : स्वादयेन भूयते or आदयेन सुभूयते ॥

३३०९ । आतो युच् । ३ । ३ । १२८ ।

खलोऽपवादः । ईषत्पानः सोमो भवता । दुष्पानः । '* भाषायां शासियुचिदृशिषुचिदृशिष्योः युच्वाच्यः *' । दुःशासनः । दुर्योधन इत्यादि ।

3309. The affix 'yuch' comes after roots ending in long 'ā', (when 'ishad', 'dur' and 'su' are combined as upapadas, in the sense of easily or with difficulty).

The word ईषद् &c. are to be read into this sūtra, not so the words कर्तृकर्मणोः &c. This supersedes the affix खल. Thus ईषत्पानः सोमो भवता 'the soma juice can be lightly drunk by you'; दुष्पानः 'difficult to be drunk'; सुपानः 'easy to be drunk' ईषद्दाने गौर्भवता 'the cow can be given with ease by you'; दुर्दानः, सुदानः &c.

Vart.—In the classical Sanskrit, the affix 'yuch' comes after the verbs शास्, युष्, दृष्, पृष्, and दृष्; as दुःशासनः 'Duhśāsana' दुर्योधनः 'Duryodhana'; दुर्दर्शनः, दुर्दर्पणः, दुर्दर्पणः ।

३३१० । घात्पदान्तात् । ८ । ४ । ३५ ।

नस्य णी न । निष्पानम् । सर्पिष्पानम् । 'पात्' किम् । निर्णयः । 'पदान्तात्' किम् । युष्णाति । पदेऽन्तः पदान्तोऽयमिति सप्तमीसमासोऽयम् । तेनेह न । सुसर्पिकेण ।

3310. After a final in a Pada, the ण is not changed to न् ॥

Thus निष्पानम्, दुष्पानम्; 'the visarga is changed to ण here by VIII. 3. 41. S. 155 and VIII. 4. 29 S. 2635 is debarred. सर्पिष्पानम् (is a genitive com-

pound contra II. 2. 14 S. 708). So also यजुष्पानच् (II. 1. 32 S. 694). The ष is in these two by VIII. 3. 45 S. 159, and VIII. 4. 10 S. 1054 debarred.

Why do we say “षात् after a ष् ?” Observe निर्णयः ॥

Why do we say पदान्तात् ‘final in a Pada’? Observe कुरुषाति, पुष्पाति ॥ The word पदान्त is equivalent to पदे अन्तः or a Locative Tatpurusha; and does not mean final of a Pada. Therefore the rule does not apply here. सुसर्पिष्केण (ins. sg.) सुयजुष्केण ॥ Here the क is added by V. 4. 154. S. 891 शोभनं सर्पिरस्य = सुसर्पिष्क (a Bahuvrihi). The ष is by VIII. 3. 39. S. 153 Before the affix क, the word सुसर्पिस् is a Pada (I. 4. 17 S. 230), and thus स् (ष्) is final of a Pada: but it is final of a preceding member followed by another Pada. The rule, in fact, applies to compounds, the स् being final in the first term.

३३११ । आवश्यकामर्ययोरिनिः । ३ । ३ । १९० ।

अवर्यकारी । यतं दायी ।

3311. The affix ‘nini’ is added to the root in denoting agent, showing that there is some necessity or indebtedness or obligation on the part of the agent in connection with the action denoted by the verb.

Thus अवश्यं कारी ‘must be done’. The compounding here takes place by II. 1. 72. S. 754 So also यतं दायी ‘ought to be given a hundred’.

३३१२ । कृत्याश्च । ३ । ३ । १९१ ।

आवश्यकामर्ययोरित्येव । अवश्यं हरिः सेव्यः । यतं देयम् ।

3312. The affixes called ‘kṛitya’ also come after a root when the sense to be indicated is that of ‘necessity or obligation’.

Thus अवश्यं हरिः सेव्यः ‘Hari must be served necessarily’. भवता खलु अवश्यं कटः कर्तव्यः, करणीयः, कार्यः or कृत्यः ‘you ought to make the mat’; भवता यतं दातव्यं, देयं, &c, ‘you ought to pay a hundred’.

३३१३ । क्तिक्कौ च संज्ञायाम् । ३ । ३ । ३९४ ।

धातोः क्तिक्कश्च स्यादाशिषि संज्ञायाम् । ‘तिबुञ्-’ (३१६३) इति नेट् । भवताद्भूतिः ।

3313. The affixes ‘ktich’ and ‘kta’ are employed after a root, when benediction is intended, provided that the whole word so formed, is an appellative.

The affixes therefore, give the sense of the agent, with the addition that the action is simply the object of a prayer of some one who wishes that that may be the action of that agent, the sense being simply appellative. Thus तन्तिः = तनुतात् ‘a weaver’ (lit. may he weave); सतिः or सतिः = सनुतात् (VI. 4. 45) ‘wealth or gift’; भूतिः = भवतात् ‘success’; सन्निः = सनुतात् ‘respect’. These are examples of words formed by the affix क्तिक् । Of words formed by क्त in this sense, we have देवदत्तः = देवा यनं देयायुः ‘Devadatta (lit. may the Gods give him). Though the affix क्त has already once

been generally ordained, its repetition here is to prevent its being superseded by क्त्विच् । The च् of क्त्विच् is qualifying only, distinguishing it from क्त्विच् &c. and is useful in sūtra VI. 4. 39 below. The affixes do not take वृद् augment (See S. 3163).

३३१४ । न क्त्विचि दीर्घश्च । ६ । ४ । ३० ।

अनिटां वनतितनोत्यादीनां च दीर्घानुनासिकलोपी न स्तः क्त्विचि परे । यन्तिः । रन्तिः । वन्तिः । तन्तिः ।

3314. Before the affix क्त्विच्, the above roots neither drop their nasal nor lengthen their root-vowel

The above roots *i. e.* anudāttopadeśa, ending in a nasal, and वन and तनादि, do not lose their nasal before क्त्विच्. Thus यन्तिः, तन्तिः, वन्तिः ॥ The lengthening would have taken place by VI. 4 15, S. 2666 when the nasal was not elided : that also is prohibited.

३३१५ । सनः क्त्विचि लोपश्चास्यान्यतरस्याम् । ६ । ४ । ४५ ।

सनेतिः क्त्विच्यात्वं वा स्यात्लोपश्च वा । सनुतात् । सातिः । सतिः । सन्तिः । देवा यन् देवासुदैवदत्तः ।

3315. The long आ is optionally substituted for the final of सच् before the affix क्त्विच्; and there is also elision optionally of the Nasal.

Thus we have three forms सातिः, सन्तिः and सतिः ॥ So also देवदत्तः ।

३३१६ । अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा । ३ । ४ । १८ ।

प्रतिषेधार्थयोरलंखल्वोरुपपदयोः क्त्वा स्यात् । प्राचां ग्रहणं पूजार्थम् । 'अनैवाक्ययेन' (१८३) इति नियमान्नोपपदसमासः । 'दा दहो' (३०७७) । अलं दत्वा । 'पुनास्या-' (२४६२) । पीत्व खलु । 'अलंखल्वोः' क्त्वा । ना कार्षीत् । 'प्रतिषेधयोः' क्त्वा । अलंकारः ।

3316. According to the opinion of the Eastern Grammarians, the affix 'kṭvā' comes after a verb, when there are in combination with it, the words 'alam' and 'khalu', expressing the sense of prohibition.

The anuvṛitti of the words 'in the Vedas &c' does not extend further.

Thus अलं कृत्वा 'do not make'; खलु पीत्वा 'do not drink'. पा changed to पी by S. 2462, अलं बाले वदित्वा do not weep, O girl? So also अलं दत्वा (S. 3077) by which दा changed to दद् ।

Why do we say 'when there are अलं and खलु'? Witness माकार्षीः 'do not make'. Why do we say 'when expressing prohibition'? Observe अलङ्कारः 'decoration'.

The phrase 'in the opinion of the Eastern Grammarians' shows that it is an optional rule. Therefore we have अलंरोदनेन 'do not weep'. Or if rule III 1. 94 be applied, then the use of the word प्राचां is for the sake of merely showing respect (pūjārtha); the rule could have well stood without it. There is no upapada compounding because of the restriction of S. 783.

३३१७ । उदीचां माङो व्यतीहारे । ३ । ४ । १९ ।

व्यतीहारेऽयं माङः क्त्वा स्यात् । अपूर्वकालार्थमिदम् ।

3317. According to the opinion of the Northern Grammarians, the affix 'ktvā' is added to the root 'men' (to exchange), when the sense is that of interchange, (though the action denoted by the former word is not prior to the action denoted by the latter word).

३३१८ । मयतेरिदन्यतरस्याम् । ६ । ४ । १० ।

नेङ् इकारोऽन्तादेशः स्याद्वा ह्यपि । अपमित्य याचते । अपभाय । उदीचांग्रहणादथाप्राप्तमपि । याचित्वा अपमयते ।

3318. इ may optionally be substituted for the आ of मा, (मयति) before ह्यप् ॥

Thus अपमित्य अपभाय ॥

Thus अपमित्य याचते 'having offered an exchange, he asks' अप+ने+क्त्वा=अप+मा+ह्यप्=अप+मि+तुक्+य (VI. 1. 45 and 71)=अप+मित्य (VII. 4. 40). This is an optional rule, as the phrase 'according to the northern' indicates. So we have in the alternative, याचित्वाऽपमयते 'having asked he exchanges'; and this is the more general use of *ktvā*; namely, it comes after that verb which is concerned about a time *anterior* to that of the other; see III. 4. 21 S. 3320. The sūtra III. 4. 19. S. 3317 is an exception to III. 4. 21.

The root नेङ् has been exhibited in the sūtra S. 3317 as माङ्, with the vowel आ instead of ए. This indicates the existence of the following Paribhāṣhā:—

"A root, which, when destitute of anubandhas, ends in either ए, ओ or ऐ, must not be considered to have ceased to end in either ए, ओ, or ऐ, when an anubandha has been attached to it." By this Paribhāṣhā दैप् must be regarded as ending in ऐ, and as therefore आ may be substituted for the vowel ऐ (VI. 1. 45), even while प् remains, दैप् does assume the form दाप् and is consequently, by the prohibition अदाप् in sūtra I. 1. 20 S. 2373, forbidden to be termed जु ।

३३१९ । परावरयोगे च । ३ । ४ । २० ।

परेण पुषस्वावरेण परस्य योगे गम्ये धातोः क्त्वा स्यात् । अप्राप्य नदीं पर्वतः । परनदीयोगोऽत्र पर्वतस्य । अतिक्रम्य पर्वतं स्थिता नदी । अवरपर्वतयोगोऽत्र नद्याः ।

3319. The affix 'ktvā' is added to a root, to denote what is situate on that (para) side or on this (avarā) side of something.

The situation on the पर 'the other' side and अवर 'this' side, is called परावरयोगः । Thus अप्राप्य नदीं पर्वतः स्थितः 'the mountain is situate without

having reached the river *i. e.* on this side of the river, the river being on the other side. Here the word पर्वत is qualified by the word नदी which is the point from which the situation is taken; and which in this case, is on the other side of the mountain. Similarly अतिक्रम्य तु पर्वतं नदी स्थिता 'the river is situate on the other side of the mountain'. Here the relation between the 'mountain' and the 'river' is of अवर and पर ।

३३२० । समानकर्तृ कयोः पूर्वकाले । ३ । ४ । २१ ।

समानकर्तृ कयोर्धात्वर्थयोः पूर्वकाले विद्यमानाद्वातोः क्त्वा स्यात् । भुक्त्वा वृजति । द्वित्वम-
तन्त्रम् । स्नात्वा भुक्त्वा पीत्वा वृजति । 'अनुदात्त-' (२४२८) इत्यनुनासिकलोपः । विष्णुं नत्वा
स्तौति । स्वरत्वादेः 'अयुक्तः किति' (२३८९) इति नित्यनिष्ठभावः पूर्वाविप्रतिषेधेन । स्मृत्वा ।
श्रुत्वा । धृत्वा ।

3320. When two actions have the same agent, the affix 'ktvâ' comes after that verb which takes place in a time anterior to that of the other (*i. e.* the Absolutive in 'tvâ' refers to that action which precedes in time).

Thus भुक्त्वा वृजति 'having eaten he goes'; पीत्वा वृजति 'having drunk, he goes'.

The rule is not confined to the case of *two* verbs: thus, स्नात्वा, पीत्वा, भुक्त्वा, दत्वा वृजति 'having bathed, drunk, eaten and given, he goes'.

Similarly from नम् । विष्णुं नत्वा स्तौति 'He praises Viṣṇu, bowing down'. The nasal is elided by S. 2428. In the case of स्वर &c, there is always the absence of the इट् augment, because of the prohibition of S. 2381 by anticipation. As स्मृत्वा, श्रुत्वा and धृत्वा ।

Why do we say 'having the same agent'? When the agents are different, the gerund cannot be used, but the Locative Absolute construction will have to be used to express the same sense. Thus भुक्त्विति ब्राह्मणे गच्छति देवदत्तः the Brâhmana having been fed, Devadatta goes'.

Why do we say 'which denotes *prior* action'? For, if the actions are co-eval, the gerundial construction will not be employed. Thus वृजति च
अरूपति च 'he goes and chatters'.

३३२१ । क्त्वि स्कन्दिस्सन्दोः । ६ । ४ । ३१ ।

एतयोर्नलोपो न स्यात्क्त्वि परे । स्कन्त्वा । ऊदित्वादिङ्वा । स्यान्त्वा-स्यन्दित्वा ।

3321. स्कन्द and स्यन्द retain their nasal before the affix ktvâ

Thus स्कन्त्वा, and स्यन्दित्वा or स्यन्त्वा, the इट् being added when स्यन्द is considered as having an indicatory ऊ in the dhâtupâṭha. When इट् is added, ktvâ is no longer क्त्वि by virtue of I. 2. 18, S. 3322 and elision would not take place, for no rule of elision would apply in that case.

३३२२ । न क्त्वा सेट् । १ । २ । १८ ।

सेट् क्त्वा किन्न स्यात् । शयित्वा । 'सेट्' क्त्वि । कृत्वा ।

3322. The affix *ktvā* when it takes the augment इट् (*i. e.* when it is set) is not *kit*.

Thus शयित्वा । So also स्वेदित्वा, देवित्वा, वर्चित्वा, from स्विद्, दिद् and वृत् (to sweat, 'to shine', 'to be', Why do we say सेट्? Observe कृत्वा, no guṇa.

३३२३ । मृडमृदगुधकुषक्लिशवदवसः क्त्वा । १ । २ । १ ।

अभ्यः सेट् क्त्वा कित् । वृडित्वा । 'क्लिशः कृत्वा-' (३०४८) इति वेट् । क्लिशित्वा-क्लिष्ट्वा । उदित्वा । उषित्वा । 'वदविद-' (२६०८) इति कित्वाच् । रुदित्वा । विदित्वा । सुषित्वा । वृहीत्वा ।

3323. The सेट् *ktvā* is however, *kit* after mṛid 'to be gracious', mṛid 'to squeeze', gudh 'to warp up', kush 'to tear', kliš 'to suffer', vad 'to speak' and vas 'to dwell'.

All the seven verbs mentioned in this sūtra are सेट् verbs, and take an intermediate इ. The क्त्वा before these verbs would not have been *kit* by virtue of the last sūtra; therefore arose the necessity of this sūtra, to provide in anticipation an exception to that sūtra, in favor of these verbs, where the affix *ktvā* is necessarily *kit*. Thus वृडित्वा 'being gracious' वृदित्वा 'having squeezed' गुषित्वा 'having wrapped' कुषित्वा 'having torn', क्लिशित्वा 'having suffered' or क्लिष्ट्वा by S. 3049, उदित्वा 'having spoken' उषित्वा 'having dwelt'. The व of वद् and वच् is changed into उ by the rule of Samprasāraṇa (VI. 1. 15 S. 2409). It is कित् after रुद्, विद्, सुष, वृद् by S. 2609. As रुदित्वा, विदित्वा, सुषित्वा and वृहीत्वा (vocalisation by S. 2412, and lengthening by S. 2562).

Moreover in the case of the verbs गुष्, कुष् and क्लिष्, S. 2617 would have made *ktva* optionally *kit*; the present sūtra makes it necessarily so.

३३२४ । नोपधात्थकान्ताद्वा । १ । २ । २३ ।

सेट् क्त्वा कित्स्याद्वा । अयित्वा-अन्यित्वा । गुफित्वा-गुन्फित्वा । 'नोपधात्' कित् । कोयित्वा । रेफित्वा ।

3324. The सेट् *ktvā* is optionally *kit* after the verbs having a penultimate र् and ending in य् and क्.

The result of being *kit* is that the nasal is dropped. In other words the dropping of the nasal is optional in such verbs. Thus from अय् we have अयित्वा or अन्यित्वा 'having twisted', गुफित्वा or गुन्फित्वा 'having tied round' अयित्वा or अन्यित्वा.

The word "Nishthā" does not govern this sūtra, and comes to an end with the last Ashtādhyāyī sūtra.

This rule does not apply to verbs that have not a penultimate र् though they may end in य् or क्. As कोयित्वा and रेफित्वा 'having reviled' गोफित्वा 'having tied'. Here by S. 3322 the त्वा *trā* being not-*kit*, the vowels of the root रिक्, and गुक् have been gunated.

A verb may have a penultimate र्, but if it has not final य् or क्, the rule does not apply. As खञ्+क्त्वा+खसित्वा 'having dropped' ध्वंसित्वा 'having killed'. Had it been *kit*, the nasal would have been dropped.

३३२५ । वञ्चिलुञ्चयृतश्च । १ । २ । २४ ।

सेट् क्त्वा किद्धा । वञ्चित्वा-वञ्चित्वा । लुञ्चित्वा-लुञ्चित्वा । अतित्वा-अर्तित्वा ।

3325. The set *ktvā* is optionally *kit* after the verbs *vanch*, 'to cheat', *lunch* 'to pluck' and *rit* 'to dare or abhor.'

After the above three verbs, the *ktvā* affix being *set* may or may not be *kit*. As वञ्चित्वा or वञ्चित्वा 'having cheated'. So also लुञ्चित्वा or लुञ्चित्वा 'having plucked' अतित्वा or अर्तित्वा 'having dared'.

When the verb अतृ *rit* takes the affix ईयङ् it is not governed by this sūtra. See sūtra III. 1. 29.

When the *ktvā* is not *set* but *anit*, then there is no option allowed.

As वच + त्वा = वक्तृत्वा.

३३२६ । तृषिमृषिकृशेः काश्यपस्य । १ । २ । २५ ।

सभ्यः सेट् क्त्वा किद्धा । तृषित्वा-तृषित्वा । मृषित्वा-मृषित्वा । कृषित्वा-कृषित्वा । 'रलो व्युपधात्-' (२६१७) इति वा कित्त्वश्च । द्यु तित्वा-द्योतित्वा । लिखित्वा-लेखित्वा । 'रलः' किप् । सेवित्वा । 'व्युपधात्' किप् । वर्तित्वा । 'हलादेः' किप् । ण्वित्वा । 'सेट्' किप् । भुक्त्वा । 'वसतिबुधोरिट्' (३०४६) । उषित्वा । लुषित्वा-लोषित्वा । 'अङ्घ्रेः प्रजायाश्च' (३०४७) इति नित्यमिट् । अङ्घ्रित्वा । गतौ तु । अक्त्वेत्यपि । लुषित्वा-लोषित्वा । 'लुषो विमोहने' (३०४८) इतीट् । विमोहने तु लुञ्चत्वा ।

3326. The set *ktvā* is optionally *kit*, according to the opinion of the Rishi Kāśyapa, after the verbs *trish* 'to be thirsty,' *mṛish* 'to sprinkle,' and *kṛish* to become lean.

As तृषित्वा or तृषित्वा 'having thirsted,' मृषित्वा or मृषित्वा 'having sprinkled,' कृषित्वा or कृषित्वा 'having become lean.' By sūtra 3322 the *set* *ktvā* is never *kit*. This sūtra adds another exception to that general rule.

The special mention of Kāśyapa is for the sake of showing respect. The व is already understood in this sūtra by Anuvṛitti from sūtra 3324.

३३२६ । क । रलो व्युपधाद् धलादेः संश्च । १ । २ । २६ ।

3326A. A root ending in a letter of रल् pratyāhāra (every consonant except च and व), and beginning with a consonant, and having a penultimate उ or इ optionally gunates its vowel before the सेट् *ktvā* and *san*.

Thus द्यु तित्वा or द्योतित्वा । लिखित्वा or लेखित्वा । Why 'ending in a consonant other than च or व'? Observe सेवित्वा where सिच् ends in च ।

Why 'having इ or उ as penultimate'? Observe वर्तित्वा from वृत् where the penultimate is अ ।

Why 'beginning with a consonant'? Observe ण्वित्वा from णच् ।

Why do we say 'सेट् *ktvā*'? Observe भुक्त्वा ।

३३२६ । ख । वसति बुधोरिट् । ७ । २ । ५२ ।

3326B. The affixes *ktvâ* and the *Niṣṭhâ* always get the augment इद् after the roots *vas* and *kṣhudh*.

Thus उचित्वा । लुभित्वा or लोभित्वा ।

३३२६ । ग । अञ्जेः पूजायाम् । १ । २ । ५३ ।

3326C. The *ktvâ* and the *Niṣṭhâ* affixes get इद् after the root añchu 'to honor'.

Thus अञ्जित्वा । But when añch means to go there is the optional form अकृत्वा also.

३३२६ । घ । लुभो विमोहनेः । १ । २ । ५४ ।

3326D. The *ktvâ* and the *Niṣṭhâ* take इद् after √lubbh when not meaning to be greedy.

Thus लुभित्वा or लोभित्वा । But लुब्ध्वा 'being greedy'.

३३२७ । जृज्रश्चयोः क्त्वि । १ । २ । ५५ ।

आभ्यां परस्य क्त्व इद् स्यात् । जरीत्वा-जरित्वा । वृद्धित्वा ।

3327. The affix *ktvâ* takes the augment इद्, after जृ and वरञ्ज् ॥

As जरित्वा or जरीत्वा, and वृद्धित्वा ॥ जृ was prohibited by VII. 2 11, S. 2381 and वृञ् would have been optionally वेद्, as it has an indicatory long ऊ, by VII. 2. 44. S. 2279 Hence this rule. The special mention of *ktvâ*, stops the anuvṛitti of *kta* and *ktavatu*.

३३२८ । उदितो वा । १ । २ । ५६ ।

उदितः परस्य क्त्वा इद्वा । शमित्वा । 'अनुनासिकस्य क्वि-' (३६६६) इति दीर्घः । शान्तत्वा । द्यूत्वा-द्वित्वा ।

3328. The इद् is optionally the augment of *ktvâ*, after a root which has an indicatory short उ ॥

As शमु-शमित्वा or शान्तत्वा the lengthening is by VI 4. 15 S. 2666 तमु-तमित्वा or तान्तत्वा, दमु-दमित्वा or दान्तत्वा ॥ So also द्यूत्वा or द्वित्वा ।

३३२९ । क्रमश्च क्त्वि । ६ । ४ । १८ ।

क्रम उपधाया वा दीर्घः स्यात् । कलादी क्त्वि परे । क्रान्तत्वा-क्रान्तत्वा । 'कलि' क्त्वि । क्रमित्वा । 'पूढश्च' (३०५०) इति वेद् । पवित्वा-पूत्वा ।

3329. The penultimate of क्रम् is optionally lengthened, before the affix *ktvâ* when it is jhalâdi, that is, without the augment इद् ॥

Thus क्रन्त्वा or क्रान्तत्वा; but क्रमित्वा only, with इद् augment. The word कलाः is understood here from VI. 4. 15. S. 2666. But when क्त्वा is replaced by ल्यप्, the rule does not apply: as प्रक्रम्य, उपक्रम्य ॥ This is on the maxim अन्तरङ्गानपि विधीन् बहिरङ्गोल्यप् बाधते 'a bahiranga substitution of ल्यप् supersedes even antaranga rule.'

३३२९ । क । पूङ्गश्च । ७ । २ । ५१ ।

3329A. The kṭvā and the Nishṭhā optionally take इट् after ण् ।

Thus पवित्वा (I 2. 22. S. 3051 causes guṇa), or पूत्वा ।

३३३० । जान्तनशां विभाषा । ६ । ४ । ३२ ।

जान्तानां नशेच्च नलोपो वा स्यात्कृत्व परे । भक्त्वा-भङ्क्त्वा । रक्त्वा-रङ्क्त्वा । 'मस्जि-नशेः-' (२५१७) इति नुस् । तस्य पक्षे लोपः । नष्ट्वा-नंष्ट्वा । 'रधादिभ्वञ्' (२५१५) इतीट्पक्षे । नशित्वा । '* भलादाविति चाच्यस् *' । नेह । अञ्जित्वा । ऊदित्वाङ्गेट् । पक्षे । अक्त्वा-अङ्क्त्वा । 'जनसन-' (२५०४) इत्याच्यस् । खात्वा-खमित्वा । 'दतिस्वयति-' (३०७४) इतीच्यस् । दित्वा । सित्वा । मित्वा । स्थित्वा । 'दधातेर्हिः' (३०७६) । हित्वा ।

3330. The nasal may be optionally elided before kṭvā in a root ending in ज् and in नश् ॥

Thus रङ्क्त्वा or रक्त्वा, भङ्क्त्वा or भक्त्वा, नष्ट्वा or नंष्ट्वा ॥ See VII. 1. 60 S. 2517 for the augment नुस् in नश् ॥ When इट् comes, we have नशित्वा ॥ It takes इट् by S. 2515.

Vart.—The elision of च् takes place before the jhalādi kṭvā and not when it takes the augment इट् । Therefore not in अञ्ज्, which forms its gerund as अञ्जित्वा । The root being ऊदित्, the इट् is optional. Therefore before the jhalādi kṭvā, the forms are अक्त्वा, or अङ्क्त्वा । The final of जन् च् &c. are replaced by खा before kṭvā (S. 2504). Thus खात्वा or खमित्वा । The roots दति, स्वयति get ह् by S. 3074. Thus दित्वा, सित्वा । मित्वा । स्थित्वा ।, The हि replaces घा before kṭvā (S. 3076). As हित्वा ।

३३३१ । जहातेश्च कित्वा । ७ । ४ । ४३ ।

हित्वा । हाङ्स्तु । हात्वा । अदो जग्धिः-' (३०८०) । जग्ध्वा ।

3331. हि is substituted for हा (जहाति) before कृत्वा ॥

As हित्वा राज्यं वनं गतः, हित्वा गच्छति । The rule does not apply to हा जिहीते ॥ There we have हात्वा गतः ॥

The अद् is replaced by जग्ध before kṭvā. As जग्ध्वा ॥ See S. 3080.

३३३२ । समासेऽनञ्पूर्वे कृत्वो ल्यप् । ७ । १ । ३७ ।

अवयवपूर्वपदेऽनञ्प्रसारे कृत्वो ल्यबादेशः स्यात् । तुक् । प्रकृत्य । 'अनञ्' कित् । अकृत्वा । पयुं दासाश्च वयान्नेह । परमकृत्वा ।

3332. In a compound, the first member of which is an Indeclinable but not नञ्; ल्यप् is substituted for कृत्वा ।

Thus प्रकृत्य, ग्रहण्य ॥ The tvā is added by III. 4. 21, the compounding is by II. 2. 18, and तुक् by VI. 1. 71. पार्श्वतः कृत्य. The tvā is added by III. 4. 61. and compounding is by II. 2. 22. नानाकृत्य; द्विधाकृत्य. The tvā is added by III. 4. 62. Why do we say 'in a compound'? Observe कृत्वा कृत्वा. Here the counter example is कृत्वा, which is preceded by an Indeclinable कृत्वा, but as it is not compounded, there is no substitution. Why do we

say 'not preceded by नञ्'? Observe अकृत्वा, अहृत्वा । By explaining anañ as a paryudāsa prohibition, we get परमकृत्वा, उत्तमकृत्वा ॥ But if it were a prasajya pratishedha then the forms would be परमकृत्य. The word अनञ् means other than नञ्, and words of the same class as नञ्, *i. e.* Indeclinables: and does not mean words which are not Indeclinables. The compounds like ज्ञात्वाकालक contained in the class of सङ्ख्यव्यंसक &c. (II. 1. 72), do not take ल्यप् anomalously. Or the word सनासे is in the Locative with the force of specification: and means those compounds which are specifically formed with ktvâ and not any compound in general.

Now by I. 1. 72, ktvâ would denote a form ending with ktvâ; and would include the case of a compound ending in ktvâ. But the general rule is modified by the maxim प्रत्यय ग्रहणे यस्मात् स विहित स्तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम् "an affix denotes, whenever it is employed in grammar, a word-form which begins with that to which that affix has been added and ends with the affix itself." But the affix ktvâ is never ordained after a compound. Therefore, the case of compounds ending in ktvâ, would not be covered by the mere employment of ktvâ. Then comes the maxim कृद् ग्रहणे गति कारकं पूर्वस्यापि ग्रहणं 'a kṛit affix denotes whenever it is employed in grammar, a word-form which begins with that to which that kṛit affix has been added and which ends with the kṛit affix, but moreover should a gati, or a noun such as denotes a case-relation have been prefixed to that word-form, then the kṛit affix must denote the same word-form together with the gati or the noun which may have been prefixed to it." By this a compound also may end in ktvâ. This maxim will cover cases like प्रकृत्य, पार्श्वतः कृत्य but not उच्चैः कृत्य &c. because उच्चैः is neither a gati nor a kâraka. Hence the employment of the word सनासे in the sūtra, and also of the word अनञ्पूर्व, for नञ् is neither a Gati nor a Kâraka.

३३३३ । षत्वसुकीरसिद्धः । ६ । १ । ८६ । ।

षत्वे तु किं च कर्तव्ये एकादेशशास्त्रमसिद्धं स्यात् । कोऽसिचत् । इह षत्वन् । अधीत्य । प्रेत्य । 'ह्रस्वस्य-' (२८५८) इति तुक् ।

3333. The substitution of a single âdeśa is to be considered as to have not taken effect, when otherwise च would have to be changed to ष, or when the augment त् (तुक्) is to be added.

The word असिद्ध means not-accomplished *i. e.* the operation caused by its having taken effect is not produced. The word asiddha always debars operations dependent upon the âdeśa, and gives scope to the operations dependent upon the general rule (असिद्धवचननादेशलक्षणप्रतिषेधार्थापुत्सर्गलक्षणभावाय च ॥)

Thus कोऽसिचत् here च is not changed to ष ॥ The equation is thus exhibited : कत् + असिचत् = कर् + असिचत् (the च changed to र by VIII.

2. 66)=कउ+असिचत् (उ being substituted for र by VI 1. 113)=को+असिचत् (अ-उ=ओ VI. 1. 87)=कोऽसिचत् (ओ-अ=ओ VI. 1. 109). Now applies our sūtra. By VIII. 3. 59, उ coming after ओ required to be changed into ष, but here the single-substitute ओ is considered to be non-effective for this purpose. Similarly कोऽस्य, योऽस्य, कोऽस्मै योऽस्मै ॥

Similarity in अधीत्य there is the addition of त् by VI. 1. 71 S. 2858 though actually preceded by a *long* vowel. That vowel had resulted from the ekādeśa of ई for इ-इ-ए, and this ekādeśa is considered as if non-effective for the purposes of तुक् augment. Similarly in प्र-इ-तुक्-इ-य=प्रेत्य. Here also (अ-इ=ए) is considered asiddha. The तुक् is added by S. 2858.

३३३४ । वा ल्यपि । ६ । ४ । ३८ ।

अनुदात्तोपदेशानां वनतितनेत्यादीनामनुनासिकलोपो वा स्याल्ल्यपि । व्यवस्थितविभाषयम् । तेन मान्तानिटां वा नान्तानिटां वनादीनां च नित्यम् । आगत्य-आगम्य । प्रगत्य-प्रगम्य । प्रहत्य । प्रमत्य । प्रवत्य । वितत्य । 'अदो जग्धिः-' (३०८०) । 'X अन्तरङ्गानपि विधीन्बहिरङ्गो ल्यङ्वाधते X' । जग्धिविधौ ल्यङ्ग्रहणात् । तेन हित्वदत्वात्वेत्वदीर्घत्वश्रुतिटो ल्यपि न । विधाय । प्रदाय । प्रखन्य । प्रस्थाप । प्रक्रम्य । आपृज्य । प्रदीग्य ।

3334. The nasal of the roots mentioned in VI. 4. 37 S. 2428 (*i. e.* anudātta ending in a nasal, and वनादि and तनादि) is optionally elided before the affix ल्यप् ॥

This is a vyavasthita-vibhāṣhā. The option applies to roots ending in ण्. In the case of roots ending in other nasals, the elision is compulsory. Thus प्रवत्य or प्रवम्य, प्रस्य or प्ररम्य, प्रणत्य or प्रणम्य, आगत्य, आगम्य but no option in आहत्य, प्रमत्य, प्रवत्य, वितत्य ॥

By S. 3080, अद् is replaced by जग्ध before ल्यप् । From this we infer the existence of the maxim 'a bahiranga substitution of lyap supersedes, even the antaranga rules'. Because if this maxim did not exist, the substitution of jagdh for अद् before lyap would follow already from the word किति in S. 3080.

In the case of प्रधाय and प्रस्थाप this maxim applies :—अन्तरङ्गानपि विधीन् बहिरङ्गो ल्यप् बाधते "a Bahiranga substitution of ल्यप् supersedes even antaranga rule". What are these antaranga rules superseded by the substitute ल्यप् ? (1) हित्व—the substitution of हि for धा (VII. 4. 42). Thus हित्वा but प्रधाय and not प्रहित्वा ॥ (2) दत्त्वं—the substitution of दद् for दो (VII. 4. 46)—as दत्वा, but प्रदाय and not प्रदत्वा ॥ (3) आत्त्वं as required by VI. 4. 42 : as खात्वा, प्रखाय and प्रखन्य ॥ (4) स्थात्त्वं—as स्थित्वा but प्रस्थाप ॥ (5) ईत्त्वं by VI. 4. 66, as पीत्वा but प्रपाय ॥ (6) दीर्घत्व by VI. 4. 15, as शान्त्वा but प्रशम्य ॥ (7) श्रुट् by VI. 4. 19, as वृष्ट्वा but अष्टृच्छयत् ॥ (8) ऊट्—as कूट्वा ॥ (9) इट् (VII. 2. 56)—देवित्वा but प्रदीग्य ॥

३३३५ । न ल्यपि । ६ । ४ । ६९ ।

ह्यपि परे धुसास्थादेरीत्वं न । घट् । प्रधाय । प्रमाय । प्रगाय । प्रषाय । प्रहाय । प्रसाय । 'जीनातिनिनोति-' (३५०८) इत्यात्वस् । प्रसाय । निमाय । उपदाय । 'विभाषा लीयते' (३५०९) । विलाय-विलीय । णिलोपः । उत्तार्य । विचार्य ।

3335. The ई substitution for आ under VI. 4. 66, S. 2462 does not apply when the absolutive affix ह्यप् follows धु सा, स्था, गा, पा, हा and चा ॥

Thus प्रदाय, प्रधाय, प्रमाय, प्रस्थाय, प्रगाय, प्रषाय, प्रहाय and प्रसाय ॥ The affix ह्यप् as the substitute of क्त्वा, is a क्त्वा affix by I. 1. 56. The आ replaces the vowels of निनो and जीनाति by S. 2508. Thus प्रमाय, निमाय and उपदाय । In the case of ली there is option by S. 2508. As विलाय or विलीय । The णि is elided before lyap. As उत्तार्य, विचार्य ।

३३३६ । ल्यपि लघुपूर्वात् । ६ । ४ । ५६ ।

लघुपूर्वात्परस्य येरयादेशः स्याल्ल्यपि । विगणय्य । प्रणमय्य । प्रवेभिदय्य । 'लघुपूर्वात्' क्त्वा । संप्रधाय्य ।

3336. अच् is substituted for the इ of णि, before the Absolutive affix ह्यप्, when the vowel preceding the इ is light.

Thus प्रणमय्य गतः, संदमय्य गतः, प्रवेभिदय्य, विगणय्य ॥ Why do we say preceded by the short इ? Observe प्रपाय्य गतः the vowel preceding the इ is long. Here VI. 4. 51 applies. The shortening, the elision of च and the elision of अ should not be considered as asiddha, as their place of operation is not the same. Thus अच् + णिच् = णिच्; this आ is shortened by VI. 4. 92, and we have णिच् ॥ This shortening is not to be considered as asiddha, for if asiddha, there being no laghu pūrva, the present rule would not apply. Similarly वेभिदय्य is the Intensive root, its च is elided by VI. 4. 49, this elision is not considered as asiddha, if it were asiddha, the इ of णि would not be laghu. Similarly the elision of अ in गच्छ which is a root which ends in अ, (see Dhātupāṭha Churadi 309), is not considered as asiddha for similar reasons.

३३३७ । विभाषायः । ६ । ४ । ५७ ।

आप्तेर्णेरयादेशो वा स्याल्ल्यपि । प्रापय्य-प्राप्य ।

3337. अच् is optionally substituted for the इ of णि before the affix ह्यप्, after the verb आप् ॥

Thus प्रापय्य or प्राप्य गतः ॥ This however does not apply to the आप् substitute for इङ्, as अच्प्राप्य गतः (VI. 1. 43, VII. 3. 36). The maxim of Pratipadokta applies here.

३३३८ । क्षियः । ६ । ४ । ५८ ।

क्षियो ल्यपि दीर्घः स्यात् । प्रक्षीय ।

3338. A long is substituted for the इ of लि before ल्यप् ॥
As प्रलीय, उपलीय ॥

३३३८ । ल्यपि च । ६ । १ । ४१ ।

वेजो ल्यपि संप्रसारणं न स्यात् । प्रवाय ।

3339. The semivowel of वे is not vocalised when the Participial affix ल्यप् follows.

Thus प्रवाय, उपवाय ॥

३३४० । ज्यश्च । ६ । १ । ४२ ।

प्रज्याय ।

3340. The semivowel of ज्वा 'to grow old' is not vocalised when the affix ल्यप् follows.

Thus प्रज्वाय, उपज्वाय ॥

३३४१ । व्यश्च । ६ । १ । ४३ ।

उपव्याय ।

3341. The semivowel of व्या (व्ये) 'to cover' is not vocalised when the affix ल्यप् follows.

As प्रव्याय, उपव्याय ॥ The separation of this sūtra from the last is for the sake of the subsequent sūtra, in which the anuvṛtti of व्ये runs.

३३४२ । विभाषा परेः । ६ । १ । ४४ ।

परैर्वेजो वा संप्रसारणं स्याद्ल्यपि । तुक्तं बाधित्वा परत्वात् 'इलः' (२५५८) इति दीर्घः । परिबीय-परिव्याय । कथम् सुखं व्यादाय स्वपिति 'नेत्रे निमील्य इत्यति' इति । व्यादानसं-नीलनोत्तरकालेऽपि स्वापहास्योरनुवृत्तेरुदयविवक्षया भविष्यति ।

3342. The vocalisation may optionally take place when च्चे preceded by परि takes the affix ल्यप् ॥

Thus परिबीय झृपस् or परिव्याय ॥ The augment तुक् presented by VI. 1. 71 is debarred by VI. 4. 2. S. 2559 which causes the lengthening of the vowel: since VI. 4. 2 is subsequent to VI. 1. 71.

Vart.—The phrase सुखम् व्यादाय स्वपिति नेत्रे निमील्य इत्यति 'he sleeps, with his mouth open, and laughs with his eyes closed', is void, though the affix क्त्वा is not added to the verb denoting prior action. For he sleeps first, and then while so sleeping, he gapes: similarly he laughs first and then closes the eyes. So no ktvā can be properly added under these conditions to verbs denoting subsequent action. There being no ktvā, a fortiori there can be no lyap also. The vartika makes an exception. Though the 'sleeping' and 'laughing' preceded the action of 'gaping' and 'closing of eyes', yet as they *subsist* even after 'gaping' and closing of eyes', they may be said in so far to be *subsequent* to these.

३३४३ । आभीक्ष्यं णमुल्च । ३ । ४ । २२ ।

पौनः पुन्ये ऋतये पूर्वविषये णमुल्स्यात् क्त्वा च । द्वित्वम् । स्मरंस्मरं नमति शिवम् । स्मृत्वास्मृत्वा । पायंपायम् । भोजंभोजम् । आर्वंआर्वम् । 'चिण्णमुलोः-' (२७६२) इति णमुल्परं शौ वा दीर्घः । गानंगानम्-गसंगमम् । 'विभाषा चिण्णमुलोः' (२७६५) इति नुक्त्वा । लम्भंलम्भम्-लाभंलाभम् । व्यवस्थितविभाषयोपसृष्टस्य नित्यं नुस् । प्रलम्भंप्रलम्भम् । 'जाग्रोऽविचिण्ण-' (२४८०) इति गुणः । जागरंजागरम् । ययन्तस्याप्येवम् ।

3343. The affixes 'namul' and 'ktvâ' come after a root, when re-iteration is to be expressed.

The phrases 'when the agent of both the verbs is the same' and 'after the verb whose action occurs first in time' are to be read into this sūtra to complete the sense. The force of च is to introduce the affix क्त्वा into this sūtra. The affixes ktvâ and namul express 're-iteration' then only when the verb is doubled, and not singly. See rule VIII. 1. 4. S 2140. Thus स्मरं स्मरं नमति शिवम् "Constantly remembering he bows to Shiva." So also we may have स्मृत्वा स्मृत्वा नमति शिवम् conveying the same sense. Similarly पायंपायं or भोजं भोजं or आर्वं आर्वं &c.

By VI. 4. 93 S. 2762 there is optional lengthening of the penultimate vowel before namul, as गानं गानं or गसं गसं । This is of course confined to the causative णिद् roots.

In the case of the root labh, there is optionally the augment नुस् inserted, as लम्भम् लम्भम् or लाभं लाभम् by VII. 1. 69 S. 2765. But we have already explained in that sūtra that the option taught therein is a restricted one (vyavasthita vibhâsâ) and the नुस् is compulsory and not optional after pra &c. Thus प्रलम्भम् प्रलम्भम् only one form. In the case of √jâgri there is guṇa by VII. 3. 85 S. 2480 as जागरम् जागरम्. The same is the case when the root takes the causative णि also.

३३४४ । नयद्यनाकाङ्क्षे । ३ । ४ । २३ ।

यच्छब्द उपपदे पूर्वकाले यत्प्राप्तं तन्न यत् पूर्वोत्तरे क्रिये तद्वाक्यमपरं नाकाङ्क्षते चेत् । यदयं भुङ्क्ते ततः पचति । इह क्त्वाणमुलौ न । 'अनाकाङ्क्षे' किम् । यदयं भुक्त्वा व्रजति ततोऽधीते ।

2344. The affixes 'ktvâ' and 'namul' are not added to a root, when the word 'yad' is used, in a simple sentence, which does not depend upon another to complete the sense.

The word आकाङ्क्षा means 'inter-dependence' or the inability of a word, phrase or sentence, to indicate the intended sense in the absence of another word, phrase, or sentence. In other words, when there are two actions one prior and another subsequent, and they complete the sense of the sentence, without standing in need of any other verb; in such a case, ktvâ and namul are not used, when the word yad is in composition. This sūtra prohibits the affix ktvâ also, though the affix namul is in immediate context. Thus यदयं भुङ्क्ते ततः पचति, यदयमधीते ततः श्येते, having eaten, he cooks; having read, he sleeps'.

But when there is inter-dependence or आकांक्षा, we have यद्यं भुक्त्वा व्रजति, अधीत एव ततः परम् । Professor Bothlingk translates it thus : " In connection with यद् the above-mentioned Absolutives will not be applied, unless the two verbs required one more as complement."

३३४५ । विभाषाग्रेप्रथमपूर्वेषु । ३ । ४ । २४ ।

आभीक्ष्य इति नानुवर्तते । एवमुपपदेषु समानकर्तृकयोः पूर्वकाले कृत्वाणुलो वा स्तः । अग्रेभोजं व्रजति । अग्रेभुक्त्वा । प्रथमंभोजम्-प्रथमंभुक्त्वा । पूर्वभोजम्-पूर्वभुक्त्वा । पक्षे लडादयः । अग्रे भुङ्क्ते ततो व्रजति । आभीक्ष्ये तु पूर्वधिमतिवेषेन नित्यमेव विधिः । अग्रे भोजभोजं व्रजति । भुक्त्वाभुक्त्वा ।

3345. The affixes 'ktvá' and 'namul' come optionally after that verb which denotes the prior action, when both verbs have the same agent, provided that the following words are in composition:—'agre', 'prathama' and 'pûrva'.

This is an *Aprāpta-vibhāshā*. The word 're-iteration' is not understood here. Thus अग्रे, भोजं व्रजति 'having first eaten he goes'. In the same sense we may use also अग्रे भुक्त्वा व्रजति । Similarly प्रथमं भोजं व्रजति or प्रथमं भुक्त्वा व्रजति । Similarly पूर्वं भोजं व्रजति or पूर्वं भुक्त्वा व्रजति ।

By using the word 'optionally' it is indicated, that the regular Tenses, such as the Present &c, may be employed also. Thus अग्रे भुङ्क्ते ततः व्रजति 'he eats first and then goes'. The rule is compulsory when re-iteration (S. 3343) is denoted, for then that rule, though prior, will debar this subsequent rule. As अग्रे भोजं भोजं व्रजति or भुक्त्वा भुक्त्वा ।

३३४६ । कर्मण्याक्रोशे कृजः खमुञ् । ३ । ४ । २५ ।

कर्मण्युपपद आक्रोशे गर्ह्ये । चौरकारणाक्रोशति । करोतिस्वरारणे । चौरशब्दमुच्चार्यत्यर्थः ।

3346- The affix 'khamuñ' is added to the verb 'kri' (to utter), when a word in the accusative case is in construction with it, if the sense intended implies 'abuse'.

Of the affix खमुञ्, the efficient portion is अच्; the indicatory ख introduces the augment जुष् (VI. 3. 67 S. 2942). Thus चौरं कारणाक्रोशति 'he reviles him as thief, i. e. calls out in abuse 'thou art a thief, thou art a robber, &c.' The person is not really made a thief, but making him a thief is to express one's indignation. The verb कृ here means 'to utter'.

३३४७ । स्वादुनि यमुल् । ३ । ४ । २६ ।

स्वादुर्गेषु कृजो यमुल्स्यादेककर्तृकयोः पूर्वकाले । पूर्वपदस्व नान्वत्वं निपात्यते । अस्वादुं स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते स्वादुंकारं भुङ्क्ते । संपन्नकारम् । लवणकारम् । संपन्नलवणशब्दो स्वादुमर्थादौ । वासरूपेण क्त्वापि । स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते ।

3347. (When the actions, signified by the verbs 'kṛi' and another, have the same agent), the affix 'ṇamul' is added to the verb 'kṛi' (which is concerned about a time anterior to that of the other), provided that a word signifying 'sweet' is in composition.

The words within brackets are to be read into the sūtra by anuvṛitti from III. 4. 21 S. 3320. Thus खादुङ्कारं or लवणंकारं भुङ्क्ते 'he eats, having made his food sweet or seasoned. So also संपन्नंकारं। The words संपन्नं and लवणं are synonyms of स्वादु।

In the sūtra, the word स्वादुच् is used ending with a च्. It is an anomalous form, and indicates that a च् must be added to the upapadas in these cases; the object served by this form being that rule IV. 1. 44 S. 502, by which feminine of words like स्वादु ending in उ is formed by long ई, does not apply here. Thus स्वाद्वीच् कृत्वा यवागूस् भुङ्क्ते = स्वादुङ्कारं यवागूस् भुङ्क्ते। Here though यवागू is feminine, the attribute is still स्वादु and not स्वाद्वी।

By applying III. 1. 94 S. 2830 we have the affix च्वा in the alternative. Thus स्वादु कृत्वा भुङ्क्ते। All these affixes form abstract nouns (भाव) as they have the sense of the affix तोषुन् (III. 4. 16 S. 3443). In connection with णमुल्, the Instrumental case can not, however, be used, i. e. we cannot use the Passive construction; e. g. स्वादुंकारं यवागूर्भुज्यते देवदत्तेन will be wrong.

३३४८ । अन्यथैवकथमित्यंशु सिद्धाप्रयोगश्चेत् । ३ । ४ । २९ ।

एषु कृजो णमुल्स्यात् । सिद्धोऽप्रयोगोऽस्यैवंभूतश्चेत्कृज् । व्यर्थत्वात्प्रयोगानर्ह इत्यर्थः । अन्यथाकारच् । एवंकारच् । कथंकारच् । इत्थंकारं भुङ्क्ते । इत्थं भुङ्क्ते इत्यर्थः । 'सिद्ध-' इति क्विप् । शिरोऽन्यथा कृत्वा भुङ्क्ते ।

3348. When the words 'anyathâ' (otherwise), 'evam' (so), 'katham' (how) and 'ittham' (thus) are compounded with the verb, then 'ṇamul' comes after 'kṛi' (to make), if it be such that its omission would be unobjectionable.

When is the non-employment of कृज् valid? When the same sentence will remain correct by omitting कृ, i. e. when without employing it, the same idea will be expressed. Thus अन्यथाकारं, एवंकारं, कथंकारं or इत्थंकारं भुङ्क्ते 'he eats otherwise, he eats so, how does he eat, or he eats thus'. In fact, the sentence अन्यथाकारं भुङ्क्ते is equivalent to अन्यथा भुङ्क्ते ।

Why do we say 'if the non-employment would be valid? Witness अन्यथा कृत्वा शिरो भुङ्क्ते 'he eats, having turned his head aside'. Here कृज् could not be spared.

३३४९ । यथातथयोरसूयाप्रतिवचने । ३ । ४ । २८ ।

कृजः सिद्धाप्रयोग इत्येव । असूयया प्रतिवचने । यथाकारमर्हं भोक्ष्ये तथाकारं भोक्ष्ये किं तवानेन ।

3349. The affix 'ṇamul' is added to the root 'kṛi' (to make), when the words 'yathâ' and 'tathâ' are compounded with

it, and the sentence denotes an angry reply (if the omission of 'kriñ' is unobjectionable).

When one questions or replies in indignation, displeasure or anger, then is this construction valid. Thus यथाकारं भोक्ष्ये, किं तवानेन 'I will eat in that way; what is that to you'? Similarly यथाकारं भोक्ष्ये, किं तवानेन ।

Why do we say 'when an angry reply is made'? Observe यथाकृत्वाऽहं भोक्ष्ये तथा त्वं द्रक्ष्यसि 'in what way I will eat, that thou wilt see'.

Why do we say 'when the omission of कृञ् would be valid'? Witness यथाकृत्वाऽहं शिरो भोक्ष्ये किं तवानेन 'what is that to you, in what way turning my head I will eat'?

३३५० । कर्मणि दृशिविदोः साकल्ये । ३ । ४ । २९ ।

कर्मण्युपपदे णमुत्स्यात् । कन्यादर्शं वरयति । सर्वाः कन्या इत्यर्थः । ब्राह्मणवेदं भोजयति । यं यं ब्राह्मणं जानाति लभते विचारयति वा तं सर्वं भोजयतीत्यर्थः ।

3350. When the object is compounded with it, the verb 'driś' (to see), or 'vid' (to know), takes the affix 'namul', to denote the total number of such objects.

Thus कन्यादर्शं वरयति 'he woos every girl that he sees i. e. all the girls seen'. ब्राह्मणवेदं भोजयति 'he feeds as many Brāhmanas as he knows, i. e. all whom he knows, finds or thinks of'.

३३५१ । यावति विन्दजीवोः । ३ । ४ । ३० ।

यावद्वेदं भुङ्क्ते । यावत्कालमते तावदित्यर्थः । यावज्जीवमधीते ।

3351 The affix 'namul' comes after the verb 'vid' (to get) and 'jiv', (to live), when the word yâvat, is combined with them.

As यावद्वेदं भुङ्क्ते 'he eats all that he gets'. यावज्जीवमधीते 'he studies as long as he lives, i. e. throughout his life'.

३३५२ । चर्मोदरयोः पूरेः । ३ । ४ । ३१ ।

कर्मणीत्येव । चर्मपूरं स्तृणाति । उदरपूरं भुङ्क्ते ।

3352. The affix 'namul' comes after the verb 'pûr' (to fill), when the words 'charman' and 'udar' are compounded with it as object.

Thus उदरपूरं भुङ्क्ते 'he eats so as to fill his belly' ? चर्मपूरं स्तृणाति 'he spreads so as to cover the skin'.

३३५३ । वर्षप्रमाणं कलोपश्चास्यान्यतरस्याम् । ३ । ४ । ३२ ।

कर्मण्युपपदे पूरेणमुत्स्वाट्टकारलोपश्च वा रुमुदायेन वर्षप्रमाणे गम्ये । गोष्पदपूरं वृष्टो देवः । गोष्पदप्रं वृष्टो देवः । 'अस्य' इति किम् । उपपदस्य साभूत् । सूषिकाविलम्बः ।

3353. The affix 'namul' comes after the verb 'pûr' (to fill), when the word so formed expresses a measure of rain-fall; and optionally the long 'û' of this 'pûr' is elided.

Thus गोचपदपूर् or गोचपदं वृष्टो देवः 'it rained filling up small puddles (lit. the impression made by the foot of the cow on the soil)'. सीतापूर् or सीतामं वृष्टो देवः 'it rained filling up all furrows'.

Why have we used the word अस्य 'of this pūr' in the sūtra? The long ऊ of पूर् is to be elided, and not the long ऊ, if there be any, of the upapada. Thus नृषिकाविलपूर् or नृषिकाविलं वृष्टो देवः । Here the long ऊ of नृ is not shortened.

३३५४ । चले क्त्वापेः । ३ । ४ । ३३ ।

चलाचेषु कर्मसूपपदेषु क्त्वापेर्णमुत्स्याद्वर्षप्रमाणे । चलक्त्वापं वृष्टो देवः । वसक्त्वापम् । वसनक्त्वापम् ।

3354. The affix 'namul' comes after the causative of the root 'knûy' (to wet), when there is compounded with it a noun denoting 'clothing', in the accusative case, as an upapada, if the whole word so formed expresses a measure of the rain-fall.

The verb क्त्वापि is the causative root formed from the simple root क्नुय् 'to wet'. Thus चलक्त्वापं वृष्टो देवः or वसक्त्वापं or वसनक्त्वापं &c. 'it rained so as to wet the clothes'.

३३५५ । निमूलसमूलयोः कषः । ३ । ४ । ३४ ।

कर्मणीत्येव । कषादिष्वनुप्रयोगं यक्षयति । अत्र प्रकरणे पूर्वकाले इति न संबध्यते । निमूलकार्यं कषति । समूलकार्यं कषति । निमूलं समूलं कषतीत्यर्थः । एकस्यापि धात्वर्थस्य निमूलादिविशेषणसंबन्धाद्भेदः । तेन सामान्यविशेषभावेन विशेषणविशेष्यभावः ।

3355. The affix 'namul' comes after the verb 'kash' to rub, when the words 'nimûla' and 'samûla' are compounded with it in the accusative case.

Thus निमूलकार्यं कषति he scrapes down to the scraping up of the roots; समूलकार्यं कषति he scrapes up to the scraping up of the roots. In fact, the gerund of the root and the root itself denote the same thing; the whole sentence निमूलकार्यकषति &c. is equal to निमूलं कषति and समूलंकषति । From this sūtra up to III. 4. 46, S. 3367 the subsequent verb governing the previous word, must be derived from the same root from which the gerund is derived. Though the verb is the same in the antecedent and the subsequent, yet there is a slight difference of meaning: the verbal derivative qualifies the verb and thus intensifies the meaning of the simple root. See III. 4. 46. S. 3367. The word pūrva kâla does not govern this and the subsequent sūtras.

३३५६ । शुष्कचूर्णरूक्षेषु पिषः । ३ । ४ । ३५ ।

एषु कर्मसु पिषेर्णमुल् । शुष्कपेषं पिनष्टि । शुष्कं पिनष्टीत्यर्थः । चूर्णपेषम् । रूक्षपेषम् ।

3356. The affix 'namul' comes after the verb 'pish' (to

grind), when the words 'śushka' (dry), 'chūrna' (powder), and 'rūksha' (dry), in the accusative case are compounded with it.

Thus शुष्कवेष्टं पिनष्टि = शुष्कं पिनष्टि 'he grinds it dry grinding i. e. grinds it dry'; चूर्णवेष्टं पिनष्टि 'he grinds to powder grinding i. e. grinds till it becomes a powder'; रूक्षवेष्टं पिनष्टि 'he grinds it dry'. Here also an appropriate verb from the same root पिब् must be used to govern the gerund.

३३५९ । समूलाकृतजीवेषु हन्कृञ्यहः । ३ । ४ । ३६ ।

कर्मणीत्येव । समूलघातं हन्ति । अकृतकारं करोति । जीवग्राहं गृह्णाति । जीवतीति जीवः । इगुपधलक्षेणः कः । जीवन्तं गृह्णातीत्यर्थः ।

3357. The affix 'namul' comes after the verbs 'han' (to kill), 'kṛi' (to make) and 'grah' (to seize), when the words, 'samûla', 'akṛita' and 'jīva' in the accusative case are respectively compounded with them.

Thus समूलघातं हन्ति (VIII. 3. 32 and 54) 'he destroys so as to tear up by the roots i. e. he totally extirpates'; अकृतकारं करोति 'he does a thing which was not done before'; तं जीवग्राहं गृह्णाति 'captures him so as to preserve his life, i. e. captures him alive'. Here also appropriate verbs from the same roots are used to govern the gerund. The affix क is added to जीब् because it has a penultimate इक् vowel, and so जीव means 'living' and is equivalent to जीवति ।

३३५८ । करणे हनः । ३ । ४ । ३९ ।

पादघातं हन्ति । पादेन हन्तीत्यर्थः । यथाविध्यनुप्रयोगार्थः सन्नित्यसमासाद्योऽयं यौगः । भिन्नधातुसंबन्धे तु हिंसायार्थानां च- (३३६८) इति वक्ष्यते ।

3358. The affix 'namul' comes after the verb 'han', when a word in the Instrumental case is in composition with it.

Thus पाणिघातं वेदिं हन्ति (VII. 3. 32 and 54) = पाणिना वेदिं हन्ति, he strikes the Vēdi with the hand; पादघातं भूमिं हन्ति 'he strikes the ground with the foot'. Reading this sūtra along with III. 4. 48, S. 3369 we find that हन् here does not mean 'to kill', and the further difference between this aphorism and that is, that in the case of this sūtra a cognate verb from the same root (S. 3367) must be used, as the gerund; not so in sūtra III. 4. 48 because III. 4. 46 S. 3367 applies here also, and an appropriate verb from the same root is employed to govern the gerund. Further this sūtra is for the sake of forming *Invariable* compounds with the upapadas, such as पादघातं ।

According to Pātanjali, this affix comes after हन् under this aphorism, even when हन् means 'to injure'; thus counteracting rule III. 4. 48, S. 3369 by anticipation, and in opposition to the general principle of interpretation enunciated in rule I. 4. 2. Thus अस्त्रिघातं हन्ति 'he kills with the sword'; शरघातं हन्ति, 'he kills with arrows'.

३३५९ । स्नेहने पिषः । ३ । ४ । ३८ ।

स्निह्यते येन तस्मिन्करणे पिषेर्णमुत् । उदपेष् पिनष्टि । उदकेन पिनष्टीत्यर्थः ।

3359. The affix *namul*, comes after the verb 'piṣh' (to grind), when a word in the Instrumental case denoting 'liquid' is in composition.

Thus उदपेष् पिनष्टि = उदकेन पिनष्टि (VI. 3. 58 S. 996.) 'he grinds with water'; तैलपेष् पिनष्टि 'he grinds with oil'. Here also III. 4. 46 S. 3367 applies, and an *appropriate* verb from the same root is employed to govern the gerund.

३३६० । हस्ते वर्तिग्रहोः । ३ । ४ । ३९ ।

हस्तार्थे करणे । हस्तवर्तं वर्तयति । करवर्तस् । हस्तेन गुलिकां करोतीत्यर्थः । हस्तग्राहं गृह्णाति करग्राहस् । पाणिग्राहस् ।

3360. The affix '*namul*' comes after the verbs '*varti*' (causative of *vr̥it*) and '*grah*' when a word denoting 'hand' in the Instrumental case, is in composition.

Thus हस्तवर्तं, करवर्तं or पाणिवर्तं वर्तयति = हस्तेन वर्तयति 'he revolves by the hand'. So also, तस् हस्तग्राहस् गृह्णाति 'he takes him by the hand': so पाणिग्राहस्, करग्राहस् &c.

Here also rule III. 4. 46 applies and *appropriate* verbs from the same roots must be employed to govern the gerund &c.

३३६१ । स्वे पुषः । ३ । ४ । ४० ।

करण इत्येव । स्व इत्यर्थग्रहणस् । तेन स्वरूपे पर्याय विशेषे च यमुत् । स्वपोषं पुष्णाति । धनपोषस् । गोपोषस् ।

3361. The affix '*namul*' comes after the verb 'puṣh' (to feed), when a word in the Instrumental case, having the sense of 'sva' is in composition.

The word स्व means 'self', 'kinsmen' and 'property'. Thus स्वपोषं पुष्णाति 'he feeds himself'; आत्मपोषं, गोपोषं, पितृपोषं, मातृपोषं, धनपोषं, रैपोषं &c. See I. 1. 68. Rule 3367 applies here also.

३३६२ । अधिकरणे बन्धः । ३ । ४ । ४१ ।

चक्रबन्धं बध्नाति । चक्रे बध्नातीत्यर्थः ।

3362. The affix '*namul*' comes after the verb 'bandh' (to bind) when a word expressing location is in construction with it.

Of course, III. 4. 46 S. 3367 applies here also, and the gerund must be governed by a verb from the same root as *bandh*. Thus चक्रबन्धं बध्नाति 'he binds to the wheel'; कूटबन्धं बध्नाति 'he binds in a snare'; उष्ट्रिबन्धं बध्नाति 'he binds in the fist'. चोरकबन्धं बध्नाति = चोरके बध्नाति ।

३३६३ । संज्ञायाम् । ३ । ४ । ४२ ।

बध्नातेर्णमुसंज्ञायाम् । कौटुम्बिकं बद्धः । सयूरिकाबन्धम् । अट्टालिकाबन्धम् । बन्धविशेषाणां संज्ञा एताः ।

3363. The affix 'namul' comes after the verb 'bandh' (to bind) when the word so formed denotes an appellative.

Thus कौटुम्बिकं बध्नाति 'he binds in the manner called *krauncha-bandhana* or 'heron-knot', सयूरिकाबन्धं बध्नाति or बद्धः 'he binds or is bound in a 'peacock-knot'. अट्टालिकाबन्धं बद्धः 'bound in a knot called *attālikā-bandhana*'.

All the above, *krauncha-bandhana* &c. are names of various sorts of 'bonds or knots'. The rule III. 4. 46. S. 3367 also applies here.

३३६४ । कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः । ३ । ४ । ४३ ।

जीवनाशं नश्यति । जीवो नश्यतीत्यर्थः । पुरुषवाहं वहति । पुरुषो वहतीत्यर्थः ।

3364. The affix 'namul' comes after the roots 'naś' (to perish) and 'vah' (to carry), when the words 'jīva' (life) and 'puruṣa' (person) expressing the agent of these verbs, are respectively in construction with them.

Thus जीवनाशं नश्यति = जीवो नश्यति 'he perishes, so that his life perishes i. e. dies away'; पुरुषवाहं वहति 'the man carries, i. e. the man becoming a servant, carries another on him = पुरुषः प्रेक्ष्यो भूत्वा वहति ।

३३६५ । ऊर्ध्वं शुषिपूरोः । ३ । ४ । ४४ ।

ऊर्ध्वं कर्तरि । ऊर्ध्वशोषं शुष्यति । वृक्षादिऊर्ध्वं एव तिष्ठन्शुष्यतीत्यर्थः । ऊर्ध्वपूरं पूर्यते । ऊर्ध्वमुख एव घटादिर्वर्षादकादिना पूर्यो भवतीत्यर्थः ।

3365. The affix 'namul' comes after the roots 'śuśh' (to dry), and 'pâr' (to fill), when the word 'ûrdhva', denoting an agent, is in composition with them.

Thus ऊर्ध्वशोषं शुष्यति वृक्षः = ऊर्ध्वं शुष्यति 'the tree is dried up while it is still standing'. Compare वृक्षोर्ध्वशोषतृणवह्विशुष्कः 'or wither like the upheaved grass drying up, (Bhatti, III. 14) ; ऊर्ध्वपूरं पूर्यते 'the jar is filled full to the brim' such as by rain-water &c, the mouth of the pitcher &c being upwards. Rule III. 4. 46 S. 3367 applies here also.

३३६६ । उपमाने कर्मणि च । ३ । ४ । ४५ ।

चातकर्तरि । घृतनिधाय निहितं जलम् । घृतमिव सुरक्षितमित्यर्थः । अजकनाशं नष्टः । अजक इव नष्ट इत्यर्थः ।

3366. The affix 'namul' comes after a root, when an object or an agent, denoting similitude, is in composition with it.

The word 'agent' is read into the sūtra, by virtue of the word च 'also'. That with which any thing is compared is called उपमान or 'object of comparison or similitude'. As घृतनिधाय निहितं जलम् 'water was kept as as carefully ghee is kept'. सुवर्णनिधाय निहितः 'was kept as gold'. The force is

that of हव; thus घृतनिधायस् निहितः = घृतनिव निहितः। So also when the object of comparison is as agent: thus, अजनाय नष्टः 'he perished like a goat'. So also ब्रूकनायस्, दन्तनायस्, &c.

३३६७ । कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः । ३ । ४ । ४६ ।

यस्मादयानुक्तः स एवानुप्रयोक्तव्य इत्यर्थः । तथैवोदाहृतम् ।

3367. The same verb should be employed after the gerunds formed from the verbs 'kash' &c; as the verb from which the gerund is derived.

From sūtra III. 4. 34 up to sūtra III. 4. 45, a verb from the same root must be employed in the subsequent part, as *anuprayoga*, from which the gerund in *namul* was formed. This rule has been illustrated in the examples under the previous aphorisms.

The present is a restrictive or *niyama* rule. This chapter deals with affixes employed in denoting syntactical relation between two verbs (धातुसम्बन्धे प्रत्ययाः)। See III. 4. 1: so a gerund in *namul*, would, of course, be followed by some verb as *anuprayoga*; the present sūtra declares that the *other* verb must be from the same root as the gerund.

३३६८ । उपदंशस्तृतीयायाम् । ३ । ४ । ४७ ।

इतः प्रभृति पूर्वकाल इति संबध्यते । 'तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम्' (७८४) इति वा सनासः । मूलकोपदंशं भुङ्क्ते । मूलकोनोपदंशम् । दश्यमानस्य मूलकस्य भुजिं प्रति करणत्वात्तृतीया । यदाप्युपदंशिना सह न शाब्दः संबन्धस्तथाप्यार्थोऽस्त्येव कर्मत्वात् । एतावतैव सान्दर्भ्येन प्रत्ययः सनासश्च । तृतीयायामिति वचनसामर्थ्यात् ।

3368. The affix 'namul' comes after the root 'danś' (to bite) preceded by the preposition 'upa'; when a word ending with the third case-affix is in composition with it.

The *Upapada samāsa* is optional in this case (II. 2. 21 S. 784). Thus मूलकोपदंशं भुङ्क्ते or मूलकोनोपदंशं भुङ्क्ते 'he eats after having relished the food with radish'. Similarly आर्द्रकोपदंशम् or आर्द्रकोनोपदंशम् 'relished with ginger'.

The words मूलक &c in the above examples are the 'objects' of the verb उपदंश्, and 'instruments' of the verb भुज् । Though there is no syntactical relation between the biter and the radish, yet the sense of the passage connotes such relation because it (radish) is the object of the verb 'to bite'. So even in the absence of verbal concordance, there is logical concordance: and so this gives rise to the affix and the compounding. Moreover the use of the word tritīyāyām indicates this.

Note:—The sense is this. The whole sentence when analysed stands thus. 1. मूलकेन भुङ्क्ते 'he eats with the radish'. How does he eat i. e. what does he bite when eating? The word "मूलक" is the logical object answering to this question, but it is not present in the sentence. It is by context that we supply this word in the analysis of the sentence मूलकोपदंशं भुङ्क्ते । The

whole sentence thus is मूलकेन = मूलकमुपदश्य = भुङ्क्ते । Thus though there is no verbal agreement, there is logical concordance.

If the affix were to be added only then where there was a *verbal* concordance between the word in the instrumental case and the root, then the proper construction of the sūtra ought to have been उपदश्यः करणे just like इनः करणे (S. 3358). But it is not so. Pāṇini uses the words तृतीयायाश्च, a bigger word than करणे, implying thereby that the instrumentality of मूलकेन is with relation to another verb than उपदश्य । The word मूलक is not related to उपदश्य as an instrument kāraka, but rather as an object kāraka and it is instrumental kāraka, by mediation, to the verb भुङ्क्ते ।

By the rule of वाऽनुरूप (III. 1. 94) the affix सवा (or its substitute ल्यप्) may be optionally used, wherever we may use the affix णमुल् । Thus मूलकेनोपदश्य भुङ्क्ते ।

३३६९ । हिंसार्थानां च समानकर्मकाणाम् । ३ । ४ । ४८ ।

तृतीयान्त उपपदेऽनुप्रयोगधातुनां । समानकर्मकादिंसार्थानां णमुल्स्यात् । दण्डोपघातं गाः कालयति दण्डेनोपघातम् । दण्डताडम् । 'समानकर्मकाणाम्' इति किम् ? दण्डेन चोरमाहत्य गाः कालयति ।

3369. The affix 'namul' comes after roots having the sense of 'hins' (to strike), when the object of this gerund is the same as the object of the main verb, and when the noun with which it is compounded ends with the third case-affix.

Thus दण्डोपघातम् गाः कालयति 'he collects together cows, beating them with a club'. The compounding is optional (II. 2. 21.) Thus, we have also दण्डेनोपघातम् । Similarly with other verbs having the sense of हिंस thus, दण्डताडम् or दण्डेन ताडम् ।

Why do we say 'when the object of the gerund is the same as the object of the main verb'? When the objects are different, णमुल् will not be employed. Thus चोरम् दण्डेनोपहत्य, गोपालश्चो गाः कालयति having beaten the thief with the club, the cowherd collects together the cows'.

३३७० । समन्थां चोपपीडरुधकर्षः । ३ । ४ । ४९ ।

उपपूर्वेभ्यः पीडादिभ्यः समन्थान्ते तृतीयान्ते चोपपदे णमुल्स्यात् । पाश्चोपपीडं श्वेते-पाश्चोपपीडम्-पाश्चोपपीडम्-पाश्चोपपीडम् । वृजोपरोधं गाः स्थापयति । वृजेन-वृजे उपरोधं वा । पाश्चोपकर्षं घानाः संयुह्णाति । पाश्चात्पकर्षम्-पाश्चोपकर्षम् ।

3370. The affix 'namul' comes after the roots 'pīd' (to press), 'rudh' (to obstruct), and 'krish' (to draw), when they are preceded by the preposition 'upa', and when they are compounded with nouns ending with the seventh case-affix or the third case-affix.

The phrase 'the 3rd case-affix' must be read into the sūtra by virtue of the word च । Thus पार्श्वोपपीडं येते 'he sleeps pressing on his sides'. The compounding is optional (II. 2. 21); so we have in the alternative, पार्श्वोपपीडम् or पार्श्वभ्यामुपपीडम् ।

So also वृजोपरोधस् (or वृजे उपरोधस् or वृजेनोपरोधस्) गाः स्थापयति 'he stations the cows so that they are all in the fold'. पार्श्वोपकर्षं (or पाण्डुपकर्षं or पाणिनोपकर्षं) घाताः संशुद्ध्यति । It is Bhvādi कृष् here, and not Tudādi.

३३७१ । समासत्तौ । ३ । ४ । ५० ।

तृतीयासप्तम्योर्धातोर्गुहस्यात्सन्निकर्षं गम्यमाने । केशग्राहं युध्यन्ते । केशेषु गृहीत्वा । हस्तग्राहम् । हस्तेन गृहीत्वा ।

3371. (The affix 'namul' comes after a root, when a word in the Locative or Instrumental case is in composition with it), and when immediate contiguity is intended i. e. 'to fall together by the ears'.

The word समासत्तिः means 'immediate contiguity'. Thus केशग्राहम् (or केशेषु ग्राहम् or केशैर्ग्राहम्) युध्यन्ते 'having closely caught each other, by the hair, they fight'. Similarly हस्तग्राहम् or हस्तेषु ग्राहम् or हस्तैर्ग्राहम्; so also यष्टिग्राहम् 'taking a stick'; लोष्ट्रग्राहं &c. See II. 2. 21.

३३७२ । प्रमाणे च । ३ । ४ । ५१ ।

तृतीयासप्तम्योरित्येव । द्व्यङ्गुलौत्कर्षं खण्डिकां छिनत्ति । द्व्यङ्गुलेन द्व्यङ्गुलेन द्वौत्कर्षम् ।

3372. The affix 'namul' comes after a root, when a noun in the Instrumental or Locative case is in composition with it, and when a measure of length is intended.

The word प्रमाणम् means 'length or extension'. Thus द्व्यङ्गुलौत्कर्षं (द्व्यङ्गुले उत्कर्षम् or द्व्यङ्गुलेनोत्कर्षम्) खण्डिकां छिनत्ति 'he cuts pieces of the length of two fingers'. See II. 2. 21.

३३७३ । अपादाने परीप्सायाम् । ३ । ४ । ५२ ।

परीप्सा स्वरः । शय्योत्थायं धावति ।

3373. The affix 'namul' is added to the root, when a noun in the Ablative case is in composition, and when 'haste' is intended.

The word परीप्सा means 'haste, hurry'. Thus शय्योत्थायं (or शय्याया उत्थाय) धावति 'having risen from bed, he runs away'. That is to say, he runs with such a haste that he does not perform even the necessary ablutions &c, but as soon as he rises from the bed, he runs off. Similarly रन्ध्रापकर्षं पयः पिबति 'he drinks milk from a hole in the vessel', he being in such a haste, that he does not care to drink from the proper aperture. अष्ट्रापकर्षं भक्षयति 'he eats cakes hot from the frying pan', not waiting till they are placed on a dish.

Why do we say 'when meaning hurry'? Observe, आसनादुत्थाय गच्छति 'having risen from the seat, he goes'. Here 'haste' not being intended, the affix लवा (ल्यप्) is employed. See II. 2. 21.

३३७४ । द्वितीयायां च । ३ । ४ । ५३ ।

परीक्षायामित्येव । यद्धिं ग्राहं युध्यन्ते । लोष्ट्रग्राहम् ।

3374. The affix 'namul' comes after a verb, when a word in the Accusative case is in composition, and when 'haste' is intended.

Thus यद्धिं ग्राहम् (or यद्धिं ग्राहम्) युध्यन्ते 'they fight, having hastily taken up sticks'. That is, they are in such a haste to fight, that they do not tarry to take up the proper weapons, offensive, and defensive, but engage in fight with anything that is at hand, such as sticks, stones &c. Similarly लोष्ट्रग्राहम् or लोष्ट्रग्रहम् ।

३३७५ । अपगुरो णमुलि । ६ । १ । ५३ ।

'गुरी उदासने' इत्यस्यैवो वात्स्यायणमुलि । अस्यपगोरं युध्यन्ते । अस्यपगारम् ।

3375. There is optionally the substitution of आ in the room of the diphthong of the root गुर 'to exert' when preceded by the preposition अप and taking the affix णमुल् ॥

The affix णमुल् forming the Absolutive Participle is added by III. 4. 22 and the word formed by it is repeated. Thus अपगारणपगारम् or अपगोरणपगारम् ॥ So also this affix is added by III. 4. 53: as, अस्यपगारं युध्यन्ते or, अस्यपगोरं युध्यन्ते "they are fighting with raised swords'.

३३७६ । स्वाङ्गेऽध्रुवे । ३ । ४ । ५४ ।

द्वितीयायामित्येव । अध्रुवे स्वाङ्गे द्वितीयान्ते धातोर्णमुल् । भ्रूविशेषं कथयति । भ्रुवं विशेषम् । 'अध्रुवे' किम् । शिर उत्तिष्ठत्य । येन विना न जीवनं तदध्रुवम् ॥

3376. The affix 'namul' comes after a root, when a word in the Accusative case is in composition, signifying the limbs of one's own body, when the limb is such that its loss will not destroy life.

Thus भ्रूविशेषं कथयति 'he narrates, throwing his eye-brows (glances) about in all directions'. अक्षिन्निकाणम् जल्पति 'he prattles, having closed the eyes'.

The स्वाङ्ग word is "a word denoting a thing which not being liquid or gaseous, and being capable of being perceived by the senses, and not being one produced by a change from the natural state, exists in a living being, or though found elsewhere actually or at any particular time, had previously been known as existing in only a living being, or is found to actually, (not figuratively) the same relation to the being it is in, as a similar thing has to a living being".

The word अघ्रुव means 'non-vital organ', or a limb which even being cut off, does not necessarily destroy life. Therefore, we cannot use the affix णमुल in the following, as *head* is not an अघ्रुव limb:—उत्तिष्ठप्य शिरः कथयति 'he narrates, having thrown the head on one side'. Compare VI. 2. 177.

३३७७ । परिक्लिश्यमाने च । ३ । ४ । ५५ ।

सर्वतो विवाध्यमाने स्वाङ्गे द्वितीयान्ते णमुल्लस्यात् । उरःप्रतिपेयं युध्यन्ते । कृत्स्नमुरः पीडयन्त इत्यर्थः । 'उरो-दि-दारं प्रतिवस्करे नखैः' । ध्रुवार्थमिदम् ।

3377. The affix 'namul' comes after a root, when a word in the Accusative case denoting a limb of one's own body, which is completely afflicted by the action, is in composition.

The word परिक्लिश्यमान means 'completely hurt or affected'. Thus उरः प्रतिपेयं or उरःपेयं युध्यन्ते = कृत्स्नमुरः पीडयन्तः 'they fight so as to afflict their whole bosom'. So also शिरःपेयं or शिरःप्रतिपेयं ।

The difference between this and the last sūtra consists in this, that this sūtra applies even to vital organs, such as 'breast', 'head' &c ; while the last aphorism applies to 'non-vital organs' only.

३३७८ । विशिष्यतिपदिस्कन्दां व्याप्यमानासेव्यमानयोः । ३ । ४ । ५६ ।

द्वितीयायामित्येव । द्वितीयान्त उपपदे विशयादिभ्यो णमुल्लस्याद्व्याप्यमान आसेव्यमाने चार्थे गम्ये । गेहादिद्रव्याणां विशयादिक्रियाभिः साकल्येन संबन्धो व्याप्तिः । क्रियायाः पौनः पुन्यमासेवा । 'नित्यवीरस्योः' (२१४०) इति द्वित्वं तु न भवति । समासेनैव स्वभावतस्तयोक्तत्वात् । यद्यप्याभीक्षणे णमुल्लुक्त एव तथापि उपपदसंज्ञार्थमासेवायामिह पुरर्विधिः । गेहानुप्रवेशमास्ते । गेहं गेहमनुप्रवेशम् । गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशम् । एव गेहानुप्रपातम् । गेहानुप्रपादम् । गेहानुस्कन्दम् । असमासे तु गेहस्य णमुल्लन्तस्य च प. र्त्विण द्वित्वम् ।

3378. The affix 'namul' comes after the verbs 'vis' (to enter), 'pat' (to fall), 'pad' (to go) and 'skand' (to leap) when a word in the Accusative case is in composition, and when the sense denoted is that of complete pervasion and total absorption.

The word व्याप्ति (or व्याप्यमान) means the full and complete pervasion of the substances with the actions (denoted by the verbs विश्, &c). The word आसेवा means assiduous performance of any action, or absorption into it. In other words, 'frequency' of an action is आसेवा । The word व्याप्ति therefore refers to the noun (in the accusative case) and आसेवा to the verb (such as vis &c). These two words have the same significance here as the words नित्य and वीरसा in sūtra VIII. 1. 4. S. 2140 and by the application of that rule, both the noun and the verb require to be repeated. That rule, however, will not apply here, when there is compounding by II. 2. 21. But when there is no compounding, (for rule II. 2. 21, makes composition only optional) then there is repetition of the noun if व्याप्ति 'all' is meant ; and of the verb, if आसेवा 'frequency or assiduous performance' is meant. Thus

गेहानुप्रवेशनास्ते, (or गेहंगेहमनुप्रवेशनास्ते or गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशनास्ते) 'having entered the house, he sits down', meaning either, 'having entered every house in succession, he sits down', or 'having repeatedly entered the house, he sits down'.

Similarly with the roots पत्, we may have three examples as in the last, and so also with the roots पद् and स्कन्द । Thus गेहानुप्रपातनास्ते (or गेहंगेहमनुप्रपातनास्ते or गेहमनुप्रपातमनुप्रपातनास्ते); गेहानुप्रपादनास्ते (or गेहंगेहमनुप्रपादं or गेहमनुप्रपादमनुप्रपादस्ते); गेहावस्कन्दनास्ते (or गेहंगेहमवस्कन्दं or गेहमवस्कन्दमवस्कन्दस्ते) ।

Why do we say 'when the sense is that of *all* or *frequency*? Observe गेहमनुप्रविश्व भुङ्क्ते 'having entered the house, he eats'.

Q.—By sūtra III. 4. 22, *namul* would have been valid, when *ābhikṣhna* was meant; and *ābhikṣhna* and *asevā* mean the same thing *i. e.* 'frequency'. Why then ordain *namul* again, by the present sūtra, in the sense of *asevā*? If you say, "we repeat it, in order to prevent the coming of the affix क्त्वा", that is not so. For क्त्वा would come by वाऽसरूप rule; (see III. 1. 94 and III. 4. 47).

A.—The repetition is for the sake of *Upapada-samāsa* with a word in the accusative case. Under III 4. 22, S. 3343 there was no *upapada*, while in the present case there is an *upapada*.

Professor Bohtlingk translates this sūtra thus:—"विष्, पत्, पद्, and स्कन्द in composition with an accusative, form the absolutive gerund in अम् (*namul*), when one wishes to express that every object of that name is completely affected by the action, or that the action is constantly repeated in that object."

३३७९ । अस्यतितृषोः क्रियान्तरे कालेषु । ३ । ४ । ५७ ।

क्रियामन्तरयति व्यवधत्त इति क्रियान्तरः । तस्मिन्कालावधौ वर्तमानादस्यतेस्तुष्यतेश्च कालवाचिषु द्वितीयान्तेषुपपदेषु णलुप्स्यात् । द्व्यहात्यासं गाः पाययति । द्व्यहमत्यासम् । द्व्यहन्तर्षम् । द्व्यहन्तर्षम् । अत्यसनेन तर्षणेन च गवां पानक्रिया व्यवधीयते । अदा पाययित्वा द्व्यहमतिक्रम्य पुनः पाययतीत्यर्थः ।

3379. The affix 'namul' comes after the verbs 'as' (to throw) and 'trish' (to thirst), when it is intended to express an intermission of the action denoted by the root, provided that a word in the accusative case denoting time, is in composition.

The word क्रियान्तर means 'the interval between two actions'. Thus द्व्यहात्यासं or द्व्यहमत्यासम् गाः पाययति 'he gives drink to the cows, after an interval of two days, *i. e.* every third day'. So also द्व्यहतर्षं or द्व्यहं तर्षं गाः पाययति 'having kept the cows thirsty for two days, he makes them drink'. That is to say, 'having given them a drink today, he gives them another drink after an interval of two days'; &c.

३३८० । नाम्न्यादिशिग्रहोः । ३ । ४ । ५८ ।

द्वितीयायामित्येव । नामादेशमाचष्टे । नामग्राहमाह्वयति ।

3380. The affix 'namul' comes after the roots 'ādis' and 'grah', when the word 'nāman' (name) in the Accusative, is in composition.

Thus नामादेशमाचष्टे 'he mentions it, telling his name'. नामग्राहं नामाह्वयति 'he calls me by taking my name (*i. e.* by my name)'.

३३८१ । अव्ययेऽयथाभिप्रेताख्यानैः कृजः क्त्वाणमुलौ । ३ । ४ । ५९ ।

अव्ययाभिप्रेताख्यानं नाम अप्रियस्योच्चैः प्रियस्यच नीचैः कथयन् । उच्चैःकृत्य-उच्चैः कृत्वा उच्चैःकारणप्रियमाचष्टे । नीचैःकृत्य-नीचैःकृत्वा-नीचैःकारं ब्रूते ।

3381. The affixes 'ktvâ and 'namul' come after the root 'kri' (to make), when an Indeclinable word is in composition with it, and the meaning is the communication of anything in a disagreeable or undesired way.

The word अव्ययाभिप्रेताख्यान means literally 'to denote the expression of that which is not really intended' *i. e.* a manner not suited to the proper communication of that news, such as communicating a bad news in a loud voice and good news in a low voice. The compounding being optional, the affix क्त्वा may be replaced by ल्यप्. Thus we have three forms नीचैःकृत्य, नीचैःकृत्वा, or नीचैःकारं. Thus if one had communicated an agreeable news like the birth of a son in a low voice, the other may retort "किं तर्हि वृषल नीचैः कृत्वा, नीचैः कृत्य or नीचैःकारमाचष्टे"; and so, if one had communicated an unpleasant news as ब्राह्मण कथयति गर्भिणी in a loud voice, the other may reply "किं तर्हि वृषलोच्चैःकृत्वा, उच्चैः कृत्य, or उच्चैःकारमाचष्टे" (See II. 2. 22 for compounding)

३३८२ । तिर्यक्यपवर्गे । ३ । ४ । ६० ।

तिर्यक्छन्द उपपदे कृजः क्त्वाणमुलौ स्तः समाप्ती गम्यायात् । तिर्यक्कृत्य गतः । तिर्यक्कारम् । समाप्य गत इत्यर्थः । 'अपवर्गे' किम् । तिर्यक्कृत्वा काष्ठं गतः ।

3382. The affixes 'ktvâ and 'namul' come after the root 'kri', when the word 'tiryak' is in composition, in the sense of 'carrying to the end'.

The word अपवर्ग means 'completing or finishing'. Thus तिर्यक् कृत्य तिर्यक् कृत्वा or तिर्यक्कारं गतः = समाप्य गतः 'having completed, he went away'.

Why do we say 'when meaning completion'? Observe तिर्यक् कृत्वा काष्ठं गतः 'having placed the word *obliquely*, he went away'.

३३८३ । स्वाङ्गे तस्मत्यये कृभ्वोः । ३ । ४ । ६१ ।

मुखतःकृत्य गतः । मुखतःकृत्वा । मुखतःकारम् । मुखतोभूय । मुखतोभूत्वा । मुखतोभावश्च ।

3383. The affixes 'ktvâ and 'namul' are added to the roots 'kri' (to make) and 'bhû' (to become), in composition

with a word denoting a member of one's own body; when the affix 'tas' is joined thereto.

Thus सुखतः कृत्व गतः or सुखतः कृत्वा गतः or सुखतः कारं गतः । Similarly पृथुतः भूय तिष्ठति or पृथुतः भूत्वा तिष्ठति or पृथुतः भावं तिष्ठति ।

३३८४ । नाधार्यप्रत्यये च्वर्थे । ३ । ४ । ६२ ।

नाधार्यप्रत्ययान्ते च्वर्थे विषय उपपदे कृभुवोः कृत्वाणमुलौ स्तः । अनाना नाना कृत्वा नानाकृत्य नाना कृत्वा-नानाकारम् । विनाकृत्य-विना कृत्वा-विनाकारम् । नानाभूय-नाना भूत्वा-नानाभावम् । अनेकं द्रव्यनेकं भूत्वा एकधाभूय-एकधा भूत्वा-एकधाभावम् । एकधाकृत्य-एकधा कृत्वा-एकधाकारम् । 'प्रत्ययग्रहण' किम् । हिक्कृत्वा । पृथक्भूत्वा ।

3384. The affixes 'ktvâ' and 'namul' are added to the roots 'kri' and 'bhû', when a word ending in the affix 'nâ' (V. 2. 27) or in an affix having the force of 'dhâ' (V. 3. 42), or having the sense of the affix 'chvi' (to make or to become something what it had not been before, V. 4. 50), is in composition.

The two words, नाना 'various' and विना 'without' are formed by the affix ना (V. 2. 27); affixes having the force of चा are चा, च्यस्, चस् and एवा (V. 3. 42 to 46) which are added to numerals in the sense of 'part' or 'fold' &c. The force of chvi has already been explained.

Thus अनाना नाना कृत्वा गतः = नाना कृत्य गतः । Similarly नाना कृत्वा or नानाकारं गतः । So also विना कृत्य, विना कृत्वा or विना कारं गतः । So also नाना or विना भूय-भूत्वा or भावं गतः । With words formed by चा and cognate affixes, we have:—द्विधा or द्वैधं कृत्य-कृत्वा-कारं-भूय-भूत्वा or भावं गतः । But not so in हिक् कृत्वा, पृथक् कृत्वा ।

Why do we use the word 'affix (प्रत्यय)' in the sūtra? Without it, the sūtra would have run thus: नाधार्ये च्वर्थे, and then any word, having the sense of ना, which has the force of 'except, various' or the sense of चा which means 'part or fold', when in composition with कृ or भू, would have taken the affix णमुल् and कृत्वा. But that is not so. Thus the words हिक् 'except' and पृथक् 'separately' have the sense of ना and चा respectively; as हिक्कृत्वा, or पृथक् कृत्वा ।

Why do we say 'when the upapada has the force of the affix chvi'? Observe, नाना कृत्वा काष्ठानि गतः ।

The word अर्थ in नाधार्य qualifies only the term चा, and not ना, for there is no other affix having the sense of ना, which is a single affix taught in V. 2. 27; while, as shown above, there are other affixes having the force of चा । The composition optionally takes place by II. 2. 22.

३३८५ । तूष्णीमि भुवः । ३ । ४ । ६३ ।

तूष्णीमिदे भुवः कृत्वाणमुलौ स्तः । तूष्णीं भूय-तूष्णीं भूत्वा-तूष्णींभावम् ।

3385. The affixes 'ktvā' and 'namul' are added to the root 'bhû', when the word 'tûshñim' (silently) is in composition.

Thus तूष्णींभूय, तूष्णीं भूत्वा, or तूष्णींभावस् 'having become silent'. The repetition of भू in this sūtra shows that the anuvṛitti of कृ does not run into it and altogether ceases.

३३८६ । अन्वचयानुलोम्ये । ३ । ४ । ६४ ।

अन्वचद्वन्द्व उपपदे भुवः कृत्वाणुलौ स्त आनुकूल्ये गम्यमाने । अन्वगभूय आस्ते । अन्वगभूत्वा-
अन्वगभावस् । अग्रतः पार्श्वतः पृष्ठतो वानुकूलौ भूत्वा आस्त इत्यर्थः । 'आनुलोम्ये' किञ् ।
अन्वगभूत्वा तिष्ठति । पृष्ठतो भूत्वेत्यर्थः ।

3386. The affixes 'ktvā' and 'namul' come after the root 'bhû', when the word 'anvak', in the sense of being favourably disposed, is in composition.

The word आनुलोम्य means 'agreeable, friendly or favourably disposed, or doing according to the wish of another.' Thus अन्वग् भूय—अन्वग्भूत्वा or अन्वग् भावनास्ते 'he is favourably disposed', i. e. he stands in front, or on the flanks or in the rear, ready to help.

Why do we say 'when meaning friendly'? Observe अन्वग् भूत्वा तिष्ठति 'he remains behind'.

इति कृदन्तप्रकरणम् ।

Epilogue

इत्थं लौकिकशब्दानां दिङ्मात्रविह दर्शितम् ।

विस्तरस्तु यथाशास्त्रं दर्शितः शब्दकोस्तु मे ॥

भट्टोजिदीक्षितकृतिः सैषा सिद्धान्तकौमुदी ।

ग्रीत्यै भूयाद्गद्यतोर्व्वानीविश्वनाथयोः ॥

इति श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितायां सिद्धान्तकौमुद्यामुत्तरार्धे समाप्तम् ।

Thus a little guidance to the use and formation of the classical words has been shown (in these two volumes). Their full exposition is given, according to proper authorities and text, in the Śabda Kaustubha.

May this Siddhānta-Kaumudī the work of Bhaṭṭoji Dikshita be acceptable to the two great Lords——Bhavānī and Viśvanātha.

Here ends the uttarardha.

OF

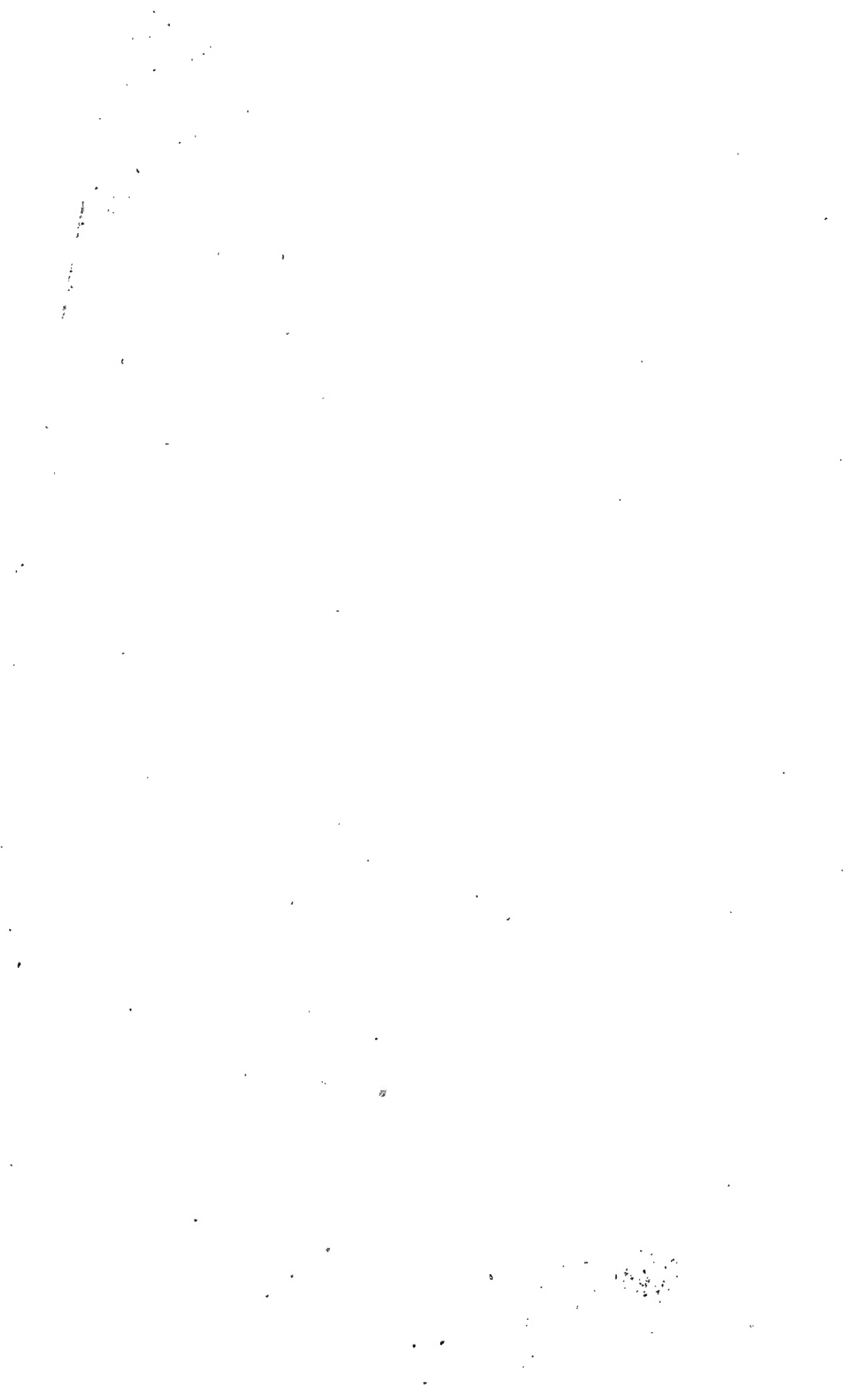
THE SIDDHANTA KAUMUDĪ.

OF

BHATTOJĪ DIKSHITA

1-1-07.

cal
2/2/73

20/1/73

14.2

Central Archaeological Library,
NEW DELHI.

Call No. *D2 945*

Author— *27195*

Title— *Siddhanta
Karmudi. W. D. H. Q*

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.